

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI ETİK, İNSANCIL MÜDAHALE VE KORUMA SORUMLULUĞU:
LİBYA VE SURİYE ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN BİR ÇÖZÜMLEME

Doktora Tezi

Hazırlayan
Çağrı Emin DEMİRBAŞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Soner KARAGÜL

İkinci Danışman
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ARSLAN

Çanakkale – 2017

TAAHHÜTNAME

Doktora Tezi olarak sunduğum “Uluslararası Etik, İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu: Libya ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Çözümleme” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

09.01.2017

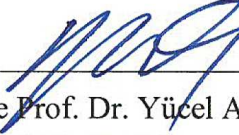
Çağrı Emin DEMİRBAŞ

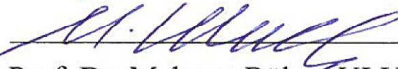
 imza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

**Çağrı Emin DEMİRBAŞ'a ait ULUSLARARASI ETİK, İNSANCIL MÜDAHALE
VE KORUMA SORUMLULUĞU: LİBYA VE SURİYE ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN
BİR ÇÖZÜMLEME** adlı çalışma,

jürimiz tarafından ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalı,
DOKTORA TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Prof. Dr. Yücel ACER

Üye Prof. Dr. Mehmet Bülent ULUDAĞ

Üye Doç. Dr. Soner KARAGÜL

(Danışman)

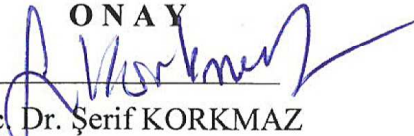

Üye Doç. Dr. Kerem BATIR

Üye Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOBAN ORAN

Tez No : 10142246

Tez Savunma Tarihi : 03.02.2017

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ

Enstitü Müdürü

10.02.2017

ÖZET

ULUSLARARASI ETİK, İNSANCIL MÜDAHALE VE KORUMA SORUMLULUĞU: LİBYA VE SURİYE ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN BİR ÇÖZÜMLEME

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takip eden 1990'lı yıllarda ortaya çıkan yaygın insancıl müdahale uygulamaları, insancıl müdahale kavramının uluslararası politikada ve dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir yer tutmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 1999 Kosova müdahalesinin insancıl gerekçeler öne sürülerek, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) yetkilendirmesi olmaksızın gerçekleştirilmesi, uluslararası sistemin temel düzenleyici ilkesi olarak kabul edilen devlet egemenliği ilkesi ile insancıl müdahaleye meşruiyet sağlayan insan hakları normları arasında çatışmalı bir durum yaratmıştır. Bu çatışmalı durumun aşılabilmesi için 2001 yılında 'Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty – ICISS)' tarafından Koruma Sorumluluğu (KoS) kavramı ortaya atılmıştır. KoS, egemenliğin devletlere yalnızca bir hak olarak tanınmadığına, aynı zamanda sorumluluklar da yüklediğine işaret etmektedir. 'Sorumlu Egemenlik (Sovereignty as Responsibility)' biçiminde tasarlanan bu yeni egemenlik anlayışı, devletlere vatandaşlarının temel haklarını koruma sorumluluğunu yüklemektedir. Devletlerin bu sorumluluğu yerine getir(e)memeleri ya da bizzat vatandaşlarının temel haklarını ihlal etmeleri halinde uluslararası toplumun koruma sorumluluğu doğmaktadır. KoS doktrininin ilk uygulaması 2011 yılında Libya'da vuku bulan iç-savaşa yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Müdahale BMGK yetkilendirmesiyle gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, müdahalenin yasal yetki sınırları ve meşruiyet kaynakları yoğun bir biçimde tartışılmıştır. Libya ile hemen hemen aynı dönemde başlayan Suriye iç-savaşı ise günümüze kadar olan süreçte büyük bir insani kriz durumuna evrilmiş ancak KoS henüz uygulanamamıştır. Bu çalışmada Libya ve Suriye örnekleri bağlamında, insancıl müdahale ve yeni çerçevesiyle KoS doktrininin ahlaki iddiaları ile uluslararası politikanın gayri-ahlaki olarak tasvir edilen kendine has dinamikleri arasındaki uyuşmazlık ele alınmaktadır.

ABSTRACT

INTERNATIONAL ETHICS, HUMANITARIAN INTERVENTION AND RESPONSIBILITY TO PROTECT: AN ANALYSIS OF LIBYAN AND SYRIAN EXAMPLES

Increasing number of humanitarian intervention examples following the end of Cold War prepared the ground for growing importance of the concept in international politics and International Relations Discipline. The intervention in Kosovo War on the ground of the humanitarian reasons without the authorization of United Nations Security Council created a conflict between the principle of sovereignty, which is the principal element of the Westphalian international system, and human rights norms that provide legitimate ground to the humanitarian intervention. To overcome this conflict, the International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS) put forward a concept, namely Responsibility to Protect (R2P), in 2001. According to the ICISS, state sovereignty is not only a right but also a responsibility imposed on state authorities to protect their own citizens. This new understanding of sovereignty which is designed as Sovereignty as Responsibility, also imposes a responsibility to the international community to protect human beings from the serious human rights violations. If a state can not or do not protect its own citizens from violations or it violates human rights itself, the responsibility to protect of the international community will emerge. The first implementation of R2P was carried out in Libyan civil war in 2011. Although it was authorized by the UNSC, its legal limits and sources of legitimacy were criticized intensely. In Syria another example of civil war started almost simultaneously with Libya and evolved to a huge humanitarian crisis until now, but the R2P is not implemented yet. In this study, the conflict between the moral claims of humanitarian intervention and its new framework, namely R2P, on the one hand, and the sui generis dynamics of international politics, which was characterized as an amoral field, on the other, is discussed in the context of Libyan and Syrian examples.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emekleri geçen, başta danışman hocam Doç. Dr. Soner KARAGÜL olmak üzere, değerli jüri üyeleri hocalarım Prof. Dr. Yücel ACER, Prof. Dr. Mehmet Bülent Uludağ, Doç. Dr. Kerem BATIR, Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOBAN ORAN'a ve çalışmaya katkılarını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. İbrahim ARSLAN'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca Araştırma Görevlisi olarak görev yaptığım Atatürk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü hocalarım Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK, Yrd. Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ ve Yrd. Doç. Dr. Gülşen AYDIN'a; çalışma arkadaşlarım Arş. Gör. Murat KURUN ve Arş. Gör. Cemil Doğaç İPEK'e; değerli dostluklarını her zaman yanımda hissettiğim Arş. Gör. Dr. Ali Kemal ÇELİK, Arş. Gör. Dr. Durmuş YILDIRIM ve Arş. Gör. Murat EREN'e; siyaset bilimi ile ilgili literatürde sıklıkla kendilerine başvurduğum ve benden değerli yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Hasan Faruk USLU, Arş. Gör. Dr. Burcu KARTAL ve Arş. Gör. Ezgi ÖREN'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmayı düzenli olarak okuyan, değerli eleştiriler getiren ve her türlü desteğiyle çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkılar sağlayan değerli eşim İlknur CİHANGİR DEMİRBAŞ'a minnettarım. Bu çalışma kendisine ithaf edilmiştir. Son olarak desteklerini her zaman yanımda hissettiğim değerli annem Nilgün DEMİRBAŞ, kardeşim Enis DEMİRBAŞ, teyzem Nalan TOPUZOĞLU ve anneannem Münire TOPUZOĞLU'na şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR CETVELİ.....	vi
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. İnsancıl Müdahale: Kavramsal Çözümleme.....	24
2. İnsancıl ve Müdahale Kavramları.....	31
2.1 İnsancıl ve İnsancılık.....	32
2.1.1 İnsan Hakları.....	33
2.1.2 İnsancılık.....	41
2.2 Müdahale ve Egemenlik.....	53
2.2.1 Egemenlik ve Sınırları	61
2.2.2 Mutlak Egemenlik.....	69
2.2.3 Sınırlı Egemenlik	80
3. İnsancıl Müdahalenin Kısa Bir Tarihi	91
4. Uluslararası Etik ve İnsancıl Müdahale.....	100

BÖLÜM II

ULUSLARARASI ETİK GELENEKLER VE İNSANCIL MÜDAHALE TARTIŞMALARI

1. Faydacılık ve Sonuççuluk.....	119
2. Doğal Hukuk, Doğal Haklar ve Deontoloji.....	125
3. Sözleşmecilik ve Rıza.....	143
4. Komüniteryanizm ve Çoğulculuk.....	159
5. Hukuki Pozitivizm ve Ahlak	173

BÖLÜM III

LİBYA MÜDAHALESİ VE SURİYE MÜDAHALESİZLİĞİ

1. Arap Baharı.....	196
2. Libya: KoS Doktrini ve İnsancıl Müdahale.....	198
2.1 Libya Müdahalesinin Yasallığı	205
2.2 Libya Müdahalesinin Meşruiyeti	225
3. Suriye ve İnsancıl Müdahalesizlik.....	257
4. Libya ve Suriye Örnekleri Işığında Genel Değerlendirme.....	279
SONUÇ	297
KAYNAKÇA.....	311

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRICS	: Brazil, Russia, India, China, South Africa
çev.	: Çeviren
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör/ler
ICISS	: International Commission on Intervention and State Sovereignty
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
KİS	: Kitle İmha Silahları
KoS	: Koruma Sorumluluğu Doktrini
MC	: Milletler Cemiyeti
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
No	: Numara
s.	: Sayfa
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UAÖ	: Uluslararası Af Örgütü
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UGK	: Ulusal Geçiş Konseyi
Vol.	: Volume/Cilt

GİRİŞ

Saldırganlığa, fetihlere, işgallere yani genel olarak savaşa haklı gerekçeler bulmak, savaşı meşrulaştırmak kökleri oldukça gerilere götürülebilecek kadar eski bir gelenek olarak kabul edilebilir. Thucydides'in "Peloponnesos Savaşı Tarihi" isimli çalışmasında aktarmış olduğu Atinalılar ile Meloslular arasında geçen diyalog, bu duruma verilebilecek bilinen en eski örneklerden biridir. M.Ö. 431-404 yılları arasında gerçekleşmiş bir dizi savaştan oluşan Peloponnesos savaşları sırasında Atina, Melos adası halkının Atina egemenliğine boyun eğmemesi nedeniyle buraya asker göndermiş ve bir ordugâh kurmuştur. Atinalılar Melos'u işgal etmeden önce bir heyet göndererek Melosluları teslim olmaya ve Atina'nın egemenliğini tanımaya ikna etmeye çalışmışlardır. Atinalı heyetin başında bulunan Kleomedes ile Tsias, Meloslulara öncelikle süslü ifadelerden kaçınacaklarını gerçeği doğrudan ortaya koyacaklarını belirtirler: "...adaletin insanların akıl yürütmesinde, her iki tarafın gücü eşitse yer tuttuğunu bizim kadar siz de bilirsiniz; güçler eşit değilse, güçlüler isteklerini kabul ettirir, güçsüzler de boyun eğmek zorundadır".¹ Ancak Melosluların bu çıplak gerçeği kabul etmek niyetinde olmadıklarını anladıklarında eklerler: "Biz, kanıtlayacağımız gibi, imparatorluğumuzu sağlamlaştırıp şehrinizi kurtarmak için buradayız. Egemenliğimizi size güçlük çekmeden kabul ettirmek ve ortak çıkarımız içinde geleceğinizi güvenlik altına almak istiyoruz".² Görüldüğü gibi Atinalılar'ın ahlaki gerekçeleri Melosluların şehrinin kurtarmak ve onların geleceklerini güvenlik altına almaktır. Fakat Atinalıların da kabul ettikleri gibi bu gerekçeler imparatorluğu güçlendirmek ve Atina egemenliğini Meloslulara kabul ettirip sorunsuz bir biçimde şehri ele geçirmek için türetilmektedir.

Peloponnesos Savaşı örneğinde de görüldüğü gibi tarihte, gerçek ve ahlaki söylem her zaman Melos Diyalogunda olduğu kadar net ayrıştırılamasa da, askeri müdahalelerin çeşitli ahlaki veya insancıl gerekçelere dayandırıldığı örneklerle rastlanmıştır. Günümüzdeki örneklerini ise 'insancıl müdahale'³ olarak isimlendirmekteyiz. İnsancıl müdahale, en genel tanımıyla bir devletin sınırları dâhiline insancıl gerekçeler öne

¹ Thucydides, *Peloponnesos Savaşı*, (çev. Tanju Gökçöl), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1976, s.327-328.

² Ibid, s.328.

³ Çalışmada "humanitarian intervention" kavramının karşılığı olarak "insancıl müdahale" tercih edilmiş olmakla birlikte literatürde "insani müdahale", "insan haklarına dayalı müdahale" gibi kullanımları da mevcuttur.

sürülerek gerçekleştirilen bir askeri müdahale biçimidir. Bu basit tanım dahi insancıl müdahaleyle ilgili birçok soruyu gündeme getirmektedir: İnsancıl gerekçeler nelerdir? Bu gerekçelerle başka bir devlete müdahale etmek mümkün müdür? Kim müdahale edecektir? Müdahale tam olarak neyi amaçlayacaktır? Nerede başlayıp, nerede sona erecektir? Bunun gibi daha birçok soru insancıl müdahale örneklerinin sıklaştığı 90'lı yıllardan beri uluslararası ilişkiler disiplinini meşgul eden hararetli bir tartışmaya işaret etmektedir. Tartışma en genel haliyle devlet ve birey merkezli görüşler ekseninde sürmektedir. Tüm görüşler eksenin devlet ve birey gibi uç bölgelerinde konumlanmamakla birlikte, insancıl müdahale kavramının yarattığı gerilim genellikle bu iki uç arasında vuku bulur. Devlet ucunda, insanın ve toplumun varoluşu için devletin zorunlu olduğu varsayımından hareket edilerek devletin üstün bir ahlaki değeri olduğuna kanaat getirilir. Bir diğer ifadeyle devletin bekâsı ve çıkarları tek tek bireylerin hak ve çıkarlarının üzerindedir. Zira devlet, tek tek bireylerin toplamı kabul edilen toplumun çıkarlarını koruduğundan, devlet-toplum-birey arasında bir çıkar farklılaşması yoktur. Birey ucunda ise en üstün ahlaki değer insandır. Devletlerin varlık nedeni bireylerin iradesinden türetilir. Devlet bireylerin haklarını korumak için oluşturulmuş bir otoritedir. Devletin meşruiyeti bireylerin bu haklarını ne ölçüde koruduğuna bağlıdır. Koruyamaması, korumaması veya bizzat kendisi bu hakları ihlal eden bir mercîye dönüşmesi durumunda varlık nedenine aykırılık teşkil ederek meşruiyetini kaybeder.

İnsancıl müdahale devlet-birey arasındaki gerilimin daha yoğun hissedildiği daha genel bir tartışmanın, insan hakları tartışmasının odağına yerleştirilebilir. Zira insancıl müdahale, insan hakları öğretisinden türeyen bir müdahale biçimidir. Literatürde 'insan haklarına dayalı müdahale' olarak da anılmaktadır. Bunun temel sebebi insancıl müdahale gerekçelendirilirken genellikle 'insan haklarının sistematik ihlali' ölçütüne başvurulmasıdır. Özellikle insanın en temel hakkı sayılan 'yaşam hakkının sistematik ihlali' insancıl müdahaleler için sıklıkla öne sürülen bir gerekçedir. Günümüz insan hakları öğretisi, II. Dünya Savaşı sonrası kurulan Birleşmiş Milletler (BM) sistemiyle ve bu sistemin çerçevesini çizdiği yasal ve politik düzenlemelerle oluşturulmuş bir insan hakları rejimiyle desteklenmiştir. BM Şartı'nın giriş kısmında imzacı devletlerin insan haklarına saygıyı taahhüt ettikleri belirtilmiş ve BM'nin çeşitli organlarına insan haklarıyla ilgili görevler verilmiştir. 1948 yılında kabul edilen "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)", 1966 yılında kabul edilen "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" ve "Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" ve

sonrasında uluslararası alanda kabul edilen daha birçok belgeyle hem insan haklarının uluslararası tanınması çabasına girilmiş hem de cılız da olsa çeşitli yaptırım mekanizmalarının oluşturulmasına çalışılmıştır. İnsan haklarının evrenselliğine ilişkin bir ön kabulle oluşturulmuş bu rejim, devletlerin insan haklarına saygıları ölçüsünde meşru ya da gayri-meşru kabul edilebilmesine ve daha da önemlisi insan haklarını ihlal eden rejimlere karşı çeşitli yaptırımların uygulanabilmesine zemin hazırlamaktadır. İşte insancıl müdahale de bu yaptırımların en son aşaması olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsan hakları ve dolayısıyla insancıl müdahale tartışmasının yarattığı devlet-birey gerilimi uluslararası sistemin yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Günümüz uluslararası sistemi egemen devletler sistemi şeklinde anılmaktadır. Genellikle devletin egemenliği ilkesinin temellerinin atıldığı Vestfalya Barışı'yla 17. yüzyılda ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Vestfalyen sistemin temel özelliği devletlerin birbirlerinden bağımsız özerk birimler olarak ortaya çıkmalarını sağlayan egemenlik anlayışıdır. Egemenlik, devletlerin içte en üstün erk kabul edilmesi, dışta ise kendisinden üstün bir erk kabul etmemesi durumudur. İşte günümüz uluslararası sistemi, böyle bir egemenlik anlayışıyla kurulmuştur. Günümüze kadar kabul edilen birçok belgeyle devletlerin egemenlik hakları tanınmıştır. BM Şartı'nın 2(4) maddesinde üye devletin birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına müdahil olamayacakları belirtilmiş, 2(7)'de ise devletlerin iç yetki alanlarına giren konulara müdahale edilemeyeceği vurgulanmıştır. Müdahale-etmeme (nonintervention) ya da karışmama (noninterference) biçiminde anılan bu ilke devletlerin egemen-eşitler olarak tanınmalarının zorunlu bir sonucu olarak görülebilir. Dolayısıyla günümüz uluslararası sisteminde bir yandan birey temelli insan hakları normlarına ilişkin bir uluslararası rejim oluşmuşken, öte yandan Vestfalya'dan beri süregelen bir devlet egemenliği sistemi de varlığını sürdürmektedir. İnsancıl müdahale de devlet egemenliğini ihlal eden bir askeri müdahale içermesi suretiyle tartışmalı bir yapıdır.

Devlet egemenliği ilkesinin bir yansıması olarak, modern devletler sisteminin mevcut işleyişi içerisinde bir askeri müdahale, belirli istisnalar dışında yasaklanmış ve bu yasak uluslararası hukukça da tanınmıştır. Uluslararası hukukta jus cogens (buyruk kurallar) olarak kabul edilen devletlerin bağımsızlık ve egemenliğine, toprak bütünlüğüne, ulusal kimliklerine saygı, eşitlik ve iç işlerine karışmama gibi ilkeler geleneksel uluslararası ilişkiler sisteminin çerçevesini belirlemektedir. Müdahale yasağı, uluslararası hukukta müdahale-etmeme adı altında jus cogens bir kural olarak tanınmakta ve bu kuralı

ihlal eden devletler saldırı suçu işlemiş sayılmaktadır. Dolayısıyla bu sistem içerisinde devletler, dış müdahaleden ve karışmadan yalıtılmış egemen-özerk birimler olarak evrensel bir ahlak anlayışı ve bu anlayışın getirdiği sorumluluklardan muaf tutulabilmektedir. Fakat insan hakları ve insancıl müdahale devletlerin söz konusu bu egemenlik haklarını tehdit eden bir içeriğe sahiptir. Bugüne kadar devletlerin birer iç işi olarak kabul edilmiş olan insan hakları aracılığıyla devletlere yönelik baskı uygulanabilmekte, insan haklarını ihlal eden devletlere yönelik çeşitli yaptırım mekanizmalarının işletilmesi gündeme gelebilmektedir. İnsancıl müdahale de bu doğrultuda insan haklarını sistematik bir biçimde ihlal eden devletlere karşı uygulanan bir askeri müdahale biçimi olarak müdahale-etmeme ilkesinin ihlali olarak algılanmaktadır. İnsancıl müdahale henüz bu ilkelere bir istisna teşkil etmemektedir. Bir istisna kabul edilmesi gerekliliğine ilişkin görüşler ve çabalar bulunmasına rağmen henüz böyle bir niteliğe kavuşmuş değildir. Dolayısıyla insancıl müdahale, müdahale-etmeme ilkesiyle çerçevesi belirlenmiş olan modern devletler sistemi içerisinde uygulanmak durumundadır. Her ne kadar uygulamada bu çerçevenin dışına çıkan örneklerle rastlamak mümkünse de, bu tip örneklerin uluslararası hukuka uygunluk koşulunu yerine getirip getirmediği son derece tartışmalıdır.⁴

İnsancıl müdahalenin belki de en çok tartışılan örneği olan Kosova müdahalesinde, müdahalenin yasallığı hususu tartışmanın bel kemiğini oluşturmuştur. Zira Kosova’da yaşanan soykırım ve benzeri insanlık-dışı faaliyetlere karşı gelişen uluslararası toplum inisiyatifi, BM Güvenlik Konseyi’nde (BMGK) daimi üyelerden Rusya’nın veto tehdidi ile karşılaşmıştır. BM üzerinden çözüm engellenince, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) üzerinden bir müdahale gerçekleştirilmiştir. Müdahalenin temel amacı Kosova’da yaşanan insanlık dramının önüne geçmek olduğundan, müdahale insancıl müdahale çatısı altında değerlendirilmiştir.⁵ BMGK yetkilendirmesinin alınamaması sebebiyle, yasallık ölçütünden mahrum kalan müdahale, ‘meşruluk’ temelinde haklılaştırılmaya çalışılmıştır. Müdahale için ‘yasal değil fakat meşru’ savı öne sürülmüştür. Bu da ‘haklı savaş’ anlayışının yeniden canlandırılması şeklinde yorumlanmış ve genel olarak ‘ahlaki tartışma’ adını verebileceğimiz daha geniş bir tartışmanın gündemine oturmuştur. Ahlaki tartışma, uluslararası alanda cereyan eden ve dolayısıyla devletler sistemini bağlayan bir tartışma olarak öncelikle devlet ahlakı – birey ahlakı arasındaki farklılaşmadan doğmaktadır. Zira

⁴ Bunun en bilinen örneklerinden birini Kosova oluşturmaktadır. Bkz. Bruno Simma, “Nato, the UN and the Use of Force: Legal Aspects”, *European Journal of International Law*, No:10, 1999.

⁵ Bkz. Kerem Batır, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Müdahaleciliği ve Uluslararası Hukuk”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9 No:1, 2011, s.125-128.

bu yukarıda değindiğimiz devlet-birey arasındaki gerilimin bir parçasıdır ve uluslararası alanda devletlerin mi bireylerin mi öncelikli olduğu ya da hangisinin ahlaki konumunun birincil kabul edileceği etrafında şekillenmektedir. Daha genel olarak uluslararası toplumun devletlerden mi yoksa bireylerden mi meydana geldiği sorusuna verilen farklı yanıtlardan müteşekkildir. Verilen yanıtlar, devletle birey arasında bir çatışma durumu meydana geldiğinde ‘ne yapılmalı’ ya da ‘bu onları ilgilendirir’ gibi farklı tutumları ortaya çıkarmaktadır.

Modern devletler sisteminde uluslararası toplum, bireyleri devletler olan bir toplumdur. Kendilerinden üstün bir otorite tanımayan bu egemen bireyler, içsel dünyalarına ilişkin dışsal bir müdahaleyi kabul etmemektedirler. Belirtildiği üzere bu egemen devletler, kendilerine yöneltilen her çeşit müdahaleye müdahale-etmeme ilkesi üzerinden karşılık verebilmektedirler. Günümüzde bu karşılıklar, bir diğer ifadeyle egemenliğin en fazla iddia edildiği haller devletlere yöneltilen insan hakları eleştirileri neticesinde ortaya çıkmaktadır. Zira bir devlet, kendi sınırları içerisinde gerçekleştiği iddia edilen çeşitli insan hakları ihlallerine yönelik eleştirileri kendi iç-işlerini ilgilendiren bir konu olarak kabul etmekte ve dışarıya yönelik ‘üzerinize vazife değil (non of your business)’ biçiminde bir tutum benimsemektedir. Belirtildiği gibi bu tutumun yasal çerçevesi de bizzat BM sistemi ve daha genel olarak uluslararası hukuktur. İnsancıl müdahalede ise bu tutum sertleşmekte ve doğrudan devlet bağımsızlığının ihlali olarak görülmeye başlanmaktadır. Bilindiği gibi egemenliğin içsel tezahürü devletin üzerinde herhangi bir otorite bulunmaması anlamında içsel egemenlik iken, dışsal tezahürü ise devletin diğer devletlerle eşit ve onlardan bağımsız olduğunu tespit eden bağımsızlıktır. Dolayısıyla insancıl müdahale, insan haklarına yönelik yaptırımların en son ve ciddi seçeneği olarak devlet bağımsızlığına yönelen doğrudan bir tehdit biçiminde görülebilmektedir. Oysa uluslararası toplumun bireylerden müteşekkil bir yapı olduğunu ya da daha doğru bir ifadeyle böyle bir yapı olması gerektiğini savunanlar ise ‘insan hakları ihlalleri her nerede olursa olsun önlenmelidir’ şeklinde bir tutum benimsemektedirler. Bu görüşü savunanlar için insan hakları ve insan onuru devletler sisteminin üzerinde bir önemi haizdir. Çünkü insan hakları, insanların yalnızca insan olmaları dolayısıyla sahip oldukları vazgeçilemez, devredilemez, ihlal edilemez haklar olduklarından devletlerden, toplumlardan, daha genel haliyle kimliklerden bağımsız olarak gözetilmelidirler.

Devlet-birey tartışmasının ahlaki boyutu, uluslararası alanda söz konusu olan hakların devletlerin hakları mı yoksa insanların hakları mı olduğu tartışmasıdır. Değinildiği gibi insan hakları anlayışı ‘hakların evrenselliği’ kabulüyle, büyük ölçüde ‘doğal hukuk’ kuramlarından türetilmiştir. Doğal hukuk doktrininde, doğada tüm insanlık için geçerli olan birtakım değişmez evrensel yasaların bulunduğu savlanmaktadır. Bu evrensel yasalar büyük ölçüde evrensel bir ‘iyi’ anlayışını esas alan ahlaki kodlardır. İnsan hakları da bu evrensel iyiden yola çıkılarak ahlaki bir biçimde temellendirilmiştir. Dolayısıyla haklar söz konusu olduğunda belirli bir değerler sistemine dayanan ahlaki bir zeminden hareket edilmektedir. Bu da insan haklarını ve dolayısıyla insancıl müdahaleyi ahlaki bir boyuta taşımaktadır. Buradaki temel sorun, evrensel bir ahlaktan bahsedilip bahsedilemeyeceğidir. Yine devlet ve birey uçlarında, iki farklı yanıt karşımıza çıkmaktadır. Devlet ucunda, uluslararası bir ahlak varsa bunun devletlerin ahlaki olacağı iddia edilmektedir. Bu görüşü savunanlar genellikle ‘çoğulcu’ (kültürel görelilik) bir ahlak anlayışından yola çıkmaktadırlar. Çoğulcu ahlakta, ahlaki sistemlerin toplumsal olarak oluşturulduğu, dolayısıyla her toplumun kendine özgü bir ahlaki anlayış geliştirdiği vurgulanır. Bu doğrultuda her bireyin ahlaki kodları, kendilerinin de dâhil olduğu toplumsal süreçler tarafından oluşturulur. Dolayısıyla uluslararası bir ahlaktan söz edebilmek mümkün değildir. Ahlak ancak toplum-içi alanda gerçekleşebilen ve dolayısıyla devlet sınırları dâhilinde işlerlik kazanabilen bir olgudur. Çoğulcu ahlak, insan haklarını kesin bir biçimde dışlamamakla birlikte oldukça asgari bir düzeye indirgemektedir. Çoğulculuğun genel karşıtlığı etnosentrizm⁶ anlayışıyla inşa edilmiş bir evrensellik kavrayışınadır. İşte böyle bir ahlak anlayışından hareket eden devletçi görüşler, ahlaki zeminden hareket eden insan haklarını, devlet-içi alana hapsetme ve kontrolü tamamen devletin tekeline verme eğilimindedirler.

Birey ucunda ise bahsedildiği üzere evrensel bir ahlak anlayışına dayanılmaktadır. İnsan içinde yetiştiği kültürel sistemlerden bağımsız olarak her yerde insan olduğundan, herkes için geçerli olan evrensel ahlaki yasalardan bahsedebilmek mümkündür. Bu görüşler de büyük ölçüde ahlak felsefesi içerisinde ‘doğal ahlak’ ya da ‘evrensel ahlak’ anlayışları olarak anılan görüşlerden türetilmektedir. Yine belirtmek gerekir ki bu tarz bir

⁶ Etnosentrizm, kabaca bir topluluğun kendi kültürel değerler sistemini her şeyin merkezinde görmesi ve diğer kültürleri bu merkezden değerlendirmesidir. Ken Booth’un aktardığı gibi etnosentrizm bu anlamıyla, “birinin kendi grup ve kültürünü güçlü bir biçimde kimliklendirmesi, kendi grubunu evrenin merkezinde görmesi, olayları kendi çıkarlarıyla algılaması, kendi yaşam biçimini (kültürünü) diğerlerine yeğlemesi, yabancıların düşünce, eylem ve niyetlerine şüpheyle yaklaşması” gibi karakteristik özellikler içerir. Bkz. Ken Booth, *Strategy and Ethnocentrism*, Holmes ve Meier Pub., New York 1979, s.15.

ahlak anlayışı insana ilişkin her türlü ahlaki değerlerin evrenselliğini ilan etmek yerine, insanın temel değerlerinin evrenselliğini ileri sürerek daha makul bir zemine de kayabilmektedir. Örneğin yaşam hakkı, mutluluk hakkı, geçim hakkı gibi genelleştirilebilir hakların evrenselliği kavrayışı ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla devletçi ve bireyci görüşler arasında daha makul zemin arayışları da bulunmaktadır. Devletçi görüşlerde devlet haklarının yanında asgari bir insan hakları anlayışı da ileri sürülürken, bireyci görüşlerde de tüm hakların değil fakat temel hakların evrenselliği kavrayışı ortaya çıkmaktadır. Fakat her ne zeminde olursa olsun bu iki görüş arasında kesin bir uzlaşmadan bahsedebilmek mümkün değildir. Anahtar kavram egemenlik kavramıdır. Zira egemenlik kavramı da insan hakları gibi ahlaki bir zemine sahiptir. Egemenliğin ahlakiliği öncelikle egemen güçlerin genelin çıkarlarını gözetmeleri, onların haklarını güvence altına almaları, güvenlik altında yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamaları gibi gerekçelerle ‘kamu yararı’ (ortak yarar) ilkesi etrafında temellendirilmektedir. Genellikle bu görüşler bir toplumsal sözleşme kurgusuyla bireylerin ‘doğa durumu’ altındaki kaotik koşullardan kurtulmak, temel haklarını güvenceye almak (yaşam hakkı, mülkiyet hakkı v.s.) adına toplumu/devleti oluşturdukları savıyla desteklenir. Bu anlamda egemen güçlerin varlıkları, toplumların ve dolayısıyla bireylerin hayatlarını sürdürebilmeleri açısından kaçınılmazdır: Devletler olmasaydı insanlar kaotik bir yapı olan ‘doğa durumu’ altında yaşamak durumunda kalırlardı. Uluslararası anarşi fikri de bu görüşü destekleyici bir sav olarak ortaya çıkmaktadır. Klasik uluslararası sistem kavrayışında, devletlerarası yapı devletlerin üstünde bir otorite olmaması anlamında anarşiktir.⁷ Nasıl ki devletin olmadığı durumda insanlar doğa durumunda yaşamaya mahkûmlarsa, uluslararası alanda da bir dünya devleti olmadığı için uluslararası bir doğa durumu mevcuttur. Bu uluslararası kaotik doğa durumu altında devletler, hayatta kalma mücadelesi içerisinde olan varlıklardır. Devletler için “hayatta kalma” ahlak-üstü bir durum olduğu için devletlerarası ilişkilerde ahlaki kaygılar bireysel ilişkilerde olduğu kadar yer tutmaz. Anarşi ortamında hayatta kalma dürtüsü devletleri birbirleriyle güç rekabetine sürükler. Böylece egemen devlet, vatandaşlarını hem içsel hem de dışsal bir doğa durumundan kurtaran, koruyan, onların güvenliklerini güvence altına alan bir kalkan vazifesi üstlenir. Devlet egemenliğinin ahlaki meşruiyeti genel çerçevesiyle bu şekilde temellendirilir.

⁷ Bkz. Hedley Bull, *The Anarchical Society: The Study of Order in World Politics*, Palgrave, New York 2002, s.44.

Devlet egemenliği anlayışı ortaya çıktığı ileri sürülen 1648 Vestfalya'dan beri çok büyük bir değişime uğramadan günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat bu yüzyıllar aynı zamanda, devletlerarası ilişkileri belirli bir düzene kavuşturmak adına ileri sürülmüş uluslararası hukuk fikrinin de filizlendiği yıllardır. Francisco Suarez, Francisco Victoria, Christian Wolff ve Hugo Grotius gibi ilk uluslararası hukukçu düşünürler devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesi için çeşitli ilkeler ortaya atmışlardır. Müdahale-etmeme ve karışmama ilkeleri ilk olarak bu düşünürlerin eserlerinde dillendirilmiş ve dolayısıyla devlet egemenliğinin yasal bir çerçeveye kavuşması süreci bu düşünürlerin eserleriyle başlamıştır. Örneğin Christian Wolff'a göre "uluslar, bir doğa durumunda yaşayan bireysel olarak özgür kişiler olarak kabul edilirler... Doğaca tüm uluslar eşit olduklarından, hakları ve ödevleri aynı olan tüm insanlar ahlaki anlamda nasıl eşitlerse; tüm ulusların hak ve ödevleri de doğaca eşittir... Doğaca hiçbir ulusun, bir başka ulusun egemenliğini kullanmaya ilişkin bir hakkı yoktur...; hiçbir devletin hükümdarının, bir diğèrinin hükümetine karışma hakkı yoktur..."⁸ Günümüze kadar ulaşan süreçte bu düşünceler, devlet davranışlarının çerçevesini belirleyen fakat daha da önemlisi sınırlayan görece gelişmiş bir uluslararası hukukun oluşmasına katkı sağlamıştır. 20. Yüzyılda önce Milletler Cemiyeti (MC) ve akabinde BM sistemi aslında uluslararası hukukun uygulanması amacıyla oluşturulmuş devletlerarası örgütler olarak düşünülmüşlerdir. Nitekim BM Şartı'nın giriş kısmında imzacı devletlerin "adaletin korunması ve anlaşmalardan ve diğèr uluslararası hukuk kaynaklarından doğan yükümlülöklere saygı için gerekli koşulları yaratmayı" amaç edindikleri belirtilmiştir. Bu doğrultuda yukarı da değinildiği gibi devlet egemenliği ilkesi müdahale-etmeme çerçevesi etrafında uluslararası hukukta garanti altına alınmış ve uluslararası hukukun uygulayıcı gücü olan BM sistemine dâhil edilmiştir. Uluslararası hukuk devlet egemenliği ilkesini tanımak ve yerleştirmekle birlikte insan hakları, insancıl hukuk, uluslararası yargı gibi mekanizmalarıyla devlet egemenliğini/özerkliğini sınırlayan da bir yapı kurmuştur. Belirtildiği üzere evrensel bir insan hakları anlayışı da uluslararası hukuk çerçevesine dâhil edilmiştir. Yine uluslararası yargı hususunda da Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) gibi uluslararası mahkemelerde hem devletlerin hem de devletlerin politikalarından sorumlu olan karar vericilerin çeşitli suçlar dolayısıyla yargılanabilmeleri mümkün hale gelmiştir. Henüz uluslararası hukuk yeterli yaptırım mekanizmalarından yoksun olmakla

⁸ Aktaran Charles R. Beitz, *Political Theory and International Relations*, Princeton University Press, Princeton 1999, s.75.

birlikte bu gelişmeler kendi üzerinde bir güç tanımaması anlamında devlet egemenliği ilkesine karşı, onu sınırlayan ve belki de aşındıran adımlar olarak ortaya çıkmışlardır.

Devlet egemenliğine karşıt gelişmeler yalnızca uluslararası hukukun getirdiği düzenlemelerle değil genellikle uluslararası sistemi de dönüştürdüğü iddia edilen daha büyük çaplı yapısal gelişmelerle bağlantılıdır. Bu anlamda küreselleşme süreci egemenliğin aşınmasına yol açan en kapsamlı olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹ Küreselleşen ya da küreselleştiği iddia edilen dünya ilk bakışta devletlere rakip olabilecek başka oluşumları da sahneye çıkarması sebebiyle devlet egemenliğine bir tehdittir. Çok uluslu şirket (ÇUŞ) sermayelerinin birçok devletin milli sermayesinden daha büyük miktarlara ulaştığı, spekülörlerin sermaye akışları üzerinde denetim sağlayarak kimi ülkelerde ekonomik krizler çıkarabilmeye muktedir olduğu, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının uzmanlık alanlarında devletleri çeşitli yollarla baskılara maruz bırakabildiği, insan hakları ve özgürlükleri çerçevesinde uluslararası sosyal medya araçları üzerinden örgütlenebilen bireylerden oluşan bir küresel toplumun varlığını hissettirmeye başladığı, uluslararası illegal çetelerin gayri-resmi yollarla büyük finansal kaynaklara sahip olduğu ve kitle imha silahlarına (KİS) dahi erişebilirliklerinin tartışıldığı ‘küresel dünya’ şüphesiz devlet egemenliğine karşıt bir gelişmeler zinciri yaratmaktadır. Bu anlamda küreselleşmeyle birlikte ÇUŞ’lar, uluslararası sivil toplum kuruluşları, uluslararası örgütler, uluslararası çeteler, spekülörler gibi daha da çoğaltılabilecek birçok aktör devlete rakip olabilecek güçler olarak sahneye çıkmaktadırlar. Daha önce de ifade edildiği gibi günümüzde de uluslararası sistemin birincil aktörleri egemen devletlerdir. Henüz küreselleşmenin ortaya çıkardığı bu aktörler devletle eşdeğer güçler değildirler. Devlet egemen olma özelliğini sürdürmektedir. Fakat küreselleşme olgusuyla devlet egemenliğinin aşınmaya başladığı ve artık Vestfalya Avrupası’nda anlaşıldığı anlamıyla kesin veya mutlak bir egemenlik anlayışından söz edilemeyeceği de üzerinde düşünülme değer iddialar arasındadır.

Devlet egemenliğinin dönüşüm sürecindeki önemli bir adım, insancıl müdahalenin çerçevesini belirleme çabalarında da önemli bir kilometre taşı olan “koruma sorumluluğu” (KoS)¹⁰ doktrindir. 2001 yılında kabul edilen “Devlet Egemenliği ve Müdahale Uluslararası Komisyonu” (ICISS - International Commission on Intervention and State

⁹ Tartışmalar için bkz. David Held, Anthony McGrew (ed.), *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, (çev. Ali Rıza Güngen v.d.), Phoenix Yayınları, Ankara 2014.

¹⁰ Çalışmada koruma sorumluluğu eyleminden bahsedilirken kısaltma kullanılmayacak fakat bir doktrin olarak koruma sorumluluğu için ‘KoS’ kısaltması kullanılacaktır.

Sovereignty) raporuyla “sorumlu egemenlik” (sovereignty as responsibility) anlayışı dile getirilmiştir. Sorumlu egemenlik anlayışında, devlet egemenliğinin devletlere yalnızca negatif bir yükümlülük değil, pozitif bir sorumluluk yüklediği ileri sürülmektedir. Bir diğer ifadeyle egemenlik yalnızca bir hak değil bir ödevdir. Devletlerin ödevi vatandaşlarının insan hak ve özgürlüklerini makul bir düzeyde sağlamak ve bunları ihlal etmekten kaçınmaktır. Devletin bu temel sorumluluğunu yerine getirmemesi halinde egemenlik haklarını kullanmasını sağlayan meşruiyet yıkılır ve devlet egemenlik haklarından mahrum kalır. Böylece o devlete karşı gerçekleştirilebilecek bir uluslararası müdahale mümkün hale gelir. Bir başka ifadeyle böyle bir müdahale, egemenlik meşruiyetini kaybettiğinden devletin egemenlik haklarını ihlal etmeyecek ve meşruiyet kazanacaktır. Bu tarz müdahaleler, ICISS raporuyla “koruma sorumluluğu” biçiminde anılmıştır. Genel hatlarıyla ‘bir devletin kendi vatandaşlarını koruyamaması, korumaması veya bizzat kendi vatandaşlarının haklarını sistematik bir biçimde ihlal etmesi durumunda uluslararası toplumun bu insanları koruma sorumluluğu doğar’ anlayışının yansımasıdır. Dolayısıyla sorumlu egemenlik ve KoS, egemen devletler sisteminde büyük tartışmalar yaratan insancıl müdahalenin meşruiyet ölçütlerini belirlemek adına atılmış önemli adımlardır. BM çerçevesi içerisinde ele alınması da doktrine ayrı bir önem katmaktadır. 2001 yılından günümüze BM çatısı altında çalışmalar yürütülmüş ve BM Genel Sekreterlerinin de katkılarıyla yeni raporlar kabul edilmiştir. Henüz KoS’un yasallaşması ve dolayısıyla bağlayıcı hale getirilmesi söz konusu değilse de ICISS ve sonraki çabalar bu yönde adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Sorumlu egemenlik anlayışı devlet egemenliğinin liberal yorumudur. Zira liberalizmin felsefi temelleri vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini tanıyan, sağlayan asgari bir devlet anlayışı ve sınırlı bir egemenlik anlayışını içermektedir. John Locke, Jean J. Rousseau gibi düşünürlerin temellerini attıkları bu anlayış özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana güç kazanmış, hatta alternatifsiz bir sistem olarak “zaferi ilan edilmiştir”.¹¹ Liberalizm serbest piyasa, karşılıklı bağımlılık, insan hak ve özgürlükleri, demokratik barış gibi unsurlarının uluslararası normlar haline gelmesiyle evrensel bir proje niteliği kazanmıştır. Fakat Batı-dışı dünyanın liberalizmi tüm içeriğiyle, paket olarak kabul ettiğini söylemek mümkün değildir. Serbest piyasa ekonomisi büyük tepkilere maruz kalmadan yaygınlaşırken, liberalizme dâhil olan demokrasi, insan hakları gibi değer odaklı

¹¹ Francis Fukuyama, “The End of History?”, *The National Interest*, Summer, 1989. <<http://www.ou.edu/uschina/gries/articles/IntPol/Fukuyama%20End%20of%20History.pdf>> (18.08.16)

unsurlar ciddi tepkilerle karşılaşmaktadır. Bu karşı çıkışın temelinde ‘kalkınma’ temelli yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin ‘Asyalı Değerler’ tezinde Batı’nın insan hakları üzerindeki ısrarı ‘kültürel emperyalizm’ paradigması üzerinden okunmaktadır. Asyalı Değerler tezine göre Batı ekonomik gelişimini sağladıktan sonra özgürlükleri tesis etmeye yönelmiştir. Ekonomik gelişmesini sağlamadan önce Batı ülkelerinin de bugünkü anlamda özgür oldukları söylenemez. Dolayısıyla ‘önce kalkınma sonra özgürlük’ gelmelidir. Ayrıca Asyalı Değerler çerçevesinde getirilen bir başka eleştiri de Batı’nın insan haklarının daha çok siyasal ve bireysel haklardan oluştuğu, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ise ikinci plana itildiğidir. Oysaki Asya’nın henüz kalkınmasını tamamlayamamış uluslarının bireysel haklardan çok sosyal haklara ihtiyaçları vardır. Zaten Batı toplumları ile Doğu toplumları arasında bireycilik ve kolektivizm açısından da büyük farklar bulunmaktadır. Batı toplumları bireyi ön plana çıkarırken, Doğu toplumlarında aile, toplum gibi kolektif oluşumlar bireyden daha önceliklidir.¹² İnsancıl müdahaleye gelindiğinde bu tepkisellik daha da yoğunlaşmaktadır. İnsancıl müdahale büyük ölçüde “liberal müdahalecilik”, “insancıl emperyalizm”, “insancıl hegemonya projesi” gibi adlar altında ciddi eleştirilere hedef olmaktadır.¹³ Daha da önemlisi özellikle Batı-dışı dünyada insancıl müdahaleye karşı yine liberal uluslararası sistemin içerisinde olan devlet egemenliği normlarıyla cevap verilmesidir. İnsan hakları ve bu haklar üzerinden yürütülen müdahaleciliğe karşı klasik devlet egemenliği ilkesi vurgulanarak karşı çıkılmaktadır.

Günümüz uluslararası sistemi gerçekten de hem klasik devlet egemenliği yaklaşımını hem de insan hakları temelli sınırlı egemenlik anlayışını bir arada buldurmak suretiyle çelişkili bir yapıya sahiptir. Batı devletleri klasik egemenliği ortadan kaldırıp yerine yeni bir egemenlik anlayışını, örneğin sorumlu egemenliği, inşa etmekte gönüllü görünmemektedir. Genellikle insancıl müdahaleler, yasal bir çerçeve altında gerçekleştirilememekte, müdahale-etmeme ilkesine istisna olarak uygulanmaktadır. Zira müdahale-etmeme ilkesine ilişkin istisnalar BM çerçevesi içerisinde meşru müdafaa ve VII. Bölüm altında ele alınan uluslararası barış ve güvenliğe tehdit teşkil eden hallerle sınırlıdır. VII. Bölümün uygulamaya konulabilmesi ise ancak BMGK’nin yetkilendirme verebilmesiyle mümkündür. Bu sistemin herhangi bir BMGK daimi üyesinin red oyuyla tıkanması halinde ya insancıl müdahale gerçekleştirilememekte ya da istisnai bir durum

¹² Bkz. Jack Donnelly, *Universal Human Rights: In Theory and Practice*, Cornell University Press, New York 2003, s.107-123.

¹³ Bkz. Joanna Davidson, “Humanitarian Intervention as Liberal Imperialism: A Force for Good?”, *Polis Journal*, Vol.7 Summer, 2012.

olarak uygulanmaktadır. Dolayısıyla daha önce de ifade edildiği gibi, ‘yasal olmayan fakat meşru’ bir müdahale anlayışına varılmaktadır. KoS da işte bu meşruiyet temelini ortaya koyan bir doktrin olarak önem kazanmaktadır. Batı’nın bu tutumuna yönelik eleştiriler büyük ölçüde Batı devletlerinin yasal bir insancıl müdahale anlayışını istemedikleri, istisnaların uygulanmasının çıkarlarına daha uygun olduğu biçimindedir.¹⁴ Bu eleştirinin iki önemli yönü olduğu ifade edilebilir. Birincisi, insancıl müdahalenin yasal bir biçim almasıyla gerçekten de tüm devletlerin insancıl gerekçelerle başka devletlere müdahale edebilmesinin yolu açılacağından devletler sisteminde yıkıcı bir rol oynayabilecek olmasıdır. İkincisi ise, modern devletler sisteminin kurumsal olarak yetersiz yapısı, insancıl müdahaleler için ortak ölçütlerin belirlenmesindeki zorluklar, devletler-üstü bir uygulayıcı otorite olmaması, devletler arasındaki güç mücadelesinin, bir diğer ifadeyle klasik uluslararası ilişkiler işleyişinin bünyesinde taşıdığı kronik güvensizlik gibi birçok unsurun yasal bir insancıl müdahale anlayışına imkân tanımamasıdır. Dolayısıyla devlet egemenliği sistemi, uluslararası sistemin temel sütununu oluşturmakta ve insan hakları ve insancıl müdahale gibi olgular bu sütunu yıkabilme potansiyeli taşıyan araçlar olarak önemli riskler oluşturmaktadırlar.

İnsancıl müdahalenin yasal değil fakat meşru adı altında bir istisna olarak uygulanması da önemli bir tartışmayı gündeme getirmektedir: İstisna hali. İç hukuk sistemlerinde genellikle istisna hali, belirli özel durumlar altında yasaların yürürlükten kaldırılabilmesi, askıya alınabilmesi ve bu özel durumlara ilişkin yasaların izin vermediği istisnai uygulamalara gidilebilmesidir. Bu anlamda Carl Schmitt’in “egemen, olağanüstü hale karar verendir” tanımı akla getirilebilir.¹⁵ Olağanüstü hal, özellikle savaş gibi olağanüstü koşullarda egemen güç olan devletin hukuk devleti sınırlarını aşabilmesi durumudur. Birçok devlette anayasal olarak istisna halleri ya da olağanüstü haller yasal zemine sahip kılınmıştır. Fakat bu durum devlet için, içsel egemenlik anlamında mümkün olarak görülebilse dahi, bir dünya devletinin olmadığı ve tek tek devletlerin dışsal olarak da egemen kabul edildiği uluslararası ortamda da düşünülebilir mi? Böyle bir uygulama birçok açıdan sorunludur. Öncelikle değinildiği üzere bu tarz olağanüstü haller BM Şartı’nın VII. Bölümünde “uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden haller” adı altında ele

¹⁴ Bkz. Howard Adelman, “The Doctrine of the Responsibility to Protect: A Failed Expression of Cosmopolitanism”, (Ed. Will Kymlicka, Kathryn Walker), *Rooted Cosmopolitanism: Canada and the World*, (içinde), UCB Press, Vancouver 2012; Kerem Batır, “Soğuk Savaş Sonrası ...”, s.125.

¹⁵ Bkz. Carl Schmitt, *Siyasal İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, (çev. A. Emre Zeybekoğlu), Dost Yayınları, Ankara 2014.

alınmakta ve bu hususta karar yetkisi BMGK'ye tanınmaktadır. Ayrıca VII. Bölüm'de sayılan hallere devlet sınırları dâhilinde gerçekleşen insan hakları ihlallerinin girip girmeyeceği de ciddi bir tartışma konusudur. Öncelikle VII. Bölüm altında insan hakları ihlallerinin sayılmadığı belirtilmelidir. Fakat kimi görüşlere göre yaygın insan hakları ihlalleri uluslararası barışı ve güvenliği mutlak surette tehdit ettiği için VII. Bölüm altında değerlendirilmeli ve BMGK insani krizlere müdahil olmalıdır. Karşıt görüşlere göre ise egemenlik ilkesi gereği insan hakları devletlerin kendi iç yetki alanlarına girmekte, uluslararası barış ve güvenliğe doğrudan bir tehdit oluşturmamaktadır. Ayrıca VII. Bölüm altında insan hakları sayılmadığı için bu bölümü insan haklarını da kapsayacak bir biçimde genişletmek uluslararası hukukun keyfi olarak yorumlanması olacaktır. Ayrıca uluslararası alanda anayasa benzeri tek metin BM Şartı'dır. Şart'a istisnai hallere ilişkin herhangi bir madde eklenmemiştir. Dolayısıyla olağanüstü bir hale karar verecek devletler-üstü bir egemen olmadığı gibi insan hakları ihlallerinin olağanüstü bir hal teşkil ettiğine dair bir hüküm de bulunmamaktadır. Tüm bu sorunlar insancıl müdahalenin istisna olarak uygulanmasını, diğer bir ifadeyle 'yasal değil fakat meşru' bir biçimde hayata geçirilmesini egemen devletler sistemi çerçevesi içerisinde bir kuşku perdesinin arkasına itmektedir.

Yasallık-meşruluk ikileminin yarattığı bir başka tartışma pozitivist hukuk anlayışıyla, hukukun ahlaki olarak yorumlanması arasında cereyan etmektedir. Bu tartışma genel itibarıyla yasaların ahlakla ilişkisi üzerinedir.¹⁶ Pozitivist hukuk anlayışında ahlaki değerler ile yasalar arasında keskin bir ayrıma gidilmekte ve ahlaki olan yasal olandan dışlanmaktadır. Ahlaki yorumlarda ise hukuk devam eden bir süreç olarak algılanır. Ahlak yasalara kaynaklık ettiği için bu devam eden süreç içerisinde önemli bir işleve sahiptir. Olan hukuk ve onun pozitivist yorumu insani krizlere yeterli cevap verememektedir. Bu anlamda ahlaki temelde yorumlanmaları ya da dönüştürülmeleri gerekir. Uluslararası hukuka ilişkin bu iki farklı yorum birbirlerini ciddi bir biçimde eleştirmektedir. Pozitivist hukukçulara göre hukuku, göreceli ahlaki standartlara göre yorumlanabilen ve değiştirilebilen bir olgu olarak görmek yasaların ne olduğunu kavrayamamak anlamına gelir. Ayrıca eğer hukuk bu şekilde algılanırsa, ancak yasaları değiştirme kudretine sahip olanlar kendi ahlaki standartlarını uygulayabilecekleri için hukuk 'güçlünün hukukuna' dönüşür. Ahlaki yorumlar ise pozitivist hukuk anlayışını hukuku statik değişmez ve yorumlanamaz bir olgu olarak görmekle suçlar. Sonuçta nasıl ki yasalar zamanın bir

¹⁶ Bkz. Kenneth Einar Himma, *Hukukun Ahlaki Kriterleri: Kapsayıcı ve Dışlayıcı Pozitivistler Arasındaki Tartışma*, (çev. Saim Üye), Bilgesu Yayınları, Ankara 2010.

diliminde oluşturulmuş iseler başka bir diliminde de yeni koşullara uygun olarak değiştirilebilirler. Mevcut sorunlara cevap vermemeleri halinde daha geniş kapsamlı bir yoruma tabi tutularak uygulanabilirler. Pozitivist anlayış hukuku yalnızca ‘olan hukuk’ olarak algılayarak ‘olması gereken hukuku’ dışlar ve bu biçimiyle uluslararası hukuk çağın gelişmelerine cevap veremez hale gelir. İnsancıl müdahale söz konusu olduğunda pozitivist hukuk anlayışı müdahale-etmeme ilkesini ön plana çıkararak insancıl müdahalenin yasal olarak bu kurala istisna teşkil etmediğini savunur. Dolayısıyla yapılacak herhangi bir askeri müdahale, insancıl dahi olsa devlet egemenliğini ihlal edecektir. İnsancıl müdahale ancak ve ancak yasalar çerçevesinde tanımlandığı ve izin verildiği ölçüde uygulanabilir bir araç olacaktır. Oysa hukuku ahlaki yoruma tabi tutan düşünürler, insancıl müdahalenin uluslararası hukukun mevcut çerçevesi içerisinde dahi uygulanabilir olduğunu ileri sürerler. Zira insan haklarının yaygın, ciddi bir biçimde ihlal edilmesi neticesinde ortaya çıkan insani krizler uluslararası toplumun sorumluluk alanına dâhildir ve bu tarz müdahaleler yalnızca meşru değil aynı zamanda yasal da olabilirler. Müdahalelerin yasallığı, mevcut yasaların daha geniş bir yorumundan doğar.¹⁷

İstisnai uygulamalar, bir diğer ifadeyle yasallık olmaksızın istisnai meşru müdahaleler klasik egemenlik anlayışıyla mutlak bir çelişki yaratmaktadırlar. Zira her ne sebeple olursa olsun devletin egemenlik haklarının ihlali, modern devletler sisteminde kesin bir çerçeveye alınmış müdahale-etmeme ilkesiyle çatışmak durumundadır. Fakat sorumlu egemenlik anlayışında olduğu gibi klasik egemenlik anlayışını temel almayan farklı egemenlik yorumları daha önce de belirtildiği üzere devletin egemenlik haklarını meşruiyet ölçütüne bağlar. Müdahalenin meşruiyeti, müdahale edilecek devletin egemenlik haklarının kaynağı kabul edilen meşruiyetini yitirmesine bağlıdır. Meşruiyet ölçütüyle insancıl müdahalenin, mevcut devlet egemenliği sistemi ve bu sistemin sahip olduğu müdahale-etmeme ilkesiyle yaşadığı çatışmalı durum aşılabilse dahi ‘meşruiyet’ kavramının kendisi bir sorunsal haline gelmektedir. Meşruiyet kavramının yarattığı en temel sorun, kavramın bizzat ahlaki dünyaya ilişkin bir kavram olmasıdır. Meşruiyetin içeriğinin doldurulması, yukarıda bahsedilen ahlaki tartışmadan bağımsız değildir. Hangi durumların bir devletin meşruiyetini yitirmesine yol açacağı ya da hangi koşullarda bir devlete müdahale edilmesinin meşru olacağına ilişkin üzerinde anlaşılmış evrensel bir

¹⁷ Tartışmalar için bkz. Brad R. Roth, “Hukuku Esnetmek Onu Çiğnemek midir? Yoksa Geliştirmek midir? ABD ve Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İnsani Amaçlı Kuvvet Kullanma”, (çev. Ersin Embel), (Ed. Michael Byers ve George Nolt), *ABD Hegemonyası ve Uluslararası Hukukun Temelleri*, (içinde), Phoenix Yayınları, Ankara 2007, s.259-294.

ölçütler listesinden söz edebilmek mümkün değildir. Egemenliğin iç ve dış ayrımı da böyle bir listenin oluşmasının önünde en büyük engellerden biri olarak kabul edilebilir. Klasik egemenlik anlayışında iç egemenlik dış egemenlikten bağımsız bir tabiata sahip kılınmıştır. Bunlar birbirlerinin koşulu ya da sonucu değildirler. Devlet içte tam anlamıyla egemen olamasa da dışta egemen olabilir. Ya da tam tersi dışsal olarak egemen olarak kabul edilmeyen, bir diğer ifadeyle diğer devletler tarafından egemenliği tanınmamış bir oluşum içsel olarak egemenliğini tesis etmiş olabilir. Dolayısıyla klasik egemenlik anlayışı ya da modern devletler sistemi içerisinde iç egemenlik üzerinden dış egemenliğe bir meşruiyet ölçütü inşa etmek söz konusu olamaz. Bu doğrultuda meşruiyet ölçütünün mevcut sistem içerisinde işletilmeye çalışılması insancıl müdahalenin yarattığı çelişkileri ortadan kaldırmamakta hatta daha da çelişkili bir duruma sokmaktadır.

İstisnai uygulamaların yarattığı en temel çelişkilerden biri ‘insancıl müdahalede seçicilik’ şeklinde ifade edilen, bizim çalışmada ‘insancıl müdahalesizlik’ şeklinde anacağımız olgudur. Seçicilik¹⁸, en genel şekliyle belirli durumlarda insancıl müdahale gerçekleştirilirken belirli durumlarda da gerçekleştirilmemesi veya gerçekleştirilememesi durumudur. Bir devletin sınırları dâhilinde vuku bulan insani bir krize müdahale edilirken, diğer bir yerde benzer koşullarda ortaya çıkan bir başka insani kriz kaderine terk edilmektedir. Fakat müdahale edilmeyen ya da edilemeyen insani krizlere yönelik ahlaki kaygılar varlığını sürdürmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada insancıl müdahalede seçiciliğin yarattığı ahlaki çelişkiyi göstermesi açısından ‘insancıl müdahalesizlik’ biçiminde ironik bir ifade tercih edilmiştir. Örneğin, güncel örnekler olan Libya ve Suriye’de, Libya’ya BMGK’dan 1973 sayılı kararla NATO üzerinden müdahale gerçekleştirilmişken, Suriye bugüne kadar kaderine terk edilmiş durumdadır. Suriye’deki insani krizin ulaştığı boyut, Libya’ya müdahalenin gerçekleştirildiği dönemdeki insani krizin çok ötesine geçmiş bulunmaktadır. Seçicilik ve insancıl müdahalesizlik kavramı altında ele alınabilecek bu örnekler bizlere istisnai müdahalelerin kelimenin tam anlamıyla ‘istisnai’ olduğunu göstermektedir. Meşruiyet ölçütü kabul edilse dahi, müdahaleler devletlerin egemenlik haklarına bir istisna değil vakalara birer istisna olarak uygulanabilmektedir. Bu durum uluslararası politikanın, dolayısıyla da modern devletler sisteminin işleyişinden bağımsız değildir. Güç mücadelesi paradigması neden vakalara istisnalar oluşturulduğunu, bir diğer ifadeyle insancıl müdahalelerde seçici davranıldığını

¹⁸ Bkz. Martin Binder, “Humanitarian Crises and the International Politics of Selectivity”, *Human Rights Review*, Vol.10 No.327, 2009.

belirli ölçüde açıklamaktadır. Bu durum için de 1999 Kosova müdahalesi ile günümüz Suriye örneğini karşılaştırmak aydınlatıcı olacaktır. Kosova’da BMGK’nin Rusya vetosuyla devre dışı kalması insancıl müdahaleyi engelleyememiş, ABD’nin başını çektiği Batı devletleri NATO üzerinden Kosova’daki insani krizi ortadan kaldırma eylemine girişebilmişlerdir. Fakat Suriye’de BMGK’deki Rusya ve Çin vetoları Suriye’yi çözümsüzlüğe terk etmeye şimdilik yeterli olabilmıştır. Bu durumun önemli sebeplerinden birinin 1999’daki güç dengelerinin, günümüz güç dengelerinden farklı olmasıyla temellendirilmesi mümkündür. Örneğin ne bugün Rusya, 90’lardaki Sovyet dağılmasının etkilerini üzerinden atamamış eski görece zayıf Rusya’dır; ne de ABD, Soğuk Savaş’ın galibi olarak dünyanın jandarması rolüne soyunmuş ABD’dir. ABD, 11 Eylül ve akabinde gelişen Afganistan ve Irak işgallerinden sonra görece zayıflamış ve yeniden Ortadoğu’daki sorun alanlarına doğrudan müdahil olmak istemeyen bir konumdadır. Aynı zamanda özellikle insancıl müdahaleciliğin liderliği rolünü üstlenen ABD’nin ya da genel olarak Batı-merkezli uluslararası sisteme karşı bir duruşu olan Rusya’nın çıkar tanımlamalarının farklılaşması da yine bir neden olarak açıklayıcı olabilir. Özetle güç ve ulusal çıkarlarla tanımlanan materyalist bir devlet anlayışı, güç mücadelesi ve ulusal çıkar azamileştirmesi (maksimizasyonu) ile tanımlanan egemen devletler sistemi varlığını değişmeden sürdürürken bir taraftan da ahlaki zeminden yola çıkan meşru insancıl müdahaleler anlayışını uygulamaya çalışmak ‘çelişki’ ve ‘çatışma’ yaratmaya mahkûm olmaktadır.

Çelişki ve çatışma yalnızca insancıl müdahale özelinde ortaya çıkan sorunlara değil sistemsel bir soruna işaret etmektedir: İnsancıl değerler ile devlete ilişkin değerlerin uzlaşmaz doğası. Bir diğer ifadeyle insancıl ahlak ile devlet ahlakı arasındaki gerilim. Daha önce de ifade edildiği gibi ‘devlet-birey ikilemi’ sistemin temel sorun alanlarından biridir. Uluslararası toplum tek tek bireylerin değil devletlerin oluşturduğu bir toplumdur fakat devlet haklarının karşısına birey hakları çıkartılarak bir ‘çelişki’ oluşturulmaktadır. Devletlerin egemenlik hakları uluslararası hukuk çerçevesinde bireysel haklara göre öncelenmiştir fakat birey haklarından yola çıkılıp delinebilmesi mümkün kılınarak bir ‘çatışma’ zemini yaratılmaktadır. Dolayısıyla birbirleriyle çatışmalı olan devlet ve birey odaklı normlar aynı anda uluslararası sistemin ana/temel boyutları haline getirilmişlerdir. Bu anlamda uluslararası sistem iki farklı yüzü olan mitolojik karakter Janus’a benzemektedir. Bir yüzünde “şiddet araçlarını tekeline toplamış”¹⁹, “olağanüstü hale karar

¹⁹ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.131.

veren”²⁰, gerektiğinde vatandaşlarının canı ve malı üzerinde karar alabilmeye yetkilendirilmiş egemen ulus-devletlerden oluşan; bu devletler arasındaki güç mücadelesi ve dengesiyle çatışma veya ateşkese (geçici barışa) sürüklenen; güç dışında belirleyici ya da düzenleyici bir ögeye sahip olmayan; güvenlik ikilemiyle silahlanma yarışının durmaksızın devam ettiği ve nükleer silahların da gitgide yaygınlaşarak neredeyse dünyayı tamamen birçok kez yok edebilecek miktarlara ulaştığı kaotik sistem; diğer yüzünde ise “insanın, hakları bakımından eşit ve özgür kabul edildiği”²¹, “her bir insana birer araç olarak değil fakat amaç olarak davranılması gerekliliğini şart koşan”²², insanın “doğal ve zaman aşımına uğrayamaz”²³ hak ve özgürlükleri çerçevesinde tanımlanmış; savaşın uluslararası ilişkilerde bir seçenek olmaktan çıkarılması, silahsızlanma ve nükleer silahsızlanma, çatışmaların barışçıl çözümü gibi normlar üzerinde inşa edilmiş; işbirliği, karşılıklı bağımlılık, ahde vefa gibi düzenleyici ilkelere sahip; uluslararası hukuk, insan hakları hukuku ve insancıl hukukun bağlayıcılığı altında yasal bir çerçeveye kavuşmuş görece daha insancıl bir sistem.

İnsancıl müdahaleler özellikle 90’lı yıllardan bugüne, uluslararası sistemin mevcut çelişkili yapısında geliştirilen müdahale biçimleridir. Müdahalelere yüklenen ‘insancıl’ sıfatı, insancıl müdahaleleri devletlerin klasik müdahalecilik uygulamalarından ayrı bir konuma yerleştiren bir işlev görmektedir. Zira gerçekleştirilen müdahale herhangi bir müdahale değil, insani acıları sonlandırılması amacıyla gerçekleştirildiği iddia edilen insancıl müdahaledir. Bu gerekçelendirme, müdahaleci devletlerin insancıl müdahaleleri çıkarlarından bağımsız olarak ya da çıkarsal hesaplarını öncelikli bir kaygı haline getirmeden gerçekleştirdikleri savını içerir. Dolayısıyla insancıl müdahale, diğerkâm (altruistic) bir müdahale olarak savunulur. Evrensel insan hakları anlayışına dayanılarak, insanların temel haklarının yaygın bir biçimde ihlal edilmesine karşı insanların korunması ve haklarının yeniden tesisini amaçlar biçimde kurgulanır. Diğer taraftan yukarıda ele aldığımız gibi, modern devletler sistemi devletlerin egemenlik hakları ve bu hakların ödevi kabul edilebilecek olan müdahale-etmeme ödevi çerçevesinde düzenlenmiştir. Müdahale-

²⁰ Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat ...*, s.13.

²¹ “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”, Madde 1: “İnsanlar, hakları açısından özgür ve eşit olarak doğarlar ve öyle yaşarlar”. Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s.217.

²² Immanuel Kant’ın ‘kendinde amaç olarak insanlık’ maksimi: “Öyle hareket et ki, senin ya da başkasının şahsında insanlığı asla sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda daima bir amaç olarak kullanabilesin”. Aktaran Allen W. Wood, *Kant*, (çev. Aliye Kovanlıkaya), Dost Yayınları, Ankara 2009, s.172.

²³ “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”, Madde 2: “Her siyasal topluluğun amacı, insanın doğal ve zaman aşımına uğramaz haklarını korumaktır”. Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da ...*, s.217.

etmeme kuralı, insancıl müdahaleler dâhil olmak üzere devletlerin iç meselelerine müdahil olunmasını yasaklamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümü insancıl müdahalenin tanımsal tartışmalarına yer vermeyi ve kavramı ‘insancıl’ ve ‘müdahale’ olmak üzere iki kavramsal düzeyde incelemeyi amaçlamıştır. İnsancıl müdahale tamlamasının insancıl tarafı, insan hakları ve insancılık biçiminde iki ayrı tezin birleştiği bir konum olarak ele alınmaktadır. Zira insancıl müdahaleler insan hakları ihlallerine yönelik olarak iddia edilmekte ve insanlara yardım edilmesi ahlaki sorumluluğunu varsayan diğerkâm insancılık temelinde savunulmaktadır. İnsancıl müdahale tamlamasının ‘müdahale’ tarafında ise müdahale-etmeme kuralı çerçevesinde inşa edilmiş modern devletler sistemi bulunmaktadır. Dolayısıyla insancıl müdahale tamlaması, kavramın işaret ettiği iki farklı tezin kesişme noktasında yer almaktadır.

İnsancıl müdahalelerin, müdahale-etmeme çerçevesiyle yaşadığı çelişkinin aşılabilmesi için liberal gelenek içerisinde üretilen ‘sorumlu egemenlik’ anlayışı çalışmanın ilk bölümünün diğer inceleme hususudur. Egemenliği fikri temelleri çerçevesinde ‘mutlak egemenlik’ ve ‘sınırlı egemenlik’ olmak üzere iki farklı yorumun bulunduğu ve günümüz sorumlu egemenlik anlayışının sınırlı egemenliğe dayandığı vurgulanacaktır. Mutlak egemenlik anlayışı, devletin egemenliğinin mutlak, sınırsız ve bölünemez niteliğine vurgu yapmaktadır. Çalışmada Machiavelli, Bodin ve Hobbes çizgisinde incelenmiştir. Sınırlı egemenlik ise devletin egemenlik yetkilerinin, o devletin halkı tarafından koşullu olarak tanındığı ve bu yetkilerin bir sınırı olduğunu varsayar. Bu yorum da Locke, Montesquieu ve Rousseau çizgisinde incelenmiştir. Egemenliğe ilişkin bu iki farklı yorum insancıl müdahalenin yarattığı müdahale-egemenlik çelişkisinin anlaşılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

İlk bölümün son başlığında ise insancıl müdahaleye ilişkin kuramsal kategorilere değinilmektedir. İnsancıl müdahalenin ahlaki içerimli bir doğaya sahip olması, kavramı uluslararası ilişkiler disiplininde hâkim konumda bulunan gerçekçi yaklaşımların algısından farklılaştırmaktadır. Zira gerçekçiler devletleri insancıl kaygılara sahip varlıklar olarak görmezler. Gerçekçilere göre devletler anarşik/kaotik uluslararası ortamda güç ve çıkar rekabetinde olan varlıklardır. Bu çerçevede insancıl davranışlar ve dolayısıyla insancıl müdahaleler uluslararası politikanın geleneksel işleyişinde kendilerine yer

bulamazlar.²⁴ Diğer taraftan ‘uluslararası etik’ olarak adlandırılan çeşitli kuramsal çabalar realistlerin devletler ve devletlerarası ilişkilere ilişkin çizdikleri bu tabloyu ‘normatif’ bir kapsamda ele almaktadırlar. Bu çerçevede uluslararası etik içerisinde toplum, devlet gibi kolektif özneler ve bu öznelerin ahlaki değerine atıfla oluşturulan ‘komüniteryanizm’ ve bireye kolektif oluşumlara oranla öncelikli bir rol atfeden ‘kozmpolitanizm’ olmak üzere iki farklı konumdan bahsedilmektedir.²⁵ İnsancıl müdahaleler komüniteryanlar tarafından, toplum ve devlete ilişkin değerleri hiçe sayan uygulamalar olarak görülürken; kozmpolitanlar tarafından ise insanlık ortak temelinde insanların temel haklarının korunması için önem arz eden uygulamalar olarak değerlendirilirler.

Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümü uluslararası etik açısından insancıl müdahalelerin ahlaki ve siyasi temellerini incelemeyi amaçlamaktadır. İnsancıl müdahaleler büyük ölçüde kozmpolit savların temel aldığı ve ağırlıklı olarak liberal geleneğin temellerini oluşturan doğal hukuk, faydacılık ve toplumsal sözleşmecilik gibi düşünsel geleneklere dayandırılmaktadır. Doğal hukuka atıfla, evrensel bir insanlık toplumu ve bu toplumun dayandırılabilceği evrensel bir ahlak ve değerler sisteminin bulunduğu öngörülmektedir. Bu doğrultuda insanların, yalnızca insan olmak dolayısıyla sahip oldukları doğal haklarının bulunduğu ve bu hakların ihlali durumunda uluslararası toplumun ‘bir şeyler yapması gerekliliği’ iddia edilmektedir. Diğer taraftan faydacılık ise insancıl müdahalelerin insani krizleri sonlandırarak belirli bir ‘fayda’ ortaya çıkardığı noktasında insancıl müdahale savlarına önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Toplumsal sözleşme yaklaşımları ise toplumun ve devletin vatandaşların rızasıyla oluşturulduğu anlayışına vurgu yaptığından sorumlu egemenlik gibi günümüz anlayışlarına önemli bir temel teşkil etmektedir. Fakat tüm bu düşünceler aynı zamanda kısmi de olsa devlet egemenliği ilkesinin de savunusunda kullanılabilir. Komüniteryanizm çerçevesinde inceleyeceğimiz gibi halkın ortak iradesine binaen oluşturulmuş olan devlete karşı dışarıdan bir müdahaleye başvurulması, yalnızca o devletin egemenliğine değil aynı zamanda vatandaşların ortak iradelerine karşı da yapılmış bir saldırı olarak algılanabilmektedir. İkinci bölümün son başlığında hukuk ve ahlak arasındaki ilişkiye ve bu çerçevede insancıl müdahalenin meşruiyet ve yasallık çerçevesinin tartışılmasına yer

²⁴ Bkz. Marshall Cohen, “Moral Skepticism and International Relations”, (Ed. Charles R. Beitz v.d.), *International Ethics*, (içinde), Princeton University Press, Princeton 1990, s.3-52.

²⁵ Chris Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Columbia University Press, New York 1992, s.21-103.

verilmiştir. Burada ele alınacak olan temel husus, insancıl müdahalelerin yasal çerçevesinin dışına çıkabilen, yasal olmasa da meşruluğu iddia edilebilen müdahaleler olmalarıdır.

Çalışmanın son bölümü ise ilk iki bölümde çerçevesini çizdiğimiz kuramsal yaklaşımlar ve tartışmaların Libya ve Suriye örnekleri üzerinde incelenmesini esas almaktadır. Libya örneği KoS doktrinine atıfla gerçekleştirilmiş en güncel insancıl müdahale örneğini oluşturması açısından insancıl müdahale lehine üretilen savların sınava tabi tutulduğu bir uygulama olmuştur. BMGK yetkilendirmesi ile gerçekleştirildiğinden Libya müdahalesi ‘yasallık’ niteliğini sağlamış olmakla birlikte, müdahalenin meşruluğuna ilişkin ciddi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Çalışmada Libya müdahalesinin yasallık çerçevesi değerlendirildikten sonra özellikle insancıl müdahalelere dayanak oluşturan doğal hukuk, faydacılık ve sözleşmecilik geleneklerinin temel savları göz önünde bulundurularak müdahalenin meşruiyetine ilişkin bir değerlendirme yapılmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın temel savı Libya müdahalesinin ‘yasal fakat meşru olmayan’ bir müdahale olduğudur.

Libya örneği ‘yasal fakat meşru olmayan’ bir müdahale olarak ortaya konulurken incelenecek olan başlıca unsurlar müdahaleye ilişkin haklı gerekçeler ve müdahale sonrası ortaya çıkan koşullar olacaktır. Zira bir insancıl müdahalenin meşruiyeti zorunlu olarak haklı gerekçelerinin gerçekte ne ölçüde uyumlu olduğuyula ilişkilidir. Bu çerçevede Libya’da müdahaleye ilişkin haklı gerekçe olarak öne sürülen ‘sivillerin korunması’, öncelikle sivillerin ne ölçüde tehdit altında olduğunun, akabinde ise müdahale sonrasında sivillerin ne ölçüde korunabildiğinin tespit edilebilmesiyle müdahaleye haklı gerekçe olarak kabul edilebilecektir. Bu doğrultuda ortaya konulacağı üzere Libya’da insancıl müdahaleye zemin oluşturan insancıl krize ilişkin tablo net bir biçimde ortaya çıkmamışken Fransa ve İngiltere’nin başını çektiği koalisyon güçleri tarafından BMGK’nin 1973 sayılı kararının verdiği yetkiye dayanılarak bir müdahale başlatılmış ve akabinde operasyon NATO’ya devredilerek Kaddafi rejimi bertaraf edilene kadar kapsamlı operasyonlar yürütülmüştür. Diğer taraftan müdahalenin sonuçlarının olumlu olup olmadığı da son derece tartışmalıdır. İnceleneceği üzere Libya’da günümüzde oluşan koşullar Kaddafi dönemini aratır niteliktedir. Önde gelen uluslararası insan hakları örgütlerinin raporlarıyla ortaya konulacağı üzere Libya’da müdahale sonrası koşullar, yaygın sivil ölümlerinin yaşanmaya devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla müdahalenin faydacı bir bakış açısıyla bir fayda ortaya çıkardığı biçiminde bir meşrulaştırma söyleminin ortaya konulabilmesi mümkün görünmemektedir.

Suriye örneği ise, Libya ile aynı dönemde başlayan ve Libya'dan çok daha korkunç bir insani tablo ortaya koyan bir insancıl müdahalesizlik örneği oluşturması, bir diğer ifadeyle insancıl müdahalede seçicilik hususunu gündeme getirmesi sebebiyle önemlidir. Libya örneğinin ışığında ele alacağımız Suriye müdahalesizliği, insancıl müdahalelerin mevcut devletler sistemi içerisindeki sınırlılıklarını göstermesi açısından son derece önemli bir örnektir. Zira soykırım dâhil olmak üzere hemen her çeşit suç kategorisinin vuku bulduğu Suriye krizi, uluslararası politikanın insani krizlere yönelik cevap verebilme kapasitesini tartışmaya açmaktadır. İnsancıl müdahale ve güncellenmiş biçimiyle KoS doktrini, hayatları tehlike altında olan, insan hakları yaygın bir biçimde ihlal edilen, zulüm gören insanlardan (kurbanların) hareket ederek oluşturulmaktadır. Oysa Libya ve Suriye örneği karşılaştırmalı olarak incelendiğinde insancıl müdahalelerin kurban merkezli olarak değil uluslararası politika merkezli olarak uygulandığını söylemek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla çalışmada bu örnekler doğrultusunda devletlerin insancıl eylemlerine işaret eden devlet insancılığının, mevcut devletler sistemi içerisinde gerekçelendirildiği ahlaki temellerin aksine devletlerin çıkarlarına bağımlı olduğu iddia edilecektir.

BÖLÜM I

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümün temel kaygısı, çalışmaya ilişkin kavramsal ve kuramsal çatının kurulmasıdır. Bu doğrultuda insancıl müdahalenin, büyük ölçüde ihtilafli olan tanımsal ve kuramsal meselelerine ışık tutulmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak, insancıl müdahale kavramının çeşitli tanımları üzerinden, kavram etrafındaki tartışmalara kısaca temas edilmesi amaçlanmıştır. Tüm bu ihtilafların ve tartışmaların dışında ve her şeyden önce bir insancıl müdahale, ‘dışsal bir karışma eylemi’dir. Fakat bu eylem, olumsuz bir anlam yüklenmiş olan tipik bir karışma eylemi olarak değil, olumlanan bir ‘insancıl’ sıfatı eklemlenerek oluşturulmuş özgün bir eylem biçimi olarak lanse edilmektedir. İlkesel olarak, ‘insancıl’ sıfatı ‘müdahale’ kavramına, insancıl olmayan, insan için arzu edilmeyen bir durumu ‘düzeltme’, ‘kötü olanı sonlandırma’ ve ‘iyi olanı tesis etme’ görevini yüklemektedir. Bu çerçevede insancıl müdahale kavramı, ahlak alanına dâhil edilen ve belirli ölçüde politik alandan ayrılan bir çerçevede iddia edilmiş olmaktadır.

Kavramın genel tanımlarından sonra, insancıl müdahale, kavramı oluşturan iki ayrı unsura indirgenerek incelenmeye çalışılmıştır. Zira ‘insancıl’ ve ‘müdahale’ kavramları ayrı ayrı ele alınması gereken, iki ayrı tezin yansımalarıdır. İnsancıl kavramı, müdahaleye yüklenen insan-merkezli ahlaki içeriği temellendiren bir felsefi çizgiyi yansıtırken; müdahale ise devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde başvurdukları bir araç olarak devlete ve devletler sistemine işaret etmektedir. Modern devletler sisteminde egemenlik haklarıyla tanımlanan devletler, bu hakların kendilerine sağladığı korumayla herhangi bir dışsal müdahaleden yalıtılmış, ayrıcalıklı bir konumda bulunurlar. Bu durum devlet egemenliği ilkesinin zorunlu bir sonucu olan müdahale-etmeme/karışmama biçiminde anılan ilkeyle tamamlanır. Müdahaleye yüklenen ‘insancıl’ sıfatı, egemenliğin sağladığı söz konusu bu koruma kalkınının ‘meşru’ olarak aşılabilmesi işlevi görür. Bu noktadan yola çıkılarak, bir sonraki başlıkta, egemenlik kavramı ve kavramın tarihsel ve fikri temelleri üzerine kısa bir incelemeye girişilmektedir. Zira insancıl müdahalenin en önemli tartışması, insan ve bireyi merkezine alan bir egemenlik anlayışıyla; toplum ve devlet merkezli olarak tanımlanan bir egemenlik yorumu çerçevesinde sürdürülmektedir. İnsancıl sıfatına

yüklenen ahlaki içerik egemenliğin sınırlı ve sorumlu bir biçimde yorumlanmasından elde edilmektedir. Diğer taraftan devletlerin egemenlik haklarına ve müdahale-etmeme ilkesine yapılan vurgular ise egemenliğin mutlak ve katı yorumlarından kaynak alır.

Bölümün üçüncü başlığı altında insancıl müdahalenin tarihsel örneklerine ilişkin kısa bir özetin verilmesi amaçlanmıştır. İnsancıl müdahale örnekleri özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sıklaşmış olmakla birlikte, tarihsel olarak genellikle 19. Yüzyılda Avrupalı güçlerin Hıristiyan azınlıklar üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik müdahalelerinden başlatılmaktadır. Bu yıllardan itibaren günümüze kadar olan süreçte, insancıl müdahale örneği oluşturup oluşturmadıkları son derece tartışmalı olmakla birlikte, çok sayıda insancıl müdahale örneği olarak ele alınan vaka yaşanmıştır. Bu bölümün üçüncü başlığı bu vakaları kısa bir biçimde ortaya koyarak günümüzdeki örneklere bir arkaplan oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bu bölümün son başlığı altında ise söz konusu tartışmaların uluslararası ilişkiler disiplininde nasıl konumlandırıldığı ve nereye yerleştirilebileceği hususu tartışılmaktadır. İnsancıl müdahale kavramının 'ahlaki' bir içerikle temellendiriliyor oluşu, insancıl müdahalelerin, gayri-ahlaki bir alan olarak tasavvur edilmiş olan uluslararası ilişkiler alanıyla uyuşmayan uygulamalar olarak görülmelerine neden olmaktadır. Fakat özellikle Soğuk Savaş sonrası dönem, evrensel insan hakları anlayışının ön plana çıktığı ve insan hakları ihlallerine yönelik yaptırım ve müdahalelerin gündeme geldiği bir dönem olmuştur. Bu çerçevede geleneksel olarak bir anarşi olarak tanımlanagelen 'kaotik' uluslararası sistem, daha düzenli ve kurallı bir sistem olarak 'normatif' çerçevede tanımlanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda insan hakları ve insan haklarının askeri yaptırım aracı olarak tanımlanabilecek insancıl müdahaleler 'geleneksel' uluslararası ilişkiler algısının ötesine geçen konular olarak 'normatif' kapsamda ele alınmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplininde 'normatif teoriler', 'uluslararası siyaset teorisi', 'uluslararası etik' gibi isimler alabilen bu yeni tür yaklaşımlar, insancıl müdahale konusunu yalnızca güç çerçevesinde değil, kavramın sahip olduğu diğer unsurlara da eğilmek suretiyle ele aldıklarından, daha yetkin bir açıklama çerçevesi sunmaktadırlar.

1. İnsancıl Müdahale: Kavramsal Çözümleme

Sosyal bilimlere ilişkin belki de her kavramda olduğu gibi, insancıl müdahale kavramında da kesin ya da net bir tanım söz konusu değildir. Bunun temel nedeni kavramın, gerek kuramsal zeminde gerekse de uygulamada oldukça tartışmalı olmasıdır. Anthony Lang'ın belirttiği gibi insancıl müdahalenin belirli bir tanımına ulaşılmaya çalışıldığında iki sorun kendini göstermektedir. Bunların ilki, kavramdan ne anlaşıldığının açık bir biçimde ortaya konamaması; ikincisi ise “kavramın belirli normatif varsayımlar içermesidir”.¹ Alex Bellamy de bu çerçevede “insancıl müdahalenin neredeyse tüm yönleriyle tartışmalı” bir kavram olduğunu vurgulamaktadır.²

Yüzeysel bir tanımla, insancıl müdahalenin ‘bir devletin, devletler topluluğunun ya da bir uluslararası örgütün, başka bir devletin iç yetki alanına insancıl gerekçeler öne sürerek müdahil olması’ anlamına geldiği söylenebilir. Tarihsel olarak, kavramın ortaya çıkmasından bugüne³ kavramın birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar benzerliklere sahip olmakla birlikte çeşitli nüanslarla birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu doğrultuda insancıl müdahale kavramının çeşitli nüans farklarına sahip kimi tanımlarının ele alınması faydalı olabilir. Zira bu nüans farklılıkları kavram etrafında süregelen tartışmaların temel noktalarını açıklığa kavuşturmak açısından işe yarar ipuçları sunacaktır.

Kavramı ilk tanımlayanlardan biri olan⁴ Antoine Rougier'nin 1910 yılında yapmış olduğu tanıma göre insancıl müdahale “‘insanlık kurallarına’ aykırı faaliyetlerde bulunan

¹ Anthony Lang, “Humanitarian Intervention: Definitions and Debates”, (Ed. Anthony Lang), *Just Intervention*, (içinde), Georgetown University Press, Washington 2003, s.2.

² Alex J. Bellamy, *Just Wars: From Cicero to Iraq*, Polity Press, London 2006, s.202'den aktaran Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2010, s.20.

³ Kavramın ‘insancıl müdahale’ şekliyle 19. Yüzyılda ortaya atıldığı ifade edilmektedir. Bkz. D. J. B. Trim ve Brendan Simms, “Towards a History of Humanitarian Intervention”, (Ed. Brendan Simms, D. J. B. Trim), *Humanitarian Intervention: A History*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2011, s.1.

⁴ Kavramın ilk kullanımları net bilinmemekle birlikte Ellery C. Stowell, William Edward Hall'un 1880 yılında yayınlanmış olan “International Law” isimli eserinde doğrudan insancıl müdahale kavramını kullandığını ifade etmektedir. Bkz. Ellery C. Stowell, *Intervention in International Law*, John Byrne & CO., Washington 1921, s.51. Yine Stowell'ın ifade ettiği üzere bu dönemlerde kavram ağırlıklı olarak ‘insanlık adına müdahale’ şeklinde kullanılmaktadır. 1905 yılında yayınlanan meşhur uluslararası hukuk kitabında Oppenheim, insancıl müdahaleyi ‘insanlık çıkarları adına müdahale’ şeklinde adlandırarak müdahalenin kimi hukukçularca “dini zulümler ve sonu gelmeyen gaddarlıkları durdurmak amacıyla insancıl çıkarlar adına gerçekleştiriliyorsa izin verilebilir ya da bir hak konusu olarak görülebilir” olduğunun altını çizmektedir. Bkz. L. D. L. Oppenheim, *International Law: A Treatise*, Vol.1 Peace, Longmans Green and Co., New York 1905, s.186. Literatürde kavramın ilk tanımına ilişkin atıflar Antoine Rougier'ye yapılmaktadır. Stowell da Rougier'nin tanımına başvurmaktadır. Bkz. Ellery C. Stowell, *Intervention in International Law*, s.53.

bir devlete başka bir devlet”in müdahale etmesidir.⁵ Hans Köchler’in aktardığı şekliyle Roguier’e göre bu müdahale şekli “insanlık kurallarına aykırı faaliyetlerde bulunan”, kendi halkının insan haklarını ihlal eden devletlere karşı “başka bir devlet ya da devletler grubunun ... uluslararası toplum adına müdahale etme hakkı[nı]” kapsamaktadır.⁶ Rougier’e göre bu “müdahalenin yöneldiği devletin egemenliğinin yerine, geçici olarak kendi egemenliğini koyabileceği anlamına gelmektedir”.⁷ Rougier’in çizdiği çerçeve özellikle egemenliğe yaptığı vurgu anlamında önem taşımaktadır. Egemenlik, insancıl müdahale hakkındaki tartışmaların en önemli ayağını oluşturmaktadır. Klasik devletler sistemi, Vestfalya Antlaşması’yla simgelenen başlangıcından bu yana, devletlerin egemenliği üzerinde işlemektedir. İnsancıl müdahaleler ise doğrudan bir devletin egemenliğine yöneldiğinden, egemenlik ile müdahale arasında bir çatışma doğmuş olmaktadır. Roguier’in tanımında ön plana çıktığı üzere insancıl müdahale anlayışının temel ahlaki odağı egemenliğin içeriğine ilişkindir. Kendi halkının insan haklarını ihlal eden devletin, halkın bir arada var oluşundan türeyen egemenlik iddiasını sürdürüp sürdüremeyeceği tartışmanın genel çerçevesini çizer.

1921 yılında ‘Uluslararası Hukukta Müdahale’ isimli eserinde kavramı tanımlayan Ellery C. Stowell’e göre insancıl müdahale “başka bir devletin vatandaşlarının, tabii oldukları devletin *egemen gücünün, adalet ve mantığa dayandığı varsayılan otoritesinin limitlerini aşacak şekilde* devamlı ve keyfi bir biçimde kötü davranışlarından korunması haklı amacıyla güce başvurulmasıdır”.⁸ Stowell’in yaptığı tanımda, egemenliğin ‘mantığa ve adalete’ dayandırıldığı savıyla ortaya konan görüş yine egemenliğin içeriğine ilişkin tartışmaya gönderme yapmaktadır. Bu görüş Aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olan halk/ulus egemenliği anlayışının toplumsal sözleşmecî yorumundan filizlenmektedir. Yüzeysel biçimiyle bu yorum, halk tarafından ve halk adına devlete verilmiş olan egemen otoritenin, halkın temel haklarını çiğneyecek biçimde kullanılması durumunda egemenliğe kaynak teşkil eden temellerin sarsılacağı biçimindedir. Stowell’in tanımında da görüldüğü üzere egemen gücün, adalet ve mantığa uygunluk koşuluyla kendisine tanınan otoritesini aşarak halkına keyfi ve sürekli bir biçimde kötülük etmesi kendisine karşı yapılacak bir müdahaleye haklı neden teşkil etmektedir.

⁵ Antoine Rougier, “La Theorie de L’intervention D’humanite”, *Revue Generale de Droit International Public*, Cilt.17, No.1, 1910, s.472’den aktaran Hans Köchler, *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, (çev. Funda Keskin, Erdem Denk), Alkım Yayınevi, Ankara 2005, s.411.

⁶ Aksi belirtilmedikçe metin içi vurgular tarafımıza aittir.

⁷ Ibid, s.411-412.

⁸ Ellery C. Stowell, *Intervention in International Law*, s.53.

Uluslararası hukuk alanının tanınmış isimlerinden olan Ian Brownlie'nin tanımıyla insancıl müdahale “bir devlet, muharip bir topluluk ya da *bir uluslararası örgüt tarafından* insan haklarını koruma amacıyla askeri güç kullanımı ya da tehdidi”dir.⁹ Brownlie'nin tanımında müdahaleyi kimin gerçekleştireceği hususuna parmak basılmaktadır. Devletlerin yanında uluslararası örgütler de insan haklarını koruma amacıyla müdahale gerçekleştirebilirler. Bugün, insancıl müdahalenin odağı BM olmakla birlikte, BMGK tarafından yetkilendirilmesi koşuluyla diğer örgütler de insancıl müdahaleleri uygulayabilmektedirler. NATO, 1990'lı yıllardan bugüne çeşitli insancıl müdahalelerde kullanılan bir uluslararası örgüt olma özelliği taşımıştır. En güncel örneği teşkil eden Libya'da da müdahale BM yetkilendirmesi ile NATO üzerinden gerçekleştirilmiştir. Fakat şimdilik altını çizmekle yetineceğimiz husus, müdahaleyi kimin gerçekleştireceği sorunsalının önemli tartışmalar barındırıyor oluşudur. Bu tartışmaların odak noktası BM yetkilendirmesinin BMGK'nin beş daimi üyesinin onaylarından sonra mümkün olabilmesidir. İleride ele alacağımız Libya ve Suriye örneklerinde de görüleceği üzere beş daimi üyenin çıkar hesaplamaları, bu yetkilendirme süreçlerinden bağımsız değildir. Dolayısıyla yapılacak olan bir insancıl müdahale kaçınılmaz olarak, beş daimi üyenin çıkar birliğinin ya da çatışmasının bir sonucu olacaktır. Bu kapsamda kimi düşünürler, insani krizlerin beş daimi üyenin keyfiyetine bırakılamayacak kadar ciddi olduğunu dolayısıyla ‘müdahalenin önce, yetkilendirmenin sonra’ (ex post facto) olması gerektiğini ileri sürmektedirler. KoS doktrininde de bu fikirler ifadesini bulmuş ve kimi ciddi ve ani müdahale gerektiren durumlarda müdahalenin meşruiyetinin önce, yasallığının sonra gelmesi gerekliliğinin altı çizilmiştir.¹⁰

Bu çizgideki bir başka tanıma Wil Verwey'in detaylı tanımı örnek gösterilebilir:¹¹

Bir devlet ya da devletler [topluluğu] tarafından, tabiiyetleri fark etmeksizin insanların temel insan haklarının, bilhassa kişilerin yaşam hakkının, ciddi ihlallerini önlemek ya da sona erdirmek yegâne amacıyla, *Birleşmiş Milletler'in ilgili organından bir yetkilendirme ya da hedef devletin meşru hükümetinin izni olmaksızın* güç kullanımı veya tehdididir.

⁹ Ian Brownlie, “Humanitarian Intervention”, (Ed. John Norton Moore), *Law and Civil War in the Modern World*, (içinde), The Johns Hopkins University Press, London 1974, s.217.

¹⁰ Bkz. The Responsibility to Protect, Report of The International Commission on Intervention and State Sovereignty (Bundan böyle ICISS Raporu), Aralık 2001, s.54.

¹¹ Wil Verwey, “Legality of Humanitarian Intervention After the Cold War”, (Ed. E. Ferris), *A Challenge to Intervene: A New Role for the United Nations*, (içinde), Life and Peace Institute, Uppsala 1992'den aktaran Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse, *Humanitarian Intervention and Contemporary Conflict: A Reconceptualization*, Polity Press, Cambridge 1996, s.3.

Görüldüğü gibi Verwey'in tanımında BM ve yetkilendirme hususu tanımın belkemiğini oluşturmaktadır. Fakat Verwey, insancıl müdahaleyi açık bir biçimde BM yetkilendirmesi dışında kalan insan hakları temelli müdahaleler olarak görmektedir. İleride ele alınacağı gibi Verwey gibi kimi düşünürler BM yetkilendirmesinin bulunduğu durumları mevcut uluslararası hukuk çerçevesinde müdahale-etmeme kaidelerinin yasal istisnaları olarak değerlendirmekte, insancıl müdahaleleri ise bu çerçevenin dışında kalan farklı bir uygulama biçimi olarak görmektedirler. Ramsbotham ve Woodhouse'un belirttikleri gibi Verwey'in tanımı insancıl müdahaleyi, 'zorlayıcı kendine yardım (forcible self-help¹²)' ilkesi üzerinden okumaktadır.¹³ Bunun anlamı, nasıl ki devletler yurt-dışında bulunan uyruklarını korumak haklarına sahipse, başka devletlerin uyruklarının da ciddi insan hakları ihlalleriyle yüz yüze gelmeleri durumunda korunmalarının aynı biçimde mümkün olabileceğidir.¹⁴ Örneğin Richard Lillich, insancıl müdahalenin zorlayıcı kendine yardım ilkesi üzerinden değerlendirilebilmesi için beş temel ölçüt önermektedir: 1. İnsan hakları ihlallerinin acilliği; 2. İnsan hakları ihlallerinin yüksekliği; 3. Eğer mümkünse zorlayıcı kendine yardımın uygulanması için davet; 4. Zorlayıcı araçların kullanımının orantılılığı ve 5. Müdahaleci devletin öz-çıkarlarından arınmış olması.¹⁵

Verwey'in tanımında ortaya konan bir başka önemli husus ise 'rıza' faktörüdür. Verwey, meşru hükümetin izni ile yapılan müdahaleleri de uluslararası hukuk açısından insancıl müdahalelerden ayırmaktadır. Zira tartışmalı olmakla birlikte, 'rıza ile müdahale' şeklinde anılan müdahale biçimi, uluslararası hukukta bir devletin egemenliğinin ihlali olarak değerlendirilmeyebilmektedir. Günümüzde de genellikle bu tarz müdahale biçimleri, insancıl gerekçelerle gerçekleştiriliyor olsa da, insancıl müdahale çatısı altında ele alınmamaktadır. Rıza faktörüne parmak basan bir başka düşünür Adam Roberts'a göre insancıl müdahale, "bir ya da daha fazla devlet tarafından bir başka devlete karşı, o

¹² Self-help, başlı başına, devletlerin kuvvet kullanımına ilişkin getirilen uluslararası hukuk sınırlamalarının dışında kalan kuvvet kullanımlarının meşrulaştırıldığı bir çerçevedir. Genellikle devletlerin çıkarlarıyla bağlantılı olarak kullanılmış olmakla birlikte insancıl müdahaleye uyarlandığında insanlığın çıkarları şeklinde formüle edilmektedir. BM çerçevesi içerisinde kendine yardım ilkesinin geçerliliği tartışmalıdır. Kimi hukukçular kavramı meşru-müdafaa çerçevesi içerisinde ele alarak, BM'nin getirmiş olduğu kısıtlar çerçevesinde yorumlarken, kimileri ise BM'nin getirmiş olduğu yasağı dar kapsamlı yorumlayarak, kendine yardım gibi kimi kuvvet kullanma yöntemlerinin uluslararası hukukça yasaklanmamış olduğunu ileri sürmektedirler. Bkz. Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s.85-133.

¹³ Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse, *Humanitarian Intervention and ...*, s.3.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Lillich, "Forcible Self-Help by States to Protect Human Rights", *Iowa Law Review*, Vol.53, 1967, s. 325-351; Richard Lillich, "Forcible Self-Help Under International Law", *International Law Studies*, Vol.62, 1980, s.129-138.

¹⁵ Richard Lillich, "Forcible Self-Help by ...", s. 347-350.

devletin otoritesinin rızası olmaksızın ve o devletin sakinleri arasında yaygın olan ölümleri ve acıları önlemek amacıyla askeri güç kullanılmasını içeren zorlayıcı eylemdir”.¹⁶ Yine alanın önemli isimlerinden olan J. L. Holzgrefe’ye göre insancıl müdahale,

kendi vatandaşları dışındaki insanların *temel insan haklarının geniş çaplı ve ciddi bir şekilde ihlal edilmesini* önlemek ya da sonlandırmak amacıyla, *ihlalcı devletin izni olmaksızın* bir devlet ya da devletler topluluğu tarafından kendi sınırları dışında güç tehdidinde bulunulması ya da güç kullanılmasıdır.¹⁷

Holzgrefe’nin tanımında ‘rıza’ faktörünün dışında insancıl müdahalenin önemli tartışma noktalarına temas eden birkaç önemli ayrıntı daha kapsamaktadır. Holzgrefe, temel insan haklarının ciddi bir biçimde ihlal edilmesinin, insancıl müdahale için temel teşkil ettiğine vurgu yapmaktadır. İleride ele alınacağı üzere, insancıl müdahaleler genellikle ‘yaşam hakkı’ başta olmak üzere belirli tür insan haklarının ‘ciddi’ bir biçimde ihlal edilmesi durumunda ortaya konabilecek bir araç olarak görülmektedir. Bu yöndeki bir başka tanım Jennifer Welsh’in tanımıdır. Welsh’e göre insancıl müdahale “bir devletin iç işlerine *büyük çaplı insan hakları ihlallerini* ya da *yaygın insani acıları önlemek* gerekçeleriyle askeri güç kullanımının dâhil olduğu zorlayıcı müdahil olma” durumudur.¹⁸ Holzgrefe’nin tanımında ortaya çıkan diğer bir unsur, kendi vatandaşları dışındaki devletin vatandaşlarının korunması hususuna değinilmesidir. Bu husus, insancıl müdahaleleri devletlerin yurt dışında yaşayan kendi vatandaşlarını korumak amacıyla yaptıkları müdahalelerden ayırmaktadır. Genellikle insancıl müdahaleler, başka devletlerin vatandaşlarının ya da halkının korunması amacıyla gerçekleştirildikleri iddia edilen müdahale biçimleridir.

Fernando Teson, konuya ilişkin yazmış olduğu temel eseri ‘İnsancıl Müdahale: Hukuk ve Ahlaka İlişkin Bir Araştırma’da insancıl müdahaleyi “bir devletin temel insan haklarından mahrum bırakılmış ve kendi baskıcı yönetimlerine karşı *rasyonel bir biçimde isyana gönüllü* olan vatandaşlarına başka hükümetler tarafından sağlanan *zorlayıcı yardımı içeren sınır ötesi orantılı yardım*” olarak tanımlamaktadır.¹⁹ Teson’un

¹⁶ Adam Roberts, “The So-Called Right of Humanitarian Intervention”, *Yearbook of International Humanitarian Law*, 2000, Vol.3, s.3-51’den aktaran Thomas Weiss, *Humanitarian Intervention: Ideas in Action*, Polity Press, Cambridge 2012, s.6.

¹⁷ J.L. Holzgrefe, “The Humanitarian Intervention Debate”, (Ed. J. L. Holzgrefe, Robert O. Keohane), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2003, s.18.

¹⁸ Jennifer M. Welsh, “Introduction”, (Ed. Jennifer M. Welsh), *Humanitarian Intervention and International Relations*, (içinde), Oxford University Press, Oxford 2004, s.3.

¹⁹ Fernando Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*, Transnational Pub., New York 1997, s.5.

tanımında da ‘zorlayıcı yardım’ ilkesi göze çarpmaktadır. Fakat bunun yanında yine oldukça tartışmalı olan ilgili devletin muhalif gruplarına destek olunabileceği fikri ortaya konulmaktadır. Teson, insan hakları ihlalcisi yönetimi devirerek adil yönetim ilkelerini benimsemiye yatkınlığı bulunan ve bunu yapmaya rasyonel bir biçimde imkânı bulunan grupların askeri araçların da kullanımı dâhil olmak üzere desteklenebileceği fikrini tanımına dâhil etmektedir. İleride ele alınacağı gibi, bu ve benzeri fikirler yalnızca uluslararası hukukun mevcut yasal çerçevesi açısından değil, ahlaki açıdan da ciddi tartışmaların fitilini ateşlemektedir.

Bhikhu Parekh’e göre insancıl müdahale, “dağılma veya devlet otoritesinin geniş çaplı kötüye kullanımının sonucunda ortaya çıkan *fiziksel acıların sonlandırılması* ve *sürdürülebilir bir sivil otorite yapısının gerçekleştirilebileceği koşulların yaratılmasına yardım edebilmek* maksadıyla bir başka devletin *iç işlerine müdahale edilmesi* eylemidir”.²⁰ Parekh’in tanımında göz önünde bulundurulması gereken iki önemli unsur bulunmaktadır. İlki, Parekh’in ‘dağılma’ (disintegrations) olarak ifade ettiği, devlet otoritesinin bulunmamasından kaynaklanan fiziksel acıların önlenmesine işaret etmesidir. Bu durumun güncel bir örneğini oluşturan Somali, devlet otoritesinin bulunmamasından kaynaklanan gayri-insani bir tablo ortaya koymaktadır. Genellikle devlet-vatandaş ilişkisi üzerinden kurgulanan insancıl müdahale anlayışının bu tarz devletsizlik durumlarındaki işleyişi de farklı bir tartışma konusudur. Zira bu tip durumlarda, liberal insancıl müdahale anlayışının öngördüğü, insani krizlerin anti-demokratik, insan hakları ihlalcisi rejimlerden kaynaklandığı savı sorguya açık hale gelmektedir. Daha derinlikli ekonomik ve sosyolojik analizlerin yapılması gerekliliği hâsıl olmaktadır. İkincisi ve daha da önemlisi Parekh’in insancıl müdahale kavramını, müdahale-sonrası aşamayı da kapsayacak şekilde genişletmesidir. Bu anlamda Parekh, günümüz insancıl müdahale anlayışının, KoS doktrininde ifadesini bulan ‘yeniden inşa sorumluluğu’ ilkesini gündeme getirmektedir. Yeniden inşa veya onun daha genel biçimi olan devlet inşası doktrini, insancıl müdahaleden bağımsız olarak da oldukça tartışmalı bir doğaya sahiptir. Bu doktrin, insancıl müdahale doktriniyle birleştiğinde ‘yıkma’ ve ‘yeniden inşa etme’ tavrına dönüşerek daha büyük tartışmalara zemin oluşturmaktadır.

²⁰ Bhikhu Parekh, “Rethinking Humanitarian Intervention”, *International Political Science Review*, Vol.18, No.1, 1997, s.55.

Allen Buchanan'a göre insancıl müdahale "bir devletin egemenliğinin dış birim veya birimler tarafından *insan hakları ihlallerini önleme adına ihlal edilmesidir*".²¹ Buchanan kısa ve öz tanımında iki önemli hususa parmak basmaktadır. Bunlardan ilki yukarıda Roguier'nin tanımında da vurgulanan, insancıl müdahalenin devlet egemenliği ilkesini ihlal edip etmediği hususudur. Buchanan müdahalenin egemenliği ihlal ettiği varsayımını açık bir biçimde tanımına dâhil etmiştir. Diğer taraftan Buchanan'ın 'insan haklarını önleme' adına egemenliğin ihlal edildiği vurgusunda bulunması, insancıl müdahalecilik anlayışına karşı geliştirilen 'şüpheli' tavrın da bir ifadesini oluşturmaktadır. İleride ele alınmak üzere, burada kısaca değinilmek gerekirse, insancıl müdahale anlayışına karşı geliştirilen şüpheli tavır, müdahaleye gerekçe olarak öne sürülen insancıl gerekçelerin devletlerin öz-çıkarlarını gizleyen birer örtü olarak kullanıldığının veya kullanılabileceğinin bir ifadesidir. Kimi düşünürler insancılık olarak adlandırılan bu ahlaki temelin, bir çeşit emperyalizm olduğunu iddia etmektedirler.²²

Eric A. Heinze'a göre insancıl müdahale "bir devlet ya da devletler topluluğu tarafından bir başka devlet toprağına, *ağır insani acıları* önlemek veya ortadan kaldırmak amacıyla saldırı amaçlı güç kullanımınıdır".²³ Heinze'ın tanımında öne çıkan husus, insancıl müdahalenin gerçekleşmesi için gerekli olan 'eşik' ile ilgilidir. İleride ele alınacağı üzere, insancıl müdahalenin hangi koşullar ortaya çıktığında gerçekleştirilmesi, hangilerinde ise gerçekleştirilmemesi gerektiği önemli bir tartışma konusudur. Buradaki temel tartışma, faydacılık ve sonuççuluk üzerinden yürütülmektedir. Zira insancıl müdahale bir askeri müdahale olduğu için, hedeflediği faydanın yanında zararlara yol açma potansiyeline de sahiptir. Bu doğrultuda genel olarak hâkim olan anlayış, her insan hakları ihlali durumuna müdahale edilmemesi, çoğunlukla 'aşırı' durumlar oluştuğunda müdahalenin bir seçenek olarak görülmesidir. Bunun en bilinen ifadelerinden birisi, Michael Walzer'ın 'insanlık vicdanını şoke eden eylemler' biçimindeki eşığıdır.²⁴ KoS doktrininin gelişimi içerisinde bu aşırı durumlar, soykırım, insanlığa karşı suçlar, etnik temizlik ve toplu katliam gibi ağır suç kategorilerine indirgenmiştir. Bu aşırı durumlar dışında müdahalenin bir seçenek

²¹ Allen Buchanan, *Human Rights, Legitimacy, and the Use of Force*, Oxford University Press, New York 2010, s.201.

²² Bkz. Noam Chomsky, *Yeni Askeri Hümanizm*, (çev. Faruk Aydın), Pınar Yayınları, İstanbul 2002; Jean Bricmont, *Humanitarian Imperialism: Using Human Rights to Sell War*, (çev. Diana Johnstone), Aakar Books, Delhi 2007.

²³ Eric A. Heinze, "Maximizing Human Security: A Utilitarian Argument for Humanitarian Intervention", *Journal of Human Rights*, Vol.5 No.3, 2006, s.284.

²⁴ Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010, s.157.

olarak görülmemesinin temel sebebi, müdahalenin ortaya çıkan durumdan daha kötü sonuçlara yol açabilecek olması, dolayısıyla faydacı ve sonuççu bakış açısıyla meşruluk temelini yitirecek olmasıdır.

Son olarak, Aidan Hehir'in insancıl müdahaledeki tanım tartışmalarından hareketle vermiş olduğu, kapsayıcı ve kuşatıcı tanıma başvurulabilir: Hehir'e göre insancıl müdahale, "bir devlet, devletler grubu ya da devlet-dışı aktör tarafından, bir başka devlet toprağına, o devletin *rızası olmaksızın*, hedef devletin vatandaşlarına yönelik duyulan *önemli ölçüde insancıl kaygıyla haklaştırılmış* askeri eylemdir".²⁵ Hehir bu tanımın tartışmalarda öne çıkan hususları birleştiren bir tanım olduğunu belirtmekle birlikte, ihtilafsız olamayacağını vurgulamaktadır. Görüldüğü üzere insancıl müdahaleye ilişkin tanımlama çabaları çeşitlilik göstermekte ve birçok hararetli tartışmayı içerisinde barındırmaktadır. İfade edildiği gibi bu çeşitlilik ve tartışmalar hem insancıl müdahaleye kaynaklık edecek felsefi temeller üzerindeki anlaşmazlıktan hem de mevcut devlet uygulamalarının farklılıklarından ileri gelmektedir. Herkesin üzerinde anlaşabileceği bir tanıma ulaşılması, kavrama ilişkin bu tartışmaların ve de farklı devlet pratiklerinin sona ermesiyle mümkün olabilecektir ki bu da yakın gelecekte gerçekleşecek gibi görünmemektedir. Zira insancıl müdahaleye ilişkin tartışma, ahlaki, politik ve hukuki yönleri birbiriyle iç içe geçmiş derin bir felsefi anlaşmazlığın sonucudur. Bu anlaşmazlık en genel haliyle 'insan' ve 'kolektivite' özneleri arasında hangisinin diğerine önceleneceği sorunsalından doğar. Bu anlaşmazlığı daha iyi anlayabilmek için insancıl müdahale kavramını biraz daha çözümlenmek faydalı olacaktır.

2. İnsancıl ve Müdahale Kavramları

İnsancıl müdahale kavramını, 'insancıl' (humanitarian) ve 'müdahale' (intervention) olmak üzere iki ana unsuruna ayırarak incelemek mümkündür. Oliver Ramsbotham ve Tom Woodhouse'un belirttikleri gibi kavram bu "iki ayrı tezin kesişme noktasında" yer alır.²⁶ İnsancıl kavramı, 'insancıl müdahale' tamlaması içerisindeki anlamıyla, insanı önceleyen bir felsefi çizginin yansımasıdır. İnsanın başlı başına en önemli değer kabul edildiği, büyük ölçüde liberal felsefi gelenekten filizlenir.²⁷ Diğer taraftan tamlamadaki müdahale ise devletlerin kaçınılmaz varlığına işaret eden ve devletlerin birbirleriyle

²⁵ Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, s.20.

²⁶ Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse, *Humanitarian Intervention and ...*, s.3.

²⁷ Bkz. R. J. Vincent, *Human Rights and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s.19-37.

ilişkilerinin belirli bir biçimini vurgulayan kavramdır. Müdahale, mevcut devletler sisteminde çerçevesi müdahale-etmeme ilkesiyle belirlenmiş, dolayısıyla belirli istisnalar dışında yasaklanmış bir olgudur. Müdahale-etmeme ilkesi devletlerin egemenlik hakları üzerinde yükselmiş ve bu çerçevede uluslararası alana ilişkin olarak, devletlerin egemen- eşitler olarak tanınmasının zorunlu bir sonucu olmuştur.²⁸ Dolayısıyla insancıl müdahale tamlamasına ilk bakışta dahi, içsel bir çatışmanın görünür olduğu söylenebilir: Bir tarafında insanı, diğer tarafında ise devleti taşıyan, uyuşturulması güç bir zıtlığı içerisinde barındıran bir tamlamadır.

2.1 İnsancıl ve İnsancılık

İnsancıl müdahale tamlamasının ‘insancıl’ tarafında birbiriyle bağlantılı olan iki farklı unsurun rol oynadığı söylenebilir. Bunların ilki, insancıl müdahalelerin devletler tarafından öne sürülen gerekçelerini oluşturan insan hakları ihlalleridir. İnsani müdahaleler, özellikle yaygın ve ciddi insan hakları ihlallerinin önlenmesi gerekçesiyle gerçekleştirildiği iddia edilen müdahale biçimleridir. Dolayısıyla insancıl müdahaleler, insan hakları doktrinine dayandırılan ve insan haklarının askeri yollarla zorlanması anlamına gelebilen müdahalelerdir. İkincisi ise, devletlerin ya da uluslararası örgütlerin, neden başka devlet sınırlarında vuku bulan insan hakları ihlallerini önlemesi gerektiği sorusuna cevap niteliği taşıyan ‘insancılık’ (humanitarianism)²⁹ anlayışıdır. İnsancılık, yardıma muhtaç olan insanlara yardım edilmesi gerekliliğini ahlaki olarak temellendiren ilkedir. İyilikseverlik (philanthropy) ve hayırseverlik (charity) gibi erdemlerle bağlantılıdır.

²⁸ Bkz. R. J. Vincent, *Nonintervention and International Order*, Princeton University Press, New Jersey 1974, s.20-44.

²⁹ Humanitarianism kavramının Türkçe karşılığı olarak birkaç farklı kullanıma rastlanmıştır. ‘İnsancılık’, ‘insaniyetçilik’, ‘insaniyetperverlik’, ‘insanlıkçılık’ bizim bugüne kadar rastladıklarımızdır. Daha sık kullanım alanı bulunan ‘insancılık’, ‘humanitarian’ kavramının ‘insancıl’ biçiminde genel kullanımı göz önünde bulundurulduğunda anlamlıdır. Fakat ‘insancıl’ kavramı aynı zamanda, zaman zaman İngilizce’deki ‘philanthropic’ kavramının karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Philanthropic (Türkçe’de Filantropi şeklinde de kullanılmaktadır), insan severlik, iyilikseverlik, yardımseverlik gibi anlamlarıyla Türkçe’de insancıl/insancılık şeklinde karşılanabilmektedir. Oysa Humanitarianism sözcüğü, bütün bir insanlığın iyiliği, refahı, esenliğinden yana olmak gibi daha geniş bir anlam barındırmaktadır. Ayrıca ‘humanitarianism’ kavramının, ‘-izm’ ekinde de anlaşılacağı üzere ideolojik referanslara sahip bir kavram olarak, Türkçe’de de benzer referanslara işaret eden ‘-izm’, ‘-cilik’, ‘-çuluk’ gibi eklerle birlikte kullanılması daha uygun olabirdi. Fakat ‘humanitarian’ kavramının insancıl olarak karşılanması makul olduğundan, ‘humanitarianism’ ancak ‘insancılık’ gibi bir kavram karşılığına tekabül edebilecektir. Bu kullanım dilsel açıdan uyumsuz ve aritmik görünmektedir. Bu çerçevede kavram karmaşasından kaçınmak adına ve ‘humanitarian intervention’ ifadesi, genel kullanım biçimi olan insancıl müdahale biçiminde ele alınmış olduğundan, ‘humanitarianism’ sözcüğü için ‘insancılık’ karşılığı tercih edilmiştir.

Bu doğrultuda kabaca ‘diğererkâmlık’ (altruism) olarak adlandırabileceğimiz, ‘kişisel çıkarlar gözetilmeksizin diğerlerine yardım edilmesi’ ödevine işaret etmektedir.³⁰

2.1.1 İnsan Hakları

İnsan hakları doktrini, tarihsel ve fikri geçmişi oldukça gerilere uzanmakla birlikte³¹, 20. Yüzyılda ortaya çıkmış ve özellikle 1945 sonrası dönemden itibaren uluslararası bir boyut kazanarak devletlerarası ilişkilerin konusu haline gelmiştir. Bu doğrultuda insan hakları, II. Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası düzenin önemli unsurlarından biri olmuştur. BM Şartı’nda insan haklarına yedi atıf yapılmış³² ve BM’nin çeşitli organlarına insan hakları konusunda kısmi sorumluluklar yüklenmiştir.³³ İnsan haklarının geliştirilmesi, BM Şartı’nda örgütün başlıca amaçlarının arasında sayılmış ve bu doğrultuda devletlere “insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasında işbirliği yapmak görevi” verilmiştir.³⁴ 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) ile evrensel olarak kabul edilen kapsamlı bir haklar listesi hazırlanmıştır. İHEB yasal bağlayıcılığı bulunmasa da, neredeyse tüm ülkeler tarafından imzalanmasıyla insan haklarının evrenselliğinin kabulü biçiminde yorumlanmıştır. Jack Donnelly bu doğrultuda, İHEB’in o dönem BM örgütüne üye olan 58 devletten, 48’i tarafından kabul edilmesini, “uluslararası olarak tanınan insan hakları üzerinde bir uzlaşma” oluştuğunun kanıtı olarak değerlendirmektedir.³⁵ İHEB’in konumuz açısından en önemli özelliği, ilk maddesinde “bütün insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğdukları” belirtilmek suretiyle insan haklarını liberal gelenekle uyumlu olarak ‘doğuştan sahip olunan’, ‘herkese eşit bir biçimde tanınan’, ‘devredilemez, vazgeçilemez, çığnenemez’ haklar biçiminde aşkın ve evrensel ölçütler olarak tanımlıyor olmasıdır. Bu ibareler, “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” sloganıyla oluşturulmuş olan 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin dilinden

³⁰ Bkz. Andreas Krieg, *Motivations for Humanitarian Intervention: Theoretical and Empirical Considerations*, Springer, London 2013, s.48-56.

³¹ İnsan haklarının tarihsel geçmişi ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Micheline R. Issay, *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*, University of California Press, Berkeley 2008. Fikri geçmişi ile ilgili yararlı bir derleme için bkz. Patrick Hayden (Ed.), *The Philosophy of Human Rights*, Paragon House, St. Paul 2001.

³² Bu atıflar BM Şartı’nın Giriş bölümünde; 1, 13, 55, 62, 68 ve 76. maddelerindedir.

³³ Şart’ın 13. Maddesi Genel Kurul’a; 62. ve 68. maddeler ise Ekonomik ve Sosyal Konsey’e çeşitli sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluklar insan haklarının geliştirilmesine yardımcı olmak için araştırmalar yapılmasını öngören tali sorumluluklardır.

³⁴ Kelly Kate Pease, David P. Forsythe, “Human Rights, Humanitarian Intervention, and World Politics”, *Human Rights Quarterly*, Vol.15 No.2, 1993, s.295.

³⁵ Jack Donnelly, *Universal Human Rights...*, s.22.

önemli ölçüde etkilenmiştir.³⁶ David Forsythe’in belirttiği gibi, İHEB bu kapsamda, “içerik ve tarzıyla liberal” anlayışı yansıtmaktadır.³⁷

1966 yılında kabul edilen “Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (International Covenant on Civil and Political Rights)” ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)” insan haklarının uluslararası korunmasında kısmi yasal yükümlülükler doğuran diğer adımlar olmuşlardır. Bu iki sözleşme, özünde İHEB’de sayılan hakların yasal bir koruma statüsüne kavuşturulması adına atılan adımların sonucudur. Bu sözleşmeler de BM üyesi ülkelerin hatırı sayılır çoğunluğu tarafından kabul edilmiş³⁸ ve evrensel insan hakları doktrininin uluslararası kabulü noktasında önemli bir adım teşkil etmiştir.³⁹ İHEB ile birlikte bu iki sözleşme “Uluslararası Haklar Bildirgesi” şeklinde anılan ve daha sonra kabul edilen “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme (Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination - 1969)”, “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women)”, “İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele Veya Cezaya Karşı Sözleşme (the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)”, ve “Çocuk Hakları Sözleşmesi (the Convention on the Rights of the Child)” ile birlikte uluslararası insan hakları doktrininin temel metinlerini oluşturmuşlardır.⁴⁰

Bu önemli belgeler dışında bugüne kadar BM dâhilinde insan haklarına ilişkin çok sayıda başka sözleşmeler de kabul edilmiş ve tüm bu sözleşmelerin sonucu olarak insan hakları yaptırım gücü sınırlı olmakla birlikte bir koruma rejimine kavuşmuştur.⁴¹ Tüm bu gelişmeler insan haklarının ulusal bir konu olmaktan çıkarak, uluslararası bir konu olarak görülmesine yönelik, her ne kadar tanım ve uygulama noktasında anlaşmazlıklar bulunsa

³⁶ Micheline R. Issay, *The History of Human Rights ...*, s.222-223.

³⁷ David P. Forsythe, *Human Rights in International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s.41.

³⁸ Günümüze kadar olan süreçte Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme 168 devlet tarafından; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ise 164 devlet tarafından imzalanmıştır. Bkz. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, <<http://indicators.ohchr.org/>> (31.07.16)

³⁹ David P. Forsythe, *Human Rights in ...*, s.43.

⁴⁰ Charles R. Beitz, *The Idea of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford 2009, s.26.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. David P. Forsythe, *Human Rights in ...*, s.57-215; Jack Donnelly, *Universal Human Rights...*, s.127-155.

da, yoğun bir resmi uzlaşısı olarak kabul edilmiştir.⁴² Kate Pease ve David Forsythe'in belirttikleri gibi, insan hakları çerçevesinde “anlaşmalar hukuku, diplomatik uygulamalar, uluslararası yapılageliş hukuku” açısından yaşanan gelişmeler, “genel olarak insan hakları konusunun uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkilerin uygun bir parçası olduğunu açık hale getirmiştir”. Bu çerçevede insan hakları “artık zorunlu olarak devletlerin iç yetki alanlarına” dâhil olan bir konu olarak görülemeyecektir. “Uluslararası bağlamda insan haklarına yaygınlaşan ilgi... insan haklarının dünya politikasında izlenecek başlıca değerlerden biri konumuna yükseldiğini göstermektedir”.⁴³

Uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk açısından evrensel insan hakları doktrini, devletler ile vatandaşları arasındaki hukuki/ahlaki bir ilişki olarak algılanagelmiş olan insan hakları meselesini, uluslararası hukukun ve uluslararası politikanın geçerli olduğu ‘uluslararası’ alana taşımıştır. ‘Uluslararası’, geleneksel olarak, aktörleri devletler olan ve bireylerin ancak devletlerin vatandaşları olarak varlık gösterebildikleri bir alan olagelmiştir. Bu anlamda uluslararası hukukun birincil nesnelere devletler olarak kabul edilirken; uluslararası politika da temel aktörleri devletler olan bir faaliyet alanı olarak görülmüştür. İleride değinileceği üzere, 1648 Vestfalya Anlaşması ile simgelenen modern devletler sistemi, devletlerin içsel olarak en üstün güç ve dışsal olarak ise diğer devletlerden bağımsız olduğunun kabul edildiği ‘devlet egemenliği’ ilkesi üzerinde yükselmiştir. Bu çerçevede egemen devletlerin uluslararası alanda egemen-eşitler olarak ilişkiler geliştirdikleri geleneksel uluslararası politika açısından, insan hakları konusu egemen devletlerin ‘iç meseleleri’ olarak görülmüştür. Forsythe'nin belirttiği gibi “1945 öncesinde, birey ile devlet... arasındaki ilişki, yalnızca o devletin bir konusu olmuştur. Devlet, neredeyse mutlak anlamda egemendir ve iç yetki alanında üstün yasal otoritesini uygulamaktadır”.⁴⁴ 1945 sonrasında ise yukarıda kısaca yer verdiğimiz gelişmelerin bir sonucu olarak, devletlerin bu mutlak egemenlik durumlarının aşınmaya başladığı iddia edilmektedir.

Soğuk Savaş dönemi boyunca insan hakları meselesi, uluslararası politikanın karşıt ideolojik bloklara bölünmüş atmosferiyle uyumlu bir biçimde, ciddi kutuplaşmaların ve anlaşmazlıkların yaşandığı bir alan olarak varlığını sürdürmüştür. Micheline Ishay'in belirttiği gibi, Soğuk Savaş “süper güçlerin ekonomik ve jeo-politik çıkar” çatışmalarına

⁴² Kelly Kate Pease, David P. Forsythe, “Human Rights, Humanitarian ...”, s.295.

⁴³ Ibid, s.297.

⁴⁴ David P. Forsythe, *Human Rights in ...* , s.21.

sahne olmuş ve bu rekabet içerisinde insan hakları “Doğu ve Batı’nın realpolitik çıkarlarını geliştirmeleri için” bir manevra alanı sağlamıştır.⁴⁵ Taraflar arasındaki anlaşmazlıklar büyük ölçüde insan haklarının içeriği ve kapsamı üzerinde şekillenmiştir. ABD’nin başını çektiği liberal devletler, insan haklarını bireysel ve siyasal haklara öncelik verir bir biçimde ele alırlarken; SSCB’nin başını çektiği komünist rejimler ise ekonomik, sosyal ve kültürel hakların öncelikli olduğunu vurgulamışlardır. Bu çerçevede, Soğuk Savaş’ın ağırlıklı olarak jeo-politik çerçevede tanımlanan, iki kutup arasında çetin bir güç mücadelesine sahne olan uluslararası politika atmosferinde, insan haklarının da ‘araçsal’ bir işlev gördüğü söylenebilir. Zira liberal devletler, komünist rejimleri, totaliter ve birey hakları ihlalcisi rejimler olarak insan hakları eleştirilerine tabi tutarlarken; komünist devletler ise liberal devletleri ekonomik ve sosyal hakları ihmal eden, yalnızca biçimsel siyasal hakları ön plana çıkaran rejimler olarak görmüşlerdir.⁴⁶ Fakat taraflar bu dönemde insan hakları temelli insancıl müdahalelere başvurmamışlardır. Chris Brown’ın belirttiği gibi “Soğuk Savaş’ın iki tarafı da insancıl temelde müdahale iddiasında bulunmamış” her ne kadar sıklıkla ihlal etmiş olsalar da müdahale-etmeme kuralını öne çıkarmayı çıkarlarına uygun bulmuşlardır.⁴⁷

Soğuk Savaş sonrasında ise liberalizmin zaferinin ilanı ile birlikte insan haklarının liberal yorumu ön plana çıkmıştır. 1990’lı yıllar aynı zamanda insan hakları ihlallerine yönelik askeri müdahalelerin, dolayısıyla insancıl müdahalelerin yaygınlaştığı bir dönemi simgelemiştir. İnsancıl müdahaleler, bu çerçevede kimi düşünürlerce ‘insan haklarını zorlama’ yöntemi olarak görülmüştür. Örneğin Geoffrey Robertson’a göre insan haklarının zorlanması için yapılan askeri müdahaleler, insan hakları doktrini için yeni bir dönemi temsil etmektedir. Bu tarz müdahaleler ideal biçimiyle BMGK tarafından yetkilendirilerek yapılabilecek olmakla birlikte, BMGK yetkilendirmesinin sağlanamadığı durumlarda bölgesel örgütlenmeler ya da koalisyonlar aracılığıyla da yürütülebilir. Robertson bu çerçevede insancıl müdahaleleri, insan haklarını koruma altına aldığı ve geliştirdiği savıyla olumlu karşılamaktadır.⁴⁸ Robertson’ın ifadeleri, Soğuk Savaş sonrası liberal müdahalecilik anlayışının eğilimini göstermesi açısından önemlidir. Zira 90’lı yıllara

⁴⁵ Micheline R. Issay, *The History of Human Rights ...*, s.226.

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ibid, s.225-243.

⁴⁷ Chris Brown, *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, Polity Press, Cambridge 2006, s.143.

⁴⁸ Geoffrey Robertson, *Crimes against Humanity: The Struggle for Global Justice*, Ringwood 1999, s.444-447’den aktaran Anne Orford, *Reading Humanitarian Intervention: Human Rights and the Use of Force in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s.19.

damgasını vuran insancıl müdahale örnekleri, BMGK yetkilendirmesi olsun ya da olmasın, müdahalelerin insan haklarının ahlaki içeriğine binaen uygulanabileceğini göstermiştir. İleride ele alacağımız üzere, bu durum insancıl müdahalenin ‘yasallık’ ve ‘meşruluk’ çerçevesinde tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Müdahalelere yasallık koşulunu verebilecek olan yegâne otorite olarak belirlenmiş olan BMGK, herhangi bir müdahale için yetkilendirme tesis etmiş olmasa da, insancıl müdahaleler insan hakları ihlallerinin yarattığı ahlaki kaygılardan yola çıkılarak meşru müdahaleler olarak iddia edilebilmişlerdir.

Bu çerçevede insan haklarının, insancıl müdahalelere temel teşkil eden ahlaki özüne ilişkin tartışmalar ön plana çıkmaktadır. Thomas Pogge insan haklarını, yasal ve ahlaki insan hakları olmak üzere iki düzeyde incelemektedir. Yasal haklar, hukukun konusu haline gelmiş, bir diğer ifadeyle yasalarca koruma altına alınmış olan haklardır. Konumuz açısından önemli olan haklar, Pogge’un ahlaki haklar olarak gördüğü, insan oluşumuzdan kaynaklı olarak tüm insanlar için ortak olan, Pogge’un tabiriyle “zaten var olan haklardır”.⁴⁹ Pogge bu ahlaki hakları, fikri geçmişi çerçevesinde “doğal hukuk”, “doğal haklar” ve “insan hakları” olmak üzere bir süreç olarak ele almaktadır. Doğal hukuk, ahlaki hakların aşkın bir kaynağa (Doğa-Kozmos, Tanrı) dayandırıldığı ve ihlal edilmesinin bu aşkın güce karşı gelmek olarak görüleceği haklardır. Bu düşünce biçimi özellikle aydınlanma dönemiyle birlikte doğal haklara dönüşmüş ve hakların kaynağı insan doğasına yönelerek bir sekülerleşme sürecine girmiştir. Bu doğrultuda haklar, insanın bizzat kendisine dayandırılmaya ve hak öznesi olarak insan kendi başına belirli bir değere sahip bir varlık olarak görülmeye başlanmıştır. İnsan hakları doktrinine geçişle birlikte ise hakların sekülerleşme eğilimi tamamlanmış ve en önemlisi haklar “metafizikten siyasal olana” geçiş yapmıştır. Bu çerçevede metafizik bir içeriği olan ‘doğal’ kavramı yerine, ‘insan’ kavramı yerleştirilerek, hakların doğrudan insana atfedilen ahlaki konum sebebiyle geçerli olduğu anlayışına geçilmiştir.⁵⁰

Pogge, insan haklarının özünü oluşturan ahlaki hakları, “uzam ya da zamana hapsedilemeyecek sınırsız ahlaki talepler” olarak görmekte ve bunların “belirli kültür, din, ahlak geleneği ya da felsefeye bağlı” olmadığını ileri sürmektedir.⁵¹ Yukarıda ele alındığı üzere İHEB, insan haklarını Pogge’un çerçevesini çizdiği ahlaki haklar biçiminde

⁴⁹ Thomas Pogge, *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, (çev. Güneş Kömürçüler), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.84.

⁵⁰ Ibid, s.85-93.

⁵¹ Ibid, s.86.

tasarlamıştır. Nitekim İHEB'in giriş bölümünde, sayılan haklar listesinin “ideal ölçütleri belirleyen” bir liste olduğuna vurgu bulunmaktadır. Bu ideal çerçeve, insan haklarının ahlaki doğasına işaret etmektedir. Bu çerçevede İHEB'in ilk iki maddesinde, ‘insanların haklar bakımından eşit doğdukları’, hakların, ‘ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin’ herkesin yararlanabileceği haklar oldukları ifade edilmiştir.⁵²

Liberal görüş içerisinde insan haklarının dayandırıldığı tek görüş doğal hukuk ya da doğal haklar görüşü değildir. Doğal hukukun insan haklarına temel olarak ileri sürdüğü kanıtlanamaz metafizik varsayımların yerine, ölçülebilir olduğu iddia edilen ‘fayda’ ya da ‘mutluluk’ gibi ölçütler getiren ‘faydacılık’ insan haklarının temellendirildiği bir başka liberal düşünce okuludur. Genel olarak faydacılar, hakları toplumsal fayda ölçütü çerçevesinde temellendirerek, doğal hukukun metafizik temellendirmelerinin yerine daha sağlam temellere dayandıklarını iddia etmektedirler. Örneğin, John Stuart Mill bir hakka sahip olmayı, kişinin toplumun yararlanmasını istediği şeye sahip olması olarak tanımlamaktadır. Toplum kişilerin bir şeylerden yararlanmasını ister, çünkü bu genel yarar için gereklidir. Mill’e göre, doğal haklar doktrininin, hakların doğuştan geldiği görüşü doğru değildir. Haklar bireyler arasındaki kimi zorunlu düzenlemelere bağlı olan toplumsal kurumlardır.⁵³ Diğer taraftan Jeremy Bentham ise hakların dayandırıldığı doğal hukuk görüşlerini “retorik saçmalıklar” olarak görmekte ve hakları aile, toplum gibi aidiyetler üzerinden, yine fayda ölçütüyle değerlendirmektedir.⁵⁴

Evrensel insan hakları doktrini, belirtildiği üzere liberalizmden kaynak almakta ve özellikle doğal hukuk ve haklar çizgisini izlemektedir. Zira faydacılık, insan haklarını ölçülebilir olduğu iddia edilen fayda ve mutluluk gibi ölçütlere dayandırarak, aslında hakları bir pazarlık konusu haline getirmiş ve oldukça göreceli bir konuma sürüklemiş olmaktadır.⁵⁵ Oysa evrensel insan hakları doktrini, hakları değişmez, sabit bir öze, bir diğer ifadeyle insanın yalnızca insanlık temelinde iddia edebileceği haklara dayandırmaktadır. Bu ahlaki öz, metafizik varsayımları kanıtlanamasa da, insana bahşedilen üstün değer neticesinde pazarlık konusu edilemeyecek, Pogge’un ifade ettiği gibi tanınmasa dahi

⁵² İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, <<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>> (22.08.16).

⁵³ Aktaran Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri: Liberalizm ve Etik*, (çev. Bülent Arıbaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.156.

⁵⁴ Jeremy Bentham, “Anarchical Fallacies: A Critical Examination of the Declaration of Rights”, (Ed. Patrick Hayden), *The Philosophy of Human Rights*, (içinde) 2001, s.121-124.

⁵⁵ Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri ...*, s.113.

varlığı iddia edilebilecek haklar olarak görülmektedir. Bu anlamda, insan hakları anlayışı özellikle Kantçı bir içeriğe sahip kılınmaktadır. Deontolojik haklar olarak adlandırabileceğimiz bu haklar, Kant'ın meşhur “insanın araç değil bir amaç olarak” görülmesi gerekliliğini ifade eden evrensel maksiminden kaynak almaktadır.⁵⁶ Bu doğrultuda hakların dayandırıldığı temel, ‘insan onuru’ gibi aşkın ve dolayısıyla evrensel bir zemine sahip olmaktadır. Tüm bu görüş ve tartışmalar insancıl müdahale bağlamında bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Evrensel insan hakları doktrini, özellikle insancıl müdahale gibi zorlama araçlarını da kapsar biçimde ele alındığında, uluslararası hukukça da tanınmış olan klasik devlet egemenliği anlayışıyla zorunlu olarak çatışmalı bir duruma sürüklenmiştir. Jürgen Habermas'ın da belirttiği üzere uluslararası hukukun klasik egemenlik anlayışı, bir devletin iç-işlerine karışılmasına ilke olarak getirilen yasağa, bir diğer ifadeyle müdahale-etmeme ilkesine işaret etmektedir. BM Şartı'nda da bu müdahale yasağı “kesin ifadelerle tanımlanmıştır, fakat uluslararası insan haklarının korunması girişimleri bu sözleşmeyle daha en baştan çelişmektedir”.⁵⁷ Devletlerin iç işlerine ait bir mesele olarak algılanagelmiş olan insan hakları konusu, ‘uluslararası’ alana taşındığı andan itibaren, uluslararası politikaya ilişkin yeni bir ‘norm’ ortaya çıkmış olmaktadır. Bu yeni insan hakları normları, BM sistemiyle yasal bir çerçeveye kavuşmuş olan önceki egemenlik normları ile bir hiyerarşik üstünlük mücadelesine girmektedir. Özellikle insancıl müdahaleler söz konusu olduğunda, bu farklı normların hangisine üstünlük tanınacağı noktasındaki ‘normsal hiyerarşi sorunu’ daha fazla görünür olmaktadır.⁵⁸ Bu normsal hiyerarşi sorununun aşılabilmesi için, yine liberal felsefi gelenekten filizlenen, ‘toplumsal sözleşme’ yaklaşımlarına başvurulmuştur. Sivil toplumun ve devletin varlığını, varsayımsal (hipotetik) bir sözleşmeye bağlayan bu felsefi gelenek, devlet egemenliğini de bu çerçevede, kendi ortak yararları için sözleşmeye taraf olan bireylerin temel haklarından türetmektedir. Bireyler can ve mal güvenliklerini, özgürlüklerini teminat altına almak, dış

⁵⁶ Kant'ın görüşlerinin insan hakları ve insan onuru çerçevesindeki bir analizi için bkz. Rachel Bayefsky, “Dignity, Honour, and Human Rights: Kant's Perspective”, *Political Theory*, Vol.41 No.6, 2013, s.809-837.

⁵⁷ Jürgen Habermas, *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları*, (çev. İlknur Aka), Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s.55.

⁵⁸ Bu yönde tartışmalar için bkz. Jure Vidmar, “Norm Conflicts and Hierarchy in International Law: Towards a Vertical International Legal System”, (Ed. E. De Wet, J. Widmar), *Hierarchy in International Law: The Place of Human Rights*, (içinde), Oxford University Press, Oxford 2012; Marta Finnemore, “İnsani Müdahale Normlarını İnşa Etmek”, (Der. Peter J. Katzenstein), *Milli Güvenlik Kültürü: Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, (çev. İbrahim Efe), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2014, s.179-215; Jack Donnelly, “State Sovereignty and International Human Rights”, *Ethics and International Affairs*, Vol.28 No.2, 2014, s.225-238.

dünyadan korunmak gibi çeşitli gerekçelerle toplumu ve devleti var etmişler ve dolayısıyla ‘ortak yarar’ anlayışına binaen kendi üzerlerinde bir ‘egemen güç’ yaratmışlardır. Bu noktadan yola çıkan günümüz egemenlik yorumları, devlet egemenliğinin bireylerin temel hak ve özgürlüklerini garanti altına alan ya da bunları ihlal etmekten kaçınan devletler açısından iddia edilebilir bir hak olabileceğini öne sürmektedirler. Bunun aksini gerçekleştiren devletler ise uluslararası alanda bağımsız özerk birimler olarak görülebilmelerini ve ilişkilerini bu çerçevede yürütmelerini sağlayan egemenlik haklarını sürdüremeyeceklerdir. Bu doğrultuda müdahale-etmeme ya da iç işlerine karışmama şeklinde ifade edilen egemenlik ödevlerinin bu gibi ihlalcı devletlere karşı uluslararası toplum tarafından gözetilmesi şart olmayacaktır. Bir başka ifadeyle ihlalcı devletler egemenliğin kendilerine sağladığı haklardan mahrum kalarak, uluslararası toplumu oluşturan diğer devletlerden müdahale-etmeme ödevini yerine getirmelerini bekleyemeyecektir. Dolayısıyla bu devlete yönelik, uluslararası toplumu oluşturan devlet, devletler koalisyonu ya da uluslararası bir kurum tarafından gerçekleştirilebilecek bir insancıl müdahale, devlet egemenliği normu ile zorunlu olarak çatışmalı bir durum içerisine girmeyecektir.⁵⁹

İnsan haklarına dayandırılan bu egemenlik anlayışı, literatürde genellikle ‘koşullu egemenlik’ olarak anılmaktadır. İleride detaylı bir biçimde inceleneceği üzere, insancıl müdahale açısından çok önemli bir belge olan ICISS raporunda ‘sorumlu egemenlik’ olarak doktrinleştirilmiştir. Şimdilik değinmemiz gereken husus, egemenliğin koşullu olmasının, özünde insan hakları koşulu olarak tanımlanabilecek olması; sorumluluk anlamında tanımlanmasının ise devletlerin özellikle temel insan haklarını koruma sorumluluğunun bulunduğu işaret etmesidir. İlgili devlet, insan haklarını koruma sorumluluğunu yerine getirmiyor ya da getiremiyorsa veya bizzat bu sorumluluğa aykırı olan hak ihlalleri gerçekleştiriyorsa, insan haklarını koruma sorumluluğu uluslararası toplum tarafından üstlenilmeli ve bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için askeri önlemler de dâhil olmak üzere gerekli tüm önlemlere başvurulmalıdır.

Özetlemek gerekirse, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası politikanın önemli unsurlarından biri konumuna yükselen ve özellikle de Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle güç kazanan evrensel insan hakları doktrini, geleneksel uluslararası politika işleyişinde ve uluslararası hukuk çerçevesinde değişimler yaratma potansiyeli barındıran ya da değişimler

⁵⁹ Mohammed Ayoob, “Humanitarian Intervention and State Sovereignty”, *The International Journal of Human Rights*, Vol.6 No.1, 2002, s.81-102; Thomas Pogge, *Küresel Yoksulluk ve ...*, s.277-318.

yarattığı iddia edilen yeni uluslararası normlar olarak ortaya konmuşlardır. Kısaca incelediğimiz üzere, insancıl müdahale tamlamasının ‘insancıl’ tarafında bu yeni normların önemli bir işlevi bulunmaktadır. Özellikle yaygın ve ciddi insan hakları ihlalleri, insancıl müdahaleler için ‘haklı neden’ teşkil ettiği öne sürülerek müdahaleci güçlere meşruiyet zemini oluşturmaktadır. Fakat belirtildiği gibi tamlamanın ‘insancıl’ tarafında, devletlerin neden başka devlet sınırları dâhilinde vuku bulan insan hakları ihlallerine müdahale etmek sorumluluğunu iddia ettiklerini açıklayan, ‘insancılık’ olarak adlandırılan başka bir ahlaki zemin daha bulunmaktadır. Zira insancıl müdahaleler, ‘insancıl’ amaçlarla gerçekleştirilen müdahaleler olarak iddia edilmektedirler.

2.1.2 İnsancılık

İnsancıl müdahale, ‘insancılık’ şeklinde adlandırılabilir olan, tüm insanlığın çıkarlarını ve insancıl değerleri üstün bir mertebeye yerleştiren bir felsefi doktrinin ya da bir ideolojinin⁶⁰ parçası olarak ele alınabilir. ‘İnsancıl (humanitarian)’ kavramı, Oxford İngilizce Sözlükte “insan refahının geliştirilmesi çabasında ve arayışında olmak” şeklinde tanımlanmaktadır.⁶¹ Türk Dil Kurumu ise humanitarian kavramının tam karşılığı olmamakla birlikte, yerine karşılık olarak kullanılagelmiş olan ‘insancıl’ sözcüğünü “insanı sevmek”, “insana değer vermek”, “insancılık yanlısı olma” gibi anlamlarla karşılamaktadır.⁶² ‘İnsancılık’ ise “insanlık sevgisini, insan ululuğunu en yüce amaç ve olgunluk sayan öğretisi” olarak tanımlanmaktadır.⁶³ İnsancıl ve insancılık kavramları, Hıristiyan teolojisi içerisinde Hz. İsa’nın öğretilerini benimseyen kimseler için kullanılmış olmakla birlikte, 19. Yüzyılın ortalarından itibaren “insan ırkının refahını geliştirmek ödevini” tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamıyla “iyiliksever” ve “iyilikseverlik” (philanthropic/philantropist) gibi kavramlarla yakın bir anlama sahip olmuştur.⁶⁴

⁶⁰ İnsancılık zaman zaman bir felsefi doktrin, kimi zaman ise bir ideoloji ya da bir söylem olarak ele alınmaktadır. Bu farklı nitelermeler kavramın içeriğine ilişkin belirsizliklerin ve özellikle de politik olarak tartışmalı yapısının sonuçlarıdır. Bkz. Michael Barnett, *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*, Cornell University Press, New York 2011, s.6.

⁶¹ OED – Humanitarian <<http://www.oed.com/>> (22.08.16)

⁶² Türk Dil Kurumu – İnsancıl
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.568c02ec244027.35141486> (05.01.16)

⁶³ Türk Dil Kurumu – İnsancılık
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.568c02fae46583.70795904> (05.01.16)

⁶⁴ Online Etymology Dictionary, Humanitarian – Humanitarianism, <http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=humanitarian> (06.08.16)

İnsancıl ve insancılık kavramları ele alınan anlamlarıyla, doğrudan insanı önceleyen bir felsefi doktrini ya da bir ideolojiyi işaret etmemektedir. Bu kavramlar, bireysel davranışlardaki insancıl/ahlaki yönelimleri herhangi bir felsefi anlayış ya da ideolojiden bağımsız olarak, işaret edebilirler. Örneğin, bu kavramları yardımsever, diğerlerinin iyiliğine eylemde bulunan insanlar için kullanabilmek mümkündür. Bu kişilerin mutlaka her durumda insanı önceleyen veya insana kolektif oluşumların üstünde bir değer atfeden bir felsefeyi veya ideolojiyi takip ettikleri söylenemez. Diğer taraftan insancıl müdahale tamlamasındaki anlamıyla ‘insancılık’ olarak adlandırılan akım, kabaca ve öz biçimiyle, insancıl değerlerin diğer başka değerlerin üstünde kabul edildiği, insani acıların sonlandırılması için evrensel bir insanlık anlayışının ve dayanışmasının tesis edilmesi amacını taşıyan bir hareket olarak görülebilir. Bu anlamıyla ırk, ulus, devlet, din gibi kolektif kimliklerin üzerinde bir insanlık kimliği üzerinden hareket eden insancıl yönelimleri temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Michael Barnett ve Thomas G. Weiss, bu anlamıyla insancılığın, “her insanın eşit ahlaki bir değere sahip olduğu ve ahlaki kaygının öznesi kabul edildiği” bir anlayış ortaya koyan kozmopolit düşünceyle önemli ölçüde bağlı olduğunu tespit etmektedirler.⁶⁵

İnsancılık, bir eylem alanı olarak, Henry Dunant’ın 1859 yılında Fransa ve Avusturya-Macaristan arasında gerçekleşen Solferino Savaşı’nda şahit olduğu katliam ve acılara yönelik yayınladığı ‘Solferino Anıları’ kitabının yaratmış olduğu yankıların sonucunda, 1863 yılında Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin kurulmasıyla başlatılmaktadır. Michael Barnett’ın belirttiği gibi, nasıl ki Vestfalya Anlaşması modern uluslararası ilişkilerin başlangıcını oluşturuyorsa, Solferino Savaşı da modern insancılığın başlangıç noktasıdır.⁶⁶ Solferino Savaşı’nın yarattığı yankılar Cenevre Sözleşmeleri’ne giden sürecin de kilometre taşları olmuştur. 1864’teki ilk Cenevre Sözleşmesi, bu yankıların oluşturduğu zemin üzerinde ortaya çıkmıştır. Bu sözleşme ile savaştaki eylemlerin sınırlandırılması çerçevesinde ‘jus in bello’ ölçütlerinin, bir diğer ifadeyle uluslararası insancıl hukukun oluşması noktasında önemli bir adım atılmıştır. Fakat bunun yanında savaşın yarattığı

⁶⁵ Michael Barnett, Thomas G. Weiss, “Humanitarianism: A Brief History of the Present”, (Ed. Michael Barnett, Thomas G. Weiss), *Humanitarianism in Question: Politics, Power, Ethics*, (içinde), Cornell University Press, Ithaca 2008, s.12.

⁶⁶ Michael Barnett, *Empire of Humanity ...*, s.1.

acıların azaltılmasına yönelik gönüllü insancıl eylemlerin başlamasına da zemin hazırlamıştır.⁶⁷

Dünya Savaşlarının yıkıcılığı, insancılığın faaliyet alanlarının genişlemesine yol açmış ve insancıl örgütlerin sayısında kısmi artışlar meydana gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında BM sisteminin de oluşmasıyla, insancıl kuruluşlar küresel alanda faaliyet gösteren kuruluşlara dönüşmüşlerdir. Barnett'ın belirttiği gibi bu dönemlerde insancıl eylemlerin yönelimi “hayat-kurtarma yardımı” sunmaktır. İnsancıl kuruluşlar bu yardımları gerçekleştirirken, ‘tarafsızlık’, ‘yansızlık’ ve ‘bağımsızlık’ gibi ilkeler ortaya koymuşlardır. Tarafsızlık ilkesine göre yardımları herhangi bir taraf gözetmeksizin “ihtiyaç temelinde” ulaştırmaları; yansızlık ilkesine göre eylemlerinin herhangi bir tarafı gözetmesinden kaçınmaları ve bağımsızlık ilkesine göre çatışan taraflar arasında herhangi bir tarafa bağlı olmadan bağımsız bir biçimde faaliyet göstermeleri gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Bu ilkeler insancıl eylemlerin başarısı için kritik önemde olan ‘apolitik’ özelliklerine gönderme yapmaktadır.⁶⁸ Fakat Soğuk Savaş sonrasında insancıl eylemlerde önemli değişiklikler oluşmaya başlamıştır. “Karmaşık insancıl krizler” (complex humanitarian emergencies) şeklinde adlandırılan “yeni savaşların” yarattığı, yeni durumlar ortaya çıkmıştır. Barnett'ın belirttiği gibi, aslında bu savaşlar ve krizler yeni değildir. Daha önceki insancıl krizler de “karmaşık” özellikler göstermiştir “fakat uluslararası toplum daha önce bunlar gibi krizlerle karşılaşmamış gibi hareket etmiştir”. Bunun temel sebebi, 24 saat yayın yapan haber kuruluşlarının, iç savaşlar, çatışmalar, etnik temizlik, soykırım gibi hadiselerin korkunç görüntülerini televizyon ekranlarına gerçek zamanlı olarak taşımalarıdır.⁶⁹ Bu durum ‘CNN Etkisi’ (CNN Effect) olarak anılmakta ve kimilerince insancıl eylemler için duyarlılık oluşturmak,⁷⁰ kimilerince ise insan acılarının sömürülmesi biçiminde yorumlanmaktadır.⁷¹

CNN Etkisiyle birlikte insancıl kuruluşların sayılarında önemli artışlar meydana gelmiş ve devletlerin insancıl hareket içerisindeki rolleri de gün geçtikçe artmıştır. Örneğin 1992 yılında Somali’de oldukça az sayıda insancıl kuruluş faaliyet gösterirken, 1994 yılında Ruanda’da yaklaşık 200, 1999 Kosova’da yaklaşık 250, 2004 Endonezya Tsunami

⁶⁷ Beat Schweizer, “Moral Dilemmas for Humanitarianism in the Era of Humanitarian Military Interventions”, *International Committee of the Red Cross IRRC*, Vol. 86 No.855, 2004, s.548.

⁶⁸ Michael Barnett, *Empire of Humanity ...*, s.2.

⁶⁹ Ibid, s.2-3.

⁷⁰ Jennifer M. Welsh, “Introduction”, s.2.

⁷¹ Costas Douzinas, *Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları: Eleştirel Bir Yaklaşım*, (çev. Rabia Sağlam, Kasım Akbaş), Nota Bene, İstanbul 2015, s.59.

felaketi sırasında yaklaşık 180 ve 2010 Haiti depreminde ise yaklaşık 900 kuruluş faaliyet göstermiştir. İnsancıl kuruluşlardaki artış, bu kuruluşlarda çalışanlar ve yardım gönüllerinin sayısında da büyük artışlar yaratmıştır. Barnett, yardım gönüllerinin sayısındaki artışların, insancıl kuruluşların finansal kaynak yetersizliklerini de gündeme getirdiğini ifade etmektedir.⁷² Bu durum insancıl kuruluşların, ‘insancıl ürünler’ pazarlayarak iktisadi şirketler gibi hareket etmelerine neden olmuştur. Kimi düşünürler bu doğrultuda yeni oluşan insancıl kuruluşları, “İnsan Hakları Şirketi” şeklinde anmış⁷³ ve “insan acısını ve haklarını ticari mallara dönüştüren” piyasa şirketleri gibi davrandıkları yönünde eleştiriler getirmişlerdir.⁷⁴ Fakat daha da önemlisi kaynak ihtiyacının, devletlerin insancıl kuruluşlara aktardıkları kaynaklarda artışlara neden olması ve bu çerçevede apolitik olarak görülen bu kuruluşların devletlere gitgide daha fazla bağımlı hale gelmeleridir. 1990’larda 2 milyar dolar civarlarında olan devlet yardımları, 2000’lerde 6 milyar dolara ve 2011 yılında ise yaklaşık olarak 18 milyar dolara yükselmiştir.⁷⁵ Bu durum insancıl kuruluşların, bağımsız faaliyet gösteren insancıl kuruluşlar olarak değil, devletlerin insancıl şemsiye altında yürüttükleri çıkarıcı politikaların parçaları olarak algılanmalarına sebebiyet vermiştir.

1990’ların insancıl müdahale uygulamalarında kimi insancıl kuruluşların müdahalelere destek vermeleri, “askeri insancılık” (military humanitarianism) şeklinde bir kavramın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁷⁶ Bernard Kouchner’ın kurmuş olduğu ‘Sınır Tanımayan Doktorlar (Medecins Sans Frontieres)’, 1994’te Ruanda’da yaşanan soykırımın durdurulması için BM tarafından yapılacak insancıl bir müdahaleyi destekleyeceklerini açıklamıştır. Kouchner, insancıl hareketlerin etkilerini arttırmaları adına devletlerin hizmetinde olmaları ve apolitik olmak yerine politik karar alma süreçlerine dâhil olmaları gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca insancıl müdahalelerin kimi insani krizler için yegâne çözüm olduğunu ve BM tarafından yetkilendirilsin ya da yetkilendirilmesin kimi durumlarda uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁷ Barnett’in belirttiği gibi bu durum insancıl müdahalenin artık bir tezat olarak görülmediği ve bağımsızlık ilkesi gereği tarafsız kalması gereken insancıl kuruluşların artık taraf tutmakla

⁷² Michael Barnett, *Empire of Humanity ...*, s.3.

⁷³ Joseph Slaughter, *Human Rights, Inc: The World Novel, Narrative Form and International Law*, Fordham University Press, New York 2007.

⁷⁴ Upendra Baxi, *The Future of Human Rights*, Oxford University Press, New Delhi 2012.

⁷⁵ Michael Barnett, *Empire of Humanity ...*, s.3.

⁷⁶ Bkz. David Chandler, “The Road the Military Humanitarianism: How the Human Rights NGOs Shaped a New Humanitarian Agenda”, *Human Rights Quarterly*, Vol.23 No.3, 2001.

⁷⁷ Beat Schweizer, “Moral Dilemmas for ...”, s.554.

suçlanabileceği anlamını taşımaktadır.⁷⁸ Ayrıca bu dönemde insancıl kuruluşlar hayat-kurtarma ödevlerinin ötesinde sorumluluklara yönelerek, “insan hakları, kalkınma, demokrasiyi geliştirme ve barış kurma” gibi eylemlere de girişmişlerdir. Böylece insancıl kuruluşlar “müdahaleci devletlerle işbirliği içerisinde ve koordineli bir biçimde” hareket eden, rejim değişikliği gibi faaliyetlere katılan politik kuruluşlara dönüşmüşlerdir.⁷⁹

Kısaca özetlenmeye çalışılan bu gelişmeler, iyilikseverlik, yardımseverlik gibi erdemlerle bağlantılandırılan insancılığın, ortaya çıkmasından günümüze geçirdiği değişim çerçevesinde gitgide ideolojik ve politik bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Geleneksel olarak insancılık, yalnızca yardıma ihtiyacı olanlara yardım edilmesi gerekliliğini ortaya koyan ve çeşitli ilkelere sahip bir hareket olarak sunulmuştur. Örneğin Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nden Jean Pictet’e göre insancılığın yedi temel ilkesi bulunur: İnsan sevgisi, tarafsızlık, yansızlık, bağımsızlık, gönüllülük, birlik - beraberlik ve evrensellik.⁸⁰ Bunlardan ilk dördü ise olmazsa olmaz, ana ilkeler olarak tanımlanmaktadır. İnsan sevgisi, tüm insanlara eşit ölçüde ilgiyle yaklaşılması; tarafsızlık, ırk, ulus, cinsiyet, din v.b. gibi ayrımlar gözetilmemesi; yansızlık, ilgili çatışmalardan herhangi birinden yana olunmaması ya da böyle bir sonuca yol açılmaması; bağımsızlık ise herhangi bir hükümetten ya da taraftan bağımsız davranışlara sahip olunması gerekliliğini işaret etmektedir.⁸¹ Barnett, “İnsanlık İmparatorluğu: İnsancılık Tarihi” isimli önemli çalışmasında, sanılanın aksine tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık gibi ilkelerin insancıl kuruluşların özgün DNA’sında bulunmadığını vurgulamaktadır. Bir diğer ifadeyle özellikle Soğuk Savaş sonrasına ilişkin insancılığın yaşadığına inanılan politik değişim aldatıcıdır. Politik eylem aslında hareketin özgün yapısında da bulunmakta, insancılığın başlangıcından günümüze izlenebilmektedir.⁸²

Günümüzde insancılığın iki önemli uygulama boyutu olduğunu ifade etmek mümkündür. Bunların ilki bireylerin, bireylerin üyeliklerinden oluşan küresel STK’ların ya da daha genel biçimiyle hükümetler-dışı örgütlerin temel aktörler olarak ortaya çıktıkları ve küresel sivil toplumun eylem alanına işaret eden uygulama alanıdır. Diğeri ise devletlerin, devletlerin üyeliklerinden oluşan uluslararası örgütlerin ya da hükümetler-arası

⁷⁸ Michael Barnett, *Empire of Humanity ...* , s.4-5.

⁷⁹ Ibid, s.4.

⁸⁰ Aktaran Michael Barnett, Thomas G. Weiss, “Humanitarianism: A Brief ...”, s.3.

⁸¹ Ibid, s.3.

⁸² Michael Barnett, *Empire of Humanity ...* , s.5-6.

örgütlerin temel aktörler oldukları ve uluslararası topluma işaret eden uygulama alanıdır.⁸³ Bu iki alan birbirleriyle sıkı sıkıya ilişki içinde olmakla birlikte aralarındaki ayrım insancılık açısından önem taşımaktadır. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi insancılık, ilk bakışta, bireyleri merkezine alan ve bireysel çabalardan oluşan ‘apolitik’ bir tutum olarak görülmektedir.⁸⁴ Bu anlamda ilk uygulama boyutu ikincisinden daha fazla ön plana çıkmaktadır. Fakat devletlerin ve uluslararası örgütlerin insancılığı esas alan uygulamaları ve daha da önemlisi insancıl eylemlerin başta gelen finansörü⁸⁵ olmaları ikinci boyutun da en azından birincisi kadar önemli olduğunu ortaya koyar. Diğer taraftan kimi insancıl eylemler bunlardan biri veya diğeri ile daha çok ilişkilidir. Örneğin, insancıl yardımlar, devletlerle de ilişkili olmakla birlikte daha çok ilk uygulama alanına dâhil edilir.⁸⁶ İnsancıl müdahaleler ise askeri müdahaleleri içerdiğinden ancak ikincisine dâhil edilebilir.⁸⁷ Hükümetler-dışı örgütlerin insancıl gerekçelerle askeri müdahalelere girişebilme imkânları olmadığı gibi, böyle yetkilere sahip olabilmeleri dahi söz konusu edilmemektedir.⁸⁸ Dolayısıyla insancılığın bir uzantısı olarak insancıl müdahale, temel aktörleri devletler ve devletlerden oluşan uluslararası örgütler olan bir uygulamadır. Fakat küresel toplum ve hükümetler-dışı örgütlerin, bir insani krizin sonlandırılması için devletlere ve uluslararası örgütlere yapabileceği baskılar, etkinliği tartışmalı olsa da, insancıl müdahale hususunda kullanabilecekleri yegâne araçlar olarak görülebilirler.⁸⁹

⁸³ Barnett ve Weiss hangi niteliklerin insancıl eylemi ve insancıl kuruluşları belirlediği hususundaki tartışmaları gündeme getirmektedirler. Bkz. Michael Barnett ve Thomas G. Weiss, “Humanitarianism: A Brief...”, s.10-15.

⁸⁴ Ibid, s.4.

⁸⁵ Michael Barnett, *Empire of Humanity ...*, s.3.

⁸⁶ Çevre sorunları denildiğinde genellikle Greenpeace, sağlık sorunları denildiğinde Dünya Sağlık Örgütü, Sınır Tanımayan Doktorlar, insan hakları sorunları denildiğinde Uluslararası Af Örgütü’nün ilk olarak akla gelmesi, insani yardımların ağırlıklı olarak ilk alana dâhil olduğunu göstermektedir.

⁸⁷ Howard Adelman, “The Doctrine of the Responsibility to Protect: A Failed Expression of Cosmopolitanism”, (Ed. Will Kymlicka, Kathryn Walker), *Rooted Cosmopolitanism: Canada and the World*, (içinde), UCB Press, Vancouver 2012, s.181.

⁸⁸ Diğer taraftan uluslararası sivil toplum kuruluşlarının, çeşitli çatışmalara, iç-savaşlara yönelik olarak gerçekleştirdikleri yardımlar olumlu ya da olumsuz birtakım etkilere sahiptir. Zor durumda olan sivillere yapılan yardımlar olumlu olarak görülebilmekle birlikte, bu yardımların savaşan grupların eline geçmesiyle savaşın normalde süreceğinden daha uzun sürebilmesi ve dolayısıyla daha fazla acıya yol açması da mümkün olabilmektedir. Bunun bir örneği, 1967-70 yılları arasında gerçekleşen Nijerya iç savaşında Oxfam ve Kızılhaç gibi örgütlerin havadan yardım ulaştırmaları ve bu yardımların savaşan grupların eline geçmesiyle savaşın tahminen 1 yıl kadar uzaması ve 200 bin insanın daha hayatını kaybetmesidir. Bkz. Chris Brown, *Sovereignty, Rights and ...*, s.144.

⁸⁹ Bunun güncel bir örneğini Montreal Soykırım ve İnsan Hakları Enstitüsü tarafından Koruma Sorumluluğu doktrininin hayata geçirilmesinde devletlerin yönlendirilebilmesini amaçlayan Will to Intervene (W2I) hareketi oluşturmaktadır. Bkz.

<<http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/component/content/article/134-americas/2564-will-to-intervene-w2i-launches-new-canadian-report-to-prevent-genocide->> (29.06.16)

İnsancılığın devletlere ve devletler sistemine ilişkin uygulama alanı zorunlu olarak ahlaki boyutun yanına politik boyutun da eklenmesini doğurur. Değindiğimiz üzere bireyler ve bireysel üyeliklerden oluşan küresel sivil toplumun insancıl eylemleri dahi politik olma eleştirisine hedef olabilirken⁹⁰, devletlerin insancıl yönelimlerinin saf iyi niyet çerçevesinde değerlendirilmesi beklenemez. Birazdan ele alacağımız üzere, devletlerin çıkarları, niyetleri, amaçları insancıl politikalar bağlamında sıklıkla tartışma konusu edilmektedir. Barnett'a göre devletler, insancıl eylemleri birçok farklı amaçla desteklemekle birlikte, bu desteğin temel nedeni insancıl eylemlerin devletlerin dış politik çıkarlarına hizmet etmesidir.⁹¹ Devlet desteği, insani acıların sonlandırılması noktasında önemli olmakla birlikte, insancılığın yukarıda sayılan temel ilkeleri açısından da soru işaretleri yaratmaktadır. Zira insancılığın devletler tarafından desteklenmesinin ve devletler tarafından bizzat dış politika aracı olarak kullanılmasının 'bağımsızlık' prensibi ile ne ölçüde uyduğu tartışmalıdır. Bu uygulamalar insancılığa şüpheyle yaklaşan kesimlerin iddialarını güçlendirmektedir. Bu kesimler devletlerin, insancılık adı altında öz-çıklarlarını gözettikleri ve bunu askeri müdahalelere vardırarak emperyal bir yayılma anlayışı güttükleri gibi savlar ileri sürmektedirler. Şüpheli yaklaşımın iyi bir örneğini "İnsancıl Emperyalizm" isimli çalışmasıyla Jean Bricmont sunmaktadır. Bricmont'a göre Batı, insancıl yönelimleri diğer devletlerin içişlerine müdahale edebilmek için birer araç olarak kullanmaktadır. 'İnsan hakları ideolojisine' yaslanarak, insancıl müdahaleler aracılığıyla çıkarlarını gerçekleştirme hedefi gütmektedir. Bricmont bu tutumu 'ikiyüzlülük' olarak tanımlamakta ve Batı'nın süregelen emperyalizm politikalarının bir uzantısı olarak görmektedir.⁹²

İnsancılığın, devlet tarafından yürütülen biçimi 'devlet insancılığı' biçiminde anılabilir. Devlet insancılığı, belirtildiği üzere, zorunlu olarak devletler sistemine ve devletler arasında gerçekleşen ilişkilere bağlı olmak durumundadır. Devletler, uluslararası ilişkilerdeki hâkim anlayışlar çizgisinde, ahlaki yönelimleriyle değil, çıkarlarıyla tanımlanırlar. Bu anlamda devletlerin insancıl politikalara girişmeleri, bu politikaların arkasındaki gerçek yönelimleriyle ilgili şüphelerin doğmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

⁹⁰ Bu çerçevedeki önemli bir eleştiri için bkz. David Rieff, *A Bed for the Night: Humanitarianism in Crisis*, Vintage, London 2002.

⁹¹ Michael Barnett, *Empire of Humanity ...*, s.4.

⁹² Jean Bricmont, *Humanitarian Imperialism ...*, s.26.

‘Devletlerin insancıl politikalarının askeri araçlarla sürdürülmesi’⁹³ olarak görülebilecek olan insancıl müdahaleler de bu çerçevede devletlerin yönelimlerinin yoğun bir biçimde tartışıldığı uygulamalardır.

Devletlerin yönelimleri, ‘gerekçeler’, ‘niyetler’, ‘amaçlar’ ve bu kapsamda müdahalenin arka planına ilişkin yapılan değerlendirmelere konu olmaktadır. Kimi yazarlar bu kavramlar arasında net bir ayrıma gitmemekle birlikte⁹⁴, kimileri de bunların birbirinden net bir biçimde ayrılması gerektiğini savunmaktadırlar.⁹⁵ Bu ayrımlar çerçevesinde bir devletin bir müdahaleye girerken, bu müdahale için öne sürdüğü gerekçeler, gerçek niyetleri ve bu müdahaleden elde etmeyi umduğu sonuçlar ayrı ayrı tartışılabilmektedir. Örneğin bir devlet, belirli bir insani acıyı sonlandırmak gerekçesiyle insancıl bir müdahaleye taraf oluyor fakat aynı zamanda bu müdahaleyle bölgede etkinliğini arttırmayı amaçlıyor olabilir. Bu çerçevede bu devletin niyeti insani acıları sonlandırmanın yanında çıkarlarını da geliştirmek olarak görülebilir. Devletlerin gerekçe ve niyetleri ilgili devletin, rejiminden, uluslararası konumundan, savunduğu değerlerden, anlık veya uzun vadeli çıkar tanımlamalarından v.s. oluşabilir. Örneğin ABD, uluslararası konumu gereği bir süper-güç olarak tanımlanmakta ve evrensel insan hakları ve demokrasi gibi değerlerin savunuculuğu rolünü üstlenmektedir. Bu kapsamda yaygın insan hakları ihlallerinin vuku bulması halinde, konumu ve savunduğu değerler gereği, ABD’nin insancıl müdahaleye yönelik bir konuma meyledeceği söylenebilir. Fakat böyle bir gerekçeyle hareket etmesi, devletin aynı zamanda çıkarlarını da bu yönde tanımlamayacağı anlamına gelmemektedir. ABD’nin müdahaleyi gerçekleştirirken kısa ve uzun vadeli birçok çıkarını da tanımlayabileceği söylenebilir. Bunların tümü ABD’nin niyetlerini oluşturacaktır. Amaçları ise bu doğrultuda müdahaleyi başarıya ulaştırarak insan hakları ihlallerini sona erdirmek ve tanımlamış olduğu kısa ve uzun vadeli çıkarlarını gerçekleştirmek olarak görülebilir. Özetle bu kavramlar, birtakım nüanslarla kullanılabilir ve bu çerçevede insancıl müdahalelere yönelik değerlendirmelere konu olabilmektedir.

⁹³ Clausewitz’in meşhur tanımıyla “savaş, sadece politikanın başka araçlarla devamıdır”. Bkz. Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, (çev. Selma Koçak), Doruk Yayınları, İstanbul 2011, s.45.

⁹⁴ Bkz. Helen Frowe, “Judging Armed Humanitarian Intervention”, (Ed. Don E. Scheid), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2014.

⁹⁵ Bkz. Alex J. Bellamy, “Motives, Outcomes, Intent and the Legitimacy of Humanitarian Intervention”, *Journal of Military Ethics*, Vol.3 No.3, 2004.

Devletlerin gerekçe, niyet ve amaçlarına ilişkin tartışmalar zaman zaman aydınlatıcı olabilmekte birlikte, genellikle bir kavram karmaşasına da neden olmaktadır. Bunların net sınırlarla birbirinden ayrılammaları, genellikle hepsinin birbirlerinin yerine kullanılabilmelerine neden olmaktadır. Ayrıca devlet davranışları, genellikle kapalı kapılar ardında yürütülen birçok karmaşık karar-alma sürecinin çıktıkları oldukları için gerekçe, niyet ya da amaçların tespit edilebilmesi de güçtür. Helen Frowe bu doğrultuda, devletlerin niyetleri hususunda önemli bir noktanın altını çizmektedir. Frowe'a göre aslında devletlerin niyetlerinden bahsedebilmek mümkün değildir. Söz konusu olan ancak karar alma mekanizması içerisinde bulunan insanların niyetleridir. Frowe'a göre örneğin, bir insancıl müdahaleye karar verilirken, Başbakan şahsi düşüncelerinden hareket ederek, örneğin müdahale gerçekleştirilecek devlete şahsi bir düşmanlıkla, müdahaleye olur verebilir. Savunma bakanı yeni askeri silahların, ekipmanların denenmesi ve askeri bir talim yapılma olanakları üzerinden bir değerlendirme yapabilir. Dışişleri Bakanı, insancıl müdahaleyle gerçekten insancıl bir amaca hizmet edileceği yönünde düşünerek karar alabilir. Dolayısıyla karar alma sürecinde, karar alıcıların her birinin farklı niyetleri bulunabilir. Bunları birbirinden ayırabilmek güçtür.⁹⁶

İnsancıl müdahale tartışmalarında, devletlerin yönelimleri çerçevesinde niyet-merkezli ve gerekçe-merkezli ya da sonuç-merkezli görüşlerden bahsedilmektedir.⁹⁷ İnsancıl müdahaleye ilişkin niyet-merkezli görüşler, insancıl müdahaleye girişen devletlerin niyetlerinden yola çıkarlar. Bu görüşlere göre devletlerin niyetlerinin gerçekten insancıl olup olmadığı önemlidir. İnsancıl müdahale, insancıl amaçlarla yapılan bir müdahale olduğu için devletlerin niyetleri de bu anlamda sadece insancıl olmalıdır. Eğer devletlerin bu insancıl niyetler dışında başkaca niyetleri de bulunuyorsa bu durum müdahalenin meşruluğuna gölge düşürecektir.⁹⁸ Fakat niyet-merkezli görüşler içerisinde farklı seslerin olduğunu belirtmekte fayda vardır. Kimileri niyetleri göz önünde bulundurmakla birlikte, devletlerin yalnızca insancıl niyetler taşımayacağını bunların yanında ulusal çıkarlarını ilgilendiren başka yönelimlerinin de bulunabileceğini ileri sürerler. Bunlara göre devletlerin saf-niyetlerinden bahsedebilmek mümkün olmadığı için insancıl müdahale de yalnızca insancıl nedenlerle gerçekleştirilmez. Fakat insancıl nedenler de müdahale kararında etkili olur. Dolayısıyla bu kişilere göre insancıl müdahale

⁹⁶ Bkz. Helen Frowe, "Judging Armed Humanitarian ...", s.99.

⁹⁷ Bkz. Helen Frowe, "Judging Armed Humanitarian ..."; Alex J. Bellamy, "Motives, Outcomes, Intent ...".

⁹⁸ Alex J. Bellamy, "Motives, Outcomes, Intent ...", s.223.

yargılanırken, devletlerin kendi çıkarlarını ilgilendiren nedenlerinin yanında insancıl kaygılar da taşıyıp taşımadıklarına bakılmalıdır.⁹⁹

Örneğin Fernando Teson'a göre müdahaleci devlet insancıl amaçlara uygun araçlar kullanılmalıdır. Fakat müdahaleci devletin niyetleri başka acılara neden olmadıkça bu niyetler müdahalenin ahlakiliğine karşı savlar olarak değerlendirilmek durumunda değildir.¹⁰⁰

Bir hükümetin insancıl çıkarların yanında kendi çıkarlarını da göz önünde bulundurması gayri-ahlaki bir durum değildir. Gerçek sına müdahalenin insan hakları mağduriyetlerini sona erdirip erdirmediğidir. İnsancıl müdahalenin arkasında insancıl olmayan başka nedenler bulunsa da bu sına kendi menfaatini düşünmeme gerekliliğini karşılamakta yeterlidir. Bir hükümetin dış mağdurları baskıdan kurtarıırken aynı zamanda kendi vatandaşlarının çıkarlarını meşru bir biçimde kollamasında, öz-çıkara yönelik eylem temel insancıl amaca zarar vermediği sürece yanlış bir şey yoktur.

Niyet-merkezli görüşler, insancıl müdahalenin değerlendirilmesi hususunda çeşitli sıkıntılarla karşılaşılır. Bunun temel nedeni devletlerin niyetlerinin ve gerçek yönelimlerinin anlaşılmasının güçlüğüdür. Müdahaleye girişen devletler, müdahaleye neden giriştiklerine dair birçok gerekçe öne sürerler. Fakat bunların ne ölçüde niyetleri ve yönelimleriyle uyduğu net değildir. Niyetlere ilişkin değerlendirmeler, en azından müdahalenin gerekçelendirilme ve uygulanma aşamalarında subjektif olmak durumundadırlar. Örneğin ABD'nin 2003 Irak işgali, nükleer silahlar, El-Kaide bağlantısı, demokrasi ve insan hakları ihlalleri gibi birçok gerekçeye dayandırılmıştır. Müdahale öncesinde oldukça tartışılan bu gerekçeler, 11 Eylül'ün yarattığı teröre karşı savaş atmosferinde ABD ve müttefikleri tarafından haklı gösterilebilmiştir. Lakin Irak'a yönelik işgal faaliyetinin ABD'nin gerçek niyeti olan petrol çıkarları ve Ortadoğu'daki güç mücadelesiyle ilişkili olduğu gibi değerlendirmeler de bulunmuştur. Aradan geçen yıllar ABD'nin ileri sürdüğü gerekçelerin doğruluğunu kuşkulu hale getirmiştir. Varlığı iddia edilen nükleer silahlar bulunamamış, Saddam Hüseyin rejiminin El-Kaide bağlantısına ilişkin somut delillere ulaşılamamıştır.¹⁰¹ Özetle devletlerin niyetlerine ilişkin objektif

⁹⁹ Andreas Krieg, *Motivations for Humanitarian ...*, s.31.

¹⁰⁰ Fernando R. Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry ...*, s.113.

¹⁰¹ Bkz. Immanuel Wallerstein, *Avrupa Evrenselliği: Gücün Retoriği*, (çev. Aziz Ufuk Kılıç), Bgst Yayınları, İstanbul 2010, s.36; David Krieger, "The War in Iraq as Illegal and Illegitimate", (Ed. Ramesh Thakur, W. P. Singh Sidhu), *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*, (içinde), United Nations University Press, Tokyo 2006, s.381-394; Christine Chinkin, "Rethinking Legality/Legitimacy after the Iraq War", (Ed. Richard Falk v.d.), *Legality and Legitimacy in Global Affairs*, Oxford University Press, Oxford 2012, s.219-238.

tespitlerin yapılmasının zorluğu, niyet-merkezli görüşlerin insancıl müdahalenin haklılığına ilişkin değerlendirme yapabilmelerini güçleştirir.

Niyet-merkezli görüşün dışında gerekçe-merkezli ya da haklı neden merkezli görüşler (justification-based) şeklinde adlandırılabilir görüşler bulunmaktadır. Bu görüşe göre müdahaleye zemin hazırlayan koşulların müdahale için yeterli bir ‘haklı neden’ teşkil edip etmediği değerlendirme konusu olmaktadır. Örneğin bir yerde yaygın ve ciddi ölçüde gerçekleşen insan hakları ihlalleri bulunuyorsa, bu durum insancıl müdahalenin haklı zeminini oluşturmaktadır ve dolayısıyla müdahaleye izin verilebilir. Helen Frowe bu görüştedir. O’na göre eğer “bir devlette yaygın ve ciddi hak ihlalleri bulunuyorsa (ya da böyle bir ciddi ihlal tehdidi), o devletin liderleri bu ihlalleri önlemek hususunda isteksiz ya da yetersiz ise ya da bizzat bu suça iştirak ediyorlarsa” ve “ihlallerin önlenmesi için askeri araçların kullanımı dışında etkin bir yol bulunmuyorsa” müdahale için yeterli koşullar oluşmuştur.¹⁰² Gerekçe-merkezli görüş için devletlerin niyetleri birincil olarak göz önünde bulundurulması gereken ölçütler değildir. Zira bu kişilere göre devletlerin niyetlerini bilebilmek tam olarak mümkün değildir. Ayrıca önemli olan insani acıların önlenmesidir. Dolayısıyla niyetler ne olursa olsun insani acılar önlenmiş ve insani bir iyiliğe ulaşıldığı ölçüde insancıl müdahale gerçekleştirilmelidir. Frowe bu hususta da şöyle bir ifade geliştirmektedir: “Kişisel çıkarlar adına fakat insani iyiliği güvence altına alacak şekilde müdahale etmek, hiç müdahale etmemekten iyidir”.¹⁰³ Bu görüş aynı zamanda ‘faydacı’ bir anlayışla temellendirildiğinden ‘sonuç-merkezli’ görüş olarak da ele alınabilir. Zira askeri müdahalenin olumlu sonuçlar yaratacağına ilişkin beklenti, müdahalenin sonuçlarına odaklanması gerekliliğini de doğuracaktır. Bu kapsamda müdahaleler eğer olumlu sonuç yaratacaklarsa, insancıl niyetlerin bulunup bulunmadığı insancıl müdahalenin meşruiyetini etkileyen bir husus olarak ele alınmamalıdır. Müdahalenin yaratacağı olumlu sonuçlar, yani insani acıları sonlandırması müdahalenin meşruiyeti için yeterli olacaktır.¹⁰⁴

Tüm bu tartışmalar, devletlerin insancıl niyetleri etrafındaki kuşku perdesiyle alakalıdır. Bu kuşku perdesinin ortadan kaldırılabilmesi için kimi düşünürler çeşitli sınamalar önermişlerdir. Bu sınamalar devletlerin niyetlerinin, amaçlarının belirlenmesi için genellikle söylem ve eylem arasındaki ilişkiye, müdahalenin yöntem ve sonuçlarına

¹⁰² Helen Frowe, “Judging Armed Humanitarian ...”, s.107-108.

¹⁰³ Ibid, s.112.

¹⁰⁴ Alex J. Bellamy, “Motives, Outcomes, Intent ...”, s.224.

odaklanırlar. Örneğin Oliver Ramsbotham ve Timothy Woodhouse'a göre insancıl müdahalelerin niyetlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunabilmek için şu sorulara yanıt verilmesi gerekir:¹⁰⁵

1. İnsancıl bir neden var mıydı?
2. İlan edilmiş insancıl bir hedef var mıydı?
3. Tarafsız bir biçimde uygulanan ve devlet çıkarlarının insancıl amaçlarla karşılaştırılmayacağı uygun bir insancıl bir yaklaşım uygulandı mı?
4. İnsancıl yöntemler kullanıldı mı?
5. İnsancıl bir sonuca ulaşıldı mı?

Diğer taraftan Alex J. Bellamy, insancıl müdahaleye girişen devletlerin niyetleriyle ilgili tamamen net sonuçlar vermeyecek olmakla birlikte, bir değerlendirmede bulunabilmek için iki sına önermektedir. Birincisi, devletin müdahale için öne sürdüğü gerekçeleri incelemek ve bunları olası diğer açıklamalar ile karşılaştırmaktır. İkincisi ise devletin müdahaleyi planlama ve uygulamaya yollarını incelemektir.¹⁰⁶ Bu sınamalar devletlerin insancıl müdahaleleri, gerçekten insancıl niyetlerle mi yoksa çıkarlarını da bu yönde tanımladıkları için mi gerçekleştirdikleri yönünde net olmasa da çeşitli değerlendirmeler yapılabilmesini sağlayabilecektir. Bu doğrultuda ileride Libya örneğini incelerken, özellikle müdahalenin sonuçları bağlamında yeniden devletlerin niyetleri hususuna değinilecektir.

İnsancılık gerek insancıl kuruluşların gerekse de devletlerin çeşitli uygulamalarının sonucunda politik yönü ağır basan bir harekete dönüşmektedir. Politik ilişkilerinden arındırıldığında insancılık, insancıl yönelimlerin vicdani ya da ahlaki boyutlarına işaret eden bir anlayış olarak görülebilir. Yardıma muhtaç insanlara gerekli yardımın ulaştırılması, çeşitli nedenlerle insani acılarla yüz yüze gelmiş kişilerin kurtarılması, temel insan hakları olarak kabul edilen yaşam hakkı gibi haklardan mahrum durumda bulunan insanların temel haklarının tesis edilmesi gibi çabalar bu vicdani ya da ahlaki boyutu oluştururlar. Yardımlaşma, kutsal metinlerden seküler ahlak felsefesi anlayışlarına kadar insanın ahlaki ödevlerinin önemli bir unsuru olarak kabul edilegelmiştir. Bu anlamda zor durumda olan başkalarına yardım etmek ahlaki bir ödev olarak görülebilir. Immanuel Kant, başkalarına yardım etmek ödevini, kusurlu bir ödev (imperfect duty) olarak tanımlamaktadır. Bir diğer ifadeyle bu ahlaki bir zorunluluk değil fakat ahlaki bir

¹⁰⁵ Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse, *Humanitarian Intervention and ...*, s.72-73.

¹⁰⁶ Alex J. Bellamy, "Motives, Outcomes, Intent ...", s.227.

gerekliliktir. Fakat insancıl müdahale, hem yukarıda ifade edildiği gibi devletler ve devletler sistemini ilgilendirmesi hem de bir askeri müdahaleyi içermesi dolayısıyla insancılığın vicdani ve ahlaki boyutundan önemli ölçüde farklılaşan bir yapıya sahiptir. Kimi düşünürler insancıl ve askeri müdahale kavramlarının yan yana gelmesini dahi bir oksimoron (tezat) olarak tanımlamaktadırlar.¹⁰⁷ Zira bir tarafta insancıl yönelimler, diğer tarafta ise askeri bir müdahale, yani savaş bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle insani acıları sonlandırmak için gerçekleştirilen savaş yeni insani acılar yaratabilme potansiyeline sahiptir.

Özetle insancıl müdahale tamlamasının ‘insancıl’ tarafı uygulamada ‘devlet insancılığının’ bir parçasıdır. Son derece tartışmalı olmakla birlikte, insancıl müdahalelere sıcak bakanlar, devletlerin bir biçimde insancıl etkiler yaratan, insancıl politikalar izleyebileceğine yönelik bir inancı paylaşırlar. Yaygın insan hakları ihlallerinin önlenmesi, temel insan haklarından mahrum bırakılmış insanlara, ‘doğuştan sahip oldukları bu hakların’ geri verilmesi insancıl müdahalelerin ‘insancıl’ iddialarını oluşturmaktadır. Diğer taraftan muhalif görüşler ise, genellikle devletlerin ‘insancıl’ politikaları çıkarlarını gizlemek için bir örtü olarak kullandıklarını ve insancıl müdahalelerin iddia edildiği gibi insancıl sonuçlar yaratan bir eylem olmadığını savunurlar.

2.2 Müdahale ve Egemenlik

İnsancıl müdahale tamlamasının müdahale tarafı, daha önce ifade edildiği gibi devletler sistemine işaret etmektedir. Şüphesiz başka devletlerin, toplumların veya grupların varlığı olmaksızın bir müdahale durumu da söz konusu olamazdı. Modern devletler sistemi genellikle 1648 Vestfalya Anlaşması ile başlatılan ve en önemli sütunu devlet egemenliği olan bir sistemdir. Devletlerin egemen olmaları içsel olarak en üstün erk olmaları, dışsal olarak ise kendilerinin üzerinde bir erk tanımamaları durumunu ifade eder.¹⁰⁸ Bir diğer ifadeyle içeride hiyerarşi anlamına gelen egemenlik, dışarıda eşitlik anlamındadır. Bu anlayış Avrupa’da söz konusu dönemden itibaren yerleşmiş ve modern Avrupa ulus-devletlerini ve bunların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen temel norm haline

¹⁰⁷ Bkz. Adam Roberts, “Humanitarian War: Military Intervention and Human Rights”, *International Affairs*, Vol.69 No.3, 1993, s.429; Alex De Waal, “No Such Thing as Humanitarian Intervention”, *Harvard International Review*, 21 Mart 2007. <<http://hir.harvard.edu/no-such-thing-as-humanitarian-intervention/>> (22.08.16)

¹⁰⁸ F. Harry Hinsley’in sıklıkla atıf yapılan tanımıyla egemenlik, “bir politik toplumdaki nihai ve mutlak politik otoritedir” ve “başka bir yerde nihai ve mutlak olan başka bir politik otoritenin bulunmamasıdır”. Bkz. F. H. Hinsley, *Sovereignty*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, s.26.

gelmiştir. Akabinde tüm dünyaya yayılarak günümüze kadar olan süreçte ağırlığı ulus-devletlerden oluşan bir uluslararası toplumun oluşmasına evrilmiştir.¹⁰⁹ Devlet egemenliği BM sistemi içerisinde de tanınmış ve jus cogens bir kural olarak kabul görmüştür. BM Anlaşması devlet egemenliği prensibi çerçevesinde müdahale-etmeme ilkesini devletlerin temel hakları statüsüne yerleştirmiştir. Bu doğrultuda devletlerin birbirlerinin içişlerine karışabilmeleri, birbirlerine müdahale edebilmeleri açık bir biçimde yasaklanmıştır. Müdahale-etmeme normuna ilişkin yalnızca iki istisna kabul edilmiştir. Bunların biri meşru müdafaa diğeri ise BMGK'nin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak gördüğü durumlara karşı askeri bir müdahaleyi yetkilendirmesidir. Bunlar dışındaki her türlü müdahale, insancıl müdahale de dâhil olmak üzere uluslararası hukuk açısından yasal olmayan müdahaleler olarak kabul edilmiş ve saldırı suçuyla ilişkilendirilmiştir.¹¹⁰ Fakat bu yasaklar devletlerin müdahale yoluna başvurmalarını engellememektedir. Martin Wight'ın belirttiği gibi “[u]ygulamada, müdahale savaştan daha yaygın bir uygulamadır ve son derece karmaşık ahlaki sorunlar yaratmaktadır: her çeşit politik inancın mensupları müdahaleyi, belirli koşullar altında meşru görmektedir”.¹¹¹ İnsancıl müdahaleler de, kimi devletler ya da örgütler tarafından ‘meşruluğu’ iddia edilen müdahalelerin günümüzdeki en yaygın örneklerini oluştururlar.

Müdahalenin tanımı hususunda kendisine sıklıkla atıf yapılan uluslararası hukukçu Oppenheim'a göre müdahale, “bir devlet tarafından başka bir devletin işlerine mevcut durumdaki koşulları sürdürmek veya ortadan kaldırmak amacıyla diktatoryal karışmadır”.¹¹² Hedley Bull müdahaleyi yine Oppenheim'dan yola çıkarak “bir egemen devletin ya da daha geniş biçimiyle bağımsız bir politik toplumun iç yetki alanına dış bir birim ya da birimler tarafından diktatoryal ya da zorlayıcı karışma” olarak tanımlamaktadır. Bull'un belirttiği gibi bu anlamıyla müdahale güç kullanımını içeren veya içermeyen; doğrudan veya dolaylı; açık ve örtülü olabilir. Ekonomik zorlamalar, vekâlet savaşları, gizli servislerin faaliyetleri gibi müdahaleler de bu tanıma dâhil edilebilmektedir.¹¹³ Oysa insancıl müdahale, ağırlıklı olarak askeri bir müdahale biçimi olarak görülmektedir. Askeri araçların kullanımına varmayan fakat insancıl gerekçelerle

¹⁰⁹ Chris Brown, *Sovereignty, Rights and ...*, s.143.

¹¹⁰ Saldırı suçu ile ilgili olarak bkz. Yücel Acer, *Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu*, Roma Yayınları, Ankara 2004.

¹¹¹ Martin Wight, *Power Politics*, Penguin Books, Harmondsworth 1979, s.191.

¹¹² L. D. L. Oppenheim, *International Law: A Treatise*, s.181.

¹¹³ Hedley Bull, “Introduction”, (Ed. Hedley Bull), *Intervention in World Politics*, (içinde), Clarendon Press, Oxford 1986, s.1.

yürütülen müdahalelerden de bahsedilebilmekle birlikte, büyük tartışmalara sebebiyet veren askeri insancıl müdahalelerdir.¹¹⁴

R. J. Vincent “Müdahale-etmeme ve Uluslararası Düzen” isimli temel eserinde, müdahaleyi, müdahaleye girişen aktör, müdahalenin hedefi, müdahale eylemi, müdahale tipleri, müdahalenin amaçları ve bağlamı olmak üzere çeşitli unsurlarına ayırarak incelemektedir. Vincent’a göre, müdahale bir devlet, devlet içerisinde bir grup, devletler koalisyonu ya da çeşitli uluslararası örgütler tarafından gerçekleştirilebilir.¹¹⁵ İnsancıl müdahaleler genellikle devletler tarafından tek-tarafli ya da çok-tarafli bir biçimde uygulanagelen müdahaleler olmakla birlikte, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren BM ve NATO gibi uluslararası örgütler tarafından da uygulanmaktadır. Fakat uluslararası örgütlerin de, müdahale kararını özellikle belirli devletlerin arzusuyla aldıkları göz önünde bulundurulduğunda, aktör düzeyinde, insancıl müdahalelerin temel aktörlerinin devletler olduğu söylenebilir. Zira BM, ancak beş daimi üyenin uzlaşısıyla karar alabilmekte; NATO ise ABD’nin başını çektiği üye devletlerin oydaşması ile eyleme geçebilmektedir. Vincent, müdahalenin hedefi hususunda, bir devletin “iç yetki alanına” dış bir güç tarafından zorla dâhil olunması hususuna parmak basmaktadır. Müdahale, toplumsal olarak bağlayıcı kararlar alabilen otoriteye veya bu kararların alınma sürecine yöneltilmektedir.¹¹⁶ İnsancıl müdahaleler genellikle insan hakları ihlalcisi rejime, bir diğer ifadeyle iktidar yapısına yönelmektedir. Egemenlikle, kendi iç yetki alanında en üstün otorite olarak tanınmış olan devlet, insan hakları ihlalleri yarattığı için egemenliğin kendisine sağladığı olanaklardan mahrum bırakılmaktadır.

Vincent’a göre müdahale eylemi, her ne kadar müdahale uluslararası ilişkilerin sürekli bir parçasıysa da, uluslararası ilişkilerin geleneksel kurallarını bozan bir eylemdir.¹¹⁷ Ne ölçüde uyulduğu tartışmalı olsa da, BM sistemi ile çerçevesi çizilmiş olan uluslararası ilişkiler çerçevesi devlet egemenliği ve müdahale-etmeme ödevi çerçevesinde şekillendirilmiştir. Müdahale eylemi, insancıl müdahaleler de dâhil olmak üzere bu çerçevenin belirlemiş olduğu davranışın dışına çıkmaktadır. Vincent’a göre, müdahale savaşla ilişkili olabilen bir eylem şeklidir. Ayrıca müdahalelerin askeri müdahaleler ve

¹¹⁴ İnsancıl müdahalelerin askeri biçimlerini, askeri olmayan müdahalelerden ayırmak için zaman zaman ‘askeri insancıl müdahale’ (armed humanitarian intervention) ifadesi tercih edilmektedir. Örneğin bkz. Don E. Scheid (Ed.), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, Cambridge University Press, Cambridge 2014. Çalışmada insancıl müdahalenin kapsamı, yalnızca askeri müdahaleleri içerecek şekilde daraltılmıştır.

¹¹⁵ R. J. Vincent, *Nonintervention and International ...*, s.3.

¹¹⁶ Ibid, s.7.

¹¹⁷ Ibid, s.8.

ekonomik müdahaleler gibi farklı tipleri bulunabilir.¹¹⁸ İnsancıl müdahaleler, daha önce ifade ettiğimiz gibi, ağırlıklı olarak askeri müdahalelerdir ve bu anlamda bir savaştan farkları yoktur. Vincent'a göre müdahalenin amaçları, elde etmek istenen sonuçla, bir diğer ifadeyle başarılmak istenen hedefle ilgilidir. "Güç dengesi, insanlık çıkarları, ideolojik birliğin sürdürülmesi" gibi amaçlar sayılabilecek olmakla birlikte Vincent, bu hususun devletlerin niyetleri ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Niyetler, devletlerin ilan ettikleri amaçlarından farklılaşabilmektedir.¹¹⁹ İnsancıl müdahaleler, insan hakları ihlallerinin sonlandırılması, insani acıların dindirilmesi gibi gerekçelere dayandırılırlar. Bu doğrultuda insancıl müdahalelerin görünür amaçları, bu tarz hadiseleri önlemek ya da ortadan kaldırmaktır. Fakat yukarıda da ele aldığımız üzere, devletlerin gerçek niyetleri hususunda ciddi tartışmalar bulunmaktadır.

Son olarak müdahalenin bağlamı hususunda Vincent, uluslararası sistemin doğasına vurguda bulunmaktadır. Örneğin, devletlerin güçlerinin farklı olduğu bir sistemde müdahalenin görülme sıklığı, devlet güçlerinin yaklaşık olarak eşit olduğu bir sisteme göre fazladır. Ya da revizyonist güçlerden oluşan bir sistemde statükoyu değiştirmek isteyen devletler müdahalelere daha yatkın olabilecekken, muhafazakar güçlerden oluşan bir sistemde müdahale daha az başvurulan bir yol olacaktır.¹²⁰ Sistemsel açıdan bakıldığında, özellikle Soğuk Savaş sonrasında insancıl müdahaleler yaygın olarak uygulanmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem, bu bağlamda 'normatif' bir uluslararası sistem olarak tanımlanmıştır. Devletlerin güç mücadelelerine sahne olan klasik 'anarşik uluslararası sistem' yerine, işbirliği, karşılıklı bağımlılık, serbest piyasa, uluslararası hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi gibi çeşitli normlara dayalı bir "yeni dünya düzeni" bağlamı ortaya çıkmıştır.¹²¹ İnsancıl müdahaleler de, bu yeni bağlam içerisinde, özellikle insan hakları normlarının ihlaliyle vuku bulan bir davranış biçimidir. Diğer taraftan Vincent'in verdiği örnekler bağlamında, insancıl müdahaleler güçlü devletlerin, zayıf devletlere karşı uyguladığı bir uygulama olarak görülebilir. Zira mevcut uluslararası sistem normatif olarak tanımlanmakla birlikte, bu normatif yapı yalnızca zayıf devletlere karşı işleyen bir sistem olma özelliği taşımaktadır. Örneğin insancıl müdahalelerin, Çin'e, Rusya'ya, ABD'ye ya da herhangi bir Avrupa ülkesine yönelik olarak gerçekleştirilebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca Rusya ve Çin'in

¹¹⁸ Ibid, s.9.

¹¹⁹ Ibid, s.11-12.

¹²⁰ Ibid, s.12-13.

¹²¹ Bkz. Anne-Marie Slaughter, *A New World Order*, Princeton University Press, Princeton 2004.

revizyonist güçler olarak görülmesi mümkündür. Özellikle Rusya, Soğuk Savaş yorgunluğunu üzerinden atmış ve müdahaleci bir politikaya yönelmiştir. Rusya 2008 yılında Güney Osetya'yı işgal ettiğinde KoS doktrinine atıfta bulunmuş, dolayısıyla müdahalenin insancıl olduğunu iddia etmiştir.¹²² 2014 yılında Kırım'ı işgal ve ardından ilhak etmiştir. Çin ise müdahaleci bir politikaya henüz yönelmiyor olmakla birlikte, dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumuna yükselmiş ve Batı kaynaklı uluslararası sisteme muhalif bir devlet olarak ön plana çıkmaktadır.

Robert Jackson müdahale kavramına ilişkin olarak kaçınılması gereken üç yanlış kullanımdan söz etmektedir. Bunların ilki, “soyut felsefi araştırmalara” dayanılıyor olmasıdır. Jackson'a göre, ahlak felsefesi açısından tam olarak soyut bir temelde “bir müdahale etiği” temellendirmek mümkün görünmemektedir. Jackson, “uluslararası etiğin durumsal”, “uluslararası olguların” ise değerlendirilmesi güç olduklarını vurgulayarak, müdahale etiğinin, “zamanla ve olaylara özgü olarak varolan uluslararası toplumsal normlara tabi” olması gerektiğini, bir diğer ifadeyle “tarihsel şartlarla” belirlenebileceğini düşünmektedir. Jackson'ın tespit ettiği ikinci yanlış kullanım, müdahalenin “araçsal” olarak ele alınmasıdır. Jackson'a göre araçsal politik analiz, devlet adamlarının karşı karşıya kaldığı temel meseleyi göz ardı etmektedir. Eğer devlet, bir başka devletin egemenliğini ihlal etmek durumundaysa, bir diğer ifadeyle o devletin iç yetki alanına müdahil olması gerektiyse, bu araçsal olarak uygulanabilir olduğu anlamına gelmektedir. Müdahale kararı alınırken çeşitli normatif değerlendirmeler de yapılabilecek olmasına rağmen “daha önemli ve daha çetrefilli” olan karar-alıcıların “başarı için makul bir zemine sahip olmak” ya da “müdahalenin getireceği faydanın maliyetine ağır basacağını” öngörmek gibi hesaplarıdır. Üçüncü yanlış okuma ise, devlet egemenliği ile devlet özerkliğini eşitleyerek bir kavram karmaşasına neden olan politik ekonomik analizdir. Jackson'a göre “klasik müdahale kavramı bir devletin egemenlik alanına dıştan gelen askeri tecavüzdür”. Bu anlamıyla müdahale politik ve yasal bir kavramdır. Diğer taraftan “çağdaş müdahale kavramı, devlet özerkliği üzerinde uluslararası sosyo-ekonomik kısıtlardır”. Bu anlamıyla ise sosyolojik ve ekonomiktir. Jackson, özerklik ve egemenliğin aynı anlamda olmadığını, çok az sayıda devletin sosyo-ekonomik açıdan özerk kabul edilebileceğini fakat tüm egemen devletlerin anayasal olarak bağımsız olduklarını vurgulamaktadır. Devletler, özerklikleri üzerinde çeşitli kısıtlar getiren “uluslar-üstü sosyo-

¹²² Gareth Evans, “Russia, Georgia and the Responsibility To Protect”, *Amsterdam Law Forum*, Vol.1 No.2, 2009. <<http://amsterdamlawforum.org/article/view/58/115>> (21.07.16)

ekonomik ilişkilerin karmaşık küresel ağıyla kuşatılmışlardır”. Oysa bir devletin egemenliğine yönelik “askeri müdahale eylemi ya da tehdidi uluslararası toplumun temel maddesi olan müdahale-etmeme normunu ihlal eder”. Jackson’a göre bu doğrultuda müdahale, yalnızca devlet egemenliğini ihlal eden bu tarz eylemleri kapsar biçimde ele alınmalıdır.¹²³

Jackson’un tespit ettiği ayrımlar, insancıl müdahale açısından büyük önem arz etmektedir. İlk olarak, müdahale, her ne kadar uluslararası toplumca yasaklanmış bir uygulama olsa da, devletler insancıl müdahaleler de dâhil olmak üzere, müdahale tehdidi veya eylemine sıklıkla başvurmaktadırlar. Özellikle güçlü devletlerin, zayıf devletler üzerinde müdahaleyi her daim olası bir seçenek olarak ele aldığı ifade edilmelidir. İnsancıl müdahaleler söz konusu olduğunda, öne sürülen önemli bir sav, insancıl gerekçeleri ileri sürülen müdahalelerin diğer müdahalelerden farklı olduğudur. İnsancıl müdahaleler, ‘meşru’ ya da ‘ahlaki’ bir temelde gerçekleştirilen, dolayısıyla uluslararası toplumun alışlagelen araçsal müdahale uygulamalarından farklılaşan müdahale biçimleri olarak sunulur. Bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz gibi, ‘faydacı’, ‘doğal hukukçu’ ya da ‘toplumsal sözleşmeci’ felsefi geleneklerden çeşitli yönleriyle beslenen “meşruiyet ve ahlakilik” insancıl müdahaleyi, uluslararası politikanın güç ve çıkar mücadelesiyle vuku bulan kadim ve klasik müdahalelerinden ayırır. Dolayısıyla Jackson’ın ifade ettiği gibi felsefi soyutlamalara dayandırılan müdahale etiği, tarihsel deneyimlerin ve olgusal ve bağlamsal değerlendirmelerin üstünde bir konuma yerleştirilir.

İkincisi, karar alıcıların müdahaleye karar verirken yüz yüze geldiği sorular, insancıl müdahaleler açısından özellikle önem arz eder. Herhangi bir müdahalede de ortaya çıkabilecek olan bu sorular, insancıl müdahaleler söz konusu olduğunda daha da belirginleşmektedir. Zira insancıl müdahale, başlı başına ‘normatif’ bir çerçevede iddia edilmektedir. İnsancıl bir müdahaleye taraf olan devletler, bu müdahalelerin kendi öz-çıkarlarını gerçekleştirmek adına değil, insani acıları sonlandırmak adına uygulamaya geçirildiğini öne sürerler. Dolayısıyla gerekçeler esas alındığında, insancıl müdahale araçsal değil normatif bir müdahaledir. Bu doğrultuda insancıl müdahaleyi diğer müdahalelerden ayıran meşruiyet temelleri, müdahaleye ilişkin kararın, gerekçelendirildiği meşruiyet temeli de hesaba katılarak alınmasını zorunlu kılar. Örneğin, müdahalenin sonuçları, insani acıları sonlandırmak noktasında bir faydaya yol açacak mıdır? Müdahale

¹²³ Robert Jackson, *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*, Oxford University Press, Oxford 2000, s.250-251.

yürütülürken, askeri araçların kullanımı sebebiyle yaşanabilecek sivil kayıpları, müdahaleye gerekçe oluşturan insan hakları ihlalleri esas alındığında orantılı olabilecek midir? Askeri müdahale kurtarılması düşünülen insanlar için kısa ve uzun vadede önceki durumdan daha iyisini yaratabilecek midir? İnsan hakları ihlallerine karışan bir rejim müdahaleyle devrildikten sonra, yerine gelecek yeni rejim insan haklarına saygılı bir rejim olacak mıdır? Benzer sorular hemen hemen tüm insancıl müdahale örneklerinde söz konusu edilmekte ve yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Fakat tarihsel örneklerin ışığında karar alıcıların, müdahale kararı alırlarken normatif kaygıları, çıkarsal hesaplarına yeğlediklerine ilişkin bir değerlendirme yapabilmek mümkün değildir.¹²⁴ İleride Libya örneğinde ele alacağımız üzere, Libya'ya gerçekleştirilen insancıl müdahale uygulamasında, müdahale kararı veren karar-alıcılar tarafından bu normatif soruların, çıkarsal hesaplara oranla ne ölçüde değerlendirildiği kuşkuludur.

Üçüncü ve son olarak, 'egemenlik' ile 'özerklik' arasındaki fark insancıl müdahaleler açısından son derece önemlidir. Zira çeşitli devlet eylemleri devlet özerkliğine yönelik karışmalar olarak görülebilecekken, askeri müdahaleler bu tarz karışmalardan tamamen farklıdır. Örneğin bir devletin, bir başka devlete kendi istediği yönde bir politika belirlemesi için yaptığı diplomatik baskılar, o devletin özerkliğine bir müdahale olarak görülebilir fakat bu mutlaka o devletin egemenliğine karşı yapılmış bir hamle olmak durumunda değildir. Lakin askeri müdahale bunların her ikisine karşı da yapılan bir eylemdir. Dolayısıyla bir insancıl müdahale, askeri bir müdahale biçimi olarak, klasik egemenlik anlayışı çerçevesinde egemenliğin ve devlet özerkliğinin ihlali anlamına gelecektir. Diğer taraftan, egemenlik anlayışının klasikten, sorumlu egemenliğe doğru gelişimi devletlerin egemenlik haklarına mutlak bir biçimde sahip olmadıklarını, temel insan haklarını sağladıkları ölçüde egemenlik haklarını iddia edebilecekleri fikrini ortaya çıkarmıştır. Yukarıda kısaca ele aldığımız üzere, bu fikrin temelinde Aydınlanma düşüncesinden filizlenen toplumsal sözleşme ve doğal haklar gibi liberal tezler bulunmaktadır. Bu tezlerin ortak paydası, kabaca devletin varlık nedenini bireylerin haklarının sağlanması ve korunmasından türetmeleridir. Bu hakları sağla(ya)mayan veya koru(ya)mayan devlet, varlık nedenine aykırılık teşkil ederek egemenliğini iddia ettiği

¹²⁴ Bkz. Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society*, Palgrave Macmillan, New York 2008, özellikle s.53-97.

meşru zemini kaybeder. Böylece bu devlete karşı yapılacak bir insancıl müdahale, egemenlik hakkının ihlaline sebebiyet vermeyecektir.¹²⁵

İnsancıl müdahalelere ilişkin ortaya çıkan tüm bu hususlar, özünde devletlerin egemenlik haklarıyla inşa edilen bir uluslararası toplumda, bireylerin insan haklarının, devletlerin haklarından üst bir konumda olduğunun ileri sürülmesi ve bu konumdan egemenliğin en önemli bileşeni olan müdahale-etmeme ödevinin ihmal edilebildiği istisnalara varılabilmesidir. Vincent'ın belirttiği gibi “müdahale-etmeme kuralı, devlet egemenliği ilkesinden kaynaklanan ve [bu ilkeye] saygıyı gerektiren” bir kuraldır. Devlet egemenliği, devletin “politik bir toplumda, nihai ve mutlak politik otorite” olduğunu ve “nihai ve mutlak başka bir otorite bulunmadığını” tespit etmektedir. Vincent'a göre nihai ve mutlak otoritelerle donatılmış birçok devletin bir araya geldiği uluslararası toplumda, bu devletlerin birbirlerinin otoritelerini tanımaları, bir diğer ifadeyle egemenliklerini kabul etmeleri “birlikte yaşamaları” için elzemdir. Devletler egemenler olarak kabul edildiği takdirde, birbirlerinin haklarına saygı göstermek ödevini yüklenmek ve birbirlerinin işlerine müdahil olmaktan kaçınmak durumundadırlar.¹²⁶

Bu çerçevede insancıl müdahale açısından, devletlere tanınan ‘egemenlik hakkı’ ve bu hakkın devletlere yüklediği negatif bir ödev olarak tanımlanabilecek olan ‘müdahale-etmeme’ ödevi ile bireylere tanınan ‘insan hakları’ ve bu hakların devletlere yüklediği negatif ve pozitif ödevler olan ‘vatandaşlarının insan haklarını ihlal etmekten kaçınma’ ve ‘bu hakları asgari düzeyde de olsa tesis etme’ ödevleri arasında bir uzlaşmazlık bulunmaktadır. Devletler egemenlik hakları gereği, diğer devletlerden kendi iç yetki alanına giren ‘tüm konular’ için müdahale-etmeme ödevine riayet etmelerini, gerek uluslararası hukuk çerçevesinde gerekse de uluslararası toplumu oluşturan normatif çerçeve bağlamında talep edebileceklerdir. Diğer taraftan, yukarıda ele aldığımız üzere, evrensel insan hakları doktrini bağlamında ortaya çıkan ‘koşullu egemenlik’ yorumunda, devlet egemenliği ancak ‘insan haklarına ilişkin ödevlerin gerçekleştirilmesi’ ile kazanılabilecek bir hak olarak ileri sürülmektedir. İnsan haklarına ilişkin sorumluluklarını yerine getirmeyen, ciddi insan hakları ihlallerine neden olan ya da bu tarz ihlalleri önlemekte başarısız olan devlet, egemenlik hakkından mahrum kalacak ve dolayısıyla müdahale-etmeme ödevine riayet edilmesini talep edemeyecektir. Bu çatışan bağlamlar,

¹²⁵ Bkz. Fernando Teson, “The Liberal Case for Humanitarian Intervention”, *Public Law and Legal Theory Working Paper No:39*, 2001.

¹²⁶ R. J. Vincent, *Nonintervention and International ...*, s.14.

egemenlik kavramının özünde bulunan çelişkili görüşlerin bir yansımasıdır. Fikri gelişimi içerisinde egemenlik, ‘mutlak’ ve ‘sınırlı’ yorumları olan bir kavramdır. Bu yorumlar temelde egemen devletin, vatandaşları üzerindeki yetkilerinin ‘sınırları’ hakkında bir tartışmayı içermektedir. Dolayısıyla bu tartışma egemenliğin daha çok ‘içsel’ boyutuyla ilgili bir tartışma olarak algılanagelmiştir. Fakat insan haklarının uluslararası boyut kazanmasıyla birlikte, egemenliğin sınırları da uluslararası bir tartışmaya dönüşmüştür. Bir diğer ifadeyle iç egemenlik-dış egemenlik biçimindeki klasik ayırım belirsizleşmiş, daha çok bir rejim meselesi olarak görülen iktidar ile halkı arasındaki ilişkinin niteliği, uluslararası alanda devletlerin birbirlerine müdahil olmalarının bir aracı konumuna yükselmiştir. Bu çerçevede egemenlik ve egemenliğin sınırları insancıl müdahale açısından en önemli tartışma olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz insancıl müdahalenin temel tartışmalarının özünü oluşturması sebebiyle egemenlik kavramına fikri ve tarihsel çerçevesiyle yakından bakmak yararlı olacaktır.

2.2.1 Egemenlik ve Sınırları

Charles Tilly “devletler o kadar egemen oluşumlardır ki, devletsiz bir dünya hayal eden biri kulak asılmayacak hayalperestlik içindedir” der.¹²⁷ Günümüzde devletler ve devletler sistemi, Tilly’nin ifade ettiği gibi sanki birer ‘oluşum’ değil de birer ‘vakıadılar’. Genellikle devletler tarihsel olarak belirli gelişmelerin itkisiyle meydana gelmiş/getirilmiş yapılar olarak değil, sonsuzdan gelip sonsuza uzanan vazgeçilemez, hikmetinden sual olunamaz varlıklar olarak görülürler. Dünya, adına sınırlar dediğimiz çizgilerle tamamıyla devletler tarafından parsellenmiştir. Bu yapay sınırlar içerisinde en üstün güç durumunda bulunan devletler, kadir-i mutlak birer güç olarak görülürler. Uluslararası hukukça belirlenmiş ortak alanları ve bazı devletsizlik örneklerini hariç tutarsak tüm dünya bir biçimde devletlerin yetkisi ve kontrolü altındadır. Bu yetki ve kontrol mekanizması devletin egemen oluşunun uygulamadaki yansımasıdır. Farklı rejim tiplerinden, meşruiyet ölçülerinden, kaynaklarından ve kullanım şekillerinden bağımsız olarak egemenlik, kendisinden üstün bir güç tanımayan; egemenlik vasıtasıyla sahip olduğu yetkileri kullanmada başka bir güce sorumlu olmayan devletin ifadesidir.

¹²⁷ Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.22.

1648 Vestfalya Antlaşması¹²⁸ genellikle egemen devletlerden oluşan modern devletler sisteminin başlangıcı olarak kabul edilir.¹²⁹ Fakat Vestfalya'dan önce, 1555 Ausburg Barışı, Vestfalya'nın temellerini atması ve devlet egemenliği prensibinin ilk dayanaklarını oluşturması dolayısıyla önemli bir adım olarak görülmektedir. Augsburg Barışı'nın devlet egemenliği ilkesi açısından önemi, 'cujus regio, ejus religio' ilkesinin (hükümdar kim olursa halkın dinini o belirler) bu anlaşmayla birlikte kabul edilmesidir.¹³⁰ Bu tarihe kadar Avrupa'da dini otoriteler hükümdarlardan üstün bir konuma sahip olmuştur. Papalık kurumunun temsil ettiği Katolik Kilisesi ve bu kilisenin koruyuculuğunu üstlenen Kutsal Roma İmparatorluğu devletler üstü bir otorite hüviyetini sürdürmüşlerdir. Fakat Martin Luther ve John Calvin gibi reformcuların Katolikliğin otoritesine karşı geliştirdikleri isyan hareketleri Avrupa'yı din temelli savaflara sürüklemiştir.¹³¹ Yüzyılı aşkın bir süre devam eden din savafları büyük can kaybına neden olmuştur. Kimi kaynaklara göre Orta Avrupa nüfusunun %30'u bu savaflarda ölmüştür.¹³² Augsburg Barışı ve Vestfalya Anlaşması ise bu din savaflarını bitiren önemli kilometre taşları olarak kabul edilebilir. Bu anlaşmalarla dini tercihler hükümdarın veya devletin tekeline bırakılarak devletin din üzerindeki otoritesi tanınmıştır. Bu anlayış Otuz Yıl Savafları sonrası imzalanan Vestfalya Anlaşması ile oluşan yeni Avrupa düzeninde 'ilkesel olarak' kesin bir biçime kavuşacaktır. Bu yeni Avrupa düzeni aynı zamanda modern devletler sisteminin de başlangıcı kabul edilecektir.¹³³ Volker Gerhardt'ın belirttiği gibi, Vestfalya Anlaşması "Avrupa güçleri tarafından düzenlenen ilk büyük politik konferans" olma özelliğini taşımıştır. "Ne kilise ne de İmparatorluk Diet'i temsil edilmemiş, bağımsız ülkesel (territorial) ve politik varlıkların bir toplantısı" hüviyeti kazanmıştır. "Papalık yalnızca gözlemci statüsünde varlık göstermiştir".¹³⁴

¹²⁸ Vestfalya Antlaşması ya da Barış'ı, Münster ve Osnabrück Antlaşmalarından meydana gelmektedir. Bkz. Mehmet Bülent Uludağ, *Dünya Siyasi Tarihi*, Kriter Yay., İstanbul 2011, s.105-106.

¹²⁹ Kavram olarak 16 ve 17. Yüzyıllarda ortaya çıkmış olmakla birlikte Alain de Benoist'in belirttiği gibi politik bir fenomen olarak çok daha büyük bir geçmişe sahiptir. Bkz. Alain de Benoist, "What is Sovereignty?", (çev. Julia Kostova), *Telos*, Vol.1999 No.116, 1999, s.100. Daniel Philpott da egemenlik kavramının Vestfalya ile bir anda ortaya çıkan bir kavram olmadığını, bu sistemi oluşturan öncüllerin üç yüz yıldır süregeldiğini vurgulamaktadır. Bkz. Daniel Philpott, *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*, Princeton University Press, Princeton 2001, s.77.

¹³⁰ Daniel Philpott, *Revolutions in Sovereignty ...*, s.81.

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hagen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, (çev. Timuçin Binder), Literatür Yayınları, İstanbul 2005, s.31-50.

¹³² Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, (çev. Tayfun Evyapan), Metu Press, Ankara 2002, s.215.

¹³³ Bkz. Peter J. Taylor, "Territoriality, State and Nation" (Ed. Colin Flint, Peter J. Taylor), *Political Geography: World-Economy, Nation-state, and Locality*, (içinde), Pearson, Prentice Hall 2007, s.96.

¹³⁴ Aktaran Daniel Philpott, *Revolutions in Sovereignty ...*, s.82.

Adam Watson'un belirttiği gibi Vestfalya Anlaşması'nın devlet egemenliği prensibi açısından önemi Avrupa'nın önemli güçlerini bir araya getiren ve devletlerin ayrı ayrı temsil edildiği ilk genel kongre olmasıdır. Vestfalya ile birlikte iç işlerinde egemen ve dış işlerinde bağımsız devletlerden oluşan bir devletler topluluğunun varlığı meşrulaştırılmıştır. "Vestfalya anlaşmaları, yeni devletler toplumunun politik prensip ve kurallarının çoğunu hükme bağlamış ve prenslerin bu kurallara uyma rızasına ilişkin kanıt oluşturmuştur". Avrupa sistemi için oluşturulan bu kurallar daha sonra MC ve BM sistemlerinin de temellerini oluşturacaktır.¹³⁵ O döneme kadar Hıristiyan birliği temelinde ve din odakları etrafında yürütülen Avrupa sistemi, Vestfalya ile birlikte egemen devletlerin tek tek temsil edildikleri anti-hegemonyal, güç dengesine dayalı bir sisteme dönüştürülmüştür. Watson'un şu cümleleri Vestfalya sisteminin genel çerçevesini iyi bir biçimde özetlemektedir:¹³⁶

Egemen hükümdarlar tarafından müzakere edilen Vestfalya düzeni böylece Avrupa'da bağımsızlıkları bir yamalı bohça gibi (a patchwork quilt) onayladı. Bu egemenlerin devletlerini birbirlerinden ayıran sınırlar açık bir biçimde ve kalın çizgilerle çizildi ve bu çizgilerin içerisinde neler olduğu o devletin hükümetinin takdirine bırakıldı. Egemenlik ... *cujus regio ejus religio* kavramının genişletilmesine izin verdi; evrensel kilisenin dağılması artık Avrupa'nın temelinde yatan yapının da dağılmasını yansıtmaktaydı. Hıristiyan birliği yerine Avrupa devletlerinin ayrılığı üzerindeki vurgusuyla ve papanın ve de imparatorun evrensel bir otoriteye sahip olduğu ya da hâkim bir devletin diğerlerini yönetmesi gerektiği fikrini reddetmesiyle Vestfalya barışı anti-hegemonyal bir yapıydı.

Oral Sander'in belirttiği gibi Vestfalya barışından sonra "Avrupa, kendi yasalarına göre hareket eden, kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını izleyen, serbestlik içinde ittifaklar kuran ve bozan, savaş ile barış arasında, güç dengesi kurallarına göre durum değiştiren, elçi gönderip kabul eden bağımsız ve özgür devletlerden oluşacaktır".¹³⁷ Daniel Philpott da benzer bir biçimde Vestfalya ile birlikte Avrupa'nın "ayrı egemen devletlerden oluşan, kendilerinin üzerinde herhangi bir başka güce boyun eğmeksizin birbirleriyle savaşan, ittifaklar kuran, ticaret yapan, müzakere eden, barış yapan anarşik devletler sistemine" dönüştüğünü ifade etmektedir.¹³⁸ Leo Gross'a göre Vestfalya Anlaşması, "her biri kendi toprakları üzerinde egemen, birbirine eşit ve herhangi bir dünyevi otoriteden bağımsız çok sayıda devletin bir arada bulunduğu yeni bir sisteme yol" açmıştır. Bu sistem, "egemen

¹³⁵ Adam Watson, *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analyses*, Routledge, London 1992, s.186.

¹³⁶ Ibid, s.188.

¹³⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s.100-101.

¹³⁸ Daniel Philpott, *Revolutions in Sovereignty ...*, s.75.

devletlerin üzerinde bir otorite ya da örgüt” bulunduğu düşüncesini geçersiz kılmış ve “uluslararası hukuka ve devletlerin üstünde değil de aralarındaki bir güç dengesine dayalı” olan yeni bir yapı kurmuştur. Gross’a göre bu çerçevede “uluslararası hukuk, güçlerinin korunması ve yayılması kaygısındaki devletlerin iradelerine bağımlı” olan bir yapı olarak ortaya çıkmıştır.¹³⁹

Daniel Philpott’un belirttiği gibi bu yeni sistemle birlikte “prensler ve krallar artık kendi topraklarına ve ordularına sahip soylular içerisinde birinci (primus inter pares) değil, ortak çıkarların tek bir gövdede toplandığı birleşik bir devletin tiranları ya da emanetçileridirler”. Artık devletlerin dışarıya kapalı olan iç alanları vardır ve bu alanlarda olanlar “iç işleri” olarak adlandırılmaktadır. Bir devletin, başka bir devletin iç işlerine müdahale etmesi devletler için kaçınılması gereken bir davranış kalıbına dönüşmeye başlamaktadır. Bu daha sonra Emeric de Vattel’in 1758’de yazmış olduğu Ulusların Hukuku (Law of Nations) isimli eserinde “her devlet iç işlerinde diğerleri tarafından engellenmemek hakkına eşit olarak sahiptir” şeklinde ifadesini bulacaktır.¹⁴⁰

Daniel Philpott’a göre egemenlik anlayışında bugüne kadar iki büyük devrim gerçekleşmiştir. Bunların ilki 1648 Vestfalya ile meydana gelen ve modern devletler sisteminin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan devrimdir. İkincisi ise II. Dünya Savaşı’ndan sonra sömürge imparatorluklarının tamamıyla ortadan kalkması ile gerçekleşen sömürgecilikten bağımsızlığın devrimidir. İlki Avrupa’da Protestan reformasyonunun Avrupa’yı bir yüzyıl savaşa sürüklemesiyle gelişmiş ve nihayetinde Vestfalya Barışı ile sonuçlanarak egemen devletler sistemini ortaya çıkarmıştır. İkincisi ise 20. Yüzyılda milliyetçilik ve ırksal eşitlik gibi saiklerle ayaklanma, protesto ve sömürgecilik karşıtı hareketlerle ortaya çıkmış ve egemen devlet anlayışının sisteme küresel ölçekte yayılmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁴¹ Philpott’un belirttiği ikinci devrim sonucunda, egemen ulus-devletlerin sayısında büyük bir artış ortaya çıkmıştır. BM’nin kurulduğu yıl olan 1945’te örgütün üye sayısı 51 iken, bugün son olarak 2011 yılında Güney Sudan’ın da

¹³⁹ Aktaran Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.110.

¹⁴⁰ Daniel Philpott, *Revolutions in Sovereignty ...*, s.76.

¹⁴¹ Ibid, s.4.

katılımıyla örgütün üye sayısı 193'e yükselmiştir.¹⁴² Dolayısıyla günümüzde egemen ulus-devletlerin hâkim olduğu bir uluslararası toplumdan söz edebilmek olasıdır.

Robert Jackson, egemen devletlerden oluşan tek bir uluslararası toplumun bulunduğunu ifade etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında BM'nin kurulmasıyla "açık birtakım kurallara dayanan yeni bir evrensel devletler topluluğu" oluşturulmuştur. BM'nin 2. maddesiyle devletlerin uymakla yükümlü buldukları davranış kuralları belirlenmiştir. Bunlar tüm üye devletlerin egemen-eşitliği, üye devletler arasında sorunların güç kullanılarak çözülmesinden kaçınma ve üyelerin birbirilerinin iç yetki alanlarına müdahale etmemesidir. Jackson bu kuralların "uluslararası ilişkilerin Vestfalyen ahlakının" iyi bir özeti olduğunu ifade eder.¹⁴³ Jackson, BM çerçevesiyle temsil edilen bu devletler toplumunun dışında, bir de 'insanlık toplumuna' işaret edildiğini ifade etmektedir. Bu kozmopolit görüşe göre, devletler toplumu, insanlık toplumuna göre ikincildir. "İnsanlar ontolojik ve tarihsel olarak inkâr edilemez bir biçimde devletlerden önce gelirler: devletler, en eskileri dahi, yalnızca belirli insanların, belirli bir zamanda şekil verdiği ve sürdürdüğü politik düzenlemelerdir".¹⁴⁴ Fakat Jackson BM'nin ve devletlerin oluşturdukları toplumun, uluslararası toplumu en iyi temsil eden yapı olduğu görüşündedir. "Egemen devletlerin bu küresel bünyeye dâhil olmaları zorunlu olmamasına rağmen, neredeyse tamamı ait olmayı seçmektedir; yeni devletler katılıma devam etmektedir; [toplumun] kuralları üye olmayanlara da uygulanabilmektedir". Jackson'a göre "üyelik, örgütlenme ve kurallar açısından BM kadar evrensel nitelik taşıyan başka bir uluslararası topluluk" bulunmamaktadır.¹⁴⁵

Dolayısıyla bir tarafta Vestfalya Anlaşması ile simgelenen egemen devletlerden oluşan ve BM Şartı ile de mutlak bir biçimde tanınmış olan 'uluslararası toplum', diğer tarafta da 1945 sonrası oluşmaya başladığı ve özellikle de Soğuk Savaş sonrasında neredeyse şüphe duyulamayacak bir biçimde var olduğu iddia edilen 'insanlık toplumu' bulunmaktadır. Yukarıda ele aldığımız üzere, Jackson'ın insanlık toplumu olarak adlandırdığı oluşum, evrensel insan haklarını merkezine alan ve bu konumdan devlet

¹⁴² "Growth in United Nations membership, 1945-present", United Nations, <<http://www.un.org/en/sections/member-states/growth-united-nations-membership-1945-present/index.html#2000-Present>> (29.07.16)

¹⁴³ Robert H. Jackson, "International Community beyond the Cold War", (Ed. Gene M. Lyons, Michael Mastanduno), *Beyond Westphalia: State Sovereignty and International Intervention*, The John Hopkins University Press, Baltimore 1995, s. 62.

¹⁴⁴ Ibid, s. 63.

¹⁴⁵ Ibid, s. 64.

egemenliğini sınırlı ve sorumlu bir biçimde yorumlayan görüşleri ortaya çıkarmaktadır. İnsancıl müdahale açısından, özellikle devlet egemenliği bağlamında, bu iki toplumun varlığı ve bu toplumlara dayanak oluşturan iki farklı egemenlik görüşü önem arz etmektedir. Eğer devletlerin egemenlikleri mutlak olarak tanınmışsa insancıl müdahaleler devlet egemenliğini ihlal eden uygulamalardır. Diğer taraftan egemenlik hakkı devletlere sınırlı ve koşullu bir biçimde tanınacaksa, insan haklarını ihlal eden rejimlere karşı uygulanan insancıl müdahaleler devlet egemenliği kuralını ihlal etmek durumunda olmayacaktır. Bu durum bizi egemenlik kavramının tarihsel gelişiminin ötesine, fikri temellerine ve kavram etrafındaki tartışmalara getirmektedir.

Egemenlik kavramı, kavramla bağlantılı olarak iktidar, yönetim, devlet, hükümet gibi kavramları da kapsayan bir anlamsal bütünlük içerisinde ele alınmaktadır. Bu bütünlük içerisinde bu kavramların hepsi zaman zaman birbirleriyle eş anlamlı kullanılırlar. Oysa siyaset biliminde tüm bu kavramların anlam ayrımları olduğu gibi, hepsinin en genel biçimi olan iktidar kavramı dahi egemenlikle eş anlamlı değildir. Egemenlik, iktidara kaynaklık eden, meşruluk sağlayan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda egemenlik, neden bir iktidara ihtiyaç duyulduğunun açıklamasını yapan bir ilke niteliğindedir: Egemenlik vardır çünkü bir egemene ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir varsayım kabul edildiği andan itibaren artık egemenlik bir kendi kendini yaratan ilkeye dönüşür. Jens Bartelson da egemenliği bu yönüyle “devinmeyen devindirici” olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁶

Wendy Brown egemenliğin Janus gibi iki yüzü olduğunu ifade eder.¹⁴⁷ Brown’a göre, egemenlik kavramının, gerek “üstünlük” ve “özerklik” şeklindeki ayrı sözlük anlamlarının bulunması, gerekse de “karar verici iktidar yahut yönetim” ve “başkasının işgalinden muaf, bağımsız olmak” şeklindeki farklı siyasi kullanımları egemenliğin iki farklı yüzüne işaret etmektedir. Egemenlik iç-yetki “alanına tekabül eden mekânın sınırları içinde gücün yahut otoritenin üstünlüğünü belirtir... Öte yandan dışarıya yöneldiğinde veya yetki alanı dışındaki mekânda, egemenlik eylemdeki özerkliği ve bağımsızlık kapasitesini belirtir. İçeride, hesap verilebilirlikten muaf olan gücü belirten egemenlik, dışarıda ise, başka egemen kendiliklere yönelik saldırı veya onlara karşı savunma da dâhil

¹⁴⁶ Bkz. Jens Bartelson, *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, s.16-17.

¹⁴⁷ Wendy Brown, *Yükselen Duvarlar, Zayıflayan Egemenlik*, (çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul 2011, s.66.

olmak üzere, özerk faillik kapasitesini ifade eder".¹⁴⁸ Brown'un egemenliğin bu iki farklı yüzüne yaptığı vurgu, egemenliğin iç ve dış egemenlik olarak klasik ayrımına denk düşmektedir. İç egemenlik, devletlerin kendi sınırları dâhilinde en üstün güç olduklarını vurgularken; dış egemenlik ise egemenlerin, kendi egemenlik alanlarında birbirlerinden bağımsız olarak üstün güçlerini sürdürebilmelerini ifade eder. Bu anlamda dış egemenlik, bağımsızlıkla eş anlamlıdır.

Brown, egemenliğin özündeki çelişkiden hareketle egemenliğin sahip olduğu bir dizi paradoks ortaya koymaktadır.¹⁴⁹

1. Egemenlik hem mutlak bir iktidarın hem de siyasi özgürlüğün adıdır.
2. Egemenlik tabiiyet yoluyla düzen, özerklik yoluyla özgürlük üretir.
3. Egemenliğin kendine ait bir özü yoktur; özerkliği, kendinde mevcudiyeti ve kendi kendine yeterliliği ifade etse bile, bütünüyle bağımlı ve ilişkiseldir.
4. Egemenlik hem içeride hiyerarşi, hem de dışarıda anarşi yaratır...
5. Egemenlik hem hukukun üstünlüğü ve yargı yetkisinin bir göstergesidir, hem de hukuktan sonra gelir.... Egemenlik hem tepeden tırnağa hukuktur, hem de hukuksuzluk.
6. Egemenlik hem üretilmiş hem de üreten bir şeydir, buna rağmen ontolojik olarak *a priori*, varsayılmış ve kökenseldir... Bu niteliği her tür siyasal egemenliğin dinsel olarak Tanrı'ya atfedilen egemenlik modeline dayandığını hatırlatır.
7. Egemenliğin teolojik veçhesi, gene egemenlik tarafından ve egemenlik vasıtasıyla ifade kazandırılan seküler bir kavram olan "siyasalın özerkliğinin" iç koşuludur.

Stephen Krasner, egemenlik kavramının dört farklı kullanımından hareketle, uluslararası yasal egemenlik, Vestfalyen egemenlik, yerel egemenlik ve karşılıklı bağımlı egemenlik olmak üzere dört farklı egemenlik anlayışı tanımlamaktadır. Uluslararası yasal egemenlik, resmi yargısal bağımsızlığa sahip ülkesel varlıklar arasında karşılıklı tanımaya ilişkin eylemleri kapsamaktadır. Vestfalyen egemenlik, herhangi bir ülke içerisindeki otorite yapılarından dışsal aktörlerin çıkarılmasına dayanan politik örgüte işaret etmektedir. Yerel egemenlik, devlet içerisindeki politik otoritenin resmi örgütüne ve bu örgütün sınırları dâhilinde etkili kontrol uygulama yetkinliğine vurguda bulunmaktadır. Son olarak, karşılıklı bağımlı egemenlik ise, yetkili otoritelerin devletin sınırları üzerindeki bilgi, fikir, mal, insan ya da sermaye gibi akışlar üzerinde denetim kabiliyetini esas

¹⁴⁸ Ibid, s.64.

¹⁴⁹ Ibid, s.66-67.

almaktadır.¹⁵⁰ Krasner, uluslararası yasal egemenlik ve Vestfalyen egemenliğin “otorite ve meşruluğu” temel aldığını, fakat “kontrolü” kapsamadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan yerel egemenliğin hem otoriteyi hem de kontrolü kapsadığını, karşılıklı bağımlı egemenliğin ise kontrolü kapsadığını fakat otoriteyle ilişkili olmadığını vurgulamaktadır. Zira uluslararası yasal egemenlik “tanıma”, Vestfalyen egemenlik ise yalnızca diğer devletlerin iç yetki alanına müdahil olmaktan çıkarıldığının kabulü anlamını taşımaktadır. Bunlar ilgili devletin meşruluğunun ve otoritesinin tanınması anlamına gelmekle birlikte, devletlerin egemenliğin kendilerine sağladığı yetkileri kullanabileceği anlamına gelmemektedir. Diğer taraftan yerel egemenlik, hem egemenin meşru bir otorite olarak tanınması hem de iç yetki alanında otoritesini uygulamaya geçirebilmesi anlamında otorite ve kontrolü bir arada içermek durumundadır. Karşılıklı bağımlılık olarak egemenlik ise devletin sınırları üzerindeki denetim kabiliyetini esas aldığından kontrolle ilgili olmakla birlikte, zorunlu olarak otorite ile bağlantılı değildir.¹⁵¹

Ayrıca Krasner, bu farklı egemenlik biçimlerinin zorunlu olarak bir arada bulunmasının gerekli olmadığını ifade etmektedir. Devletler bunlardan biri veya birkaçına sahip olabilirlerken, diğerlerine sahip olmayabilirler. Örneğin Tayvan, Vestfalyen egemenliğe sahip olmakla birlikte, uluslararası yasal egemenliğe sahip değildir. Somali uluslararası yasal egemenliğe sahipken, bir başarısız devlet olarak sınırları dâhilinde kontrol sahibi bir egemen güce sahip olmaması anlamında yerel egemenliğe sahip değildir.¹⁵² İleride göreceğimiz üzere, insancıl müdahale sonrası Libya’da da, Somali’ye benzer bir devletsizlik durumu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Libya da, uluslararası yasal egemenliğe sahip fakat yerel egemenliğe sahip olmayan bir görünüme sahip olmuştur. Krasner, ağırlıklı olarak uluslararası yasal egemenlik ve Vestfalyen egemenliği esas alan çalışmasında, egemenliğin devletlere tanınan bir hak olmakla birlikte, saygı gösterilen, uyulan bir hak olmadığını göstermektedir. Bu çerçevede Krasner egemenliği “örgütlü ikiyüzlülük” olarak tanımlamaktadır. Krasner’a göre insan haklarının korunmasıyla, müdahale-etmeme ilkesinin arasında var olan çatışmada görüldüğü gibi, uluslararası normlar çatışmalı bir durumdadır ve bu çatışmayı sona erdirecek bir otorite bulunmamaktadır. Uluslararası sistem devletlerin güçleri arasında ciddi farklılıkların bulunduğu bir sistemdir. Güçlü bir devlet, zayıf bir devleti işgal edebilmekte ve politik

¹⁵⁰ Stephen D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, New Jersey 1999, s.3-4.

¹⁵¹ Ibid, s.4.

¹⁵² Ibid.

yapıya kendi çıkarlarına uygun olan biçimi verebilmektedir.¹⁵³ “Yöneticiler, kuralları ihlal etmeyi çıkarlarına uygun bulabilmektedirler”.¹⁵⁴

Egemenlik kavramının sahip olduğu bu çelişkiler onun farklı yorumlanmasından doğar. Brown’un da belirttiği üzere egemenlik, hem totaliter hem de liberal rejimlerin savunusunda eşit bir biçimde meşruluk sağlayabilmektedir.¹⁵⁵ İnsancıl müdahale söz konusu olduğunda bu farklı yorumlar belirgin bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Aynı egemenlik hem kendi halkına yönelik şiddete başvuran iktidarların savunusunda, hem bu tarz eylemlerin eleştirilmesinde kullanılabilir. Bir taraftan devlet en üstün erk olarak vatandaşları üzerinde meşru cebir kullanma tekeline sahip, keyfi bir yapı olarak görülürken, bir taraftan da halkının temel haklarını çiğnemesi sebebiyle meşruiyetini ve dolayısıyla egemenlik hakkını yitirdiği öne sürülen bir varlık olarak tasavvur edilebilmektedir. İnsancıl müdahale açısından büyük önemi bulunan bu çelişkili durum, egemenliğin fikri gelişimi boyunca ‘mutlak’ ve ‘sınırlı’ olarak adlandırılabilir olan iki farklı düşünsel yorumundan kaynaklanmaktadır.

2.2.2 Mutlak Egemenlik

Egemenlik kavramı, sözlük anlamıyla hâkimiyet durumunu anlatan bir sözcüktür.¹⁵⁶ Bu anlamıyla, devletin egemen olması ise devletin hâkimiyetini bir diğer ifadeyle devletten üstün bir otorite bulunmaması durumunu ifade eder. Jacques Derrida’ya göre en yüce anlamına gelen “majestas her zaman egemenliğin eş anlamlısıdır”.¹⁵⁷ Kavramının mucidi olarak kabul edilen Jean Bodin, egemenlik kavramını “Latince en yüksek, en üst anlamlarına gelen “superanus” teriminden türetmiştir”. Bu doğrultuda Bodin egemenlik anlamına gelen ve en üstün sürekli gücü işaret eden “souverainete” kavramını ortaya atmıştır.¹⁵⁸ Bu anlamıyla egemenlik, kendisi doğrudan egemenlik kavramını kullanmamış olmasına rağmen, bir olgu olarak egemenlikten bahsetmesi sebebiyle Machiavelli’ye

¹⁵³ Ibid, s.6.

¹⁵⁴ Ibid, s.7.

¹⁵⁵ Wendy Brown, *Yükselen Duvarlar, Zayıflayan ...*, s.66.

¹⁵⁶ Türk Dil Kurumu – Egemenlik
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57a73dcaa35244.29790679> (07.08.16)

¹⁵⁷ Jacques Derrida, *Rogues: Two Essays on Reason*, (çev. Pascale-Anne Brault, Michael Naas), Stanford University Press, California 2005, s.81.

¹⁵⁸ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Halk ya da Ulus Egemenliği’nin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:41 No:1, 1986, s.133; H. Emre Beriş, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt.63 No.1, 2008, s.57.

dayandırılabilir.¹⁵⁹ Hagen Schulze'ye göre Machiavelli'nin devleti (stato) “[b]elirli bir toprak parçasının her yerinde aynı şekilde, kimin tarafından veya kim adına yapıldığı dikkate alınmadan uygulanan siyasi kamu otoritesinin yoğunlaştırılmış bir şekliydi; kendi üzerinde bir ölçü ya da referans tanımadan, kendisini kendisiyle gerekçelendiren ve doğrulayan bir sistemdi”.¹⁶⁰ Dolayısıyla Machiavelli'nin devlet örgütünü tam olarak egemenlikle donatılmış bir biçimde tasvir ettiği söylenebilir. Ayrıca Benedetto Croce'a göre, Machiavelli'nin siyasal düşünceye getirdiği en önemli yenilik “politikanın özerkliği” kesin ve açık bir biçimde ifade etmiş olmasıdır.¹⁶¹ Özerk politika, hâkimiyet anlamı esas alındığında, egemenlikle eş anlamlı olarak kabul edilebilir.

Friedrich Meinecke, Machiavelli'nin en önemli buluşunun “devlet akli doktrini”¹⁶², bir diğer ifadeyle hikmet-i hükümet (raison d'état) anlayışı olduğunu söyler.¹⁶³ Modern egemenlik anlayışının da önemli bir tartışma unsuru olan hikmet-i hükümet, genel anlamıyla devlet çıkarlarının her şeyin üzerinde tutulduğu, devletin çıkarları izlenirken kullanılacak her türlü aracın meşru kabul edilebildiği bir anlayıştır.¹⁶⁴ Bir diğer ifadeyle hikmet-i hükümet, “amaca giden her yol mubahtır” veya “amaç araçları haklı çıkartır” şeklinde sloganlaştırılan bir düsturdur. Machiavelli, genellikle Makyavelizm şeklinde bilinen görüşleriyle bu düsturun fikir babalarından belki de en önemlisidir.¹⁶⁵ Ozan Erözden'in belirttiği gibi “[m]odern devlet kuramının temel parçalarından birisi olan saf

¹⁵⁹ Machiavelli'nin bir kavram olarak değil fakat bir olgu olarak egemenlikten bahsetmesi hükümdarı tüm güçleri elinde toplayan en üstün güç olarak görmesini ifade etmektedir. Bu hususta bkz. George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi II: Yeni Çağ*, (çev. Alp Öktem), Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s.3-8. Lakin Machiavelli'nin olgu olarak egemenliği, sürekli bir egemenlik anlayışını yansıtmaması sebebiyle modern egemenlik anlayışından farklılaşır. Bu hususta bkz. Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Kitabevi, Ankara 1998, s.64-74.

¹⁶⁰ Hagen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s.35.

¹⁶¹ Aktaran Alissa M. Arditto, *Machiavelli and the Modern State: The Prince, the Discourses on Livy, and the Extended Territorial Republic*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s.2.

¹⁶² Reason of state ya da raison d'état hikmet-i hükümet, devlet akli ya da devlet mantığı şeklinde farklı biçimlerde Türkçeleştirilmiştir. Zaman zaman bu kavramlar farklı anlamlarda kullanılabilir olsa da aynı öze işaret etmektedirler.

¹⁶³ Friedrich Meinecke, *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'état and its Place in Modern History*, (çev. Douglas Scott), Yale University Press, New Haven 1957'den aktaran Alissa M. Arditto, *Machiavelli and the Modern ...*, s.4.

¹⁶⁴ Ozan Erözden hikmet-i hükümetin biri dar biri geniş olmak üzere iki anlamından bahsetmektedir. Bizim burada kullandığımız tanım dar olandır. Geniş olan ise “bir siyasi yönetim oluşturabilme ve bu yönetimin devamlılığını sağlayabilme yetisi, becerisi” şeklindedir. Bkz. Ozan Erözden, “Makyavelizm, Hikmet-i Hükümet ve Modern Devlet”, (Der. Cemal Bali Akal), *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, (içinde), Dost Yayınevi, Ankara 2014, s.63.

¹⁶⁵ Machiavelli'nin görüşlerinin yalnızca Makyavelizm şeklinde basitleştirilen anlayıştan ibaret olmadığı bunun çok daha ötesinde anlamlar taşıdığı sıklıkla ifade edilmektedir. Bkz. Mehmet Ali Ağaogulları ve Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara 2008; Ozan Erözden, “Makyavelizm, Hikmet-i Hükümet ...”.

egemenlik öğretisi aslında hikmet-i hükümet anlayışıyla birebir örtüşür”.¹⁶⁶ Aslında hikmet-i hükümet, mutlak egemenlik anlayışının bir ifadesidir. Dolayısıyla Machiavelli'nin hikmet-i hükümet ve daha da geniş olarak iktidar hakkındaki düşünceleri mutlak egemenlik kuramının inşasında önemli bir yere sahiptir.

Machiavelli'nin daha sonra Makyavelizm olarak anılacak olan düşünceleri daha çok Prens (Hükümdar) isimli eserine dayandırılmaktadır.¹⁶⁷ Prens, Machiavelli'nin dönemin Floransa hükümdarı Lorenzo de Medici'ye adadığı ve iyi bir hükümdarın nasıl olması gerektiği hakkındaki görüşlerinden oluşmaktadır. İktidarın elde edilmesi, güçlendirilmesi ve sürdürülmesi için prensin hangi yolları izleyebileceği eserin ana konusudur. Alissa Arditto Prens'i şu şekilde tarif etmektedir: “Politika ve felsefeyi şaşırtıcı bir marifetle birleştirmekte, bunları bir halk ordusu ile toprak fethedecek, sonrasında fethedilen şehirleri ve yerleri kendi nüfuzuna katıp birleştirecek ve İtalya'yı dış baskılardan özgürleştirecek militarist münzevi (ascetic) bir prenste kişileştirmektedir”. Bu anlayış o dönem yavaş yavaş oluşmaya başlayan ve bir sonraki yüzyılda yaygınlaşacak olan mutlak monarşilerin bir habercisidir.¹⁶⁸

Machiavelli, Prens'te “[i]nsanlar hakkında genelde denebilir ki, nankör, değişken, sinsî, tehlike karşısında korkak ve para canlısıdır” demektedir.¹⁶⁹ İnsana ilişkin bu olumsuz görüş, Prens'in genelinde gözlemlenebilmektedir. Bu olumsuz görüş Machiavelli'nin bu tarz kötü huylara sahip olan insanları yönetebilmek için prenslerin gerektiğinde kötülüğe başvurabilecekleri anlayışını temellendiren bir sav olarak görülebilir. Machiavelli bir prensin, gerektiğinde (halkın birliği ve sadakati söz konusu olduğunda) bir zalim gibi davranmaktan çekinmemesi gerektiğini vurgular. Fakat aynı zamanda prene ılımlılık da telkin eder: “[P]rens büyük bir olgunlukla düşünmek ve davranmak zorundadır. Kendisinden korkmamalı, bir yandan tümüyle ihtiyatlı olmaya kulak verirken, diğer yandan insancılığı da dinleyip ılımlı olmalıdır; öyle ki ne kendine

¹⁶⁶ Ozan Erözden, “Makyavelizm, Hikmet-i Hükümet ...”, s.66.

¹⁶⁷ Oldukça tartışmalı olmakla birlikte Machiavelli'nin Söylevler'deki düşüncelerinin Prens'teki düşünceleriyle zıtlık oluşturduğu kimi araştırmacıların ortaya attığı bir savdır. Örneğin Prens monarşik yönetime bir övgü niteliğindedeyken, Söylevler'de ise halk yönetimi ve cumhuriyet en iyi yönetim biçimi olarak görülür. J.R. Hale bu durumu Machiavelli'nin dışarıya karşı prensi yani monarşiyi, içeriye karşı ise halkı yani cumhuriyeti tercih ettiği şeklinde yorumlamaktadır. Bkz. John R. Hale, *Florence and the Medici*, Thames and Hudson, London 1977'den aktaran Alissa M. Arditto, Machiavelli and the Modern ..., s.8. Ayrıca G. Colonna d'Istria, R. Frapet'ye göre “Söylevler hükümdar olabileceklere, Hükümdar'sa gerçek bir hükümdara gönderilmiştir”, ikisi arasında bir üslup farkı bulunmaktadır. Aktaran Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.54.

¹⁶⁸ Alissa M. Arditto, *Machiavelli and the Modern ...*, s.13.

¹⁶⁹ Niccolo Machiavelli, *Prens*, (çev. İştan Gündüz), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s.88.

güveni gözlerini kör etsin, ne de güvensizliği onu çekilmez biri yapsın”.¹⁷⁰ Machiavelli akabinde bir prens için sevilme mi yoksa korkulma mı daha iyidir diye sormakta ve cevap olarak da ikisi bir arada bulunamayacağından varsın sevilme eksik olsun demektedir. Zira insanlar çıkarları peşinde koştuklarından kendilerine iyi davranan prensin ancak çıkarları uyuştığında yanındadırlar. Korku olmazsa, çıkarları uyuşmadığında prens yüz çevirirler. Oysa “korku ceza tehdidinden doğar ki, bu da onun sürekliliğini sağlar”.¹⁷¹

Machiavelli'nin, Makyavelizm olarak anılan düşünceleri insana ilişkin bu olumsuz bakışı ve iktidara ilişkin her türlü aracın meşru görülebilmesi anlayışından doğmaktadır. İnsanlar her daim güç ve iktidar peşinde koşan yaratıklardır. Bu sebeple insanlar arasında bir güç ve iktidar mücadelesi bulunmaktadır. Hikmet-i hükümet anlayışı da tam olarak buradan doğmaktadır. Devlet iktidarı ele geçirdiği gibi korumak da zorundadır. Zira diğerleri onun iktidarını yıkmak ve kendi iktidarlarını kurmak için mücadele etmektedirler. Bu doğrultuda eğer iktidar korunmak isteniyorsa, hükümdar ya da prens devletin bekası için her türlü yola başvurabilecektir. Eğer bunu yapmazsa yok olmaya mahkûm olacaktır. Machiavelli şöyle demektedir:¹⁷²

[V]arlığını sürdürmek isteyen bir prensin her zaman iyi olmamayı öğrenmesi, durumu göre iyi ya da kötü olmayı bilmesi gerekir”.¹⁷³ Zira Machiavelli'ye göre “erdem olarak görülen bazı niteliklerin prensin sonunu hazırladığı, kusur olarak kabul edilen bazılarının da güvenliğini ve iyiliğini sağladığı görülür.

Machiavelli'ye göre bir prens kötü veya iyi olmaktansa temkinli olmalı, hem bir aslan hem de bir tilki olmalıdır. Aslan kaba gücün sembolüken, tilki ise kurnazlığın sembolüdür. Prens “sadece aslanı model aldığı takdirde tuzakları fark etmeyecektir, sadece tilki gibi davrandığı takdirde de kurtlara karşı kendini savunamayacaktır”.¹⁷⁴ Prens çıkarlarına uygun düşmezse sözünü tutmayabilir. Çünkü insanlar kötüdür ve verdikleri sözleri tutmazlar. Dolayısıyla presten de verdiği sözü mutlaka yerine getirmesi beklenemez. Prens, gerektiğinde insanları aldatmayı da iyi bilmelidir. İnsanlar ihtiyaçları nedeniyle aldatılmaya müsaittirler. Prens “göz boyama ve renk vermeme” sanatına hâkim olarak aldatmada mahirleşebilir.¹⁷⁵ Aldatmada mahirleşen Prens, gerçekten bu özelliklerin hepsine sahip olmasa dahi “merhametli, vefalı, insancıl, dinine bağlı ve doğru biri olarak”

¹⁷⁰ Ibid, s.87.

¹⁷¹ Ibid, s.88.

¹⁷² Ibid, s.82.

¹⁷³ Ibid, s.81.

¹⁷⁴ Ibid, s.91.

¹⁷⁵ Ibid, s.92.

görünmelidir. Gerektiğinde ise bu özelliklerin zıttı bir davranış da sergileyebilir. Dolayısıyla Machiavelli'nin prensi pragmatiktir. Durumun gerekliliklerine göre davranışlar sergileyebilir. Çünkü “prens sadece hayatını ve devletin varlığını sürdürmeyi amaçlamalıdır: Bunda başarılı olduğu takdirde, herkes uyguladığı yöntemleri şerefli ve övgüye değer bulacaktır”.¹⁷⁶

Alissa Arditto'ya göre Machiavelli ideal prensini “özgürlük namına” yüceltmektedir. Machiavelli, prensin bir halk ayaklanmasına önderlik ederek birleşik bir devlet yaratabileceğine inanmaktadır.¹⁷⁷ Dönem İtalya'sında şehir devletleri arasındaki savaşlar, çatışmalar ve iktidar mücadeleleri ve aynı zamanda da ulusal bütünlüklerini sağlamış Fransa ve İngiltere gibi güçlerin İtalya üzerindeki güç mücadeleleri esas alındığında Machiavelli'nin en önemli ideali olan İtalyan birliğinin sağlanması ancak güçlü bir prensle mümkündür. Bu prens gerektiğinde zalim bir tirana dönüşebilir. Zira ulusal bir kurtuluş mücadelesinde presten mutlaka ahlaki davranışlar beklenemez. Bu anlamda Machiavelli kesinlikle modern ulusal devletin ideoloğudur. Hikmet-i hükümet anlayışı da bu özgürlük ve bağımsızlık paradigması içerisinde anlam kazanmaktadır.

Cemal Bali Akal'a göre Machiavelli siyasi güç olgusunu dünyevi sınırlar içerisinde ele almakta ve böylece “hükümdarın, talihin de yardımıyla tarihini kendi yaptığı savı” üzerinden “Tanrı/kul ilişkisinin” yerine “hükümdar/yönetilen ilişkisini” geçirmektedir. Bu düşünce Orta Çağ Hıristiyan düşüncesini Yeni Çağ'a bağlamaktadır.¹⁷⁸

Artık, yeni bir sosyal düzenleme düşüncesi gündemdedir; pratikte de, hükümdarın hem feodal güçlere, hem de Kilise'ye karşı siyasi birliği sağlama kaygısı... Birliğin sağlanmasının tanrısal amacından birliğin hükümdara özgü amaç için sağlanmasına yönelik bu radikal yenilik sayesinde, 63 yıl sonra, devlet kavramının oluşturulması imkânı doğacaktır; Jean Bodin'in egemenlik kuramıyla.

Akal'a göre Machiavelli'nin iktidar düşüncesi iktidarın sürekliliğini içermemektedir. Machiavelli iktidarı geçici bir yapıda görmektedir. İktidarın meşruluğu Machiavelli için bir sorun teşkil etmemektedir. Dolayısıyla Machiavelli Orta Çağ düşüncesine hâkim olan Tanrısal meşruiyetin yerine yeni bir alternatif getirememektedir. Machiavelli'nin tek kaygısı kadir-i mutlak hükümdarı kurmaktır. Onun dayanakları ve sürdürülmesi temel kaygı değildir. Bu eksiği kapatacak olan düşünür, siyasal iktidarın halka dayandığını ve

¹⁷⁶ Ibid, s.93-94.

¹⁷⁷ Alissa M. Arditto, *Machiavelli and the Modern ...*, s.9.

¹⁷⁸ Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s.51-52.

sürekli olduğunu iddia ederek hem meşruiyet hem de süreklilik unsurunu ortaya atan Bodin olacaktır. Özetle Machiavelli hükümdarın varlığını meşruiyet unsuru olarak görürken, Bodin ile birlikte hükümdarlardan bağımsız sürekli bir egemenlik anlayışı belirecektir. Akal'ın belirttiği gibi “[I]aik modern devlet düşüncesini bu işlem kuracaktır”.¹⁷⁹

Egemenliğin ilk teorisyeni olarak kabul edebileceğimiz¹⁸⁰ Bodin'e göre “devlet, birçok ailenin ve (bu ailelerin) ortak çıkarlarının egemen bir güçle, doğruluk üzere (yasa uyarınca) yönetilmesidir”.¹⁸¹ Egemenlik ise “yurttaşlar ve uyruklar üstündeki en yüksek, mutlak ve en sürekli güçtür”.¹⁸² “Egemenliğe ne güç, ne ödev, ne de zaman bakımından herhangi bir kesin sınır konmuştur”.¹⁸³ Bodin'e göre egemenliğin kaynağı tek tek kişiler değil halktır. Egemenliğin sahibi halk ve halkın egemenliği devrettiği prens olduğu sürece Tanrı dışında egemenliği sınırlayabilecek hiçbir güç yoktur.¹⁸⁴ Bodin'e göre egemenlik bölünemez ve devredilemez bir yapıdadır.¹⁸⁵

Bodin egemenlik ile yönetici arasında bir ayrıma giderek erk ile erki kullanan birbirinden ayırmaktadır. Egemenlik devlete ait olan sürekli bir erk iken, bu erki kullanan yöneticiler ise geçicidirler. Bodin'e göre yönetici meşruluğunu egemenin iradesinden almaktadır ve bu sebeple “yasalara ve egemene bağımlı” olmak durumundadır. Yönetici “ne prensin iradesine ne de prensin çiğneyebileceği insani yasalara karşı çıkabilir”. İstedığı zaman sahip olduğu egemenlik yetkisini yöneticilere paylaştıran egemen prens, “egemenlik hakkını ömür boyu kullandıktan sonra tacıyla birlikte kendinden sonra gelene aktarır”.¹⁸⁶

Mehmet Ali Ağaoğulları'nın ifade ettiği gibi,

Bodin'in egemenliğin niteliği olarak ortaya koyduğu süreklilik ilkesi, onun modern devlet kuramına getirdiği en önemli katkıdır... Egemenliğin sürekliliği devletin zamanla sınırlı olmadığı anlamına gelir. Krallar fiziksel kişiler olarak gelir geçerler; ama sürekli olan yalnızca kralın temsil ettiği kamusal kişiliktir, yani devlettir.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Ibid, s.65-66.

¹⁸⁰ Alain de Benoist'e göre Bodin egemenlik kavramını icat eden değil fakat onu ilk kez kavramsal bir analize tabi tutan ve sistematik olarak inceleyen kişidir. Bkz. Alain de Benoist, “What is Sovereignty?”, s.101.

¹⁸¹ Jean Bodin, “Devlet Üstüne Altı Kitap'tan Seçme Parçalar”, (çev. Özer Ozankaya), (Der. Mete Tunçay), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ*, (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s.181.

¹⁸² Ibid, s.183.

¹⁸³ Ibid, s.185.

¹⁸⁴ Ibid, s.186.

¹⁸⁵ Ibid, s.192.

¹⁸⁶ Aktaran Mehmet Ali Ağaoğulları, “Jean Bodin: Egemen Devletin Belirmesi”, (Der. Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, (içinde), İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.30.

¹⁸⁷ Ibid, s.31.

Halk egemenliğiyle ilgili görüşlerine rağmen Bodin'in genel egemenlik anlayışının mutlak ve sürekli bir gücü temsil ettiği söylenebilir. Zira Bodin eserinde egemenliğin bu özelliklerini sıklıkla vurgulamakta ve egemenliği kullanan prence mutlak bir güç tanımaktadır. Bodin'e göre "uyruğun egemenine hükmetmesi" "hizmetçinin efendisine hükmetmesi" kadar saçmadır.¹⁸⁸

Prensın kişiliği, memurlara veya yetkili özel kişilere verilen her türlü gücün kapsamından her zaman ayırık tutulur. Prens kendisine daima daha çok güç alıkoyar, bundan fazlasını hiçbir zaman, hiç kimseye vermez. Egemen güçten yoksun bırakılması da düşünülemez.

Ayrıca Bodin, prensin Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu düşünmekte ve prensin egemenliğini yüceltmektedir.¹⁸⁹

[Y]eryüzünde Tanrı'dan sonra egemen prenslerden daha büyük hiç kimse bulunmadığından ve bu prensler diğer insanları yönetmek için Tanrı'nın temsilcileri olarak atandıklarından ötürü..., kim egemen prensini hor görürse Tanrı'yı da hor görmüş demektir; ki zaten egemen prens Tanrı'nın yeryüzündeki görüntüsüdür.

Bodin'e göre "[b]ir monark akla gelebilecek her türlü kötülüğü, dinsizliği ve gaddarlığı yapmış olsa da, uyruklar gerek bireysel, gerek topluca olarak, ne de facto ne de jure bir biçimde onun saygınlığına ve yaşamına kastetme hakkına sahiptirler".¹⁹⁰ Dolayısıyla egemen güç Tanrı'nın bir görüntüsü olması sebebiyle, bir tiran olsa dahi halkın kendisine karşı gelmesi mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında Bodin egemen prence sınırsız bir güç tanımış olmaktadır.

Bodin bu görüşleri ile modern egemenlik anlayışının mimarı kabul edilmektedir. Benoist'in ifadesiyle "Bodin ile birlikte politik teori modern olmuştur".¹⁹¹ Bunun temel nedeni Bodin'in egemenliği, her şeyin üstünde mutlak bir güç olarak tanımlamasıdır. Prence egemenlik hakkını tanıyanın halk olduğunu belirtmek suretiyle halk egemenliği anlayışının da mimarları arasına girmiştir. Fakat egemenliği halka dayanan prens, mutlak bir güce kavuşmaktadır. Bodin'de bu mutlak güç yasa yapma gücü biçiminde ortaya çıkmaktadır. Prens yasaları yapmaktadır fakat kendisi bu yasaların üstündedir. İstedığı zaman bu yasaları değiştirebilir veya lağvedebilir. Benoist'in ifade ettiği gibi Bodin'de "egemenliğin temel karakteristiği yalnızca kendi arzusuna bağlı olan prence kimseye bağlı

¹⁸⁸ Jean Bodin, "Devlet Üstüne Altı Kitap'tan ...", s.184.

¹⁸⁹ Aktaran Mehmet Ali Ağaoğulları, "Jean Bodin: Egemen Devletin ...", s.43.

¹⁹⁰ Ibid, s.41.

¹⁹¹ Alain de Benoist, "What is Sovereignty?", s.102. Carl Schmitt de, Bodin "öğretisi ile modern devlet kuramının başlangıcında dikilir" der. Bkz. Carl Schmitt, *Siyasal İlahiyat ...*, s.15.

veya bağımlı olmama gücü vermesidir”. Prensın gücü kimseye karşı sorumlu, geçici veya temsili değildir. “Eğer gücü içsel veya dışsal olarak kendisi yerine birilerine bağılı olsaydı, yasa yapma gücüne sahip olamaz [ve] artık bir egemen olamazdı”.¹⁹²

Machiavelli ve Bodin’de beliren mutlak egemenlik ve modern devlet Thomas Hobbes’ta doruğuna ulaşmaktadır. Ağaoğulları’nın belirttiği gibi “Hobbes’un kuramında beliren mutlak iktidar anlayışı, gerçekte modern devletin ta kendisidir”.¹⁹³ Hobbes’ta devlet, bireylerin iradesiyle kurulan (toplumsal sözleşme) ve ortak iyilik adına hareket eden en üstün erk olarak ortaya çıkmaktadır. Modern devlet de tam olarak bu anlayıştan beslenmektedir. Bireyin çıkarları yerine toplumun ya da devletin çıkarlarının konulduğu fakat toplum ve devlet yararına olanın aynı zamanda bireyin de yararına olacağına varsayıldığı bir anlayıştır. Machiavelli’de olduğu gibi Hobbes’ta da insan doğasından hareketle devlete varan, bir diğer ifadeyle insan ile devlet arasında bir analogi tesis eden ve devleti kişileştiren bir anlayış bulunmaktadır. Aynı Machiavelli’de olduğu gibi Hobbes’un insana bakışı da olumsuzdur. Hobbes’a göre insanlar birbirleriyle rekabet eden, birbirlerine karşı güvensiz ve şan ve şeref peşinde koşan yaratıklardır. Rekabet kazanç için, güvensizlik güvenliğe kavuşmak için ve şan şeref hırsı da daha fazla şan ve şerefe kavuşmak için insanların birbirleriyle çatışmasına neden olur. Hobbes bu çatışma durumunu insanlardan üstün bir erkin olmadığı, herkesin birbirleriyle mutlak bir eşitlik altında olduğu doğa durumu, bir diğer ifadeyle devletsizlik durumu şeklinde ifade etmektedir. “Devlet olmadıkça herkes herkese karşı daima savaş halindedir”.¹⁹⁴ Ağaoğulları’nın belirttiği gibi “[d]oğa durumu, kuramın bütünselliği içinde mantıksal bir varsayımdır, bilimsel bir kurgudur. Hobbes’un deyişle, “korkulacak ortak bir güç olmayınca nasıl bir yaşamın hüküm süreceğini” anlatan bu varsayım kuramın sonul amacına, yani devletin zorunluluğuna giden yolun başlangıcında bulunur”.¹⁹⁵

Hobbes’un devlete, kendi tabiriyle Leviathan’a zemin hazırlayan “doğal durumu”, kendisinin meşhur ifadesiyle “herkesin herkesle savaştığı”¹⁹⁶ bir durumdur. Bu doğal durumda “insan, insanın kurdudur”.¹⁹⁷ İnsanlar doğal durumdan kurtulmak ve güvenliğe kavuşmak için kendi üstlerinde bulunan bir otorite olan Leviathan’a haklarını devrederler.

¹⁹² Alain de Benoist, “What is Sovereignty?”, s.102.

¹⁹³ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Thomas Hobbes: Ölümlü Tanrı”, (Der. Mehmet Ali Oğulları, Levent Köker), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, (içinde), İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.165.

¹⁹⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.101.

¹⁹⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Thomas Hobbes: Ölümlü Tanrı”, s.193.

¹⁹⁶ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s.101.

¹⁹⁷ Aktaran Mehmet Ali Ağaoğulları, “Thomas Hobbes: Ölümlü Tanrı”, s.201.

Hobbes bu devir işlemini toplum sözleşmesi şeklinde adlandırmaktadır. İnsanların bir toplum sözleşmesi imzalamalarının, yani Leviathan'ı oluşturmalarının temel amacı bireysel güvenliklerinin sağlanmasıdır. Hobbes'a göre bireyler haklarını, kendilerini korumak, daha mutlu bir yaşam sürmek ve doğa halindeki savaş durumundan kurtulmak amacıyla insanları korku ve cezalandırma yetkisiyle yasalara uymaya zorlayacak olan Leviathan'a devretmişlerdir.¹⁹⁸ Hobbes'un tanımıyla devlet "büyük bir topluluğun üyelerinin birbirleriyle yaptıkları ahitlerle, her birinin huzur ve sükûnu ve ortak savunmaları için, içlerinden birinin, onun uygun bulacağı şekilde, hepsinin birden gücünü ve imkânlarını kullanabilmesidir".¹⁹⁹

Hobbes'un Leviathan'ı egemenlik kudretine sahip olan güçtür. Hobbes'a göre bu egemen güç bölünemez, yok edilemez ve vazgeçilemezdir. Uyruklar egemenin sahip olduğu hakları eleştiremez ve elinden alamazlar.²⁰⁰ Yani Hobbes'un egemenlik anlayışı mutlaktır. Hobbes'a göre hükümdarın uyrukları sözleşmeyle kurdukları egemenliği feshedemez, egemeni alaşağı edemez veya onun yerine başkasını koyamazlar. Egemen neyi yapmayı uygun görmüşse ona uymakla yükümlüdürler. Zira uyruklar sözleşmeyle kendilerinin olanı egemene devretmişlerdir. Eğer "onu alaşağı ederlerse, onun olanı ondan almış olurlar ve bu...adaletsizliktir". Hobbes, sözleşmenin uyruklar arasında yapıldığını ve egemenin sözleşmenin bir tarafı olmadığını özellikle vurgulayarak egemen açısından sözleşmenin ihlalinin söz konusu olmadığını düşünür. Bu anlamda uyruklar egemene karşı sözleşmeyi feshetme ve dolayısıyla uyrukluktan kurtulma hakkına sahip değildir. Bir başka ifadeyle uyruklar kendi rızalarıyla oluşturdukları egemenlikten artık vazgeçemeyeceklerdir.²⁰¹

Hobbes'a göre "egemenin eylemleri uyruk tarafından eleştirilemez".²⁰² Çünkü uyruklar sözleşmeyle egemenin tüm eylemlerinin amilleri olduklarını kabul etmişlerdir. Bu anlamda "egemenin yaptığı hiçbir şey uyruklarına yapılmış bir haksızlık olamaz; ve ayrıca egemen, uyruklarından herhangi biri tarafından adaletsiz olmakla suçlanamaz". Dolayısıyla Hobbes, halkın iradesi ile egemenin iradesinin ayrılamayacağını, egemen iradenin kendisini yaratan iradeye adaletsizlik edemeyeceğini savunur. Şöyle demektedir: "Egemen güce sahip olanların insafsızlık edebilecekleri doğrudur; fakat onlar, kelimenin doğru

¹⁹⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s.133.

¹⁹⁹ Ibid, s.136.

²⁰⁰ Ibid, s.137-145.

²⁰¹ Ibid, s.138.

²⁰² Ibid, s.139.

anlamında, adaletsizlik veya haksızlık etmezler”. Bu doğrultuda Hobbes’a göre egemenin eylemleri herhangi bir sorumluluğa tabi olmadığı gibi cezaya da tabi değildir. Çünkü uyruklar kendi amilleri oldukları egemenin eylemlerini cezalandırırlarsa aslında kendilerini cezalandırmış olurlar.²⁰³

Hobbes’a göre savaşa ve barışa karar verme hakkı egemene aittir. Zira egemenin asli görevi uyrukların barış içinde yaşaması ve güvenlikleridir. Egemen, savaşa ve barış durumlarına karar verebileceği gibi savaşta tüm ordulara komuta eder. Savaşın masraflarının karşılanması için uyruklara vergi yükümlülüğü getirme hakkına da sahiptir.²⁰⁴ Uyruklara hangi düşüncelerin öğretileceği de egemenin kontrolündedir. Hobbes “insanların eylemlerinin iyi yönetilmesi düşüncelerinin iyi yönetilmesine bağlıdır” demektedir.²⁰⁵ Eğer düşünceler kontrol edilmezse yanlış düşünceler yayılabilir ve bu da uyrukları yeniden savaş durumuna yani doğa durumuna sokar. Hobbes’un egemeninin mülkiyet üzerinde de sınırsız bir yetkisi bulunmaktadır. Egemenlik tesis edilmeden önce herkesin her şey üzerinde hakkı bulunmakta ve bu da uyruklar arasında savaşa yol açmaktaydı. Dolayısıyla Hobbes’a göre egemen, mülkiyet üzerinde de kontrol sağlayarak barışı oluşturan koşulları yaratmaktadır.²⁰⁶

Hobbes bunlara ek olarak yargılama hakkını da egemene teslim etmektedir. Eğer egemen uyruklar arasında çıkan anlaşmazlıkları çözüme bağlamaz ise herkes kendi adaletini kendi tesis etmek durumunda kalacağından yine doğa durumuna dönüş yapılır. Bu doğrultuda ödül ve ceza vermek de egemenin tekelindedir: “[İ]nsanları devlete hizmet etmeye özendirmek veya devlete zarar vermekten caydırmak için uygun bulacağı şekilde, uyrukları mal mülk ve şerefle ödüllendirmek veya bedensel veya parasal cezalarla veya küçük düşürerek cezalandırmak yetkisi de egemene aittir”. Bununla bağlantılı olarak uyruklara verilebilecek tüm şeref ve payeler de yine egemen tarafından verilmektedir.²⁰⁷

Hobbes egemene verdiği bu hakların hiçbir şekilde bölünemeyeceğini ve devredilemeyeceğini önemle vurgulamaktadır. Egemen isterse bazı yasal haklarını başkalarına kullanırabilir fakat bu bir devir işlemi değildir. Egemenin kontrolündedir. Ordu, vergi toplama hakkı gibi hakları ise hiçbir şekilde devredemez. Çünkü orduyu devretmesiyle yasalar ve yargı üzerindeki hâkimiyetini yitirir ve vergi toplamayı

²⁰³ Ibid, s.140.

²⁰⁴ Ibid, s.142.

²⁰⁵ Ibid, s.140-141.

²⁰⁶ Ibid, s.141.

²⁰⁷ Ibid, s.142.

devretmesiyle ise orduyu besleyemez. Hobbes'a göre "kendi içinde bölünmüş bir krallık ayakta duramaz". İngiltere de Kral, Lordlar ve Avam Kamarası arasında bölünmüş olması sebebiyle bir iç savaşa girmiştir.²⁰⁸ Dolayısıyla Hobbes'a göre egemenin tekliği ve bütünlüğü, bir diğer ifadeyle bölünmezliği barış için en önemli koşuldur. Hobbes son olarak *singulis majores*, yani tekil olandaki çoğunluk anlayışına vurgu yaparak egemenin uyrukların hepsinden fazlası olduğunun altını çizmekte ve uyrukların tamamının gücünün egemen güç karşısında yok olduğunu vurgulamaktadır. Bunun kötü bir durum olduğunu vurgulayacaklara ise egemen gücün "yokluğu kadar zararlı" olmadığını vurgulamaktadır.²⁰⁹ Burada yine doğa durumu ile egemen güç altındaki barış durumu arasında bir kıyas yapılarak, hiçbir kötülüğün doğa durumunda yaşanan kadar kötü olmadığı vurgusu bulunmaktadır.

Hobbes'ta doğa durumu bir tehdit ya da bir yaptırım mekanizması işlevine sahiptir demek yanlış olmaz. Zira Hobbes doğa durumunu insanların başına gelebilecek en kötü durum olarak resmetmektedir.²¹⁰ Kendilerini bu doğa durumundan yani bu en kötü vaziyetten kurtaran Leviathan, yani egemendir. Leviathan kendisini oluşturan halkın canından mülkiyetine, fikrinden zikrine yaşamlarının her alanında söz sahibidir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Leviathan mutlak ve sınırsız bir güçtür. Sözleşmeden bu yana Leviathan'ın hükmünde yaşayan insanlar olur ki Leviathan'ı feshetmeye kalkarlar kendilerini yeniden doğa durumunda bulurlar. Leviathan'ın yapacağı hiçbir şey bu doğa durumundan kötü değildir. Leviathan ne yapıyorsa herkesin iyiliğini gözetmektedir. Dolayısıyla Hobbes'un devamlı altını çizdiği doğa durumu, egemenin mutlak gücünü pekiştiren, onu vazgeçilmez kılan, onun sorgulanmasını imkânsız hale getiren bir tehdit mekanizmasına benzemektedir.

Özetle Hobbes'un egemenlik anlayışı neredeyse sınırsız denilebilecek bir gücün ifadesidir. Sosyal sözleşmeyle, dolayısıyla insanların rızasıyla oluşturulan Leviathan, herkesin ve her şeyin üstünde olan mutlak bir egemen güce dönüşmektedir. Bu egemen güç bölünemez, devredilemez, sorgulanamaz bir yapıya bürünmekte ve bu anlamda mutlak hale gelmektedir. Benoist'in ifadesiyle insanların kendi rızalarıyla ve gönüllü olarak oluşturdukları egemen güç, kendilerini "yutmaktadır".²¹¹ Artık vatandaşların rızaları, kendi rızalarına göre yönetilip yönetilmedikleri hususu anlamını kaybetmektedir. Vatandaşlar

²⁰⁸ Ibid, s.143.

²⁰⁹ Ibid, s.144.

²¹⁰ Ibid, s.250.

²¹¹ Alain de Benoist, "What is Sovereignty?", s.104.

egemene karşı herhangi bir hak iddia edememektedirler. Macihavelli, Bodin ve Hobbes örnekleriyle ele aldığımız egemenlik anlayışı, egemenliğin mutlak yorumu olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan sınırlı egemenlik olarak tanımlanabilecek olan diğer bir yorum, egemen gücün halk üzerindeki yetkilerinin belirli istisnalara, sınırlara sahip kılınması gerekliliğini temellendiren ve günümüz liberal demokrasilerinin benimsemiş olduğu yorumdur. Belirtildiği üzere insancıl müdahalelerin devlet egemenliğiyle yaşadığı çatışma bu yorumla çözümlenmeye çalışılmaktadır.

2.2.3 Sınırlı Egemenlik

Sınırlı egemenlik anlayışının, bir diğer ifadeyle halk egemenliğinin mimarlarının en önemli temsilcilerinden biri John Locke'tur. Locke da, Hobbes gibi toplumsal sözleşmeci bir düşündür. Fakat fikirleri genellikle totalitarizmle anılan Hobbes'un aksine, Locke'un fikirleri liberalizm, anayasacılık hareketleri ve aydınlanma felsefesi ile anılmaktadır. Bunun temel nedeni Hobbes'un toplumsal sözleşmeden mutlak bir egemenlik anlayışı yaratırken, Locke'un sınırlı bir egemenlik anlayışına varmasıdır. Filiz Çulha Zabcı'nın ifade ettiği gibi "Hobbes, mutlak siyasal iktidarı, doğa durumundaki belirsizliklere ve anarşiye yeğ [tutarken] Locke ne olursa olsun sınırsız ve keyfi bir iktidardan yana tavır koymaz ve hatta Hobbes'un savunduğu türden bir iktidar anlayışını çürütmeye çalışır".²¹²

Locke'a göre doğa durumunda insanlar eşit, özgür ve bağımsızdır. Doğa durumundaki insanlar "kimseden izin almadan ve başkasının iradesine bağlı olmadan, doğa yasasının sınırları içerisinde eylemlerini düzenlemek, mallarını ve kişiliklerini uygun buldukları gibi kullanmak konusunda tam bir özgürlük" durumu içerisindeyler. "Bu durum aynı zamanda her türlü erk ve yargı hakkının karşılıklı olduğu, kimsenin başkasından daha fazlasına sahip olmadığı bir eşitlik durumudur". Aynı zamanda Locke'un bu doğa durumu, Hobbes'ta olduğu gibi bir anarşi durumu da değildir. Zira Locke, doğa durumundaki insanların doğa yasasına uygun olarak yaşadıklarını belirtmektedir. Bu doğa yasası insanlara "kimsenin başkasının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve mallarına zarar vermemesi gerektiğini" öğreten evrensel akıldır ve herkes için bağlayıcıdır.²¹³ Locke'un bu anlayışı doğa durumunun oldukça arzu edilir, ideal bir durum olduğu şeklinde

²¹² Filiz Çulha Zabcı, "John Locke: Liberalizmin Düşüncedeki Öncüsü", (Der. Mehmet Ali Ağaoğulları v.d.), *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, (içinde), İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.164.

²¹³ John Locke, "Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'den Seçme Parçalar", (çev. Mete Tunçay), (Der. Mete Tunçay), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar Yeni Çağ*, (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s.263.

algılanabilir. Fakat Locke topluma ve devlete kaynaklık eden toplumsal sözleşme kuramını tam da bu doğal eşitlik ve özgürlük anlayışından doğurmaktadır.²¹⁴

İnsan, doğa durumunda söylenildiği kadar özgürse, kendi kişiliğinin ve mallarının mutlak efendisiyse, en büyüğe eşitse ve hiç kimsenin buyruğu altında değilse, özgürlüğünden niçin ayrılınsın? Egemenliğini niçin bıraksın ve kendisini bir başka erkin egemenlik ve denetimi altına niçin soksun? ... Doğa durumunda böyle bir hakkı olmakla birlikte, bu hakkı kullanması güvenlikten uzaktır ve durmadan başkalarının saldırılarına uğrayabilir; çünkü herkes onun kadar kral, herkes ona eşit ve çoğunluk nasafet ve adaleti kesinlikle tutmayanlardan olduğu için, bu durumda sahip olduğu şeyleri dilediği gibi kullanması çok belirsiz ve güvensizdir. Bu ona, özgür olduğu halde içinde bulunduğu, korkular ve sürekli tehlikelerle dolu durumu terk etmeyi ... ve benim mülkiyet genel adı altında topladığım, canlarının, özgürlüklerinin ve mallarının korunması için bir topluma katılmayı ister.

Locke'a göre insanların doğal durumda birbirleriyle eşit bir statüye sahip olması, bir diğer ifadeyle kendilerinin üstünde herhangi bir otoritenin bulunmaması durumu aralarındaki anlaşmazlıkları çözememelerine neden olur. Bu da doğal durumu Hobbes'un ifadelerine benzer bir biçimde savaş durumuna çevirir. Locke "[y]etkili bir ortak yargıcın yokluğu, bütün insanları bir savaş durumuna sokar" demektedir.²¹⁵ İnsanların haklarını koruma altına alacak bir üst otoritenin bulunmaması, özellikle Locke'un kuramının merkezinde yer alan doğal mülkiyet hakkının ihlaline yol açar. Zira Locke'a göre insanlar, "çıkarlarına yönelen", "kendi taraflarını tutan", "tutku ve öç" duygularına sahip varlıklardır.²¹⁶ Bu anlamda Locke'un genel olarak insana ve doğa durumuna ilişkin olumlu bir tablo çizmeye çalışmış olmasına rağmen sözleşmeye yol açan sonuçlara ulaşırken Hobbes'unkinden çok farklı olmayan bir düşünce geliştirdiği söylenebilir.²¹⁷ Bertrand Russell klasikleşmiş olan Batı Felsefesi Tarihi adlı eserinde Locke'un bu mantığının çelişkili olduğuna vurgu yapmaktadır. Russell'a göre Locke "bazen doğa durumunu herkesin erdemli olduğu bir durum olarak" betimlemekte, "bazen de doğa durumunda yapılması doğru olanın kötülerin saldırılarına direnmek" olduğunu ifade etmektedir.²¹⁸

Locke her ne kadar Hobbes gibi doğa durumunu bir savaş durumu olarak tanımlayarak toplum ve devletin oluşumunu benzer bir biçimde temellendirmiş olsa da

²¹⁴ Ibid, s.273.

²¹⁵ Ibid, s.269.

²¹⁶ Ibid, s.274.

²¹⁷ Macpherson, Locke'un barışçıl ve ahlaki insan doğası yaklaşımını geliştirmesinin bir zorunluluk olduğunu düşünmektedir. Zira Locke bu olumlu bakışı doğa durumundan çok daha kötü olduğunu düşündüğü mutlak iktidarın eleştirisinde kullanmaktadır. Aktaran Filiz Çulha Zabcı, "John Locke: Liberalizmin ...", s.207.

²¹⁸ Bkz. Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi: Modern Çağ-Yeni Çağ*, (çev. Muammer Sencer), Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s.224-225.

Hobbes'tan çok farklı sonuçlara ulaşmaktadır. Yukarıda incelediğimiz gibi Hobbes doğal durumda insanların haklarını sözleşmeyle egemen güç olan devlete devrettiklerini varsaymıştır. Fakat oluşturdukları bu egemen güç o varsayımsal zaman diliminden itibaren artık mutlak ve keyfi bir güçtür. Vatandaşların bu güce karşı gelebilmeleri, devrettikleri haklarını tekrar iddia edebilmeleri, o gücü eleştirebilmeleri v.s. mümkün değildir. Oysa Locke mutlak iktidara kesin bir biçimde karşıdır. Egemen iktidarın yetkilerini kötü yönde kullanması durumunda halka devrim hakkını dahi tanımaktadır. Locke'un şu ifadeleri egemenliğe getirdiği sınırları açık bir biçimde göstermektedir.²¹⁹

[H]alkın yönetimi ve mallarının korunması için verilen egemenlik erki başka amaçlarla uygulanır ve onu elinde tutanların yolsuz ve düzensiz buyruklarıyla, halkı yoksul kılmak, yormak ve boyun eğdirmek yolunda kullanılırsa, egemenlik erkini böyle kullananlar ... tiranlık yapmış olurlar... Her kim yasanın kendisine verdiği yetkiyi aşar ve buyruğu altındaki erki yasanın izin vermediği bir yerde kullanırsa [meşru] yönetmen olmaktan çıkar ve yetkisiz olarak hareket ettiği için, kendisine herhangi biri gibi karşı konulabilir.

Montesquieu, egemenliğin sınırlandırılması anlayışında önemli bir eşik olarak kabul edilmektedir. Zira kendisine mal edilen erkler ayrımı veya erkler dengesi²²⁰ ilkesi egemen gücün farklı bünyelere bölünerek bu ayrı bünyelerin birbirlerini denetlemesi ve sınırlandırması anlayışına yol açmıştır. Genel yoruma göre Montesquieu, anayasal özgürlükler, parlamenter rejimler ve dolayısıyla modern demokrasilerin fikir babalarından biridir. Ağaoğulları'nın belirttiği gibi "18. Yüzyılın sonundan itibaren, başta ABD ve Fransa olmak üzere tüm modern (demokratik) devletlerin anayasalarının Montesquieu'den esinlenmiş erkler ayrımı ilkesi doğrultusunda düzenlenmiş olması bu yorumun doğruluğunun en açık kanıtıdır".²²¹ Montesquieu bu ününü mutlak monarşilere, tiranlığa karşı geliştirdiği tutumuyla ve genel olarak özgürlükten taraf olmasıyla kazanmıştır. Kendisi bugün anladığımız anlamıyla bir özgürlük anlayışından ve erkler ayrımı prensibinden bahsetmemiş ve ılımlı bir monarşiyi cumhuriyet ve demokrasi gibi rejimlere yeğlemiş olmakla birlikte sınırlı bir iktidar anlayışını benimsemek suretiyle sınırlı egemenlik anlayışına önemli katkılar yapmıştır.

²¹⁹ John Locke, "Uygar Yönetim Üzerine ...", s.280-281.

²²⁰ Montesquieu'nun erkler ilişkisi düzenlemelerinin bir ayırmadan ziyade bir denge tesis etmeye dayalı olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Bununla ilgili tartışma için bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, "Montesquieu: Özgürlük Arayışı ve Erkler Ayrımı", (Der. Mehmet Ali Ağaoğulları v.d.), *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, (içinde), İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.431'den itibaren.

²²¹ Ibid, s.430.

Montesquieu üç çeşit hükümet biçiminden bahsetmektedir: Cumhuriyet, krallık (monarşi) ve istibdat (tiranlık). O'na göre cumhuriyet, yönetimin halkın bir bölümünün ya da tamamının iradesine dayanması rejimidir. Montesquieu cumhuriyet rejimini halkın bir bölümünün elindeyse aristokrasi, tamamının elindeyse ise demokrasi olarak tanımlamaktadır. Monarşide ise yönetim bir kişide olmakla birlikte, bu kişi “sabit ve yerleşmiş” yasalara tabi olarak yönetmektedir. Tiranlıkta ise yine yönetim bir kişinin elindedir fakat bu kişi hiçbir yasa veya kurala bağlı olmaksızın keyfi bir yönetim sergilemektedir.²²²

Montesquieu'ya göre rejimlerin doğası ve ilkeleri olmak üzere iki ayrı boyutu bulunmaktadır. Bir şeyin doğası “onun öyle olmasını sağlayan şeydir, ilkesi ise onun davranışını sağlayan şeydir”.²²³ Bu doğrultuda Montesquieu cumhuriyetin doğasını halkın egemenliği elinde tutması; monarşinin doğasını bir hükümdarın yasalarla egemenliği elinde tutması ve tiranlığın doğasını ise bir kişinin keyfi egemenliği olarak tanımlar. Bu rejimlerin ilkelerini ise cumhuriyet rejiminde erdem, monarşi rejiminde şeref, tiranlık rejimine ise korku şeklinde ifade eder. İlkeler rejimlerin davranışlarını sağladıklarından onların varlıklarının devamlılığı için olmazsa olmaz koşullardır. Örneğin cumhuriyet rejiminin devamlılığı için vatandaşlarının erdemli olması gerekir. Zira yönetim halka dayandığı için vatandaşların doğruluğu yani erdemi olmaksızın rejim de ayakta kalmaz. Oysa monarşi ve tiranlıkta yönetim tek kişinin elinde olduğundan vatandaşların erdemi çok da fazla gerekli değildir. Monarşi rejiminde erdemin yokluğunu şeref gidermektedir. Montesquieu'ya göre şeref “rütbelerin, mevkilerin, ... soylular sınıfının” üstünlüğünün yansımasıdır. Erdemin yokluğunda bu üstün sınıflar yasaların da yardımıyla kişileri hükümetin amacına yönlendirir. Tiranlıkta ise despot hükümdar kuvvet kullanarak bir korku yaratarak yönetir. Zira bu korku ortadan kalkarsa rejim de ortadan kalkar.²²⁴

Montesquieu belirlediği üç yönetim biçiminin yanında bir de ılımlı ve despotik rejimler ayrımına gitmektedir. Montesquieu'nün ılımlı rejimle, mutlak monarşinin karşısında bulunan ılımlı bir monarşiyi kastettiği söylenebilir. Zira İngiliz monarşisini

²²² Montesquieu, “Yasaların Ruhundan Seçme Parçalar”, (çev. Fehmi Baldaş), (Der. Mete Tunçay), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar Yeni Çağ*, (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s.340.

²²³ Ibid, s.350.

²²⁴ Ibid, s.350-358.

ılımlı bir monarşi ve yeryüzündeki en özgür rejim olarak tanımlayarak övmektedir. Şöyle demektedir:²²⁵

Günümüzde bütün devletler içinde dünyanın en özgür ülkesi İngiltere'dir. Özgür diyorum, çünkü prens, iktidarının parlamento yasalarınca denetlenip sınırlandırılması nedeniyle, hiç kimseye düşünülebiyecek herhangi bir haksızlık yapabilme gücüne sahip değildir.

Dönemin İngiliz monarşisi Kral, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası olmak üzere üç başlı bir yapıdadır. Bu anlamda İngiltere, mutlak monarşilerin hüküm sürdüğü başta Montesquieu'nün vatani Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkesine nazaran erkler ayrımı idealine dönemin en iyi örneği olarak kabul edilebilir. İngiliz rejimi 1215 Magna Carta'dan itibaren Kral'ın mutlak erkinin sınırlandırılması yolunda önemli adımlar atmıştır. Özellikle 1640 ve 1688 devrimleri ile egemenlik kral ile parlamento arasında paylaşılmıştır.²²⁶ İşte Montesquieu bu İngiltere örneği üzerinden hareket ederek egemenliğin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üçe ayrılabilceğini ve bu üç erkin birbirlerini dengeleyerek ılımlı yani mutlak olmayan bir rejim ortaya çıkarılabileceğini savunmuştur.

Montesquieu'ya göre “[i]ktidarın kötüye kullanılmaması için... iktidarın iktidarı durdurması gerekir”.²²⁷ Bu da yönetime ilişkin erklerin ayrılmasıyla mümkündür. Montesquieu her devlette üç çeşit erk olduğunu ileri sürer. Bunlar yasama, yürütme ve yargıdır. Yasama erki yasaları yapar, yapılmışları düzeltir ya da yürürlükten kaldırır; yürütme erki savaşa ve barışa karar verir, büyükelçiler gönderir ya da kabul eder, güvenliği sağlar; yargı erki ise suçluları cezalandırır ve hukuki anlaşmazlıkları yargılar. Montesquieu bu erklerin bir kişinin elinde toplanması halinde özgürlüğün ortadan kalkacağını ve tiranlığın ortaya çıkacağını belirtir. Örneğin, yasama ile yürütme aynı kişide toplanırsa hükümdar ağır yasalar yaparak özgürlüğü ortadan kaldırabilir. Ya da yargılama erki yasama ya da yürütmeden ayrılmazsa yargıç yasaları yapan ya da onu uygulayanla eş olur ki, bu da keyfiyete yol açar.²²⁸

Montesquieu yasama erkiyle ilgili olarak “[ö]zgür bir devlette, özgür bir ruhu olması gereken her insanın kendi kendini yönetecek yetkide olması gerektiğinden, yasama erkinin ulusun tümünde birden olması gerekir” demektedir.²²⁹ Fakat Montesquieu bunun

²²⁵ Aktaran Mehmet Ali Ağaoğulları, “Montesquieu: Özgürlük Arayışı ...”, s.433.

²²⁶ Bu sürecin kısa fakat yetkin bir özeti için bkz. Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.27-50.

²²⁷ Montesquieu, “Yasaların Ruhundan Seçme ...”, s.361.

²²⁸ Ibid, s.362.

²²⁹ Ibid, s.365.

uygulanmasının imkânsız ve sakıncalı olduğunu belirterek temsili yönetim anlayışını ortaya koymaktadır. Halkın seçtikleri yöneticiler vasıtasıyla yönetilmesini daha uygun bulmaktadır. Zira halkın yasamaya ilişkin her konuyu bilmesi ve karar vermesi mümkün değilken, kimin temsilciliğe layık olduğunu bilmesi mümkündür.²³⁰ Montesquieu ayrıca yasamayı da kendi içinde ikiye bölmektedir. Tıpkı İngiltere'deki Lordlar ve Avam Kamarası örneğinde olduğu gibi halkın seçtiği temsilcilerin oluşturacağı meclisin yanına, soyluların oluşturacağı bir meclis daha yerleştirmektedir. Montesquieu'ya göre ayrıcalıkları olan soyluların bu ayrıcalıklarının korunması önemlidir. Bu ayrıcalıklı sınıf, babadan oğula geçen soylular meclisi üyelikleriyle hem yürütmeyi hem de yasamanın diğer meclisini dengeleyecek bir mekanizma yaratır.²³¹

Montesquieu yürütmeyi ise hükümdara yani krala vermektedir. Bunun temel sebebinin ise “hükümetin her zaman, ani iş görmeyi gerektiren bu bölümü, birçok kişidense bir kişi tarafından daha iyi yönetilir” şeklinde açıklamaktadır. Montesquieu yürütmeye yasama organını durdurma yetkisi yani veto hakkını tanımaktadır. Çünkü yürütmenin böyle bir hakkı olmazsa yasamanın zorbalasacağını düşünmektedir. Diğer taraftan yasamaya ise yürütme organını durdurma hakkı vermemektedir. Bunun nedenini de zaten sınırlı olan yürütmenin daha da sınırlanmasının sakıncalı olacağı kanaatine dayanarak açıklamaktadır. Montesquieu yasamaya çıkardığı yasaların yürütme tarafından uygun bir biçimde uygulanıp uygulanmadığının denetimi yetkisini tanımaktadır. Son olarak yasama organının yürütme organının işlerine burnunu sokmaması gerektiği yoksa yürütmenin yıkılacağı ve hükümdarın da düzenleme yetkisiyle yasamanın işine karışmasıyla özgürlüklerin ortadan kalkacağı uyarısında bulunmaktadır.²³²

Montesquieu yargıyı ise yasama ve yürütme erklerinin yanında önemsiz bir erk olarak görmektedir. Şöyle demektedir: “Sözünü ettiğimiz bu üç erkten, yargılama erki bir bakıma aşağı yukarı bir hiç sayılır”.²³³ Montesquieu'ya göre “ulusların yargıçları, yasayı yalnızca söz haline getiren, yasanın kuvvetini ya da şiddetini yumuşatacak durumda olmayan cansız birer varlıktan başka şeyler değildir”. Dolayısıyla yalnızca yasalara uygun olarak yargılama yetkisi yargı erkinin asli görevidir. Montesquieu yargıya bundan fazlasını tanımamaktadır. Hatta yargılama yetkisini dahi sınırlamaktadır. Soyluların

²³⁰ Ibid, s.366.

²³¹ Ibid, s.367.

²³² Ibid, s.367-371.

²³³ Ibid, s.367.

yargılanması hususunda soylular için özel mahkemelerin kurulması gerekliliğinden bahsetmektedir.²³⁴

Montesquieu bahsettiği tüm bu sistemle getirdiği dengeyi şu cümlelerle özetlemektedir:²³⁵

Yasama organı iki bölümden meydana geldiği için, karşılıklı önleme yetkilerini kullanmak suretiyle biri ötekini elini kolunu bağlayabilir. Bu iki bölüm ise yürütme organı tarafından sınırlandırılır; buna karşılık bu iki bölüm de yürütme organını sınırlandırır.

Böylece Montesquieu'nün bahsettiği ılımlı ya da özgürlükçü rejim ortaya çıkmaktadır. Günümüzdeki uygulanış biçimlerinden farklı olmakla birlikte Montesquieu genel olarak günümüz anayasal ya da parlamenter rejimlerinin genel bir resmini çizmektedir. Erkler ayrılığı ilkesi mutlak egemenliğin sınırlandırılması yolunda önemli bir adımdır. Montesquieu bu ayrımı özgürlük namına gerçekleştirmektedir. Bu ayrımın yapılmaması durumunda özgürlüğün ortadan kalkacağını, erklerin tek kişinin ya da belirli bir zümrenin elinde toplanması durumunda tiranlık rejimlerinin ortaya çıkacağını sıklıkla vurgulamaktadır. Bu da Montesquieu'nün egemenin otoritesinin özgürlükler namına kısıtlanması anlamında sınırlı egemenlik anlayışına en önemli katkısıdır.²³⁶

Ağaoğulları'na göre Montesquieu'nün egemenlik anlayışı, erkler ayrımına dayanarak bir "fren-denge" mekanizmasıyla egemenin gücünün "despotik bir nitelik almasını engeller". Artık egemenlik tek bir kişinin tekeline değildir. Fakat bu durum egemenin, egemenliğini kaybettiği anlamına gelmez. Egemenlik yasama, yürütme ve yargı erklerinin tümünde bulunmaktadır. "Egemen olan bunlardan birisi değil, fakat üçünü de kapsayan devletin kendisidir". "Yalnızca egemen olan devlet, yurttaşların üzerinde hukukun dışında başka güçlerin hüküm sürmesini, insanların başka insanlara boyun eğmesini engelleyebilir. İşte bu yüzden, Montesquieu'nün "erkler ayrımını" içeren devleti egemen bir devlettir".²³⁷

Sınırlı egemenlik anlayışının ve aynı zamanda sosyal sözleşmecî geleneğin önemli düşünürlerinden bir diğeri Jean-Jacques Rousseau'da, Locke ve Montesquieu'da olduğu gibi mutlak egemenliğe karşı bir duruş sergilenmektedir. Rousseau'da devlet egemenliğinin hem halk egemenliği lehine sınırlandırılması hem de egemenlik gücünün

²³⁴ Ibid, s.367-370.

²³⁵ Ibid, s.371.

²³⁶ Montesquieu'nün özgürlük anlayışı bugün anladığımız anlamda bireysel haklar (sosyal ve siyasal haklar) anlayışıyla örtüşmemekle birlikte siyasal özgürlükler vurgusu önemli görülmelidir. Montesquieu'ye göre özgürlük "yasaların izin verdiği her şeyi yapmak hakkıdır". Bkz. Ibid, s.361.

²³⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, "Montesquieu: Özgürlük Arayışı ...", s.470-471.

kendi içerisinde bir dengeye kavuşması anlamında modern egemenlik anlayışı tüm yönleriyle açığa çıkmış olmaktadır. Rousseau'ya göre egemenlik halkoyunun yürütülmesinden başka bir şey değildir.²³⁸ Dolayısıyla ilk bakışta Rousseau'nun egemenliği, halkın egemenliği olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Rousseau halkın genel iradesini yansıtan egemenliğin hiçbir zaman başkasına geçirilemez (devredilemez) ve bölünemez olduğunu ifade etmektedir.²³⁹ Rousseau'ya göre bunun temel nedeni genel iradenin her zaman doğru ve kamusal yarara yönelik olduğudur.²⁴⁰

Rousseau'nun şu cümlelerinde toplumsal sözleşme ve egemenlik anlayışı özetlenir:²⁴¹

Öyleyse, egemenlik işlemi nedir? Bu üstün astla değil, bütünü kendi üyelerinden her biriyle yaptığı bir sözleşmedir. Yasaya uygun bir sözleşmedir bu, çünkü temeli toplum anlaşmasıdır; hak duygusuna dayanan bir sözleşmedir, çünkü ortak bir sözleşmedir; faydalı bir sözleşmedir, çünkü, kamunun iyiliğinden başka bir amacı olamaz; sağlamdır, çünkü güvencesini devlet gücünden ve egemenlikten almaktadır. Yurttaşlar yalnız böyle sözleşmelere bağlı kaldıkları sürece, kendi iradelerinden başka kimsenin buyruğu altına girmiş olmazlar.

Rousseau'nun sözleşmecî anlayışı, Locke'ta olduğu gibi Hobbes'un sözleşmesinden farklıdır. Hobbes'taki durumun aksine Rousseau da toplumsal sözleşmenin vatandaşların haklarını ortadan kaldırmadığını hatta bu hakların yararlı bir değiş-tokuşla doğal durum öncesi durumdan daha iyi bir hale geldiğini savunmaktadır. Şöyle demektedir:²⁴²

Kararsız ve iğreti bir durum yerine daha iyi ve daha güvenli bir durum; doğal bağımsızlık yerine özgürlük; başkasına zarar verme gücü yerine kendi güvenlikleri; başkalarının alt edeceği güçleri yerine toplumsal birliğin yenilmezleştirdiği bir hakkı seçmişlerdir.

Rousseau egemenliğin genel irade ve kamu yararı sebebiyle kesin bir erk olduğunu belirtmektedir. Fakat bu noktada yurttaşların hakları ile egemen varlığın haklarını birbirinden ayırt ederek çeşitli kısıtlamalar getirmektedir. Rousseau'ya göre “her kişi toplum sözleşmesiyle gücünün, mallarının, özgürlüğünün yalnızca toplulukça önemli olan parçasından vazgeçer”. Bu konuda söz sahibi olan egemen varlıktır. “Egemen varlık

²³⁸ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (çev. Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.23.

²³⁹ Ibid, s.23-26.

²⁴⁰ Ibid, s.26.

²⁴¹ Ibid, s.30.

²⁴² Ibid, s.31.

isteyince, her yurttaş devlete yapabileceği hizmetleri hemen yapmak zorundadır”. Fakat egemen varlık yurttaşlarını toplum yararına olmayan hiçbir işe zorlayamaz.²⁴³

[E]gemen varlık ne denli mutlak, ne denli kutsal, ne denli dokunulmaz olursa olsun, genel sözleşmelerin sınırlarını aşamaz ve her insan, bu sözleşme gereğince, mallarından, özgürlüğünden kendine ne kaldıysa ondan tamamıyla ve istediği gibi faydalanabilir. Öyle ki, egemen varlık, yurttaşlarından birini öbürlerinden daha çok yük altına sokmaya yetkili değildir. Çünkü, o zaman, iş özel alana girer ve bu yüzden egemen varlığın yetkisi dışında kalır.

Rousseau’da yasalar Bodin’de olduğu gibi önemli bir yere sahiptir. Fakat Bodin’den farklı olarak Rousseau, yasaları egemen güce değil genel iradeye bırakmaktadır. Rousseau’ya göre yasalar genel iradenin yani halkın yarattığı işlemlerdir ve hükümdar da yurttaşları gibi bu yasalarla bağlıdır.²⁴⁴ Rousseau’ya göre “yasa istemin genelliği ile konunun genelliğini bir araya getirir; onun için, kim olursa olsun, bir adamın kendi başına verdiği buyruklar, hiçbir zaman yasa olamaz. Hatta egemen varlığın bile özel bir konuda verdiği buyruk yasa değil, sadece bir kararnamedir; bir egemenlik işi değil, bir yönetim işidir”.²⁴⁵ Dolayısıyla Rousseau, yasa yapma işini halkın genel iradesine bırakarak, hükümdarların keyfî yasalar yapmasının önüne geçilmesi gerekliliğini salık vermektedir. Rousseau bu noktadan halkın bu yasaları nasıl yapacağı sorusuna geçmektedir. Cevap bir yasacının olması gerektiğidir. Bu yasacı olağanüstü bir insan olmalıdır. Zira yasacının sahip olduğu görev ne egemenlik ne de bir yönetim işidir. Bunların hepsinin üzerinde bir görevdir. Bu durumu şu cümleyle ifade etmektedir: “[İ]nsanlara komuta edenin yasalara etmemesi gerektiğine göre, yasalara komuta edenin de insanlara etmemesi gerekir”.²⁴⁶ Rousseau burada belirgin bir biçimde yukarıda incelediğimiz Montesquieu’nun erkler ayrımı ilkesine vurgu yapmaktadır.

Özetle Rousseau’nun egemenlik anlayışında belirgin bir biçimde egemenlik hükümdarlardan alınıp halka tanınmaktadır. Rousseau “Toplumsal Sözleşme” isimli eserinin burada alıntılanmadığımız ve üzerinde duramadığımız daha birçok yerinde egemenliğin halka ait ve halk için olduğunun altını çizmektedir. Bu anlayış O’nun toplumsal sözleşmesini temellendirdiği insanların özgürlüklerini korumak adına devleti oluşturdukları, bir diğer ifadeyle devletin, halkın iradesiyle meydana geldiği için genel kamu yararına aykırı bir davranış sergileyemeyeceği kabulünü yansıtmaktadır. Rousseau,

²⁴³ Ibid, s.28-31.

²⁴⁴ Ibid, s.35.

²⁴⁵ Ibid, s.36.

²⁴⁶ Ibid, s.38.

kendisiyle aynı yolu izleyerek mutlak egemenliğe varan Hobbes'un aksine, bir halk egemenliği anlayışına varmaktadır. Fakat yukarıda da gördüğümüz gibi Rousseau'nun egemenliği de tamamen sınırlandırılmış, etkisizleştirilmiş bir egemen devlet yaratmamaktadır. Rousseau da, Hobbes ve Bodin gibi egemenliğin en üstün erk olarak mutlak özelliklerini vurgulamaktadır. Temel farklılık Hobbes ve Bodin'de egemenlik hükümdara tanınan mutlak bir erk iken, Rousseau'da halka tanınmış olmasıdır. Ağaoğulları'nın belirttiği gibi "Rousseau'nun devleti, yine bir Leviathan'dır; ancak bu kez, halkla özdeşleşmiş olan bir Leviathan".²⁴⁷

Egemenliğin, kısaca özetlemeye çalıştığımız bu iki farklı yorumu, daha önce de belirttiğimiz gibi insancıl müdahaleler açısından önem taşımaktadır. Zira bir sonraki bölümde yer vereceğimiz tartışmalar, insancıl müdahalelerin devlet egemenliği ile olan ilişkisinden, egemenliğin sınırlı yorumu, bir diğer ifadeyle liberal düşüncenin takip ettiği çizgi ile mutlak veya kimi katı yorumları arasındaki çatışmadan alevlenmektedirler. Bir sonraki bölümde ele alacağımız KoS doktrininin sorumlu egemenlik yaklaşımı da egemenliğin sınırlı yorumundan filizlenmiş bir yaklaşım olma özelliği taşımaktadır. Devlet egemenliği ve insancıl müdahalelere ilişkin çelişkiler, 1999 yılında dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan "İki Egemenlik Kavramı" isimli insani krizlere karşı egemenlik kavramının yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğinin altını çizdiği yazısında belirgin bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Annan "yaygın ve sistemik insan hakları ihlalleri vuku bulduğunda dünyanın bir kenardan izleyemeyeceğini" ve "evrensel ve meşru ilkelere dayandırılan" insancıl müdahalelerin uygulanmasının zorunluluğunu vurgulamaktadır. Annan'a göre egemenlik, "küreselleşme güçleri ve uluslararası bir işbirliği ile yeniden tanımlanmaktadır. Devletler artık yaygın bir şekilde halkının hizmetinde olan araçlar olarak anlaşılmaktadır, bunun tersi değil". BM Şartı'nda da belirtildiği üzere bireylerin temel haklarına saygı BM'nin amaçları arasındadır. Dolayısıyla BM Şartı birey haklarını ihlal edenlerin korunmasına değil, bizzat bu hakların korunmasına hizmet etmelidir. Annan, Ruanda'da uluslararası toplumun kayıtsız kalmasının korkunç sonuçları ile Kosova'da BMGK yetkilendirmesi olmadan yapılan müdahalenin olumsuzlukları arasındaki çelişkiyi göstererek, BM'nin insanlığın insan hakları ihlallerinden korunması,

²⁴⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s.165.

dolayısıyla insancıl müdahaleler için ortak ilkeleri inşa etmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.²⁴⁸

Annan'ın bu çağrılarını Kanada hükümetinin öncülüğünde Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu'nun (ICISS) kurulmasına zemin hazırlamıştır. ICISS'in eşbaşkanlıklarını üstlenen Gareth Evans ve Mohamed Sahnoun, müdahale ile devlet egemenliği arasındaki çelişkilerin aşılabilmesi için uluslararası bir oydaşma ile yeni bir temelin ortaya konulmasına yönelik çalışmaları duyurmuşlardır.²⁴⁹ Bu çalışmaların neticesinde 2001 yılında yayınlanan ICISS raporu ile KoS doktrini ortaya çıkmıştır. KoS, getirdiği 'sorumlu egemenlik' anlayışıyla devlet egemenliği ile insani krizlere yönelik müdahale etme sorumluluğu arasındaki çelişkiyi aşmak istemiştir. ICISS raporuna göre "devlet egemenliği sorumluluğu ima etmektedir ve kendi insanların korunması devletin öncelikli sorumluluğudur". Rapor devletlerin bu sorumluluğu yerine getir(e)mediği durumlara ilişkin olarak 'uluslararası koruma sorumluluğunun' varlığını tespit etmektedir.²⁵⁰

Bir iç savaş, ayaklanma, baskı ya da devlet başarısızlığı sonucunda bir toplumun ciddi zarar gördüğü ve ilgili devletin bu durumu durdurmak ya da önlemek hususunda isteksiz ya da yetersiz olduğu bir durumda müdahale-etmeme prensibi yerini uluslararası koruma sorumluluğuna bırakır.

Bir sonraki bölümde daha detaylı bir biçimde inceleneceği üzere KoS, yukarıda kısaca yer verdiğimiz egemenliğin farklı yorumları arasında 'sınırlı egemenlik' yorumunu benimsemekte ve modern devletler sisteminin devlet egemenliği ve müdahale-etmeme ilkelerini bu çerçevede yeniden yorumlamaktadır. Bu durum klasik Vestfalyen uluslararası sistem açısından en azından fikri temelde bir değişim çağrısı olarak okunabilir. Vestfalya ile oluşturulmuş ve BM sisteminde de tescil edilmiş olan devlet egemenliği uluslararası alanda sınırlı biçimi ile değil, mutlak biçimiyle tanınmıştır. Zira yukarıda da ele aldığımız üzere Vestfalyen egemenlik, devletlerin içişlerinde tamamen münhasır yetkilerle donatıldığının ve bu yetkilerini kullanırken diğer devletlerden bağımsız olduğunun tespitidir. Her zaman istisnaları bulunmuş olsa da²⁵¹, devletlerin uluslararası alanda egemen birimler olarak tanınmış olmaları, diğer devletlere müdahale-etmeme ödevini

²⁴⁸ Kofi Annan, "Two Concepts of Sovereignty", *The Economist*, 16 Eylül 1999. <<http://www.economist.com/node/324795>> (17.08.16)

²⁴⁹ Gareth Evans, Mohamed Sahnoun, "Intervention and State Sovereignty: Breaking New Ground", *Global Governance*, Vol.7 No.2, 2001, s.119-125.

²⁵⁰ Bkz. ICISS Raporu, s.XI.

²⁵¹ Bkz. Stephen D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*; R. J. Vincent, *Nonintervention and International ...*

yüklemektedir. Oysa ‘sorumlu egemenlik’ anlayışı devletlerin sınırları dâhilinde dahi sınırsız bir egemenlik yetkisini kullanamayacaklarını tespit etmektedir.

KoS doktrini ICISS raporunu takiben çeşitli BM belgelerine konu olmuş ve devletler arasında kısıtlı da olsa bir oydaşma oluşturmuştur. Fakat bu oydaşma ICISS raporunun içeriğinde büyük değişiklikler pahasına elde edilebilmiştir. İnsancıl müdahalelerin yarattığı çelişkilerin aşılması için üretilmiş olan bir doktrin, BM’nin mevcut yapısına dâhil edilmiş ve BMGK’nin daimi üyelerin keyfiyetine bırakılmış olan işleyişine tabi kılınmıştır. Bu çerçevede KoS bugüne kadar klasik devlet egemenliğine ilişkin BM çerçevesinde herhangi bir değişikliğe yol açabilmiş değildir. Çeşitli BMGK kararlarında KoS’a kısmi atıflar yapılmış olmasına rağmen, BM Şartı’nın belkemiğini oluşturan devlet egemenliği ve müdahale-etmeme ilkelerine ilişkin herhangi bir düzeltme ortaya çıkmamıştır. Ne devlet egemenliği ‘sorumlu egemenlik’ biçiminde yasallaşmış ne de KoS müdahale-etmeme ilkesine istisna teşkil eden bir durum olarak yasal bir çerçeveye kavuşmuştur. Dolayısıyla BMGK’nin BM Şartı’nın VII. Bölümü dâhilinde “uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden haller” olarak nitelediği olaylar dışında hiçbir olay “uluslararası koruma sorumluluğunu” ortaya çıkarır biçimde yorumlanamayacaktır. Bu durum insani krizlere yönelik insancıl müdahalelerin ancak BMGK daimi üyelerinin uzlaşısı ile mümkün olabileceğini, aksi durumda ise insani krizlerin kaderine terk edileceği ya da BM çerçevesi dışında yasallık koşulunu sağlamadan tek-tarafli olarak uygulanabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla KoS doktrini, insancıl müdahaleler açısından yasal çerçevede bir yenilik getirmemiş olmakta, ancak insancıl müdahalelere ilişkin süregelen tartışmalara bir yenisini eklemiş bulunmaktadır.

3. İnsancıl Müdahalenin Kısa Bir Tarihi

İnsancıl müdahaleye ilişkin örnekler, yalnızca haklı gerekçeleri iddia edilen bir müdahale biçimi olarak oldukça geçmişte bulunabilecek olmakla birlikte, modern devletler sistemindeki mevcut anlamıyla 19. Yüzyıl’dan itibaren gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Literatürde genellikle Batılı güçlerin Osmanlı Devleti’ne yönelik azınlıklar çerçevesinde gerçekleştirildikleri müdahaleler ilk insancıl müdahale örnekleri olarak gösterilmektedir. 1827 yılında Yunan isyanları çerçevesinde İngiltere, Fransa ve Rusya’nın gerçekleştirdikleri müdahale, genellikle ilk insancıl müdahale örneği olarak

sunulmaktadır.²⁵² Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. Yüzyılı devlet sınırları içerisinde bulunan Hıristiyan halkların ayaklanarak bağımsızlık mücadeleleri geliştirdikleri bir yüzyıl olmuştur. Bu çerçevede 19. Yüzyıl boyunca ve 20. Yüzyıl başlarına kadar Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Karadağ, Bulgaristan ve Arnavutluk Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁵³ İlgili halkların bağımsızlıklarıyla sonuçlanan bu halk isyanlarının ilki, 1827 yılında gerçekleşen Yunan isyanı olmuş ve İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Navarin Olayı ile doruğuna ulaşan müdahaleleriyle başarıya ulaşmıştır.²⁵⁴ Bu müdahalenin insancıl müdahale olarak anılmasının sebebi ilgili devletlerin müdahale gerekçelerinde Osmanlı devletinin Yunan/Hıristiyan halkına yönelik şiddet eylemlerinde bulunduğu gerekçesini de dile getirmiş olmalarıdır.²⁵⁵ Fakat İngiltere, Fransa ve Rusya 1827 yılında imzaladıkları Londra Anlaşması'nda Osmanlı'nın Yunan halkına yönelik şiddet eylemlerini değil, ticari çıkarlarını ön plana çıkarmışlardır.²⁵⁶ Nitekim Londra Anlaşması Osmanlı Devleti'ne tebliğ edilirken de devletlerin "ticari menfaatleri ve Avrupa barışı açısından gerekli tedbirleri alacakları" ifadesi tercih edilmiştir.²⁵⁷ Dolayısıyla Simon Chesterman'ın da vurguladığı gibi bu örneğin insancıl müdahale olarak adlandırılması güç görünmektedir.²⁵⁸

1860-1861 yıllarında Fransa'nın başını çektiği Batılı ülkelerin Suriye'ye yönelik müdahalesi de, yine Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olarak gerçekleştirilen bir başka insancıl müdahale örneği olarak ele alınmaktadır.²⁵⁹ Islahat Fermanı'nın da etkileriyle 1860 yılında Suriye'de Dürziler, Maruniler ve Müslümanlar başta olmak üzere çeşitli dini gruplar arasında çatışmalar ortaya çıkmış ve bu çatışmalar Marunilerin yaygın bir biçimde öldürülmeye başlamasıyla uluslararası bir meseleye dönüşmüştür.²⁶⁰ Avusturya, İngiltere, Fransa, Prusya ve Rusya, Paris'te bir Türk temsilcinin de katıldığı bir toplantı

²⁵² Bkz. Gary J. Bass, *Freedom's Battle: The Origins of Humanitarian Intervention*, Alfred A. Knopf, New York 2008, s.47-151; John Bew, "From an umpire to a competitor: Castlereagh, Canning and the issue of international intervention in the wake of the Napoleonic Wars", (Ed. Brendan Simms, D. J. B. Trim), *Humanitarian Intervention: A History*, Cambridge University Press, Cambridge, (içinde) 2011, s.119; Simon Chesterman, *Just War or Just Peace? ...*, s.28-32.

²⁵³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.165.

²⁵⁴ Ibid, s.180.

²⁵⁵ Davide Rodogno, *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914*, Princeton University Press, New Jersey 2012, s.63-90.

²⁵⁶ Simon Chesterman, *Just War or Just Peace? ...*, s.29.

²⁵⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi ...*, s.180.

²⁵⁸ Simon Chesterman, *Just War or Just Peace? ...*, s.32.

²⁵⁹ Bkz. Ibid, s.32-33; Davide Rodogno, "The 'Principles of Humanity' and the European Powers' Intervention in Ottoman Lebanon and Syria in 1860-1861", (Ed. Brendan Simms, D. J. B. Trim), *Humanitarian Intervention: A History*, Cambridge University Press, Cambridge, (içinde) 2011, s.159-183; Gary J. Bass, *Freedom's Battle ...*, s.155-232.

²⁶⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi ...*, s.267; Simon Chesterman, *Just War or Just Peace? ...*, s.32.

düzenlemişler ve bu toplantıyla Osmanlı'nın rızasıyla bölgeye asker gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda ağırlığı Fransız askerlerden oluşan bir ordu bölgeye gönderilmiştir.²⁶¹ Fakat bu ordu bölgeye ayak basmadan önce Osmanlı bölgeye Fuat Paşa'yı yollayarak çatışmaları bastırması ve gerekli önlemleri almıştır.²⁶² Bu müdahale Hıristiyan ölümleri gerekçe gösterilerek gerçekleştirildiği için bir insancıl müdahale örneği olarak ele alınıyor olmakla birlikte, Osmanlı devletinin rızasıyla gerçekleştirilmiş olması sebebiyle tipik bir insancıl müdahale örneği olarak kabul edilemeyecektir.²⁶³

Bu örnekler dışında 1866-1869 yılları arasında gerçekleşen Girit ayaklanması sırasında ve 1878-1879 Osmanlı-Rus savaşı ya da bir diğer ismiyle 93 Harbi'nde Rusya'nın müdahaleleri de insancıl müdahale çerçevesinde ele alınabilmektedir.²⁶⁴ Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik olarak gerçekleştirdiği bu müdahaleler, Hıristiyan (Ortodoks) nüfusunu korumak iddialarını da içerdiği için insancıl müdahale çatısı altında ele alınabilmektedir. Lakin insancıl müdahale çerçevesinde ele alınan tüm bu örnekler, müdahaleci devletlerin kendileriyle aynı dine mensup insanları koruma iddialarının yanında çıkarlarının da önemli ölçüde dâhil olduğu örnekler oluşturmaktadırlar. Bu çerçevede insancıl müdahale olarak ele alınıp alınamayacakları son derece tartışmalıdır.

1990'lı yıllara kadar gerçekleşen başlıca insancıl müdahale örnekleri, yine bu çerçevede ele alınıp alınamayacağı tartışmalı olmakla birlikte, II. Dünya Savaşı, Hindistan'ın Doğu Pakistan'a müdahalesi, Vietnam'ın Kamboçya'ya müdahalesi ve Tanzanya'nın Uganda'ya müdahalesi olarak sayılabilir. II. Dünya Savaşı kimilerince Faşist rejimlere karşı verilen bir özgürlük ve insan hakları mücadelesi olarak görülmek suretiyle bir insancıl müdahale olarak ele alınmıştır.²⁶⁵ Hindistan'ın 1971 yılında Doğu Pakistan'a gerçekleştirdiği müdahale genellikle bir insancıl müdahale örneği olarak görülmektedir.²⁶⁶ 1971 yılında özerklik talep eden Avami Birliği'nin Özgürlük Bildirisi yayınlayarak bağımsızlık ilan etmesini takiben, Pakistan ordusu Doğu Pakistan'ı işgal etmiş ve iddialara göre 9 ay içerisinde 1 milyon kadar insanın ölümüne ve 10 milyon civarında insanın da Hindistan'a göç etmesine neden olmuştur. Bu olaylar üzerine Hindistan-Pakistan ilişkileri

²⁶¹ Simon Chesterman, *Just War or Just Peace?* ... , s.32.

²⁶² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi* ... , s.268.

²⁶³ Simon Chesterman, *Just War or Just Peace?* ... , s.33.

²⁶⁴ Bkz. Davide Rodogno, *Against Massacre* ... , s.118-140; Matthias Schulz, "The Guarantees of Humanity: The Concert of Europe and the Origins of the Russo-Ottoman War of 1877", (Ed. Brendan Simms, D. J. B. Trim), *Humanitarian Intervention: A History*, Cambridge University Press, Cambridge, (içinde) 2011, s.184-204; Simon Chesterman, *Just War or Just Peace?* ... , s.27.

²⁶⁵ Bkz. Fernando Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry* ... , s.178-179.

²⁶⁶ Ibid, s.207; Simon Chesterman, *Just War or Just Peace?* ... , s.71.

gerginleşmiş ve Pakistan'ın Hindistan hava sahasını bombalamaya başlamasından sonra Hindistan hem Doğu hem de Batı cephesinden Pakistan'ı işgal etmeye başlamıştır. 12 gün içerisinde Pakistan'ın teslim olmasıyla savaş sona ermiş ve Doğu Pakistan, Bangladeş adıyla bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.²⁶⁷ Hindistan'ın işgalinin insancıl müdahale örneği olarak gösterilmesinin sebebi, Hindistan'ın Doğu Pakistan'da yaşayan Bengallileri kurtarmak niyetiyle müdahale ettiğini ilan etmiş olmasıdır.²⁶⁸ Fakat bunların yanında Hindistan, Pakistan'ın saldırısı sebebiyle meşru-müdafaa hakkını dile getirmiş, bağımsızlığını ilan eden Bangladeş'i desteklemiş ve işgalin hemen ardından resmi olarak tanımıştır. Bunlar Hindistan'ın yalnızca insancıl kaygılarla hareket etmediğini göstermektedir.²⁶⁹ Dolayısıyla bu müdahalenin de insancıl müdahale olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmalıdır.

1978 yılında Vietnam'ın Kamboçya'daki Pol Pot rejimine yönelik müdahalesi de bir insancıl müdahale örneği olarak değerlendirilmektedir. Vietnam, 1978 yılı boyunca Kamboçya ile arasında süregelen sınır çatışmalarını gerekçe göstererek, aynı yılın Aralık ayında Kamboçya'yı işgale başlamıştır. Pol Pot rejimine karşı savaşan 'Kamboçya Ulusal Kurtuluş Birleşik Cephesi'nin de desteği ile Ocak 1979'da başkent Phnom Penh'e girerek Pol Pot rejiminin devrilmesini sağlamıştır.²⁷⁰ Bu müdahalenin insancıl müdahale örneği olarak gösterilmesinin nedeni Pol Pot rejiminin iddialara göre 1 milyon insanın ölümüne neden olan soykırım suçu işlemiş olduğu ve Vietnam'ın müdahalesinin insan hakları ihlallerini önlemiş olduğu düşüncesidir.²⁷¹ Fakat Vietnam insan hakları ihlalleri gibi insancıl gerekçelere yaslanmak yerine, tıpkı Hindistan'ın Doğu Pakistan müdahalesinde olduğu gibi meşru-müdafaa hakkını savunmuş ve "bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne" yönelik tehditler neticesinde müdahale gerçekleştirdiğini öne sürmüştür.²⁷²

Son olarak 1979 yılında Tanzanya'nın Uganda'daki Idi Amin rejimine yönelik müdahalesi de bir insancıl müdahale örneği olarak ele alınmaktadır. 1978 yılında Amin rejiminin Tanzanya sınırında bir bölgeyi işgal etmesi sonrasında, Tanzanya 1979 yılında Uganda'yı işgale başlamıştır. Sürgünde bulunan Ugandalıların da desteğiyle sürdürülen bu

²⁶⁷ Simon Chesterman, *Just War or Just Peace?* ... , s.72.

²⁶⁸ Bkz. Thomas M. Franck, Nigel S. Rodley, "After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force", *The American Journal of International Law*, Vol.67, 1973, s.276-277.

²⁶⁹ Simon Chesterman, *Just War or Just Peace?* ... , s.73.

²⁷⁰ Ibid, s.79.

²⁷¹ Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, s.173.

²⁷² Simon Chesterman, *Just War or Just Peace?* ... , s.80; Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, s.173.

müdahale Nisan ayında Idi Amin rejiminin devrilmesiyle son bulmuştur. Vietnam örneğinde olduğu gibi bu müdahalenin insancıl müdahale olarak kabul ediliyor olmasını temel sebebi, Idi Amin rejiminin yaygın insan hakları ihlalleri gerçekleştirmekte olan bir rejim olması ve Tanzanya müdahalesinin bu rejimi ortadan kaldırarak insan haklarını koruma altına almış olduğu iddiasıdır. Diğer taraftan yine Vietnam örneğinde olduğu gibi Tanzanya'nın müdahaleye yönelik temel gerekçesi meşru-müdafaa hakkı olmuş dolayısıyla insancıl gerekçeler öne sürülmemiştir. Bu nedenlerle gerek Vietnam'ın Kamboçya müdahalesinin, gerekse de Tanzanya'nın Uganda müdahalesinin ne ölçüde insancıl müdahale örneği oluşturdukları tartışmalıdır.²⁷³

İfade edildiği üzere 1990'lı yıllar insancıl müdahale örneklerinde önemli bir artışın yaşandığı yıllar olmuştur. Bu dönemde 1991 Kuzey Irak, 1992 Somali, 1993-95 Bosna, 1994 Ruanda ve 1999 Kosova başlıca insancıl müdahale örnekleri olarak ön plana çıkmışlardır. 1991 yılında ABD, İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği koalisyon güçlerinin, Saddam Hüseyin rejiminin Kürtlere yönelik muamelelerini gerekçe göstererek uçuşa yasak bölge ilan etmesi ve güvenli bölgelerin korunması için asker göndermesi insancıl müdahale örneği olarak gösterilmektedir. BMGK'nin 688 sayılı kararı ile Irak'ta sivillere yönelik muameleler kınanmış, durum uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirilmiş ve Irak hükümetine insancıl yardımları iletmek üzere uluslararası örgütleri kabul etmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu karara istinaden ABD'nin başını çektiği ülkeler insancıl yardımların ilgili bölgelere ulaştırılması iddialarıyla uçuşa-yasak bölge ilan etmişler ve bölgeye asker göndermişlerdir.²⁷⁴ 688 sayılı karar askeri müdahale önlemlerini içermediği için Kuzey Irak'a yapılan bu müdahale hukuki açıdan önemli tartışmalar yaratmıştır.²⁷⁵ Fakat BMGK tarafından bir kınama yapılmadığı için kimilerince yasal bir müdahale olarak yorumlanabilmiştir.²⁷⁶ Diğer taraftan müdahaleci devletler, müdahalenin insancıl yardımlar çerçevesindeki gerekçelerinin haklılığından ziyade 688 sayılı kararın yasal yetki çerçevesine dayanmak istemişlerdir. Bu çerçevede insancıl müdahaleden çok yasal bir müdahalecilik anlayışı ortaya çıkarılmıştır.²⁷⁷

²⁷³ Simon Chesterman, *Just War or Just Peace? ...*, s.77-78; Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, s.173-174.

²⁷⁴ *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*, Danish Institute of International Affairs, 1999, s.90-91.

²⁷⁵ Ibid, s.91-92; Kerem Batır, "Soğuk Savaş Sonrası...", s.122-125.

²⁷⁶ *Humanitarian Intervention: Legal and ...*, s.91-92.

²⁷⁷ Simon Chesterman, *Just War or Just Peace? ...*, s.203-206.

Somali 1991 yılında Siad Barre rejiminin çökmesi sonrasında iç savaş yaşamaya başlamış ve ciddi bir insani kriz örneği oluşturmuştur. BMGK 794 sayılı kararı ile Somali'deki durumu uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak yorumlayarak askeri müdahalenin de dâhil olduğu önlemlerin alınabilmesinin önünü açmıştır. Bu çerçevede ABD'nin başını çektiği kolasiyon ülkelerince 'Umut Operasyonu' (Operation Restore Hope) olarak anılan müdahale başlatılmıştır. Müdahale büyük ölçüde bölgeye insani yardımların ulaştırılması, açlıktan kaynaklanan yaygın ölümlerin durdurulması ve çatışmaların önlenmesi gibi gerekçeler çerçevesinde gerçekleştirildiğinden bir insancıl müdahale örneği olarak ele alınmaktadır. 1994 yılında yaşanan 18 Amerikan askerinin ölümüyle sonuçlanan 'Kara Şahin Düştü' (Black Hawk Down) şeklinde anılan olaydan sonra ABD askerlerini geri çekme kararı almıştır.²⁷⁸ Somali günümüzde de büyük bir insani kriz örneği oluşturmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Somali müdahalesi bir insancıl müdahale örneği olarak kabul edilebilecek olmakla birlikte, başarısız bir müdahalecilik örneği oluşturmaktadır.

1993-1995 yılları arasında yaşanan Bosna-Hersek krizine yönelik müdahaleler de insancıl müdahale örneği olarak kabul edilmektedir. 1990'lı yılların başında Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesini takiben 1992 yılında bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın tamamında hak iddia eden Sırp tarafında saldırıya uğramıştır. Yaygın sivil ölümlerinin gerçekleştiği ve Srebrenitsa'da soykırıma varan eylemlere sahne olan insani kriz NATO'nun hava bombardımanları sonrası Dayton Anlaşması ile son bulmuştur.²⁷⁹ Bu müdahale de Srebrenitsa'da gerçekleşen soykırımla doruğuna varan yaygın sivil ölümlerinin önüne geçememesi sebebiyle başarısız bir insancıl müdahale örneğidir. Yine 1994 yılında Ruanda'da Hutuların Tutsilere yönelik başlattıkları katliamlar tarihin en büyük soykırım örneklerinden birini oluşturmasına rağmen insancıl müdahale zamanında gerçekleştirilmemiştir. Soykırım esnasında bölgede bulunan BM Barış Gücü (UNAMIR) hiçbir varlık gösterememiş ancak soykırım gerçekleştikten sonra BMGK'den çıkarılan 918 sayılı karar ile asker sayısı arttırılmıştır. Daha sonra Fransa'nın girişimleriyle BMGK'den çıkarılan 929 sayılı kararla Fransa'ya askeri müdahale yetkisi verilmiştir.²⁸⁰

²⁷⁸ Ibid, s.140-143.

²⁷⁹ Bkz. Merve İrem Yapıcı, "Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2 No. 8, 2007, s.1-24.

²⁸⁰ Simon Chesterman, *Just War or Just Peace? ...*, s.144-147; Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, s.179-200.

1990'lı yılların belki de en tartışmalı insancıl müdahale örneği Kosova'dır. Zira Kosova müdahalesi BMGK yetkilendirmesi olmaksızın NATO üzerinden gerçekleştirilen bir müdahale olması ve 'yasal olmayan fakat meşru' bir müdahale olarak iddia edilmesi sebebiyle insancıl müdahalenin yasallığının ve meşruiyetinin ciddi bir biçimde tartışılmasına sebebiyet vermiştir. Kosova'daki olaylar, tıpkı Bosna'da olduğu gibi, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi sonrasında gelişmiştir. Sırpların baskılarına ve şiddet eylemlerine yönelik olarak 1996 yılında kurulan UÇK Sırplarla silahlı mücadeleye yönelmiştir. Şiddet olaylarının tırmanması üzerine BMGK 1160 sayılı karar ile Kosova'daki durumu uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak tanımlamış fakat askeri müdahaleyi içeren önlemlere ilişkin bir yetkilendirmede bulunmamıştır. Şiddetin devam etmesi üzerine Ramboulliet görüşmeleri başlatılmıştır. Sırp lideri Miloşević'in katılımı olmaksızın gerçekleştirilen bu görüşmelerden çıkan sonuç Sırp tarafından tanınmamış ve Sırp ordusu Kosova'ya girmiştir. Bunun üzerine NATO üzerinden Kosova'ya hava saldırıları başlatılmıştır. Bu saldırılar neticesinde kriz sona erdirilerek anlaşma sağlanmıştır.²⁸¹

2000'li yıllar insancıl müdahale açısından da önemli gelişmelere yol açan 11 Eylül olaylarıyla başlamıştır. 11 Eylül'ü takiben ABD'nin 2001 yılında Afganistan'ı ve ardından da 2003 yılında Irak'ı işgalinde meşru-müdafaanın yanında insancıl gerekçelere de yaslanması bu işgallerin insancıl müdahale çatısı altında ele alınmalarına zemin hazırlamıştır. Bu işgallerde özellikle ABD tarafından öne sürülen insancıl gerekçeler insan hakları ve demokrasi çerçevesinde geliştirilmiş ve Afganistan ve Irak'ın insan hakları ihlalcisi anti-demokratik ülkeler olduklarına vurgu yapılmıştır.²⁸² Fakat ABD'nin başını çektiği bu işgallerin birer insancıl müdahale olmaktan ziyade, ABD'nin güvenlik ve çıkarları çerçevesinde geliştirilen tipik uluslararası politik müdahaleler olarak görülebilmeleri daha uygundur. İleride inceleyeceğimiz Libya ve Suriye örnekleri dışında, günümüze kadar olan süreçte Darfur örneği, Suriye örneğinde olduğu gibi bir insancıl müdahalesizlik örneğidir. Zira Sudan'ın bir bölgesi olan Darfur'da 2003'te başlayıp günümüze kadar etkilerini sürdüren insani krize yönelik olarak herhangi bir insancıl müdahale gerçekleştirilmemiştir. Darfur krizi 2003 yılında Sudan Özgürlük Hareketi ve Adalet ve Eşitlik Hareketi gibi oluşumların Sudan hükümetine karşı silahlı mücadeleye

²⁸¹ Bkz. Funda Keskin, "İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3 Sayı 12, 2006, s.57-58; Bruno Simma, "Nato, the UN and the ...", s.6-13.

²⁸² Bkz. Funda Keskin, "İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ...", s.66.

girişmesiyle başlamıştır. Çatışmalar yaygınlaşarak sivillerin yaygın olarak öldürülmesine neden olmuştur. 2006’da çatışmalar Çad’a sıçramıştır. Bu çatışmalar boyunca 400.000 insanın hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.²⁸³ Muazzam boyutlara ulaşmış olan insani krize yönelik olarak herhangi bir insancıl müdahale gerçekleştirilememesi, ileride Suriye örneğini incelerken göreceğimiz üzere, insancıl müdahalede seçicilik olgusunun önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Tablo.1 Geçmişten Günümüze İnsancıl Müdahale Örneklerine Dair Kısa Bir Kronoloji

Yıl	İnsancıl Müdahale
1827	İngiltere, Fransa ve Rusya Navarin Savaşı’nda görünüşte Yunan isyancılara yardım etmek için Osmanlı İmparatorluğu’na saldırmışlardır. İngiliz ve Fransızların niyetleri arasında Rusya’nın bölgede stratejik avantaj elde etmesinin önüne geçmek de bulunmaktadır.
1860-1861	Fransa, binlerce Hıristiyan Maruninin ölümü üzerine Suriye’yi işgal etmiştir. Bundan önce Türkiye’nin müdahalesi, büyük ölçüde zulmün sona erdirilmesini sağlamıştır.
1877-1878	Rusya, Bosna, Hersek ve Bulgaristan’daki Hıristiyanları korumak iddialarıyla Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan etmiştir. Yaygın kanıya göre ise Rusya’nın Balkanlar’dan toprak elde etmek hevesi müdahalenin gerçek nedenidir.
1898	ABD, İspanya ile savaştığı sıralarda Küba’yı işgal etmiştir. 1895’ten beri 200 bin civarında Kübalı toplama kamplarında ölmüştür. BM Şartı öncesi dönemde insancıl müdahale olmaya en yakın aday olarak görülmektedir.
1900	ABD ve İngiltere Boksör Ayaklanması sırasında vatandaşlarını korumak iddialarıyla Çin’e müdahale etmiştir. İlgili devletlerin Çin ile ticari bağlarını sürdürmek ortak emellerinin öncelikli dürtü olması daha olasıdır.
1913	Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan Hıristiyanları korumak iddialarıyla Makedonya’yı işgal etmişlerdir.
1939	Alman azınlığını korumak iddialarıyla Almanya Çekoslovakya’yı işgal etmiştir.
1971	Pakistan hükümeti tarafından hava saldırıları yürütülmesinin ardından Hindistan Batı ve Doğu Pakistan’ı (Bangladeş) işgal etmiştir. Hindistan, bir milyon kadarı Batı Pakistan ordusu tarafından öldürülmüş olan Doğu Pakistan halkının korunması için eyleme geçtiğini de iddia etmiştir. Ne BMGK ne de BM Genel Kurulu müdahaleyi desteklemiş ya da kınamıştır.
1978	Sınır çatışmaları sonrası Vietnam, Kamboçya Ulusal Kurtuluş Birleşik Cephesi’nin desteği ile Kamboçya’yı işgal etti. Bir milyonun üzerinde insanın ölümünden mesul olan Pol Pot rejiminin yıkılmasıyla sonuçlandı. Vietnam meşrumüdafaa eyleminde bulunduğunu iddia etmiştir. Vietnam’ın müdahalesini kınamak için ABD, İngiltere, Fransa ve Çin tarafından desteklenen karar tasarısı Sovyet vetosuyla engellenmiştir.
1979	Tanzanya, Uganda’nın Tanzanya’ya ait olan Kagera bölgesini ilhak etme girişimine karşı Uganda’yı işgal etmesi. Tanzanya ordusu, Ugandalı sürgünlerin

²⁸³ Funda Keskin, “Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6 Sayı 21, 2009, s.69.

Yıl	İnsancıl Müdahale
	de desteği ile Idi Amin rejimini devirmiştir. Ne BMGK ne de Bm Genel Kurulu müdahaleyi açık bir biçimde kınamış ya da desteklemiştir.
1991	Kuzey Irak'ta Kürtlere insani yardım ulaşımını sağlamak için ABD, İngiltere ve Fransa Irak hava gücüne karşı uçuşa yasak bölge kısıtlaması getirmiş ve bölgede 'güvenli alanların' korunması için 20.000 asker konuşlandırmıştır.
1992	BMGK'den Somali'deki durumun 'uluslararası barış ve güvenliğe tehdit' olarak kabul edildiği ve ABD öncülüğünde bir askeri gücün yerleştirilmesi önlemini içeren 794 sayılı karar geçmiştir. ABD, 18 askerinin ölümünden sonra 1994 Mart'ında askerlerini geri çekmiştir.
1993-1995	1993 Nisan'ında BM beş Bosna şehrinde 'güvenli bölge' oluşturdu. Temmuz 1995'te Srebrenitsa Bosna'lı Sırp tarafından basıldı ve 7000 sivil öldürüldü. Ağustos 1995'te NATO tarafından Bosnalı Sırp askeri birimlere hava saldırıları düzenlendi.
1994	Ruanda'da yoğun haber yayınlarına ve BM yetkililerinin taleplerine rağmen 100 gün içerisinde 800.000 insan Hutular tarafından katledildi.
1999	NATO Kosovalı Arnavutları koruma iddiasıyla Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne karşı 'Müttefik Güç Harekatı'nı (Operation Allied Force) başlattı. Operasyon BMGK tarafından ne desteklenmiş ne de kınanmıştır. Müdahale Batı tarafından yaygın olarak desteklenirken, Çin, Rusya ve G77 tarafından kınanmıştır.
1999	Doğu Timor'da bağımsızlık referandumundan sonra düzeni yeniden sağlamak için Avustralya öncülüğünde BM himayesinde gerçekleştirilen güç kullanımı. Endonezya müdahaleye rıza göstermiştir.
2001	ABD, Afganistan'a karşı 'Sonsuz Özgürlük Operasyonu'nu (Operation Enduring Freedom) başlattı. Müdahalenin insancıl temelde meşrulaştırılması büyük öneme sahip olmuştur.
2003	ABD 'Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu'nu başlattı. Bu operasyonun amaçlarından biri Irak vatandaşlarının özgürleştirilmesiydi. Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiasının yanlış olduğu kanıtlandı. İnsancıl amaçları da geriye dönük olarak abartılmıştı.
2003	Hükümet destekli milisler Sudan'ın Darfur bölgesinde katliamlar gerçekleştirdi. 2003-2004 arasında çok sayıda BM raporuna rağmen herhangi bir müdahale gerçekleştirilmedi. 2007'ye gelindiğinde BM 450.000 kişinin öldüğünü öne sürmüştür.
2008	Burma'da Budist keşişlerin gösterileri askeri cunta yönetimince şiddetle bastırıldı. Dış müdahale çağrıları yapılmasına rağmen, müdahale edilmedi.
2008	Zimbabve başkanı Mugabe muhalif parti destekçileri ve aktivistlerini baskı altına almakla suçlandı. Çeşitli sivil toplum kuruluşları müdahale çağrısı yaptılar.
2011	Libya'da Muammer Kaddafi yönetiminin halkına soykırım uygulayacağı kaygıları neticesinde BMGK'nin 1973 sayılı kararının sağladığı yetkiyle NATO tarafından hava operasyonları düzenlenmiştir. Operasyonlar Kaddafi rejimi devrilene kadar sürdürülmüştür.
2011-	Suriye'de insani kriz 500.000 civarında insanın ölümüne, 5 milyon kadar insanın yerlerinden edilmesine rağmen herhangi bir insancıl müdahaleye konu olmadan sürmektedir.
Kaynak: Aidan Hehir, <i>Humanitarian Intervention: An Introduction</i> , s.169-171. (2011 yılına ilişkin maddeler tarafımızca eklenmiştir.)	

4. Uluslararası Etik ve İnsancıl Müdahale

İnsancıl müdahalelerin yarattığı tartışmalar uluslararası ilişkiler disiplininde de önemli bir gündem maddesidir. Özellikle Soğuk Savaş'ın son dönemlerinden itibaren insan hakları, insancıl müdahaleler, küresel çevre, yoksulluk, eşitsizlik sorunları gibi meseleleri gündemine almış olan çeşitli kuramsal yaklaşımlar uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir yer işgal etmeye başlamışlardır. Uluslararası siyaset teorisi²⁸⁴, uluslararası etik²⁸⁵, küresel etik²⁸⁶, uluslararası normatif teori²⁸⁷ gibi çeşitli isimler alabilen bu yaklaşımlar²⁸⁸ ana akım uluslararası ilişkiler kuramlarının cevaplamaktan uzak olduğu uluslararası/küresel sorunlara cevap arayan kuramsal çabalardır.

İnsancıl müdahalelerin taşıdığı 'insancıl' sıfatı, müdahaleye 'ahlaki' bir içerik yüklemektedir. Daha önce de ele aldığımız üzere müdahalenin 'insancıl' gerekçelere dayandırılması, insancıl müdahaleleri devletlerin sıklıkla başvurdukları diğer müdahale biçimlerinden önemli ölçüde ayırmaktadır. İnsancıl müdahaleler, insani acıların sonlandırılması için gerçekleştirilen, dolayısıyla devletlerin çıkarlarının değil, insancıl kaygıların öncelikli rol oynadığı müdahaleler olarak iddia edilirler. Bu iddialar uluslararası ilişkilerin güç ve çıkar mücadelesiyle açıklanan klasik kavrayışından önemli ölçüde farklılaşır. Zira gerçekçilerin temsil ettiği klasik kavrayışta, devletler güçlerini azamileştirme ve çıkarlarını kollama mücadelesinde olan varlıklar olarak resmedilmişlerdir. Bu resimde 'insancıl kaygılar' yer almamaktadır.

Gerçekçi yaklaşımlarda, yukarıda ele aldığımız Machiavelli ve Hobbes çizgisinde devletlerin her daim güç peşinde koşan, birbirleriyle kıyasıya bir rekabet içerisinde olan birimler oldukları varsayılır. Düzenleyici öge olarak güç dengesi sistemi ön plana çıkarılır. Gerçekçilere göre ancak uluslararası sistemi oluşturan kutuplar arasında bir güç dengesi varsa uluslararası sistemde bir düzenden bahsedilebilir. Dolayısıyla gerçekçiler için önemli

²⁸⁴ Bkz. Kimberly Hutchings, *International Political Theory*, Sage Pub., London 1999; Charles R. Beitz, *Political Theory and International Relations*, Princeton University Press, Princeton 1999.

²⁸⁵ Bkz. Charles Beitz vd. (Ed.), *International Ethics*, Princeton University Press, New Jersey 1985.

²⁸⁶ Bkz. Heather Widdows, *Global Ethics: An Introduction*, Acumen Pub., Durham 2011.

²⁸⁷ Bkz. Mervyn Frost, *Towards a Normative Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1986; Chris Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Columbia University Press, New York 1992.

²⁸⁸ Normatif yaklaşımlara hangi ismin verilmesinin daha doğru olduğu oldukça tartışmalı bir husustur. Örneğin kimi düşünürler uluslararası ilişkiler disiplininde uzun süre hâkimiyetini korumuş olan pozitivist yaklaşımlara karşı konumu nedeniyle normatif teori ismini benimserlerken, kimileri ise siyaset teorisinin uluslararası siyasetle ilişkisi bağlamında uluslararası siyaset teorisi ismini uygun bulmaktadır. İnsancıl müdahalelerin daha çok ahlak felsefesi ile ilişkili bir kavram olması sebebiyle bu çalışmada uluslararası ahlak olasılıklarına yaptığı vurgu nedeniyle uluslararası etik kavramı tercih edilmiştir.

ya da birincil olarak kabul edilen unsur güçtür. Güç mücadelesi ve uluslararası sistemin kaotik yapısı değişmez birer veri kabul edilir. Bu çizgide gerçekçilere göre ahlaki değerler uluslararası politikanın bir bileşeni olarak kabul edilemez. Ahlaki değerler devlet davranışlarından çok insan davranışlarıyla ilgilidir. Herkesin üzerinde anlaşabileceği uluslararası bir ahlak anlayışından bahsedebilmek mümkün değildir. Devletlerin dış politikalarının ahlaki kaygılar taşıması uluslararası ilişkiler açısından kaotik sonuçlar yaratabilir.

Gerçekçiliğin kurucusu olarak kabul edilen Hans Morgenthau'ya göre “devletlerin eylemleri, ahlaki ilkeler ve hukuki bağlılıklarca değil, çıkar ve güce dair hesaplarca belirlenir”.²⁸⁹ Dolayısıyla devletler dış politikalarını belirlerken ahlaki ilkelerden ziyade ulusal çıkarın gerçekleştirilmesi – daha fazla güç elde edilmesi hedefini ölçüt alırlar. Fakat Morgenthau ahlaki ilkelerin devlet davranışları üzerinde çeşitli kısıtlamalarının da olduğunu kabul etmektedir. Morgenthau bu kısıtlamaları şu cümlelerle açıklamaktadır.²⁹⁰

Uluslararası politika, ahlaki düşüncelerin hiç rol oynamadığı bir seri teknik işlerden ve görevlerden ibaret bir şey kabul edilecek olsaydı, rakip bir ulusun nüfusunu önemli ölçüde azaltmak veya ... tamamen yok etmek, önde gelen askeri siyasi liderlerini yok etmek, en yetenekli diplomatlarını ortadan kaldırmak uluslararası politikanın meşru amaçları arasına girerdi.

Fakat Morgenthau'ya göre ahlakın getirdiği kısıtlar sınırlıdır çünkü “ulusların varlıklarını sürdürmek ve amaçlarını izlemek için katlandıkları koşullar” ahlaki ilkelerin bir tarafa bırakılarak gücün ön plana alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.²⁹¹

Morgenthau uluslararası ahlak hususunda ise ulusal ve uluslararası ahlak ayırımına giderek, bu iki ahlakın arasında bulunan gerilimin altını çizmektedir. Morgenthau'ya göre ulusal ahlak ile uluslararası ahlak anlayışı arasındaki bu gerilim ulusal ahlaktan yana çözümlenmiştir. Ulus devlet anlayışı, ulusal ahlak ile uluslararası ahlakın çatıştığı noktalarda bireyin ve devletin ulusal ahlaka öncelik vermesini gerektirmektedir. Morgenthau'ya göre bunun üç temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi ulus devletin vatandaşlarını ahlaki baskı altına alma hususundaki yetkinliğidir. İkincisi, ulus devletin, ulusa sadakatin evrensel ahlak kurallarına göre ön planda bulunmasını gerektirmesidir.

²⁸⁹ Hans J. Morgenthau, *Truth and Power: Essays of a Decade 1960-70*, Praeger Pub., New York, s.382'den aktaran Jack Donnely, “Realizm”, (Der. Scott Burchill v.d.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (çev. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan), (içinde), Küre Yayınları, İstanbul, s.73.

²⁹⁰ Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika Cilt:1*, (çev. Baskın Oran, Ünal Oskay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1970, s.304.

²⁹¹ *Ibid*, s.332.

Üçüncüsü ise bireyin ulus içerisinde evrensel ahlak kodlarını ulusal olanlara yeğlemesi hususunda pek şansının olmamasıdır.²⁹²

Morgenthau ahlakın bireysel bir durum olduğunu ve bireylerden oluşan bir devlet yönetiminin varlığından söz edebileceğimiz iç politika alanında ahlaki tutumların da bulunabileceğini ileri sürmektedir. Fakat uluslararası alanda böyle bir devlet yönetiminin olmaması uluslararası ahlakın etkinliğini kısıtlamaktadır.²⁹³

Ahlak kuralları bireylerin vicdanlarında işlerlik gösterebilirler. Bu yüzden de, etkin bir uluslararası ahlakın mevcut olabilmesi için gerekli önkoşul, kendi eylem ve hareketlerinden kişisel sorumluluk yüklenebilecek kişilerle açıkça özdeşleştirilebilecek devlet yönetiminin varlığıdır. Yönetime ait sorumluluğun, uluslararası işlerde ahlaki gereklilikler konusunda değişik anlayışlar taşıyan veya böyle bir anlayışa hiç sahip olmayan çok sayıdaki bireyler arasında dağıldığı bir yerde ise uluslararası ahlakın uluslararası politika üzerinde etkin bir engelleyici ve kısıtlayıcı sistem olarak işlerlik göstermesi mümkün değildir.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta ahlak anlayışının evrenselliği ve yerelliği sorunsalıdır. Morgenthau'ya göre “siyasal olarak ne kadar dinamik ulus varsa, potansiyel olarak da evrensel bir tanınma iddiasını taşıyan o kadar ahlak sistemi bulunmaktadır”.²⁹⁴ Dolayısıyla ahlak yerel olarak değişmekte ve evrensel ahlak anlayışı ancak herhangi bir ulusun kendi ahlak anlayışını evrensel olarak kabul ettirebilmesi ile söz konusu olabilmektedir.

Gerçekçiliğin diğer bir temsilcisi Edward H. Carr da güce vurgu yapmaktadır: “uluslararası düzende gücün rolü daha fazla, ahlakınki ise daha azdır... Her uluslararası ahlak düzeni bir tür güç hegemonyasına dayanmak zorundadır”.²⁹⁵ Carr da Morgenthau'da olduğu gibi ulusal toplum – uluslararası toplum arasında belirgin bir ayrıma gitmektedir. Carr'a göre uluslararası toplumu ulusal toplumdaki ayıran iki temel fark ya da kendi tabiriyle iki yetersizlik bulunmaktadır. Birincisi, uluslararası toplumun üyeleri arasında eşitlik prensibinin uygulanmamasıdır. Carr'a göre bunun temel sebebi “[g]ücün mütemadiyen veya potansiyel olarak mevzubahis olması[nın], uluslararası toplumun üyeleri arasında herhangi bir eşitlik anlayışını neredeyse anlamsız” hale getirmesidir.²⁹⁶ İkincisi ise ‘bütünün iyiliği parçanın iyiliğinden önce gelir’ gibi toplumu oluşturan genel

²⁹² Ibid.

²⁹³ Ibid, s.326.

²⁹⁴ Ibid, s.333.

²⁹⁵ Edward H. Carr, *Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939*, (çev. Can Cemgil), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.204.

²⁹⁶ Ibid, s.202.

ilkenin kabul görmemesidir.²⁹⁷ Carr'a göre "insanlar hala genel olarak dünyanın iyiliğinin, kendi ülkelerinin iyiliğinden daha büyük olduğu inancı üzerinden hareket etmekte tereddüt etmektedir. Bir dünya toplumuna duyulan sadakat henüz hayati önemdeki ulusal çıkarları arka planda bırakacak bir uluslararası ahlak yaratacak kadar güçlü değildir".²⁹⁸

Fakat Carr da Morgenthau gibi uluslararası bir ahlakın varlığını yadsımamaktadır. Carr'a göre "[h]erkes devletler üzerinde bağlayıcılığı olan bir uluslararası ahlak kodunun varlığında hemfikirdir".²⁹⁹ Fakat "uluslararası ahlak devletlerin ahlakıdır".³⁰⁰ Çünkü devlet kurgusal olmakla birlikte, kişileştirilmiş bir varlıktır ve uluslararası alanda ahlaki özne olan devlet kişisidir. Uluslararası alanda söz konusu olan devletlerin yükümlülükleridir.³⁰¹ Carr bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Devletin yükümlülüğü, herhangi bir bireyin veya bireylerin yükümlülüğüyle özdeşleştirilmez ve uluslararası ahlakın konusu devletlerin yükümlülükleridir".³⁰²

Carr yine Morgenthau'da olduğu gibi ahlak kurallarının bireyselliğine vurgu yapmaktadır. Bu bireysel ahlak anlayışının tam olarak devletlere uygulanabilmesi mümkün değildir. Carr'a göre "[u]luslararası ahlak kısmen kendine has standartları olan bir başka kategoridir".³⁰³ Carr bu noktada çoğu insanın devletlerin ahlaklı olması gerektiğine inanırken, kişilerden bekledikleri ahlaki davranışların aynısını devletlerden beklemediklerini vurgulamaktadır.³⁰⁴

Klasik gerçekçilik anlayışının önemli temsilcileri olan Morgenthau ve Carr'ın uluslararası ilişkiler anlayışı uluslararası bir ahlak anlayışına yönelik 'şüpheli' tavrın genel bir çerçevesini çizmektedir. Bu ve benzeri görüşleri benimseyenler uluslararası ilişkilerde ahlaki kaygıların belirgin bir rol oynayamayacağını veya kısmi bir rol oynayabilse dahi ahlaki kaygıların çıkar ve güç mücadelelerinin gölgesinde kalacağını savunurlar. Bu doğrultuda insancıl müdahaleler uluslararası ilişkilerde, gerçekten 'insancıl' olarak uygulanan müdahaleler olarak görülemezler. Bu tarz müdahaleler, en iyi ihtimalle müdahaleci devletlerin çıkarlarının başlıca rol oynadığı fakat kısmi de olsa insancıl kaygıları da gündemine alan müdahalecilik örnekleridir. En kötü ihtimalle ise müdahaleci

²⁹⁷ Ibid, s.199.

²⁹⁸ Ibid, s.202.

²⁹⁹ Ibid, s.192.

³⁰⁰ Ibid, s.189.

³⁰¹ Ibid, s.188.

³⁰² Ibid, s.189.

³⁰³ Ibid, s.195.

³⁰⁴ Ibid, s.194.

devlet çıkarlarının insancıl/ahlaki gerekçelerle süslenerek gizlendiği tipik çıkarsal müdahale biçimleridir.

Diğer taraftan uluslararası etik teori içerisinde gerçekçilerin yanında komüniteryanizm³⁰⁵ ve kozmopolitanizm³⁰⁶ gibi farklı konumlara da yer verilmektedir.³⁰⁷ Komüniteryanlar, uluslararası politikanın ahlaki birimleri olarak devletleri kabul ederler. Bir diğer ifadeyle komüniteryanlara göre uluslararası sistemin mevcut işleyişi çerçevesinde devletler temel egemenlik haklarıyla ahlaki varlıklardır. Dolayısıyla saldırganlığın yasaklanması, iç işlerine karışmama, meşru-müdafaa hakkı, insan haklarının korunması,

³⁰⁵ Komüniteryanizm siyaset ve uluslararası ilişkiler kuramında önemli bir yere sahiptir. İki alanda aynı isimle anılıyor olmalarına rağmen siyaset kuramında daha çok devlet-içi alana, uluslararası ilişkiler kuramında ise daha çok devlet-dışına ve devletlerarası ilişkilere atıfla kullanılır. Bu anlamda kimi yazarlar uluslararası ilişkiler kuramında devletçilik (statizm) kullanımını tercih ederler. Bkz. Eric A. Heinze, *Waging Humanitarian War: The Ethics, Law, and Politics of Humanitarian Intervention*, Suny Press, New York 2009, s.15. Fakat komüniteryanizm, birey ile topluluk arasındaki ahlaki statü tartışmasının topluluk tarafını temsil etmesi açısından iki bilim alanında da aynı anlama sahiptir. Siyaset biliminde bu tartışma genellikle liberalizm-komüniteryanizm ya da bireycilik-komüniteryanizm şekillerinde anılır. Uluslararası ilişkilerde ise bu tartışma kozmopolitanizm-komüniteryanizm tartışmasına dönüşür. Bkz. Chris Brown, *International Relations Theory ...*, s.21-107. Komüniteryanizm için zaman zaman Toplulukçuluk ya da Cemaatçilik şeklinde Türkçe karşılıklar kullanılmaktadır. Fakat çalışmada Kozmopolitanizmin karşıtı olarak daha uygun görüldüğü için Komüniteryanizm kullanımı tercih edilmiştir.

³⁰⁶ Kozmopolitanizm, uluslararası ilişkiler disipliniinde bireylerden oluşan bir evrensel toplum varlığına ya da imkânına işaret eder. Siyaset kuramında liberalizm, komüniteryanizmin karşısında konum alan bir düşüncedir. Uluslararası ilişkiler kuramında liberalizmin yerini kozmopolitanizm almaktadır. Fakat liberalizm ile kozmopolitanizmin önemli ortak paydaları olmakla birlikte farklılıklarının da olduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin, bireycilik çerçevesinde ortak paydaları bulunmasına rağmen uluslararası ilişkiler yaklaşımları açısından farklılaşabilirler. Bu farklılaşma örneğin küresel ekonomi, dünya devleti gibi çeşitli konular etrafında şekillenir. Kozmopolit düşüncenin en önemli temsilcilerinden biri kabul edilen Charles Beitz, bir çalışmasında kozmopolitanizmi ‘uluslararası liberalizm’ şeklinde anmaktadır. Bkz. Charles Beitz, “International Liberalism and Distributive Justice: A Survey of Recent Thought”, *World Politics*, Vol.51, No.2, 1999, s. 269-296. Chris Brown, kozmopolitanizm içerisinde Kantçılık ve Benthamcılığın (Faydacılık) yanında Marksizm’i de kabul etmektedir. Bkz. Chris Brown, *International Relations Theory ...*, s.44-47. Simon Caney, liberalizm ile kozmopolitanizmin aynı çatı altında kabul edilemeyeceğinin, kozmopolitanizmin önemli farklılıkları bulunduğunun altını çizer. Bkz. Simon Caney, *Justice Beyond Borders: A Global Political Theory*, Oxford University Press, New York 2005, ss.5-6. Richard Beardsworth ise kozmopolitanizmin, liberalizmden daha fazlasını vadeden bir yaklaşım olmasına rağmen kozmopolitanizmin, Aydınlanma liberal akımlarının bir yan ürünü olduğunu ifade eder. Bkz. Richard Beardsworth, *Cosmopolitanism and International Relations Theory*, Polity Press, Cambridge 2011, s.6.

³⁰⁷ Bu konular da oldukça tartışmalıdır. Zira kimi düşünürler realizm ile komüniteryanizmin aynı içeriğe sahip olduğunu vurgulayarak tarafları yalnızca komüniteryanlar-kozmpolitanlar olarak belirlemektedirler. Örneğin bkz. Chris Brown, *International Relations Theory ...* Diğer taraftan bu ayrışmalar uluslararası ilişkilerin ana akım tartışması olan Realizm-Liberalizm (Bkz. Michael J. Smith, “Humanitarian Intervention: An Overview of the Ethical Issues”, (Ed. Patrick Hayden), *The Philosophy of Human Rights*, (içinde), Paragon House, St. Paul 2001, s.478-502.) ; bunlara Marksizmin eklenmesiyle Realizm-Liberalizm-Marksizm (Bkz. Stanley Hoffmann, *Duties Beyond Borders*, Syracuse University Press, New York 1981.); İngiliz Okulu’ndaki tartışmaya atıfla Çoğulcular (Pluralizm)- Dayanışmacılar (Solidarizm) (Bkz. Nicholas J. Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford University Press, Oxford, 2003); Martin Wight’in meşhur üç gelenek sınıflandırmasına atıfla Realistler (Makyavelist) - Rasyonalistler (Grotiyan) – Devrimciler (Kantiyan) (Bkz. Alex J. Bellamy, “Humanitarian Intervention and the Three Traditions”, *Global Society*, Vol.17 No.1, 2003.) gibi çeşitli biçimlerde ele alınabilmektedir.

sorunların barışçıl çözümü gibi normlar uluslararası ahlakın unsurları sayılmaktadır.³⁰⁸ Komüniteryan olarak kabul edilen Michael Walzer toplum kavramını ön plana çıkarmakta ve bireylerin ait oldukları toplum tarafından kimliklendirildiklerini vurgulamaktadır.³⁰⁹ Walzer'a göre bireylerin ahlak anlayışlarını yaratan büyük ölçüde bu toplumsal kimliklendirme aşamasıdır. Dolayısıyla ahlak büyük ölçüde göreceli bir yapıya sahiptir. Walzer'ın ifadesiyle “sonsuz sayıda kültür, din, politik düzenleme, coğrafik koşul v.s. tarafından şekillendirilen sonsuz sayıda yaşam vardır”.³¹⁰ Dolayısıyla Walzer'a göre ahlaki seçimlerimiz tek bir evrensel ilke tarafından belirlenmemekte, bilakis kültürel bir çeşitliliğin sonucu olarak toplumdan topluma değişiklik arz etmektedir. Herhangi bir yerde ahlaki ya da doğru kabul edilenler, bir başka yerde ahlaki ya da doğru olmayabilmektedir. Walzer “[e]n iyi siyasal düzenleme[nin], hayatları düzenlenecek insanların tarihine ve kültürüne göre değişeceğini” savunmaktadır.³¹¹

Walzer uluslararası ahlak hususunda, ahlakın asgari bir temelde gerçekleşebildiğini vurgular. Bir diğer ifadeyle uluslararası ilişkilerde ahlak bireysel ahlaktan farklı olarak asgari bir ahlaktır (moral minimalizm).³¹² Walzer'a göre bu, bireyler açısından yaşam hakkı ve özgürlüktür³¹³; toplumlar açısından self-determinasyon³¹⁴; devletler açısından ise toprak bütünlüğü ve siyasal egemenliktir.³¹⁵ Walzer'ın insancıl müdahaleye ilişkin geliştirdiği yaklaşımda komüniteryan görüşün ahlaki yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Birey hakları evrensel olarak ancak ‘aşırı’ bir takım durumlar ortaya çıktığında devlete göre öncelik kazanmaktadır. Walzer'a göre “insancıl müdahale, ‘insanlığın vicdanını sarsan’ eylemlere karşı bir tepki olarak gerçekleştirildiğinde (başarı için mantıklı bir beklentiyle) haklı bir eylem olur”.³¹⁶ “Kıyımı durdurmak elinden gelen her devletin en azından bunu denemeye hakkı vardır”. Walzer müdahalenin şu durumlarda haklı olabileceğini ifade eder: Halkını temsil gücünü kanıtlamış ayrılıkçı hareketlere destek

³⁰⁸ Mark R. Amstutz, *International Ethics: Concepts, Theories, and Cases in Global Politics*, Rowman & Littlefield Pub., Lanham 2013, s.13.

³⁰⁹ Michael Walzer, *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*, University of Notre Dame Press, London 1994, s.101.

³¹⁰ Aktaran J. L. Holzgrefe, “The Humanitarian Intervention Debate”, (Ed. J. L. Holzgrefe, Robert O. Keohane), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2003, s.33.

³¹¹ Michael Walzer, *Hoşgörü Üzerine*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s.20.

³¹² Michael Walzer, *Thick and Thin ...*, s.67.

³¹³ Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez*, (çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010, s.88.

³¹⁴ Michael Walzer, *Thick and Thin ...*, s.67.

³¹⁵ Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş ...*, s.88.

³¹⁶ Ibid, s.157.

olmak; başka güçlerin önceki müdahalelerini dengelemek; katliamla tehdit edilen halkları kurtarmak. Walzer'a göre bu durumlarda egemenliğin yasal kuralları esnetilebilir veya ihlal edilebilir. Çünkü bu ihlaller "egemenliğin sadece bir ifadesi olduğu bireysel yaşam ve toplum özgürlüğünün değerlerini destekler".³¹⁷

Bir diğer komüniteryan David Miller da ulusal sınırların ahlaki önemini savunmaktadır. Miller'a göre bizim kendi vatandaşlarımıza yönelik sorumluluklarımız diğerlerine olan sorumluluklarımızdan çok daha geniştir.³¹⁸ Miller ulusal sınırlar ifadesiyle devletleri birbirlerinden ayıran sınırları değil ortak hassasiyetlere ve inançlara sahip, uzun bir tarihsel süreçte ortak yaşama bilinci geliştirmiş, diğer toplumlardan çeşitli karakteristik özellikleriyle ayrılan ve belirli ölçüde politik özerkliğe sahip topluluklar olan ulusları kastetmektedir.³¹⁹ Miller'a göre ulusların ahlaki önem sıralamasında öncelikli olması ahlaki evreni ortadan kaldırmamaktadır. Miller bizlerin kendi topluluğumuz dışındakilere de ahlaki sorumluluklar taşıyabileceğimizi kabul etmektedir. Fakat bunlar soyuttur ve ikincildir.³²⁰

Kozmopolitanlar ise bireyleri ön plana çıkarmakta ve uluslararası ilişkilerdeki devlet merkezli söylemi eleştirmektedirler. Kozmopolitlere göre bireysel ahlak ve bireylerin hakları devlet egemenliğinden üstündür. Uluslararası toplum devletlerden değil tek tek bireylerden oluşmakta dolayısıyla uluslararası politikanın ahlaki öznesi de birey kabul edilmektedir.³²¹ Kozmopolit düşüncenin önemli temsilcilerinden Charles Beitz, kozmopolitanizmi tüm dünyayı kapsama arayışında olan bir perspektif olarak tanımlamaktadır.³²² Kozmopolitanizm, paylaşılan ortak değerlere, ortak bir tarihe ya da etnik karakteristiklere de sahip olsalar, belirli bir grubun (ulusun) haklarının diğerlerine göre ön plana çıkarılmasına karşı çıkar.³²³ Beitz'e göre birey ya da insan ahlaki bir bakış açısıyla öncelikli bir öneme sahip olmalı ve bireylerin hakları ulusların hakkından üstün olmalıdır.³²⁴

Kozmopolit düşünceyi savunan diğer bir düşünür Thomas Pogge kozmopolit düşüncenin üç temel unsurunu tanımlamaktadır. İlk unsur bireyciliktir. Buna göre

³¹⁷ Ibid, s.158.

³¹⁸ David Miller, "The Ethical Significance of Nationality", *Ethics*, Vol:98, No:4, 1988, s.647.

³¹⁹ Ibid, s.648.

³²⁰ Ibid, s.647-648.

³²¹ Mark R. Amstutz, *International Ethics ...*, s.13.

³²² Charles R. Beitz, "Cosmopolitanism and Global Justice", *The Journal of Ethics*, No:9, 2005, s.15.

³²³ Ibid, s.17.

³²⁴ Charles R. Beitz, *Political Theory and ...*, s.54-55.

“öncelikli olarak eşit ilgi ve saygı gösterilmesi gereken ... aile, kabile, etnik, kültürel ya da dinsel topluluk, ulus ya da devlet değil, insan ya da bireydir”. İkinci unsur evrenseldir. Evrensellik anlayışına göre “ilgi ve saygı, her insan için eşit şekilde var olmalıdır” bir diğer ifadeyle hiçbir grup diğerinden üstün tutulmamalıdır. Üçüncü unsur ise genelliktir. Genelliğe göre “eşit ilgi ve saygı, herkes tarafından herkese gösterilmelidir, örneğin yalnızca aile bireylerine, kendi vatandaşlarına ya da kendi bölgelerinden olan insanlara değil”.³²⁵ Görüldüğü gibi Pogge da Beitz gibi insanı ya da bireyi öncelikli bir ahlaki statüye yerleştirmektedir.

Kozmopolitanlar bireyi ahlakın merkezine yerleştirerek uluslararası ilişkilerin önemli sorunlarına birey merkezli cevaplar bulmak çabasındalardır. Kozmopolitanizm bireylerden oluşan küresel bir toplum, ortak bir uluslararası ahlak ve tüm insanlığın ortak çıkarları üzerinden insancıl bir uluslararası politika tahayyül etmektedir. Bu çaba egemenliğe dayanan mevcut devletler sisteminin karşısında yer alır. Devletlerin haklarının yerine birey haklarını yerleştirerek, uluslararası sistemi birey merkezli olarak yeniden düzenleme kaygısı taşır. Uluslararası dağılım adaleti³²⁶, insan hakları³²⁷ ve demokrasi³²⁸ gibi ahlaki meseleler kozmopolitanizmde merkezi bir öneme sahiptir.

İnsancıl müdahale açısından gerçekçilerle komüniteryanların görüşleri devlet egemenliği ve müdahale-etmeme ilkelerini gündeme getirmeleri, ahlaki değerlerin bağlamsallığına vurgu yapmaları ve kolektif kimlikleri bireysel kimliklere göre daha ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmeleri açısından yakındır. Bu anlamda insancıl müdahaleler açısından yukarıda ele aldığımız devlet ve birey merkezli biçimindeki ikili ayrıma denk düşmesi açısından, temel tartışmanın taraflarını komüniteryanlar-kozopolitanlar biçiminde ele alabilmek mümkündür. Zira insancıl müdahalelere cevaz veren ya da karşı çıkanlar genellikle bu konumlarını birey ya da devlet merkezli düşüncelerden yola çıkarak temellendirmektedirler. Bu doğrultuda bireyi merkezine alanlar, insani krizler vuku bulduğunda devlet egemenliğini aşan insancıl kaygılar doğrultusunda insancıl müdahaleleri desteklerler. Diğer taraftan devleti merkezine alanlar ise müdahalelerin, devletler sistemini oluşturan devlet egemenliği ve müdahale-etmeme ilkelerini ihlal edeceğini ve bunun mevcut uluslararası düzeni sarsabilecek riskler barındırdığını ileri sürerler.

³²⁵ Thomas Pogge, *Küresel Yoksulluk ve ...*, s.278.

³²⁶ Bkz. Charles R. Beitz, *Political Theory and ...*

³²⁷ Bkz. Thomas Pogge, *Küresel Yoksulluk ve ...*

³²⁸ Bkz. David Held, *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Stanford University Press, California 1995.

Bu çerçevede egemenlik ve egemenin diğer egemenlerle ilişkilerini düzenleyen müdahale-etmeme, komüniteryanizm çatısı altında devlete (toplum ve en genel haliyle topluluk³²⁹) öncelikli bir ahlaki statü veren düşüncenin önemli bir unsuru olarak görülebilir. Chris Brown'ın belirttiği gibi komüniteryan düşünce, “değerlerin toplumdan kaynaklandığı, bireylerin hayatın anlamını bir politik topluma üyelikleri mucibince buldukları” iddiasına sahiptir.³³⁰ Dolayısıyla bireyleri kimliklendiren, onlara benliklerini kazandıran ait oldukları politik toplum ve dolayısıyla devlettir. Tersinden ifade edildiğinde politik toplumlar ve devletler olmaksızın bireylerin kimliksiz ve benliksiz kalacakları söylenebilir.³³¹ Bu çizgide komüniteryanlar, devleti öncelikli bir ahlaki statüye yerleştirerek, devletin varlığını zorunlu ve vazgeçilemez kılarlar. Birey ise ikincil bir statüye yerleştirilir ve varlığı devletin varlığına koşullu kılınır.

Komüniteryanizmin karşısında ise bireylere öncelikli bir konum atfeden kozmopolitanizmin konumlandığı söylenebilir. Kozmopolitanlar bireyi, devletin (toplum ve en genel haliyle topluluk) üstünde bir ahlaki statü ile ele alırlar. Komüniteryanizmin aksine kozmopolitanizm, bireylerin varlığı için devletleri zorunlu görmek yerine, devletlerin bireylerden oluştuğunu ve ancak onlarla anlamlı olabileceğini iddia eder. Yine tersinden ifade etmek gerekirse, bireyler olmaksızın devletten bahsedebilmek mümkün değildir. Bu düşüncenin doğrudan bir sonucu olarak devlet, varlığını borçlu olduğu bireylerin haklarını sağlamak ve korumakla yükümlüdür.

Komüniteryanizm ile kozmopolitanizmi ya da başka ifadelerle toplulukçuluk ve bireycilik ayrışmalarını egemenlik ve insancıl müdahale arasındaki gerilimin temelinde yatan felsefi anlaşmazlık olarak görmek mümkündür. Bu iki yaklaşım hem egemenliği, egemenliğin temel sütunu olduğu devletler sistemini hem de insan haklarını ve dolayısıyla da insancıl müdahaleyi farklı yollarla fakat ‘ahlaki’ olarak temellendirirler. Komüniteryanizm, devletlerin varlığını bireylerin varlığı için zorunlu bir koşul haline getirirken çıkış noktası bireylerin selametidir. Bireysel açıdan diğer bireylerin varlıkları ve devletler/toplumlar açısından ise diğer toplumların ve devletlerin varlıkları bir tehdittir. Devlet ise bu tehditlere karşı koruyuculuk vazifesi üstlenir. Egemenlik bu anlamda

³²⁹ Bkz. Gerard Delanty, *Topluluk: Bir Kavramın Anatomisi*, (çev. F. Bilge Atay), Everest Yayınları, İstanbul 2015.

³³⁰ Chris Brown, *International Relations Theory ...*, s.55.

³³¹ Bu doğrultuda yapılan önemli çalışmalar için bkz. Charles Taylor, *Benliğin Kaynakları: Modern Kimliğin İnşası*, (çev. Selma Aygül Baş, Bilal Baş), Küre Yayınları, İstanbul 2012; Michael J. Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, (çev. A. Emre Zeybekoğlu), Dost Yayınları, Ankara 2014; Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde: Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, (çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

devletlerin tehditleri bertaraf etmek için sahip olmaları gereken güç anlamında zorunludur. Örneğin iç-politikada egemen olmak, yasa koymak ve bu yasaların yaptırım gücünü sağlamak, iç güvenliği tesis etmek, can ve mal güvenliğini korumak gibi bireylerin diğer bireylerle olan ilişkilerinin düzenlenmesi veya bireylerin diğer bireylerden korunması anlamında elzemdir. Dış politikada ise egemenlik, diğer devletlerin yaratabileceği tehditlere ve genel olarak toplumu etkileyebilecek olumsuz faaliyetlerine karşı toplumu korumak anlamında gereklidir. Dolayısıyla burada toplumsal çıkarların savunulması etrafında şekillenen bir ‘ortak yarar’ anlayışı kurulur. Bu ortak yarar anlayışı, bireylerin tek tek haklarından ya da bireylerin tek tek sahip oldukları değerlerden daha üstün bir konuma yerleştirilir. Özetlemek gerekirse komüniteryanizmin ahlaki yargısı, toplumsal yararın bireysel yarardan üstün tutulması ya da daha doğru bir ifadeyle bireysel yararın toplumsal yarara bağımlı kılınmasıdır.

Kozmopolitanlar ise, her ne kadar devletler-üstü oluşumların ya da bir dünya devletinin varlığının gerekliliğini iddia eden biçimleri bulunsa da, mevcut devletler sistemi hakkında benzer bir akıl yürütmeye sahiptirler.³³² Devlet, hak-hukuk bağlamında devletler-üstü bir yasal organın bulunmaması dolayısıyla, birey haklarının sağlayıcısı ve koruyucusudur. Bu yine komüniteryanizm de olduğu gibi diğer bireyler, diğer toplumlar ve diğer devletlerin varlığı üzerinden şekillenir. Fakat kozmopolitanlar, komüniteryanların aksine diğerlerini doğrudan bir tehdit olarak görmezler ve ortak bir insanlık anlayışını ve insanlar arasında işbirliği olasılıklarını vurgularlar. Bu çizgide egemenlik, devlet-üstü oluşumların imkânı anlamında zorunlu olmamakla birlikte, mevcut devletler sisteminde bireylerin haklarının korunmasının zorunlu bir sonucu olarak görülür. Fakat yukarıda da kısaca ele alındığı üzere kozmopolitanizmin egemenlik anlayışı, sorumlu bir egemenlik anlayışıdır. Egemenliğin ancak bireylerin haklarının devlet tarafından tesis edildiği ve korunduğu ölçüde meşru bir iddia olabileceği ileri sürülür. Örneğin Charles Beitz, “kurumları adaletin geçerli prensiplerini karşılayan devletlerin özerk birimler olarak”

³³² Kozmopolitanizmin farklı varyasyonları bulunmaktadır. Beardsworth, ahlaki, kültürel, normatif, kurumsal, yasal ve politik olmak üzere altı farklı kozmopolitanizm anlayışını tanımlamaktadır. Kimi kozmopolitanlar, mevcut devletler sisteminin ortadan kalkması ve bir dünya devletinin gerekliliği gibi radikal ya da ütöpik fikirlere sahiplerken, kimileri ise devletleri temel aktörler olarak değerlendirmekte ve mevcut devletler sistemi içerisinde kozmopolit bir kavrayış geliştirmektedirler. Richard Beardsworth, bu ikinci tip kozmopolitanizmi “kozmpolit realizm” olarak anmaktadır. Bkz. Richard Beardsworth, *Cosmopolitanism and International ...*, s.8. Bu farklı kozmopolitanizm varyasyonlarının ortak noktası Howard Adelman’ın belirttiği üzere, “her bireyin, kozmik insan düzenine karşı çeşitli sorumluluklarıyla, ortak bir insanlığın üyesi olduğu” anlayışıdır. Bkz. Howard Adelman, “The Doctrine of the Responsibility ...”, s.185.

egemenlik iddiasında bulunabileceğini öne sürmektedir.³³³ Eğer bir devlet insan hakları gereklerini karşılıyor ise o devlet egemenlik iddiasında bulunabilecek, aksi durumda ise egemenliğin dayandığı temeller ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla kozmopolitanların görüşleri öncelikli olarak bireyden yola çıkar. Bireylerin hakları, ortak yarardan öncelikli bir konumda görülür ve bu hakları tesis etmeyen ya da ihlal eden devlet yapılarının sorunlu yapılar oldukları varsayılır.

Komüniteryanlar ile kozmopolitanlar arasında geçen tartışma yalnızca bununla sınırlı değildir. Yukarıda oldukça özet biçimiyle ele alınan tartışmanın, devlet-birey arasındaki ahlaki öncelik üzerine olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan insan hakları ve özellikle de konumuz olan insancıl müdahale açısından oldukça önemli olan bir başka tartışma ahlaki değerlerin yerelliği ve evrenselliği üzerinedir. İleride detaylandırılacağı üzere bu tartışma, yüzeysel olarak, ahlaki değerlerin yerel/toplumsal/kültürel olarak mı belirlendiği yoksa tüm insanlık için ortak olan evrensel bir ahlakın mı bulunduğu üzerinedir. Komüniteryanlar, ahlaki değerlerin toplumsallığına, kültürel göreceliğine vurgu yaparlar. Ahlaki değerlerin toplumsal olarak inşa edildiği savından hareketle değerlerin toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik arz edeceğini savunurlar. Dolayısıyla, belirli toplumların değerlerinin ahlaki olarak diğerlerinden daha geçerli ya da daha doğru kabul edilmesi mümkün değildir. Doğru-yanlış ve iyi-kötüye ilişkin bilgi her toplumun kendine özgü yapısı dâhilinde doğru ya da yanlış veya iyi ya da kötüdür. Bu doğrultuda komüniteryanlar, evrensel bir insan hakları anlayışına karşı eleştirel bir konum alırlar. Zira içeriği ahlaki olarak belirlenen haklar, evrensel değildir, toplumdan topluma değişiklik arz ederler. Belirli toplumlara ilişkin hakların evrensel kabul edilerek, o haklarla uyumlu olmayan toplumlara dayatılması doğru değildir.

Kozmopolitanların ise evrensel bir ahlak anlayışları bulunmaktadır. İçeriği oldukça tartışmalı olmakla birlikte, ortak bir insanlık anlayışından hareketle evrensel bir ahlak anlayışının varlığı iddia edilir. Tüm insanlar, insan olmak açısından eşittirler ve benzer ihtiyaçlara, amaçlara ve hassasiyetlere sahiptirler. İyiye, doğruya ilişkin bilgi komüniteryanların iddia ettiği ölçüde göreceli değildir. Bilakis insan olma temelinde evrenseldir. Dolayısıyla kozmopolitanlara göre toplumların ve devletlerin davranışlarını değerlendirebileceğimiz evrensel ahlaki ölçütler vardır. Bu ahlaki ölçütlerle inşa edilmiş evrensel bir insan hakları anlayışından söz edebilmek mümkündür. Bu hakların neler

³³³ Charles R. Beitz, *Political Theory and ...*, s.81.

olduğu noktasında belirgin bir uzlaşma olmamakla birlikte, en azından yaşam hakkı gibi temel haklardan oluşan bir evrensel haklar anlayışı kozmopolit düşüncede hâkimdir.

Kozmopolitanizmle komüniteryanizmi ayıran ve insancıl müdahale açısından önemli diğer bir tartışma ‘diğerlerine karşı sorumluluklarımız’ hususudur. Bu tartışmayı genel olarak ahlak felsefesi çatısı altında ‘diğerkâmlık’ (altruizm) başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Diğerkâmlık, birey düzeyinde, bireylerin diğerlerini de kendileri gibi düşünebilmesinin gerekliliğidir. Diğerkâm bireyler, yardıma muhtaç diğerlerine yardım etmeyi bir ödev kabul ederler. Diğer taraftan diğerkâmlığın karşısında ele alınan görüş genellikle ‘bencillik’tir. Farklı anlamlarda ele alınabilmekle birlikte, bireyin bencil olması öncelikle kendi yararını gözetmesi anlamı taşımaktadır. Bu anlamıyla bencil bireyler ise, diğerlerine yardımı ancak kendi yararına sonuç doğurabilmesi koşuluyla ele alırlar. Bu tartışmanın kolektif boyutları ise daha farklı tartışmaları gündeme getirir. Toplumların, devletlerin diğerkâmlıkları veya bencillikleri bireysel düzeyden daha karmaşık tartışmalar içerir. Maddi çıkarlar ve ahlaki ödevler özellikle devletler söz konusu olduğunda, içinden çıkılması zor denklemler yaratır. Bu doğrultuda bu tartışmanın kozmopolitanlar ile komüniteryanlar arasındaki, yukarıda kısaca bahsettiğimiz üzere, birey ve toplum/devlet önceliği meselesinden bağımsız değildir. Kozmopolitanizm, evrensel bir insan anlayışı ve bireye verdiği öncelikli konum dolayısıyla diğerkâmlığı ön plana çıkarır görünmektedir. Her ne kadar tamamı türdeş olmasa da, genel biçimiyle Kant’ın ahlak felsefesinin kozmopolitanizm üzerinde önemli bir tesiri olduğu ifade edilebilir. Kant’ın ‘insanın bir araç değil amaç olduğu’ yolundaki argümanı ve evrensel maksim düşüncesi (kategorik imperatif – koşulsuz buyruk) kozmopolitanizmin evrensel ahlak anlayışıyla örtüşmektedir. Yine Kant’ın diğerkâmlığı, kusurlu ya da mükemmel olmayan bir ödev (imperfect duty) olarak görmesi kozmopolitanizmin, diğerlerine karşı sorumluluklar noktasında başvurdukları önemli bir tezdır. Bu anlamda, diğerkâmlık ahlaki olarak diğerlerine karşı yerine getirilmesi gerekli olan bir ödev olmakla birlikte, zorunlu bir ödev değildir.

Diğer taraftan komüniteryanlar için toplumsal olanın ve dolayısıyla da devletin önceliği daha çok bencillik ile örtüşen yapıdadır. Buradaki bencillik, toplumsal ve dolayısıyla devlete ilişkin çıkarların ve ortak iyinin, diğerlerinin çıkarlarına ya da diğer iyilere karşı üstün bir konum elde etmesidir. Yine tamamı türdeş olmamakla birlikte, Hegel’in ahlak felsefesi komüniteryanizm üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Hegel’in törel olana, bireysel ahlak üzerinde verdiği öncelik komüniteryanizmin en önemli

savlarından biridir. Hegel'e göre törel olan, haklı ve doğrudur. Zira toplumun iyiliği, istençleri değişken olabilen bireylerin tek tek iyiliklerinin üzerindedir. Dolayısıyla ahlak, toplumsal ve tarihsel olarak belirlenen ve bu biçimde anlamlı olan bir şeydir. İyi olan, toplumsal olarak iyi olandır, yani ortak iyidir. Bu yaklaşım diğerlerine karşı sorumluluklar taşınabileceği fikrini reddetmemekle birlikte sınırlamaktadır. Çünkü belirli bir iyi (ortak iyi) anlayışına göre değerlendirilmek durumundadır. Devlet, ortak iyiyi sağlayan ve koruyan bir kurum olarak çıkar merkezli bir yapı olarak görülmek durumundadır. Zira devletin çıkarlarını gözetmesi, aslında ortak iyi yönünde eylemde bulunması anlamına gelecektir. Diğerlerine karşı sorumluluklar, ancak ortak iyiye hizmet etmesiyle mümkün olabilecektir. Dolayısıyla komüniteryanlar için diğerkâmlık değil, bireysel düzeydeki bencillik anlayışına yakın bir anlamda, önce kendini düşünme söz konusudur. Diğerlerine karşı sorumluluklar, kendimizden olanlara göre ikincildir.

Yukarıda kısaca ele alınan tartışmaların insancıl müdahale açısından sonuçları ileride detayına inileceği üzere, komüniteryanizmin müdahale-etmeme ilkesini ön plana çıkaran ve bunun sonucu olarak insancıl müdahaleyi yasaklayan ya da kısıtlı bir yer ayıran fikirler barındırdığı; diğer taraftan kozmopolitanizmin ise evrensel insan hakları ve demokrasi ideallerini ön plana çıkararak insancıl müdahaleyi serbestleştiren anlayışlar ortaya koyduğu şeklinde özetlenebilir. Burada belirtilmesi gereken en temel husus, devlet ile birey ilişkisinin, her iki düşüncenin de ele alması gereken bir konu olduğudur. Kökleri siyaset felsefesinde bulunan bu tartışmanın konumuz açısından önemi komüniteryanların devleti, birey karşısında yüceltmeleri; kozmopolitanların ise bireyi devlet karşısında yüceltmeleri fakat aralarında var olan zorunlu ilişkiden kaçınamayacak oluşlarıdır. Bu anlamda komüniteryanların, mevcut sistem içerisinde ulus-devletleri ve bunların ilişkilerini düzenleyen egemenlik ve müdahale-etmeme gibi klasik normları ön plana çıkarmaları doğal görünmektedir. Diğer taraftan kozmopolitanların ise insanlığı ve onları devletler karşısında koruyan insan hak ve özgürlüklerini vurgulamaları mantıksal tutarlılık açısından zorunlu görünmektedir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi her iki düşünce de, kolektivitenden bireye ve bireyden kolektiviteye şeklinde ayrı yollar izliyor olsalar da, ortak iyi ve bireysel iyi çerçevelerinde ahlaki bir temellendirmeye sahiptirler.

Kozmopolitanizm ve komüniteryanizm etrafındaki tüm bu tartışmalar açısından insancıl müdahale, önemli ölçüde ahlaki ve politik bir doğaya sahiptir. Ahlaki doğası, insan hakları ihlallerine maruz kalan bireylerin, hak ihlalleri ya da yoksunlukları

neticesinde yaşadıkları acılara kayıtsız kalınamayacağı ahlaki yönelimiyle, yukarıda ele alındığı gibi, insancıl ya da diğerkâm bir anlayışa dayandırılmaktadır. Fakat insancıl müdahalenin zorunlu olarak devletleri içeren bir tartışma olması, politik boyutunu ahlaki boyutunun üzerine çıkarmaktadır. Füsun Türkmen'in etkili bir biçimde belirttiği gibi, “[h]erşeyden önce bir insan hakları meselesi olarak insancıl müdahale, ne tam olarak kuramsal, ne tam olarak hukuki fakat tam anlamıyla siyasidir”.³³⁴ Zira devletler ve devletler sistemi, siyasal hakkında geleneksel olarak çıkarlar üzerinden kurgulanmıştır. Gayri-ahlaki (amoral) bir alan olarak düşünülen uluslararası sistem, devletlerin çıkar ve güç mücadelesine sahne olan bir alan olarak görülmüştür. Bu doğrultuda, ahlaki yönelimlerle temellendirilen insancıl müdahale, bu geleneksel kurgu içerisinde yalnızca saf ahlaki bir yönelim olarak görülemez, aynı zamanda ve belki de daha da önemli ölçüde siyasidir.

Fakat insancıl müdahalelere ilişkin bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz temellendirmeler konuyu siyasi gündeminden uzaklaştırarak ahlaki içeriğine hapsedmektedir. Aidan Hehir'in belirttiği gibi “eyleminin ‘insancıl’ olduğunu ilan eden müdahaleci taraf, eyleminin bencil ya da stratejik değil, açık bir biçimde tarafsız ve ahlaki olduğu savıyla bu eylemini meşrulaştırmayı denemektedir”.³³⁵ Bu çerçevede insancıl müdahalelere ilişkin değerlendirmeler çoğunlukla ‘insancıl’ duruma odaklanmakta ve bu çerçevede devletlerin insancıl eylemlerine ilişkin şüpheli tavırlar ‘kayıtsızlık’ gibi suçlamalara maruz kalmaktadır. Oysa özellikle Libya örneğini incelerken de göstereceğimiz gibi, insancıl müdahalelere ilişkin şüpheli tavır insani acılara kayıtsız kalınan bir konudan ziyade insancıl müdahalelerin olumlu sonuçlar yarattığına/yaratabileceğine ilişkin ‘şüphelerden’ yola çıkmaktadır. Zira bugüne kadar yaşanan örnekler ve burada inceleyeceğimiz Libya örneğinde insancıl müdahalelerin insancıl sonuçlar yarattığına ilişkin net bir değerlendirme yapılabilmesi güçtür. Diğer taraftan müdahaleci devletlerin insancıl müdahaleleri şahsi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdikleri, çıkarlarının dâhil olmadığı durumlarda müdahaleye yanaşmadıkları da özellikle Libya ve Suriye örnekleri bağlamında iddia edilebilecek bir husustur. İnsancıl müdahalesizlik olarak adlandıracağımız, insancıl müdahalelerde seçicilik olgusu bu hususa parmak basması açısından önem arz etmektedir. Özetle insancıl müdahalelerin siyasi

³³⁴ Füsun Türkmen, *İnsancıl Müdahale: İnsan Haklarının Yeni Boyutu*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2006, s.20.

³³⁵ Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An ...*, s.12.

doğasından soyutlanarak yalnızca ahlaki doğasıyla ele alınması, mevcut devletler sistemi esas alındığında sorunlu görünmektedir. İnsancıl müdahalenin, yalnızca ‘insancıl’ tarafına yüklenen ‘ahlaki’ içerik ile ele alınması, ‘müdahale’ tarafının sahip olduğu ‘klasik’ içeriğe galebe çalmakta ve müdahalecilik anlayışının çıkarsal yönelimlerini gizleyen bir işleve sahip kılınmaktadır.

Bir sonraki bölüm, bu bölümde genel çerçevesini vermeye çalıştığımız kavramsal ve kuramsal meselelerin daha derinlikli bir incelemesinden oluşmaktadır. Bu doğrultuda uluslararası etik gelenekler çerçevesinde, insancıl müdahalelerin temellendirilmesinde ya da eleştirisinde rol oynayan felsefi yaklaşımlar irdelenecektir. Bu bölümde genel hatlarıyla göstermeye çalıştığımız gibi, insancıl müdahalenin temel tartışması devlet egemenliği ile insan hakları çerçevesinde tanımlanan normların çatışmasıyla gündeme gelmektedir. Dolayısıyla insancıl müdahalelere cevaz verenler, devlet egemenliğine ilişkin klasik içeriğe eleştirel bir tutum takınarak, onu insan hakları temelli olarak yeniden tanımlama gayreti içerisine girmektedirler. Bunu yaparlarken dayandıkları savlar, yukarıda ele aldığımız sınırlı egemenlik anlayışından kaynak almaktadır. Egemen ile halk arasındaki ilişkiyi, egemenliği halka dayandırarak ele almakta ve bu çerçevede egemenin halk üzerindeki yetkilerinin bir sınırı olması gerektiğine hükmetmektedirler. Diğer taraftan insancıl müdahaleye karşı çıkanlar devlet egemenliğini, belirli bir halkın ortak yaşama iradesinin bir sonucu olarak ele almakta ve dışsal bir müdahalenin bu iradeyi ortadan kaldıracığı yaklaşımından hareket etmektedirler. Bu anlayış büyük ölçüde egemenliğin klasik yorumlarından beslenmekte ve toplum/devlet merkezli bir bakış açısına yaslanmaktadır. Kozmopolitanizm ve komüniteryanizm ayrışması çerçevesinde ele alınan bu temel anlaşmazlık, sonraki bölümde insancıl müdahale çerçevesinde üretilen argümanlar etrafında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM II

ULUSLARARASI ETİK GELENEKLER VE İNSANCIL MÜDAHALE TARTIŞMALARI

J. L. Holzgrefe, yaklaşık 3 ay içerisinde 1 milyon civarında Tutsi'nin ve ılımlı Hutu'nun "vurularak, yakılarak, aç bırakılarak, işkenceye maruz bırakılarak, bıçaklanarak ve kesilerek" öldürüldüğü Ruanda soykırımının çarpıcı bir anlatımını yaptıktan sonra uluslararası toplumun Ruanda soykırımını durdurmak için hiçbir şey yapmadığını ifade etmektedir. Ardından şu soruları sormaktadır:¹

Eğer mümkün olsaydı, uluslararası toplum katliamı durdurmak için ne yapmış olmalıydı? Müdahale etmek gibi ahlaki bir ödevi var mıydı? Müdahale için yasal bir hak söz konusu muydu? BMGK bir askeri müdahaleyi yetkilendirmeyi reddettiğinde ne yapılabilirdi? Eğer müdahale etme gibi bir ahlaki ödev varsa, müdahaleye karşı politik engellerin nasıl üstesinden gelinebilirdi? Ve en önemlisi gelecekte buna benzer felaketlerin ortaya çıkmasının önlenmesi için ne gibi önlemler alınabilirdi?

Holzgrefe'nin sorduğu sorular insancıl müdahalenin ahlaki, hukuki ve politik yönlerini kavrayan sorulardır. Fakat daha da önemli olan bu ve benzeri soruların neden sorulduğudur. İfade edildiği üzere insancıl müdahale, insani acıları durdurmak gerekçesiyle gerçekleştirilen askeri bir müdahale biçimidir. Donald E. Brown'ın 'İnsan Evrenselleri'² kitabında yayınladığı evrenseller listesine göre 'acı' evrensel bir duygudur. Yine aynı listede 'duygudaşlık' (empati) ve 'ahlaki duyarlılık' evrensel yüzeysel davranışlardan ve açık dil evrensellerinden olarak kabul edilmektedirler. Bu listeden yola çıkarak her insanın bir başkasıyla duygudaşlık ya da özdeşleşme yoluyla, bir başkasının acılarına ahlaki bir duyarlılık geliştirmesinin evrensel olarak mümkün olduğu söylenebilir. Bu durum genellikle 'vicdan' kelimesiyle karşılanmaktadır. Vicdan, davranışlarımıza ahlaki bir şekil veren, doğruyla karşılaştığında huzurlu, yanlışla karşılaştığında ise sızlayıp huzursuz eden bir duygu durumudur.³ Bu anlamda belki de insan olarak kendimize

¹ J. L. Holzgrefe, "The Humanitarian Intervention Debate", s.15-17.

² Donald E. Brown, *Human Universals*, McGraw – Hill, New York 1991'den aktaran Steven Pinker, *Boş Sayfa: İnsan Doğasının Modern İnkârı*, (çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2013, s.515-520.

³ Vicdan, genel bir biçimde "kişinin doğru ya da iyi olanı yapma doğrultusunda gelişmiş bir zorunluluk duygusu çerçevesinde, kendi davranışlarını, amaçlarını ve karakterini ahlaki açıdan değerlendirmesini

yüklediğimiz anlamın temelidir ve evrenseldir. Dolayısıyla vahşeti yaratanların da insan olduğu gerçeği bir tarafa bırakılırsa, her insanın şahit olduğu bir vahşet karşısında insani bir acı duyabilmesinin mümkün olduğu düşünülebilir.

Örneğin bu satırların yazıldığı sıralarda Suriye'de bir iç savaş tüm vahşetiyle sürüyor. İnsan kayıplarına sürekli yenileri ekleniyor. Çocuklar, kadınlar ve yaşlılardan oluşan sivil ölümleri yüz binlerle ifade ediliyor. Nicelleştiremeyeceğimiz daha nice acı, küresel iletişim araçlarının sağladığı anlık bilgi akışıyla gözlerimizin önünde yaşanıyor. Tüm bu insani acılara ahlaki bir duyarlılık geliştirmek mümkündür. Bu acılar karşısında üzülme, dehşete düşme ve vicdani bir muhasebeye girişmek insani bir tavır olarak algılanabilir. Bu vicdani muhasebenin sonucu olarak, bu acıların durdurulması için bir şeyler yapılması gerekliliğine varmak da mümkündür. Yukarıda ele aldığımız insancılığın ve onun askeri araçların kullanımına varmış şekli olan insancıl müdahalenin ahlaki temeli insancıl bir bakış açısıyla bu şekilde temellendirilmektedir. Duygudaşlık, ahlaki duyarlılık ve vicdanın birleşimi, bir başka ifadeyle diğerkâmlık, insani acıların önlenmesine yönelik bir eylemliliğin meşru zemini olarak kabul edilmektedir.

İnsancıl müdahalenin ahlaki temeline ilişkin insancıl bakış açısı, kabaca “hatırı sayılır acılar çeken başkalarına yardım etmek doğrudur/iyidir” şeklinde bir ahlaki yargının sonucudur. Bu yargıyla bağlantılı olarak “acı kötüdür”, “insan hayatı değerlidir”, “başkalarına yardım etmek iyidir” gibi ardıl ahlaki yargılar üretilebilir. Fakat kısaca, insancıl müdahalenin ahlaki temelinde, insanın ahlaki özne olarak kabul edildiği ve böylece insanların korunmasının birçok farklı ahlaki düzeyin üzerinde bir öneme sahip kılındığı belirtilmelidir. Oysa insanın daha birçok ahlaki birim içerisinde tanımlanan sosyal bir varlık olduğu bilinmektedir. İnsanın sosyal varoluşu, insancıl müdahaleye ilişkin birçok tartışmayı da bünyesinde barındırmaktadır. Aile, toplum, devlet gibi birçok aidiyet ve bu aidiyetlerin oluşturduğu birçok kimlik ahlaki olarak farklı analiz düzeylerini gerekli kılar. Kimlikler, ortak insanlık kimliğinden farklı olarak bir öteki ayrımı ve çıkar farklılaşması yarattığı için insani özdeşleşme durumu, ya da insani bakış açısı sorgulanabilir hale gelmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, bireysel düzeyde dahi diğerkâmlık duygusunun saf bir iradeden oluşup oluşmadığı tartışmalıdır.

sağlayan psiko-kültürel yapı” şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Mehmet Altan, *Küresel Vicdan*, Timaş, İstanbul 2011, s.39.

Diğerkâmlık ve diğerkâmlığın sınırları ahlak felsefesinde tartışılan bir konudur. Bir kişi iyilik yaparken acaba ne kadar kendi öz çıkarlarından bağımsız hareket etmektedir? Saf bir iyilik gibi görünen bir eylem aslında gerçekten o kadar saf olmayabilir. Diğerkâmlıkla hareket ettiğini iddia eden kişi, en yalın haliyle iyiliğin kendisinde yarattığı kişisel bir tatmin duygusundan yola çıkıyor olabilir. Kişisel bir tatmin sağlamak için iyilik yapmak da bencillik sıfatına dâhil edilebilir. Başka türlü ifade etmek gerekirse bunun doğrudan bir çıkar sağlamaktan çok fazla bir farkı yoktur. Ray Billington bu hususta şu örnekleri vermektedir:⁴

Cüzamlılar arasında yaşayan bir misyoneri güdüleyen, içsel tatmin ve dışsal saygı görme arzusu olabilir; başkası için hayatını tehlikeye atan birisi, belki de yalnızca hiçbir şey yapmamış olması halinde hayat boyu sürebilecek bir utanç duygusundan dolayı bu tercihi yapmıştır.

Bireylerde bile bu denli tartışmalı bir doğaya sahip diğerkâmlık-bencillik zıtlığı, her ne kadar antropomorfizmle insani özellikler yükleniyor olsa da, insanların toplamından daha fazlası olan karmaşık toplumsal yapılar ve devlet yapıları için içinden çıkılması güç bir sorunsal meydana getirmektedir.

Özetle, insancıl müdahalenin yarattığı tartışmalar en azından felsefi boyutuyla ahlak felsefesini ilgilendirmektedir. Yukarıda ele aldığımız üzere, uluslararası etik, normatif teori ya da uluslararası politik teori isimleriyle anılan ve uluslararası ahlaki meseleleri inceleyen uluslararası ilişkiler kuramsal yaklaşımları, insancıl müdahaleyi ahlak ve politika ilişkisi bağlamında ele almaktadırlar. Bu doğrultuda insancıl müdahalenin temel tartışmaları ahlak ve politika felsefesinin temel meselelerine temas etmektedir. Holzgrefe'ye göre insancıl müdahalenin haklılaştırılması tartışması dört temel ana başlık altında ele alınabilir.⁵ Bunların ilki ahlaki ilginin uygun kaynağına (proper source of moral concern) ilişkindir. Holzgrefe burada doğalcılık (naturalist) ve oydaşmacılık (consensualist) olmak üzere iki yaklaşımdan bahsetmektedir. Doğalcılara göre uluslararası adalet dünyanın doğasında olan ve mantık ve deneyim yoluyla keşfedilen bir özelliktir. Dolayısıyla bu yaklaşımlara göre dünya hakkındaki temel olgular insanlar tarafından değiştirilemeyecek olan içsel bir ahlaki önem taşımaktadır. Bu anlayışın karşısında bulunan oydaşmacılar ise herhangi bir uluslararası normun, bu norma konu olan birimler tarafından açık veya örtülü bir biçimde kabul edilerek, bir diğer ifadeyle oydaşma ile oluştuğunu ileri sürerler. Bu açıdan

⁴ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak: Ahlak Düşüncesine Giriş*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s.58.

⁵ J. L. Holzgrefe, "The Humanitarian Intervention Debate", s.19-20.

bakıldığında doğalcılara göre zaten var olan normlar keşfedilirken, oydaşmacılara göre oydaşma sonucunda husule getirilirler. Doğalcılarda dünyanın doğasında olan normlar herkes için bağlayıcıyken, oydaşmacılarda tarafların kabulüyle bağlayıcılık kazanır.⁶

İkincisi, ahlaki ilginin uygun nesnesi (appropriate objects of moral concern) hakkındadır. Burada da bireycilik (individualism) ile kolektifçilik (collectivism) tartışması ön plana çıkmaktadır. Bireycilere göre ahlaki ilginin nesnesi bireyler ve bireylerin refahıdır. Buna karşılık kolektifçilere göre etnik grupları, ırkları, ulusları ya da devletleri içeren gruplardır. Kolektifçiler tek tek bireylerin hakları, çıkarları ve tercihleri yerine bunların toplu bir biçimde oluşturdukları grupların hak, çıkar ve tercihlerine odaklanırlar. Üçüncüsü, ahlaki ilginin değeri (appropriate weight of moral concern) üzerinedir. Holzgreffe burada eşitlikçi (egalitarian) ve eşitsizlikçi (inegalitarian) teorilerden bahsetmektedir. Eşitlikçilere göre ahlaki ilginin nesnelere birbirlerine eşit olmalıdır. Eşitsizlikçilere göre ise bunun tersinin de gerçekleşmesi mümkündür. Dördüncü ve sonuncusu ise ahlaki ilginin kapsamı (proper breadth of moral concern) üzerinedir. Burada da evrenselci (universalist) ve tikelci (particularist) teoriler bulunmaktadır. Evrenselcilere göre tüm ilgili birimler ahlaki ilginin uygun nesneleryken, tikelcilere göre bazı insanlar, kimi uluslar gibi belirli birimler ahlaki ilginin uygun nesnelere dir.⁷

Holzgreffe'nin yapmış olduğu bu ana ayrımlar ahlak felsefesinin temel meseleleridir ve yukarıda ele aldığımız komüniteryanizm ve kozmopolitanizm tartışmasında da kapsanmaktadır. Bu çerçevede bakıldığında, ahlaki ilginin kaynağına ilişkin kozmopolitanların doğalcı, komüniteryanların ise oydaşmacı tarafa yakın oldukları ifade edilebilir. Zira kozmopolitanlar tüm insanların ortak olarak paylaştıkları evrensel ahlaki ilkelerden bahsederlerken; komüniteryanlar ise bunların belirli toplumsal, geleneksel, kültürel çerçeveler içerisinde oluşturduklarını iddia etmektedirler. Ahlaki ilginin uygun nesnesi hakkında kozmopolitanların bireyci, komüniteryanların ise kolektifçi oldukları ifade edilebilir. Zira yukarıda ele aldığımız gibi, bu tartışma komüniteryanizm ile kozmopolitanizmin temel ayrışma noktalarından biridir. Kozmopolitanlar bireye ve birey temelinde evrensel bir insanlık ahlakına vurgu yaparlarken, komüniteryanlar topluma, devlete ve en genel ifadesiyle kolektiviteye işaret ederler. Ahlaki ilginin değeri hususunda, kozmopolitanların eşitlikçi, komüniteryanların ise eşitsizlikçi tarafa yakın durdukları ifade edilebilir. Bu tartışma bağlamında altı çizilmesi gereken husus, kozmopolitanların tüm

⁶ Ibid, s.19.

⁷ Ibid, s.19-20.

insanları herhangi bir ayırım gözetmeksizin eşit kabul etmeleri, komüniteryanların ise ulusal olana belirli bir öncelik tanımlarıdır. Son olarak ahlaki ilginin kapsamında ise kozmopolitanların evrenselci, komüniteryanlar ise tikelci oldukları ifade edilebilir. Zira kozmopolitanlara göre ahlaki ilginin nesnesi olarak gördükleri insanların tamamı ahlaki ilginin kapsamına dâhil edilirken, komüniteryanlara göre belirli birimler bu kapsama öncelikli olarak dâhil olurlar. Bu tartışmalar ve temel ahlaki nüanslar akılda tutularak, ahlak felsefesinin ana geleneklerini ve bunların insancıl müdahaleye ilişkin ne gibi savlar üretebileceğini incelemek yerinde olacaktır. Bu tartışma başlıklarından ilk üçü olan faydacılık, doğal hukuk ve sözleşmecilik, büyük ölçüde liberalizmin felsefi çizgisi içerisinde şekillenmiş olan ve kozmopolitanizm olarak andığımız genel düşüncenin sıklıkla başvurduğu geleneklerdir. Komüniteryanizm, devlet ve toplum merkezli görüşleri temsil eder biçimde tek bir başlık altında ele alınmaktadır. Son olarak hukuki pozitivizm ve ahlak başlığı altında insancıl müdahalenin yasallık-meşruluk ikilemi ele alınmaktadır.⁸ Bu tartışma daha önce de belirtildiği üzere, insancıl müdahalelerin yasallığın üzerinde konumlandırılabilen bir meşruluk iddiasına sahip olabilmesinden ileri gelmektedir. Bu tartışmada da kozmopolitanlar ahlak/meşruiyet görüşlerine, komüniteryanlar ise hukuki pozitivizm anlayışına yakın konumlanmaktadır.

1. Faydacılık ve Sonuçculuk

Temelleri David Hume, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi düşünörlere dayanan faydacılık en üstün ahlaki ölçütün fayda, haz ve mutluluk olduğunu savlayan bir düşünce geleneğidir. En önemli temsilcilerinden olan John Stuart Mill'in meşhur tanımıyla "... eylemler, mutluluğu arttırdıkları ölçüde doğru, mutluluğun aksine yol açtıkları ölçüde ise yanlıştır".⁹ Öğreti birçok biçimi ve çağdaş yorumu bulunsa da, genellikle eylem temelli faydacılık ve kural temelli faydacılık olarak ikiye ayrılmaktadır.¹⁰ Eylem temelli faydacılık Fred Feldman'ın yetkin tanımıyla "bir eylem[in] ancak ve ancak öznenin onun yerine yapabileceği daha faydalı başka bir eylem yoksa doğru"¹¹ olduğudur. Bir diğere ifadeyle eylem faydacılığına göre eylemler, fayda ölçütüne tabi tutularak ve diğere alternatiflerin

⁸ Bu bölümde kullanılan başlıklarda, Holzgreffe'nin yapmış olduğu sınıflandırmadan yararlanılmıştır. İçerik tarafımızca şekillendirilmiştir. Bkz. J. L. Holzgreffe, "The Humanitarian Intervention Debate", s.20-36.

⁹ John Stuart Mill, *Utilitarianism*, The Floating Press, e-kopya, s.14.

¹⁰ Bu ayrıma gidilmeyen, faydacı öğretiyi tek bir düşünce çatısı altında ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bkz. Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri: Liberalizm ve Etik*, (çev. Bülent Arıbaş), İletişim Yay., İstanbul 2006. Anlam ayrımları üzerine yapılan detaylı bir çalışma için bkz. Fred Feldman, *Etik Nedir?*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

¹¹ Fred Feldman, *Etik Nedir?*, s.46.

getirebileceği olası faydalarla kıyaslanarak haklılaştırılmaktadır. Dolayısıyla bir eylem, onun olası sonuçlarına yönelik yapılan fayda hesapları neticesinde gerçekleştirileceği için bu anlayış ‘sonuççu’¹² bir anlayış olarak da değerlendirilmektedir. Kural temelli faydacılık ise bir eylemin ancak genel bir ahlaki kurala uygunsuz ahlaken doğru olduğu fikridir.¹³ Toplumlar için bu kurallar toplumu bağlayan ahlaki yasalar olurken, uluslararası alanda ise uluslararası normlar ya da her ne kadar tartışmalı olsa da uluslararası ahlak kuralları olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla kural temelli faydacılıkta bir eylem ancak ilgili uluslararası normlara ya da ahlak kurallarına uygunluğunun yarattığı fayda ölçülerek doğru veya yanlış olarak kabul edilir.

Faydacılığın yukarıda ifade edilen görüşleri insancıl müdahaleye uyarlandığında sonuç odaklı ve norm odaklı olmak üzere iki farklı değerlendirme karşımıza çıkmaktadır. Eylem faydacılığın çıkarılan değerlendirme, insancıl müdahalenin olası sonuçlarının, yapılmaması durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlardan daha iyi olacağı öngörülüyorsa doğru olacağı yönündedir. Dolayısıyla eylem faydacılığına göre bir soykırım, katliam ya da toplu öldürme gibi durumların yaratacağı can kaybı, insancıl müdahale sırasında yaşanabilecek can kaybından büyükse müdahale eylemi doğrudur, bunun aksi ise yanlıştır. Holzgreffe’nin aktardığı üzere bu yaklaşımla kimi eylem temelli faydacılar Tanzanya’nın Uganda müdahalesini İdi Amin diktatörlüğünü devirdiği ve yaşanabilecek can kayıplarını önlediği için haklı olarak değerlendirmekte iken; Hindistan’ın Bangladeş müdahalesini ise çok fazla can kaybına yol açtığı için yanlış bulmaktadırlar.¹⁴

Eylem temelli faydacı ahlak, eylemin genellikle önceden kestirilemeyen sonuçlarıyla ilgilendiği için *a posteriori* (sonradan olan) bir ahlaktır. İnsancıl müdahalede de bu durum belirgin hale gelmektedir. Ne insancıl müdahalenin sonuçları ne de gerçekleştirilmediği takdirde ortaya çıkabilecek koşullar nettir. Örneğin insancıl durum son derece vahim ve karmaşık görünürken, çatışan hiziplerin dayanışması ile bir anda iç savaş ya da şiddet durumu sona erebilir. Ya da insani durumun müdahale için yeterli insani acıya sebep olmadığı ve insancıl müdahalenin daha kötü sonuçlar doğurabileceği hesaplanan bir durumda insani durum gitgide daha kötü bir hal alabilir. Bu insancıl müdahalenin, eylem temelli faydacı yorumuna, bir diğer ifadeyle sonuççu yaklaşımına yöneltilen en temel eleştiridir. Örneğin, John Janzekovic, insancıl krizlerin her birinin “tarihsel ya da bölgesel

¹² Bkz. Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s.20.

¹³ Fred Feldman, *Etik Nedir?*, s.95.

¹⁴ J. L. Holzgreffe, “The Humanitarian Intervention Debate”, s.21.

eğilimlere veya diğer temel yapısal sebeplere” dayandığını belirtmektedir. Janzekovic’e göre bu durum, her bir insani krizin kendilerine has zorluklara ve karmaşıklıklara sahip olmaları nedeniyle sonuçlarının kestirilmesini güçleştirmektedir. Bu doğrultuda insancıl müdahalenin olası sonuçları tam olarak kestirilemeyeceği için sonuççuluk yalnız başına insancıl müdahaleye ahlaki olarak güvenli bir temel teşkil etmez. Örneğin, NATO’nun Kosova müdahalesi öncesinde müdahalenin kısa bir süre içerisinde insan krizi sona erdireceği hesaplanmış olmakla birlikte, NATO’nun yoğun bombardımanlarına rağmen kriz 78 gün daha devam etmiş ve bu süreç zarfında Sırp 850.000 civarında Kosovalı Arnavut’u zorla Kosova’dan çıkarmışlardır.¹⁵

Eylem temelli faydacılık insancıl müdahale açısından farklı eleştirilere de tabi tutulmaktadır.¹⁶ Bunlardan biri yalnızca sonuçsal bir fayda analiziyle her türlü insani kriz durumuna müdahale edilebileceği ve bu durumun da “aşırı bir diğerkâmlık”¹⁷ durumunu ortaya çıkarabileceğidir. Yalnızca “kurtarılacak can sayısının kaybedilenden fazla olması” şeklinde ifade edilen koşul hemen hemen tüm insani krizler için rahatlıkla sağlanabilir. Zira insancıl müdahalenin fikrîsel alt yapısı yaygın, büyük insan hakları ihlalleri, insanlığın vicdanını kanatan, şok eden eylemler söz konusu olduğunda müdahale için haklı bir zeminin oluştuğunu kabul eder. Bu tarz ihlallerin ya da böyle bir olasılığın vuku bulduğu durumlarda kurtarılacak insan hayatının, müdahale sırasında kaybedileceklerden fazla olacağına hükmedilmesi muhtemeldir. Ayrıca müdahaleye girilmeden önce, müdahale sırasında ve sonrasında insani durumun hangi yönde gelişeceği bilinemeyeceği için müdahale kararı alınırken ‘fayda’ durumunun analiz edilebilmesi ancak öznel bir biçimde gerçekleştirilebilir. Bu durum da müdahaleci devletlerin niyetleri doğrultusunda fayda koşulunu keyfi olarak ele alabileceği anlamına gelmektedir.

Eylem temelli faydacılığa yöneltilen bir diğer eleştiri, müdahale sırasında normalde hoş görülemeyecek eylemlerin yine “kurtarılacak can sayısının kaybedilenden fazla olması” koşuluna bağlı olarak haklılaştırılabilmesidir. Holzgrefe buna örnek olarak NATO’nun Sırbistan Radyo Televizyon binasının soykırımın propagandasını yapması gerekçesiyle bombalanması olayını vermektedir. Bu bombalama sırasında binada çalışan siviller de hayatını kaybetmişlerdir. Lakin bombalama eylemi, propagandanın savaşta

¹⁵ John Janzekovic, *The Use of Force in Humanitarian Intervention: Morality and Practicalities*, Ashgate, Hampshire 2006, s.33.

¹⁶ Burada ele alınan eleştiriler ve daha fazlası için bkz. Fernando R. Teson, “The Liberal Case for Humanitarian Intervention”, *Public Law and Legal Theory Working Paper No:39*, Kasım, 2001.

¹⁷ J. L. Holzgrefe, “The Humanitarian Intervention Debate”, s.22.

şiddeti arttırması ve savaşı uzatma potansiyeli taşıması nedeniyle eylem temelli faydacılığa göre meşru görülebilir.¹⁸ Bu duruma verilebilecek bir başka örnek II. Dünya Savaşı'nı sona erdiren atom bombalarıdır. Atom bombalarının yarattığı dehşet verici yıkım ve sivil ölümleri 'II. Dünya Savaşı'nın uzaması, atom bombalarının yaşattığı can kaybından daha fazla can kaybına neden olabilirdi' şeklinde bir tezle savunulabilmektedir.¹⁹

Bu tezin, insancıl müdahalenin temellerini oluşturan haklı savaş doktrinindeki kökleri 'Çifte Etki Doktrini' (Doctrine of Double Effect) şeklinde anılmaktadır. Bu doktrine göre bir eylem, eğer iyi bir sonuca yol açacaksa, onun yarattığı olası kasti olmayan diğer kötü sonuçlar hoş görülebilir. Örneğin, bir kişi 5 insanın hayatını kurtarmak adına, istemeden 1 insanın ölümüne yol açıyorsa onun eylemi 5 insanın hayatını kurtarmak amacıyla ve daha büyük bir iyiliğe yol açmak niyetiyle yola çıktığı için meşru görülebilir. Thomas Aquinas, Summa Theologica isimli eserinde, nefsi müdafaa hususunda çifte etki doktrininden bahsetmektedir.²⁰

Hiçbir şey tek bir eylemin iki etkiye sahip olmasını önleyemez, bunların biri kasıtlı iken diğeri ise niyetin yan ürünüdür. Ahlaki eylemler köklerini niyetlenenden alırlar, niyetin yan ürünlerinden değil... Buna bağlı olarak, nefsi müdafaa durumu iki etkiye yol açabilir bunların biri kişinin hayatını kurtarması iken diğeri saldırganın öldürülmesidir.

Nefsi müdafaa dışında Aquinas, haklı savaş doktrinini önemli bir kuramcısı olarak ön plana çıktığından, çifte etki doktrini kötülükleri cezalandırma ve iyiliği tesis etme savaşı olarak algılanan haklı savaşı da kapsar biçimde yorumlanmıştır. Çifte etki doktrinini çağdaş yorumlarında haklı bir savaşın, ya da seküler biçimiyle insancıl müdahalenin iyi bir sonuca ulaşmak adına yola çıktığından, kasti olmayan diğer yan sonuçların hoş görülebileceği fikrine ulaşılmıştır. Örneğin Fernando Teson çifte etki doktrinini esas alarak oluşturduğu izin verilebilir/meşru görülebilir bir insancıl müdahale doktrininin mutlaka sahip olması gereken beş özelliğini tespit etmektedir.²¹

¹⁸ J. L. Holzgrefe, "The Humanitarian Intervention Debate", s.22.

¹⁹ Bu yönde bir görüş için bkz. William Manchester, *Goodbye Darkness: A Memoir of Pacific War*, Back Bay Books, New York 2002. Manchester burada tam olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: "Japonya'nın ana adalarının işgalinin yaratabileceği insan kaybını –şok edici boyutlarda Amerikan ve milyonlarca fazla Japon'un hayatı- düşünün ve Atom bombası için Tanrı'ya şükredin". Bkz. s. 210.

²⁰ R.W. Dyson (Ed.), *Aquinas: Political Writings*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s.263-264.

²¹ Fernando R. Teson, "Moral Basis of Armed Humanitarian Intervention revisited", (Ed. Don E. Scheid), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2014, s.76.

1. Müdahale eden, masum insanların ölümünü doğrudan niyet etmemelidir. Eğer bu tarz ölümlerin olacağını öngörüyor ise, bunların asgari düzeyde olmasını sağlamalıdır.
2. Müdahale edenin haklı bir nedeni olmalıdır. Haklı neden, yalnızca insanların korunması olabilir. Bir diğer ifadeyle yalnızca insanlara karşı ciddi şiddet eylemlerinin durdurulması ve önlenmesi haklı bir neden teşkil eder.
3. Müdahale haklı nedenin gerçekleştirilmesine maddi bir biçimde yardım etmelidir. Bir diğer ifadeyle, müdahalenin yoğunluğu, haklı nedenin gerçekleştirilmesi için gerekli olmayan bir düzeydeyse müdahale haklı görülmez.
4. Müdahalenin haklı nedeni gerçekleştirilmeye yönelik maddi yardım derecesi, savaşın maliyetini, özellikle de tali ölümleri karşılayabilecek kadar büyük olmalıdır. Bu madde zarar ve yararın dengeli olmasını esas alır.
5. Haklı neden, yani insanların korunması, ahlaki anlamda savaşın maliyetini, özellikle de tali zararları karşılayabilecek kadar zorlayıcı olmalıdır. Bu madde ahlaki aciliyet durumlarının farklı olabileceğini ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle her haklı neden, müdahalenin vereceği tali zararları haklılaştıramaz. Örneğin, bir soykırımı durdurmak, devrilmiş bir demokratik hükümeti tekrar kurmaya nazaran daha zorlayıcıdır.

Kural temelli faydacılık ise insancıl müdahaleyi gerektiren uluslararası normlara vurgu yapar. Uluslararası insan hakları normları, herhangi bir yerde yaşanan yaygın insan hakları ihlallerini önleme gerekliliğini taşıdığı için insancıl müdahale bu uluslararası norma ya da uluslararası ahlak yasasına uygundur ve dolayısıyla doğrudur. Kural temelli faydacı ahlak ilgili uluslararası normlara uygunluğun faydayı ortaya çıkaracağını savunduğu için *a priori* (önceden olan) bir ahlak anlayışıdır. Dolayısıyla insancıl müdahaleye zemin hazırlayan yaşam hakkı gibi insan hakları normları kural temelli faydacılığı doğruluk ya da haklılık ölçütünü sağlamaktadır. Sonuçların fayda veya mutluluğa yol açıp açmadığı sonraki bir değerlendirme konusudur. Zira müdahale ilgili uluslararası normlara uygunsuz, müdahalenin faydayla sonuçlanacağı önceden varsayılmaktadır. Yasalar söz konusu olduğunda kural temelli faydacılığın genellikle sorgulanmayacağı söylenebilir. Yasalar toplum yararı sonucu ortaya çıkmış ve uyulmakla yükümlü olunan kurallardır. Uluslararası hukukun ise bu hususta tartışmalı bir durumu vardır. Devletleri bağlayan yasalar yeterli olmayan yaptırım mekanizmaları, statüleri tartışmalı uluslararası kuruluşlar ve şüphesiz ki çıkar-odaklı geleneksel sistemin sürüyor olması gibi nedenlerle iç hukuk sistemlerinde olduğu kadar sonuç doğuramamaktadır. Özellikle söz konusu olan, uluslararası yasalardan farklı olarak ahlak anlayışlarını kapsayan uluslararası normlar olduğunda bu durum daha

da belirgin hale gelmektedir. Ahlakın uluslararası durumu daha önce de ifade edildiği gibi tartışmalıdır. İnsancıl müdahale de bu statüsü tartışmalı olan normlara dayandığı için kural temelli faydacılığın varsayımsal dayanakları sarsılmaktadır. Bu temel sorun uluslararası normların nasıl oluştuğu ve kabul edildiği tartışmasıyla aynı zemine sahiptir.²²

Kural temelli faydacılık aynı temelde klasik müdahale-etmeme ve devlet egemenliği ilkelerinin savunulması için de kullanılabilir. Uluslararası insan hakları normları yerine devlet egemenliği koyulduğunda, insancıl müdahalenin bu normlara zıt bir durum oluşturduğu için savunulamayacağı ileri sürülebilir. Louis Henkin bu görüştedir. O'na göre insan hakları çok yaygın olduğundan bunların bir dış müdahale yoluyla ortadan kaldırılması yolu açıldığında “neredeyse her devletin... herhangi bir başkasına karşı güç kullanmasını yasaklayan hiçbir hukuk kuralı kalmayacaktır”.²³ Oscar Schaster de benzer bir şekilde insancıl müdahalenin yasallaşması durumunda güçlü devletler “başka devletleri devirme hususunda neredeyse sınırsız bir hakka” sahip olacaklardır görüşünü savunmaktadır.²⁴ Müdahale-etmeme normu genel olarak faydacılık düşüncesi içerisinde kural temelli iddia edilmekle birlikte, eylem temelli olarak da ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda kimi düşünürler faydacı savları, insancıl müdahale karşıtı olarak kullanılabilir. Bu gibi düşünülere göre insancıl müdahalelerin yaratabileceği zararlar, getirebileceği faydalardan fazla olma riski taşımaktadır. Zira insancıl gerekçelerle dahi olsa, askeri müdahalelere meşruiyet zemini kazandırmak uluslararası sistem açısından olumsuzluklar yaratabilme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla faydacı-sonuçcu bir değerlendirmeye insancıl müdahaleler yerine uluslararası sistemin temel düzenleyici ilkesi olan müdahale-etmeme ilkesinin sürdürülmesi yeğlenmelidir. Fernando Teson, müdahale-etmeme ilkesine dayanan bu savları, faydacı müdahale-etmeme modeli olarak anmaktadır.²⁵

²² Bkz. Marta Finnemore, “İnsani Müdahale Normlarını İnşa Etmek”, (Der. Peter J. Katzenstein), *Milli Güvenlik Kültürü: Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, (çev. İbrahim Efe), (içinde), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2014, s.179-215.

²³ Louis Henkin, *How Nations Behave: Law and Foreign Policy*, Columbia University Press, New York, 1979'dan aktaran J. L. Holzgrefe, “The Humanitarian Intervention Debate”, s.24.

²⁴ Oscar Schaster, “The Legality of Pro-democratic Invasion”, *American Journal of International Law*, 1984, s.649'dan aktaran J. L. Holzgrefe, “The Humanitarian Intervention Debate”, s.24.

²⁵ Bkz. Fernando R. Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry ...*, s.25.

2. Doğal Hukuk, Doğal Haklar ve Deontoloji

Doğal hukuk kabaca, doğada değişmeden var olan bir doğa yasasının bulunduğunu ve bu yasaya uygun olanın haklı-doğru, uygun olmayanın ise haksız-yanlış olacağı görüşüdür. Dolayısıyla ahlak ve adalet bu doğal yasaya uygun olarak, tüm insanlar için ortak olan evrensel bir nitelik taşır. Francisco Vergara'nın ifade ettiği gibi doğal hukuk görüşünün kaynakları Tanrısal emirlere, ahlak duygusuna ya da insan aklına atıfta bulunur.²⁶ Tanrısal kaynaklar söz konusu doğa yasasının Tanrı tarafından bildirildiğini ve onun emirlerine uygun davranışların doğru olacağını savlar. Bu görüşün kaynakları Augustine, Thomas Aquinas gibi Ortaçağ Hristiyan düşünürlerine dayanır. İnsancıl müdahale açısından bizi haklı savaş (just war) doktrinine götürür.

Doğal hukukun ikinci kaynağı ahlak duygusudur. Buna göre her insanın içinde bulunan ahlak duygusu vasıtasıyla doğanın ortak ahlak yasaları keşfedilmeli ve buna uygun davranılmalıdır. Doğal hukukun üçüncü kaynağı ise insan aklıdır. Buna göre her insan aklı vasıtasıyla doğanın yasalarına vakıf olabilir ve buna uygun davranabilir. İnsan aklına olan bu güven bilindiği gibi Amerikan ve Fransız Devrimleri yoluyla günümüz Batı dünyasının politik, sosyolojik ve ekonomik temellerini oluşturmuştur. Yine Batı'nın ahlaki değerlerinin evrenselleşmesi ile insan hakları gibi günümüz uluslararası normlarının hâkim normlar haline gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla doğal hukuk görüşünün özellikle ahlaki ve akli temellerinin günümüze önemli bir tesirinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Doğal hukukun kökleri stoa felsefesinde bulunabilir. Stoacıların doğa üzerinden kurguladıkları evrensel insan ve kozmos anlayışları doğal hukukun öz fikriyle örtüşmektedir. Stoacılar, dünyayı ve evreni kapsayan canlı bir doğa anlayışı ve doğayla uyumlu yaşamak fikri hâkimdir. "Stoa[c]ılar için dünya [(evren)] bir canlıdır, tıpkı iç içe geçtiği Tanrı gibi... insan için yaşamak, evrensel yaşamla [(doğa)] uyum içinde yaşamaktır".²⁷ Stoacıların doğa kavramı, maddi doğayı değil, Tanrısal doğayı esas alır. Jean Brun'un belirttiği gibi stoacılar doğa ile Tanrı eş anlamlıdır.²⁸ Bu anlamda iyi ve doğru olanın temsili olan doğa, Tanrısal iyiliği ve doğruluğu barındırır. İnsan ise akli aracılığıyla doğada bulunan bu Tanrısal iyiliği kavramaya çalışan ya da kavramakla

²⁶ Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri ...*, s.125-126.

²⁷ Jean Brun, *Stoa Felsefesi*, (çev. Medar Atıcı), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.39.

²⁸ Ibid, s.52.

mükellef bir canlıdır. Zira stoacılar için akıl, Tanrı'nın insandaki bir yansıması gibi görülmektedir. Seneca'nın ifadesiyle "akıl, tanrısal tinin, insanların bedenine gömülmüş bir parçasından başka bir şey değildir".²⁹

Stoacıların bu evrensel Tanrı-doğa ve akıl düşüncesi, insanın da bir parçası olduğu "her şeyin birlikte soluduğunu, şeylerin ve varlıkların evrensel bir duygudaşlık içinde olduğunu" savlar.³⁰ Evrensel duygudaşlık, tüm insanların ortak bir doğa yasası altında ortak bir ahlak duygusuyla donatıldıkları ve bu anlamda da ortak bir töze sahip olduklarının ifadesidir. Bu doğrultuda Stoacılar, kendilerini Atina sitesinin yurttaşları olarak değil dünyanın yurttaşları olarak addetmişlerdir. Zira Stoacılar göre evrensel yasa her şeyin üzerinde olan bir yasa olduğundan tüm insanlarda ve toplumlarda hüküm sürer. Bu anlamda tüm insanlar "ortak bir yasada birleşmiş olarak" yaşayan eş yurttaşlardır.³¹

Stoacıların tüm bu düşünceleri Stoa düşüncesinin Roma dönemi temsilcisi Marcus Aurelius'un şu ifadelerinde özet bir biçimde görülebilir.³²

Tüm olaylar birbirlerine girişiktirler; bağlantıları kutsaldır ve hemen hemen hiçbirini öbürüne yabancı değildir. Çünkü birlikte düzenlenmiş olup, aynı dünyanın düzenine birlikte katılmaktadırlar. Gerçekte her şeyi içeren tek bir dünya, her yere dağılmış tek bir Tanrı, tüm anlaklı varlıklara ortaklaşa olan tek bir töz, tek bir yasa, tek bir us vardır sadece; gerçek de tektir, aynı doğaya sahip ve aynı ustan pay alan insanlar için yetkinlik de tek olduğuna göre.

Stoacılar da doğal hukuk, yukarıda ele aldığımız Vergara'nın yapmış olduğu ayrımın üç biçimini, Tanrısal esin (emir), akıl ve ahlakı bir bütün olarak içerir görünmektedir. Fakat Stoacılığın doğal hukuk anlayışının, Roma döneminde Hıristiyanlığın yaygınlaşması sonucunda, Hıristiyan teolojisi ile sentezlendiği ve farklılaştığı söylenebilir. Hıristiyanlıkla birlikte doğal hukukun akıl ve ahlak boyutu, Tanrısal emirin hâkimiyetine girmiş ve Stoacıların doğayla uyumlu yaşamak düşüncesi Tanrısal emirlere göre yaşamak biçimine dönüşmüştür. Bu noktada Augustine'in "Tanrı Devleti (De Civitate Dei - The City of God)" isimli çalışması hatırlanabilir. Bu çalışmada Augustine, yeryüzü devleti (civitas terrana) ve Tanrı devleti (civitas dei) olmak üzere iki ayrı devlet tanımlar. Augustine'nin düşüncesinde Tanrı devleti, Tanrı'nın inayeti ile yönetildiğinden "hakiki adaleti" temsil ederken, yeryüzü devleti ise hükümdarların hükümlerle sevgisi ile yönetildiğinden

²⁹ Ibid, s.47.

³⁰ Ibid, s.60.

³¹ Ibid, s.107-108.

³² Marcus Aurelius Antoninus, *Kendime Düşünceler*, (çev. Ceyda Eskin), Oda Yayınları, İstanbul 2009, s.69.

“adaletsizliği” temsil eder.³³ Augustine’in yapmış olduğu bu iki devlet ayrımı, Stoa düşüncesinin doğal hukuk anlayışının özünü oluşturan evrensel yasa formülünü, Tanrı devletinin yasasıyla eşitlemesi bağlamında önemlidir. İnsanları bağlayan yeryüzü devleti yasaları kusurlu yasalar iken, Tanrı devletinin evrensel yasaları kusursuzdur. İnsanlara kutsal metinlerce bildirilmiş bu evrensel yasalara uyulması gerekmektedir. Dolayısıyla Stoacılar da Tanrısal olan doğayla uyumlu bir biçimde yaşamının Tanrı’nın insandaki yansıması olan akıl yordamıyla keşfi iken, Augustine’de ve Ortaçağ Hıristiyan teolojisinde insanın kusurlu (günahkâr) aklının, yaratılışının Tanrısal emirlere uyarak kurtuluşa ermesi³⁴ biçimine dönüşmüştür. Bu düşüncede Tanrı, akıl ve ahlak arasındaki kopuş açık bir biçimde görülebilmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi doğal hukuk anlayışının Ortaçağ Hıristiyan biçimi konumuz açısından büyük bir önem taşıyan haklı savaş anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Haklı savaş (Just War – Justum Bellum), savaşın hangi durumlarda haklı görülebileceğine ilişkin özellikle Hıristiyan düşüncesinden³⁵ önemli ölçüde etkilenmiş görüşlerden oluşan bir öğreti olarak tanımlanabilir. Öğreti büyük ölçüde savaşın ahlaki olarak olumsuz bir olgu olduğu kabulüne sahiptir. Bu anlamda savaşın sınırlandırılmasına yönelik fikirleri ihtiva eder. Lakin belirli durumlar altında savaşa başvurmanın ahlaki olarak savunulabileceği düşüncesi öğretinin temelidir. Bu belirli durumlar öğretiye katkı yapmış birçok düşünürce farklı biçimlerde ele alınmıştır. Kimi zaman genel bir ‘kötülük’ (evil) durumuna karşı, kimi zaman ‘ahlaki olmayan bir düşman’a karşı savaş verilmesi haklı sıfatına layık görülmüştür. Bu çerçevede haklı savaş, bir savaşın ancak ‘kötülükleri cezalandırmak’ genel başlığı altında ve özellikle günahkâr, kâfir, barbar gibi kimselere verildiği takdirde haklı olabileceği düşüncesi olarak görülebilir. Bu noktada Tanrı’nın evrensel yasalarına karşı gelmiş olanlar kötülüğü temsil eden güçler olarak kendileriyle mücadele edilmesi gereken kimselerdir. Haklı savaş anlayışının mimarları olarak kabul edilebilecek olan Ambrose, Augustine ve Aquinas gibi teologların haklı savaş düşünceleri

³³ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.153-154.

³⁴ Augustine ve genel olarak Hıristiyan teolojisinde ‘Adem’in düşüşü’, ‘ilk günah’ gibi anlatılardan hareketle insanın günahkarlığı ve Tanrısal emirlere uyarak kurtuluşa erme (salvation) teması hakimdir. Bkz. Ernesto Bonaiuti, “The Genesis of St. Augustine’s Idea of Original Sin”, (çev. Giorgio La Piana), *The Harvard Theological Review*, Vol.10 No.2, 1917, s. 159-175.

³⁵ Hıristiyan düşüncesinde haklı savaş dışında kutsal savaş (holy war) şeklinde bir başka doktrin de bulunmaktadır. Kutsal savaş Hıristiyanlık adına ve büyük ölçüde Hıristiyanlığın yayılması adına yapılan savaşlara verilen isimdir. Bu anlamda haklı savaştan önemli bir biçimde ayrılmaktadır. Hıristiyanlığın savaşa ilişkin düşüncelerinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Davis Brown, *The Sword, the Cross and the Eagle: The American Christian Just War Tradition*, Rowman and Littlefield Pub., Plymouth 2008.

‘kötüye karşı mücadele’ ortak temasına sahiptir. Ambrose’da Hıristiyan olmayan dünya barbar bir dünyadır ve barbar dünyaya karşı verilecek olan savaşlar haklı savaşlardır.³⁶ Augustine’de de benzer bir biçimde Tanrı’nın inayetiyle yapılan tüm savaşlar ve kötülükleri cezalandırma savaşları haklı savaşlardır.³⁷ Aquinas’ta ise yine kötülükleri cezalandırmak haklı savaşın en önemli haklı nedenidir.³⁸ Özetle, Tanrı’nın evrensel yasalarına, bir diğer ifadeyle doğal hukuka karşı gelmek kötülük, kötülükle mücadele ederek onu yenilgiye uğratmak ise iyiliği tesis etmektir. Kötülükle mücadele, haklı savaşın ve ortaçağa damgasını vuran teolojik bir biçime bürünmüş doğal hukukun önemli bir teması haline gelmiştir.

Haklı savaş anlayışı yalnızca savaşın hangi durumlarda ahlaki kabul edilebileceğine ilişkin değildir. Bunun yanında savaşın ahlaki bir biçimde nasıl yürütüleceğinin de, düşünsel gelenek boyunca ortaya çıktığı ifade edilebilir. Dolayısıyla haklı savaş içerisinde, “savaşın ahlakiliği” anlamına gelen jus ad bellum ve “savaşta adalet” anlamına gelen jus in bello olmak üzere iki ayrı bölüm ortaya çıkmıştır.³⁹ John Mark Mattox’a göre, jus ad bellum açısından, haklı savaşın geçmişten bugüne genelleşmiş bir takım ilkelerinden bahsedebilmek mümkündür. Mattox, haklı neden (just cause), nispi adalet (comparative justice), doğru/iyi niyet (right intention), yetkili otorite (competent authority), son çare (last resort), ilan etme (public declaration), başarı için makul beklenti (reasonable probability of success), orantılılık (proportionality), savaşın nihai hedefinin barış olması (peace as the ultimate objective of war) olmak üzere dokuz farklı ilke saymaktadır.⁴⁰

‘Haklı neden’, şüphesiz savaşın haklılığını belirleyeceği için jus ad bellumun en önemli unsuru olma özelliğini taşımaktadır. Genel anlamı savaşın mutlaka gerçekten haklı bir nedene dayanması gerektiğidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu nedenlerin ne olduğuna ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür. Genel olarak savunma, diğerlerini savunma, masumları koruma, kötülüğü cezalandırma gibi nedenlerin haklı neden koşulunu sağlayacağı ifade edilmiştir. ‘Nispi adalet’, savaşa başvurmaya ilişkin nedenlerin, başvurmamaya ilişkin seçeneklerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerektiğini vurgular. Bir diğer ifadeyle sorunların çözülmesinde savaşa başvurmanın da mümkün olup

³⁶ Louis J. Swift, “St. Ambrose on Violence and War”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 101, 1970, s.533.

³⁷ John Mark Mattox, *Saint Augustine and the Theory of Just War*, Continuum, New York 2006, s.46.

³⁸ R.W. Dyson (Ed.), *Aquinas: Political Writings*, s.240-241.

³⁹ Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş ...*, s.47.

⁴⁰ Bkz. John Mark Mattox, *Saint Augustine and ...*, s.9-10.

olmadığı, savaşın gerekliliğine nispi olarak düşünülmelidir. Ancak bu karşılaştırma neticesinde savaşın zorunlu olduğuna karar veriliyorsa savaş haklı bir savaş kabul edilecektir. ‘Doğru veya iyi niyet’, savaşın yalnızca haklı nedenlerle belirlendiği, bu haklı nedenleri sağlayan koşulların sona erdirilmesini amaçladığı ve bunlar dışında başka niyetlere sahip olunmadığı ölçüde haklı bir savaş verilebileceğini ifade eder. Örneğin toprak kazanımı, çıkar elde etme gibi farklı niyetler savaşın haklılığına gölge düşüreceği için kabul edilemez olacaktır. Niyetin bizzat kendisi haklı, adil, doğru olmalıdır. ‘Yetkili otorite’, haklı savaşa bu savaşı yetkilendirebilecek bir otorite tarafından karar verilebileceği ilkesidir. Bu anlamda büyük ölçüde kendi üzerinde daha yüksek bir otorite olmayan politik bir otoriteden yani egemen otoriteden bahsedilmektedir. Egemen otoriteden kasıt genellikle devlet olmakla birlikte, fikri gelişimi içerisinde zaman zaman dini otoritelerin de bu yetkiye sahip olabileceği düşünülmüştür. Burada esas olan örneğin herhangi bir kişinin, topluluğun savaşın haklılığını belirleyemeyeceği, haklı bir savaşa girişemeyeceğinin tespit edildiğidir.⁴¹

‘Son çare’, savaşa başvurmayaya karar verilmeden önce her türlü savaş dışı seçeneğin değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Bir diğer ifadeyle savaşa tüm çareler tükendikten sonra son çare olarak başvurulmalıdır. Savaş dışı seçenekler denenmeden başvurulmuş savaş, gerekçeleri haklı olsa dahi haklı bir savaş olarak kabul edilemez. ‘İlan etme’, haklı bir savaşa başvuracak olan otoritenin savaşa başvurma nedenlerini, savaş dışı seçenekleri deneyip herhangi bir sonuç alamadığını, bir diğer ifadeyle savaşa son çare olarak başvurmak durumunda kaldığını ilgililere (halkına) ilan etmesi gerekliliğidir. Bu ilke şeffaflık ilkesi şeklinde de anılmaktadır. Büyük ölçüde verilecek haklı savaşa, bizzat bu savaşın tarafı olacak olan halkın ikna edilmesi, tepkisinin ölçülmesi gayelerini içerir. Fakat diğer bir yönü de bu ilan aynı zamanda düşmana yönelik olarak yapılmasıdır. Düşman savaş tehdidiyle uyarılarak, bir yerde savaş dışı son bir seçenek denenmektedir. ‘Başarı için makul beklenti’, verilecek olan haklı savaşın başarıya ulaşacağına, haklı nedenleri oluşturan koşulların savaş sonrası ortadan kalkacağına yönelik güçlü bir beklentinin bulunması anlamına gelmektedir. Eğer böyle güçlü bir beklenti yoksa savaşa başvurmak haklılaştırılmaz. ‘Orantılılık’, savaş neticesi elde edilebilecek olan iyiliğin, savaşa yaratılabilecek kötülükten fazla ya da onunla orantılı olmasıdır. Eğer savaş, mevcut kötülükten daha fazla kötülüğe yol açabilme olasılığına sahipse, böyle bir savaş haklı

⁴¹ Ibid, s.9.

olarak değerlendirilemez. ‘Savaşın nihai hedefinin barış olması’, savaş sonrası barışın sağlanması gerektiğini ifade eder. Savaş, insanları yeniden mutluluğa, düzene, barışa v.s. kavuşturacaksa haklı olarak değerlendirilebilir.⁴²

Jus ad bellum, yukarıda sayılan dokuz ilkenin sağlanması durumunda bir savaşın haklı olarak görülebileceğine ilişkin görüşleri kapsar. Mattox’un belirttiği gibi bu ilkeler ahlaki bir zorunluluğun değil, eğer savaşa başvurulacaksa bunun ahlaki meşruiyetinin ve izin verilebilirliğinin çerçevesini çizen ilkelere dir.⁴³ Jus in bello ilkeleri ise haklı bir savaşa başvurulduktan sonra, savaşın ahlaki olarak da sürdürülmesi gerektiğini belirlerler. Bu ilkeler, orantılılık ve ayırt etme olmak üzere genellikle iki tanedir. ‘Orantılılık’, savaşta gücün orantılı bir biçimde kullanılması gerektiğini koşullar. Bunun anlamı hedeflenen askeri sonuçlara, mümkün olan en kısa zamanda ve gereksiz zararlardan kaçınılarak ulaşılmasıdır. Eğer hedeflenenden farklı zararlar veriliyor, orantısız bir güç kullanılıyorsa bu savaş haklı olarak sürdürülemez. ‘Ayırt etme’ ise özellikle savaşanlar ile savaşmayanların birbirinden ayrı tutulması ilkesidir. Haklı bir savaşın, haklı olarak sürdürülmesi savaşmayanların, bir diğer ifadeyle savaşın hedefi olmayanların zarara uğratılmamasına bağlanmıştır. Savaşmayan kategorisi büyük ölçüde çocuk, kadın, yaşlı, malul gibi sivillerden oluşmakla birlikte yaralı, esir ya da savaşamayacak durumda olan askerleri de içerecek şekilde tanımlanmaktadır.⁴⁴

Kısaca özetlemeye çalıştığımız haklı savaş öğretisi, günümüzde de etkilerini sürdüren bir anlayış olarak görülebilir. İleride görüşleri ele alınacağı üzere Michael Walzer, haklı savaş öğretisini seküler biçimde işleyen ve geliştiren bir düşünür olarak görülmektedir. Diğer taraftan günümüzde de özgün öğretiden, bir diğer ifadeyle Hıristiyan düşüncesindeki köklerinden kaynak alan düşünürler bulunmaktadır. Bunlara Paul Ramsey ve John Courtney Murray gibi düşünürler örnek verilebilir.⁴⁵ Ayrıca önemle belirtilmelidir ki, ileride ele alacağımız KoS doktrini de, ICISS raporu dâhilinde, haklı savaş öğretilerinden önemli ölçüde yararlanmıştı. Koruma sorumluluğunun askeri olarak uygulanabilmesi için getirilen koşullarda, yukarıda ele aldığımız haklı neden, son çare, orantılılık gibi ilkelere

⁴² Ibid, s.9-10.

⁴³ Ibid, s.10.

⁴⁴ Ibid, s.10-11.

⁴⁵ Bu düşünürler çalışmanın kısıtlılıkları dolayısıyla ele alınmamışlardır. Bkz. James Turner Johnson, “Just War in the Thought of Paul Ramsey”, *The Journal of Religious Ethics*, Vol.19 No. 2, s.183-207; John Courtney Murray, *Morality and the Modern War*, The Church Peace Union, New York 1959; John Courtney Murray, *We Hold These Truths: Catholic Reflections on the American Proposition*. Sheed & Ward, New York 1960; David D. Corey ve J. Daryl Charles, *The Just War Tradition: An Introduction*, ISI Books, Delaware 2012.

atıflar vardır.⁴⁶ Yine, günümüz insancıl müdahale doktrininin de, haklı savaşın sekülerleşmiş bir biçimi olarak görülebileceğinin altını çizmek gerekmektedir. İnsancıl müdahale, yaygın insan hakları ihlalleri sebebiyle savaşa başvurmayı haklı kılan bir doktrin olarak, haklı savaşın günümüzdeki bir uzantısıdır. Genellikle çağın düşünsel arka planına uygun olarak, seküler bir biçimde temellendirilmektedir.

Ortaçağ'ın sonlarından itibaren, Rönesans ve Reform hareketlerinin de bir sonucu olarak doğal hukuk düşüncesi Ortaçağ'daki teolojik görünümünden sıyrılmaya başlamıştır. Bu dönemin önemli doğal hukuk temsilcilerinden biri kabul edilen Hugo Grotius, doğal hukuk öğretisine olan katkıları, haklı savaş öğretisini bu çerçevede temellendirmesi ve uluslararası hukukun kurucu babalarından kabul edilmesi açısından önem taşımaktadır. Grotius'a göre “[d]oğa yasası doğru düşüncenin buyruğudur. Bir eylemin, rasyonel tabiat ile uyum halinde olup olmamasına göre, ahlaki bakımdan kötü veya zorunlu olduğunu belirleyen doğru düşüncedir; dolayısıyla, böyle bir eylem tabiatın mimarı olan tanrı tarafından ya yasaklanmış ya da emredilmiştir”.⁴⁷ Grotius, doğal hukukun tanrı tarafından yaratıldığını ifade ederken teolojik doğal hukukla uyum halindeyken, doğal hukukun tanrı tarafından dahi değiştirilemeyeceğini savunurken teolojiden rasyonalizme doğru yönelmektedir: “Doğal hukuk değişmezdir... öyle ki, Tanrı bile onda herhangi bir değişiklik yapamaz...”.⁴⁸

Grotius doğa yasalarına uygun olarak baskı görenlere yardımda bulunulabileceğini ve baskıcı rejime karşı haklı bir savaşın yürütülebileceğini ileri sürer. Grotius'a göre “insan olma bakımından ortaklaşa nitelik, bir başkasının yardımına koşmak için yeterli güçte bir bağlıdır”.⁴⁹ İnsanlar arasındaki bu hısımlık bağı bir haklı savaş nedenidir.⁵⁰ Grotius halkın hükümdarına verdiği yetkileri sorgulayamayacağını, bunları değiştiremeyeceğini savunur. Fakat bu, “baskı altındaki uyrukların insan toplumu yasaları dışında bırakılmış olduğu anlamına” gelmeyeceği gibi “başkalarının da bu hükümdara karşı, baskı altında tuttuğu uyruklarını savunmak üzere savaş açmayacakları anlamına gelmez. ...[Y]eter ki, ... bir yarar getirecek nitelikte olsun”.⁵¹ Görüldüğü gibi Grotius'ta doğal yasalar müdahalenin haklı zeminini sağlamakta fakat bunun yanında bir yarar ölçütünden de bahsedilmektedir.

⁴⁶ Bkz. ICISS Raporu, s.32.

⁴⁷ Aktaran George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeniçağ*, s.102.

⁴⁸ Aktaran Levent Köker, “Grotius: Doğal Hukuk, Mülkiyet ve Egemenlik”, (Der. Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.95.

⁴⁹ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, (çev. Seha L. Meray), Say Yayınları, İstanbul 2011, s.68.

⁵⁰ Ibid, s.213.

⁵¹ Ibid, s.214-215.

Zira Grotius ayrıca “[b]ir insan bir başka insanı, bir halk da başka bir halkı, yapılan herhangi bir haksızlığa karşı savunmak zorunda mıdır?” diye sormakta ve eğer “belirli bir tehlike varsa, böyle bir zorunluluk olamaz, çünkü bir insan kendi canını ve çıkarlarını başkalarınınkine üstün tutabilir” şeklinde cevaplamaktadır.⁵² Özetle Grotius, doğal hukuk anlayışından yola çıkan fakat fayda ölçütünü de kısmen yürürlüğe sokan sınırlı bir insancıl müdahale doktrininin çerçevesini çizmektedir.

Grotius’un konumuz açısından bir başka önemli katkısı doğal hukuk ile pozitif hukuk arasında yapmış olduğu ayırım ve bununla bağlantılı olarak uluslararası ilişkilerde düzenleyici bir rol üstlenen uluslararası hukuk fikrinin mimarlarından olmasıdır. Sabine’in işaret ettiği gibi genel olarak doğal hukuk teorisinin “pratikte sağladığı fayda, hukuk ve siyaset alanına pozitif hukukun işleyişini değerlendirmeye yarayacak olan normatif unsur sokmasındadır. Bu normatif unsur, adalet, iyi niyet ve iyi iş görme gibi aşkın bir değerler topluluğundan oluşmaktadır. Dolayısıyla [doğal] hukuk, hukuku ahlakileştirme yolunda sonradan ortaya çıkan bütün çalışmaların öncüsü durumundadır”.⁵³ İşte Grotius da, tüm insan yapımı yasaların ve kurumların üzerinde kurmuş olduğu değişmez evrensel doğal hukuk anlayışıyla Sabine’in ifade etmiş olduğu normatif ölçüyü, pozitif hukukun değerlendirilebileceği aşkın ölçütler olarak koymaktadır. Levent Köker’in ifade ettiği gibi, Grotius “iradeye dayanmayan hukuk”, bir diğer ifadeyle doğal hukuk ve “iradeye dayanan” hukuk arasında bir ayrıma gitmektedir. Doğal hukuk belirli bir iradeden bağımsız olarak, değişmeden süregelirken; iradeye dayanan hukuk değişime tabidir. Grotius iradeye dayanan hukuku insan yapımı pozitif hukuk ve tanrısal hukuk olmak üzere ikiye ayırmaktadır.⁵⁴ Grotius doğal hukuku, iradeye dayanan hukuka göre üstün tutmakta ve onlara göre öncelemektedir. Grotius doğal hukukun evrensel yasalarının yalnızca iç hukuk sistemlerini değil aynı zamanda devletlerarası ilişkileri de kapsadığını düşünmektedir. Jacob Ben-Amittay’ın belirttiği gibi, Grotius’a göre devletler de tıpkı insanlar gibi doğal hukuk ilkelerine tabidir. Devletler kendi üzerlerinde bir yönetimin olmaması sebebiyle, doğal hukuk ilkeleri uyarınca antlaşmalardan doğan yükümlülüklerine uymak, şiddet kullanmaktan kaçınmak, düzen ve barış içerisinde bir arada yaşamak gibi yükümlülüklerle sahiptir.⁵⁵ Grotius’un doğal hukuk ile pozitif hukuk arasında yapmış olduğu ayırım insancıl

⁵² Ibid, s.214.

⁵³ George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeniçağ*, s.106.

⁵⁴ Levent Köker, “Grotius: Doğal Hukuk ...”, s.95-96.

⁵⁵ Jacob Ben-Amittay, *Siyasal Düşünceler Tarihi: Çağlar Boyunca Siyasal Düşüncenin Değişimi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Levent Köker), Savaş Yayınları, Ankara 1983, s.143.

müdahale açısından da önem arz etmektedir. Zira günümüzde insancıl müdahale hususunda en hararetli tartışma hukukun ahlaki kıstasları ve pozitif hukuk arasında cereyan etmektedir. Bir devletin iç hukukundan kaynaklanan egemenlik yetkisinin sınırları tartışmanın özünü oluşturmaktadır, Egemenlik yetkisinin mutlak bir yetki olup olmadığı hukukun pozitif ve ahlaki yorumlanmasına göre değişebilmektedir. Egemenliğe getirilen ahlaki ölçüt, bu yetkinin kötüye kullanılmasıyla egemenliğin dayandığı meşru temellerin yıkılacağını savlamaktadır. Bu düşünce bizi doğal hukuktan doğan ya da onunla önemli bir paralellik arz eden, bir sonraki başlıkta ele alınacak olan sözleşmecilik anlayışına getirmektedir.

Aydınlanma sürecinin doğal hukuk düşüncesindeki bir başka tesiri, tüm insanlar için ortak olan doğal haklar düşüncesinin ortaya çıkmasıdır. Doğal hak anlayışının temeli evrensel bir insan doğası anlayışından yola çıkmıştır. Evrensel insan doğası, insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığı, tüm insanların insan olmakla ortak bir ahlaki öze sahip oldukları ya da insanın zorunlu olarak toplumsal bir canlı olması gibi temellendirmelere sahiptir.⁵⁶ Bu anlamda tüm insanların sahip oldukları ortaklık, onların doğal bir takım haklara doğuştan eşit bir biçimde sahip oldukları anlayışını doğurur. Bu anlayış Amerikan ve Fransız Devrimleri ile ilan edilen insan hakları belgelerinde açıkça görülür olmuştur. Örneğin, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde "Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır; Tanrıları tarafından başkasına devrolunamaz bazı haklarla donatılmışlardır..." denmektedir. Yine Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde insanın doğal, devredilemez ve kutsal haklarından bahsedilmekte ve Bildirge'nin ilk maddesinde insanların eşit ve özgür olarak doğdukları ifade edilmektedir. Bilindiği gibi insanın doğuştan sahip olduğu vazgeçilemez, devredilemez, çiğnenemez haklara sahip olduğu doğal haklar anlayışı günümüz evrensel insan hakları anlayışının temellerini oluşturmaktadır.⁵⁷ İnsancıl müdahalenin de insan hakları ihlallerinin neticesinde gerçekleştirilen bir müdahale biçimi olduğu hatırlandığında doğal hakların insancıl müdahaleye de önemli bir temel teşkil ettiği tespit edilebilir.

Doğal hukuk ve doğal haklar evrensel bir insanlık anlayışından yola çıkarak tüm insanlar için bağlayıcı olan bir ortak ahlak (common morality) ve ortak hukuk (common law) fikrinin temellerini atmıştır. Joseph Boyle'un belirttiği gibi bu ortak ahlak anlayışı

⁵⁶ Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri ...*, s.128-132.

⁵⁷ Bkz. Jean Porter, "Natural Law to Human Rights: Or Why Rights Talk Matters", *Journal of Law and Religion*, Vol.14 No.1, 1999-2000, s.77-96.

tüm insanlara eşit muamele edilmesi gerekliliğini ve tüm insanlara karşı sorumluluklara sahip olunduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁸ Dolayısıyla doğal hukukun ortaya koyduğu ortak ahlak anlayışı yalnızca insanların doğal haklarının çerçevesini çizmekle kalmaz, bunun yanında diğerlerine karşı sorumluluklarımızı da belirtir. Bir diğer ifadeyle hakların yanında ödevler hususu da ortak ahlak anlayışının önemli bir parçasıdır. Boyle, ortak ahlak anlayışının bizleri her kim olurlarsa olsunlar diğerlerine yardım etme, onlarla iyi ilişkiler kurma ve sürdürme yükümlülüğünü yüklediğini vurgulamaktadır. Bu yükümlülük de belirli sınırlılıklara sahip olmakla birlikte, özellikle olağanüstü koşullarda bir devletin egemenliğinin ihlali, iç işlerine karışılması ve son kertede güç kullanımını da içeren araçların kullanımı için normatif bir zemin oluşturmaktadır.⁵⁹

Doğal hukukun insancıl müdahale açısından getirdiği temellendirme konumuz açısından en önemli noktadır. Yukarıda ele aldığımız faydacılık görüşünde insancıl müdahale fayda ölçütüne dayandırılarak meşrulaştırılmakta iken doğal hukuk görüşünde ise insanın değerine yapılan bir vurgu bulunmaktadır. Boyle'un belirttiği gibi faydacılık, öznenen bağımsız olarak (agent neutral) eylemin faydayı ya da mutluluğu azamileştirmesi saikiyle meşruiyet ölçütünü sağladığını savlarken, doğal hukuk düşüncesinde ise özneye bağlantılı (agent relative), bir diğer ifadeyle özne ve eylem arasındaki ilişkiden doğan bir meşruiyet söz konusudur.⁶⁰ Bunu açıklığa kavuşturmak için sık kullanılan bir örneğe başvurulabilir: Savaş sırasında bir birliğin komutanı bir bombalama eyleminin suçlusunu aramakta ve ele geçirdiği savaş esirlerinden suçlunun suçunu itiraf etmesini istemektedir. Fakat kimse itiraf etmeye yanaşmamaktadır. Bunun üzerine komutan, suçun itiraf edilmemesi durumunda esirleri teker teker öldürmeye başlayacağını ifade eder. Fakat komutanlardan bir diğeri, suçsuzların ölümüne neden olacağı için buna itiraz eder. Bu itirazın neticesinde komutan, diğer komutana esirlerden birini öldürmesi halinde diğerlerini serbest bırakacağını bildirir. Eğer bu komutan faydacı bir görüşü benimserse, suçlu ya da suçsuz olduğunu bilmediği bir kişiyi öldürerek diğerlerinin hayatını kurtarabilecektir. Burada önemli olan eylemin ortaya çıkaracağı fayda, yani insanların hayatının kurtulmasıdır. Diğer taraftan belki de suçsuz olan bir insanın ölmesi gerekecektir. Eğer doğal hukuktan doğan ahlak anlayışını benimserse insan hayatının her şeyin üzerinde

⁵⁸ Joseph Boyle, "Natural Law and International Ethics", (Ed. Terry Nardin, David R. Mapel), *Traditions of International Ethics*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2002, s.121-122.

⁵⁹ Ibid, s.123.

⁶⁰ Ibid, s.118-120.

olduğu, suçsuz bir insanın ölümüne sebebiyet veremeyeceği saikiyle teklifi geri çevirecektir.⁶¹

Boyle'a göre ortak ahlak, bir takım evrensel ilkeleri sorgusuz sualsiz kabul etmesi, bu ilkelere dayanarak kimi davranışları istisnasız yasaklaması ve özne bağlantılı bir ahlak anlayışını ortaya koymasıyla Kant'ın en önemli temsilcisi olduğu deontolojik ahlak teorilerinin alanına girer.⁶² Thomas Donaldson'ın belirttiği gibi, deontolojik ahlak, “özne merkezli (agent-centered), yani vurguyu öznenin ahlaki amillerine yapan ve ilke ve ahlaki kuralları takip etmeyi sonuçların göz önünde bulundurulmasına üstün gören” bir teoridir.⁶³ Kant'ın koşulsuz buyruk (categorical imperative) anlayışı deontolojik ahlakın en iyi bilinen ifadesidir. Allen W. Wood'un belirtmiş olduğu gibi Kant'ın koşulsuz buyruğu evrenselleştirilebilirlik ilkesi üzerinden hareket etmekte ve ‘evrensel yasa formülü ya da doğa yasası formülü’, ‘kendinde amaç olarak insanlık formülü’ ve ‘özerklik formülü’ olmak üzere üç formülasyonla ortaya konmaktadır. Evrensel yasa formülü, “sadece, aynı zamanda evrensel bir yasa olmasını isteyebileceğin düstura göre hareket et” şeklindeken doğa yasası formülü ise “hareketinin düsturu, sanki senin iradenle bir evrensel doğa yasası olacakmış gibi hareket et”⁶⁴ biçimindedir. Bu iki formülasyon hemen hemen aynı anlama sahiptir ve koşulsuz buyruğun, bir diğer ifadeyle herhangi bir şarta bağlı olmadan kişinin akli vasıtasıyla zorunlu olarak kendini tabi kıldığı evrensel ilkenin ifadesidir. Burada önemle altı çizilmesi gereken husus, koşulsuz buyruğun herhangi bir ussal değerlendirmeye esnetilemeyecek, örneğin herhangi bir fayda-zarar hesaplamasının konusu yapılamayacak bir biçimde istisnasız ve kesin uygulanması gereken ilke olduğudur. Kant'ın evrensel yasa ilkesini daha iyi anlayabilmek için, ilkenin pratik ahlaktaki yansıması olan ‘sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma’ ifadesi hatırlanabilir.

Kant'ın ikinci formülasyonu olan ‘kendinde amaç olarak insanlık formülü’, “[ö]yle hareket et ki, senin ya da başkasının şahsında insanlığı asla sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda daima bir amaç olarak kullanabilesin” şeklindedir.⁶⁵ Bu formülasyon

⁶¹ Bu örneğin benzer versiyonları için bkz. Jon Nutall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar ...*, s.195-196; Joseph S. Nye, David A. Welch, *Küresel Çatışma ve İşbirliğin Anlamak*, (çev. Renan Akman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.32-33.

⁶² Joseph Boyle, “Natural Law and ...”, s.117-119.

⁶³ Thomas Donaldson, “Kant's Global Rationalism”, (Ed. Terry Nardin, David R. Mapel), *Traditions of International Ethics*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2002, s.137.

⁶⁴ Aktaran Allen W. Wood, *Kant*, (çev. Aliye Kovanlıkaya), Dost Yayınları, Ankara 2009, s.172.

⁶⁵ Ibid.

Kant'ın en sık başvurulan ve genellikle kısaca 'insanlar birer araç değil, amaçlılar' şeklinde ele alınan görüşüdür. Kant'a göre insanların, kendinde amaç olmaları ise insanların nedensellik ya da sonuçsallık gibi değerlendirmelerden bağımsız olarak kendinde iyi olmalarıdır. Kant'ın ifadesiyle insanlar "kendi başına varoluşlarının kendisinin amaç olduğu şeylerdir".⁶⁶ Dolayısıyla insanlara araçsal yaklaşmak ahlaken doğru olamaz. Kendi amaçlarımız için insanlara, yararlı birer araç muamelesi yapmak birinci formülasyona, yani evrensel yasa ve doğa yasasına uymayan bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Kant'ın üçüncü formülasyonu 'özerklik' ise "[s]adece, tercihinin düsturları aynı iradede evrensel yasa olarak içerilecek şekilde tercih et" biçimindedir. Bu, her insanın akıllı bir varlık olarak "evrensel yasa koyucu irade" rolünde tercihlerde bulunmasını, bir diğer ifadeyle eyleme geçmesini ifade eder.⁶⁷ Kant'ın özerklik formülasyonu O'nun bir Aydınlanma filozofu olarak akla verdiği önemi göstermektedir. Wood'un belirttiği gibi Kant için "akli doğa bir "kendinde amaçtır"... Akli amaç "üretilmesi gereken bir amaç" değil, *varolan* (veya "kendine yeten") bir amaçtır... Akli doğanın değeri nihaidir, başka herhangi bir değere bağlı değildir".⁶⁸ Dolayısıyla yukarıda ele aldığımız doğal hukuk düşüncesinin evrensel doğa yasalarını Tanrısal bir doğaya dayandırmaları gibi, Kant da akli bir doğa anlayışı ortaya koymaktadır.⁶⁹ Wood'un belirttiği gibi akli doğa dışında "herhangi bir şey ahlak yasalarının zemini olsaydı, yasaların kategorik [koşulsuz] olma özelliği tahrip olurdu; çünkü irade için geçerli olmaları, bu dış kaynakla ilgili başka bir şarta bağlı olacaktı". Örneğin, "yasaların zemini mutluluk olsaydı, yasalar mutluluğu isteme şartına bağlı olacaktı; Tanrı'nın iradesi olsaydı, yasaların getirdiği yükümlülükler, Tanrı'yı sevme veya Tanrı'dan korkma şartlarına bağlı olacaktı".⁷⁰ Oysa Kant bunların yerine insan akli ve iradesini ve akli doğayı yerleştirerek bir ahlaki özerklik durumu ortaya koymaktadır.

Kant'ın koşulsuz buyruğu ve dolayısıyla insanların birer araç değil amaç oldukları yaklaşımı evrensel bir insanlık anlayışı ortaya koymasının yanı sıra, evrensel ödevleri de

⁶⁶ Aktaran Fred Feldman, *Etik Nedir?*, s.178.

⁶⁷ Aktaran Allen W. Wood, *Kant*, s.172, 179-180.

⁶⁸ *Ibid*, s.177. Vurgu yazarın.

⁶⁹ Kant'ın akli doğanın evrenselliğine yaptığı vurgu O'nu doğal hukuk düşüncesiyle bağlantılıdır. Fakat belirtilmelidir ki Kant, ahlak felsefesi içerisinde genellikle özerk bir konumda ele alınmaktadır. Kant'ın doğal hukuk düşüncesiyle ilişkisi hakkında bkz. J. B. Schneewind, "Kant and Natural Law Ethics", *Ethics*, Vol.104 No.1, 1993, s.53-74. Burada konumuz açısından Kant'ın önemi, deontolojik ahlak vasıtasıyla insanın evrensel olarak nihai bir amaç olarak görülmesi ve buradan Kant'ın türetmiş olduğu evrensel ödev ahlakıdır.

⁷⁰ Allen W. Wood, *Kant*, s.180.

gündeme getirmektedir. Kant'ın ödev ahlakının konumuz açısından önemli bölümü, tam ve kusurlu ödevler (perfect-imperfect duties) arasında yapmış olduğu ayrımdır. Tam ödevler, Kant'ın koşulsuz buyruğu gereği, insanlara araçlar olarak değil amaçlar olarak davranılması, dolayısıyla bununla çelişen tüm davranışlardan kaçınılması ödevidir. Diğer taraftan Kant'ın kusurlu ödevler olarak tanımladıkları ise diğer insanların iyiliğinde ya da mutluluğunda bir artış sağlayacak olumlu davranışlardır. Bu, Kant için erdemli kişilerde bulunması gereken bir özellik olmakla birlikte tam ödevlerin zorunluluğunu taşımaz. Kant'ın kusurlu ödev için getirmiş olduğu iyiliği ya da mutluluğu artırma ölçütü, yukarıda ele aldığımız faydacı görüşle benzerlik taşımakla birlikte önemli ölçüde faydacı mutluluk ölçütünden farklıdır. Zira Kant kusurlu ödevin, diğer insanların iyiliğini ya da mutluluğunu artırırken tam ödevle, yani koşulsuz buyrukla çelişmemesi gerektiğini ifade eder.⁷¹ Kant'ın ifadesiyle, “kusurlu ödev ile eylemlerin maksimlerine yönelik istisnalar anlaşılmalıdır, yalnızca bir maksimin ödevinin bir diğeri tarafından sınırlandırılması anlaşılabilir”.⁷² Örneğin, bir insanın iyiliğini sağlamak adına bir başka insanın kötülüğüne sebep olunamaz ya da bir kişinin hayatını kurtarmak için bir başkasının hayatı riske atılamaz. Zira bu davranışlar ilgili insanlara birer araç olarak muamele edilmesi durumunu ortaya çıkararak koşulsuz buyruk ile çelişir.

Thomas Donaldson'ın belirttiği gibi Kant'ın deontolojik ahlak anlayışı günümüz hak-merkezli teorileri için önemli bir temel teşkil eder.⁷³ Daha önce de vurgulandığı üzere, evrensel insan hakları anlayışı büyük ölçüde, insanların yalnızca insan olmaları nedeniyle vazgeçilemez, devredilemez, ihlal edilemez birtakım haklara sahip olduğu vurgusuna sahiptir. Yalnızca insan olmakla haklara sahip olunduğu görüşü Kant'ın insanları kendinde amaçlar olarak gören yaklaşımıyla örtüşmektedir. Kant'ın koşulsuz buyruğu, evrensel olarak tüm insanlara birer amaç olarak muamele edilmesi gerekliliği ve bu gerekliliğin haklar çerçevesinde tesisini öne süren görüşler için önemli bir savdır. Ayrıca ödevler hususunda da Kant'ın ödev anlayışını temel alan bir yaklaşımla, diğerlerine yardım ilkesinin bu çerçevede öne sürülebileceği iddia edilmektedir. İnsancıl müdahale ise daha önce ifade edildiği gibi hak ihlallerine karşı bir ödev olma iddiasıyla deontolojik ahlaktan önemli ölçüde beslenmektedir. Temel hakları çiğnenen insanların yardımına koşmak, bir

⁷¹ Ibid, s.184-185.

⁷² Aktaran Carla Bagnoli, “Humanitarian Intervention as a Perfect Duty”, (Ed. Terry Nardin, Melissa S. Williams), *Humanitarian Intervention*, (içinde), Nomos XLVII, New York University Press, New York 2006, s.123.

⁷³ Thomas Donaldson, “Kant's Global Rationalism”, s.150.

ödev olarak insancıl müdahale yaklaşımına temel oluşturabilmektedir. Örneğin Terry Nardin'e göre bir devletin, halkını şiddetten korumada başarısız olması durumunda bu insanların hakları savunmasız kalmamalıdır. Devletin insanların haklarını savunamayacak durumda olması, bu sorumluluğu başkalarına yüklemektedir. İnsancıl müdahale ise Nardin'e göre bu ödevi yerine getirmenin bir yoludur. Nardin bu ödevi yardımseverlik veya insanlık ilkesinden temellendirmektedir.⁷⁴

Nardin'in insancıl müdahale için yardımseverlik ve insanlık üzerinden yapmış olduğu temellendirme Kant'ın kusurlu ödevlerinden yola çıkmaktadır. Zira yardımseverlik, evrensel bir insanlık düsturundan yola çıkan ahlaki olarak iyi bir davranış olarak görülebilmekle birlikte zorunlu değildir. Zor durumunda olanların yardımına koşmak kişilerin veya aktörlerin keyfiyetine ya da tercihlerine bağlıdır. Bu doğrultuda insancıl müdahale ödevi genellikle Kant'ın kusurlu ödevlerine dayandırılmaktadır. Bunun temel nedeni Don Scheid'in belirtmiş olduğu gibi, insancıl müdahalenin herhangi bir aktöre doğrudan bir ahlaki sorumluluk yüklemiyor oluşudur.⁷⁵ Bunun doğrudan bir sonucu olarak belirli insani krizlerde insancıl müdahale devreye sokulurken kimilerinde ise sokulamaması kusurlu bir ödevin yerine getirilmemesi ya da getirilememesi anlamında ancak ahlaki bir ayıplamayla neticelenmektedir. Michael Walzer'ın belirttiği gibi insancıl müdahalenin temel sorunu “korkunç suçların durdurulması” gibi haklı nedenlere dayanıyor olsa da kusurlu bir ödev oluşu, bir diğer ifadeyle doğrudan belirli kişilere sorumluluk yükleyemiyor oluşudur. Bir diğer ifadeyle insancıl müdahale tam bir ödev değil, kusurlu bir ödevdir. “Birilerinin müdahale etmesi gerekir, fakat belirli bir devlet ya da devletler topluluğu bunu yapmakla ahlaken yükümlü değildir”. Dolayısıyla müdahale edilmesi gerekirken kimse müdahaleye yanaşmayabilir. “Katliamlar devam eder, bunları durdurmaya muktedir her ülke de daha acil görevleri, müdahaleyle çelişen öncelikleri olduğuna karar verebilir; müdahalelerin olası bedeli fazlasıyla yüksektir”.⁷⁶

Nardin, doğal hukuk geleneği içerisinde tam ve kusurlu ödevlerin ayırt edilmesi için üç temel ölçütün gelişmiş olduğunu ifade etmektedir. Nardin'e göre ilk ölçüt bir ödevin tam olarak yerine getirilip getirilemeyeceğidir. Bu ölçüte göre kimi ödevler şartları yerine getirilip tamamlanabilirken, kimileri ise böyle bir özelliğe sahip değildirler. Örneğin bir

⁷⁴ Terry Nardin, “Uluslararası Siyaset Teorisi”, (Der. Scott Burchill v.d.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (çev. Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan), Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.389-90.

⁷⁵ Don E. Scheid, “Introduction to Armed Humanitarian Intervention”, (Ed. Don E. Scheid), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s.8-9.

⁷⁶ Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş ...*, s.3-4.

kişinin almış olduğu borcu geri ödemesi ile borç ödevi tamamlanmış olur. Bu tarz ödevler tam ödevlerdir. Oysa yardımseverlik ödevi tamamlanabilen bir ödev değildir. Zira bu ödev için belirlenmiş bir sınır yoktur. Bu tarz ödevler ise kusurlu ödevlerdir. İkinci ölçüt, ödevi kimin gerçekleştireceği hususudur. Bu ölçüte göre tam ödevlerde, ödevin öznesi belliyken, kusurlu ödevlerde doğrudan bir özne söz konusu değildir. Örneğin, borç konusunda borçlu ödevini tamamlamakla doğrudan yükümlüdür. Diğer taraftan yardımseverlik, genel olarak yardımseverliğin iyi olduğu ve yardım edilmesi gerekliliğini belirtir fakat doğrudan belirli kişilere yardım etme sorumluluğunu yüklemeyiz. Üçüncü ölçüt ise ödevin zorlanabilir olup olmadığıdır. Buna göre tam ödevler mutlaka gerçekleştirilmesi gereken, dolayısıyla zorlanan ödevlerken; kusurlu ödevler kişilerin tercihlerine göre bir diğer ifadeyle serbestlikle gerçekleştirilirler. Örneğin borçlunun borcunu ödemesi yasal bir zorunluluğa konu olabilirken, yardımseverlik böyle bir zorunluluğa tabi değildir.⁷⁷

İnsancıl müdahale açısından bakıldığında Nardin'in ifade etmiş olduğu üç ölçüt, insancıl müdahalenin mevcut durumda kusurlu bir ödev olarak görülebileceğine işaret etmektedir. Zira tüm ölçütlerin gündeme getirdiği ayrımlar insancıl müdahale açısından tartışmalıdır. Ödevin ne zaman tamamlanabileceği, insancıl müdahalenin nerede başlayıp nerede sonlandırılacağı etrafında şekillenmektedir. Örneğin müdahaleye zemin hazırlayan insani krizin ortadan kaldırıldığına nasıl karar verilebilecektir. Müdahalenin insani krizi ortaya çıkaran toplumsal, ekonomik, kültürel v.s. gibi köklü sorunları ortadan kaldırma sorumluluğu var mıdır? Müdahale sonrasında bir yeniden inşa sorumluluğu müdahale ödevine dâhil edilebilir mi? Bu ve benzeri sorunlara insancıl müdahale ödevinin tam bir ödev olarak görülebilmesini önündeki temel engeller olarak görülebilir. İkinci ölçütte ifadesini bulan ödevi kimin gerçekleştireceği, insancıl müdahale açısından müdahalenin kim tarafından gerçekleştirileceği tartışmasını ortaya çıkarır. Daha önce de ifade edildiği gibi insancıl müdahalenin tek-tarafli ya da çok-tarafli olarak, belirli bir örgüt ya da birçok örgüt tarafından gerçekleştirilebileceği tartışmaları bulunmaktadır. Fakat her kim tarafından gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, mevcut uluslararası hukukta insancıl müdahale belirli bir özneye yüklenmiş bir sorumluluk değildir. Dolayısıyla insancıl müdahale ödevinin varlığı kabul edilebilse dahi bu ödevin öznesi net değildir. Bu ölçüt açısından da insancıl müdahale ancak kusurlu bir ödev olarak görülebilecektir. Üçüncü ölçüt olan zorlanabilirlik ölçütü de, yine aynı temelden insancıl müdahaleyi keyfi bir

⁷⁷ Terry Nardin, "Introduction", (Ed. Terry Nardin, Melissa S. Williams), *Humanitarian Intervention*, (içinde), Nomos XLVII, New York University Press, New York 2006, s.14-15.

uygulama olarak ortaya çıkarmaktadır. Zira mevcut uluslararası hukuk açısından insancıl müdahale gibi bir hak oldukça tartışmalı bir haktır. Bu anlamda genellikle insancıl müdahale, yasal bir zeminde iddia edilmek yerine bir yardımseverlik ödevi biçiminde, ağırlıklı olarak meşruiyet temelinde iddia edilmektedir. Dolayısıyla mevcut durumda zorlanabilir bir insancıl müdahale ödevinden söz edebilmek mümkün değildir.

Kusurlu ve tam ödevler açısından insancıl müdahaleyi ele almak görüldüğü gibi hak ve ödev arasındaki ilişkiyi, bir diğer ifadeyle insancıl müdahalenin yasallığı meselesini gündeme getirmektedir. Kant da bu ayırmadan yola çıkarak tam ödevleri hak ödevleri (juridical duties), kusurlu ödevleri ise etik ödevler (ethical duties) olarak isimlendirmiştir.⁷⁸ İnsancıl müdahalenin yasal bir ödev olarak ortaya konamaması, ancak etik ödevler çerçevesinde ele alınması yukarıda kısaca gösterilmeye çalışıldığı gibi büyük ölçüde tartışmalı bir doğaya sahiptir. Bu doğrultuda kimi düşünürler insancıl müdahalenin kusurlu bir ödev olarak değil tam bir ödev olarak anlaşılması gerekliliğini ortaya koymaktadırlar. Örneğin Carla Bagnoli, insancıl müdahalenin insanlığa saygı koşulu çerçevesinde tam bir ödev olarak görülmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bagnoli'ye göre Kant'ın insanları başlı başına bir amaç olarak, kendilerinde değerler olarak ele alan yaklaşımı, insanlığı “insan onuru” çerçevesinde dokunulamaz birimler olarak algılamayı gerektirmektedir. İnsanların Kantçı bir biçimde başlı başına amaçlar olarak tanınması, diğerlerine özerk birimler olarak saygı göstermeyi ödev kılmaktadır. Bu doğrultuda insancıl müdahale “insan onurunu”, bir diğer ifadeyle “insanlık değerini” korumak amacıyla gerçekleştirildiğinde insancıl bir müdahale olacaktır. Bagnoli'ye göre “insan hakları her ne zaman ciddi bir biçimde ihlal edilirse müdahale ahlaki olarak meşru görülebilir”. Zira insanlık onuru, “evrensel ve istisnasız” bir biçimde saygı gösterilmesi gereken bir ahlaki temeldir.⁷⁹

Bagnoli bu çerçevede insancıl müdahaleyi kusurlu bir ödev olarak değil tam bir ödev olarak iddia etmektedir. Bagnoli'ye göre insanlığa saygı temelinde temel insan haklarının korunması insancıl müdahaleyi bir ahlaki gereklilik, bir ödev konumuna yükseltir. Fakat bu ödev, yardımseverlik veya cömertlik (charity, beneficence) çerçevesinde kusurlu bir ödev olarak addedilir. Dolayısıyla gerçekleştirildiğinde takdir edilen fakat gerçekleştirilmesi zorunlu olmayan bir ödev olarak görülür. Bagnoli bu görüşün doğru olmadığını düşünmektedir. Bagnoli'ye göre “yardımseverlik saygı ilkesi ile bağlantılıdır çünkü yardımseverlik ödevi insan haklarına saygıyı ve öz-saygıyı geliştirmeyi içerir. Fakat

⁷⁸ Bkz. Allen W. Wood, *Kant*, s.182-191.

⁷⁹ Carla Bagnoli, “Humanitarian Intervention as a ...”, s.119-121.

temel insan hakları ihlallerine direnmek yalnızca bir yardımseverlik ödevi ya da birisinin gerçekleştirmeyi seçip seçmeyebileceği bir ödev değildir. Gerçekleştirilmesi ahlaki bir zorunluluk olan, insanlığa saygıdan yola çıkan tam bir ödevdir. Yaşam hakkı, özgürlük, kişisel güvenlik, sosyal güvenlik ve üyelik ya da tanınma gibi insan hakları kim olduğumuzu ifade etmemiz ve rasyonel özneliğimizi yerine getirmemiz için elzemdir”.⁸⁰ Bu anlamda Bagnoli’ye göre insanlık, ahlaki kişiliğimizi temellendiren, bize insan oluşumuzdan ötürü insan onurunu bahşeden, bizi tüm değerlerin üzerine çıkaran ve böylece dokunulamaz bir konum inşa eden bir kavramdır. Bu doğrultuda Bagnoli, kendi vatandaşlarının temel insan haklarını ciddi biçimde ihlal eden rejimlerin, insanlığa saygı ödevi çerçevesinde, tam bir ödev olarak cezalandırılması gerekliliğini öne sürmektedir. O’na göre “kötülük edenlerin cezalandırılması ve kurbanların korunması insanlığa saygının ahlaki gerekliliğinin tamamlayıcı unsurlarıdır”.⁸¹

Kok-Chor Tan da Bagnoli ile benzer bir çizgide insancıl müdahalenin bir “koruma ödevi” olarak görülmesi gerekliliğinin altını çizmektedir. Tan’a göre insan hakları ihlallerinin müdahale-etmeme ilkesinin aşılmasını sağlayacak kadar ciddi boyutlara ulaşması, aynı zamanda “koruma ödevi”ni de zorunlu kılan koşulları yaratmaktadır. Bu ciddi insan hakları ihlalleri devletlerin tarafsız kalmasını mümkün kılan, kusurlu ödev olarak insancıl müdahale anlayışını aşmaktadır. Fakat insancıl müdahalenin herhangi bir tarafa bu ödevi doğrudan yüklemiyor oluşu müdahalenin tam bir ödev olarak görülmesinin önündeki temel engeldir. Tan bu hususta müdahalenin tam bir ödev olarak ortaya konulabilmesi için ödevi gerçekleştirebilecek olan aktörün/öznenin tanımlanması ve kararlaştırılması gerekliliğinin altını çizmektedir. Tan’a göre ödevi gerçekleştirmekle yükümlü özne, korumaya muhtaç olan kişilerle belirli bir özel ilişkide bulunan ya da korumayı en iyi sağlayabilecek olan aktörler arasından belirlenebilir. Fakat Tan, öznenin belirlenmemesi ya da belirlenememesi durumunda da uluslararası toplumun üyelerinin kolektif ödevin gerçekleştirilmesi için gerekli adımları atma sorumlulukları bulunduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda Tan’a göre insancıl müdahale ödevi kusurlu bir ödev olarak ele alınsa dahi böyle kalmak zorunda değildir ve kalmamalıdır.⁸²

Tan “aktör koşulu” (agency condition) olarak isimlendirdiği tam ödev koşulunu temellendirirken, bu koşulun net bir biçimde belirlenebilmesi için insancıl müdahale için

⁸⁰ Ibid, s.125.

⁸¹ Ibid, s.127.

⁸² Kok-Chor Tan, “The Duty to Protect”, (Ed. Terry Nardin, Melissa S. Williams), *Humanitarian Intervention*, (içinde), Nomos XLVII, New York University Press, New York 2006, s.86.

kurumsal bir çerçevenin belirlenmesi, bir diğer ifadeyle kurumsallaştırılması gerekliliğini belirtmektedir. Fakat kurumsallaşmanın sağlanamaması durumunda da insancıl müdahalenin tam bir ödev olarak algılanabilmesi için öneriler getirmektedir. Bunların ilki olan korumaya muhtaç toplulukla özel bir ilişki içerisinde olma, ilgili aktörün korunacak olan topluluk ile tarihsel, kültürel ya da buna benzer bir takım özel bağlarla sahip olan bir aktör olabileceğini ortaya koymaktadır.⁸³ Tan'ın ikinci önerisi, aktörler içerisinde korumayı en iyi sağlayabilecek, bir diğer ifadeyle korunmaya muhtaç kimselere gereken yardımı en yetkin biçimde ulaştırabilecek olan aktörün belirlenmesidir. Tan'a göre bu, ilgili aktörün askeri kapasitesi, kriz bölgesine coğrafi yakınlığı gibi çeşitli ölçütlerle değerlendirilebilir. Aktör/özne sorunu bu şekilde aşılarak müdahale eksik ödevden, tam ödevde dönüştürülür. Bu şekliyle aynı zamanda koruma ödevi yakınlığa ya da yeteneğe göre belirli bir aktöre yüklenerek müdahalenin başarı şansı da artırılmış olur.⁸⁴ Fakat Tan bu önerilerinin çeşitli sorunlarla yüz yüze gelebileceğinin farkındadır ve bu nedenle aktör sorununun aşılabilmesi ve dolayısıyla insancıl müdahalenin tam bir ödev olarak ortaya konulabilmesi için en yetkin çözümün kurumsallaşma olduğunun altını çizmektedir.⁸⁵

Doğal hukuk anlayışına yönelik eleştiriler büyük ölçüde çoğulculuk ve hukuki pozitivizm anlayışlarından gelmektedir. Bunlar ilerleyen başlıklar altında inceleneceği için burada ele alınmayacaktır. Fakat genel olarak belirtilmelidir ki doğal hukuka yöneltilen eleştirilerin iki boyutu insancıl müdahale açısından önem taşımaktadır. Bunların ilki değerlerin evrenselliği hususudur. Doğal hukuk anlayışı değerlerin evrenselliğine ilişkin önermeleriyle günümüz insan hakları ve insancıl müdahale doktrinleri için önemli dayanaklardan biridir. Fakat çoğulculuk değerlerin bağlamsal olarak ele alınması gerekliliğini ve dolayısıyla değerlerin bağlamdan bağlama farklılık arz edeceğini savunarak doğal hukuk görüşlerine meydan okumaktadır. İkincisi ise hukuk ve ahlak arasında süregelen ve uzlaşımı güç olan tartışmadır. Yukarıda kısaca ele aldığımız üzere doğal hukuk görüşü pozitif hukukun üzerinde bir normatif hukuk anlayışına yaslanmaktadır. Bu normatif hukuk kurumların ve yasaların üzerinde aşkın bir ölçüt olarak algılanmaktadır. Diğer taraftan hukukun pozitivist yorumunu benimseyen düşünürler hukukun kesin olarak bilinemeyecek veya varlıkları kanıtlanamayacak bir aşkın ölçütler listesiyle esnetilmesine karşı çıkmaktadırlar. Dolayısıyla doğal hukuk ve eleştirileri

⁸³ Ibid, s.97.

⁸⁴ Ibid, s.100-101.

⁸⁵ Bkz. Ibid, s.102-106.

insancıl müdahale açısından ağırlıklı olarak felsefi ve hukuksal boyutları olan hararetili tartışmaları içerisinde barındırmaktadır.

3. Sözleşmecilik ve Rıza

Sözleşmecilik, ahlaki normların ancak tarafların rıza yoluyla kabul etmesi sonucu bağlayıcılık kazanacağını savunur.⁸⁶ Bu görüşün ünlü temsilcileri Thomas Hobbes, John Locke, J. J. Rousseau ve John Rawls olarak sayılabilir. Farklı biçimlerde türetilmiş olsalar da düşüncenin temeli tüm insanların eşit ve özgür oldukları bir doğa durumu, doğa hali (Hobbes, Rousseau, Locke) ya da başlangıç pozisyonu (Rawls) gibi bir duruma dayanmaktadır. Hobbes, Locke ve Rousseau'da, insanlar güvenlik ve düzen ihtiyacı gibi birtakım sebeplerle herkesin eşit olduğu bu anarşik (egemen yapının olmaması anlamında) ilk pozisyonda sahip oldukları hakları kendi rızalarıyla, kendilerinin üzerinde bir kuruma devrederek devleti oluşturmaktadırlar. Bu devir işlemi sosyal sözleşme olarak adlandırılmaktadır. İleride ele alınacağı üzere sosyal sözleşmeden türetilen günümüz anlayışlarına göre “bir devlet ancak daha önce özgür ve eşit olan bireyler arasında yapılmış olan orijinal sözleşmeye bağlılığı ... ölçüsünde meşru” kabul edilmektedir.⁸⁷

David R. Mapel'a göre sosyal sözleşme anlayışlarının ortak karakteri üç unsuruyla ayırt edilebilir. Bunların ilki tüm sosyal sözleşme anlayışlarının “adaleti gerekli kılan koşulların bir tanımını” veriyor oluşudur. İkincisi sözleşmeye kaynaklık eden sözleşme öncesi durumun ahlaki zorlamaları hakkında bir betimlemeye gitmesidir. Üçüncüsü ise bireylerin doğal durumdan sözleşmeye geçişlerini sağlayan rasyonel seçim teorisidir.⁸⁸ Adaletin koşulları, adaletin sağlanması için gerekli olan koşulların belirlenmesini ifade etmektedir. Sözleşme geleneği içerisinde adalet için gerekli olan koşullar ve bunların temellendirmeleri değişebilmekle birlikte genel olarak adil kurumları ortaya çıkaracak olan gerekli koşullar insanın sosyal doğasından ve toplumsallığın zorunluluğundan yola çıkmaktadır. Mapel'ın aktardığı üzere “karşılıklı bağımlılık, savunmasızlık, kıt kaynaklar, sınırlı cömertlik ve kabaca eşit kapasite ve yetenekler” adaleti gerekli kılan çeşitli temellendirmelerdir.⁸⁹ Örneğin, bireylerin birbirlerine olan ihtiyaçları çerçevesinde oluşan

⁸⁶ Ayrıntılı tanım ve tartışmalar için bkz. David Gauthier, “Political Contractarianism”, *The Journal of Political Philosophy*, Vol.5 No:2, 1997, ss.132-148; David R. Mapel, “The Contractarian Tradition and International Ethics”, (Ed. Terry Nardin, David R. Mapel), *Traditions of International Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s.180-200.

⁸⁷ David R. Mapel, “The Contractarian Tradition and ...”, s.181.

⁸⁸ *Ibid.*, s.182.

⁸⁹ *Ibid.*

bir karşılıklı bağımlılık veya tek tek bireylerin yaşayabilecekleri güvensizlik gibi durumlar sözleşmeyi doğuran, bir diğer ifadeyle adaleti gerekli kılan koşullardır. İkinci unsur sözleşmeye zemin hazırlayan ahlaki zorlamalardır. Sözleşmeci düşünürler genellikle, sözleşmenin ahlaki zorlamalarını açıklamak için sözleşme-dışı varsayımlara yaslanmaktadırlar. Örneğin John Locke, sözleşme öncesi durumda da bireylerin doğal haklarla donatılmış olduğunu ve bu hakları korumak amacıyla sözleşmeye rıza gösterecekleri varsayımında bulunur.⁹⁰ Hobbes'ta ise 'herkesin herkesle savaşı' biçiminde açıklanan bir doğa hali bulunmaktadır. Sözleşmeye varan süreç bireylerin bu anarşik doğa halinden kurtuluşunun ve Leviathan'ın sağlamış olduğu güvenlik altında yaşamaya başlamalarının sürecidir. Üçüncü unsur ise bireylerin akılları vasıtasıyla sözleşmeyi oluşturdukları varsayımını ifade eden rasyonel seçim teorisidir. Bir diğer ifadeyle bireylerin neden sosyal sözleşmeye konu olan ilkeleri ya da kurumları kabul ettiklerini açıklayan teorik çerçevedir.⁹¹ Yukarıda ele alınan koşullarda ve nedenlerle bireyler bir araya gelerek haklarını kendilerinin üzerinde bir otoriteye devretmeye ya da bu üst otoriteyi oluşturarak kendilerini güvenceye almaya rasyonel olarak karar verirler.

Sözleşmeci anlayış kendi içerisinde birçok ayrıma tabi tutuluyor olsa da, adaleti gerektiren sözleşme-öncesi koşulları, bir diğer ifadeyle doğa durumunu temellendirilmesinde iki ayrı geleneğe dayandırılmaktadır.⁹² Konumuz açısından da önemli olan birbirine rakip kabul edilebilecek bu iki farklı sözleşme geleneğinden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Önceki bölümde de ele aldığımız üzere, Thomas Hobbes'a dayanan gelenek, adaleti gerekli kılan koşulları temellendirirken insanların rekabetçi, kavgacı, bencil davranışlarından yola çıkarken; genellikle John Locke'a dayandırılan rakip gelenek ise insanların doğalarında işbirliğine yatkın ve barışçıl olduğundan fakat aralarındaki belirli anlaşmazlıkları çözümleyebilecek bir hakeme duydukları ihtiyaç adına sözleşmeye gerek duyduklarını savlar.⁹³ Bilindiği gibi Hobbesçu yorum uluslararası ilişkiler kuramlarında gerçekçiler tarafından benimsenirken, Lockeçu yorum ise genellikle liberaller tarafından kullanılmaktadır.

⁹⁰ Ibid, s.184.

⁹¹ Ibid, s.185.

⁹² Örneğin Jean Hampton, Hobbesçu "yabancılaşma sözleşmeci teorisi" ve Lockeçu "temsilci sözleşme teorisi" şeklinde ikili bir ayrıma gitmektedir. Bkz. Jean Hampton, *Hobbes and the Social Contract Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.

⁹³ Hobbesçu gelenek hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, "Thomas Hobbes: Ölümlü Tanrı", s.163-281; Lockeçu gelenek için bkz. Filiz Zabcı, "John Locke: Liberalizmin ...", s.101-233.

İnsancıl müdahale açısından bu iki ayrı geleneğin üretebileceği savlar önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu farklı savları ele alabilmek için öncelikle sözleşmeciliğin, uluslararası alanda ele alınmasında kullanılan iki benzeşimden bahsetmek yararlı olacaktır. İlki antropomorfizm⁹⁴, ikincisi ise yerel benzeşimdir (domestic analogy)⁹⁵. Antropomorfizm, insani davranışların başkaca varlıklara, konumuz dâhilinde devletlere aktarılmasıdır. Bu anlamıyla insanların doğalarındaki özelliklerin insanların oluşturdukları kurumlar olan devletlere aktarılması söz konusudur. Dolayısıyla Hobbes'un kötümser bakışıyla insanlar doğalarında rekabetçi ve savaşkan olduklarından onların oluşturdukları yapılar da benzer özellikler gösterecekler ve birbirleriyle rekabet ve sürekli bir savaş hali altında ilişkilerde bulunacaklardır. Hobbes'un meşhur ifadeleriyle;⁹⁶

Nasıl ki efendisiz insanlar arasında, herkesin komşusuna karşı sürekli savaşı varsa... tek tek her insanda tam ve mutlak bir özgürlük varsa: birbirine bağlı olmayan devletlerde de, her devlet... kendi çıkarına en uygun bulduğu şeyi yapmak için mutlak bir özgürlüğe sahiptir... böylece sürekli bir savaş halinde, muharebe hatlarında, sınırları silahlanmış olarak ve topları civardaki komşularına çevrilmiş vaziyette yaşarlar.

Locke'un iyimser bakış açısıyla ise insanlar doğalarında işbirliğine yatkın ve barışçıl olduklarından onların oluşturdukları kurumlar da işbirliği içerisinde ve barış ideali çerçevesinde ilişkiler geliştireceklerdir. Zira Locke'a göre doğa durumunda insanlar eşit, özgür ve bağımsızdır. Doğa durumundaki insanlar "kimseden izin almadan ve başkasının iradesine bağlı olmadan, doğa yasasının sınırları içerisinde eylemlerini düzenlemek, mallarını ve kişiliklerini uygun buldukları gibi kullanmak konusunda tam bir özgürlük" durumu içerisindeyler. "Bu durum aynı zamanda her türlü erk ve yargı hakkının karşılıklı olduğu, kimsenin başkasından daha fazlasına sahip olmadığı bir eşitlik durumudur".⁹⁷ Aynı zamanda Locke'un bu doğa durumu, Hobbes'ta olduğu gibi bir anarşi durumu da değildir. Zira Locke, doğa durumundaki insanların doğa yasasına uygun olarak yaşadıklarını belirtmektedir. Bu doğa yasası insanlara "kimsenin başkasının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve mallarına zarar vermemesi gerektiğini" öğreten evrensel akıldır ve herkes

⁹⁴ Bu kavram Wendt'in 'Devletler de insandır' şeklindeki devletlere insani niteliklerin atfedilebileceği yaklaşımına Peter Lomas'ın verdiği yanıtta kullanılmaktadır. Bkz. Peter Lomas, "Anthropomorphism, Personification and Ethics: A Replay to Alexander Wendt", *Review of International Studies*, Vol.31, No.2, 2005, s. 349-355. Ayrıca Bkz. Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner), Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.268-279.

⁹⁵ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Palgrave, New York 2002, s.44.

⁹⁶ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s.166.

⁹⁷ John Locke, "Uygar Yönetim Üzerine ...", s.263.

için bağlayıcıdır.⁹⁸ Locke'un bu bakış açısı devletlerarası ilişkilere uyarlandığında, devletler-üstü bir egemenin olmaması durumunda dahi devletlerin de tıpkı bireyler gibi birtakım doğal ya da evrensel ilkelere binaen, barışçıl ilişkiler yürütebileceği düşüncesine varılmaktadır.

Yerel analogi ise devlet-içi alan ile devlet-dışı alan arasında kurulan ilişkinin benzer karakterde olacağı savıdır.⁹⁹ Bu anlamda bireyler arası ilişkiler ile devletlerarası ilişkiler arasında bir benzeşim olduğu ileri sürülür. İç-toplum bireylerin oluşturdukları toplum iken uluslararası toplum ise bireyleri devletler olan toplumdur. Fakat iç-toplum alanı devletin egemenliği altında belirli bir düzenin alanı iken, uluslararası toplum devletlerin üzerinde bir egemen gücün olmadığı anarşik bir toplumdur. Bu doğrultuda Hobbesçu anlamda nasıl ki sözleşme öncesinde kendileri üzerinde egemen bir gücün olmadığı doğal durumda bulunan bireyler savaş durumunda iseler, devletler de kendilerinin üzerinde bir egemenin olmadığı uluslararası doğa durumunda, yani uluslararası anarşi altında benzer bir savaş durumunda yaşarlar.¹⁰⁰ Diğer taraftan Locke'çu anlamda, bireyler nasıl ki doğa durumunda doğa yasaları gibi belirli ilkelere uyarak barışçıl yaşayabiliyorlarsa, devletler de belirli ilkelere uyarak barışçıl bir düzen oluşturabilirler.

Antropomorfizm açısından, eğer insanlar doğalarında Hobbes'un 'insan insanın kurdudur' biçiminde betimlediği ölçüde kötüyse ve bir arada barışçıl yaşamak niteliğine sahip değillerse ihtiyaç Leviathan'dır. Devlet güçlü ve katı bir rol üstlenmelidir ki insanların bu kötü doğaları dizginlenebilsin. Dolayısıyla devlet egemenliğinin mutlak bir yapıda olması Hobbes'un insan doğasına yüklediği mutlak olumsuzlukların zorunlu bir sonucu olarak görülebilir. Diğer taraftan Locke'un insanları doğalarında iyidirler ve doğa halinde insanlar sözleşme öncesinde de işbirliği ve barış içerisinde yaşamaktadırlar. Sözleşme büyük ölçüde mülkiyet üzerinden şekillendirilir. Dolayısıyla devlete olan ihtiyaç asgari düzeydedir ve bu anlamda egemenlik de mutlak değil sınırlı bir egemenlik olarak algılanır. Devlet ve egemenliğin sözleşmesel oluşumuna ilişkin bu yorum farkı insancıl müdahalenin en temel tartışmalarından birine parmak basmaktadır: Devletlerin vatandaşları üzerindeki yetkilerinin, bir diğer ifadeyle egemenliğinin sınırları. İnsancıl müdahalenin büyük ölçüde insan hakları ihlalcisi devletlere yönelik olarak uygulandığı hatırlandığında bu tartışmanın önemi anlaşılabilir. Eğer devletin egemenliği mutlak ise

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Bkz. Hidemi Suganami, *The Domestic Analogy and World Order Proposals*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s.1.

¹⁰⁰ Bkz. Hedley Bull, *The Anarchical Society ...*, s.44.

devletin kendi insanları üzerindeki yetkisi de mutlak mahiyettedir. İnsan haklarını tanımak ya da tanımamak, gözetmek ya da ihlal etmek devletin egemenlik yetkisi içerisine girer ve dolayısıyla devletin tekelindedir. Diğer devletlerin ya da örgütlerin bu hususlarda ilgili devlete müdahil olması doğrudan o devletin egemenliğinin ihlali olarak düşünülür. Diğer yandan devletin egemenliği sınırlı ise devletin insanları üzerindeki yetkilerinin de bir sınırı olmak durumundadır. Eğer devlet insanların haklarını ihlal ediyor ise sosyal sözleşmenin koşullarını ihlal ediyor demektir. Bu anlamda egemenliğinin kaynağı olan meşru temellerini yitirmekte ve kendisine yönelebilecek herhangi bir müdahale için meşru zemin oluşturmaktadır.

Yerel analogi açısından, uluslararası toplum, devletler-üstü bir egemenin ya da devletlerarasında bir sosyal sözleşmenin olmamasını ifade eden uluslararası anarşi durumu altında Hobbes'un betimlemesiyle benzeşim halinde çatışmacı ya da Locke'unkiyle benzeşim halinde işbirliği çerçevesinde açıklanır.¹⁰¹ Gerçekçiler ve liberallerin uluslararası ilişkilerin işleyişine ilişkin yorumları bu çerçevede farklılaşmaktadır. Gerçekçiler devletlerarası ilişkileri güç mücadelesi, güvenlik ve çatışma bağlamlarında açıklarlarken, liberaller ise işbirliği, karşılıklı bağımlılık, kurumsallaşma gibi bağlamlarda ele almaktadırlar. Yukarıda ele aldığımız üzere, insancıl müdahale açısından devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde ahlaki yönelimlere sahip olup olmadığı bu farklı yorumların arasındaki temel tartışmayı oluşturur. Gerçekçiler insancıl müdahale gibi devlet politikalarının uluslararası ilişkilerin güç mücadelesiyle belirlenen yapısına aykırılık teşkil ettiğini iddia ederlerken, liberal yorumlar insancıl müdahalenin devlet çıkarlarından bağımsız ya da çıkarlarla uyumlu bir biçimde gerçekleştirilebileceğine ihtimal verirler. Yerel analoginin konumuz açısından temel önemi, devletlerarasında belirli bir düzenin olup-olmadığı noktasında düğümlenmektedir. Zira uluslararası doğa durumu eğer Hobbesçu anlamda 'herkesin herkesle savaşı' şeklinde betimlenen bir anarşi durumu ise uluslararası alanda belirli bir düzenden bahsedebilmek mümkün değildir. Fakat Lockeçu anlamda düşünüldüğünde devletlerin belirli bir düzene uydukları, devletlerarası ilişkilerde belirli normların takip edildiği ifade edilebilir.

Bu hususla bağlantılı olarak uluslararası hukukun devletlerarasında belirli bir sözleşmeyi ya da oydaşmayı meydana getirip getirmediği tartışması ön plana çıkmaktadır. Uluslararası hukukun etkinliği oldukça tartışmalı olmakla birlikte devletlerarasında belirli

¹⁰¹ Bkz. Joseph S. Nye, David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve ...*, s.6.

bir düzen öngörmektedir. Bu düzenin temel sütunlarını devlet egemenliği ve müdahale-etmeme ilkeleri oluşturmaktadır. İnsancıl müdahale açısından ele aldığımız yorum farklılıkları uluslararası hukukun esnek hukuk (soft law) ya da katı hukuk (hard law) gibi farklı yorumları açısından ele alınabilir. Uluslararası ilişkilerin Hobbesçu ya da gerçekçi yorumu uluslararası hukukun esnek hukuk, bir diğer ifadeyle bağlayıcılığı kısıtlı bir hukuk sistemi olduğu görüşündedir. Zira devletler çıkarları gerektirdiğinde uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmekten çekinmezler. Diğer taraftan Lockeçu ya da liberaller yorumlar, devletlerin işbirliğine ve barışa yatkınlıkları üzerinden uluslararası hukukun bağlayıcılığının arttırılabileceğini, devletlerin uluslararası hukuk kurallarına uyabileceğini dolayısıyla uluslararası hukukun katı hukuk biçimine doğru evrilebileceğini öngörürler.¹⁰² Burada insancıl müdahale açısından kısmen çelişkili kabul edilebilecek bir durum söz konusudur. Zira ifade edildiği üzere uluslararası hukuk devlet egemenliği ve müdahale-etmeme kurallarını mutlak bir biçimde tanımış bulunmaktadır. Fakat insancıl müdahale, müdahale-etmeme ilkesine rağmen gerçekleştirilen bir uygulamadır. Bu durum uluslararası hukukun esnekliğine işaret eder. Dolayısıyla insancıl müdahaleye cevaz verme eğiliminde olan liberal görüşler bir taraftan uluslararası hukukun bağlayıcılığının arttırılabileceğini ileri sürerlerken diğer taraftan uluslararası hukuka çeşitli istisnalar getiriyor gibi görünmektedirler. İleride ele alınacağı üzere insancıl müdahalenin yasallığı tartışması bu çelişkili durumun üzerinden şekillenmekte ve insancıl müdahalenin yasal bir çerçeveye kavuşturulması ya da bir istisna şeklinde uygulanması gibi farklı yorumları barındırmaktadır. Yine bu çerçevede uluslararası kurumsallaşma, BM sisteminin revizyonu, bir dünya devletinin gerekliliği gibi birçok tartışma da bu temel tartışmaların uzantıları olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal sözleşmenin yerel analogi ile uluslararası alana uyarlanması sözleşmecî gelenek içerisinde önemli anlaşmazlık noktalarına sahiptir. Bunların en önemlisi uluslararası alanda sözleşmenin taraflarının kimler olduğu noktasında düğümlenmektedir. Kimi günümüz sosyal sözleşmecî düşünürleri normların ancak bir devletin vatandaşları tarafından rıza gösterildiği takdirde adil olacağını savunmaktadırlar. Kimileri devletlerin uzlaşısını yeterli görmektedir. Kimileri ise tüm insanlar tarafından kabul edilmesi gerekliliğinin altını çizmektedirler. Vatandaşların rızasına dayanan görüş, bir devlet vatandaşlarının uluslararası alanda hangi koşulların kendileri için adaletli olacağına karar

¹⁰² Bkz. Anne-Marie Slaughter Burley, "International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda", *The American Journal of International Law*, Vol.87 No.2, 1993, s.205-239.

verdikleri görüştür. Holzgreffe'nin belirttiği gibi bu görüş ulusal çıkar kavramını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü devlet sözleşmeyle, vatandaşlarının çıkarlarını temsil eden, onlar için en iyiyi belirleyen, bir diğer ifadeyle ulusal çıkarı vatandaşları adına azamileştiren bir varlık olarak kurulmuştur. Bu anlayışta bireylerin tek tek çıkarları yerine hepsinin ortak çıkarları anlamına gelen ulusal çıkarlar, bir diğer ifadeyle ortak yarar söz konusudur.¹⁰³ Dolayısıyla bu anlayışta, uluslararası alanda bir sözleşme söz konusuysa ve insancıl müdahale normlarına da bu çerçevede yer verilecekse insancıl müdahale ancak ulusal çıkara hizmet ettiği ölçüde doğru kabul edilebilecektir.

Devletlerin uzlaşısına dayanan görüş uluslararası normların ancak devletler üzerinde anlaşılabilirlerse ahlaki olarak bağlayıcı olacağını savunur.¹⁰⁴ Bu anlamda ilk görüşle paralellik arz etmekle birlikte, uluslararası alanda devletlerin vatandaşlarının değil onları temsilen devletlerin taraf olduğu bir sözleşmeden bahsetmek olasıdır. Zira devletler hâlihazırda sözleşmeyle vatandaşların ortak yararlarını gözetmek adına kurulmuş olduklarından, uluslararası alanda da onların ortak çıkarlarını temsil etmekle yükümlü kılınmışlardır. Bu görüşte de ulusal çıkarlarla eşgüdümü olan devletin çıkarlarının gözetilmesi söz konusudur. İlk görüşle benzer bir biçimde sözleşme insancıl müdahaleyi içerecekse bu ancak ulusal çıkarlarla ya da devlet çıkarlarıyla uyumlu bir biçimde olabilecektir. Üçüncü görüş ise tek tek bireyleri uluslararası sözleşmenin tarafları olarak kabul etmesiyle ilk ikisinden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Burada ulusal çıkarlar, devlet çıkarları gibi tikel toplumsal bir yarar ölçütü yerine tümel bir insanlık yararı anlayışına başvurulmaktadır. Eğer insanlar sözleşmede insancıl müdahaleye yer vereceklerse bu ancak insanlık yararına bir uygulama olmasıyla mümkün olacaktır.

Bu farklı yorum ve tartışmalar büyük ölçüde John Rawls'un 1971 yılında yayınlanan "Bir Adalet Teorisi" (A Theory of Justice) isimli eserinden alevlenmişlerdir. Rawls bu eserinde sözleşmecî gelenekten yola çıkarak herkesin üzerinde anlaşabileceği adalet ilkelerini belirlemek için bir teori ortaya atmıştır. Rawls teorisini geliştirmeye, sözleşmeciliğin doğal durum ya da doğa hali varsayımıyla benzerlik gösteren "başlangıç pozisyonu (original position)" varsayımıyla başlar. Rawls, bu başlangıç pozisyonunda bireylerin bir "bilgisizlik perdesi (veil of ignorance)" altında, adalet ilkelerini hakkaniyete uygun bir biçimde belirlemek için bir araya geldiklerini varsayar. Bilgisizlik perdesi, bireylerin kendi ekonomik ve sosyal durumları, kabiliyetleri, meslekleri, rolleri gibi

¹⁰³ J. L. Holzgreffe, "The Humanitarian Intervention Debate", s.29.

¹⁰⁴ Ibid, s.31.

bilgilere sahip olmadıkları varsayımsal bir koşuldur. Rawls'a göre bu bilgisizlik gereklidir, çünkü bireyler bu bilgilere sahip olmaları durumunda adalet ilkelerinin herkesin yararına düzenlemesini çıkarlarına aykırı bulabilir ve saptırabilirler.¹⁰⁵ Bir başka ifadeyle, bilgisizlik perdesi bir nesnellik ölçütüdür. Bireyler eşit ve özgürdürler. Ayrıca Rawls bireyleri rasyonel ve birbirlerine karşı ilgisiz olarak düşünmektedir. Bireylerin birbirlerinin işlerine ilgisiz olmaları, onların bencil olduklarını göstermemektedir. Onlar sadece hak ve özgürlüklerden ve fırsat ve gelirden kendileri için en iyi olanı seçme eğilimindedirler. Bu aynı zamanda bireylerin rasyonelliklerini ortaya koyar. Rawls'ın bireylere yüklediği rasyonellik, ekonomi teorisindeki gibi “en elverişli sonucu doğuracak seçeneği seçeceğimiz” varsayımı, yani yukarıda ifade ettiğimiz rasyonel seçim teorisidir.¹⁰⁶ Dolayısıyla, başlangıç pozisyonunda bireyler bilgisizlik perdesi altında kendileri için neyin en iyi olduğunu bilemeyeceklerinden, kendileri de dâhil olmak üzere herkes için en iyi olan adalet ilkelerini rasyonel ve hakkaniyete uygun olarak belirleyebileceklerdir.

Rawls'a göre bireyler başlangıç pozisyonundan hareket ederek, nihayetinde hakkaniyete uygun olan adalet ilkeleri üzerinde anlaşmaya varacaklardır. Rawls ortaya çıkacak adalet anlayışının iki ilkesini şöyle belirlemektedir:¹⁰⁷

1. Her kişi, diğerlerinin benzer özgürlükleriyle uyumlu olan özgürlüklerin en geniş toplam sistemine ulaşmada eşit bir hakka sahiptir. (Maksimum Eşit Özgürlükler İlkesi (Maximum Equal Liberties Principle))
2. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler aşağıdaki iki ilkeye göre düzenlenmelidir:
 - i. Adil tasarruflar¹⁰⁸ ilkesine uygun bir biçimde, en az avantajlının en yüksek faydayı sağlaması. (Fark İlkesi (the Difference Principle))
 - ii. Adil fırsat eşitliği koşulları altında, işler ve pozisyonlar herkese açık olmalı.

Rawls, belirlediği ilkelerin evrensel olduklarını ve her toplumda uygulanabileceklerini ifade eder. Fakat Rawls bunların uluslararası adaletle uygulanabileceklerini düşünmez. Çünkü Rawls'ın adalet anlayışı, karşılıklı fayda üzerine sözleşmeyle kurulmuş olan toplumsal yapı üzerinden hareket etmektedir. Rawls küresel bir toplumun varlığını reddetmektedir. O'na göre devletlerin kendi kendine yeterliliği

¹⁰⁵ Aktaran Molly Cochran, *Normative Theory in International Relations: A Pragmatic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s.25.

¹⁰⁶ Aktaran Ibid, s.24.

¹⁰⁷ Aktaran Ibid, s.25.

¹⁰⁸ Adil tasarruflar ilkesi (just savings principle), gelecek kuşakların da çıkarının gözetilmesi anlamına gelmektedir. Bkz. Ibid.

içerisinde ortak bir projeleri yoktur.¹⁰⁹ Rawls toplum için kurguladığı başlangıç pozisyonu varsayımını uluslararası alanda da kurgulamaktadır. Fakat Rawls'a göre toplumsal başlangıç pozisyonu varsayımında bireylerin karşılıklı faydası söz konusuysen, uluslararası alanda ise, mevcut uluslararası normların (egemen-eşitlik, kendi kaderini tayin, müdahale-etmeme v.s.) getireceği fayda aşamaz.¹¹⁰ Dolayısıyla Rawls, belirgin bir biçimde uluslararası alandaki sözleşmenin taraflarını devletler kabul etmekte ve devletlerin de ortak yararından söz edebilmek mümkün olmadığı için, bir diğer ifadeyle onların eşit ilişkilerini düzenleyen müdahale-etmeme gibi normların devletlere sağladığı fayda aşamayacağı için uluslararası bir adalet teorisi kurgulamamaktadır. Rawls'un adalet teorisinin bir uluslararası adalet teorisi olarak genişletilmesi çabası biraz ileride inceleyeceğimiz Charles Beitz tarafından gerçekleştirilmiştir.¹¹¹

Rawls, daha sonraları yayınlanan “Halkların Yasası” isimli eserinde adalet hakkındaki görüşlerini güncellemekte ve en önemlisi uluslararası alana uyarlamaktadır. Rawls bu eserde yukarıda ele aldığımız başlangıç pozisyonu varsayımını uluslararası alanda da düşünmektedir. Fakat uluslararası başlangıç pozisyonu, ulusal düzeydeki başlangıç pozisyonundan önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi en önemli farklılık, Rawls'un uluslararası adalet ilkelerinin belirlenmesini sağlayacak uluslararası sözleşmenin taraflarını bireyler değil halklar olarak belirlemesi ve halkları temsilen de sözleşmeye devletleri taraf kabul etmesidir.¹¹² Fakat Rawls burada tüm halkları ve devletleri sözleşmenin tarafları olarak değerlendirmemekte, bunlar arasında çeşitli ayrımlara giderek bazılarını sözleşmeye taraf olabilecek yeterlikte değerlendirmektedir. Rawls “liberal halklar”, “düzgün halklar”, “yasatanımaz devletler”, “zorluk içindeki toplumlar” ve “iyiliksever mutlakiyetçiler” olmak üzere beş farklı halk tipi belirlemektedir. Rawls bunların yalnızca “iyi düzenlenmiş halklar” olarak nitelediği ilk ikisinin sözleşmeye taraf olma, Rawls'un adlandırmasıyla “Halklar Topluluğu”na katılma hakları vardır.¹¹³

Rawls'a göre liberal halklar, liberal demokratik toplumlardır. Bu tür toplumlarda adil demokratik bir hükümet bulunur, özgürlükler adaletli bir dağılıma sahiptir ve fırsat eşitliği

¹⁰⁹ Aktaran Ibid.

¹¹⁰ Aktaran Ibid, s.26.

¹¹¹ Bkz. Charles R. Beitz, *Political Theory and ...*, 1999.

¹¹² Rawls'a göre bir hükümet, topraklarını, toprak bütünlüğünü, bu topraklar üzerinde yaşayan insanları koruma sorumluluğunu yüklenen halkı temsil etmekle yükümlüdür. Rawls'a göre “kurum siyasal anlamda örgütlenmiş halkın kendisidir”. Bkz. John Rawls, *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*, (çev. Gül Evrin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2006, s.7.

¹¹³ Ibid, s.90.

gibi Rawls'un yukarıda ele aldığımız adalet ilkeleri gözetilmektedir.¹¹⁴ Düzgün halklar ise liberal olmamakla birlikte insan haklarına saygılı, yeteri derecede adil yasalara sahip, diğer halklara düşmanca davranışlar sergilemeyen dolayısıyla Rawls'un bakış açısıyla belirli bir saygıyı, hoşgörüyü hak eden toplumlardır.¹¹⁵ Yasatanımaz devletler, liberal demokrat olmayan, insan hakları ihlalcisi ve diğer halklara karşı tehdit oluşturan toplumlardır. Rawls'a göre bu toplumlar diğerleri için tehdit oluşturduğundan dıştan karışmalarla ve müdahalelerle düzenlenmelidirler.¹¹⁶ Zorluk içinde bulunan toplumlar, sosyo-ekonomik sebeplerle önemli zorlukların içerisinde bulunan ve bu imkânsızlıkları nedeniyle Halklar Topluluğu'na Rawls tarafından aday görülmeyen toplumlardır. Bu tarz toplumlara dış yardımlar iletilmeli ve gerekli destekler verilerek düzenlenmeleri sağlanmalıdır.¹¹⁷ Son olarak iyiliksever mutlakiyetçi toplumlar ise insan hakları koşullarını sağlamakla birlikte siyasal temsil koşullarını yerine getiremeyen, bir diğer ifadeyle demokratik olmayan mutlakiyetçi toplumlardır. Bunlar Rawls tarafından vatandaşlarına siyasal karar mekanizmasında anlamlı roller vermemeleri sebebiyle Halklar Topluluğu'na dâhil edilmezler.¹¹⁸

Rawls, eserinin konumuzla doğrudan bağlantılı olmadığı için burada yer verilmeyecek olan ilk bölümünde "ideal kuram" olarak tanımladığı liberal ve düzgün devletlerden oluşan Halklar Topluluğu ve Halklar Yasası'nın çerçevesini çizdikten sonra "ideal olmayan kuram"a yer vermektedir. İdeal olmayan kuram "büyük haksızlıkların ve yaygın kötülüklerin kol gezdiği dünyamızdaki hiç ideal olmayan koşullarla" ve bunlara karşı geliştirilebilecek çözümlerle ilgilidir. Rawls burada liberal ve düzgün devletlerden oluşan iyi düzenlenmiş toplumların, iyi düzenlenmemiş olanlarla ilişkilerini ele almakta, kendi ifadesiyle "iyi düzenlenmemiş halklara karşı nasıl davranmaları gerektiğini" irdelemektedir.¹¹⁹ Rawls'a göre haklı savaş ya da kendisi bu kavramı kullanmamakla birlikte insancıl müdahale¹²⁰ de ideal olmayan kuramın bir parçasıdır.

¹¹⁴ Ibid, s.24.

¹¹⁵ Ibid, s.64.

¹¹⁶ Ibid, s.87.

¹¹⁷ Ibid, s.115.

¹¹⁸ Ibid, s.3.

¹¹⁹ Ibid, s.97.

¹²⁰ Rawls'ın kuramı haklı savaş ismini taşımakla birlikte insancıl müdahale çerçevesine daha yakındır. Zira daha önce belirttiğimiz gibi haklı savaş ile insancıl müdahaleyi ayıran en temel farklılık doktrinin sekülerleşmesi ve modern devletler sisteminin ve bu sistemin genel düzeni çerçevesinde ele alınıyor oluşudur. Nitekim Rawls çalışmasının bir bölümünde kendi ele aldığı haklı savaş ile geleneksel haklı savaş doktrini arasındaki farklara değinirken Hıristiyan doğal hukuk görüşündeki Tanrısal akıl düşüncesini

Rawls'a göre iyi düzenlenmiş toplumlar, iyi düzenlenmemiş olanları Halkların Yasası'na uymaları hususunda zorlamak amacı taşımalıdır. Bu doğrultuda onlara baskı yapmak, ekonomik ve diğer yardımları kesmek, onlarla karşılıklı faydaya dayanan ilişkilerini kesmek gibi çeşitli yöntemlere başvurabilirler. Bu rejimlerin, insan haklarını çok ciddi bir biçimde ihlal etmeleri ve ilgili baskıların da sonuç vermemesi durumunda bu rejimlere karşı yapılacak askeri müdahaleler Rawls'a göre "kabul edilebilir ve gereklidir".¹²¹ Rawls'ın Halkların Yasası'na dâhil ettiği insan hakları anlayışı, İHEB'de sayılan insan hakları listesine göre kısıtlanmış bir liste sunmaktadır. Rawls'ın listesi "kölelik ve serflikten kurtulma, vicdan özgürlüğü ve etnik grupların kitle katliamı ve soykırımdan korunması gibi özel bir acil haklar" kümesinden oluşur. Rawls ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası oluşan insan hakları rejiminin getirdiği iki önemli tarihsel değişimin Halkların Yasası açısından özel bir rol oynadığını ifade etmektedir. Bunların ilki savaşın devletlerin kabul edilebilir bir politika aracı olarak görülmemesi ve sadece savunma ya da insan haklarını koruma amacı taşıyan müdahalelerin kabul edilebilir olmasıdır. İkincisi ise devletlerin iç özerkliklerinin, bir diğer ifadeyle egemenliklerinin sınırlandırılmış olmasıdır.¹²²

Rawls çerçevesini çizdiği acil insan hakları listesinin evrenselliği ve devlet egemenliğinin sınırlılığı üzerinden, insan haklarını ihlal eden rejimlere karşı yaptırımlara hatta askeri müdahaleye başvurulabileceğini ifade etmektedir. Bu rejimler Rawls'a göre yasatanımsız devletlerdir ve liberal toplumların ve düzgün halkların bu devletlere karşı hoşgörü gösterme yükümlülükleri yoktur. Zira bu devletler tehlikeli ve saldırgandırlar. Dolayısıyla bu devletlerin davranışları değişmeye zorlanmalı ve böylece bütün halkların güvenlik içinde yaşamaları sağlanmalıdır.¹²³ Fakat Rawls liberal toplumların, düzgün halklara karşı müdahalelerine karşı çıkmaktadır. Zira Rawls'a göre düzgün bir toplum "liberal vatandaşlık kavramına sahip olmadığı için kendi mensuplarına özgür ve eşit vatandaşlar olarak yeterli derecede adil bir biçimde davranmasa da, adil ve makul bir Halkların Yasasına riayet eder". Bu makul uyum, liberal toplumların onlara müdahil olmasını gerektirecek nedenleri ortadan kaldırır.¹²⁴ Rawls liberal toplumların, bu mükemmel olmayan, bir diğer ifadeyle liberal olmayan fakat belirli makul ölçüleri de

taşımadığını ve kendi ele aldığı haklı savaş anlayışının siyasal bir karakterde olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ibid, s.113.

¹²¹ Ibid, s.101-102.

¹²² Ibid, s.84-85.

¹²³ Ibid, s.87.

¹²⁴ Ibid, s.89.

sağladıkları için saygıyı hak eden düzgün toplumlara karşı hoşgörülü olması gerektiğini vurgular.¹²⁵ Fakat Rawls düzgün toplumların da insan haklarına saygı koşulunu yerine getirmesi gerekliliğinin altını çizer.¹²⁶ Bir diğer ifadeyle bu toplumların düzgün kalabilmeleri için insan hakları koşullarını yerine getirmeleri gerekmektedir. Buradan çıkan doğrudan sonuç bu şartı yerine getirmemeleri halinde Rawls'ın toplumlar listesinde iyi düzenlenmemiş toplumlar arasına katılacakları, dolayısıyla liberal toplumlar tarafından kendilerine yapılacak müdahalelere hedef olabilecekleridir.

Rawls'un insancıl müdahaleye ilişkin çerçevesi, zorluk içindeki toplumlara karşı iyi düzenlenmiş toplumların yükümlülüklerini açıkladığı kısımda tamamlanmaktadır. Rawls'a göre zorluk içindeki toplumlara yardım etmek iyi düzenlenmiş toplumların ödevidir. Fakat bu ödevin bir sınırı bulunmaktadır. Bu sınır zorluk içindeki toplumların iyi düzenlenmiş birer toplum olmalarına kadar sürdürülecektir. Zira Rawls, bu yardımı bir ödev olarak temellendirirken zorluk içindeki toplumların tek farklı özelliğinin yardıma muhtaç olmaları olduğunu belirtir.¹²⁷ Burada Rawls doğrudan insancıl müdahaleleri bir ödev olarak temellendirmemekle birlikte genel olarak iyi düzenlenmemiş toplumların, iyi düzenlenmiş toplumlar haline getirilmesi ödevi görüşü çerçevesinde insancıl müdahalenin de bir ödev olduğu ifade edilebilir. Zira Rawls, yukarıda da ele alındığı üzere, liberal ve düzgün toplumlara, iyi düzenlenmemiş olan toplumları Halklar Topluluğuna kazandırmak ödevini yüklemektedir.¹²⁸ Rawls'un Haklar Topluluğuna katılımın temel koşullarının insan haklarına saygı olduğu ve insan haklarının ciddi ihlallerinin de askeri müdahaleyi gerektirdiği görüşleri hatırlandığında, insancıl müdahale de liberal ve düzgün toplumların birer ödevi niteliği taşıyacaktır.

Beitz, yukarıda da ifade edildiği üzere Rawls'un adalet ilkelerini uluslararası alana uyarlamaktadır. Beitz'e göre Rawls'un yaptığı gibi "sosyal adalet ilkelerinin yalnızca ulus-devletle sınırlı tutulması hatalıdır; bunun yerine bu ilkeler küresel olarak uygulanmalıdır".¹²⁹ Konumuzla doğrudan ilintili olmaması sebebiyle kısaca yer verilecek olursa, Beitz, Rawls'un başlangıç pozisyonu varsayımını uluslararası alanda da tasarlayarak, uluslararası sözleşmenin taraflarının ulusal kaynakların dağıtımını hususunda

¹²⁵ Rawls bu durumu örneklemek için Kazakistan adında hayali bir Müslüman düzgün toplum tasarlamaktadır. Bkz. Ibid, s. 80-84.

¹²⁶ Ibid, s.80.

¹²⁷ Ibid, s.116.

¹²⁸ Rawls'un ifadeleriyle "iyi düzenlenmiş toplumların uzun erimli hedefi zorluk içindeki toplumları, yasatanımsız devletler gibi iyi düzenlenmiş Halklar Topluluğuna kazandırmak olmalıdır". Bkz. Ibid.

¹²⁹ Charles R. Beitz, *Political Theory and ...*, s.128.

bilgisizlik perdesi ardında ulusal aidiyetleri gibi bilgilerden bağımsız olarak ve en önemlisi uluslararası kaynakların ülke sınırları dahilinde adaletsiz bir dağılımı olduğu bilgisine sahip olduklarından kaynakların yeniden dağıtım ilkesini benimseyeceklerdir.¹³⁰ Dolayısıyla Beitz'e göre, ideal kuram olmakla birlikte, uluslararası adalet yeniden dağıtım adaleti (distributive justice) biçiminde yorumlanabilir. Burada Rawls'un yukarıda ele aldığımız adalet ilkeleri Beitz tarafından uluslararası alanın kendine has özellikleri gözetilerek revize edilmektedir. Beitz'in temel vurgusu, uluslararası alanda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılığın devletlerarasında sosyal ilişkilerin işbirliği çerçevesinde yürütüldüğü bir çerçeve yaratıyor olmasıdır. Bu çerçeve adalet açısından ulusal sınırların önemini azaltan bir unsurdur ve tıpkı yerel toplumlardaki dağılım adaleti kaygıları gibi uluslararası alanda da bu kaygılar oluşabilir.¹³¹ Bu kapsamda Beitz ideal kuramda, sözleşmecî temelden, farklı vatandaşlıklara sahip olan kişilerin birbirlerine karşı, tıpkı kendi vatandaşlarına karşı sahip oldukları gibi sorumluluklar geliştirebileceklerini vurgulamaktadır.¹³²

Beitz'e göre ideal olmayan dünyada ise birtakım asgari temeller ortaya konabilir. Beitz, bu doğrultuda bir ulusal ödev olarak görülen temel insan haklarının korunmasının, adil toplumları oluşturabilecek istikrarlı bir uluslararası düzenin sürdürülmesi için adil olmayan toplumların adalete uygun kurumlar geliştirebilmelerine katkı yapılabileceğini vurgulamaktadır. Bu noktada uluslararası düzenin varolan müdahale-etmeme, karışmama gibi ilkelerinin kısıtlanabileceğini ifade etmektedir.¹³³ Beitz'in insancıl müdahale açısından önem taşıyan görüşleri bu çerçeveden ele alınabilir. Beitz müdahaleye cevaz veren ilkeleri Hobbesçu uluslararası anarşi durumunu eleştirerek ve devlet özerkliğinin meşruluk temellerini sorgulayarak ortaya koymaktadır. Öncelikle Beitz, yukarıda ele aldığımız Hobbes'un insanlar arasında herkesin herkesle savaşı şeklinde betimlenen sözleşme öncesi doğa halinin, uluslararası ilişkilerde devletler-üstü bir egemenin olmaması sebebiyle bir savaş hali biçiminde olduğu yolundaki benzeşime itiraz etmektedir. Beitz'e göre bu tarz bir uluslararası doğa hali ancak şu dört koşul doğrulanabilirse mümkündür:¹³⁴

¹³⁰ Ibid, s.137-142.

¹³¹ Ibid, s.143-153.

¹³² Ibid, s.128.

¹³³ Ibid, s.135.

¹³⁴ Ibid, s.37.

1. Uluslararası ilişkilerin aktörleri devletlerdir.
2. Devletler hemen hemen eşit güçlere sahiplerdir (en zayıfın en güçlüyü yenebileceği ölçüde)
3. Devletler, diğer aktörlerin iç politikalarından bağımsız olarak kendi işlerini düzenleyebilmeleri anlamında birbirlerinden bağımsızdırlar.
4. Aktörlerin, işbirliği kurallarını uygulayacak üstün bir gücün yokluğunda bu ilkelere uygun davranabileceğine ilişkin güvenilir beklentilerin bulunmaması.

Beitz doğal durum benzeşiminden ortaya çıkan tüm bu ölçütlerin, mevcut uluslararası sistem için doğru olmadığını savunmaktadır. Beitz'e göre mevcut uluslararası sistemde, uluslararası ilişkilerin tek aktörleri devletler değildirler. Bölgesel politik ve ekonomik örgütlerden uluslararası örgütlere, çok-uluslu şirketlere kadar birçok aktör bulunmaktadır.¹³⁵ Günümüz uluslararası sisteminde devletlerin görece yakın güçlerde olduğunu söylemek de mümkün değildir. Devletlerin güçleri arasında önemli ölçüde eşitsizlikler bulunmaktadır.¹³⁶ Devletlerin birbirlerinden bağımsızlığı da Beitz'e göre günümüz karşılıklı bağımlılık dünyasında mümkün değildir. Devletlerin refahlarının yanında güvenlikleri de diğer devletlerle bağlı durumdadır.¹³⁷ Beitz son olarak, devletler-üstü bir gücün olmaması durumunda devletlerin birbirleriyle işbirliği geliştiremeyecekleri ve Hobbesçu doğa halinde kalacakları iddiasını, devletlerin böyle bir gücün yokluğunda dahi birtakım normlara uygun davrandıklarını, uluslararası örgütlere üyelikleriyle birbirleriyle işbirliği içerisine girdiklerini v.s. öne sürerek eleştirmektedir. Beitz'e göre uluslararası sistemin tüm bu özellikleri Hobbesçu anlamda herkesin herkesle savaşıyla betimlenen uluslararası anarşiye çok az benzemektedir.¹³⁸

İnsancıl müdahale açısından en önemli husus Beitz'in devlet özerkliğinin ve egemenliğinin meşru temellerine ilişkin geliştirdiği görüşleridir. Beitz'e göre, devlet özerkliği ve egemenliği, bireyler ile devletler arasında kurulan benzeşim yoluyla meşrulaştırılmaktadır. Buna göre bireyler nasıl ki ahlaki olarak özerk birimler olarak görülüyorlarsa, devletler de uluslararası alanda özerk birimler olarak görülmelidirler. Bunun doğrudan bir sonucu, devletlere tanınan egemenlik hakkı ve bu hakkı koruma altına alan müdahale-etmeme, içişlerine karışmama gibi normların ortaya çıkmasıdır. Beitz benzeşimden yola çıkılarak yapılan bu temellendirmenin devlet özerkliğini temellendirmek

¹³⁵ Ibid, s.38-41.

¹³⁶ Ibid, s.41-42.

¹³⁷ Ibid, s.42.

¹³⁸ Ibid, s.46-48.

için yeterli meşru ölçütleri sunmadığı görüşündedir.¹³⁹ Beitz'e göre devlet özerkliğine ahlaki içerik kazandırmak için gerekli olan meşruiyet ölçütleri bireysel haklar ve özgürlükler üzerinde inşa edilebilir.¹⁴⁰ Beitz'e göre ancak "kurumları adaletin uygun ilkelerini sağlayan devletler meşru olarak nihai özerk kaynaklar olarak saygı görmeyi talep edebileceklerdir". Bu anlamda Beitz'e göre adaletin temel ilkesi, devletin vatandaşlarına özerk kaynaklar olarak muamele etmesi, bir diğer ifadeyle onların temel insan hak ve özgürlüklerini tesis etmesidir. Devletlerin tüm vatandaşlarına özerk kaynaklar olarak muamele etmesi adaletin temel ilkesi olarak ele alındığında, bunu sağlayamayan devletler adil olmayan devletler olarak görülecektir. Adil olmayan devletler, devletin ahlaki kişiliğini temellendiren koşulları sağlayamadıklarından devlet özerkliğini talep edemeyeceklerdir.¹⁴¹

Beitz bu düşüncelerden yola çıkarak kurumları adil olmayan devletlerin iç-işlerine karışılmasını ya da bunlara müdahalede bulunulmasını devlet özerkliğinin ihlali olarak değerlendirmemektedir. Bilakis bu karışma ya da müdahalelerin ilgili devlet içerisinde adaletin geliştirilmesine yardımcı olacağını vurgulamaktadır.¹⁴² Özetle Beitz'e göre insancıl müdahale, vatandaşlarına karşı yeterli adil koşulları sağlayamayan ve bunları ihlal eden rejimlere karşı geliştirildiğinde, müdahale-etmeme ilkesine temel teşkil eden devlet özerkliği ve egemenliği, adalet koşullarının sağlanmaması sebebiyle ortadan kalktığı için meşru bir uygulamadır. Aynı zamanda Beitz, adaletin koşullarını iyileştirmek için yapılacak müdahaleleri de meşru görmekte ve bu anlamda insancıl müdahalenin sınırlarını oldukça genişletmektedir. Nitekim Eric Heinze'nin de belirttiği gibi Beitz'in insancıl müdahale anlayışı bir "carte blanche" durumuna, bir başka ifadeyle sınırsız bir müdahale anlayışına yol açmaktadır. Dünya üzerinde sayısız insan hakları ihlalcisi ve adil olmayan rejim bulunduğu tehlikeli bir müdahalecilik anlayışına kapı aralamaktadır.¹⁴³

Beitz'in geliştirdiği yaklaşıma benzer bir yaklaşım Fernando Teson tarafından da dile getirilmektedir. Rawls'un kuramından yola çıkarak Teson, insancıl müdahale açısından devlet ya da bireylerin bilgisizlik perdesi ardında insancıl müdahaleyi gerektiren normlara rıza göstereceklerini varsaymaktadır. Teson, yukarıda da ele aldığımız Rawls'un uluslararası başlangıç pozisyonunda müdahale-etmeme ilkesini seçecekleri yaklaşımını

¹³⁹ Ibid, s.69.

¹⁴⁰ Ibid, s.77.

¹⁴¹ Ibid, s.81.

¹⁴² Ibid, s.81.-82.

¹⁴³ Eric A. Heinze, *Waging Humanitarian War ...*, s.26.

eleştirerek, “başlangıç pozisyonundaki tarafların neden mutlak bir müdahale-etmeme ilkesini seçerek kaderlerini diktatör yönetimlerin eline bırakacaklarının” anlaşılamayacağını ifade etmektedir.¹⁴⁴ Teson başlangıç pozisyonunda müdahale-etmeme ve insancıl müdahale hususunda ortaya çıkacak tabloyu şöyle ifade etmektedir:¹⁴⁵

Eğer taraflar bazı toplumların ağır bir biçimde adaletsiz olmasının muhtemel olduğuna inanırlarsa, insan hakları yararına sınırlı bir insancıl müdahale ilkesini tercih edecekleri çıkarımını yapmak akla yatkındır. Çünkü başlangıç pozisyonunda taraflar her devlette bireylerin temel haklarının tanındığını ve gözetildiğini görmektedirler. Devlet örgütünün amacı bireylerin haklarının korunmasıdır. Başlangıç pozisyonundaki tarafların karşılıklı olarak kabul edilebilir ve adil işbirliği koşullarını kabul edecek olmaları nedeniyle ... uluslararası toplumun amacı olan bireylerin haklarının korunması da böylece yaratılmış olacaktır. Bu nedenle başlangıç pozisyonundaki tarafların öncelikli olarak korunması gereken başlangıç pozisyonundaki haklarını tehlikeye atacak olan koşulsuz bir müdahale-etmeme ilkesini kabul etme olasılıkları şüphelidir.

Aynı çizgideki bir başka yorum, sosyal sözleşmeci anlayışı yorumlayarak devletin meşruiyeti ve müdahale hususunu ele alan David Luban’dır. Luban, “Haklı Savaş ve İnsan Hakları” isimli makalesinde sözleşmeleri, yatay (horizontal) ve dikey (vertical) sözleşmeler olarak ikiye ayırmaktadır. Yatay sözleşme, büyük bir grup insanın belirli hususlarda anlaşmaya vararak bir araya gelmek için zımni bir karar almalarıdır. Luban’a göre bu Locke’un ortaya attığı biçimdir. Dikey sözleşme ise toplumun kendi çıkarlarını temsil etmesi için kendi üzerlerinde bulunan bir egemene güçlerini devretmeleridir. Bu ise Hobbes’un ortaya attığı biçimdir.¹⁴⁶ Luban’a göre bir devlete meşruiyetini verebilecek olan sözleşme yalnızca dikey sözleşmedir. Çünkü dikey sözleşmede, insanlar kendi rızalarıyla egemen güç olan devleti yaratırlar.¹⁴⁷ Buradaki rıza mefhumu Luban için büyük önem taşımaktadır. Zira Luban’a göre meşru devlet, ancak bu rızayı sağlayarak meşru olabilmiştir. Rızayı sağlayamayan devlet ise meşru değildir. Dolayısıyla insancıl müdahale açısından bakıldığında ancak meşru bir devlet, saldırganlığa karşı hak iddiasında bulunabilir. Devletin rızayla sağlanan meşruiyetten mahrum olması bu hakkı ortadan kaldırır.¹⁴⁸ Luban’ın iki ayrı sözleşme arasında yaptığı ayırım, devletlerin meşruiyeti ile ulusların meşruiyeti arasında yapılan ayırımdır. Zira yatay sözleşme ile bir arada yaşamaya karar veren insan topluluğu ulusu oluşturmakta, daha sonra dikey sözleşmeyle devleti

¹⁴⁴ Fernando R. Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry ...*, s.65-66.

¹⁴⁵ Ibid, s.66.

¹⁴⁶ David Luban, “Just War and Human Rights”, (Ed. Charles R. Beitz v.d.), *International Ethics*, (içinde), Princeton University Press, New Jersey 1990, s.202.

¹⁴⁷ Ibid, s.203.

¹⁴⁸ Ibid, s.204.

meydana getirmektedirler. Eğer devlet tiranlık gibi uygulamalara girişirse dikey sözleşmenin koşullarına göre meşruluk temellerini yitirecektir. Dolayısıyla Luban, devletlerin müdahale-etmeme gibi egemenlik haklarının, bir arada yaşayan bireylerin haklarının toplamından sözleşmesel türetilmesine karşı çıkmaktadır. Luban'a göre dikey sözleşmenin meşruiyeti, temel insan haklarının devlet tarafından sağlanmasından kaynaklanmaktadır. Luban, temel insan haklarını, Henry Shue'nun sosyal temel haklar olarak adlandırdığı ve her insanın asgari düzeyde diğer insanlardan talep etmesi gereken haklar anlamında ele almaktadır. Bu tanıma göre öldürülmeme, işkenceye maruz bırakılmama gibi temel güvenlik hakları ve temiz hava ve suya ulaşım hakkı, yeterli yiyecek, giyinme ve barınma hakları gibi temel sahiplik hakları sosyal temel haklar listesine girmektedir.¹⁴⁹ Luban'a göre bu sosyal temel hakların devletler tarafından ihlali, devleti meşru kılan rızaya dayalı temelleri ortadan kaldıracak ve devlet gayri-meşru bir yapıya bürünecektir. Böylece bu devlete yapılacak olan “askeri bir müdahale ahlaki olarak meşru hatta ahlaki olarak zorunlu” kabul edilecektir.¹⁵⁰

4. Komüniteryanizm ve Çoğulculuk

Komüniteryanizm en genel ifadesiyle “değerlerin toplumdan kaynaklandığı” görüşüdür.¹⁵¹ Bireyin, içinde yaşadığı toplum, bu topluma ait gelenekler ve vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu devlet tarafından kimliklendirildiği, dolayısıyla normların kültürel olarak toplumlara özgü olduğu savunulmaktadır. Bu anlamda “normlar ancak belirli bir topluluğun kültürel inanç ve pratikleri ile örtüştüğü ölçüde ahlaki bağlayıcılık kazanır”.¹⁵² Dolayısıyla insan hakları gibi normatif içerikli kavramlar komüniteryanlar tarafından toplumdan topluma değişebilen, bağlamsal, göreceli oluşumlar olarak görülmektedir. İnsan hakları doktrini içerisindeki evrensellik-kültürel rölativizm tartışması değerlerin evrenselliği ve kültürel çeşitliliği üzerine yürütölen bu doğrultudaki bir tartışmadır. İnsancıl müdahale açısından bu yaklaşımın temel önemi, komüniteryan bakış açısına göre insan hakları da diğer değerler gibi kültürel bir çeşitliliğe sahip ve dolayısıyla toplumdan topluma değiştiğine göre, bu tarz normatif değerlerler aracılıyla bir devletin dâhiline müdahil olunmasının meşru görölememesidir. Dolayısıyla komüniteryanlar, bağlamsal olarak kabul ettikleri değerlerle örölen toplumları ahlaki kaygının odağına yerleştirecek

¹⁴⁹ Ibid, s.210.

¹⁵⁰ Ibid, s.216.

¹⁵¹ Chris Brown, *International Relations Theory ...*, s.55.

¹⁵² J. L. Holzgrefe, “The Humanitarian Intervention Debate”, s.33.

toplumsal düzenin ve buradan yola çıkarak da uluslararası toplumun sahip olduğu düzenin korunması ve sürdürülmesini salık verirler. İnsancıl müdahale, büyük ölçüde toplumsal ve uluslararası toplumsal düzeni bozabilecek bir uygulama olduğundan, komüniteryanlar açısından kaçınılması gereken ya da çok ciddi durumlarda sınırlı bir biçimde yer verilebilecek bir araçtır.

Komüniteryanizm çoğu zaman Alman romantizmi ve büyük ölçüde Friedrich Hegel'in görüşlerinden kaynaklandırılmaktadır. Fakat Aristoteles'in Politika eserinde dile getirdiği "Polis, bireyden öncedir" ifadesi komüniteryanlar için önemli bir dayanak noktası teşkil etmektedir.¹⁵³ Christian Ruby'nin belirttiği gibi genel olarak Yunan filozoflarının siyaset algısı "insanın bir şehir varlığı ve dolayısıyla bir yasa varlığı olduğunun" kabul edilmesidir. Nitekim politika sözcüğünün şehir hayatı anlamında 'polis' kelimesinden türetilen ve onu düzenleyen erkler ve yasalar anlamında 'politeia' şeklinde vücut bulması Yunan siyaset düşüncesinin "[y]urttaş şehir-devlete bağımlıdır" anlayışının bir kanıtıdır.¹⁵⁴ Aristoteles polis'in "ortak bir "iyi yaşam"ın siyasi mekanı" olduğunu düşünmektedir. Aristoteles'i komüniteryan düşünce için önemli kılan bu "iyi" kavramının çoğul ve bağlamsal olduğuna ilişkin yaptığı vurgudur. Aristoteles'e göre "İyi'nin ve Bir'in... pek çok çehresi" bulunmaktadır. Her toplumun ve bu topluma bağlı insanların "uzlaşmaya dayalı" olarak oluşturdukları "ortak iyi" anlayışları bulunmaktadır ve bu anlamda ortak iyilerin çoğulluğundan bahsetmek mümkündür.¹⁵⁵ Dolayısıyla Aristoteles'in düşüncesinde her toplumun kendine has bir iyiye sahip olması, iyiye ilişkin olanın bağlamsal olduğu ve dolayısıyla çoğul olduğu anlamına gelmektedir.

Hegel üzerinde önemli tesirleri olduğu kabul edilen¹⁵⁶ Johann Gottfried Herder, "bireylerin kültürleri tarafından şekillendirildiği" düşüncesiyle komüniteryanizm açısından önemli bir düşündürür. Herder'e göre bireyler, kültürden önce gelmezler bilakis kültür tarafından şekillendirilirler. Bu anlamda kültür, bireyler tarafından bilinçli bir biçimde yaratılmış bir olgu değil, halk ya da ulusun (Volk) dil ve geleneklerinde var olagelmiş bir olgudur. Bu doğrultuda "ortak bir dil ve paylaşılan bir kültür vatandaşları ortaklaştırır" ve

¹⁵³ Bkz. Andre Berten, Pablo da Silveria, Herve Pourtois, "Genel Giriş", (Ed. Andre Berten, Pablo da Silveria, Herve Pourtois), *Liberaller ve Cemaatçiler*, (çev. Eylem Özkaya), (içinde), Dost Kitabevi, Ankara 2006, s.13.

¹⁵⁴ Christian Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, (çev. Aziz Ufuk Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.13.

¹⁵⁵ Ibid, s.26-27.

¹⁵⁶ Bkz. Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, (çev. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul 2005, s.433.

bir ulus haline getirir. Dolayısıyla Herder'e göre birçok kültür, birçok dil ve birçok ulus var olduğundan, değerler zorunlu olarak bağlamsal ve çoğuldurlar.¹⁵⁷

Hegel'in siyaset felsefesinde, kendinden önce gelen ve önemli etkileri olan, yukarıda ele aldığımız doğal hukuk, sözleşmecilik, Kantçı koşulsuz buyruk gibi düşüncelerin eleştirisi merkezi bir rol oynamaktadır. Ernst Cassirer'in aktardığı üzere, Hegel'e göre bu düşünsel yaklaşımlar mevcut dünya ile çelişen aşkın bir ahlak anlayışını oluşturmaya çalışmışlardır. Bu aşkın anlayış Kant'ın yapmış olduğu gibi evrensel olarak tahayyül edilmekle birlikte "biçimsel" ve "soyut" bir ahlaki evrenselliştir. "Dünyaya, olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi" bakmaktadır. Kant'ın ödev ahlakında olduğu üzere bireylerin özgeci (diğerkâm) olduklarını ve çıkarlarından feragat ettiklerini varsaymaktadır. Hegel'e göre işte bu biçimsel evrensel ahlaki yasalar, gerçek dünyayla karşılaştıklarında, bireylerin bencillikleri ve bencil istekleri ile yüz yüze geldiklerinde düş kırıklığına uğramaktadırlar.¹⁵⁸ Zira Hegel'e göre "[o]lması gerektiği şekliyle gerçek dünya, gerçekten iyi'dir". Yani Hegel, mevcut dünyayı ve onu oluşturan koşulları kabul etmekte ve ahlaki olanı da mevcut düzende görmektedir.¹⁵⁹

Faruk Yalvaç'ın aktardığı üzere Hegel'in özellikle Kant'ı eleştirisinin önemli bir boyutu, Moralitat (Morality – ahlak) ve Sittlichkeit (Ethics – etik)¹⁶⁰ olmak üzere iki ayrı ahlak biçimi tanımlamasıdır. Moralitat, "kişinin bağımsızlığı ve inancına dayanan ussal ve düşünsel ahlakıdır. Kant'ın evrensel ahlak anlayışı bu temele dayanır. Bu anlayışa göre ussallığımız bize hangi eylemin doğru ve ahlaklı olduğu konusunda yol gösterir. Sittlichkeit ise toplumsal geleneklere ve nesnel yasalara göre belirlenen ahlaki davranış biçimidir".¹⁶¹ Yukarıda belirtildiği üzere Hegel'e göre Moralitat, bir diğer ifadeyle aşkın evrensel ahlaki ilkeler, soyut ve biçimsel bir ahlak anlayışını yansıttığından kişilerin davranışlarına rehber olabilmek için yetersizdir. Diğer yandan Sittlichkeit ise ahlakın toplumsal ve tarihsel oluşumunu vurgulamaktadır. Bu anlamda Hegel'in dayandığı Sittlichkeit, komüniteryanizmin temel varsayımı olan ahlakın toplumsallığının bir ifadesidir. Janna Thompson'un belirttiği üzere, "Hegel'in toplumun ahlaki önceliğine

¹⁵⁷ Chris Brown, *International Relations Theory ...*, s.59.

¹⁵⁸ Aktaran Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, s.427.

¹⁵⁹ Aktaran Ibid, s.428.

¹⁶⁰ Ahlak felsefesinde, zaman zaman aynı anlamlarda kullanılan ahlak (morality) ve etik (ethics) sözcükleri arasında bir ayrıma gidilmektedir. Ahlak, eylemleri yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk gibi anlayışların bütününe verilen isimken; etik bunlar üzerine düşünmenin, bir diğer ifadeyle ahlak felsefesinin adıdır. Bkz. Doğan Özlem, *Etik: Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s.23-24.

¹⁶¹ Faruk Yalvaç, *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş*, Phoenix, Ankara 2008, s.50. Ayrıca bkz. Chris Brown, *International Relations Theory ...*, s.62.

yönelik vurgusu ve amaçlar, çıkarlar ve bireylerin ahlaki varoluşunun kaçınılmaz bir biçimde bir topluma üyeliğe bağlı olduğu üzerindeki ısrarı O'nu bir komüniteryan olarak adlandırmaya uygun hale getirmektedir".¹⁶²

Hegel'in topluma ve onun özerk değerine yaptığı vurgu, devletin varlığı ve meşruiyeti sorunsalına uyarlandığında yukarıda ele aldığımız sözleşmecilik anlayışıyla zıt bir görüşü ihtiva etmektedir. Sözleşmecilik, toplumun ve dolayısıyla da devletin varoluşunu ve meşruiyetini toplumsallığın zorunlu bir sonucu olarak, bireylerin temel haklarının korunması çerçevesinde 'rıza' savı ile temellendirmişlerdir. Bir diğer ifadeyle sözleşmecilikte, 'devlet, vatandaşlar için vardır' ve 'vatandaşlarının temel haklarının korunması devletin meşruiyetinin temelidir'. Hegel ise devletin varoluşu ve meşruiyetini sözleşmecilikle taban tabana zıt bir biçimde temellendirmektedir.¹⁶³

Dünya tarihi, insanların yaşam ve mülklerini güvenlik altına almak gibi bilinçli bir ereğe yönelen bir arada yaşama güdüsünün görüldüğü topluluklarda olduğu gibi herhangi bir bilinçli ekle başlamaz... Tin kavramının kendinden olarak, yani Doğa olarak gerçekleşmesiyle, bu genel ekle başlar.

Dolayısıyla sözleşmede olduğu gibi insanların ereksel olarak oluşturdukları rızaya dayalı bir toplum ya da devlet Hegel için söz konusu değildir. Hegel için devletin oluşumu Tanrısal bir iradenin yansımasıdır: "...Devlet'i oluşturan, dünya aracılığıyla Tanrı'nın yargısıdır... Devleti anlamaya çalışırken, insan tek tek devletleri... düşünmemeli... yeryüzünde gerçekleşmiş ve tek başına olan Tanrı'yı seyretmelidir".¹⁶⁴ Bu doğrultuda Hegel için devlet, toplumdan da üst bir konuma yerleşen ve vatandaşların tek tek ve toplu varlıklarını aşan bir varlık olarak, Cassirer'in ifadesiyle Tanrılaştırılmış bir aşkın varlık olarak değer kazanmaktadır.¹⁶⁵ Böyle bir devlet varlığının karşısında insanların konumu ise Hegel'e göre araçsaldır: "Devlet vatandaşları için var olmaz; bilakis, ...devlet amaçtır ve vatandaşlar onun araçlarıdır".¹⁶⁶ Hegel'in bu görüşleri O'nun totalitarizm ile ilişkilendirilmesine zemin hazırlamıştır.

Hegel'e göre etik yaşam üç kurumun içinde oluşmaktadır: Aile, sivil toplum ve devlet. Ailede ahlak sevgi bağıyla örülmektedir. Burada akıl geri plandadır. Dolayısıyla Hegel bireyin kimliğini oluşturmak için daha geniş bir dünyaya açılması gerekliliğini

¹⁶² Janna Thompson, *Justice and World Order: A Philosophical Inquiry*, Routledge, London 1992, s.112.

¹⁶³ Hegel, "Tarihte Akıl'dan Seçme Parçalar", (çev. Önay Sözer), (Der. Mete Tunçay), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar: Yakın Çağ*, (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.24.

¹⁶⁴ Aktaran Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, s.433.

¹⁶⁵ Ibid, s.441.

¹⁶⁶ Aktaran Janna Thompson, *Justice and World Order ...*, s.112.

vurgulamaktadır. Bu geniş dünya ikinci kurum olan sivil toplumdur. Sivil toplum, toplumun ekonomik ilişkilerini ifade eden “ihtiyaçlar sistemi”, bu sistemi düzenlemek için gerekli olan “adaletin tesisi” ve adaleti sürdüren ve koruyan bir “kurumlaşmadır”. Bu kurumlaşma da sivil toplumun bütünlüğünü ve beraberliğini sağlayan üçüncü kurumda, yani devlette cisimleşmektedir.¹⁶⁷ Hegel ahlaksal düzenin ancak “devlet yaşamında” gerçekleşeceğini düşünmektedir. Zira kişilerin gerçek birer birey olması için gerekli ortamı sağlayan devlettir. Chris Brown’ın ifade ettiği üzere, Hegel’e göre “modern devlet tarihin zirvesidir, kendinden önceki tüm sosyal formlara üstündür çünkü ancak modern devlette ahlaki yaşam herkes için özgürlüğün gerçekleşmesine izin verir”.¹⁶⁸

Hegel’in devlete verdiği öncelikli konum, devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde özerklik anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Yukarıda da ele alındığı üzere, Hegel devletleri bağlayabilecek uluslararası bir ahlak anlayışına karşı olumsuz bir tutuma sahiptir.¹⁶⁹ “Devlet iyi ve kötüye, utanç verici ve bayağıya, hile ve aldatmaya ilişkin hiçbir soyut kural kabul etmeyen kendinden emin bir saltık tindir”.¹⁷⁰ Cassirer’in belirttiği gibi bu anlayış devletin ahlaksal yükümlülüklerini ortadan kaldırmakta ve devlete yalnızca kendi kendisini koruma ödevini yüklemektedir.¹⁷¹ Hegel’e göre “[d]evletler kendi varlıklarını sürdürme ilişkilerinde tikel istençler olarak birbirlerine karşıt olduklarından ve anlaşmaların geçerliliği de buna dayandığından, ayrıca devletin tikel istencinin içeriği kendi gönenci olduğu için, bu tikel gönenc, bir devletin bir diğeriyle olan ilişkisinde en yüksek yasadır”.¹⁷² Dolayısıyla Hegel, yukarıda ele aldığımız Hobbesçu uluslararası anarşi durumuna vurgu yapmakta, devletlerin kendi üzerlerinde bir egemenin olmaması sebebiyle var olma mücadelesini ve sürekli bir karşıtlık ilişkisini sürdüren varlıklar olduğunu vurgulamaktadır. Fakat daha da önemlisi Hegel’in bu durumu ahlaki olarak ‘iyi’ kabul etmesidir. Zira Hegel’in felsefesinin özünde bu karşıtlık ilişkisi (diyalektikte en iyi ifadesini bulan) tarihin ilerlemesini sağlayan en önemli unsurdur. Cassirer’in belirttiği gibi Hegel’e göre karşıtlıkların olmaması “tarihi cansızlaştırmakta, ona anlamını ve itici gücünü yitirtmektedir”.¹⁷³ Bu doğrultuda Hegel devletin varlığını, mevcut dünya içerisinde tüm

¹⁶⁷ Chris Brown, *International Relations Theory ...*, s.63.

¹⁶⁸ Ibid, s.62.

¹⁶⁹ Bkz. Janna Thompson, *Justice and World Order ...*, s.111.

¹⁷⁰ Aktaran Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, s.433.

¹⁷¹ Aktaran Ibid.

¹⁷² Aktaran Ibid, s.434.

¹⁷³ Aktaran Ibid, s.426.

kusurlarıyla doğru ve iyi kabul etmektedir.¹⁷⁴ Cassirer'e göre bu doğruluk, "güçte bulunan bir doğruluktur".¹⁷⁵ Hegel'e göre "[t]üm tarihsel eylemleri harekete geçiren ve onlara belirli varoluşlarını kazandıran güç, insanın gereksinme, içgüdü, eğilim ve tutkusudur... Erdem güç anlamına gelmektedir ve insan yaşamında büyük tutkuların daha kuvvetli ve güçlü bir dürtü yoktur".¹⁷⁶

Hegel'in bu görüşleri, giriş bölümünde belirttiğimiz gibi farklı bir konumda da ele alınabilen gerçekçiliğin (şüphencilik) sınırlarına da dâhil edilmektedir. Örneğin gerçekçiliğin en önemli temsilcilerinden Edward H. Carr'ın belirttiği üzere "[d]evletler arasındaki ilişkilere hiçbir etik standardın uygulanamayacağı şeklindeki gerçekçi görüş... en nihai ve kapsamlı ifadesini Hegel'de bulmuştur. Hegel'e göre devletler tamamen ahlaken kendine yeterli varlıklardır ve onlar arasındaki ilişkiler sadece herhangi bir karşılıklı yükümlülükle birleşmeyen bağımsız iradelerin örtüşmesi ve çatışmasını ifade eder".¹⁷⁷ Hegel'in bu düşüncelerinin çok farklı yorumları bulunmakla birlikte¹⁷⁸, devlete yüklediği özerklik, onu yerleştirdiği ahlaki konum ve çoğulculuk anlayışı O'nu komüniteryan anlayışa; güç ahlaki ve bunu devletlerarası ilişkilerde de düşünmesi ise O'nu gerçekçiliğe yaklaştırmaktadır. Fakat Janna Thompson'un belirttiği gibi Hegel, uluslararası ilişkilerde devletlerin tamamen ahlaki kısıtlardan bağımsız, hiçbir düzene uymayan varlıklar olduğunu da düşünmemektedir. Hegel'e göre devletler üzerinde bir ahlaki yasa yoktur. "Egemen devlet hangi yasaya uyacağı veya uyup uymayacağını belirleme hakkını elinde tutar: Devletlerarası ilişkiler, birbirlerine karşılıklı taahhütler yükleyen özerk varlıklar arasındaki ilişkilere fakat bu aynı zamanda bu taahhütlerin de üzerindedir".¹⁷⁹ Fakat Thompson'un vurguladığı gibi, Hegel aynı zamanda devletlerin belirli bir ahlaki düzene de gereksinmesi olduğunu vurgulamaktadır. Zira O devletlerin "gerekliğin kontrolünde olduğunu düşünmektedir. Devletler yükümlülükler tarafından etkilenmekte ve kimi zaman yok olmaktadır, fakat otonom birimler olarak seçim ve sorumlulukların

¹⁷⁴ Bu anlayış Hegel'in 'olması gerekeni' değil 'olan'ı felsefesinin odağına yerleştirmesinden doğmaktadır. Bkz. Chris Brown, *International Relations Theory ...*, s.64.

¹⁷⁵ Aktaran Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, s.434.

¹⁷⁶ Aktaran Ibid, s.435.

¹⁷⁷ E. H. Carr, *Yirmi Yıl Krizi ...*, s.191.

¹⁷⁸ Hegel'in farklı yorumlarına ilişkin olarak bkz. Faruk Yalvaç, *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı*, s.3-7. Ernst Cassirer Hegel'in felsefesinin etkilerine ve yorumlarına ilişkin şu yorumları yapar: "Hiçbir felsefi dizge, siyasal yaşam üstünde Hegel metafiziği kadar güçlü ve kalıcı bir etki yapmamıştır... Tek bir büyük siyasal dizge yoktur ki onun etkisine karşı koyabilmiş olsun... Hegel'in yorumcuları daha başlangıçta iki kampa bölünmüşlerdi. Hegelci sağ ve sol kanatlar birbirleriyle sürekli olarak savaştılar...". Bkz. Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, s.421-422.

¹⁷⁹ Aktaran Janna Thompson, *Justice and World Order ...*, s.111.

alanındadırlar”. Bu doğrultuda Thompson’a göre Hegel devletlerarası ilişkileri ahlaki bir alan olarak görmektedir. Hegel’e göre devletler “savaşta dahi bir diğerine saygının sonucu olarak...diğerleriyle belirli bir ilişki geliştiren birimler olarak” davranmaktadırlar. “Devletlerin varlıkları, onların karşılıklı yükümlülüklerine uymaya hazır olacaklarını fakat savaşa başvurduklarında da davranışlarının kısıtlanacağını ortaya koymaktadır”.¹⁸⁰ Thompson’un yorumu esas alındığında, Hegel’in devletlerarasında belirli bir ahlaki düzeni kabul etmesiyle gerçekçilerin şüpheciliğinden ayrıldığı sonucuna varılabilir. Fakat Hegel uluslararası bir ahlaki reddetmesi ve büyük ölçüde devletlerarasında güç ahlakına yaptığı vurguyla gerçekçiliğe yakın bir duruşa sahiptir. Zira Carr ve Morgenthau gibi gerçekçilerin de uluslararası alanda asgari bir ahlaka yaptığı vurgu hatırlanırsa, Hegel’in uluslararası alanda ahlaka ayırdığı bu çok kısıtlı konumun yine gerçekçi görüşe yakın olduğu ifade edilebilir.

İnsancıl müdahale açısından Hegel’in önemi, devlete bahsettiği öncelikli konumun insancıl müdahale karşısında birey yerine topluma ya da devlete öncelik veren ‘komüniteryan’ ya da ‘devletçi’ anlayışlara temel teşkil etmesidir. Bu anlayışlar büyük ölçüde Hegel’de olduğu gibi ahlaksal yaşamın devlet, toplum gibi kolektif oluşumlar dâhilinde gerçekleştiğini, oluşturulan ortak yaşamların ahlaki önceliğini, bireylerin bu oluşumlar tarafından kimliklendirildiklerini savunmaktadırlar. Bu doğrultuda insancıl gerekçelerle dahi olsa dıştan gelebilecek herhangi bir müdahale toplumların bu ortaklık kültürünü ihlal edecek olması sebebiyle savunulamaz olacaktır. Nitekim Hegel kültürlerin bağımsız bir anlam ve değere sahip olduğunu bu sebeple dış güçlerin hâkimiyeti altına alınamayacağını vurgulamaktadır.¹⁸¹ Hegel’in bir başka önemi ise kültürlerin bağımsız anlam ve öneme sahip olması düşüncesinin, kültürel çoğulculuk biçiminde yorumlanıyor oluşudur. Bu anlayış komüniteryanizmin önemli bir boyutunu oluşturan değerlerin kültürden kültüre değişiklik arz edeceğinin savunulduğu ‘kültürel rölativizm’ anlayışını doğurmaktadır. İnsan hakları ve özgürlükleri bu bağlamda toplumdaki çeşitlilik göstereceğinden, evrensel bir insan hakları anlayışının tüm bu bağlamsal değerlerin üzerinde tanımlanması doğru olmayacaktır. Bu evrensel insan haklarına dayanılarak gerçekleştirilen insancıl müdahaleler de yine aynı temelde karşı çıkılması gereken olgular

¹⁸⁰ Ibid, s.111-112.

¹⁸¹ Aktaran Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, s.440.

olacaklardır.¹⁸² Hegel'in komüniteryanizm ve insancıl müdahale açısından bir diğer önemi ise, devlet özerkliği ile ilgili görüşlerinin devletler sisteminin korunmasına ilişkin olarak yorumlanmasıdır. Brown'ın ifade ettiği gibi Hegel, 'diğer bireyler olmadan birey olunamayacağı gibi, diğer devletler olmadan da devlet olunamaz' biçiminde düşünmektedir. Bu anlamda Kant'ın dünya devleti idealini eleştirerek, modern devletin sosyal örgütlenmenin nihai biçimi olduğunu ve bunu aşacak bir dünya hükümetinin olmayacağını ileri sürmektedir. Bu doğrultuda Hegel'e göre devletler dünyası korunmalı ve sürdürülmelidir.¹⁸³ Komüniteryan düşünce de aynı çizgide, modern devletler sisteminin devlet egemenliği ve müdahale-etmeme ilkeleri doğrultusunda sürdürülmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. İnsancıl müdahale modern devletler sisteminin yapısını bozma riski barındırdığından savunulamaz olacaktır. Fakat komüniteryanizm içerisinde tüm bu hususlar bulunmakla birlikte, kimi durumlarda, özellikle de ciddi insani kriz durumlarına ilişkin belirli istisnalar da kabul edilebilmektedir. Tüm bu hususlara açıklık kazandırabilmek adına, insancıl müdahale çerçevesinde 'toplum ve devlet ahlakı', 'kültürel rölativizm' ve 'uluslararası düzenin korunması' gibi temel hususlara eğilmek gerekmektedir. Bu doğrultuda Michael Walzer ve Hedley Bull'un görüşleri irdelenecektir.

Michael Walzer komüniteryanizmin en önemli düşünürlerinden biri kabul edilmektedir. Önceki bölümde de ele aldığımız üzere, Walzer toplum kavramını ön plana çıkarmakta ve bireylerin ait oldukları toplum tarafından kimliklendirildiklerini vurgulamaktadır.¹⁸⁴ O'na göre "sonsuz sayıda kültür, din, politik düzenleme, coğrafik koşul v.s. tarafından şekillendirilen sonsuz sayıda yaşam vardır".¹⁸⁵ Dolayısıyla Walzer'a göre ahlaki seçimlerimiz tek bir evrensel ilke tarafından belirlenmemekte, bilakis kültürel bir çeşitliliğin sonucu olarak toplumdan topluma değişiklik arz etmektedir. Herhangi bir yerde ahlaki ya da doğru kabul edilenler, bir başka yerde ahlaki ya da doğru olmayabilmektedir. Walzer "[e]n iyi siyasal düzenleme[nin], hayatları düzenlenecek insanların tarihine ve kültürüne göre değişeceğini" savunmaktadır.¹⁸⁶ Walzer uluslararası ahlak hususunda, ahlakın asgari bir temelde gerçekleşebildiğini vurgular. Bir diğer ifadeyle uluslararası ilişkilerde ahlak, bireysel ahaktan farklı olarak asgari bir ahlaktır (moral

¹⁸² İnsan hakları çerçevesinde kültürel rölativizm tartışması için bkz. Jack Donnelly, *Universal Human Rights ...*, s.57-127.

¹⁸³ Chris Brown, *International Relations Theory ...*, s.67.

¹⁸⁴ Michael Walzer, *Thick and Thin ...*, s.101.

¹⁸⁵ Aktaran J. L. Holzgrefe, "The Humanitarian Intervention Debate", s.33.

¹⁸⁶ Michael Walzer, *Hoşgörü Üzerine*, s.20.

minimalism).¹⁸⁷ Walzer'a göre bu, bireyler açısından yaşam hakkı ve özgürlüktür¹⁸⁸; toplumlar açısından self-determinasyon¹⁸⁹; devletler açısından ise toprak bütünlüğü ve siyasal egemenliktir.¹⁹⁰

Walzer'ın düşüncesinde devlet egemenliği önemli bir yer tutmaktadır. Kendisinin de ifade ettiği üzere devlet egemenliği ilkesi ve bununla bağlantılı olarak müdahale-etmeme/karışmama ilkeleri en üstün norm olma özelliğini elinde tutarlar. Walzer bu noktadan hareketle 'saldırganlık kuramı' (theory of aggression) adı verdiği bir çerçeveye geliştirmektedir. Saldırganlık kuramının altı ilkesini şu şekilde açıklar:¹⁹¹

1. Bağımsız devletlerden oluşan uluslararası bir toplum vardır ve bu toplumun üyeleri şahıslar değil devletlerdir. Evrensel bir devletin yokluğunda insanlar yalnızca kendi devletleri tarafından korunur, bunların çıkarlarını yalnızca kendi hükümetleri temsil eder. ... Müdahale-etmeme ilkesi mevcuttur.
2. Uluslararası toplumun hukuku üyelerinin haklarını, her şeyin ötesinde de toprak bütünlüğü ve siyasi egemenlik haklarını belirler.
3. Bir devletin, başka bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi egemenliğine karşı güç kullanması ya da güç kullanmakla tehdit etmesi saldırı sayılır, suç eylemi kapsamına girer.
4. Saldırganlık iki tür şiddet tepkisini haklı çıkarır: ...nefsi müdafaa ve kurban ile uluslararası toplumun diğer üyelerinin hukuku yürürlüğe koyma savaşı.
5. Savaşı sadece saldırı haklı kılar.
6. Saldırgan devlet askeri olarak püskürtüldükten sonra ayrıca cezalandırılabilir de.

Bu altı ilke yakından incelendiğinde, ilkelerin tamamen uluslararası hukukta belirlenen jus cogens devlet egemenliğinin ifadesi olduğu görülmektedir. Walzer bu ilkelerle, devletlerden oluşan, müdahale-etmeme/karışmama ilkeleriyle devletlerin toprak bütünlüğünün ve egemenliklerinin korunduğu geleneksel uluslararası sistemin hukuki çerçevesini çizmektedir. Bu noktada konumuz açısından önemli olan, Walzer'ın beşinci ilkede ifade etmiş olduğu, savaşın yalnızca saldırı sonucunda haklı görülebileceğidir. Yalnızca bu ilke ele alınarak Walzer'ın meşru-müdafaayı, bir diğer ifadeyle savunma savaşını ve uluslararası hukukça öngörülen kolektif savunma savaşını, bir savaşın haklı

¹⁸⁷ Michael Walzer, *Thick and Thin...*, s.67.

¹⁸⁸ Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş ...*, s.88.

¹⁸⁹ Michael Walzer, *Thick and Thin...*, s.67.

¹⁹⁰ Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş ...*, s.88.

¹⁹¹ Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş ...*, s.98-99.

görülebilmesi için yegâne istisnalar olarak gördüğü düşünülebilir. Lakin Walzer, saldırganlığı uluslararası hukuktaki şeklinden daha geniş bir biçimde ele almaktadır.

Walzer'ın haklı savaş düşüncesinde 'haklar' kavramı ön plana çıkmaktadır. Walzer'a göre hakları savunmak savaşmak için tek haklı sebeptir.¹⁹² Walzer'ın bahsetmiş olduğu haklar, devletlerin egemenlik haklarıdır. Dolayısıyla bir devletin egemenlik hakkının ihlal edilmesi, mağdur devletin silaha sarılmasını haklı kılar. Fakat Walzer, bu noktada devletin egemenlik haklarının kaynaklarına inmekte ve bu hakkı birey haklarına dayandırmaktadır. Walzer'a göre devletlerin egemenlik hakları birey haklarından türemekte ve güçlerini birey haklarından almaktadırlar. Bireylerin hakları genel olarak yaşam hakkı ve özgürlüktür. Bu haklar insan olmak sıfatıyla kazanılan haklardır. "Devletlerin hakları bunların kolektif biçimidir".¹⁹³ Devlet bireylerin bu haklarını dış tecavüzlere karşı korumayı taahhüt eder. İşte bu sebeple Walzer'a göre devletlerin verdikleri savunma amaçlı savaşlar haklı savaşlardır. Bireylerin özgürlüklerinin ve yaşamlarının korunması devletlerin toprak bütünlüklerinin ve egemenliklerinin korunmasıyla paraleldir. Dolayısıyla devletlerin egemenlik haklarının korunması için yapılan savunma savaşları da haklı olarak nitelenebilir. Nasıl ki insanlar özel mülklerini savunuyorlarsa, devlet de bir kolektif mülk olarak savunulabilir.¹⁹⁴ Walzer'a göre toprak bütünlüğü hakkı bireylerin mülk edinme haklarından türetilirse bile özünde o topraklar üzerinde yaratılan bir ortak yaşamdan kaynaklanır: "[B]ir ulusun ya da halkın işgal edilmeme hakkı, fertlerinin bu toprak parçası üzerinde meydana getirdiği ortak yaşamdan türemektedir".¹⁹⁵

Görülebileceği üzere, Walzer bir devletin egemenliğine karşı yapılan saldırganlığı aynı zamanda egemenlik hakkının dayandığı bireylerin yaşam ve özgürlük haklarının da ihlali olarak görmektedir. Bir diğer ifadeyle Walzer, bireylerin toplu olarak oluşturdukları ortak yaşamın egemenliğin, genel olarak devlet özerkliğinin meşru temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla dış müdahaleler, yalnızca devletlerin egemenlik haklarının basit bir iddiası biçiminde değil, bu egemenliğin dayandığı ortak yaşamı ihlal etmesi sebebiyle meşru görülemeyecektir. Devletler, insanların oluşturdukları ortak yaşamın koruyucu rolünü üstlenen varlıklar olduklarından dış müdahaleden bağımsız olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla Walzer'a göre saldırganlık kuramının temel normları olan egemenlik ve müdahale-etmeme uluslararası sistemin vazgeçilemez sütunları olarak değer kazanır.

¹⁹² Ibid, s.112.

¹⁹³ Ibid, s.88.

¹⁹⁴ Ibid, s.89.

¹⁹⁵ Ibid, s.90

Walzer'ın devlet egemenliğine getirdiği ahlaki ölçütler, haklı savaş anlayışının saldırganlık kuramına çeşitli istisnalar getirmesine de yol açmaktadır. Walzer bu geniş saldırganlık kavrayışıyla, meşru-müdafaa gibi savaşlar dışında kalan çeşitli savaşları da savunma savaşı statüsüne, bir diğer ifadeyle haklı savaş statüsüne yükseltmektedir. Walzer müdahalelerin şu durumlarda haklı olabileceğini ifade eder: Halkını temsil gücünü kanıtlamış ayrılıkçı hareketlere destek olmak; başka güçlerin önceki müdahalelerini dengelemek; katliamla tehdit edilen halkları kurtarmak. Walzer'a göre bu durumlarda egemenliğin yasal kuralları esnetilebilir veya ihlal edilebilir. Çünkü bu ihlaller "egemenliğin sadece bir ifadesi olduğu bireysel yaşam ve toplum özgürlüğünün değerlerini destekler".¹⁹⁶ Dolayısıyla Walzer, müdahale-etmeme ilkesinin en önemli unsuru olduğu devlet egemenliği ilkesinin ihlal edilebilmesine yönelik üç istisna getirmiş olmaktadır. Bu istisnalar da tam olarak birey haklarından kaynaklanan devlet egemenliğinin korunmasına hizmet etmesi ölçütüne tabi tutularak getirilmektedir. Walzer'ın getirmiş olduğu bu istisnalar, birey haklarından ve bunların kolektif biçimlerinden türetilmekte olduğundan yukarıda ele aldığımız sözleşmecilik anlayışıyla paralellik arz etmektedir.

Walzer'ın ilk istisnası olan 'halkını temsil gücünü kanıtlamış ayrılıkçı hareketlere destek olmak', bir başka ülkenin sınırları içerisinde gerçekleşen bağımsızlık hareketlerine destek olunması dolayısıyla o devletin iç işlerine karışılarak egemenlik haklarının ihlal edilmesidir. Fakat Walzer böyle düşünmemektedir. Walzer'a göre ayrılıkçı hareket, büyük bir halk desteğinin arkasına alarak temsil gücünü kanıtlamış olmakta ve temsil ettiği halk adına self-determinasyon hakkını kullanmaktadır. Bu nedenle bu ayrılıkçı harekete verilecek destek o halkın haklarının, o halka ait bireylerin yaşam ve özgürlük haklarının temsil edilmesini sağlayacağından müdahale-etmeme ilkesiyle bir çelişki oluşturmayacaktır. Bu doğrultuda Walzer'ın şu ifadeleri önemlidir.¹⁹⁷

Devlet içindeki hâkim güçler ciddi insan hakları ihlallerinde bulunuyorsa ... kendi kaderini belirleme ilkesine başvurmak pek cazip bir seçenek değildir. Bu yaklaşımın, toplumun bütününün özgürlüğüyle ilgisi vardır; toplum fertlerinin (önemli bir kısmının) temel özgürlükleri tehlikede olduğu zaman hiçbir gücü kalmaz. Siyasi rakiplerin, ulusal azınlıkların, dini mezheplerin köleleştirilmesine, katledilmesine karşı, dış yardım dışında başka bir yardım gelmeyebilir.

Walzer getirdiği ikinci istisna başka bir devlet tarafından yapılan müdahaleyi dengelemektir. Bir diğer ifadeyle başka devlet tarafından yapılan bu müdahale ile mağdur

¹⁹⁶ Ibid, s.158.

¹⁹⁷ Ibid, s.149.

devletin egemenlik hakları çiğnenmiştir. Yapılacak dengeleyici müdahale ile devlet egemenliği yeniden tesis edilecek, adalet sağlanacaktır. Bu tür bir müdahale Walzer için haklı bir müdahale olarak görülmektedir. Zira müdahalenin nihai hedefi egemenliği yerle bir edilen devletin yeniden tesis edilmesidir. Fakat Walzer, bu tarz müdahaleleri bununla sınırlı tutmamaktadır. Walzer'a göre savaşta yapılabilecek meşru uç sınır bir devleti işgal edip yeni bir siyasi yapılanma oluşturmaktır. O'na göre bu durum ancak Nazizm gibi düşmanlara karşı haklı görülebilir.¹⁹⁸

Fethetme ile yeniden yapılandırma hakkını sadece bu tür bir örnek için anlayabiliriz... Bu hak ancak, saldırgan devletin suç eğilimi, uluslararası düzeni sağlayan siyasi bağımsızlık ile toprak bütünlüğünün temsil ettiği derin değerlerini tehdit ettiğinde, bu tehdit söz konusu yönetimde tesadüfi ya da geçici nitelikte değil de doğasında yerleşik olduğunda var olabilir.

Walzer'ın haklı gördüğü üçüncü müdahale şekli olan katliamla tehdit edilen halkları kurtarmak konumuz açısından oldukça önemlidir. Zira bu insancıl müdahalenin doğrudan bir ifadesidir. Walzer bu hususa büyük önem atfetmektedir. Walzer'a göre "insancıl müdahale, 'insanlığın vicdanını sarsan' eylemlere karşı bir tepki olarak gerçekleştirildiğinde (başarı için mantıklı bir beklentiyle) haklı bir eylem olur".¹⁹⁹ "Kıyımı durdurmak elinden gelen her devletin en azından bunu denemeye hakkı vardır".²⁰⁰ Walzer'a göre insancıl müdahale için BM ya da başka bir otoriteyi beklemek ahlaki bir tutum değildir.²⁰¹ Zira BM'nin ya da başka bir organın yetkilendirmesini beklemek, o süre zarfında yaşanan katliamlara, ölümlere, acılara seyirci kalmaktır. Bu da Walzer'a göre ahlaki bir tutum değildir. Bu gibi durumlarda siyasi kararlardan, siyasetçilerin vicdanlarından ziyade insanların ahlaki kanaatleri esas alınır. Bunun için BM gibi herhangi bir kuruma değil, tüm insanlığa başvurulur.²⁰²

Fakat Walzer'ın insancıl müdahaleyle ilgili önemli kaygıları bulunmaktadır. Zira devletlerin yalnızca ahlaki bir motivasyonla değil çıkarları adına da müdahalelerde bulunmak isteyebileceğini hatırlatmaktadır: "Devletler askerlerini bir başka ülkeye yalnızca ahlaki amaçlarla göndermezler. Devletlerin amaçları genellikle karmadır. Başka devletlerin insanların hayatları o denli ağırlık taşımamaktadır".²⁰³ Fakat Walzer katliamları durdurmak, acıları önlemek adına bunun göz ardı edilmesi gerektiğini düşünür.

¹⁹⁸ Ibid, s.164-165.

¹⁹⁹ Ibid, s.157.

²⁰⁰ Ibid, s.158.

²⁰¹ Ibid, s.157.

²⁰² Ibid.

²⁰³ Ibid, s.150.

Zira Walzer için bu bir adalet sorunudur. Walzer adaleti tartışırken, fiat justicia ruat coelum (gök başına yıkılsa da adaletten sapma) anlayışını ele alır. Walzer'a göre bu anlayış birçok kişi için makul bir ahlak öğretisi değildir.²⁰⁴ Walzer adaletin koşullara göre değişkenlik gösterebileceğini söyler. Haklı savaşanlar ile haksız savaşanların adalet anlayışlarının farklılaşabileceğini belirtir. Adaletten sapmamak adına yenilgiyi göze almak Walzer'a doğru görünmemektedir. Yukarıdaki metaforu revize eder: Gök başına gerçekten yıkılacak gibi olana kadar adaletten sapma.

Özetlemek gerekirse Walzer, bireysel kimliklerin toplumsal olarak inşa edildiğini ve bu doğrultuda değerlerin toplumdan topluma çeşitlilik göstereceğini savunarak komüniteryanizmin temel savını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Walzer, bireylerin kolektif hakları, onların oluşturdukları ortak yaşam ve bu ortak yaşamın korunması çerçevesinde devlet egemenliğine meşru/ahlaki temeller oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle Walzer, yukarıda ele aldığımız doğal hukuk ve sözleşmecilik anlayışlarında ifadesini bulan birey ahlakı yerine devlet ahlakını öncelemektedir. Bu doğrultuda uluslararası alanda devletlerarası sistemi düzenleyen temel norm olan müdahale-etmeme ilkesinin önemi ve gerekliliğini tespit etmektedir. Fakat Walzer, devlet ahlakına haklar üzerinden geliştirdiği temelin zorunlu bir sonucu olarak, kimi aşırı durumlarda müdahale-etmeme ilkesinin aşılabileceğini vurgulamaktadır. 'İnsanlık vicdanını kanatacak' düzeyde büyük çaplı insani krizler Walzer'ın dayandığı 'asgari uluslararası ahlakın', 'devletler ahlakı' yerine işleyebileceği meşru zeminler olarak ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle bu tarz aşırılık durumlarında uluslararası düzeni işleten müdahale-etmeme normu yerine 'bireysel yaşamı ve özgürlükleri destekleyen' insancıl müdahalenin uygulanabilmesi mümkün olmaktadır.

Walzer örneğinde görüldüğü üzere komüniteryan düşüncede ahlaki normların kaynağı toplum olarak görülmekle birlikte, sınırlı bir evrensellik ve asgari bir uluslararası ahlak anlayışına vurgu vardır. Özgürlük ve yaşam hakkı gibi temel hakların evrenselliği kabul edilmekte ve bu haklara dayalı bir egemenlik ve asgari uluslararası ahlak anlayışı geliştirilerek insancıl müdahaleye ahlaki bir zemin oluşturulabilmektedir.²⁰⁵ Lakin tüm komüniteryanların aynı çizgiyi izlemediğinin de altını çizmek gerekir. Hedley Bull bu noktada örnek olarak verilebilir.²⁰⁶ Bull'a göre "sosyal hareketleri ve kimi toplumları

²⁰⁴ Ibid, s.310.

²⁰⁵ Walzer'in savlarının analizi ve eleştirileri için bkz. Eric A. Heinze, *Waging Humanitarian War ...*, s.20-24.

²⁰⁶ Hedley Bull İngiliz Okulu'nun ve dolayısıyla 'uluslararası toplum' fikrinin önemli temsilcilerinden biridir. Martin Wight'ın uluslararası ilişkilerin temel gelenekleriyle ilgili yapmış olduğu Realist

birleştiren ahlaki doktrinler farklı ve çoğunlukla kıyaslanamazdır, yaşamın farklı yollarının varlığını ve bunların arasındaki çatışmayı yansıtır”.²⁰⁷ Bu görüşüyle Bull komüniteryan bir anlayış geliştirmektedir. Fakat insancıl müdahaleye, ya da Bull’un geliştirdiği şekliyle, savaşın ahlakiliğine ilişkin olarak Walzer’den oldukça farklı sonuçlara ulaşmaktadır.

Bull’un insan hakları ve buna ilişkin diğer ahlaki politika araçlarına karşı tutumu uluslararası düzen fikrinin önceliği fikrine dayanmaktadır. Bull’a göre insan hakları doktrini ve uluslararası hukuk altında her insanın hakkının devletlere karşı kullanılması egemen devletler toplumunun yapısını tehlikeye atacaktır.²⁰⁸ “[U]luslararası hukukta insan hak ve ödevlerine ilişkin uluslararası tartışma düzenden çok düzensizlik belirtileri göstermektedir”.²⁰⁹ Bu anlamda Bull insan hakları düşüncesine paralel olarak, insancıl müdahale hususunda da uluslararası düzeni incelemektedir. Bull’a göre uluslararası toplumun insancıl müdahaleyi bir hak olarak tanımaması, “devletlerin böyle bir hakkı kabul ederek egemenlik ve müdahale-etmeme kurallarını riske atmak istememesini” ve “insan haklarının ne olduğu konusunda kabul edilmiş bir doktrin eksikliğini” yansıtmaktadır.²¹⁰ Nicholas J. Wheeler’in ifade ettiği gibi, Bull devletlerin adalet hususundaki farklı anlayışlarından dolayı, insancıl müdahalenin “uluslararası düzene karşı bir tehdit oluşturduğunu” vurgulamaktadır.²¹¹ Ayrıca Bull, Walzer’in meşhur kitabı “Just and Unjust Wars”u eleştirdiği tahlil olan “Recapturing the Just War for Political Theory” isimli çalışmasında haklı savaşın temellerine yönelik eleştiriler getirmektedir. Bull’a göre haklı savaş anlayışı “Hıristiyan (büyük ölçüde Katolik) teolojisinin” bir ürünüdür. Günümüzde bu temellere ya da buna ilişkin olarak geliştirilen yeni savlara dayanılması mümkün değildir.²¹²

Özetle komüniteryanlarda toplumlar ahlaki düşüncenin temel kaynağını oluşturdukları için, çoğulcu ve kültürel rölativist bir değer anlayışı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu temelden insancıl müdahalenin dayanakları olan evrensel insan hakları

(Hobbesiyen), Rasyonalist (Grotiyan) ve Devrimci (Kantiyan) üçlü ayrımında Rasyonalist çizgiyi temsil etmektedir. Rasyonalist çizgi, Realistlerle, Devrimciler arasında bir orta yolu temsil etmektedir. Bull bu çerçevede devletler sistemine verdiği önem ve düzen-adalet arasında düzene öncelik vermesi gibi düşünceleriyle rasyonalistler içerisindeki çoğulcular ve dayanışmacılar tartışmasının çoğulcu tarafını temsil etmektedir. Bu çerçevede komüniteryanizm çatısı altında değerlendirilebilmektedir.

²⁰⁷ Hedley Bull, *The Control of Arms Race: Disarmament and Arms Control in the Missile Age*, Praeger, New York 1965, s.21-21’den aktaran John Williams, “Hedley Bull and Just War: Missed Opportunities and Lessons to be Learned?”, *European Journal of International Relations*, 2010, s.188.

²⁰⁸ Hedley Bull, *The Anarchical Society ...*, s.146.

²⁰⁹ Ibid, s.147.

²¹⁰ Hedley Bull (Der.), *Intervention in World Politics*, Clarendon Press, Oxford, 1984, s.193.

²¹¹ Nicholas J. Wheeler, *Saving Strangers ...*, s.29.

²¹² Hedley Bull, “Recapturing the Just War for Political Theory”, *World Politics*, Vol.31, No:4, 1979, s.590.

anlayışı üzerinde görüş ayrılıkları oluşmaktadır. Hangi hakların insancıl müdahaleye temel oluşturacağı kültürel çeşitlilik sebebiyle tartışmalıdır. Walzer gibi asgari bir uluslararası ahlaka ve ciddi insani krizler gibi aşırı durumlara dayanılarak sınırlı bir insancıl müdahale anlayışına ulaşılabilirken, Bull örneğinde olduğu gibi bu temeller eleştirilerek uluslararası düzenin önceliğine, dolayısıyla devletlerin egemenlik haklarının birincil konumuna vurgu yapılabilmektedir.

5. Hukuki Pozitivizm ve Ahlak

Hukuki pozitivizm en genel biçimiyle adil olan ile yasal olan arasında bir ayrım yaparak, hukuk ile ahlak arasında zorunlu bir ilişki bulunduğunu reddeden görüş olarak tanımlanabilir.²¹³ Bu çerçevede ahlaki içeriğinden bağımsız olarak belirli normların ancak yasallaşma yoluyla bağlayıcılık kazanabileceğini savunan bir doktrindir. Dolayısıyla hukuki pozitivizmde ahlak ve yasa arasında sıkı bir ayrıma gidilmektedir. Bu durum hukukta “ayrılabilirlik tezi (separability thesis)” olarak anılmaktadır. Bu teze göre “hukukiliğin kavramsal olarak zorunlu hiçbir ahlaki kriteri yoktur”²¹⁴, bir diğer ifadeyle “bağlayıcı yasalar ahlakın taleplerini karşılamak ya da yeniden üretmek zorunda değildir”.²¹⁵ Hukukta, olan hukuk (lex lata) ile olması gereken hukuk (lex ferenda) ayrımı²¹⁶ bu noktada önem kazanmaktadır. Hukuki pozitivistler olan hukukla ilgilenmekte ve ahlaki meselelere vurgu yapan olması gereken hukuk anlayışını yasal sürecin dışına çıkarmaktadırlar.²¹⁷ Allen Buchanan’ın belirttiği gibi, “hukukun ne olduğunu belirlemek için pozitivistler, yasal metinlere, devletlerin davranış kalıplarına ve yasal uygulamalara bakarlarken; doğalcılar [(doğal hukuk görüşü)] ise bunların yanında ahlaki temellendirme ile de ilgilenir”.²¹⁸ Bu iddiaların insancıl müdahale açısından başlıca önemi, hukuki pozitivizm anlayışını benimseyen uluslararası hukukçuların, uluslararası hukukta yasal bir çerçeveye sahip olmadığını düşündükleri insancıl müdahaleyi yasal olmadan ahlaki saiklerle uygulanan bir müdahale biçimi olarak reddetmeleridir. Ahlak ile hukuk arasındaki ayrıma başvuran bu gibi hukukçular, büyük ölçüde doğal hukuk görüşlerinden yola çıkılarak, kimi normlara

²¹³ Bkz. Kenneth Einar Himma, *Hukukun Ahlaki Kriterleri: Kapsayıcı ve Dışlayıcı Pozitivistler Arasındaki Tartışma*, (çev. Saim Üye), Bilgesu Yayınları, Ankara 2010, s.8.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ J. L. Holzgreffe, “The Humanitarian Intervention Debate”, s.35.

²¹⁶ Bu ayrım pozitif hukuk (ampirik hukuk)-normatif hukuk olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. Kenneth Einar Himma, *Hukukun Ahlaki Kriterleri ...*, s.7.

²¹⁷ James Pattison, *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene?*, Oxford University Press, New York 2010, s.45.

²¹⁸ Allen Buchanan, *Justice, Legitimacy and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford University Press, New York 2007, s.21.

hukukun da üstünde bir statü verilmesine karşı eleştirel bir tutuma sahiptirler. Bu anlamda daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, insancıl müdahaleye ilişkin rastlanan bir uygulama olan “yasal değil fakat meşru” müdahalecilik bu tartışmanın odağına yerleşmektedir. Bu başlık altında ağırlıklı olarak hukukun ahlakla olan ilişkisine dair tartışma, insancıl müdahalenin yasallığı-meşruluğu iddiaları çerçevesinde incelenecektir.

Hukuki pozitivizm anlayışı büyük ölçüde Jeremy Bentham ve John Austin’in düşüncelerinden yola çıkmaktadır.²¹⁹ Bentham’ın hukuki görüşlerinin odağında doğal hukuk ve ondan doğmuş olan, yukarıda ele aldığımız ‘ortak ahlak’ (common morality) ve ‘ortak hukuk’ (common law) anlayışlarının eleştirisi bulunmaktadır. Bentham’a göre “doğal hukuka yapılan atıflar, ‘gizlenmiş kişisel kanaatler’den veya ‘insanların, yasama organı içinde düpedüz kendilerince oluşturdukları kanaatler’den fazlası değildir”. Doğal hukuka dayandırılarak ortaya konan ortak hukuk, yazılı olmayan, muğlak yapısı nedeniyle “insan davranışına kılavuz olması makul olarak beklenebilecek, güvenilir, kamuya açık bir ölçüt” sunamayacaktır. Bu doğrultuda Bentham, ortak hukukun yazılı bir temele kavuşturulması gerekliliğini, bir diğer ifadeyle kodifikasyon zorunluluğunu vurgulamıştır.²²⁰

Austin’in hukuki pozitivizm anlayışı, ‘emir olarak hukuk’ adı verilen, hukukun ayırt edici özelliğinin emre dayanması olduğunu savunmasına dayanmaktadır. O’na göre yasalar, belirli bir emre dayanan ve bu anlamda uyulması zorunlu olan kurallardır. Kendisinin bilinen ifadeleriyle “[v]ar olan bir yasa, ondan hoşlanmasak veya o benimsediğimiz standartlardan ayrılrsa bile bir yasadır”.²²¹ Austin’e göre yasalar tanrı yasaları ve insan yasaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İnsan yasaları, insanlar tarafından insanlar için yapılan yasalardır ve bunlar da pozitif yasalar ve pozitif olmayan yasalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Austin, gerçek yasaların “siyasi üstler olarak insanlar tarafından veya hukuki hakların neticesi olarak konulan” yasalar, yani pozitif yasalar olduğunu düşünmektedir. “Siyasi üstler olmayan insanlar tarafından konulan veya hukuki hakların neticesi olmayarak konulan” pozitif olmayan yasalar ise Austin’e göre ancak “pozitif ahlak” olarak görülebilirler ve bu yüzden hukukun konusunu oluşturamazlar. Austin pozitif yasaların bir emre dayanarak pozitif hale geldiğini, böyle bir emre

²¹⁹ Bkz. Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, (çev. Engin Arıkan), Tekin Yayınları, İstanbul 2014, s.18.

²²⁰ Ibid, s.20.

²²¹ Aktaran Sercan Gürler, “Modern Hukuk Felsefesinde Bir Gayya Kuyusu: Hukuk-Ahlak İlişkisi, (Der. Sercan Gürler), *H.L.A. Hart ve Hukuk Ahlak Ayrımı*, (içinde), Tekin Yayınları, İstanbul 2015, s.9.

dayanmayan yasaların ise pozitif olamayacağını belirtir. Bu anlamda Austin'e göre hukuk "egemenin bir emri olarak hukuk" anlayışını yansıtmaktadır.²²² Raymond Wacks'ın belirttiği üzere, "Austin'in emirler olarak hukuk üzerinde ısrarı, onun örf-adet, anayasa ve uluslararası hukuku, hukuk bilimi alanından dışlamasını gerektirmiştir. Bunun nedeni, bu kuralların yaratıcısı olarak hiçbir belirli egemen tespit edilememesidir. Bundan dolayı, egemen devletler, uluslararası hukukun gereklerini hiçe sayma konusunda herkesin bildiği üzere oldukça serbest olmuştur".²²³ Yine emir olarak hukuk anlayışının uzantısı olarak Austin, "egemenlik düşüncesini, toplumun üyeleri tarafından benimsenen itaat etme alışkanlığı üzerine" temellendirmiştir. Bu doğrultuda Austin'e göre "egemen belirli olmalıdır... çünkü 'hiçbir belirsiz egemen açıkça veya zımnen emir veremez; itaat ve bağlılık elde edemez'".²²⁴

Bentham ve Austin'in görüşleri hukuk-ahlak arasında sıkı bir ayrımın gözetilmesi ve yasaların, ahlaki bağlara üstün tutulması gerekliliğini tespit eden katı hukuki pozitivizm anlayışları için temel oluşturmaktadır. Kenneth Einar Himma'nın belirttiği gibi hukuki pozitivistler, hukuka yasalara istinaden uyma ahlaki yükümlülüğünü (obey law qua law) tanımaktadırlar.²²⁵ Yukarıda da ifade edildiği gibi bu durum yasal olanın ahlaki olandan ayrı düşünülmesini, bir diğer ifadeyle hukuka uyma yükümlülüğünün yalnızca yasanın varlığına ve içeriğine istinaden adil veya ahlaki yargılardan bağımsız olarak oluşmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla hukuki pozitivizmin katı yorumları bir yasanın ahlaki boyutlarını tartışma konusu etmeyeceği için, sık verilen örneklerle Nazi Almanya'sı ve Apartheid Güney Afrika'sı gibi ayrımcı ve adil olmayan yasalara sahip rejimlerin olumlanması beraberinde gelmektedir. Zira yasa, ona uyma yükümlülüğünü kendi içinde taşımaktadır. Fakat Wacks, Austin ve Bentham'ın "eğer itaatsizlik iyiye doğru değişimi teşvik edecek ise kötü kanunlara itaatsizliğin meşru olduğunu" kabul ettiklerini ifade etmektedir.²²⁶ Dolayısıyla hukuki pozitivizmin babası kabul edilebilecek düşünürlerin dahi, hukuka belirli ahlaki kısıtlar getirdiği söylenebilir. Nitekim günümüzde hukuki pozitivizm içinde "dışlayıcı" ve "kapsayıcı" pozitivistler, hukukla ahlak arasındaki zorunlu bağlantıyı

²²² Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa ...*, s.21-23.

²²³ Ibid, s.23.

²²⁴ Ibid, s.25.

²²⁵ Bkz. Kenneth Einar Himma, "Positivism, Naturalism and the Obligation to Obey Law", *Southern Journal of Philosophy*, Vol.36 No.2, 1998, s.145-162.

²²⁶ Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa ...*, s.19.

dışlayan ve kapsayan iki ayrı görüşü temsil etmektedirler.²²⁷ Bu iki görüş içerisinden Joseph Raz ve H.L.A. Hart'ın görüşlerine kısaca yer vermek yararlı olacaktır.

Katı veya dışlayıcı bir pozitivist olarak kabul edilen Joseph Raz'a göre hukuk, ahlaki içeriğinden tamamen arındırılarak incelenmelidir. Zira hukuk, otonom ve olgusal bir yapıya sahiptir. Hukukun otonomluğu, onun ahlaki yargılardan bağımsız olarak var olmasında; olgusal olması ise ahlaki bir yargıya değil olgulara dayanmasındadır. Raz'a göre hukuk, insan davranışlarını ahlaki yargıların yapamadığı bir biçimde kesin olarak yönlendirmektedir. Çünkü hukuk "buyurucu bir kurallar bütünüdür" ve "otoritenin nihai kaynağıdır".²²⁸ Raz, hukuki pozitivistlerin genel olarak üç teze dayandıklarını öne sürmektedir.²²⁹

1. Toplumsal tez: Hukuk, ahlaki değerlendirmelere atıf yapılmadan toplumsal bir olgu olarak tarif edilebilir.
2. Ahlaki tez: Hukukun ahlaki erdemi, ne mutlak ne de içkindir; buna karşın 'hukukun içeriğine ve uygulandığı toplumun koşullarına' bağlıdır.
3. Semantik tez: Hak ve ödev gibi normatif kavramlar, ahlaki ve hukuki bağlamda aynı şekilde kullanılmaz.

Raz, toplumsal tezi kabul etmekte ve diğer iki tezi dışlamaktadır. Toplumsal tez, "hukukun etkinliği, kurumsal karakteri ve kaynakları" olmak üzere üç kıstasa dayanmaktadır. Raz'a göre yasalar yalnızca belirli kurumların iradesiyle ortaya çıkabilirler ve bu tarz kurumsal iradelere dayanmayan hiçbir şey yasa değildir. Hukukun kaynakları ise insanların uymakla kesin bir biçimde zorunlu olduğu ölçütleri oluşturmaktır. "Bunlar öyle ölçütlerdir ki, itaatsizliğimizi ölçütün mantığını sorgulayarak haklı çıkaramayız".²³⁰ Dolayısıyla Raz, hukukun her şeyin üzerinde, yalnızca kendisinden kaynaklı olarak kendisine itaati talep eden bir yapıda olduğunu vurgulayarak katı bir hukuki pozitivistlikte varmaktadır.

Hart ise yukarıda ele aldığımız Raz'ın üç hukuki pozitivist tezinden 'ahlaki tez'e yakındır. Hart da ahlak ile hukuk arasında ayırım yapmasına rağmen ikisi arasındaki bağlantıyı mutlak bir biçimde dışlamamaktadır. Sercan Gürler'in ifade ettiği gibi Hart'ın temel savı, "hukuk ile ahlak arasında zorunlu bir ilişkinin olmadığıdır".²³¹ Bu sav hukuk ve ahlakın katı pozitivistlerin yaptığı gibi kesin bir biçimde birbirinden ayrı olgular olarak ele

²²⁷ Bu tartışmanın ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Kenneth Einar Himma, *Hukukun Ahlaki Kriterleri ...*

²²⁸ Aktaran Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa ...*, s.37.

²²⁹ Aktaran Ibid, s.37.

²³⁰ Ibid, s.38-39.

²³¹ Sercan Gürler, "Modern Hukuk Felsefesinde ...", s.18.

alınmasının tersine, zorunlu olmamakla birlikte iki olgu arasındaki ilişkinin de tanınmasıdır. Hart, hukuku “bir topluluğun mevcut sosyal pratiklerinin betimlenmesiyle anlaşılabilir toplumsal bir fenomen” olarak tanımlamaktadır. Hart’a göre toplumsallık, her toplumun hayatta kalması için gerekli olan bir takım temel kurallara ihtiyaç duymaktadır. Bunlar, herkesin fiziksel saldırılara açık olduğunu ifade eden ‘insani savunmasızlık’; en güçlünün dahi zayıflıkları olabileceğini ifade eden “yaklaşık eşitlik”; insanların büyük ölçüde bencil olduklarını ifade eden ‘sınırlı özgecilik’; yiyecek, kıyafet ve barınma gibi kaynakların sınırlılığını ifade eden ‘sınırlı kaynaklar’ ve son olarak insanların birbirleriyle işbirliğinin güvenilemez olduğunu ifade eden ‘sınırlı uzlaşma ve irade kuvveti’dir. Hart tüm bu kuralları “doğal hukukun asgari içeriği” olarak ele almaktadır.²³²

Hart’ın yukarıda ele aldığımız Hobbesçu doğa durumunu andıran “doğal hukukun asgari içeriği”, bu olumsuz koşulların aşılabilmesi için yasalara duyduğumuz ihtiyacı temellendirmektedir. Yasalar oluşup bir hukuk sistemi var olduktan sonra toplumu oluşturan yükümlülük kuralları, ‘hukuk kuralları’ ve ‘ahlak kuralları’ olarak ayrılmaktadır. Bunun anlamı hukuki sistem oluşmadan önce toplumu oluşturan bu yükümlülüklerin birbirinden ayrılamamasıdır. Zira Hart’a göre her toplumun, birtakım toplumsal kuralları bulunmakta ve bu kurallar ahlaki olanları da içermektedirler. Fakat hukuk sisteminin oluşmasıyla bunlar birbirlerinden ayrılmakta, ve kendi tabiriyle bunlar arasında zorunlu bir ilişki kalmamaktadır. Hart’a göre hukuk kuralları, birincil ve ikincil kurallar olarak ikiye ayrılmaktadır. Birincil kurallar toplumsallığın zorunlu bir koşulu olarak “şiddet, hırsızlık, hile” gibi olumsuzlukları yasaklamaktadır. İkincil kurallar ise birincil kuralların değiştirilmesi ihtiyacı, yargılama usullerinin belirlenmesi ve yükümlülük kurallarının belirlenmesi gibi kuralları içermektedir. Değiştirme ve yargılama yetki veren kurallar olmakla birlikte Hart’ın ‘tanıma kuralları’ olarak tanımladığı yükümlülük kurallarının belirlenmesi belirli bir ödev yüklemektedir. Tanıma kuralları, yetkiye sahip resmi görevlilerin değiştirme ve yargılama hususundaki kuralları tanınması ödevidir. Bu tanıma ödevi, kamu gücünün hukukun bizzat kendisiyle sınırlandırılması anlayışının ifadesidir. Hart’a göre “bir hukuk sistemi ancak geçerli birincil kurallara itaat ediliyor ve resmi görevliler değişim ve yargılama kurallarını kabul ediyorlarsa var olabilir”. Hart, bir hukuk sisteminde birincil kurallar haksız dahi olsalar, ikincil kurallara göre resmi görevlilerin hukukun gereklerini uygulamakla yükümlü olduğunu düşünmektedir. Hart’a göre hukuk

²³² Aktaran Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa ...*, s.27.

sistemi ahlaki olmayan bir yapıya sahip olabilir fakat bu hukukun geçerliliğinin etkinliğinden farklı olması sebebiyle hukuk sisteminin belirleyici özelliği olarak tanınmaz.²³³

Hukuki pozitivism görüşleri uluslararası hukuk açısından düşünüldüğünde zorunlu olarak iç-hukuktan farklı değerlendirmeleri gerekli kılmaktadır. Zira daha önce de belirtildiği üzere uluslararası hukuk, yaptırım mekanizmalarının tartışmalı etkinliği sebebiyle esnek hukuk kategorisinde değerlendirilebilmektedir. Yukarıda ele alındığı gibi Austin bu sebeplerle uluslararası hukuku bir hukuk olarak ele almamaktadır. Fakat sonuçta devletleri kısıtlı da olsa bağlayan bir hukuk sisteminden bahsedebilmek mümkündür ve bu kapsamda hukuki pozitivism ve doğal hukuk arasında vuku bulan hukuk-ahlak ilişkisi uluslararası hukuk açısından da önemli tartışma konularından biridir. İnsancıl müdahalenin de ahlaki temelli bir müdahale olarak yasal olmasa da meşruluğu iddia edilebilen bir müdahale biçimi olduğu hatırlandığında tartışmanın konumuz açısından önemi değerlendirilebilir. Hukuki pozitivistlere göre uluslararası hukuk egemen devletlerin “özgür iradeleri” vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla “egemen devletler tarafından onaylanmayan” bir uluslararası hukuk da yoktur. Devletlerin onayı ise iki yolla mümkün olmaktadır. Bunların ilki devletin bir anlaşma imzalaması yoluyla onaylaması, ikincisi ise uygulamaların yapılageliş hukukuna dâhil olmasıyla bağlayıcılık kazanmasıdır.²³⁴ İnsancıl müdahale konusunun henüz bu iki uluslararası hukuk kaynağının konusu olmadığı ve dolayısıyla uluslararası hukukça yasal bir hak haline gelmediği savı üzerinden hukuki pozitivistler böyle bir hakkın ahlaki olarak iddiasını doğru bulmamaktadırlar. Dolayısıyla bu noktadan doğrudan ortaya çıkan sonuca göre insancıl müdahale ya yasal bir zemine kavuşturulmalı ya da tamamen terk edilmelidir.²³⁵

Bu noktada insancıl müdahale ekseninde hukuk-ahlak ilişkisi üzerindeki tartışmaları daha iyi anlayabilmek için insancıl müdahalenin yasal durumuna ilişkin genel bir bilgilendirme yapmak faydalı olacaktır.²³⁶ Bilindiği gibi günümüz uluslararası hukukuna

²³³ Ibid, s.27-31.

²³⁴ James Pattison, *Humanitarian Intervention and the ...*, s.45.

²³⁵ Bu husustaki tartışmalar için bkz. Brad R. Roth, “Hukuku Esnetmek Onu Çiğnemek midir? Yoksa Geliştirmek midir? ABD ve Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İnsani Amaçlı Kuvvet Kullanma”, (çev. Ersin Embel), (Der. Michael Byers, George Nolt), *ABD Hegemonyası ve Uluslararası Hukukun Temelleri*, (içinde), Phoenix yay., Ankara, 2007.

²³⁶ İnsancıl müdahalenin yasallığı tartışması hakkında detaylı bilgi için bkz. Simon Chesterman, *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, Oxford University Press, Oxford 2012; James Pattison, *Humanitarian Intervention and the ...*; Fernando R. Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry ...*

kaynaklık eden temel metin BM Şartı'dır.²³⁷ BM Şartı kendinden önce gelen Lahey Barış Konferansları, MC Misakı, Briand-Kellogg Paktı gibi devletlerarası ilişkilerde savaşın bir dış politika aracı olarak yasaklanması ve bu yasağın kodifikasyonu sürecinde en önemli aşamayı temsil etmektedir.²³⁸ Bu doğrultuda BM Antlaşması'nın giriş metninde BM'nin "iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren *savaş felaketinden* gelecek kuşakları korumaya ... hoşgörüsüyle davranmaya ve iyi komşuluk anlayışı içinde ...*barışık yaşamaya, uluslararası barış ve güvenliği korumak için güçlerimizi birleştirmeye, ortak yarar dışında silahlı kuvvet kullanılmamasını sağlayacak ilkeleri kabul etmeye* ve yöntemleri benimsemeye..." yönelik ortak bir anlayışla kuruluyor olduğu belirtilmektedir. Yine örgütün amaç ve ilkelerinin sayıldığı I. Bölüm'de, BM'nin "uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla *barışın uğrayacağı tehditleri önlemek* ve bunları boşa çıkarmak, *saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak* üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini *barışçı yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak* gerçekleştirmek" amacıyla kurulduğu ifade edilmektedir. Bu ifadeler BM Şartı'nı imzalayan ulusların savaşa başvurmanın yasaklanması hususundaki iradelerini ortaya koymaktadırlar.

İnsancıl müdahale açısından en önemli madde ise Şart'ın 2. maddesi ve özellikle bu maddenin 1, 4 ve 7. fıkralarıdır. Madde 2(1) üye ülkelerin egemen-eşitliklerinin kesin bir biçimde tanındığını ifade eden maddedir ve daha önce de ifade ettiğimiz gibi müdahale-etmeme ilkesinin temel dayanağı olan esas, devletler sisteminin devletlerin egemen eşitliği üzerine tesis edilmiş olmasıdır. Madde 2(4), müdahale-etmeme ilkesinin açık bir biçimde ifade edildiği ve dolayısıyla devletler tarafından tek-tarafli olarak savaşa başvurulmasının yasaklandığı maddedir:

Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar.

Madde 2(4)'ün tamamlayıcısı olarak kabul edilebilecek bir diğer fıkra ise 2(7)'dir:

²³⁷ BM Antlaşması metnine yapılan atıflar T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe çeviriye yapılmaktadır. Metin içi vurgular tarafımıza aittir. <<http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>> (05.12.14)

²³⁸ Bu sürecin tarihsel çerçevesi için bkz. Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s.22-41.

İşbu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler'e herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi, üyeleri de bu türden konuları işbu Antlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz; ancak, bu ilke VII. Bölümde öngörülmüş olan zorlayıcı önlemlerin uygulanmasını hiçbir biçimde engellemez.

Şart'ın 2. maddesinin bu hükümleriyle devletlerin egemen-eşitler oldukları tasdik edilmiş, birbirlerinin iç yetki alanlarına karışmaları ve kuvvet kullanımı veya tehdidinde bulunmaları VII. Bölüm'deki önlemler dışında yasaklanmış görünmektedir. Fakat biraz ileride göreceğimiz üzere 2(4)'te geçen "toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı" ve "BM'nin amaçları ile bağdaşmayacak" ifadeleri, maddenin farklı biçimlerde yorumlanmalarını beraberinde getirmektedir.²³⁹ Madde 24'te devletlerin "uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında başlıca sorumluluğu Güvenlik Konseyi'ne" bıraktıkları ve bu sorumluluğun kullanılmasında BMGK'nin kendileri adına hareket ettiğini kabul ettikleri vurgulanmaktadır. Yine konumuz açısından önemli olan Şart'ın VII. Bölümü madde 39'da uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edilmesi durumunda BMGK'nin madde 41 ve 42'de öngördüğü önlemleri alabileceği ifade edilmektedir. Madde 41'de sayılan "silahlı kuvvet kullanımını içermeyen" önlemlerin sonuçsuz kalması durumunda madde 42 BMGK'nin "uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla gerekli saydığı her türlü" önlemi alabileceği belirtilmektedir. Tüm maddeler birlikte ele alındığında devletlerin tek taraflı olarak kuvvet kullanımı ve tehdidinden kaçındıkları fakat BMGK'nin gerekli gördüğü hallerde devletler adına kolektif olarak kuvvete başvurabileceği bir kuvvet kullanımı yasal çerçevesi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada önemle altının çizilmesi gereken husus, BMGK'nin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirdiği insani krizlerde, insancıl müdahalelerin hukuka uygun bir biçimde gerçekleştirilebileceğidir.²⁴⁰ Bu tarz müdahaleler yasal olarak büyük tartışmalar yaratmamaktadır. Asıl tartışmalar BMGK'nin yetkilendirmediği hallerde uygulanan tek-taraflı insancıl müdahaleler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

BM sisteminin BMGK'nin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak görüp yetkilendirdiği haller dışında müdahale-etmeme normuna yönelik tek istisnası "meşru müdafaa" hakkıdır. Şart'ın 51. maddesinde ifadesini bulan meşru müdafaa hakkı devletlere, silahlı bir saldırıya uğramaları halinde BMGK "uluslararası barış ve güvenliğin

²³⁹ Bkz. Christine Gray, *International Law and the Use of Force*, Oxford University Press, Oxford 2008, s.31.

²⁴⁰ Funda Keskin, "İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, 2006-2007, s.53.

korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek” saldırıya uğrayan devletin “doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkını” kullanabilme yetkisi vermektedir. BM Sistemi çerçevesinde kuvvet kullanımı uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiği haller ve meşru müdafaa durumları dışında yasaklanmıştır. BM çerçevesinde Şart dışında kabul edilen çeşitli belgeler ve alınan kararlarla da müdahale-etmeme ilkesi pekiştirilmiştir. 1970 yılında kabul edilen “Birleşmiş Milletler Anlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Deklarasyonu”nun (Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations) giriş kısmında “yalnızca, başka ülkelerin iç işlerine herhangi bir şekilde karışılması Antlaşmanın ruhunu ve lafzını ihlal ettiği için değil, aynı zamanda uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden durumların yaratılmasına neden olduğu için de herhangi başka bir devletin iç işlerine karışmama taahhüdüne devletler tarafından katı bir biçimde uyulmasının ulusların barış içinde bir arada yaşamasının güvence altına alınmasında vazgeçilmez bir koşul olduğuna inanmış olarak” deklarasyonun kaleme alındığının beyanı bulunmaktadır.²⁴¹

Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) ABD Nikaragua arasındaki davada verdiği karar da müdahale-etmeme ilkesinin onaylanması açısından büyük önem arz etmektedir. UAD'ın kararına göre “bölgedeki ya da dünyadaki başka bütün devletler gibi Nikaragua Cumhuriyeti'nin de egemenlik ve siyasi bağımsızlık hakkına tam olarak saygı gösterilmeli ve hiçbir şekilde, uluslararası hukuk ilkeleri, özellikle de Devletlerin uluslararası ilişkilerinde başka bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı kuvvet kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmaktan kaçınması gerektiği ilkesi ve bir Devletin ulusal yetkisine giren konulara müdahale-etmeme görevine ilişkin ilkesi ile yasaklanmış olan hiçbir askeri ya da yarı-askeri faaliyet ile ihlal edilmemelidir”.²⁴² Ayrıca verilen kararda müdahale-etmeme ilkesinin Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından jus cogens nitelikli bir kural sayıldığına ilişkin ifadeler yer almıştır.²⁴³ Özetle kuvvet kullanımı veya tehdidinin yasaklanmasına ilişkin tüm bu gelişmeler, müdahale-etmeme normunun ve en genel biçimiyle devletlerin egemenlik haklarının ya da egemen-eşit konumlarının

²⁴¹ Anlaşmanın Türkçe metni için bkz. <[http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/2625\(XXV\)_24_Ekim_1970.pdf](http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/2625(XXV)_24_Ekim_1970.pdf)> (05.04.16)

²⁴² Aktaran Hans Köchler, *Küresel Adalet mi, Küresel ...*, s.458.

²⁴³ Aktaran Erdem Denk, “Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Jus Cogens Kurallar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 2, 2001, s.49.

uluslararası hukuk çerçevesinde jus cogens bir biçimde tanındığı biçiminde yorumlanmaktadır. Bu doğrultuda BMGK yetkilendirmesi dışında gerçekleştirilen insancıl müdahaleler ağırlıklı olarak, kuvvet kullanma yasağı ya da müdahale-etmeme normu çerçevesinde, insancıl gerekçelere sahip olsalar dahi, yasal çerçevenin dışında kalan müdahaleler olarak ele alınmaktadır. Örneğin Hans Köchler, insan hakları gerekçeleriyle gerçekleştiriliyor olsa dahi insancıl müdahalenin askeri müdahale içermesi sebebiyle jus cogens bir kural olan müdahale-etmeme normunu ihlal edeceğini vurgulamaktadır.²⁴⁴ Fakat kimi hukukçu ya da düşünürler, insan haklarının müdahale-etmeme normuna üstün geldiğini ya da aynı statüde olduğunu iddia etmek suretiyle insancıl müdahalelerin yasal olabileceğini ileri sürmektedirler.

Yasal çerçevede insancıl müdahaleyi, müdahaleye cevaz veren ya da onu yasaklayan görüşler²⁴⁵ olarak ele almak mümkündür. Cevaz verenler içerisinde, yukarıda ifade edildiği gibi, insancıl müdahalenin yasal olduğunu iddia edenler bulunsa da, insancıl müdahalenin yasal olmasa dahi meşru olabileceği, bir diğer ifadeyle ahlaki olarak gerekli olduğu için yasalara rağmen uygulanabileceği yorumları ağırlıktadır. Yasallık iddiaları büyük ölçüde, BM Şartı'nın farklı yorumlarından, evrensel insan hakları anlayışından ya da insancıl müdahalenin teamül hukukuyla bir hak hüviyeti kazandığı gibi çeşitli iddialardan oluşmaktadır. Yukarıda değindiğimiz üzere kimi hukukçular Şart'ın 2(4) maddesinde geçen “toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı” ve “BM'nin amaçları ile bağdaşmayacak” gibi ifadeleri geniş yorumlayarak, insancıl müdahalenin ‘siyasal bağımsızlığın ihlaline’ yol açmayacağını ya da BM'nin içinde insan haklarına saygının da yer aldığı ‘amaçlarıyla herhangi bir zıtlık teşkil etmeyeceğini’ savunmaktadırlar. İnsan hakları bu çerçevede önemli bir yer işgal etmekte ve BM sonrası uluslararası sistemde insan haklarının devletlerin iç-işleri olmaktan çıkarak uluslararası toplumun sorumluluk alanına girdiği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda BM'nin insan haklarını koruma misyonu hatırlatılarak, insancıl müdahalenin insan haklarını korumak amaçlı bir müdahale olarak yasal bir çerçeveye sahip olduğu iddia edilmektedir. Son olarak insancıl müdahalenin II. Dünya Savaşı'nı takiben devletlerin sıklıkla başvurduğu bir araç olduğu ve böylece bir teamül haline geldiği vurgulanabilmektedir.²⁴⁶ Önceki bölümlerde değinildiği ve birazdan

²⁴⁴ Hans Köchler, *Küresel Adalet mi, Küresel ...*, s.459.

²⁴⁵ Genellikle bu görüşler literatürde permissibility (izin verilebilirlik) ve impermissibility (izin verilemezlik) şeklinde ayrılmaktadır.

²⁴⁶ Tüm bu yasal görüşler Fernando Teson tarafından detaylı bir biçimde savunulmakta ve tartışılmaktadır. Bkz. Fernando Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry ...*, s.133-174. Karşıt görüşler ve savunusu

KoS çerçevesinde ele alınacağı üzere tüm bu görüşler aynı zamanda devlet egemenliğinin, insan hakları lehine ahlaki yorumundan da ileri gelmektedir.

Yasallık dışında, insancıl müdahalenin yasalara rağmen ahlaki olarak cevaz verilebilir ya da meşru olduğu görüşleri büyük ölçüde hem insani krizlere kayıtsız kalınamayacağı düşüncesinden hem de mevcut uluslararası sistemi düzenleyen müdahale-etmeme ilkesinin barışa hizmet ettiği anlayışından türemektedir. Zira bu düşüncenin temel kaygısı uluslararası hukukun ve BM sisteminin, iki dünya savaşı ve MC sisteminin başarısızlıklarından alınan derslerle özellikle tek-tarafli olarak savaşa başvurmanın yasaklanması ve kolektif güvenlik üzerinde inşa edildiği ve insancıl müdahalenin bu sistemi tehdit edebileceğidir. Bu doğrultuda müdahale-etmeme normunun, insancıl müdahaleyi içerecek biçimde genişletilmesi ya da reformize edilmesi yerine kimi ahlaki gereklilik durumlarında müdahale-etmeme normuna istisna olarak uygulanması daha uygun olarak görülmektedir. Bu çerçevede insancıl müdahale için “yasal değil fakat meşru”²⁴⁷ ifadesi ilk olarak NATO’nun Kosova müdahalesinde üretilmiş ve sonrasında da yoğun bir biçimde tartışılmıştır. Bu tartışmaların sonucu olarak 2001 yılında Kanada hükümetinin öncülüğünde kurulan “Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS))” tarafından “koruma sorumluluğu” kavramı ortaya atılmıştır. Koruma sorumluluğu kavramının insancıl müdahalenin yasallığı ve meşruluğu tartışmalarının çerçevesini çizmek adına yapılmış en kapsamlı girişim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Komisyonun hazırladığı raporda devletlerin egemenlik haklarının yalnızca savunma haklarından meydana gelmediği, aynı zamanda devletin halkına karşı koruma sorumluluğunun da bulunduğu belirtilmektedir. Bu anlayış “sorumlu egemenlik (soverignty as responsibility)” olarak ifade edilmektedir.²⁴⁸ ICISS raporu ayrıca koruma sorumluluğu kavramına önleyici sorumluluk (responsibility to prevent), reaksiyon gösterme sorumluluğu (responsibility to react) ve yeniden inşa sorumluluğu (responsibility to rebuild) gibi ilkeleri ekleyerek içeriği

için bkz. Simon Chesterman, *Just War and Just Peace? ...*, s.45-88. Çalışmanın sınırlılıklarını aşması bakımından tüm bu önemli detaylara kısaca değinilmekle yetinilmiştir.

²⁴⁷ Bu ayırım Kosova’ya yapılan NATO müdahalesi sonrası Richard Goldstone başkanlığında kurulan Kosova Bağımsız Uluslararası Komisyonu’nun (Independent International Commission on Kosovo) yayınlamış olduğu raporla ortaya atılmıştır. Bkz. *The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned*, Oxford University Press, Oxford, 2000, s.163-176. Bu hususla ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Richard Falk, *Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars: Seeking Peace and Justice in the 21st Century*, Routledge, New York 2015, s.54-56. David Wippman, “Kosovo and the Limits of International Law”, *Fordham International Law Journal*, Vol.25 No.1, 2001; Bruno Simma, “Nato, the UN and the ...”

²⁴⁸ ICISS Raporu, s.13.

oldukça genişletmiştir. Bu anlamda koruma sorumluluğu kavramı insancıl müdahalenin öncesini, sürecini ve sonrasını kapsayan bütüncül bir yaklaşım halini almıştır.

ICISS raporuna göre insancıl müdahalenin (askeri) gerçekleştirilebilmesi için altı temel ölçütün bulunması gerekmektedir:²⁴⁹

1. Müdahale kararının yetkili bir otorite tarafından verilmesi (right authority).
2. Müdahalenin haklı gerekçelere dayandırılması (just cause).
3. Doğru niyet ilkesi (right intention).
4. Müdahaleye en son çare olarak başvurulması (last resort).
5. Orantılı araçların kullanılması (proportional means).
6. Müdahale neticesinde insan hakları ihlallerinin sona ereceğine dair makul beklentilerin bulunması (reasonable prospects).

Sorumlu egemenlik anlayışı ICISS raporunda koruma sorumluluğunun temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Sorumlu egemenlik anlayışı çerçevesinde devletin kendi vatandaşlarını koruması onun öncelikli sorumluluğu olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla vatandaşlarını ya da halkını koruma sorumluluğunu yerine getiremeyen bir devlet en önemli işlevini yitirmiş ve müdahaleye haklı bir zemin oluşturmuştur. Bu anlayış yukarıda da ele aldığımız üzere insancıl müdahalenin veya rapordaki biçimiyle koruma sorumluluğu doktrininin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ICISS raporunda, müdahalenin haklı olabilmesini sağlayacak en temel haklı gerekçe, devletin halkını koruma sorumluluğunu üstlenemiyor olması ve dolayısıyla bu sorumluluğun uluslararası topluma devredilmesidir. ICISS raporunda haklı gerekçeler için getirilen diğer bir ölçüt “bir iç savaş, ayaklanma, baskı ya da devlet başarısızlığı sonucunda bir toplumun ciddi zarar gördüğü ve ilgili devletin bu durumu durdurmak ya da önlemek hususunda isteksiz ya da yetersiz olduğu bir durumda müdahale-etmeme ilkesi yerini uluslararası koruma sorumluluğuna bırakır”²⁵⁰ şeklindedir. Haklı gerekçe için getirilen ölçütlerden bir diğeri ise “soykırım niyetiyle olsun ya da olmasın, devletin planlı bir eylemi, ihmal ya da yetersizliği veya bir başarısız devlet durumu sonucunda geniş ölçekli can kaybının ya da olasılığının bulunması”²⁵¹ olarak ifade edilmektedir. İşte tüm bu ölçütler ICISS tarafından insancıl müdahale için haklı gerekçeler olarak değerlendirilmekte ve diğer koşullarla birlikte meşru bir müdahale için gerekli koşulları oluşturmaktadırlar.

²⁴⁹ Ibid, s.32

²⁵⁰ Ibid, s.XI.

²⁵¹ Ibid, s.XII.

ICISS'in insancıl müdahalenin meşruiyeti için getirdiği ölçütlerden bir diğeri son çare koşuludur. Bu koşul, askeri müdahale öncesinde tüm diğer barışçıl yolların tüketilmesini gerektirmektedir. ICISS raporunda bu koşul şu şekilde ifadesini bulmaktadır: “Askeri müdahale yalnızca, krizin barışçıl çözümü ve önlenmesi için her türlü askeri olmayan yolun araştırılması ve askeri müdahaleden daha düşük düzeyli önlemlerin başarılı olamayacağına dair makul bir zemin oluşması durumunda haklı olabilir”.²⁵² Bir diğer koşul ise doğru niyet koşuludur. Buna göre insancıl müdahaleyi gerçekleştirecek olan devlet, devletler ya da otoritenin müdahalenin arka planını oluşturan gerçek niyetleri konusunda birçok görüş ileri sürülebilse de insancıl müdahale mutlaka insanlık-dışı durumu sonlandırmak ve önlemek amacı taşımaktadır. ICISS raporunda da bu durum “müdahalenin öncelikli amacı, devletlerin diğer gerekçeleri her ne olursa olsun, insanların acısını önlemek ve sona erdirmek olmalıdır”²⁵³ şeklinde belirtilmiştir. Bu ifadeden müdahaleye taraf olan devletlerin olası başka gerekçelerinin ön planda olmadığı, müdahale insanların çektiği acıları sonlandırmayı amaçladığı ölçüde doğru niyete sahip olunacağı sonucuna ulaşılabilir. Duruma bu şekilde bakıldığında yapılan her insancıl müdahalenin, doğru niyet açısından, en azından gerekçelendirme sürecinde insancıl kaygıları gündeme getirdiği için meşru kabul edilebileceği anlayışı doğar. Zira adından da anlaşılacağı gibi yapılan herhangi bir müdahale değil ‘insancıl’ müdahaledir.

ICISS raporunda ilgili maddenin devamı şu şekilde gelmektedir: “Doğru niyet, çok taraflı operasyonlar, bölgesel kanaatin ve mağdurların açık desteği ile daha iyi bir şekilde garanti altına alınır”.²⁵⁴ Bu ikinci kısım, birinci kısım ile ilgili kaygıların ortadan kaldırılabilmesi için geliştirilen bir çözüm önerisi niteliğindedir. Bir başka ifadeyle mutlak bir koşul değil yalnızca doğru niyetin daha objektif bir şekilde işleyebilmesini sağlamak için getirilen ‘olması gerekene’ yönelik bir ifadedir.

İnsancıl müdahalenin meşruiyeti için getirilen bir diğer ölçüt başarı için makul beklentilerin bulunmasıdır. İnsancıl müdahalenin olası sonuçlarını ön görmek güç olsa da, müdahale sonrasında insanlık-dışı durumun sona ereceğine dair makul beklentilerin bulunması KoS doktrininin uygulamaya geçirilmesinin bir ön koşuludur. ICISS raporunda bu koşul “müdahaleyi haklı kılan acıların durdurulması ve sona erdirilmesinde makul bir başarı şansının bulunması, eylemin eylemsizlikten daha kötü bir duruma sebebiyet

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Ibid.

vermemesi”²⁵⁵ şeklinde ifadesini bulmaktadır. Koşullardan bir diğeri belki de en önemlisi doğru-otorite koşuludur. Bu koşula göre insancıl müdahaleye karar verecek ve uygulamaya geçirecek olan yetkili-doğru otoritenin belirlenmesi KoS’un en önemli ayağını oluşturmaktadır. Zira müdahalenin yasallığı ve meşruiyetini belirleyecek olan temel unsur, otoritenin askeri müdahale kararı verebilme yetkisiyle donatılıp donatılmadığında düğümlemektedir. ICISS raporu otorite sorunsalına önemli bir yer ayırmaktadır. “İnsanların korunması gibi amaçlar için yapılacak bir askeri müdahaleyi yetkilendirmede BMGK’den daha uygun bir yapı yoktur”²⁵⁶ denilmek suretiyle koruma sorumluluğunu hayata geçirebilecek olan doğru otorite BM olarak belirlenmiştir. Ayrıca tüm durumlarda herhangi bir askeri müdahaleden önce BMGK’nin yetkilendirmesinin olması gerektiği vurgulanmaktadır. ICISS’in, BMGK’nin daimi üyelerin veto yetkileri dolayısıyla işlevsiz kalması durumuna ilişkin olarak getirdiği maddeler de bulunmaktadır. Raporda öncelikle BMGK’nin daimi beş üyesinin insancıl amaçlar için yapılacak yetkilendirmelerde veto yetkilerini kendi ulusal çıkarları adına engellememeleri gerekliliğinin altı çizilmektedir. Sonrasında da böyle bir durumun vaki olması halinde alternatif çözüm önerileri getirilmektedir. Bunlardan ilki “barış için birlik” kararıdır ki bu karara ilk kez Kore Savaşı sırasında başvurulmuştur. Barış için birlik kararı, BM Genel Kurulu’nun, Güvenlik Konseyi’nin işlevsiz kaldığı acil durumlarda özel olarak toplanıp karar alabilmesini öngörmektedir.²⁵⁷ Bu karar günümüzde uygulanan ya da uygulanması gündeme gelen bir karar alma şekli değildir.

ICISS’in, BMGK’nin işlevsiz kalması durumuna ilişkin getirdiği ikinci alternatif ise bölgesel ya da alt-bölgesel örgütlerin BM Şartı’nın VIII. Bölümüne göre yetkili kabul edilebilmesidir. Buna ilişkin getirilen tek kısıtlama sonrasında yine BMGK’nin yetkilendirmesinin aranmasıdır.²⁵⁸ Görüldüğü gibi ICISS’in bölgesel örgütlerin müdahale yetkisine ilişkin getirdiği ölçüt net değildir. Fakat bu maddeden yola çıkılarak BMGK’nin işlevsiz kaldığı durumlarda bölgesel örgütlerin de kendi yetki alanlarına giren sorunlara müdahil olabileceği anlaşılabilir. ICISS’in insancıl müdahalenin meşruiyeti için getirdiği son ölçüt ise orantılı araçların kullanımınıdır. ICISS raporunun getirdiği bu koşul, müdahalenin gerekçelendirilmesi aşamasından çok yürütülmesi aşamasına ilişkin bir koşuldur. Bir diğere ifadeyle “Jus ad Bellum”dan (savaşın haklılığı) ziyade “Jus in Bello”ya

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Ibid, s. XIII.

²⁵⁷ Ibid.

²⁵⁸ Ibid.

(savaşın doğru yürütülmesi) dahil edilebilir. ICISS raporunda orantılı araçlara ilişkin ifade şu şekildedir: “Planlanan askeri müdahalenin şiddeti, ölçeği ve süresi hedeflenen insancıl koruma amacının gerçekleştirilmesine yetecek minimum düzeyde olmalıdır”²⁵⁹. Bu maddeyle yapılacak insancıl müdahalenin amacını aşmaması ve orantılı düzeyde yapılması gerekliliği bir ön koşul haline getirilmektedir.

ICISS raporu yayınlanmasını takip eden yıllarda, özellikle BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın özel çabalarıyla, BM gündemine dahil olmuştur. 2004 yılında BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın öncülüğünde gerçekleştirilen ‘Tehditler, Sorunlar ve Değişim Üst-Düzyer Paneli’ sonrasında yayınlanan ‘Daha Güvenli Bir Dünya: Paylaşılan Sorumluluk’ adlı raporda katılımcı ülkelerin “soykırım, büyük çaplı katliam, etnik temizlik ya da uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlalleri vukuunda... gelişmekte olan bir kolektif uluslararası koruma sorumluluğu normu”nu kabul ettikleri ifade edilmiştir.²⁶⁰ 2005 BM Dünya Zirvesi’nin Sonuç Kararı ise “halkların soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korunması” amacıyla devletlerin BM Şartı’nın “VI. ve VII. bölümleri ile uyumlu bir biçimde uygun diplomatik, insani ve diğer barışçıl yöntemleri kullanma sorumluluğu” bulunduğu ve bu yöntemlerle istenilen sonuçların alınamaması durumunda ise “Şart’ın VII. Bölümüne göre Güvenlik Konseyi aracılığıyla” güç kullanımının gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir.²⁶¹

BMGK’nin silahlı çatışmalarda sivillerin korunması üzerine almış olduğu 2006 tarihli 1674 ve Darfur’daki insani krize yönelik 1706 sayılı kararlarında KoS’a atıflar yapılmıştır. 1674 sayılı kararın 4. maddesinde, 2005 Dünya Zirvesinin Sonuç Kararı’nın özellikle 138 ve 139. Paragraflarına atıfla, “halkları soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan koruma sorumluluğunun” altı çizilmiştir.²⁶² 1706 sayılı kararın 12(a) maddesinde ise “Sudan hükümetinin fiziksel şiddet tehlikesi altında olan sivilleri koruma sorumluluğu” hatırlatılmıştır.²⁶³ 2009 yılında BM Genel Sekreter’i Ban Ki-moon öncülüğünde, bir dizi tartışma neticesinde²⁶⁴ kabul edilen, “Koruma Sorumluluğunu

²⁵⁹ Ibid, s. XII.

²⁶⁰ “A More Secure World: Our Shared Responsibility”, 2005, paragraf 203, s.66. <http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf> (14.10.14)

²⁶¹ “2005 World Summit Outcome”, A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. <http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf> (14.10.14)

²⁶² Bkz. United Nations Security Council Resolution S/RES/1674 (2006).

²⁶³ United Nations Security Council Resolution S/RES/1706 (2006).

²⁶⁴ Tartışma metinleri için bkz. UN Secretary-General, “Implementing the Responsibility to Protect”, A/63/677, 12 Ocak 2009; United Nations, “Delegates Weigh Legal Merits of Responsibility to Protect Concept as General Assembly Concludes Debate”, GA/10850, 28 Temmuz 2009; United Nations, “More

Uygulamak (Implementing Responsibility to Protect)” isimli raporla KoS’un BM’deki süreci devam etmiştir.²⁶⁵ Bu raporla KoS’un geliştirilmesine yönelik üç sütunlu bir strateji belirlenmiştir. Buna göre ilk sütun, devletin halkını “soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar” gibi suçlardan, “gerek devlet egemenliğinin doğasından gerekse de devletin yasal yükümlülüklerinden kaynaklanan” koruması sorumluluğunu ihtiva etmektedir. İkinci sütunda, devletlerin koruma sorumluluğunu yüklenmesinde uluslararası toplumun da yardım etme sorumlulukları olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü sütunda ise, devletlerin sorumluluklarını yerine getirmemeleri halinde üye devletlerin BM Şartı’nın VI. Bölümünde öngörülen barışçıl önlemler ya da VII. Bölümde öngörülen kuvvet kullanımını içeren zorlayıcı önlemler de dâhil olmak üzere “zamanında ve kararlı bir biçimde” gerekli önlemleri alması gerekliliği vurgulanmaktadır.²⁶⁶

Aidan Hehir’in belirttiği gibi BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından 2009’dan bugüne KoS ile ilgili altı rapor daha yayınlanmıştır.²⁶⁷ KoS’un tüm bu belgelerle BM çerçevesine dâhil olmasıyla ICISS raporunda tasarlandığından farklı bir yapıya kavuştuğu ifade edilebilir. En büyük farklılık, yukarıda değindiğimiz üzere, ICISS raporunun büyük ölçüde BMGK’nin daimi üyelerin uzlaşamamasından dolayı tıkanmasına çözüm olarak sunulan alternatiflere sahip olmasıdır. Oysa yukarıda anılan belgelerde KoS’un uygulanması tümüyle BMGK’ye terk edilmektedir. Bu anlamda BM Koruma Sorumluluğu Özel Danışmanı Jennifer Welsh’in de belirttiği gibi, KoS açısından “hiçbir yeni yasal yükümlülük” yaratılmamış olmaktadır.²⁶⁸ Ayrıca, ileride Libya örneği ele alınırken daha ayrıntılı bir biçimde değinileceği üzere, bu farklılık KoS’u BMGK’nin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirdiği hallerin ‘uluslararası politik doğasına’ hapsedmektedir.

than 40 Delegates Express Strong Skepticism, Full Support as General Assembly Continues Debate on Responsibility to Protect”, GA/10849, 24 Temmuz 2009; United Nations, “Delegates Seek to End Global Paralysis in Face of Atrocities as General Assembly Holds Interactive Dialogue on Responsibility to Protect”, GA/10847, 23 Temmuz 2009; United Nations, “Never Forget Victims of Atrocities, Urges Secretary-General as He Opens Special General Assembly Session on Implementing Responsibility to Protect”, GA/10845, 21 Temmuz 2009.

²⁶⁵ Bkz. “Implementing the Responsibility to Protect”, Report of the Secretary-General, A/63/677. Bu rapor BM Genel Kurulu’nun 63/308 kararıyla kabul edilmiştir. Bkz. United Nations General Assembly A/RES/63/308 (2009).

²⁶⁶ “Implementing the Responsibility to Protect”, Report of the Secretary-General, A/63/677, s.8-9.

²⁶⁷ Aidan Hehir, “Assessing the Influence of the Responsibility to Protect on the UN Security Council during the Arab Spring”, *Cooperation and Conflict*, Vol. 51 No.2, 2016, s. 167.

²⁶⁸ Jennifer Welsh, “Where does R2P go from here?”, *OpenCanada.org*, 21 Ağustos 2013’ten aktaran Aidan Hehir, “Assessing the Influence of ...”, s. 167.

KoS, bu kısa özetten de anlaşılacağı üzere insancıl müdahalenin yasallığının, mevcut uluslararası hukukun müdahale-etmeme ve devlet egemenliği sütunlarına yaslanan yapısının tartışılmaya açılması ile mümkün olduğunun açık bir kanıtı niteliğindedir. Zira ICISS raporu, klasik egemenlik anlayışını, sorumlu egemenlik olarak ele alarak devletlere, özellikle temel insan hakları çerçevesinde vatandaşlarına karşı önemli bir sorumluluk yüklemekte ve devletlerin sahip olduğu dış müdahaleden yalıtılmış egemen-özerk konumu ise bu sorumluluğun gerçekleştirilmesine bağlamak istemektedir. Bu çaba insancıl müdahalenin kendisine özel yasal bir çerçeveye kavuşturulmasından çok, mevcut uluslararası hukukun temel sütunu olan egemenliğin, ahlaki bir yoruma tabi kılınarak insancıl müdahaleye de yer verebilir hale getirilmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu çerçevede günümüze kadar olan süreç içerisinde KoS doktrini, yukarıda ele aldığımız Kosova'dan bugüne tartışılan 'yasal değil fakat meşru' ahlaki bir müdahale biçimi olarak insancıl müdahaleye ahlaki ve yasal bir çerçeve çizmeye aday olan bir doktrin olma özelliği taşımaktadır.²⁶⁹

KoS doktrini ifade edildiği üzere insancıl müdahalenin yasal bir çerçeveye kavuşması açısından önemli bir çaba olarak yorumlanabilecek olmakla birlikte bugüne kadar insancıl müdahalenin yasallığına ilişkin herhangi bir gelişmeye yol açabilmiş değildir.²⁷⁰ Michael W. Doyle'un belirttiği gibi KoS bugüne kadar, UAD Statüsü'nün 38. maddesinde sayılan uluslararası hukuk kaynaklarından, yani uluslararası anlaşmalar, yapılageliş kuralları ve genel hukuk ilkelerinden herhangi birine temas edebilmiş değildir. Ancak yapılageliş çerçevesinde devletlerin KoS uygulamalarından hareketle ileride bir yapılageliş kuralı olma ihtimalinden bahsedilmektedir.²⁷¹ Bu anlamda KoS yasal olmaktan çok "gelişmekte olan uluslararası etik bir norm" özelliği kazanmış olmaktadır.²⁷² Dolayısıyla yasallık tartışması hala BM Şartı temel metin olmak üzere müdahale-etmeme ilkesi üzerinden, bir diğer ifadeyle klasik devlet egemenliği esas alınarak yürütülmektedir. Bu çerçevede insancıl müdahalenin yasallığının, yukarıda ele aldığımız üzere, hukukun

²⁶⁹ Koruma sorumluluğu doktrini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alex J. Bellamy, *Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities*, Polity Press, Cambridge 2011; Aidan Hehir, *The Responsibility to Protect: Rhetoric, Reality and the Future of Humanitarian Intervention*, Palgrave Macmillan 2012.

²⁷⁰ Simon Chesterman, "Leading from Behind: The Responsibility to Protect, the Obama Doctrine, and Humanitarian Intervention after Libya", *Ethics and International Affairs*, Vol.25 No.3, 2011, s.281.

²⁷¹ Michael W. Doyle, *The Question of Intervention: John Stuart Mill and Responsibility to Protect*, Yale University Press, London 2015, s.115.

²⁷² Bkz. Pınar Gözen Ercan, "R2P: From Slogan to an International Ethical Norm", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:11 No:43, 2014, s.36; Tuba Eldem, "Koruma Sorumluluğu Normunun Libya ve Suriye Krizleri Bağlamında İşlevselliği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:11 Sayı:43, 2015, s.6.

pozitivist yorumu ve onun karşısında konumlanan politik/ahlaki yorumu arasında değişken bir biçimde değer kazandığı ifade edilmelidir. Bu noktada hukuki pozitivistler BM Şartı'nın ve de özellikle madde 2(4)'ün açık ve yoruma yer bırakmayacak bir biçimde kuvvet kullanımı ve tehdidini yasakladığını ve bu çerçevede insancıl müdahalenin yasallığının iddia edilemeyeceğini ileri sürmektedirler. Bu çerçevedeki düşünürler zaman zaman kısıtlamacılar (restrictionists) olarak anılmaktadırlar. Kendilerine kısıtlamacılar denmesinin temel nedeni BM Şartı'nın ve özellikle madde 2(4)'ün insancıl müdahale de dâhil olmak üzere herhangi bir tek taraflı müdahaleyi açık bir biçimde yasaklıyor olduğunu dolayısıyla bu tarz müdahalelerin yasa-dışı olduğunu ileri sürmeleri, bir diğer ifadeyle müdahale çerçevesine kısıtlayıcı bir yaklaşım getirmeleridir. Diğer taraftan kısıtlama karşıtları (counter-restrictionists) olarak anılan kimi düşünürler ise BM Şartı'nı geniş bir biçimde yorumlamak yoluyla ya da insancıl müdahaleyi yapılageliş hukukuna dâhil olmuş bir müdahale biçimi olarak göstermek yoluyla yasal bir çerçeveye oturtmak istemektedirler.²⁷³

Tanınmış uluslararası hukukçulardan Ian Brownlie insancıl müdahale hususunda BM Şartı'nın kuvvet kullanımı çerçevesinde kısıtlamacı yorumunu benimsemiş düşünürlere örnek olarak verilebilir. Brownlie'ye göre BM Şartı ile ortaya çıkarılmış olan yasal çerçeve devletlerin tek taraflı eylemleri yerine kolektif eyleme yer veren bir çerçevedir. Bu doğrultuda BM çerçevesindeki “meşru-müdafaa ve kolektif meşru-müdafaa dışında” devletlerin müdahaleye kalkışmaları yasal olmayacaktır. BM'nin yetkilendirmesi dışındaki müdahaleler de yasal çerçeveye dâhil edilemeyecektir.²⁷⁴ Brownlie'nin insancıl müdahale için cevaz verilebilir olarak gördüğü, bir diğer ifadeyle yasal kabul ettiği müdahale biçimleri ise BM çerçevesi içerisinde yasal çerçeveye dâhil edilebilecek olanlardır. Brownlie'nin ifadeleriyle “insan haklarının korunması ve soykırımın önlenmesi ile ilgili eylemler mevcut hukuk içerisinde ... yasal kabul edilebilir”. Brownlie'ye göre BM Şartı'nın uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak görülen halleri düzenleyen VII. bölümü altında kimi insan hakları krizlerini ele almak mümkündür. Örneğin geçici önlemleri öngören madde 40, ekonomik yaptırımları öngören madde 41 ve askeri müdahaleleri öngören madde 42 bu çerçevede devreye sokulabilir. BM Şartı VIII. bölüm

²⁷³ Bkz. Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse, *Humanitarian Intervention and ...*, s.61-65; Nicholas J. Wheeler, *Saving Strangers ...*, s.41-47; Nicholas J. Wheeler, Alex J. Bellamy, “Humanitarian Intervention in World Politics,” (Ed. John Baylis, Steve Smith), *The Globalization of World Politics*, (içinde), Oxford University Press, Oxford 2005, s. 561.

²⁷⁴ Ian Brownlie, “Humanitarian Intervention”, (Ed. John Norton Moore), *Law and Civil War in the Modern World*, (içinde), The John Hopkins University Press, Baltimore 1974, s.219.

altındaki bölgesel eylem, bölgesel barış ve güvenliğin tehdit edilmesi durumunun insan hakları ihlallerini de içerecek şekilde genişletilerek insancıl müdahaleye yasal bir çerçeve oluşturulabilir. Son olarak ise Brownlie'ye göre insancıl müdahale, ilgili hükümetin davetiyle gerçekleştirilerek yasal bir temele sahip olabilir.²⁷⁵ Özetle Brownlie BM Şartı çerçevesinde bu cevaz verilebilir biçimler dışında kalan insancıl müdahale de dâhil olmak üzere tüm müdahaleleri yasa-dışı müdahaleler olarak görmektedir.

Bu noktada ahlaki pozitivistler olarak adlandırılan başka bir kesimden de bahsetmek yerinde olur. Ahlaki pozitivistlere göre insancıl müdahaleler, müdahale-etmeme ilkesine bir istisna teşkil etmeli fakat kesinlikle müdahale-etmeme ilkesini tamamen değiştirmemelidir. Bu hukukçuların temel kaygısı insancıl müdahaleye serbestlik tanınmasının tek taraflı kuvvet kullanımlarıyla müdahale-etmeme ilkesini ortadan kaldırabilme tehlikesidir.²⁷⁶ Dolayısıyla duruma özgü uygulanabilir, geleneksel müdahale-etmeme ilkesini değiştirmeyen ahlaki bir müdahale anlayışını tercih etmektedirler. Oscar Schacter'in aşağıda alıntılanan düşünceleri ahlaki pozitivistlere bir örnektir.²⁷⁷

Önceden [BMGK] yetkilendirmesi olmadığı bir durumda bile zaruret kesin ve insancıl niyetler de açıkken çatışmalara bir son vermek için kuvvet kullanan bir ya da bir grup devletin affedilmesi mümkündür. Ancak suiistimal edici müdahale için bir bahane sağlayabileceği için, insancıl müdahaleye cevaz verecek yeni bir kuralın oluşturulmasının hiç de arzu edilmediğine inanıyorum. Tek taraflı kuvvet kullanmaya karşı örülmüş duvarda büyük bir oyuk açacak bir ilke benimsemektense, özel durumlarda gerekli ve istenilir olarak değerlendirilen bir ihlale razı olmak daha iyidir.

Politik/ahlaki yorumları benimseyenler ise insancıl müdahaleye cevaz verir bir tutumla, kısıtlayıcı-karşıtı görüşleri savunmaktadırlar. Bu görüşler oldukça geniş bir yelpazeye sahip olmakla birlikte ortak noktaları uluslararası hukukun ahlaki ve politik boyutlarını vurgulamalarıdır. Yukarıda ele alındığı üzere insancıl müdahalenin, ciddi insani krizlere karşı ahlaki yönelimlerle gerçekleştirilen bir müdahale biçimi olduğu düşüncesi uluslararası hukuka ilişkin bu yönelimlerin çerçevesini çizmektedir. Thomas Franck insancıl müdahale çerçevesinde oluşan bu ahlaki/politik yönelimi ve bu yönelimin hukuki pozitivistlere hangi temelde karşı çıktığını şu cümlelerle ifade etmektedir:²⁷⁸

²⁷⁵ Ibid, s.226-227.

²⁷⁶ Brad R. Roth, "Hukuku Esnetmek Onu ...", s.280-281.

²⁷⁷ Aktaran Ibid, s.281.

²⁷⁸ Thomas Franck, "Yorumlar", (çev. Ersin Embel), (Ed. Michael Byers, George Nolt), *ABD Hegemonyası ve Uluslararası Hukukun Temelleri*, (içinde), Phoenix Yayınları, Ankara 2007, s.296.

Şayet hukukun katı pozitivizme uygun olarak uygulanmasının sonuçları, Kosovalılar (ya da 800.000 Tutsi ya da 200.000 Bosnalı) katledilirken, [kurbanları] kurtarmada etkili olabilecek devletlerin bir kenarda öylece durmaları gerektiği ve böyle bir kayıtsızlığın tüm devletler üzerinde hukuki açıdan bir vazife olduğu anlamına geliyorsa, o zaman kesinlikle hukukun ve onun hizmet ettiği kurumların ... uzun süre hayatta kalması pek muhtemel değildir.

Franck'in bu ifadeleri genel eğilimi iyi bir biçimde açıklamaktadır. Bu eğilimlerin önemli bir örneğini 'New Haven Okulu' olarak anılan, uluslararası hukukun karar alma süreçleriyle, bir diğer ifadeyle politikayla ilişkisine parmak basan yaklaşımlar oluşturmaktadır. McDougal, Lasswell ve Reisman'ın "The World Constitutive Process of Authoritative Decision" isimli makaleleriyle gündeme gelen New Haven Okulu, hukuksal süreçlerin politikayla mecburi olarak iç içe geçmiş olduğunu savlamakta ve bu çerçevede politika-yönelimli bir uluslararası hukuk yaklaşımı ortaya koymaktadırlar.²⁷⁹ New Haven yaklaşımı kabaca, dünyada uluslararası hukukun yasalaşma süreçlerinin öznel değer yargılarından bağımsız olmadığını, dolayısıyla ahlaki/politik süreçlerin uluslararası hukuk kurallarının oluşumuna etki ettiğini göstermek çabasıdır. Reisman, Wiessner ve Willard'ın New Haven Okulu'na ilişkin ifadeleri şu şekildedir:²⁸⁰

New Haven okulu hukuku, hem yetkili hem de denetimli bir karar alma süreci olarak tanımlamakta ve geçmişteki benzer kararları olgunlaştıran çevresel ve eğilimsel faktörleri aydınlatmak ve karar eğilimlerini, onların belirlenmiş hedefleri ile uygunluğunu değerlendirmek; gelecekteki alternatif kararlar ve bu kararların olası sonuçlarını mümkün olduğunca tahmin etmek; alternatif kararların, yasal düzenlemelerin ve gelecekte daha tercih edilebilir insan onuruna dayanan bir dünya düzenine rehber olabilecek hareket biçimlerinin yaratılabilmesi için kullanılmak üzere kavramsal araç takımları sağlamak amacıyla.

Dolayısıyla New Haven Okulu, mevcut hukuksal kuralların ne olduğuyla değil nasıl oldukları ve nasıl olması gerektiğiyle ilgilenen değer ve politika merkezli bir uluslararası hukuk anlayışı ortaya koymaktadır.

İnsancıl müdahale açısından Reisman'ın "Tek-tarafli Eylem ve Dünya Kurucu Süreçlerindeki Değişimler" (Unilateral Action and the Transformations of the World Constitutive Process: The Special Problem of Humanitarian Intervention) isimli

²⁷⁹ Bkz. Myres S. McDougal, Harold D. Lasswell, W. Michael Reisman, "The World Constitutive Process of Authoritative Decision", *Yale Law School Faculty Scholarship Series*, Paper 675, 1967. Genel olarak New Haven okulu hakkında temsilcileri tarafından yapılan güncel bir çalışma için bkz. W. Michael Reisman, Siegfried Wiessner, Andrew R. Willard, "The New Haven School: A Brief Introduction", *Yale Law School Faculty Scholarship Series*, Paper 959, 2007.

²⁸⁰ W. Michael Reisman, Siegfried Wiessner, Andrew R. Willard, "The New Haven School ...", s.576.

çalışmasına kısaca bakılabilir. Reisman'a göre tek taraflı bir müdahale, yetkilendirilmeyen ve eylemi gerçekleştirmekle yasal olarak yetkili kılınmış birimin yerine eyleme geçen fakat buna rağmen genellikle hukuki iddialara sahip olan bir müdahaledir.²⁸¹ Reisman'a göre tek taraflı eylem ortaya çıktığında, bu eylemin hukuki çerçevesi içerisinde gerçekleştiği yasal kurucu süreçlerin düzenine göre çeşitlilik göstermektedir. Reisman, Weber'in ideal tiplerinden hareketle dört yasal kurucu süreçten bahsetmektedir. Bunların ilki hiyerarşik karar alıcı kurumların bulunmadığı yasal süreç; ikincisi hiyerarşik karar alıcıların etkisiz olduğu süreç; üçüncüsü hiyerarşik kurumların genel olarak etkili oldukları fakat kimi normların uygulanmasında etkisiz oldukları süreç; dördüncü ve son olarak ise hiyerarşik kurumların önemli ölçüde etkili oldukları ve tek taraflı eylemlerin gerekçeleri ve meşruiyet iddiaları ne olursa olsun hukuku ihlal olarak algılandığı süreçtir.²⁸² Reisman'a göre BM'nin kuruluşu ve sonrası yasal kurucu süreci dördüncü biçimin içerisine sokmakla birlikte Soğuk Savaş sırasında yaşanan gelişmeler ve BM sistemine rağmen tarafların tek taraflı eylemleri yasal kurucu süreci üçüncüye döndürmüştür. Soğuk Savaş sonrasında ise yeniden dördüncü sürece dönüş eğilimleri oluşmakla birlikte BMGK'deki farklı sesler üçüncü sürecin işaretleridir. Reisman insan hakları konusunu BMGK üyeleri arasındaki farklı seslere örnek olarak vermektedir.

Reisman'a göre insan hakları BM başta olmak üzere birçok çerçevede yürütülen çabalarla uluslararası bir koruma rejimine sahip olabilmıştır. Fakat BMGK çerçevesinde zorlayıcı önlemlere, BMGK üyelerinin insan hakları konusundaki farklı görüşleri sebebiyle dâhil edilememiştir. Bu doğrultuda uluslararası yasal süreçler insan haklarının ciddi ihlalleri durumuna çeşitli önlemler talep ediyor görünmekle birlikte BMGK'nin yapısı bu önlemlerin alınmasını engellemektedir. Reisman'a göre dördüncü yasal süreç altında güç kullanımı BMGK yetkilendirmesi ile mümkündür. Fakat uluslararası yasal süreç aynı zamanda ciddi insan hakları ihlallerinin gerektiğinde güç kullanımı yoluyla engellenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir gereklilik yasal süreci yeniden üçüncü yasal sürece indirmekte, bir diğer ifadeyle öncelikle BMGK yetkilendirmesi aranmakta fakat bu elde edilemezse tek taraflı müdahaleye girilmektedir. Bu çerçevede mevcut yasal çerçeve olan BM Şartı altında bu tarz bir tek taraflı insancıl müdahale eylemi yasallık koşulunu

²⁸¹ W. Michael Reisman, "Unilateral Action and the Transformations of the World Constitutive Process: The Special Problem of Humanitarian Intervention", *European Journal of International Law*, Vol.11, No.1, 2000, s.3.

²⁸² *Ibid*, s.7.

sağlamıyor görünmekle birlikte, Reisman'a göre yasal kurucu süreçler açısından yasaya uygun görülebilir.²⁸³

Genel olarak uluslararası hukukun ahlaki ve politik boyutlarından yola çıkılarak insancıl müdahaleye cevaz veren düşüncelere yönelik önemli eleştiriler yöneltilmektedir. Örneğin, Martti Koskenniemi'ye göre hukuk “toplumsal olgular ve ahlaki fikirlere indirgenirse, iktidarın, amaçlarını gerçekleştirmek için kullanacağı köleci bir araçtan başka bir şey olmaz; belli kurallar olarak herhangi bir hukuk kavrayışı, yaptırım ve karşı önlem ile desteklenmediği ölçüde bu kuralları uygulayacak araçlara sahip olanlar bakımından mümkün olan seçenekleri sınırladığı için önemsiz görünmektedir”.²⁸⁴ Brad Roth da benzer bir biçimde insancıl müdahaleye ilişkin hukuk dışı politik ve ahlaki istisnalar getirmenin, müdahale-etmeme ilkesine dayanan mevcut uluslararası sistemin itibarını sarsacağı görüşündedir.²⁸⁵ Roth'a göre müdahaleler “ahlaki önceliklerinden ziyade siyasal öncelikleri yansıtan yerlerde (örneğin Sudan'da, Kongo'da ya da Ruanda'da değil de Kosova'da) ve şekillerde (örneğin soykırıma karışanlara karşı koyacak kara birliğinden ziyade ekonomik altyapının havadan bombalanması ile) meydana gelir... hayli uzaklardan adaleti belirlemek son derece güvenilmezdir”.²⁸⁶ Roth insancıl müdahaleye yönelik olası düzenlemelerin mevcut hukuk düzeninin zayıflatılmasına değil, korunması ve güçlenmesine hizmet etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁸⁷

²⁸³ Ibid, s.11-17.

²⁸⁴ Aktaran Brad R. Roth, “Hukuku Esnetmek Onu ...”, s.274.

²⁸⁵ Ibid, s.281.

²⁸⁶ Ibid, s.293.

²⁸⁷ Ibid, s.292.

BÖLÜM III

LİBYA MÜDAHALESİ VE SURİYE MÜDAHALESİZLİĞİ

2011 yılında BMGK yetkilendirmesi ile NATO güçleri tarafından uygulamaya konulan Libya müdahalesi, bir önceki bölümde ele aldığımız KoS doktrininin ilk uygulaması olarak kabul edilmektedir.¹ Zira ileride inceleyeceğimiz, BMGK'nin Libya'ya ilişkin kararları olan 1970 ve 1973 sayılı kararlar açık bir biçimde, KoS doktrininin temelini oluşturan 'sorumlu egemenlik' anlayışıyla hazırlanmış görünmektedir. Dolayısıyla Libya'ya gerçekleştirilen müdahale, insancıl müdahalecilik anlayışının en güncel örneğini oluşturması, insancıl müdahale doktrinine ilişkin güncel müktesebatı ve bu müktesebat etrafındaki uzlaşma ve uzlaşmazlıkları göstermesi açısından önemlidir. Fakat hemen belirtmelidir ki müdahale, BMGK'nin 'uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturan haller' çerçevesinde yetkilendirmesi ile gerçekleştirildiğinden, insancıl gerekçelere gönderme yapıyor olsa da yasal bir müdahale olarak insancıl müdahalenin yarattığı temel tartışmaların kısmen de olsa dışında kalmaktadır. Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere, insancıl müdahalenin en fazla tartışma yaratan boyutu, 'yasal olmasa da meşru görülebilen' bir müdahale biçimi olabilmesinde yatmaktadır. Libya örneğinde Rusya ve Çin'in çekimser kalmalarıyla sağlanan BMGK daimi üyelerinin uzlaşısı, müdahalenin yasal bir çerçeveye kavuşabilmesini sağlamış ve tartışmaları gölgede bırakmıştır. Buna rağmen Libya'da NATO müdahalesinin öncesi, uygulanması ve sonrasında ortaya çıkan sorunlar müdahalenin şüpheyle karşılanmasına yol açmıştır. Libya'dan sonra ele alacağımız, bir insancıl müdahalesizlik (ahlaki kayıtsızlık - gayri-insani müdahalesizlik) örneği oluşturan Suriye'de ise tartışmalar büyük ölçüde uluslararası politikanın ahlaki yönelimlerinin sorgulanması çerçevesinde yürütülmektedir. Zira Suriye, Libya müdahalesinin hızla ve kararlılıkla gerçekleştirilmesinden hemen sonra ortaya çıkması ve Libya'dan çok daha büyük bir insani kriz yaratmasına rağmen herhangi bir insancıl müdahalenin yapılamamasıyla 'insancıl müdahalede seçicilik' olgusunu gözler önüne seren bir örnek olma özelliği taşımaktadır. Libya ve Suriye, Arap Baharı şeklinde adlandırılmış olan halk

¹ Bkz. Ramesh Thakur, "Has R2P Worked in Libya?", *Canberra Times*, 18 Eylül 2011. <http://www.canberratimes.com.au/federal-politics/editorial/has-r2p-worked-in-libya-20110918-1wqqb.html> (14.06.16); Ramesh Thakur, "R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers", *The Washington Quarterly*, Vol.36 No.2, 2013, s.61.

hareketleri çerçevesinde aynı dönemde ortaya çıkan iki büyük insani kriz olarak, insancıl müdahale ve KoS doktrininin önemli sınavları olmuşlardır ve olmaktadır. Bu doğrultuda biri gerçekleştirilen diğeri gerçekleştirilemeyen iki örnek, insancıl müdahalenin mecburi olarak uluslararası politikaya ve devletler sistemine bağımlı yapısını, uygulanabilirliğini, tutarlılığını ve olası geleceğini göstermeleri açısından incelenmeye değerdir. Bu örnekleri incelemeye geçmeden önce çatışmaların arka planını oluşturan Arap Baharı olgusunu kısaca incelemek faydalı olacaktır.

1. Arap Baharı

Arap Baharı'nın başlangıcı, 2010 yılında Tunus'ta Muhammed Bouazizi isimli üniversite mezunu bir gencin işsizlik ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle kendini yakması olayı ile simgelenmiştir. Ülkede uzun yıllardır devam eden ekonomik sorunların ve siyasi baskıların² yarattığı sosyal tepkiler, bu olayla birlikte gitgide kitle hareketlerine dönüşerek 1987 yılından beri ülkeyi yöneten Zeynel Abidin Bin Ali iktidarına yönelmiştir. Bin Ali yönetimi uzlaşmacı bir tutum yerine gösterileri bastırma yoluna giderek tansiyonu iyice yükseltmiştir. Göstericilerin internet üzerinden, sosyal iletişim kanalları aracılığıyla örgütleniyor olmaları³ sebebiyle interneti yasaklama yoluna gidilmiş, kolluk kuvvetleri aracılığıyla kuvvet kullanılarak gösteriler engellenmeye çalışılmış fakat tüm bunlardan sonuç alınamamış ve gösteriler artan şiddetle devam etmiştir. Bin Ali yönetimi bu noktada radikal bir karar alarak, gösterileri silahlı kuvvet kullanarak bastırması için orduya emir vermiştir. Fakat Genelkurmay Başkanı emri yerine getirmeyeceğini ve halka karşı orduyu kullanmayacağını açıklamıştır. Ordunun gücünden yoksun kalan Bin Ali, sonraki seçimlerde aday olmayacağını, insan hakları, demokrasi ve ekonomik kapsamlarda reformlar yapacağını duyurmuş, buna rağmen eylemler hız kesmemiştir. Bunun üzerine ülkede olağanüstü hal ilan edilmiş ve 6 ay içerisinde seçimlerin yapılacağı duyurulmuştur. Akabinde ordu, Bin Ali yönetimi ve halk arasında tarafsızlığını bozarak Bin Ali'yi ve aile çevresini tutuklamak için harekete geçmiş fakat Bin Ali önce davranarak ülkeyi terk etmiştir. Bin Ali iktidarının sona ermesine yol açan bu gelişmeler, Tunus'un simgesi olan

² Arap Baharı'nı ortaya çıkaran ekonomik çerçevenin bir incelemesi için bkz. Magdi Amin v.d., *After the Spring: Economic Transitions in the Arab World*, Oxford University Press, New York 2012; Siyasi bir inceleme için bkz. Larbi Sadiki (Ed.), *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization*, Routledge, New York 2015.

³ Gösterilerin sosyal medya üzerinden örgütlenmesi Arap Baharı'nın karakteristik özelliklerinden birini oluşturmuştur. Bu hususta şu çalışmaya bakılabilir: Reza Jamali, *Online Arab Spring: Social Media and Fundamental Change*, Chandos Pub., Waltham 2015.

yasemin çiçeğine atıfla “Yasemin Devrimi” olarak anılmış ve benzer hareketlerin diğer kimi Arap ülkelerine yayılmasıyla Arap Baharı adını alacak olan eylemlerin ilk adımını oluşturmuştur.

Arap Baharı'nın ikinci adımı ise Mısır'da atılmış ve 1981'den beri iktidarda olan Hüsnü Mübarek'in istifasıyla sonuçlanmıştır. Mısır'daki eylemlerin simgesel başlangıcını da tıpkı Tunus'ta olduğu gibi, bir kendini yakma vakası oluşturmuştur. Abdul Monam Hamadah isimli işsiz bir kişinin hükümetin ekmek kuponları konusundaki politikasına karşı kendini parlamento binası önünde yakması sonrasında halk sokaklara dökülmüştür. Yine Tunus'ta olduğu gibi internet üzerinden ve sosyal iletişim sitelerinden örgütlenen gruplar Mısır genelinde büyük protesto gösterilerine başlamışlardır. Gösterilerin gitgide büyümesi üzerine Hüsnü Mübarek bir takım reformları devreye sokmuş ve çeşitli reformlar yapılacağı konusunda da garantiler vermiştir. Fakat bu girişimler sonuç vermemiş ve gösterilerin şiddeti günden güne artmıştır. Mübarek'in istifasına yol açacak olan en büyük halk gösterisi, rejimin en büyük muhaliflerinden olan yasaklı Müslüman Kardeşler örgütünün de katılımıyla gerçekleştirilen “Milyonluk Yürüyüş” olmuştur. Ordu yürüyüş sırasında göstericilere karışmayacağını açıklamış ve bir nevi tarafsızlığını ilan ederek Mübarek rejimini ordu desteğinden mahrum bırakmıştır. Akabinde Hüsnü Mübarek görev süresi bitene kadar görevde kalacağını fakat bir sonraki dönem için aday olmayacağını açıklamıştır. Mübarek'in açıklamaları yeterli olmamış ve eylemler sürdürülmüştür. Gösteriler sürerken ABD Başkanı Barack Obama Mübarek'in halkının sesini dinlemesi gerekliliği yönünde açıklamalar yapılmıştır. Bu durum, uzun dönemler Mübarek rejiminin en önemli destekçisi olan ABD'nin de rejime desteği çekmesi anlamına gelmiştir. Destekleri birer birer ortadan kalkan ve üzerindeki baskı gittikçe artan Mübarek nihayet 11 Şubat 2011 tarihinde baskılara dayanamayarak görevi bıraktığını açıklamıştır.

Bu iki büyük örneği takiben halk hareketleri sırasıyla Libya, Yemen, Suriye ve Bahreyn'e de yayılmıştır. Birazdan inceleyeceğimiz üzere Libya'da Kaddafi rejimi Tunus ve Mısır örneklerinde olduğu gibi hızlı ve görece yumuşak bir geçiş örneği oluşturmamış rejimin şiddet uygulama yolunu seçmesi ve isyancıların da silahlı mücadeleye girişmeleri ile bir iç savaş durumuna dönüşmüştür. Kaddafi'nin devrilebilmesi ancak BMGK yetkilendirmesi ile yapılan, insancıl saiklerle gerekçelendirilmiş bir askeri müdahale ile mümkün olabilmiştir. Yemen'de Ali Abdullah Salih'in iktidarına yönelik gösteriler Körfez İşbirliği Konseyi'nin (KİK) arabuluculuğunda Salih'in görevini yardımcısı Mansur al-

Hadi'ye devretmesiyle sona ermiştir. Suriye, Beşar Esad'ın iktidarını terk etmeye yanaşmaması sonucunda iç savaşa evrilmiştir ve bugün Arap Baharı'nın en kanlı örneğini oluşturmaya devam etmektedir. Son olarak Bahreyn'de de Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri öncülüğünde KİK güçleri Kral Hamad bin Isa Al Khalifah'ın davetiyle ülkeye müdahalede bulunarak gösterilerin bastırılmasına destek sağlamışlardır. Hemen belirtmelidir ki Arap Baharı olarak tanımlanan süreç henüz sona ermiş bir süreç değildir. Tunus dışında şimdiye kadar bahar beklentisini karşılayan bir örnek oluşmamıştır. Tunus, Yasemin Devrimi sonrasında 2011 ve 2014'te iki kez serbest seçimlere gidilebilmiş ve demokratik bir görünüme kavuşabilmiştir. Mısır'da ise devrim sonrasında yapılan seçimlerde Muhammed Mursi seçilmiş fakat bir yıl kadar sonra Abdulfettah el Sisi komutasındaki bir askeri darbe ile devrilmiştir. Libya'da birazdan inceleyeceğimiz üzere, Kaddafi dış müdahale yardımıyla devrilebilmiş olmasına rağmen istikrarlı bir rejim kurulamamış ve iktidar kavgaları sonucu ülke kaosa sürüklenmiştir. Yemen ve Bahreyn örnekleri Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin etkinliğinde olan KİK'in müdahil olmasıyla beklenen sonuçları yaratamamıştır. Suriye ise birbirleriyle ve Esad rejimi ile çatışan çok sayıda hizbin yer aldığı, dış güçlerin müdahaleleriyle kızışan ve her geçen gün büyüyen bir iç savaş sahnesine dönüşmüştür.⁴

2. Libya: KoS Doktrini ve İnsancıl Müdahale

Arap Baharı 2011 yılının başlarında Libya'ya sirayet etmiş ve burada da gösteriler hızla tırmanışa geçmiştir. Vijay Prashad'ın belirttiği üzere Libya'daki hareketler Tunus ve Mısır gibi örneklerden farklı olarak ekonomik temelli olmaktan çok siyasi temelli başlamış ve Kaddafi rejiminin gösterileri şiddetli bir biçimde bastırma teşebbüsleriyle alevlenmiştir.⁵ Alex Bellamy ve Paul Williams Libya'da gösterilerin hızla tırmanmasını, Kaddafi rejiminin güç gösterilerinin yanı sıra muhalefetin de UGK (Ulusal Geçiş Konseyi - Interim Transitional National Council) çatısı altında silahlı mücadeleye girişmesinin payı olduğunu belirtmektedirler.⁶ Bu çerçevede Libya'nın önemli bir farkı da Tunus ve Mısır'daki barışçıl seyreden gösterilerin aksine, Libya örneğinde isyanların barışçıl

⁴ Güncel bir analiz için bkz. Patrick Cockburn, "The Arab Spring, five years on: A season that began in hope, but ended in desolation", *Independent*, 8 Ocak 2016. <<http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/the-arab-spring-five-years-on-a-season-that-began-in-hope-but-ended-in-desolation-a6803161.html>> (14.06.16)

⁵ Vijay Prashad, *Arap Baharı, Libya Kışı*, (çev. Şükrü Alpogut), Yordam Kitap, İstanbul 2012, s.105.

⁶ Alex J. Bellamy, Paul D. Williams, "The New Politics of Protection? Core d'Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect", *International Affairs*, Vol.87 No.4, 2011, s.838.

başlangıcından kısa bir süre sonra iç savaşa evrilmiş olmasıdır. Alan J. Kuperman'ın aktardığı üzere “ayaklanmaların başladığı ilk günden itibaren isyancıların da silahlı ve şiddet yanlısı” bir tutum sergiledikleri bildirilmiştir.⁷ Bu durumun önemli ölçüde Libya'daki kabile yapısıyla da ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Zira Libya'da kabile bağlılıklarının, siyasi bağlılıkların önüne geçebildiği ve kabileler arası ilişkilerin iktidar mücadelesinin önemli bir boyutu olduğu tespit edilmektedir.⁸ Bu etkilerle birlikte barışçıl göstericiler, silahlı isyancılara dönüşmüş ve Kaddafi güçlerine karşı kuvvetli bir silahlı direnişe başlamışlardır. Bu direniş kısa bir süre içerisinde sonuç yaratmaya başlamış, silahlı direnişe hazırlıksız yakalanan Kaddafi rejimi kimi önemli şehirleri isyancılara kaptırmıştır. 20 Şubat'ta Bingazi, 23 Şubat'ta Mısrata, El-Beyda ve Zuvare, 26 Şubat'ta ise Ecdebiye ve Zaviye gibi önemli bazı şehir merkezleri isyancıların eline geçmiştir. Böylece “Libya'nın en büyük 9 şehirden 6'sı” isyancıların kontrolü altına alınmıştır.⁹ İsyancıların hızlı bir biçimde çeşitli şehirleri ele geçirebilmeleri, isyanın başarıya ulaşabileceğine ilişkin beklentileri güçlendirmiştir. Bu aynı zamanda UGK'nin Libya'nın meşru temsilcisi olarak tanınması yolunda önemli bir adım olarak kabul edilebilir. Zira isyancıların Kaddafi rejimine karşı sağladığı başarılar, isyanın liderlik rolünü üstelenen UGK'nin büyük bir desteğe sahip olduğu anlayışının oluşmasına ve Kaddafi-sonrası Libya'da ülke yönetimini eline alabileceğine ilişkin inanca zemin hazırlamıştır. Fakat isyancıların çeşitli şehirleri ele geçirerek sağladıkları bu başarının geçici olduğu kısa bir süre içerisinde anlaşılmıştır. 7 Mart'tan başlayarak koalisyon güçlerinin saldırılarının başladığı tarih olan 19 Mart'a kadar olan süreçte Kaddafi güçleri karşı saldırılara başlamış ve önemli bazı şehirleri geri almayı başarmıştır. 9 Mart'ta Zaviye, 14 Mart'ta Zuvare, 16 Mart'ta Ecdebiye ve 20 Mart'ta ise Mısrata Kaddafi güçlerince yeniden ele geçirilmiştir.¹⁰ Fakat özellikle stratejik önemi ve büyüklüğü dolayısıyla Bingazi gerek isyancılar gerekse de Kaddafi rejimi açısından elde tutulması savaşın gidişatı için hayati değer taşıyan bir şehir olmuştur. İleride göreceğimiz gibi isyancıların elinde tuttuğu Bingazi, 19 Mart'ta Kaddafi güçlerinin kuşatması altına girdikten hemen sonra koalisyon güçleri hava harekâtına girerek savaşın gidişatını önemli bir biçimde etkileyeceklerdir.

⁷ Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention?: Reassessing NATO's Libya Campaign”, *International Security*, Vol.38 No.1, 2013, s.108.

⁸ Libya'da 140 civarında kabile bulunduğu ve bunların 30-40 civarının da politik etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bkz. Jon Mitchell, “War in Libya and Its Futures: Tribal Dynamics and Civil War”, *The Red Analysis Society*, 27 Temmuz 2015. <<https://www.redanalysis.org/2015/04/13/war-libya-futures-tribal-dynamics-civil-war/>> (30.06.16)

⁹ Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention? ...”, s.117.

¹⁰ Ibid.

22 Şubat'ta BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay, Libya yönetimine sivil halk üzerinde “insanlığa karşı suçlara varabilecek” şiddet eylemlerini durdurması çağrısında bulunmuştur. Akabinde, BM Genel Sekreteri Ban ki-Moon'un danışmanları Francis Deng ve Edward Luck, Libya'da rejimin “insanlığa karşı suç oluşturabilecek” eylemlere giriştiğini ve 2005 Dünya Zirvesiyle kabul edilen KoS ilkelerinin hayata geçirilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. 25 Şubat'ta BM İnsan Hakları Konseyi, Libya'daki durumun araştırılması için bir komisyon kurulmasına karar vermiştir. Ayrıca Arap Birliği ve Afrika Birliği gibi bölgesel örgütlerin de gerek Kaddafi rejimine yönelik çağrılarını gerekse de konuyu BM gündemine taşıma çabaları Kaddafi rejimine karşı uluslararası bir uzlaşma oluşmasında etkili olmuştur. Arap Birliği 22 Şubat'ta Libya'nın üyeliğini askıya almış ve bir gün sonrasında ise Afrika Birliği “halkın meşru demokrasi, politik reform, adalet ve sosyo-ekonomik reform beklentilerine karşı” rejimin aşırı güç kullanımını, insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ihlallerini kınayan bir bildiri yayınlamıştır.¹¹

Bu çabaların da etkisiyle Libya BMGK'nin gündemine taşınmış ve özellikle Fransa ve İngiltere'nin başını çektiği Batı devletlerinin özel ilgileriyle hızlı bir karar süreci başlatılmıştır. BMGK'nin ilk kararı olan 1970 sayılı karar, konunun BMGK'ye taşınmasının sadece dört gün sonrasında, 26 Şubat'ta oybirliği ile alınmıştır. Bu kararda rejimin “sivil nüfusa karşı düşmanca ve şiddet içeren eylemleri” ve “barışçıl gösterilen bastırılması dâhil olmak üzere büyük ve sistematik insan hakları ihlalleri” kınanmaktadır. Bu şiddet eylemlerinin “insanlığa karşı suçlar” derecesinde olabileceği vurgulanarak Libya hükümetine “nüfusunu koruma sorumluluğu” hatırlatılmaktadır. Libya'nın “egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve ulusal birliğine” bağlı olduğu hususi olarak belirtilerek, BM Şartı VII. Bölümü altında, uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi sorumluluğuna bağlı olarak 41. maddede öngörülen ‘silahlı kuvvet içermeyen önlemlerin’ işletileceğini hükme bağlamaktadır. Bu çerçevede rejime, acilen şiddet eylemlerini durdurması ve halkın meşru taleplerinin karşılanması çağrısı yapılmaktadır. Konu, Libya, Roma Statüsü'ne taraf olmamasına rağmen, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (UCM) yargı yetkisine intikal ettirilmiştir.¹² Libya'ya silah ambargosu uygulanması kararı

¹¹ Aktaran Alex J. Bellamy, Paul D. Williams, “The New Politics of Protection? ...”, s.839.

¹² Roma Statüsü'nün 13. maddesinin (b) bendinde, BMGK'nin BM Şartı'nın VII. Bölümü dâhilinde Statü'nün 5. maddesinde sayılan suçlarla ilgili olarak mahkeme savcısına başvuru hakkı tanınmaktadır. Bkz. Roma Statüsü, Madde 13,

alınmakta ve bütün BM üye devletlerine, Libya'ya karşı acilen silah ambargosu kararına uymaları gerekliliği hatırlatılmaktadır. Ayrıca seyahat yasağı, rejimin kaynaklarının dondurulması, gerekli insani yardımın sağlanması ve yaptırımların izlenmesi için bir komitenin oluşturulması gibi kararlar alınmıştır.¹³

1970 sayılı kararın alınmasını takip eden süreçte Libya'daki insani krizin derinleşmesi ve Kaddafi rejiminin kararın gereklerini yerine getirmemesi gibi sebeplerle Libya'ya yönelik uluslararası tepkiler artış göstermiştir. Fransa ve İngiltere'nin başını çektiği ve KİK, Arap Birliği ve İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı) gibi bölgesel örgütlerin de verdikleri desteklerle güçlenen müdahale yanlısı cephe BMGK'deki tartışmalara egemen olmuştur. Önceleri çekincede bulunan ABD'nin¹⁴ de desteği alındıktan sonra bu cephe daha da güçlenmiştir. Sivillerin korunması noktasında bu cepheyle görüş birliğinde olan fakat müdahaleye şüpheyle yaklaşan Rusya, Çin, Hindistan, Brezilya, Güney Afrika, Almanya (BRICS+Almanya) gibi ülkelerin müdahaleye ilişkin dile getirdikleri kaygılar, müdahaleci cephenin insancıl söylemlerinin gölgesinde kalmıştır. Bu ülkelerin temel kaygıları müdahalenin Libya'daki mevcut durumdan daha kötü sonuçlara yol açabileceğine ilişkindir. Bu doğrultuda Almanya müdahalenin çatışmayı yaygınlaştırabileceğini, Brezilya yarardan çok zarar getirebileceğini, Rusya umulmadık sonuçlara yol açabileceğini, Hindistan uygulanması noktasında ortaya çıkabilecek sorunları ve Çin ise barışçıl önlemlerin yeterince denenmediğini belirtmişlerdir.¹⁵ Böyle bir tartışma ortamında BMGK'den 10 lehte ve 5 çekimser oyla (Rusya, Çin, Hindistan, Brezilya ve Almanya) Libya'da müdahaleye kapı aralayan 1973 sayılı karar alınmıştır. Güney Afrika lehte oy kullanmaya ikna edilmiştir. Fakat müdahalenin ilerleyen safhalarında yeniden eleştirel konumuna dönmüştür. Bu karar tartışmaların odak noktasında bulunduğu ve önemi dolayısıyla biraz daha yakından incelenmeyi hak etmektedir.

Kararın başlangıcında Libya otoritelerinin 1970 sayılı kararın gereklerine uymadığı belirtildikten sonra insani durumun kötüleşmesinden, ağır sivil kayıpların verilmesinden,

<<http://sorular.rightsagenda.org/Uploads/UCM%20MEV/Roma%20Stat%C3%BCs%C3%BC.pdf>>
(19.12.16)

¹³ United Nations Security Council, S/RES/1970 (2011).

¹⁴ Başlangıçta ABD Savunma Robert Gates ABD'nin Libya'da çıkarlarının bulunmadığını ifade etmiştir. Fakat daha sonra ABD politikalarında radikal bir dönüş gerçekleşmiştir. Obama Bingazi'de bir katliam tehdidinin bulunduğunu ve buna ilişkin müdahalenin "bir gün daha bekleyemeyeceğini" vurgulamıştır. Aktaran Michael W. Doyle, *The Question of Intervention ...*, s.130-131.

¹⁵ Aktaran Paul R. Williams, Colleen Popken, "Security Council Resolution 1973 on Libya: A Moment of Legal and Moral Clarity", *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol.44 No.1, 2011, ss.230-231.

rejimin yaygın ve sistematik insan hakları ihlallerinden ve insanlığa karşı suçlar derecesine varan şiddet uygulamalarından duyulan kaygı dile getirilmektedir. 1970 sayılı kararda olduğu gibi Libya'nın "egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve ulusal birliğine" bağlı olduğu belirtildikten sonra Libya'daki durumun "uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit oluşturmayı sürdürdüğü" tespit edilmektedir. Kararın ilk paragrafında, "ateşkesin ivedi bir biçimde tesis edilmesi ve şiddetin ve sivillere yönelik saldırıların ve sivillerin istismar edilmesinin tamamen sona erdirilmesi" talepleri iletilmektedir. İkinci paragrafta, "Libya halkının meşru talepleri karşılanarak mevcut krize bir çözüm üretilmesi noktasındaki çabaların güçlendirilmesine yönelik ihtiyaç" dile getirilmektedir. Üçüncü paragrafta, Libya otoritelerine "uluslararası insancıl hukuk, insan hakları ve mülteci hukuku dâhil olmak üzere uluslararası hukuka uyma yükümlülüğü" hatırlatılmakta ve "sivillerin korunması için gerekli önlemleri alması" talebi bildirilmektedir. Kararın dördüncü paragrafında üye devletlere "Libya topraklarının herhangi bir bölümünde herhangi bir biçimde dış bir gücün işgali hariç olmak üzere... ulusal olarak ya da bölgesel örgütler ve düzenlemeler aracılığıyla... sivillerin korunması için gerekli tüm önlemlerin alınması" yetkisi tanınmaktadır. Kararın 6-12. maddelerinde 'uçuşa yasak bölge' düzenlenmekte olup, Libya hava sahası insancıl uçuşlar ve sivillerin korunması için gerekli tüm önlemlerin alınması yetkisi dâhilindeki uçuşlar hariç olmak üzere uçuşa yasak bölge ilan edilmektedir. 13-16. maddeler 1970 sayılı kararla ilan edilen silah ambargosunun sürdürülmesi ve güçlendirilmesini içermektedir. 17-18. maddeler uçuş yasaklarını, 19-21. maddeler varlıkların dondurulmasını, 22-23. maddeler çeşitli yasakları ve son olarak 24-29. maddeler ise uzmanlardan oluşan bir komitenin kararların uygulanması noktasındaki faaliyetlerini düzenlemektedir.¹⁶

Bu karardan iki gün bile geçmeden¹⁷ 1973 sayılı kararın yetkilendirdiği askeri eylemler başlatılmıştır. Müdahale iki safhada gerçekleştirilmiştir. İlk safha 1973 sayılı kararın 4. maddesi uyarınca yetkilendirilen 'ulusal eylem' çerçevesinde devletler koalisyonu tarafından gerçekleştirilen, Şafak Yolculuğu Operasyonu'dur (Operation Odyssey Dawn).¹⁸ Fransa'nın saldırılarıyla başlatılan bu operasyon daha sonra İngiltere,

¹⁶ United Nations Security Council, S/RES/1973 (2011).

¹⁷ Anders Nygren, "Executing Strategy from the Air", (Ed. Kjell Engelbrekt v.d.), *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, Routledge, New York 2014, s.103.

¹⁸ Bu isimle anılıyor olmasına rağmen aslında Şafak Yolculuğu Operasyonu, ABD'nin gerçekleştirdiği operasyona verdiği isimdir. Birleşik Krallık, Ellamy Operasyonu; Fransa Harmattan Operasyonu; Kanada ise Mobile Operasyonu adları altında farklı operasyonlar yürütmüşlerdir. Bu operasyonların büyük koordinasyon eksiklikleri, operasyonun NATO çatısı altına alınmasının önemli nedenlerinden birisi olmuştur. ABD

ABD başta olmak üzere çeşitli ülkelerin katılımıyla devam etmiştir. Müdahalenin ikinci safhası ise, operasyonların NATO şemsiyesi altına alınmasıyla başlatılan Birleşik Koruma Operasyonu'dur (Operation Unified Protector).¹⁹ Koalisyon güçlerinin saldırıya başlamaları, Kaddafi güçlerinin isyancıların elinde bulunan Bingazi şehrini kuşatmalarının hemen akabinde başlatılmıştır. 19 Mart sabahında Kaddafi güçleri Bingazi'ye yönelik ilk saldırılarını başlatmışlar fakat bu saldırı isyancılar tarafından geri püskürtülmüştür. Aynı gün öğleden sonra Kaddafi güçlerinin yeni bir saldırı hazırlığında olduğu ve Bingazi'nin kaybedilme riski fark edilmiş²⁰ ve bu durum Fransa'nın aynı gün saat 16:00 sıralarında ilk hava hareketini gerçekleştirmesine zemin hazırlamıştır. Fransız uçakları Kaddafi rejiminin Bingazi'ye girişini engellemişler ve kimi kara askeri birimlerini yok etmişlerdir.²¹ Nygers'in aktardığına göre "bir saat içerisinde 70 tank, zırhlı araç ve kamyonet yok edilmiştir".²² Ayrıca takip eden 13 gün boyunca koalisyon güçleri birincil önceliği Kaddafi güçlerinin Bingazi'yi ele geçirmesini önlemeye vermiştir.²³ Hava harekâtı desteği stratejik önemi büyük olan Bingazi'nin isyancıların elinde kalmasını garantileyerek iç savaşın seyri üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Burada altını çizmek istediğimiz husus, 1973 sayılı kararla sivillerin korunması amacıyla yetkilendirilmiş operasyonun, henüz başlangıcında sivillerin korunması dışında değerlendirilebilecek bir görevi yerine getirmiş olduğudur. Kara birimlerinin yok edilmesinin de gösterdiği gibi Fransa'nın bu ilk harekâtının ve Bingazi'yi korumak için yapılan diğer harekâtların uçuşa-yasak bölgenin tesis edilmesiyle de bir bağlantısı bulunmamaktadır. Burada açık bir biçimde Kaddafi'nin Bingazi'yi ele geçirerek avantaj sağlaması engellenmek istenmiştir. Kuperman'ın belirttiği gibi, savaşın seyrine müdahil olunmasaydı, "tahminen Kaddafi 20 Mart'ta Bingazi'yi ele geçirerek" üstünlüğü sağlayacak ve muhtemelen "sivilleri riske atan iç savaş ve isyanlar, başlamasından 6 haftadan kısa bir süre sonra, Mart sonlarında sona erecekti".²⁴ Ben Barry de benzer bir biçimde, NATO operasyonunun gerçekleşmemesi durumunda Kaddafi güçlerinin isyancıları yenilgiye uğratacağına şüphe olmadığını ve böylece sivillerin

operasyonda en büyük rolü üstlendiği için Libya müdahalesinin bu safhası genel olarak Şafak Yolculuğu Operasyonu şeklinde anılmıştır. Bkz. Ibid, s.111.

¹⁹ Fredrik A. Holst, Martin D. Fink, "A Legal View on NATO's Campaign in Libya", (Ed. Kjell Engelbrekt v.d.), *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (içinde), Routledge, New York 2014, s.63.

²⁰ Anders Nygren, "Executing Strategy from the Air", s.116.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ibid, s.113.

²² Ibid, s.116.

²³ Ibid, s.117.

²⁴ Alan J. Kuperman, "A Model Humanitarian Intervention? ...", s.118.

korunmuş olacağını ifade etmektedir.²⁵ Dolayısıyla hiç değilse, NATO müdahalesi gerçekleşmeseydi, savaşın 7 ay daha uzamak durumunda kalmayacağı ifade edilebilir. Fakat belirtildiği gibi Libya müdahalesini ortaya çıkararak algı, sivillere yönelik temel tehdidin Kaddafi rejiminden geldiğini bir ön kabul olarak aldığı için doğrudan sivillerin korunmasına yönelik bir göreve odaklanılmak yerine, Kaddafi rejiminin bertaraf edilmesine yönelinmiştir. Bu mantık çerçevesinde eğer Kaddafi'nin savaşı kazanmasına ve dolayısıyla isyancıların yenilgilerine izin verilseydi 'sivillere yönelik tehditler' ortadan kaldırılmamış olacak ve müdahale başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Nitekim Thomas Weiss bu çerçevede, rejim değişikliğini "KoS'un askeri uygulanmasının mantıksal bir sonucu" olarak yorumlamakta ve şöyle demektedir: "Müdahalenin meşruiyeti insanları korumaktı ve rejim değişikliği, diktatörün kötü davranışlarına son vermeyi reddetmesinin bir yan ürünüydü".²⁶

Fransa'nın hava harekâtını başlatmasını müteakip ABD ve Birleşik Krallık da hava harekâtlarına başlamış, daha sonra Kanada, Belçika, Hollanda ve Danimarka da harekâtlara dâhil olmuştur. Nygers'in aktardığı üzere 17 Mart'tan, Libya hava gücünün artık bir risk teşkil etmediğinin açıklandığı 23 Mart'a kadar hava operasyonları, hava üstünlüğünü sürdürmek, Bingazi'yi korumak, komuta ve kontrol merkezlerinin hedef alınması ve yerden havaya destek sistemlerinin devre dışı bırakılması gibi işlevler yürütmüşlerdir.²⁷ Takip eden süreçte hava artık bir tehdit teşkil etmiyor olmakla birlikte, özellikle "kara birimlerinin sivillere yönelik tehditleri" gerekçe gösterilerek saldırılar kara birimlerinin yok edilmesine yoğunlaştırılmıştır.²⁸ Çeşitli tartışmalara rağmen 24 Mart tarihinde operasyonların, koordinasyon sorunlarının aşılabilmesi ve operasyonun daha etkili bir biçimde yürütülmesi gibi nedenlerle NATO şemsiyesi altına alınmasına karar verilmiştir.²⁹ Birleşik Koruma Operasyonu'nun, silah ambargosunun uygulanması³⁰, uçuşa-yasak bölgenin tesis edilmesi³¹ ve sivillerin korunmasının sağlanması³² olmak üzere üç ana

²⁵ Ben Barry, "Libya's Lessons", *Survival*, Vol.53 No.5, 2011, s.7.

²⁶ Thomas G. Weiss, "Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It", *The Washington Quarterly*, Vol.37 No.1, 2014, s.11.

²⁷ Anders Nygren, "Executing Strategy from the Air", s.117.

²⁸ *Ibid*, s.118.

²⁹ "Libya: Nato to control no-fly zone after France gives way to Turkey", *The Guardian*, 25 Mart 2011. <<https://www.theguardian.com/world/2011/mar/24/france-turkey-nato-libya>> (08.07.16)

³⁰ "Operation Unified Protector: NATO Arms Embargo against Libya", *NATO Fact Sheet*, <http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_03/unified-protector-arms-embargo-factsheet.pdf> (08.07.16)

³¹ "Operation Unified Protector: NATO No-Fly Zone over Libya", *NATO Fact Sheet*, <http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_03/unified-protector-no-fly-zone.pdf> (08.07.16)

unsurdan oluştuğu ifade edilmiştir. 31 Mart tarihinde Şafak Yolculuğu Operasyonu resmi olarak sonlandırılmış ve tüm operasyon NATO tarafından devralınmıştır.³³

Yedi ay süren NATO operasyonu 30 Ekim’de sonlandırılmış ve akabinde NATO’dan yapılan açıklamaya göre 9710’u saldırı amaçlı olmak üzere toplam 26530 sorti gerçekleştirildiği, 296’sı kullanılmış olmakla birlikte toplam 3175 deniz aracının dahil edildiği ilan edilmiştir. 7642 adet havadan-karaya füze fırlatılmış, 470 adet ise denizden atım yapılmıştır.³⁴ Tüm bu saldırılarda yaklaşık 6000 hedefin vurulduğu, bunların 300 civarının mühimmat deposu, 600 civarının tank ve zırhlı araç ve 400 civarının ise roketatar birimleri olduğu ifade edilmektedir.³⁵ Operasyonun sağladığı önemli destekle isyancı güçler kademe kademe ülkenin tamamında kontrolü ele geçirmişler ve nihayetinde 20 Ekim’de Kaddafi’yi ele geçirerek öldürmüşlerdir. Bu tarih aynı zamanda Libya iç savaşının sona erdiği tarih olarak kayıtlara geçmiştir.

Kaddafi’nin devrilmesini takip eden aylarda BMGK Libya hakkında iki karar daha almıştır. Bunların ilki Libya otoritelerinin (UGK kastediliyor) silah ambargosunu aşmasını sağlayan “güvenlik ve silahsızlanma yardımı” gerekçeleriyle silah alabileceklerini karara bağlayan ve UNSMIL’i (United Nations Support Mission in Libya – BM Libya Yardım Misyonu) kuran 2009 sayılı karardır. İkincisi ise sivillerin korunması misyonunu sona erdiren 2016 sayılı karardır.³⁶ 2016 sayılı kararla birlikte resmi olarak BMGK’nin Libya’daki 1973 sayılı kararlar ile ilan edilen sivilleri koruma sorumluluğunun 31 Ekim tarihinden itibaren sonlandırılacağı karara bağlanmıştır.

2.1 Libya Müdahalesinin Yasallığı

Libya’ya yönelik müdahale, her şeyden önce, BMGK’nin BM Şartı’nın ‘Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler’ başlığını taşıyan VII. Bölümü çerçevesinde, Libya’daki durumu “uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden” bir olay olarak değerlendiren 1973 sayılı karar ile yaptığı yetkilendirme dolayısıyla yasal bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Bu çerçevede kararda sivillerin korunması ve Libya

³² “Operation Unified Protector: Protection of civilians and civilian populated areas”, *NATO Fact Sheet*, <http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110407_unified-protector-protection-civilians.pdf> (08.07.16)

³³ “NATO takes command in Libya air operations”, *NATO News*, 31 Mart 2011. <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71867.htm> (08.07.16)

³⁴ Aktaran Fredrik A. Holst, Martin D. Fink, “A Legal View on NATO’s ...”, s.76.

³⁵ Anders Nygren, “Executing Strategy from the Air”, s.103.

³⁶ Fredrik A. Holst ve Martin D. Fink, “A Legal View on NATO’s ...”, s.70.

hükümetinin vatandaşlarını koruma sorumluluğuna atıflar bulunmasına rağmen, müdahale uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir durum olarak yetkilendirilmiştir. Bir diğer ifadeyle müdahalenin insancıl gerekçelere de sahip olması, yasal açıdan bir fark yaratmamaktadır. BMGK'nin VII. Bölüm çerçevesinde verdiği yetkilendirme, durumu uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit olarak değerlendirerek, müdahaleyi yasal kılmıştır. Fakat müdahalenin uygulanması sırasında yaşanan sorunlar 1973 sayılı kararın sağladığı yetkilerin sınırları konusunu tartışmaya açmıştır. Koalisyon güçleri ve NATO tarafından yürütülmüş olan operasyonun 1973 sayılı kararın sağladığı yetkiyi aşmadığı tartışmaların odağına yerleşmiştir. Bu doğrultuda kararın sağladığı yasal çerçeveye ilişkin, karar maddelerinin 'geniş' ya da 'dar' bir biçimde yorumlanması sonucunda, geniş ve dar olmak üzere iki farklı yorumun ortaya çıktığı söylenebilir. Geniş yorumu benimseyenlere göre yapılan operasyonlar 1973 sayılı kararın gerekçesini oluşturan 'sivillerin korunması' görevlerini yerine getirmek için 'gerekli tüm önlemlerin' alınması çerçevesinde hareket ederek yasal çerçeveyi aşmamıştır. Diğer taraftan dar yorumu benimseyenler ise, 1973 sayılı kararın yalnızca sivillerin korunması adına bir yetkilendirmede bulunduğunu, oysa operasyonların bu yetkilendirmeyi aşarak 'isyancıların desteklenmesi' ve 'rejim değişikliği' gibi faaliyetler yürüttüğünü ifade etmektedirler. İç hukukta yasalar belirli kıstaslarla yorumlanmaya açık normlar olarak görülmektedirler.³⁷ Uluslararası hukukta ise yorum sorunu, devletlerin birbirinden farklı uygulamaları sebebiyle daha fazla yorumlanmaya açık görünmektedir. Daha önce ele aldığımız gibi BM Şartı'nın müdahale-etmeme yasağına ilişkin de dar ve geniş yorumlardan bahsedebilmek mümkündür. 1973 sayılı karar için de, özellikle kararın gerekli önlemlere karar verildiği 4. Paragrafında geçen ifadelerin açık ve örtülü anlamları üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Söz konusu paragrafın yorum farklılıklarına neden olan ilgili kısımları şu şekildedir:³⁸

Üye devletler... *ulusal olarak* ya da bölgesel örgütler ya da düzenlemeler aracılığıyla hareket ederek, ... 1970(2011) sayılı kararın 9. Paragrafına rağmen, Libya Arap Cemahiriyesi'nde, *Bingazi dâhil olmak üzere*, saldırı tehdidi altındaki *sivillerin ve sivil yerleşim alanlarının korunması* için... Libya toprağının herhangi bir bölümü üzerinde herhangi bir biçimde bir *dış işgal gücü hariç olmak üzere, gerekli tüm önlemleri almaya yetkilendirilir.*

³⁷ Kemal Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, US-A Yayıncılık, 1998, s.152.

³⁸ United Nations Security Council, S/RES/1973 (2011). Vurgular yorum sorunlarının bulunduğu ifadeleri gösterebilmek için tarafımızca eklenmiştir.

Karardaki ‘gerekli tüm önlemler’ ifadesi BMGK’nin uluslararası barış ve güvenliğin tehdidine karşı aldığı kararların ortak ifadesini oluşturmaktadır.³⁹ Bu ifade BM Şartı’nın 42. maddesinde öngörülen önlemleri kapsamaktadır. Bu maddeye göre BMGK, 41. maddede öngörülen ‘silahlı kuvvet kullanımını içermeyen’ önlemlerin yetersiz kaldığı ve kalacağı öngörüldüğü durumlarda ‘hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla gerekli saydığı her türlü girişimde’ bulunabilecektir. 1973 sayılı kararda bu önlemlere getirilen kısıtlama işgalin hariç tutulmasıdır. Bunun dışında karara hususi olarak eklendiği belirgin olan ‘Bingazi dâhil olmak üzere’, ‘sivil yerleşim alanlarının korunması’, ‘1970 sayılı kararın 9. Paragrafına rağmen’ ve ‘işgal gücü hariç olmak üzere’ gibi ifadeler karara ilişkin yorumları genişletme işlevi görmüşlerdir. Daha önce ele alındığı üzere kararın alındığı tarihte isyancıların elinde olan Bingazi, Kaddafi’nin doğrudan tehdidi altında bulunmaktaydı. Bu çerçevede kararın alınmasını sağlayan sivillerin tehdit altında olduğu ‘sivil yerleşim alanlarının’ başında Bingazi gelmekteydi. Bu doğrultuda Kaddafi rejiminin doğrudan tehdit ettiği Bingazi hususi olarak belirtilmiş, rejimin isyancıların elinden geri almaya başladığı diğer bölgeler ise ‘sivil yerleşim alanları’ genellemesinin altına alınmış görünmektedir. 1970 sayılı kararın 9. Paragrafına rağmen ifadesi ise ‘silah ambargosu’ kararı çerçevesinde önemli bir ifadedir. 9. Paragraf, Libya’ya silah ve silah benzeri her türlü materyalin satılması, sağlanması ve transferini yasaklamaktadır. 1973 sayılı kararın da 13-16 paragrafları silah ambargosunun sürdürülmesine ilişkindir. Bu çerçevede 9. Paragrafa rağmen tüm önlemlerin alınabileceğinin hususi olarak belirtilmesi, bu önlemler alınırken silah ambargosu kararının da yorumlanabilme olasılığını doğurmaktadır. Son olarak ‘işgal’ ifadesi de bilinçli bir tercih gibi yorumlanabilmektedir. Zira ‘işgal’ uluslararası hukukta sınırlı bir tanıma sahip bir kavramdır. Bu tanım dışında kalan güç kullanımlarını içerebilmektedir. Tüm bu yorum sorunları, ifade edildiği gibi, koalisyon güçleri ve NATO operasyonlarının uyguladığı tartışmalı yöntemlerden kaynaklanmıştır.

Koalisyon güçleri müdahale kapsamında isyancılara silah ve lojistik destek sağlamak, eğitim vermek, hava desteği sağlamak gibi birçok yola başvurmuştur.⁴⁰ Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, 1973 sayılı kararın kendisi, yalnızca uçuşa-yasak bölgenin zorlanmasıyla dahi Kaddafi’nin askeri olanaklarının önemli bir bölümünü

³⁹ Julian Lehmann, “All Necessary Means to Protect Civilians: What the Intervention in Libya Says About the Relationship Between Jus in Bello and the Jus ad Bellum”, *Journal of Conflict and Security Law*, Vol.17 No.1, 2012, s.130.

⁴⁰ Bkz. Kubo Macak, Noam Zamir, “The Applicability of International Humanitarian Law to the Conflict in Libya”, *International Community Law Review*, No.14, 2012, s.418.

bertaraf etmek suretiyle isyancı güçlere yardım edilebilmesini sağlayabilecekti. Kararın amacı tüm bu önlemlerin sivillerin korunması amacıyla gerçekleştirildiğinin beyanını içermekle birlikte, bunun aynı zamanda Kaddafi rejimine karşı silahlı mücadeleye girişmiş olan kesimlerin elini güçlendirdiği açıktır. Nitekim 1973 sayılı kararın alınması bu kesimler tarafından sevinçle karşılanmış ve kutlanmıştır.⁴¹ Bununla beraber 1973 sayılı kararın yalnızca görünen önlemleriyle yetinilmemiş, bunun çok daha ötesine geçilmiştir. NATO güçleri lojistik destek sağlamak ve hava saldırılarını yerden kontrol etmek için Libya'ya sevk edilmiş; isyancı güçlere askeri eğitim ve operasyonel destek sağlanmış; isyancılar imha edilmesi gereken Kaddafi birimlerinin GPS koordinatlarını NATO'ya iletmiş ve buralar imha edilmiştir.⁴² NATO yalanlamış olmasına rağmen, kimi iddialara göre NATO isyancı güçlerle ortak operasyonlar dahi yürütmüştür.⁴³ Çok sayıda Fransız, İngiliz ve İtalyan askeri eğitiminin dâhil olduğu ve UGK'nin Kaddafi'ye karşı yürüttüğü operasyonlara yardım etmek amacıyla bir ortak operasyon merkezi oluşturulmuştur.⁴⁴ Haziran ayındaki açıklamasında Fransız Teğmen Thierry Burkhard, havadan su, yiyecek ve ilaç yardımlarının yanında “tüfek, makinalı tüfek, roket-tahrikli el bombaları ve roket-atarların dâhil olduğu silah ve cephanelerin birçok defa” bırakıldığını ifade etmektedir.⁴⁵ Filistin İnsan Hakları Merkezi (PCHR), Arap İnsan Hakları Organizasyonu (AOHR) ve Uluslararası Yasal Destek Konsorsiyumu'nun (ILAC) Ocak 2012'de yayınladıkları rapora göre NATO güçleri lojistik destek sağlamak ve hava operasyonlarını koordine etmek gerekçesiyle karada personel bulundurmuşlar; muhalif güçler tarafından tanımlanan ve bildirilen hedeflere saldırılar düzenlemişler ve muhalif güçlerle birlikte aktif olarak

⁴¹ “Libya: celebrations in Benghazi as UN backs no-fly zone”, *The Telegraph*, 18 Mart 2011. <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/libya/8389639/Libya-celebrations-in-Benghazi-as-UN-backs-no-fly-zone.html>> (09.07.16)

⁴² Aktaran Kubo Macak, Noam Zamir, “The Applicability of International ...”, s.418.

⁴³ Sara Ghasemilee, “Libyan rebels, NATO in joint military operations against Qaddafi forces”, *Al Arabiya*, 16 Nisan 2011. <<https://www.alarabiya.net/articles/2011/04/16/145587.html>> (09.07.16); “NATO Don't Have Joint Operations, Official Says”, *Bloomberg*, 16 Nisan 2011. <<http://www.bloomberg.com/news/articles/2011-04-16/libya-rebels-nato-don-t-have-joint-operations-official-says>> (09.07.16)

⁴⁴ Bruno Waterfield, “Libya: British military advisers set up 'joint operations centre' in Benghazi”, *The Telegraph*, 18 Mayıs 2011. <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/libya/8521977/Libya-British-military-advisers-set-up-joint-operations-centre-in-Benghazi.html>> (09.07.16)

⁴⁵ David Jolly, Kareem Fahim, “France Says It Gave Arms to the Rebels in Libya”, *The New York Times*, 29 Haziran 2011. <http://www.nytimes.com/2011/06/30/world/europe/30france.html?_r=0> (09.07.16)

operasyonlar yürütmüşlerdir.⁴⁶ Tüm bu iddialar müdahaleye yönelik önemli eleştirileri beraberinde getirmiştir.

Bu eleştirilere cevaben ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, 1973 sayılı kararı isyancı güçlere silah teminini engellemediği biçiminde yorumladıklarını bildirmiştir.⁴⁷ Diğer taraftan, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, isyancılara sağlanan materyal desteğin 1970 sayılı kararla getirilen silah ambargosu kararının ciddi bir ihlali olduğunu dile getirmiştir.⁴⁸ Tüm bu isyancılara sağlanan destek tartışmalarının ortaya çıkardığı en temel husus, isyancıların desteklenmesinin açık bir biçimde sivillerin korunması görevinin genişletilerek bir rejim değişikliği görevine dönüştürüldüğü eleştirisidir. Nisan ayı içerisinde Kaddafi güçleriyle isyancılar arasında bir beraberlik durumunun söz konusu olduğu ve tarafların birbirine üstünlük kuramadıkları düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır.⁴⁹ Bu çerçevede Fransa Dışişleri Bakanı Alain Juppe ve İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague, NATO'nun Kaddafi'ye karşı operasyonlarını yoğunlaştırması gerekliliğini dile getirmişlerdir.⁵⁰ Fakat Fransa ve İngiltere'nin bu istekleri 14-15 Nisan'da toplanan NATO özel toplantısında reddedilmiştir.⁵¹ 14 Nisan'da Fransa Başbakanı Sarkozy, İngiltere Başbakanı Cameron ve ABD Başkanı Obama tarafından ortak bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda liderler, müdahalenin sivillerin korunması için yürütüldüğü, amaçlarının Kaddafi rejimini devirmek olmadığını belirtmekle birlikte “Kaddafi iktidarda kaldığı sürece NATO operasyonun sürdürüleceğini” ve “Kaddafi iktidardayken Libya için bir gelecek öngörmenin imkânsız olduğunu” da ifade etmişlerdir. Yazının tamamında, Kaddafi'nin sivillere yönelik oluşturduğu tehdit ve isyancıların yardım çağrılarına yanıt verilmesi gerekliliği okunmaktadır.⁵² Bu çelişkili ifadeler, şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde, koalisyon güçlerinin Kaddafi'nin devrilmesini, sivillerin korunması için mutlak bir koşul olarak gördüklerini göstermektedir. Gerek koalisyon güçlerinin gerekse de

⁴⁶ Bkz. “Report of the Independent Civil Society Fact-Finding Mission to Libya”, *PCHR*, January 2012. <http://www.pchrgaza.org/files/2012/FFM_Libya-Report.pdf> (09.07.16).

⁴⁷ Nicholas Watt, “US paves way to arm Libyan rebels”, *The Guardian*, 29 Mart 2011. <<https://www.theguardian.com/world/2011/mar/29/arms-libya-rebels>> (09.07.16).

⁴⁸ Aktaran Geir Ulfstein, Hege Fosund Christiansen, “The Legality of the NATO Bombing in Libya”, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol.62 No.1, 2013, s.168.

⁴⁹ “Gaddafi in diplomatic offensive to end stalemate”, *ABC News*, 4 Nisan 2011. <<http://www.abc.net.au/news/2011-04-04/gaddafi-in-diplomatic-offensive-to-end-stalemate/2631124>> (09.07.16)

⁵⁰ “NATO operasyonu yoğunlaştırılmalı”, *BBC Türkçe*, 12 Nisan 2011. <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/04/110412_libya_nato_new.shtml> (09.07.16)

⁵¹ Tristana Moore, “Behind a United Front, NATO Meeting Deepens Cracks in the Alliance”, *Time*, 16 Nisan 2011. <<http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2065749,00.html>> (09.07.16)

⁵² Barack Obama, David Cameron, Nicolas Sarkozy, “Libya's Pathway to Peace”, *The New York Times*, 14 Nisan 2011. <<http://www.nytimes.com/2011/04/15/opinion/15iht-edlibya15.html>> (09.07.16)

NATO'nun gerçekleştirdiği eylemler de, 'rejim değişikliğine' yoğunlaştırıldığının kanıtı niteliğindedir. Nitekim NATO'nun Birleşik Koruma Görevi komutanı Charles Bouchard, 19 Nisan'da NATO operasyonunun Kaddafi güçlerine yönelik olarak sürdürüldüğünü fakat bunun sivililerin korunması amacıyla gerçekleştirildiğini bildirmiştir.⁵³

19 Nisan'da yapılan bir operasyonda Kaddafi'nin kontrol ve komuta merkezlerine ardışık hava saldırıları düzenlenmiş ve bu operasyonlarda aynı zamanda telekomünikasyon ve komünikasyon birimleri de vurulmuştur.⁵⁴ 30 Nisan'da yapılan bir başka NATO bombardımanında doğrudan Kaddafi'nin ve ailesinin de bulunduğu tesisler hedef alınmış ve bu saldırıların neticesinde Kaddafi'nin en küçük oğlu ve üç torununun ölümüne sebep olunmuştur.⁵⁵ Özellikle NATO'nun Kaddafi ve ailesini hedef alan bu saldırısı, müdahale etrafında ve operasyonların Kaddafi'nin kendisini hedef alıp alamayacağı hususunda önemli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu tartışmalar üzerine NATO, söz konusu saldırının Kaddafi'yi hedef almadığını, askeri komuta merkezine yönelik olarak gerçekleştirildiğini açıklamıştır. İngiltere Başbakanı Cameron ise, BMGK'nin 1973 sayılı kararının rejimin komuta ve karar merkezlerine yönelik harekâtlara izin verdiğini, "Kaddafi'nin savaş-üretim makinası tarafından hayatları tehdit edilen sivililerin" korunmasının buna bağlı olduğunu vurgulamıştır.⁵⁶ Yine büyük tartışmalar yaratan bir başka olay Temmuz ayında NATO güçleri tarafından, 3 ölüm ve 15 yaralanmaya neden olan Libya Devlet Televizyonu'nun bombalanmasıdır. NATO yetkilileri, Televizyon yayınlarının "sistemik bir biçimde sivilileri tehdit etmek ve baskı altına almak ve onlara karşı saldırıları kışkırtmak amacıyla tasarlanmış olan rejim aygıtının içsel bir parçası" olduğunu ve Kaddafi'nin bu yayınlar aracılığıyla taraftarlarını kışkırtıcı yayınlar yaptığını ifade ederek eylemin meşruluğunu göstermeye çalışmışlardır.⁵⁷ Fakat bu olay basın-özgürlüğü çerçevesinde ele alınmış ve yoğun bir biçimde eleştirilmiştir.

⁵³ Aktaran Geir Ulfstein, Hege Fosund Christiansen, "The Legality of the ...", s.166.

⁵⁴ Harriet Sherwood, "Libya regime accuses Nato of siding with rebels", *The Guardian*, 19 Nisan 2011. <<https://www.theguardian.com/world/2011/apr/19/libya-regime-nato-rebels>> (09.07.16)

⁵⁵ Robert Verkaik, "Bombs hit Gaddafi home: Nato strikes kill son and three grandchildren... but tyrant narrowly escapes unharmed", *Daily Mail*, 1 Mayıs 2011. <<http://www.dailymail.co.uk/news/article-1382341/Libya-Nato-strikes-kill-Gaddafis-son-grandchildren.html>> (09.07.16)

⁵⁶ Julian Borger v.d., "Gaddafi family deaths reinforce doubts about Nato's UN mandate", *The Guardian*, 1 Mayıs 2011. <<https://www.theguardian.com/world/2011/may/01/gaddadi-family-deaths-reinforce-doubts>> (09.07.16)

⁵⁷ David D. Kirkpatrick, "NATO Strikes at Libyan State TV", *The New York Times*, 30 Temmuz 2011. <<http://www.nytimes.com/2011/07/31/world/africa/31tripoli.html>> (10.07.16)

Uluslararası Gazeteciler Birliği, Sınır Tanımayan Muhabirler, UNESCO gibi birçok uluslararası kuruluş NATO'nun bu eylemini kınamışlardır.⁵⁸

Tüm bu gelişmeler Libya müdahalesinin 'sivillerin korunması' amacıyla gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği hususunda önemli soru işaretleridir. Fakat belirtildiği gibi, amacın sivillerin korunması olduğu kabul edilse dahi, bu amaç açık bir biçimde Kaddafi'nin devrilmesi gerekliliği ile birleştirilmiştir. Zira koalisyon güçlerine göre, Obama, Cameron ve Sarkozy'nin ortak yazılarında da belirttikleri gibi, "Libya, Kaddafi'nin ellerinde, her geçen gün korkunç büyüklükte dehşetler" yaşamaktadır.⁵⁹ İleride de inceleyeceğimiz gibi bilinçli veya bilinçsiz olarak üretilen bu algı, sivillerin korunması gerekçesiyle rejim değişikliği yaratılmasını meşrulaştıran bir işlev görmüştür. Fakat müdahalenin böyle bir yöne evrilmesi özellikle 1973 sayılı kararın muhalifleri arasında hoş karşılanmamıştır. 26 Nisan'da Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, koalisyon güçlerinin ve NATO'nun operasyonlarının BMGK yetkilendirmesinin sınırlarını aştığını, sivillerin korunmasının bu eylemlerle bağdaşmadığını ve Kaddafi'nin eylemlerinin bu tarz bir güç kullanımını meşrulaştırmadığını ifade etmiştir.⁶⁰ Ayrıca Putin bu eylemleri, "ortaçağdaki hacli seferlerine" benzeterek, egemenlik ilkesini ve Libya halkının isteklerini ihlal ettiğini ileri sürmüştür.⁶¹ Haziran ayında Çin'in Dış İlişkiler Sözcüsü Hong Lei, koalisyon güçlerini BMGK kararlarının sınırları dâhilinde kalmaya ve bunları aşmamaya davet etmiştir. Afrika Birliği'nden yapılan açıklama da, 1973 sayılı kararın sivillerin korunmasını içerdiği ve bunun sağlanması için tarafların uzlaşısının ve ateşkesin sağlanması gerektiği şeklinde olmuştur. BM Güney Afrika elçisi Baso Sangqu, 1973 sayılı kararın yalnızca uçuşa-yasak bölgeyi içerdiğini, rejim değişikliği ya da buna benzer bir başka müdahaleye yetki vermediğini ifade etmiştir.⁶²

Yasal görüşlere gelecek olursak, bunlar da devletler arasındaki görüş farklılıklarına benzer bir biçimde farklılaşmaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi 1973 sayılı kararın

⁵⁸ "Media group condemns NATO bombing of Libyan TV", *CBS News*, 3 Ağustos 2011. <<http://www.cbsnews.com/news/media-group-condemns-nato-bombing-of-libyan-tv/>> (10.07.16); "NATO attacks on national TV headquarters and installations in Tripoli", Reporters Without Borders Resmi Web Sitesi, 1 Ağustos 2011. <<https://rsf.org/en/news/nato-attacks-national-tv-headquarters-and-installations-tripoli>> (10.07.16); John Glaser, "[NATO Attack on Libyan TV Station Condemned](#)", *Antiwar.com*, 8 Ağustos 2011. <<http://news.antiwar.com/2011/08/08/nato-attack-on-libyan-tv-station-condemned/>> (10.07.16)

⁵⁹ Barack Obama, David Cameron, Nicolas Sarkozy, "Libya's Pathway to Peace"

⁶⁰ Gleb Bryanski, "Putin: Libya coalition has no right to kill Gaddafi", *Reuters*, 26 Nisan 2011. <<http://www.reuters.com/article/us-russia-putin-libya-idUSTRE73P4L920110426>> (09.07.16)

⁶¹ Ellen Barry, "Putin Criticizes West for Libya Incursion", *The New York Times*, 26 Nisan 2011. <<http://www.nytimes.com/2011/04/27/world/europe/27putin.html>> (09.07.16)

⁶² Aktaran Geir Ulfstein, Hege Fosund Christiansen, "The Legality of the ...", s.167.

geniş ve dar bir biçimde yorumlanması, bu farklı görüşlerin ortaya çıkmasında kilit rolü oynamaktadır. Geir Ulfstein ve H. F. Christiansen, Libya bombardımanının yasal çerçevesini inceledikleri makalelerinde dar görüş kapsamında ve eleştirel bir görüş getirmektedirler. Ulfstein ve Christiansen’a göre 1973 sayılı kararın 4. Paragrafı “yetkilendirilen önlemler” ile “başarılması gereken hedef” arasında bir ayrıma gitmektedir. Buna göre yetkilendirme, “sivillerin ve sivil yerleşim alanlarının korunması” ile ilişkilendirilerek “gerekli tüm önlemlerin alınmasını” öngörmektedir. Bu doğrultuda karar askeri güç kullanımını yalnızca sivillerin korunmasına yönelik olarak yetkilendirmiş olmaktadır. Bunun dışında amaçlar için kullanılması, paragraf 4’ün ve “güç kullanımı ve tehdidini” yasaklayan BM Şartı madde 2(4)’ün ihlali anlamına gelecektir.⁶³ Ayrıca kararda sivillerin ve sivil yerleşim alanlarının “saldırı tehlikesi altında” olması özellikle belirtilmiştir. Bu çerçevede Ulfstein ve Christiansen, doğrudan sivil ve sivil yerleşim alanlarını tehdit etmeyen, bunlara bir saldırı ihtimali oluşturmayan birimlerin ve yapıların yok edilmesini kararın ihlali olarak yorumlamaktadırlar. Bu eylemler, her ne kadar koalisyon güçleri tarafından, sivilleri dolaylı olarak tehdit eder biçimde yorumlanmışsa da, Ulfstein ve Christiansen bu dolaylı tehditlerin saldırı tehdidi biçiminde yorumlanamayacağını ifade etmektedirler.⁶⁴

Ulfstein ve Christiansen’a göre isyancıların desteklenmesi hem BM’nin “tarafsızlık” ilkesine hem de 1973 sayılı kararın yetki çerçevesine aykırılık teşkil etmektedir. BM’nin tarafsızlık ilkesine göre BMGK’nin “silahlı çatışma hadiselerine yönelik güç kullanımını yetkilendirdiği durumlarda, aksi belirtilmedikçe, müdahil devletler, çatışan tarafların politik amaçlarına yönelik yansız davranmalıdırlar”.⁶⁵ Fakat Ulfstein ve Christiansen’ın belirttikleri gibi koalisyon güçleri ve NATO, 1973 sayılı kararda böyle bir yetki verilmediği halde, açık bir biçimde isyancı güçlerden taraf olmuşlar ve böylece tarafsızlık ilkesini ihlal etmişlerdir. Aynı zamanda bu ihlal, 1973 sayılı kararın yetki çerçevesini aşarak, Kaddafi rejiminin temsil ettiği egemenliğin kuvvet kullanımıyla ihlal edilmesi ve dolayısıyla BM Şartı madde 2(4)’ün de ihlali anlamına gelmektedir. Ulfstein ve Christiansen’a göre isyancılara olan destek, isyancıların kendilerini Libya’nın yeni hükümeti olarak kabul ettirebilmesi çerçevesinde, rıza temelli olarak meşrulaştırılabilmektedir. Fakat böyle bir meşrulaştırma da ancak Libya toprakları üzerinde etkin ve yeterli kontrolü sağlayabilmeleriyle mümkün olabilecektir. Oysa

⁶³ Ibid, s.162.

⁶⁴ Ibid, s.163-164.

⁶⁵ Ibid, s.169.

isyancılar, böyle bir konuma erişememişlerdir. Dolayısıyla Libya'daki durum bir 'davetle müdahale' biçiminde haklılaştırılmaz. Zira bu tarz bir müdahale iç-savaş durumlarına yönelik olarak uygulanamamaktadır.⁶⁶ Özetle Ulfstein ve Christiansen, koalisyon güçleri ve NATO tarafından gerçekleştirilen müdahalenin isyancılara destek vermek, rejim değişikliğine yönelmek gibi eylemlere başvurarak, 1973 sayılı kararın yasal çerçevesini aştığını ve ihlallere sebebiyet verdiğini vurgulamaktadırlar.

Yine dar kapsamlı bir yorumdan yola çıkan Kubo Macak'a göre "uluslararası koalisyonun güç kullanımının çatışan tarafların yalnızca birine yöneldiği tartışmasızdır". Bu anlamda bir tarafsızlık durumundan bahsedebilmek mümkün değildir. Fakat 1973 sayılı karar yetkilendirmeyi "insancıl amaçlar" üzerinden yaptığından, tarafsızlık ilkesinin izlenmesi ya da bir tarafın desteklenmesinden kaçınılması gibi bir zorunluluk gözetilmemiştir. Bu çerçevede 1973 sayılı kararın nasıl yorumlandığı önemli olmuştur. Macak'a göre BMGK'nin "VII. Bölüm çerçevesinde yaptığı yetkilendirmelerin, onunla çatışan herhangi bir uluslararası hukuk kuralına üstün tutulduğu uzun zamandır anlaşılmıştır". Bu nedenle BMGK'nin yetkisi, müdahil devletlerin normalde uluslararası hukuk altında yükümlendikleri tarafsızlık ilkesine üstün gelmiştir. Bu da müdahil devletlerin savaşan taraflardan birine destek vermelerine izin vermiştir. Bu doğrultuda Macak, 1973 sayılı kararı tarafsız bir karar olarak okumanın doğru olmayacağını, zira kararın hükümet güçleri tarafından yapılan ihlalleri açık bir biçimde kınarken, isyancılar tarafından gerçekleştirilen eylemlere sessiz kaldığını vurgulamaktadır. Ayrıca getirilen seyahat yasakları ve varlıkların dondurulması kararlarının da rejimle bağlantılı kimselere uygulandığı, fakat isyancılarla bağlantılı olanlara uygulanmadığını ifade etmektedir.⁶⁷

Macak'a göre 1973 sayılı karar silahlı mücadelelerinde isyancıların desteklenmesi ve Kaddafi rejiminin ortadan kaldırılması hususlarında güç kullanımını yetkilendirmediğini vurgulamaktadır. Böyle eylemleri yetkilendiren bir kararın 1990'lı yılların başlarında Haiti krizinde verildiğini hatırlatmaktadır.⁶⁸ BMGK'nin 1994 yılında aldığı 940 sayılı Haiti kararında, üye devletlerin darbe yönetimini iktidardan uzaklaştırmak ve yerine meşru bir biçimde seçimle iş başına gelmiş devrik Başkan Jean-Bertrand Aristide'yi geri getirmek amacıyla gerekli tüm önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır. Nitekim bu operasyona

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Kubo Macak, "Neutrality and Impartiality: The Libyan Conflict", (Ed. Andrej Zwitter v.d.), *Humanitarian Action: Global, Regional and Domestic Legal Responses*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s.465.

⁶⁸ Ibid, s.466.

verilen isim de, içeriğine uygun olarak Demokrasiyi Sürdürme Operasyonu (Operation Uphold Democracy) olarak adlandırılmıştır.⁶⁹ Oysa 1973 sayılı karar, 940 sayılı karardaki açık hükümleri içermemekte, dolayısıyla böyle bir yetkilendirmede bulunmamaktadır. Macak'a göre bu durum kararın "sınırlı bir biçimde yorumlanması" gerekliliğini ve kapsamlı bir güç kullanımından kaçınılarak "kararda belirtilen hedeflere ulaşılabilmesi için gereken asgari düzeyde gücün kullanılabilmesini" göstermektedir. Fakat Macak, koalisyon güçleri ve NATO'nun ilk haftalarda bu yoruma sadık gibi görünmelerine karşın, devam eden süreçte Kaddafi rejimine yöneldiklerini ve bu çerçevede isyancılara ciddi destekler sağladıklarını ifade etmektedir.⁷⁰ Hatta başkent düştükten ve Kaddafi güçleri çekilmeye başladıktan sonra dahi, bu güçlerin artık siviller için bir tehdit oluşturmadığı açık olmasına rağmen, hava saldırıları devam ettirilmiştir. Macak'a göre bu eylemlerin meşru gösterilmesi çok zordur. Bu doğrultuda Macak genel olarak Libya müdahalesinin 1973 sayılı kararın yetki çerçevesinin aşılmadığına ilişkin şu yorumu getirmektedir: "...Libya çatışması sırasında Güvenlik Konseyi'nin yetkisine itibar edilmediği ve onun yerine bir coup d'état humanitaire [(insancıl askeri darbe)] gerçekleştirildiği sonucuna rahatlıkla varılabilir".⁷¹

1973 sayılı kararın geniş bir yorumuna başvuran Paul R. Williams ve Colleen Popken'e göre genel olarak insancıl müdahaleler, "dar yasal yetkiler ve zayıf uygulamalar" sebebiyle aksatılmaktadırlar.⁷² Fakat 1973 sayılı karar tam tersine, iyi bir biçimde hazırlanmış ve hızlı ve kararlı bir biçimde uygulanarak "etkili bir insancıl müdahalenin" başarılı bir örneğini oluşturmuştur.⁷³ Bu çerçevede Williams ve Popken'a göre 1973 sayılı kararın "geniş yetkisi" beş anahtar unsur aracılığıyla sağlanmıştır. Bunlar, "gerekli tüm önlemlerin alınmasını öngören yetki; Bingazi de dahil olmak üzere ... sivil yerleşim alanlarının korunması; saldırı tehdidi altında olan bölgelerin korunması; 1970 sayılı kararın 9. Paragrafına rağmen ifadesiyle silah ambargosuna istisna getirilmesi; dış işgal gücü hariç tutulmasına rağmen bunun sınırlı bir kara gücüne izin vermiş olmasıdır".⁷⁴

Williams ve Popken, kararda geçen 'gerekli tüm önlemlerin alınması' ifadesini sivillerin korunması çerçevesinde oldukça geniş bir biçimde yorumlayarak koalisyon

⁶⁹ Bkz. Henry F. Carey, "The Un Humanitarian Intervention in Haiti and the Development of a Human Rights", *Center for Black Studies Research*, Vol.3-4, 1997-1998, s.30-47.

⁷⁰ Kubo Macak, "Neutrality and Impartiality ...", s.467.

⁷¹ Ibid, s.468.

⁷² Paul R. Williams, Colleen Popken, "Security Council Resolution ...", s.226.

⁷³ Ibid, s.227.

⁷⁴ Ibid, s.233.

güçleri ve NATO'nun, yukarıda ele aldığımız tartışmalı birçok eyleminin yasallığına ve meşruluğuna ilişkin bir çerçeve sağladığını iddia etmektedirler. Onlara göre, BMGK gerekli tüm önlemlerin alınması sorumluluğunu uluslararası topluma yüklemiş ve bu sorumluluk koalisyon ve NATO tarafından “ivedilikle ve sert” bir biçimde uygulanmıştır. Bu, Bosna örneğinde olduğu gibi daha önceki örneklerde görülen “ürkekçe ve gecikmiş” uygulamalara kıyasla “çarpıcı bir değişimi” göstermektedir. Koalisyon güçleri ve NATO, sivillerin korunması için gereken önlemleri ivedilikle alarak, bir başka Bosna'nın yaşanmasını engellemişlerdir. Zira “uluslararası toplum Bosna'da güç kullanımını yetkilendirmede tereddüt etmiş ve sonrasında ise yetkilendirilen gücün tam kapsamlı kullanımında başarısız olarak yüzbinlerce insanın ölümüne ve 2.2 milyon insanın yerlerinden edilmesine sebep olmuştur”. “Neyse ki”⁷⁵ Libya'da BMGK “tüm gerekli önlemlerin alınması” için yetkilendirme noktasında “geniş kapsamlı bir katliamın” vuku bulmasını beklememiş ve “İngiliz-Fransızların önderliğindeki koalisyon da tüm kritik hedeflerin vurulması ve tüm işe yarar kaynakların kullanılmasında, yetkiyi tam kapsamlı bir biçimde uygulamakta tereddüt etmemişlerdir”.⁷⁶

İkinci olarak Williams ve Popken, kararda geçen ‘Bingazi de dâhil olmak üzere... sivil yerleşim alanlarının korunması’ ifadesinin Libya'daki tüm şehirlerin korunmasında güç kullanımını mümkün kıldığını ifade etmektedirler. Cenevre Sözleşmeleri 1. Ek Protokol'ün 50(3) maddesinde geçen “sivil halkın içinde sivil tanımına uymayan kişilerin bulunması, halkın sivil niteliğin bozmaz”⁷⁷ kuralından hareketle Williams ve Popken, yerleşim yerlerinde askeri unsurlar bulunsa dahi buraların sivil niteliğinin devam etmesinden dolayı güç kullanılarak korunabileceğinin altını çizmektedirler. Bingazi'nin dâhil olduğunun hususi olarak belirtilmesi ise Williams ve Popken'a göre BMGK'nin Kaddafi ile isyancıları “ahlaki eşitler” olarak görmediğinin kanıtı niteliğindedir. Zira Bingazi, neredeyse isyanların başlangıcından beri isyancıların komuta ve kontrol merkezini teşkil etmiştir. Bu kapsamda Bingazi'nin dâhil edildiğinin özellikle belirtilmesi isyancıların da korunabileceğine işaret etmektedir. 1973 sayılı karar bu doğrultuda “sivil yerleşim alanlarının” korunması ifadesiyle yalnızca “sivillerin” değil daha kapsamlı bir biçimde “sivillerin de yaşadığı alanların” korunmasını öngörerek oldukça geniş bir yetkilendirmede

⁷⁵ ‘Şükürler olsun ki’ gibi bir anlama sahip olan ‘fortunately’ kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Yazarlar fortunately ifadesini tercih ederek, müdahalenin meşruiyet zeminine ve sonuçlarına duydukları güçlü inancı dile getirmektedirler.

⁷⁶ Ibid, s.237.

⁷⁷ Bkz. “12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri”, Yay. Haz. Melike Batur Yamaner v.d., *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, s.213.

bulunmuş olmaktadır. Nitekim Williams ve Popken bu ifadelerin, “NATO güçlerine içinde Libya muhalif güçlerinin de bulunduğu sivil-olmayan unsurların da korunması” için yetki verdiğini savunmaktadırlar. Bu çerçevede koalisyon ve NATO güçleri, kararın yetkisi dâhilinde sivilleri ve sivil yerleşim alanlarını Kaddafi’ye karşı korumuşlar ve bunu yaparken muhalif güçlerle ve onların temsilcisi UGK ile birlikte çalışmışlardır.⁷⁸

Williams ve Popken’in üçüncü olarak ele aldıkları husus ‘saldırı tehdidi altında olan’ ifadesinin hususi kullanımınıdır. Williams ve Popken’a göre bu belirtim, 1973 sayılı kararın verdiği yetkinin geniş bir biçimde yorumlanmasına izin vermektedir. Bu ifadeye istinaden koalisyon ve NATO, sivillere yönelen tehditleri önceden önleme imkânına kavuşmaktadır.⁷⁹ Yazarların kendi ifadeleriyle “bu cümle, NATO’ya karadaki değişen koşullara göre müdahaleyi uyarlamada ve sivillere risk teşkil eden bütün hedeflerin vurulabilmesinde gerekli olan esnekliği sağlamaktadır”. Bu kapsamda Williams ve Popken, 1973 sayılı kararın, kararın metninin tartışılmasını sağlayacak bir “teknokratlıktan ziyade” sivillerin korunması için kararın gerekli şekilde yorumlanabileceği bir çerçeve sunarak devletlere “esneklik” sağladığını düşünmektedirler.⁸⁰ Dolayısıyla koalisyon ve NATO, bu yetkiye ve esnekliğe uygun olarak, sivillere tehdit oluşturan ve oluşturabilecek tüm hedefleri yok etmek noktasında çaba göstermiştir. Bu çerçevede Kaddafi’nin tankları, mühimmat depoları, komuta ve kontrol merkezleri, yerleşkeleri, televizyon gibi propaganda araçları ve hatta Kaddafi’nin kendisi dahi müdahalenin hedefi haline getirilebilmiştir.⁸¹

Dördüncüsü, ‘1970 sayılı kararın 9. Paragrafına rağmen’ ifadesidir. Williams ve Popken’a göre 1973 sayılı kararın 4. Paragrafı “1970 sayılı kararın 9. Paragrafına rağmen” (notwithstanding) gerekli tüm önlemlerin alınabilmesi hususunda bir yetkilendirmede bulunmaktadır. 1970 sayılı kararın 9. Paragrafı silah ambargosuna ilişkin olduğundan, 1973 sayılı karardaki ‘rağmen’ ifadesi devletlere silah ambargosunu delme hakkı tanımıştır. Bu çerçevede Williams ve Popken’a göre “sivillerin korunması amacını taşıması kaydıyla UGK’nin eğitim ve silahlandırılması” 1973 sayılı kararın verdiği yetki dâhilindedir.⁸² Williams ve Popken burada yine Bosna örneğine başvurarak, Bosna’da BMGK tarafından getirilmiş katı ambargonun Bosnalıların savunmasız kalmasına yol

⁷⁸ Paul R. Williams, Colleen Popken, “Security Council Resolution ...”, s.237-238.

⁷⁹ Ibid, s.239.

⁸⁰ Ibid, s.240.

⁸¹ Ibid, s.240-243.

⁸² Ibid, s.243.

açtığını savunmaktadırlar. Bu çerçeve de Williams ve Popken'a göre “neyse ki” 1973 sayılı karar “rağmen” ifadesini kullanmak suretiyle ambargonun sivillerin korunması amacıyla aşılabilmesine izin vermiş ve muhaliflerin de silahlandırılması sağlanmıştır. Bu çerçevede İngiltere, Fransa ve ABD'nin yanında Mısır, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri de Libya muhalefetine silah temin etmişlerdir.⁸³

Williams ve Popken, beşinci ve son olarak, ‘işgal gücü hariç olmak üzere’ ifadesinin kapsamlı bir işgali yasakladığını fakat karada da kısıtlı olsa güç kullanımına izin verdiğini iddia etmektedirler. 1973 sayılı kararda geçen ifade “Libya toprağının herhangi bir bölümü üzerinde herhangi bir biçimde bir dış işgal gücü hariç olmak üzere...” şeklindedir. Yazarların temel savı ‘işgal’ tanımından yola çıkmaktadır. Zira kararda kullanılan ‘işgal (occupation)’ sözcüğü bilinçli bir tercihtir. İşgal tanımı, 1907 Lahey Sözleşmesi’nde düzenlenen ve daha sonra 1949 Cenevre Sözleşmesi’nde de korunmuş olan “bir toprağın işgali, düşman bir ordunun gerçek otoritesi altına girmesiyle mümkündür” şeklindedir. Dolayısıyla Williams ve Popken'a göre bu tanımın dışında kalan askeri eylemler, bir işgal olarak değerlendirilemeyecektir.⁸⁴ Bu çerçevede 1973 sayılı karar ‘işgal’ kavramını kullanarak karada da belirli bir askeri varlığın bulundurulmasına yetki vermiş olmaktadır. Bu doğrultuda devletler, karada kısıtlı bir askeri varlık göstermişler, “hava saldırıları için istihbarat toplamak, muhalif güçlere eğitim vermek ve aralarında bir düzen sağlamak gibi” eylemlere başvurmuşlardır. “İngiliz, Fransız ve İtalyanlar 1973 sayılı kararı, Libya muhalefetine destek olmak için kısıtlı sayıda askeri personel bulundurmaya yasal yetki verir biçimde yorumlamışlardır”.⁸⁵

Özetle, görüldüğü gibi Williams ve Popken tarafından getirilen 1973 sayılı karara ilişkin geniş kapsamlı yorum, koalisyon güçlerinin ve NATO'nun tüm eylemlerine ilişkin yasal bir çerçeve oluşturur görünmektedir. Williams ve Popken, her ne kadar rejim değişikliği hususunu ele almamış olsalar da, sivillere yönelik tehdidin Kaddafi rejiminin bizzat kendisinden kaynaklandığı kabulünü taşımaktadırlar. Bu çerçevede geniş yorumlarının rejimin bertaraf edilmesini de içerdiği rahatlıkla söylenebilir. Zira çalışmalarının sonuç kısmında, çalışmanın başlığında da yer alan “yasal ve ahlaki açıklık” olarak ifade ettikleri 1973 sayılı kararı, müdahalenin yasal çerçevesini sağlayan,

⁸³ Ibid, s.244-246.

⁸⁴ Ibid, s.247.

⁸⁵ Ibid, s.247-248.

sonrakilere örnek oluşturabilecek kadar net bir karar olarak nitelemektedirler.⁸⁶ Libya'daki müdahalenin muhaliflerinden Hugh Roberts, Williams ve Popken'in iddialarını dayandırdığı işgal tanımına atıfla, NATO'nun müdahalesinin 1973 sayılı kararda rejim değişikliğinden bahsedilmediği için yasa-dışı olduğu iddiasının yanlış bir değerlendirme olduğunu düşünmektedir. Roberts'a göre 1973 sayılı kararda "gerekli tüm önlemlerin alınması" yetkisi yalnızca "işgal" dışarıda bırakılarak tanınmıştır. İşgal tanımı, yukarıda da ifade edildiği gibi, "bir toprağın işgali, düşman bir ordunun gerçek otoritesi altına girmesiyle mümkündür" şeklindedir. Bu çerçevede Roberts, 1973 sayılı kararda rejim değişikliğinin örtülü bir biçimde tanındığını ifade etmektedir. Zira rejim değişikliği bir işgal değildir ve sivillerin korunması için gerekli tüm önlemlerin alınması sivillere yönelik tehditlerin bertaraf edilmesini gerektirmektedir. Kararda sivillere yönelik en büyük tehdidin Kaddafi rejiminden geldiğini yargısı açık bir biçimde bulunmaktadır.⁸⁷ Roberts'ın getirdiği görüşler, Williams ve Popken'in rejim değişikliği konusunda boş bıraktıkları kısmı doldurur görünmektedir.⁸⁸

Williams ve Popken'in geniş yorumunda öne çıkan husus, aslında meşruiyet(ahlak) ve yasallık ilişkisinin, yasal çerçevenin geniş olarak yorumlanmasında anahtar rolü üstlendiğinin kabulüdür. Önceki bölümde incelediğimiz gibi, hukuksal tartışmalar içerisinde yasalarla-ahlak arasındaki ilişki önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede yasaların ahlaki yorumuna dayanıyor görünen yazarlar, sıklıkla kararın sivillerin korunması amacıyla alındığına atıf yapmakta ve bu çerçevede bu ahlaki amacın birçok eylemi meşru kıldığına hükmetmektedirler. Bu meşruiyet hali, yasal çerçevenin ahlaki çerçevede yorumlanmasına ve genişletilebilmesine hizmet eder görünmektedir. Yazarların sıklıkla Bosna'daki katliamlara ve uluslararası toplumun bu katliamları önlemedeki başarısızlıklarına vurgu yapması da bu kapsamda değerlendirilebilecek bir eğilimdir. Kaddafi rejiminin her an bir soykırım ya da benzeri bir katliam gerçekleştirebileceği varsayımı, ileride daha detaylı bir biçimde inceleyeceğimiz üzere, müdahale kapsamında gerçekleştirilen eylemleri meşrulaştıran ve yasal yetkiyi de bu kapsamda genişleten bir iradeye dönüşmüştür.

⁸⁶ Ibid, s.250.

⁸⁷ Hugh Roberts, "Who Said Gaddafi Had to Go", *London Review of Books*, Vol.33 No.22, 2011, s.8-18.

⁸⁸ Hugh Roberts, ifade edildiği üzere Libya'daki müdahalenin önemli muhaliflerinden biridir. Fakat bu görüşleriyle Roberts, aslında daha taslak aşamasında rejim değişikliğinin öngörülerek 1973 sayılı kararın bu çerçevede oluşturulduğuna parmak basmaktadır.

1973 sayılı kararın, incelediğimiz dar ve geniş yorumları çerçevesinde ele alınmayan bir husus ‘uçuşa-yasak’ bölgeye ilişkindir. Uçuşa-yasak bölgenin uygulanması da kimi önemli tartışmalara yol açmış görünmektedir. Fakat uçuşa-yasak bölge, insancıl müdahaleyi yetkilendiren yukarıda ele aldığımız 4. Paragraftan ayrı olarak düzenlenmiş ve ayrı bir yetkilendirmeye tabi tutulmuştur. Uçuşa-yasak bölgenin yasal çerçevesini değerlendiren Michael Schmitt’e göre uçuşa yasak bölge ilan edilebilmesinin mevcut uluslararası hukuktaki yegâne yasal dayanağı, BMGK’nin BM Şartı’nın VII. Bölümüne uygun olarak bir yetkilendirmede bulunmasıdır. Böyle bir yetkilendirme olmaksızın uçuşa yasak bölge ilanı ‘güç kullanımı’ çerçevesinde, Şart’ın 2(4) maddesi gereği egemenlik ihlali olarak kabul edilecektir.⁸⁹ Libya örneğinde 1973 sayılı kararla, Libya’daki durum ‘uluslararası barış ve güvenliğe tehdit’ olarak kabul edilmiş ve bu çerçevede BM Şartı’nın VII. Bölümünde sayılan önlemlerden biri olan ‘uçuşa yasak bölge’ ilan edilmiştir. Dolayısıyla uçuşa yasak bölge yasal bir çerçeveye oturtulmuş olmaktadır.⁹⁰ Schmitt’in ifadeleriyle “uçuşa yasak bölge hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak ölçüde yasaldır”.⁹¹ Diğer taraftan Schmitt’e göre 1973 sayılı kararın önemli noktalarından bir tanesi, daha önceki uçuşa-yasak bölge kararlarının aksine, uçuşa yasak bölge yanında, sivillerin korunması için askeri müdahaleye de izin veriyor olmasıdır. Bu çerçevede müdahil güçlerin, kara ve deniz de dâhil olmak üzere Libya’nın silahlı kuvvetlerine askeri operasyonlar yürütebilmesi mümkün olmuştur.⁹² Dolayısıyla Schmitt 1973 sayılı kararın detaylı ve özenli bir biçimde hazırlanmış ve yasal boşlukları olmayan bir metin olduğunu ve operasyonun uçuşa-yasak bölge çerçevesinde yasal olduğunu net bir biçimde vurgulamaktadır.

Schmitt’in ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, uçuşa-yasak bölge kararı, 1973 sayılı kararın, sivillerin korunması için gerekli tüm önlemlerin alınması önleminde farklı olarak değerlendirilebilecek bir bölümdür. Bu doğrultuda, kararın uçuşa-yasak bölgenin uygulanmasına ilişkin bölümü müdahalenin yasallık tartışmalarının merkezinde olmamıştır. Fakat buna rağmen, uçuşa-yasak bölgenin uygulanmasına ilişkin de çeşitli soru işaretleri oluşmuştur. Örneğin, Richard Falk, ‘uçuşa-yasak bölge’ önlemi ile yalnızca Kaddafi rejiminin hava gücü vasıtasıyla orantısız güç kullanımının önüne geçilmek istendiğini, oysa NATO’nun hava saldırıları tam kapsamlı ve iç savaşın dengesini

⁸⁹ Michael N. Schmitt, “Wings over Libya: The No-Fly Zone in Legal Perspective”, *The Yale Journal of International Law Online*, Vol:36, Spring 2011, s.47.

⁹⁰ Ibid, s.46-48.

⁹¹ Ibid, s.55.

⁹² Ibid, s.56.

muhliflerden yana bozan bir biçimde gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır.⁹³ Anders Nygren ise Libya'ya büyük çaplı bir hava saldırısının dışında uygulanabilecek uçuşa-yasak bölge önlemlerinin de alınıp alınamayacağını sorgulamaktadır. Örneğin Nygren, Libya'nın yalnızca hava savunma gücü devre dışı bırakılarak, Kaddafi rejiminin sivillere zarar vermesinin önüne geçilebilir ve uçuşa-yasak bölgenin uygulanması sağlanabilir miydi şeklinde bir soru yöneltmektedir.⁹⁴ Nygren, Kaddafi'nin hava gücünün ve havaya etkili olabilecek karasal silahlarının çok eski ve dolayısıyla koalisyon ve NATO güçlerine ciddi bir tehdit oluşturmayacak yapıda olduklarını vurgulamaktadır.⁹⁵ Ayrıca Nygren'a göre koalisyon güçlerinin harekâtlarının başlamasından kısa bir süre sonra Libya'nın mevcut hava gücü neredeyse tamamen etkisiz hale getirilmiş⁹⁶ ve daha 23 Mart'ta, yani müdahalenin başlatılmasından yalnızca dört gün sonra, Libya hava gücünün artık bir tehdit oluşturmadığı ilan edilmiştir.⁹⁷ Fakat tüm bunlara rağmen hava operasyonları sürdürülmüştür. Nygers, operasyonların sürdürülmesini uçuşa-yasak bölgenin dışında, sivillerin korunması göreviyle bağlantılandırmaktadır ve bu çerçevede hava operasyonlarının, çeşitli sorunlara rağmen, başarılı bir biçimde yürütüldüğü sonucuna varmaktadır.⁹⁸

Son olarak yasallık çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir başka husus, uluslararası insancıl hukuktur. Daha önce de belirtildiği üzere, Libya'yı belirgin bir biçimde Tunus ve Mısır örneklerinden ayıran özellik, isyancıların Tunus ve Mısır'dan farklı olarak Kaddafi rejimine karşı silahlı mücadele veren gruplardan oluşmasıdır. Buna rağmen, BM ve genel olarak Batı'da vuku bulan algı, genel olarak Arap Baharı'na yönelik olan algıyla uyumlu olarak, olayları rejimin sivil vatandaşlar üzerinde uyguladığı şiddet, insan hakları ihlalleri ve demokrasi paradigması çerçevesinde geliştirmiştir. Nitekim yukarıda incelediğimiz BMGK'nin 1970 ve 1973 sayılı kararları doğrudan rejime yönelik çağrılarıyla bu algının önemli örneklerini oluşturmaktadırlar. Oysa isyancıların Kaddafi rejiminin kullandığı şiddet araçlarına eşdeğer araçları kullanıyor oluşu, olayları demokratik gösterilerden bir savaş durumuna çevirmiştir. Alan J. Kuperman'ın da belirttiği gibi “Kaddafi güçlerinin tamamen barışçıl göstericilere karşı şiddete başvurduğuna ilişkin Batı

⁹³ Richard Falk, *Humanitarian Intervention and ...*, s.47.

⁹⁴ Anders Nygren, “Executing Strategy from the Air”, s.104.

⁹⁵ Ibid, s.109.

⁹⁶ Ibid, s.115.

⁹⁷ Ibid, s.117.

⁹⁸ Ibid, s.122.

medyası tarafından yaratılan kanı yanlışır”.⁹⁹ Prashad’ın aktardığı üzere gösterilerin başlamasından kısa bir süre sonra Kaddafi güçleri şiddete başvurmuş, göstericiler de misliyle karşılık vermişlerdir. Derne’de polis karakolu yakılmış ve el-Beyda’da 50 paralı asker ve 2 Libyalı suikastçı infaz edilmiştir. Bingazi, Tobruk, Mısırata ve Trablus gibi şehirleri savaşıarak ellerine geçirmişlerdir.¹⁰⁰ Dolayısıyla uluslararası insan haklarının yanında, savaş hukukunu düzenleyen uluslararası insancıl hukuk ya da bir başka ismiyle silahlı çatışmalar hukuku kuralları da devreye girmiş olmaktadır.¹⁰¹ Kubo Macak ve Noam Zamir’in belirttikleri gibi Libya’da gösterilerin başlamasından kısa bir süre sonra silahlanan Kaddafi karşıtı güçler “askeri operasyonlarının koordinasyonları ve Libya topraklarının önemli bir bölümü üzerinde kontrolü ele geçirmeleri delil olmak kaydıyla” uluslararası insancıl hukuka dâhil edilebilme koşullarını sağlamış görünmektedirler.¹⁰² Silahlı çatışmaların sınıflandırılması boyutunda, Libya’da isyanların başlaması ve Kaddafi rejimine karşı silahlı mücadeleye girişilmesinden itibaren “uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar (non-international armed conflict)” sınıfına dâhil edilebilecek olan çatışmalar, koalisyon güçlerinin ve ardından NATO’nun dâhil olmasıyla birlikte “uluslararası silahlı çatışmalar (international armed conflict)” biçimine dönüşmüştür.¹⁰³

Julian Lehmann da BMGK’nin 1973 sayılı kararı kabul ettiği tarihte, Libya’daki durumun yasal olarak uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma sınıfına girdiğine bir şüphe bulunmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan bu kararla birlikte müdahalenin başlaması durumu Libya güçleri ile müdahaleye dâhil olan devletler arasında gerçekleşen bir uluslararası silahlı çatışmaya dönüştürmüştür.¹⁰⁴ Lehmann’a göre uluslararası insancıl hukuk standartları açısından Libya müdahalesindeki önemli bir sorun ‘sivil’ tanımına ilişkin olarak yaşanmıştır. Cenevre Sözleşmeleri 1. Ek Protokol’ün 51(3) maddesine göre “siviller, muhasamatta [(çatışmada)] doğrudan yer almadıkları sürece... korunmadan faydalanacaklardır”.¹⁰⁵ Bu çerçevede Libya güçleri ile isyancılar arasında vuku bulan uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmada “savaşanlar ile siviller arasında yasal bir ayırım” yapılabilmesi gerekmektedir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin bu çerçevedeki rehberliği, “düzenli silahlı grupların silahlı/askeri kanatlarının üyelerini sivil teriminden

⁹⁹ Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention? ...”, s.110.

¹⁰⁰ Vijay Prashad, *Arap Baharı, Libya Kışı*, s.158-159.

¹⁰¹ Fredrik A. Holst, Martin D. Fink, “A Legal View on ...”, s.74; Kubo Macak, Noam Zamir, “The Applicability of ...”, s.410.

¹⁰² Kubo Macak, Noam Zamir, “The Applicability of ...”, s.410.

¹⁰³ Ibid, s.436.

¹⁰⁴ Julian Lehmann, “All Necessary Means ...”, s.121.

¹⁰⁵ “12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri...”, s.213.

çıkarmaktadır”. Dolayısıyla Lehmann’a göre isyancıların ve UGK’nin sivil kavramı altına sokulamayacağına şüphe yoktur.¹⁰⁶

Lehmann’a göre 1973 sayılı kararın ‘gerekli tüm önlemlerin alınması’na ilişkin kararı aynı zamanda alınan önlemlerin ötesinde gereklilik koşulunu yansıtmaktadır. Bir diğer ifadeyle, “başarılması gereken hedef ile üstlenilen eylemler arasındaki bağlantıya ilişkin” bir gereklilik koşulu ortaya çıkmaktadır. Burada Lehmann, gereklilik koşulunun geniş ve dar yorumlanabildiğini belirtmektedir. Bu çerçevede geniş yorumlayanlara göre, sivillerin korunmasına olumlu katkı yaptığı sürece güç kullanımı, hedefin doğrudan bir tehdit oluşturup oluşturmadığı değerlendirilmeksizin gereklilik koşulunu yerine getirmektedir. Örneğin bu kapsamda hedefin gerçekleşmesine olumlu katkı yaptığı için Kaddafi rejimine yönelik saldırılar bir gereklilik olarak savunulabilir. Diğer taraftan dar yorumlayanlara göre ise ancak doğrudan sivillere yönelik bir tehdit vuku bulduğunda ilgili hedeflere yönelik saldırılar gereklilik koşulunu karşılamaktadır. Burada Lehmann, ‘orantılılık’ ilkesine başvurarak, “saldırı ve karşı-saldırı” arasında ve hedef ile kullanılan araçlar arasında bir denge olması gerekliliğini ifade etmektedir.

Bu çerçevede Lehmann, 1973 sayılı kararın uluslararası insancıl hukuk açısından şu dört ölçütü yerine getirmesi gerektiğini vurgulamaktadır:¹⁰⁷

1. Uluslararası insancıl hukukun ihlali olarak sivillere yönelik açık bir riskin olması
2. Riski engellemek için başka araçların kullanımı imkânının bulunmaması
3. Başarılması gereken hedef ile üstlenilen yöntemler arasında bir irtibatın bulunması
4. Hedef olan sivillerin korunması ile verilen karşılık arasında orantının bulunması

Lehmann’a göre Libya’daki müdahale bu ölçütlere sadık kalmayarak birçoğu açısından ihlallere sebebiyet vermiştir. Sivillerin korunmasıyla, korunması için kullanılan askeri güç arasında denge gözetilmemiş ve 1973 sayılı kararın yetkileri bu dengenin geniş yorumuyla genişletilerek kullanılmıştır. Orantılık ilkesine riayet edilmemiş ve hedefler gözetilmemiştir. Bu çerçevede tartışmalı durumları inceleyen Lehmann, Kaddafi’nin yerleşkesinin ve televizyon istasyonlarının bombalanması hadiselerini incelemekte ve bunların uluslararası insancıl hukuk açısından yarattığı ihlalleri değerlendirmektedir. Lehmann’a göre Kaddafi’nin doğrudan hedef alınması, 1973 sayılı kararın verdiği yetkinin

¹⁰⁶ Julian Lehmann, “All Necessary Means ...”, s.124.

¹⁰⁷ Ibid, s.133.

ötesindedir. Daha önce ele alındığı üzere bu saldırı komuta ve kontrol merkezi olması sebebiyle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Fakat Lehmann, 1973 sayılı kararda doğrudan Kaddafi'ye yönelik bir hüküm bulunmadığı ve sivillere yönelik tehdit ile Kaddafi'nin yerleşkesi arasında doğrudan bir bağlantı bulunmadığı için bu eylemin sorunlu bir eylem olduğunu düşünmektedir. Diğer taraftan burada aynı zamanda sivillerin ve Kaddafi'nin ailesinin de yaşadığının bilinmesi de orantılılık ilkesi açısından sorunu büyütmektedir.¹⁰⁸ Televizyon istasyonlarının bombalanması olayında ise Lehmann, Kaddafi'nin konuşmalarının yeterli bir meşruluk sağlamadığını ve burada sivillerin de varlığının bilinmesinin orantılılık açısından sorunlu olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁹ Son olarak Lehmann, Libya müdahalesinin bu kapsamlarda “yarardan çok zarar getirmiş” olabileceğini vurgulamaktadır.¹¹⁰

Özetle Libya müdahalesine ilişkin uluslararası insancıl hukuk açısından da birçok tartışmalı husus ortaya çıkmıştır. Özellikle müdahalenin Libya'da Kaddafi ve isyancılar arasında gerçekleşen bir iç savaşın seyrine müdahil olmuş olması bu açıdan ele alınabilecek ciddi bir sorundur. Zira belirtildiği gibi Kaddafi'nin sivillere yönelik bir saldırganlığa giriştiği algısı, tam olarak doğrulanabilir bir varsayıma dayanmamaktadır. Barışçıl başlayan gösteriler çok kısa bir süre içerisinde silahlı bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu kapsamda silahlı isyancılara yönelen saldırıların, sivillere yönelik doğrudan bir tehdit olarak sunulması sorunludur. Lehmann'ın da belirttiği gibi isyancılar, sivil tanımına girmemektedirler. Savaşan tarafların sivillere yönelik tehdit oluşturduğu ve ihlaller noktasında uluslararası insancıl hukuk kurallarıyla bağlı olduğu söylenebilir. Fakat bu tehditlerin tek taraflı olarak ele alınması ve sivillere yönelik tehdidin tamamen Kaddafi rejiminden kaynaklandığının iddia edilmesi tarafsızlık şiarına riayet edilmemesi anlamına gelecektir. Tarafsızlık ve yansızlık gereğince savaşan tarafların her birine, herhangi birini gözetmeksizin, şiddetin durdurulması çağrısı yapılması ve yasaların gerektirdiği yaptırımların uygulanması gerekliliği iddia edilebilir. Bilindiği gibi Uluslararası Adalet Divanı (UAD) 1986 Nikaragua kararında, bir ülke içindeki savaşan taraflara başka bir ülke tarafından yapılan yardımcı saldırı suçu mahiyetinde değerlendirmiştir. Funda Keskin'in ifade ettiği üzere, UAD “1986 Nikaragua Davası kararında, ister doğrudan askeri harekât

¹⁰⁸ Ibid, s.143-144.

¹⁰⁹ Ibid, s.141-142. Çalışmanın sınırlılıkları gereği, uluslararası insancıl hukuk ve çatışmada vuku bulan ihlallere kısaca değinilmekle yetinilmiştir. Lehmann'ın çalışmasında ele alından jus in bello ve jus ad bellum ilkeleri ve bu ilkelerin birbirleriyle ilişkileri hususuna yer verilmemiştir. Yalnızca bunların ortak ilkeleri olan orantılılık üzerinde durulmuştur.

¹¹⁰ Julian Lehmann, “All Necessary Means ...”, s.145.

biçiminde olsun isterse de bir başka devlet ülkesinde yıkıcı veya terörist faaliyetleri desteklemek biçiminde olsun, kuvvet kullanılarak gerçekleştirilen karışmaların hem kuvvet kullanma hem de karışma yasaklarını ihlal ettiğini kabul etmiştir”.¹¹¹ Bu doğrultuda NATO’nun Libya müdahalesinin yalnızca BM yetkilendirmesini aşması anlamında değil, BM Şartı’nın daha önce ele almış olduğumuz, müdahale-etmeme ve karışmama ilkeleri açısından da uluslararası hukuk ihlali olarak değerlendirilebilmesi mümkün olmaktadır. Bu kapsamda, neden BMGK’nin 1970 ve 1973 sayılı kararlarıyla çatışan taraflara değil de yalnızca Kaddafi rejimine çağrıda ve yaptırımında bulunduğu sorulabilir. Kuşkusuz bu soru yasal alanı ilgilendirmekten çok etik alanı ilgilendiren bir sorudur. Zira BMGK yetkilendirmesi sebebiyle, tüm diğer yasal çerçevelerin üzerinde bir yasallık söz konusudur. Fakat tüm bu eylemler, Batı güçlerinin politikalarının ahlaki arka planına ilişkin şüphelere işaret etmektedir. NATO’nun açık bir biçimde Kaddafi rejimine karşı silahlı isyancı gruplara destek sağladığı gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde¹¹² müdahalenin sivilin korunması gerekçesiyle yapıldığına ilişkin büyük şüphelere kapı aralamaktadır.

Genel olarak Libya müdahalesinin yasallığı, tartışıldığı üzere 1973 sayılı kararın geniş ve dar yorumlarına istinaden, hangi yorumun benimsendiğine göre değişebilen bir çerçeve sunmaktadır. Fakat 1973 sayılı karar, geniş yoruma imkân tanıyabilecek biçimde hazırlanmış bir metin olarak değerlendirilebilir. Her şeyden önce BMGK’nin ‘tüm gerekli önlemlerin alınması’ şeklinde yapmış olduğu yetkilendirme ve bu yetkinin uygulanmasına ve sınırlandırılmasına ilişkin açık ölçütlerin belirlenmemiş olması müdahalenin yasal olarak değerlendirilebilmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim Fransa ve İngiltere’nin başını çektiği koalisyon, 1973 sayılı kararın bu yoruma açık yapısından oldukça kapsamlı bir müdahalecilik anlayışını çıkarabilmeyi başarmışlardır. ‘Sivilin korunması’ gerekliliği bu noktada anahtar bir ifade olarak işlev görmüş ve müdahalenin yetki sınırlarına ilişkin şüphelerin önüne geçirilmiştir. Sivillere yönelik tehdidin Kaddafi rejiminden kaynaklandığı algısı, sivilin korunması için silahlı isyancıların desteklenmesi ve doğrudan rejimi zayıflatmaya yönelik eylemlere tartışmalı da olsa yasal bir çerçeve sunmuştur. Özetle müdahalenin yasal olarak, en azından BMGK yetkilendirmesinin kesin

¹¹¹ Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ...*, s.106.

¹¹² Birçok raporda ortaya konulduğu üzere “NATO güçleri lojistik destek sağlamak ve hava saldırılarını yerden kontrol etmek için Libya’ya sevk edilmiş; isyancı güçlere askeri eğitim ve operasyonel destek sağlanmış; isyancılar imha edilmesi gereken Kaddafi birimlerinin GPS koordinatlarını NATO’ya iletmış ve buralar imha edilmiştir”. NATO yalanlamış olmasına rağmen, kimi raporlara göre ise NATO isyancı güçlerle ortak operasyonlar yürütmüştür. Bkz. Kubo Macak, Noam Zamir, “The Applicability of ...”, s.418.

olması dolayısıyla, yasallık koşulunu sağlamış bir müdahale olarak görülmesi olasıdır.¹¹³ Fakat müdahaleye yasallık zeminini kazandıran sivillerin korunması çerçevesi, müdahalenin meşruiyetiyle ilgili soruların da cevaplanmasını gerektirmektedir. Bundan sonraki bölümün konusu olan meşruluk, yasallıktan ayrı olarak tartışılabilir ve değerlendirilebilecek bir husustur.

2.2 Libya Müdahalesinin Meşruiyeti

İnsancıl müdahalenin meşruiyetinden ve dolayısıyla ahlakından bahsedildiğinde ön plana çıkan unsur, ‘müdahalenin haklılığı’ üzerine yapılan değerlendirmelerdir. Haklılık unsuru, yapılacak müdahalenin ‘doğru’ veya ‘yanlış’ şeklinde değerlendirilebilmesine olanak tanır. Genellikle bu değerlendirmeler, insancıl müdahalenin askeri bir müdahaleyi içermesi sebebiyle savaşa ilişkin ahlaki düşüncelerden ayrıştırılmaz. Dolayısıyla aslında söz konusu olan savaşın hangi durumlarda haklı olabileceği, bir diğer ifadeyle ‘haklı savaş doktrini’dir. Önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere, haklı savaş doktrini, savaşın haklı nedenlerine ilişkin bir düşünsel gelenek oluşturmaktadır. Haklı savaş, genellikle savaşın haklı nedenlerine ilişkin anlayışları kapsayan ‘jus ad bellum’ ve savaşın ahlaki bir biçimde verilmesini şart koşan ‘jus in bello’ olarak iki kısımda incelenir. Bu çerçevede haklı bir savaşın, jus ad belluma uygun olarak başlatılacağı ve jus in belloya uygun olarak sürdürüleceği söylenebilir.¹¹⁴

Haklı savaş geleneği, pasifizimde olduğu gibi savaşı başlı başına bir kötülük olarak ele almaz. Haklı savaş düşünürlerine göre savaş, kendi içinde bir kötülük olarak görülebilse dahi, daha büyük kötülükleri önlemek ya da ortadan kaldırmak için zaman zaman başvurulması gereken bir yoldur. James Turner Johnson’ın belirttiği gibi savaş, “kimin tarafından verildiğine, haklı nedenine, niyetine ve amaçlarına” göre iyi veya kötü

¹¹³ Bu noktada ‘yasallık’ ile ‘hukuksallık’ arasında da bir ayırım yapmak anlamlı olacaktır. Yasallık, BMGK’nin yetkilendirmesi sebebiyle, mevcut BM çerçevesi içinde sağlanmış olmakla birlikte, müdahalenin hukuksallığı, bir diğer ifadeyle hukukun genel mantığına uygunluğu ayrı bir değerlendirme konusudur. Erdem Denk, ABD’nin Irak işgaliyle ilgili olarak yasallık ve hukuksallık arasındaki ayırma işaret ederek şöyle sormaktadır: “BM Güvenlik Konevi’nden Irak’ın işgali için bir “yetkilendirme” kararı çıksaydı işgal “hukuksal” olacak mıydı? BM mevzuatına uygun (yani, “yasal” (legal)) olacağı kesin ama hukuksallık (lawfulness) daha farklı yerlerde aranmaz mı/aranmamalı mıdır?”. Bkz. Erdem Denk, “Güle Güle Uluslararası Hukuk Cehenneme Kadar Yolun Var”, Ankara Üniversitesi SBF Tartışma Metinleri, No.74, 2004, s.5-6.

¹¹⁴ Jus in bello, uluslararası insancıl hukuk çerçevesini oluşturmuştur. Yasallık tartışmaları içerisinde kısaca yer verilen bu unsurlar, meşruluk değerlendirilirken tartışılmayacaktır. Çalışmanın kapsamı daha önce de ifade edildiği üzere, ağırlıklı olarak jus ad belluma sınırlı tutulmuştur.

olarak görülebilmektedir.¹¹⁵ Önceki bölümde de kısaca yer verdiğimiz üzere, genelde bu ölçütler, savaş kararının yetkili bir otorite tarafından verilmesi; savaşın haklı bir nedene veya nedenlere dayandırılması; savaş verenlerin bu haklı nedenlerin dışında başka niyetlere sahip olmaması; savaşın yalnızca haklı nedenini oluşturan koşulları sona erdirmeyi amaçlaması; kullanılan araçlarda ve eylemde orantılılık ilkesinin gözetilmesi ve askeri eyleme son çare olarak başvurulması şeklinde açılabilir. Nitekim ilk bölümde gördüğümüz üzere ICISS raporunda, haklı savaşın bu ilkeleri ele alınmış ve askeri bir müdahale için altı temel ölçütün bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Hatırlatmak gerekirse, bu ölçütler şu şekildedir:¹¹⁶

1. Müdahale kararının yetkili bir otorite tarafından verilmesi
2. Müdahalenin haklı gerekçelere dayandırılması
3. Doğru niyet prensibi
4. Müdahaleye en son çare olarak başvurulması
5. Orantılı araçların kullanılması
6. Müdahale neticesinde insan hakları ihlallerinin sona ereceğine dair makul beklentilerin bulunması

ICISS raporunda sayılan bu ölçütler göz önüne alınarak, Libya'da gerçekleştirilen askeri müdahaleye ilişkin bir değerlendirme yapılabilir. Birinci ölçüt olan 'doğru otorite' açısından, Libya'ya müdahale kararı, böyle bir kararı verebilecek yegâne otorite olan BMGK tarafından verildiği için tartışmasız görünmektedir. Yasallık tartışmaları altında ele aldığımız üzere, uygulama aşamasında çeşitli sorunlar çıkmış olsa da, müdahale, uluslararası toplumun karar organı olan BMGK tarafından 1973 sayılı karar ile yetkilendirilmiştir. İkinci ölçüt haklı gerekçeler, jus ad bellum açısından, bir savaşın haklı olabilmesi için en önemli koşulu oluşturmaktadır. Zira bu haklı nedenler olmaksızın insancıl müdahaleye girişilemeyeceğinden, diğer nedenlerin bir işlevi olamayacaktır. Dolayısıyla bir insancıl müdahalenin meşruluğu en fazla haklı nedenlerine ilişkin üretilen gerekçelere bağlıdır. Libya'ya ilişkin olarak en fazla üzerine eğileceğimiz husus bu olacaktır. Üçüncü ölçüt olan doğru niyet ilkesi, müdahaleci devletlerin, insani krizi sona erdirmek dışında başkaca niyetlere sahip olmaması gerekliliğini şart koşmaktadır. Bu ilke de, haklı gerekçelerde olduğu gibi, meşruiyet sorunsalının merkezine yerleşen ilkelerden bir diğeridir. Önceki bölümlerde ele aldığımız gibi, müdahaleyi gerçekleştirenler

¹¹⁵ James Turner Johnson, *Ethics and the Use of Force: Just War in Historical Perspective*, Ashgate, Surrey 2011, s.2.

¹¹⁶ ICISS Raporu, s.32

uluslararası ilişkilerde maddi çıkarlarıyla tanımlanagelen devletler olduğu için, devletlerin saf ahlaki amaçlarla askeri müdahaleler gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceği oldukça tartışmalı bir konudur. Devletlerin insancıl gerekçeleri, gerçek niyetlerini/çıkarlarını gizlemek için bir örtü olarak kullandığı anlayışı, insancıl müdahaleye yöneltilen eleştirilerin en yaygın savını oluşturmaktadır. Bu eleştirilere yanıt olarak birçok liberal düşünür, devletlerin çıkarlarıyla birlikte insancıl amaçlar da güdebileceğini ileri sürmektedirler. Libya’da da devletlerin niyetlerine ilişkin tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalar Libya müdahalesinin meşruiyeti açısından değerlendireceğimiz ikinci husus olacaktır.

Dördüncü ölçüt olan ‘son çare’, askeri müdahaleye diğer tüm alternatif yollar denendikten ve tüketildikten sonra başvurulabileceğini şart koşar. Bu koşul askeri müdahalenin amaçladığı iyiliklerin yanında kötülöklere de yol açabileceğinin kabulü niteliğindedir. Savaşı istenmeyen fakat son çare olarak daha büyük kötölükleri önlemek amacıyla başvurulması gereken bir yol olarak değerlendirir. Libya’da müdahalenin bir son çare olarak uygulanıp uygulanmadığı oldukça tartışmalıdır. Daha önce de kısaca değindiğimiz üzere müdahale çok hızlı bir biçimde uygulanmış ve müdahale dışında başka yolların denenip denenmediği oldukça muğlak kalmıştır. Bu da meşruiyet açısından incelememiz gereken üçüncü husustur. Beşinci ölçüt, insancıl müdahalenin orantılı araçlarla yürütölmesi gerektiğini, bir diğer ifadeyle jus in bello gereklilikleri ifade eder. Bu tartışmalar yasallık altında kısaca incelenmiş olduğundan burada ayrıca ele alınmayacaktır. Altıncı ve son ölçüt ise müdahalenin makul bir başarı beklentisiyle, bir diğer ifadeyle insani krizin sonlandırılacağına ve mevcut koşullardan daha iyi koşulların oluşturulabileceğine ilişkin rasyonel öngörülerle yapılması gerektiğini belirtir. Bu ilke de, Libya’ya ilişkin olarak değerlendirilmek durumundadır. Zira yine müdahalenin oldukça hızlı bir biçimde gerçekleştirilmiş olması, müdahalenin başarısına ve olası sonuçlarına ilişkin gerekli olan değerlendirmelerin yapılıp yapılmadığını kuşkulı hale getirmektedir. Dolayısıyla Libya müdahalesinin meşruiyetine ilişkin incelememiz gereken dördüncü husus da budur. Bu doğrultuda, ilerleyen sayfalar, Libya müdahalesinin meşruiyetinin haklı gerekçeler, doğru niyet, son çare ve makul başarı beklentisi çerçevesinde özellikle müdahalelerin meşruiyet temellerini oluşturan doğal hukuk, faydacılık ve sözleşmecilik temelinde incelenmesinden oluşmaktadır.

Genellikle insancıl müdahalelerin haklı nedenleri, daha önce de ele aldığımız üzere ‘büyük insani acıları sonlandırmak’ gerekliliğiyle ve bu gerekliliği ortaya çıkaran ‘diğerkâmlık’ anlayışıyla temellendirilmektedir. Bir devletin sınırları dâhilinde gerçekleşen yaygın, süregelen ya da gerçekleşme ihtimali yüksek olan temel insan hakları ihlalleri, uluslararası toplumun buradaki acıları sonlandırması gerekliliğini ifade eden diğerkâmlık duygusuyla askeri eylemi harekete geçiren kaynak olarak görülür. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında Ruanda ve Bosna’da yaşanan soykırımlar, uluslararası toplumun bu tarz büyük acıları önlemek noktasında ‘bir şeyler’ yapması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. ‘Bir daha asla (never again)’¹¹⁷ sloganıyla simgeleşen, bu tarz acıları önleme gerekliliği insancıl müdahalelerin temellendirilmesinde önemli bir itki oluşturmaktadır. Kısaca hatırlamak gerekirse, Ruanda’da 1994 yılında gerçekleşen olaylarda, uluslararası toplum ve karar mercileri, yeterli bir girişimde bulunamamışlar ve yaklaşık 800.000 insanın ölümüyle sonuçlanan soykırım önlenememiştir. Bosna’da ise 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen toplu katliamlarda yaklaşık 300.000 insan öldürülmüş ve uluslararası toplum ve karar mercileri yine önlemek noktasında aciz kalmışlardır. 1999 yılındaki Kosova müdahalesi, böyle bir iklimde, BMGK’nin daimi üye çıkar çatışmaları sonucunda işlevsiz kalması sonucunda, ‘yasal olmayan fakat meşru’ bir müdahale olarak NATO üzerinden kurgulanmıştır. Bu kurgunun en önemli kısmı, bir şeyler yapılması gerekliliğinin, bir başka ifadeyle müdahaleye ilişkin meşru zeminin, yasallığın BMGK’ye bağlı olan doğasına tabi kılınmaksızın kendini gerçekleştirmesidir. Daha önce ele aldığımız üzere, müdahalelere ilişkin öne sürülen haklı gerekçeler, yasallığın üstünde konum alabilen bir iddia olarak kendilerini ortaya koyabilmektedirler. Bu çerçevede liberalizmin doğal hukuk görüşünün, insanı başlı başına bir değer kabul eden ve bu çerçevede onu korumak için yasal çerçevenin aşılmasını sağlayan aşkın değerleri hatırlanabilir. Bunun yanında faydacı bir bakış açısıyla, insancıl müdahalelerin, insanlık acılarını sona erdirmek için ortaya konulan, bir diğer ifadeyle ‘fayda’ ortaya çıkaran müdahale biçimleri olduğu yargısı, doğal hukuk görüşlerine eşlik eder. Müdahalelerin bir başka temellendirmesi de, müdahalenin devlet egemenliği ile yaşadığı çelişkiyi aşmaya yönelik üretilen sözleşmecilikten beslenmektedir. Daha önce ele aldığımız üzere, sorumlu egemenlik anlayışı, vatandaşlarının temel insan haklarını ihlal eden rejimlerin, egemenliğin sağladığı özerklikten yararlanamayacağını, müdahale-etmeme ilkesini iddia edemeyeceğini savlar. İnsancıl müdahalelerin haklı

¹¹⁷ Samantha Power, “Never Again: The World Most Unfulfilled Promise”, <<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/karadzic/genocide/neveragain.html>> (16.07.16)

temellerini kurgulayan tüm bu felsefi/ahlaki savlar, birazdan inceleyeceğimiz üzere Libya müdahalesi için de kullanılmıştır.

İnsancıl müdahale doktrinine önemli katkılarıyla bilinen Bernard Kouchner¹¹⁸ Libya'ya ilişkin alınan 1973 sayılı kararı değerlendirdiği “Libya: Müdahalenin Ahlakiliği (The Morality of Intervention)” isimli yazısına, “TV kameralarının gözleri önünde Albay Kaddafi'nin kurbanlarını ölüme mi terk etmeliyiz?” şeklinde bir soruyla başlamaktadır. Kouchner'a göre günümüze kadar oluşmuş olan koruma sorumluluğu normu, devlet egemenliği ilkesinin üzerinde ve ötesindedir. Bu doğrultuda Kouchner, Libya'ya yapılan müdahalenin ahlaki olarak meşru bir çerçevesinin olduğunu düşünmekte ve 1973 sayılı kararı da müdahaleye yasallık kazandırması sebebiyle mutlulukla karşılamaktadır: “Neyse ki¹¹⁹ BM, Afrika Birliği ve Arap Birliği var da, bu anlık şiddetin, sivillerin katledilmesine sebep olabilecek bir pasifizm anlayışına şüphesiz tercih edilebilir olan gerçek barışa ulaşılmasına yardım edebileceği bir yasal çerçeveyi -1973 sayılı Karar altında- bize sağlıyor”.¹²⁰ Kouchner müdahalenin meşruiyetini, bir diğer ifadeyle ahlaki boyutunu ve yasallığını ayrıca değerlendirmektedir. Bu çerçevede sivillerin katledilmesine karşı duyarsız kalınamayacağını esas alan ahlaki değerlendirmeden yola çıkarak müdahalenin meşruiyetini ortaya koymakta ve 1973 sayılı kararla kazandırılan yasal çerçeveyi de bu kapsamda memnuniyetle karşılamaktadır.

Kouchner'in ifadelerinde de görüleceği üzere, Libya müdahalesinin meşruiyeti Kaddafi rejiminin yaratıyor olduğu sivil ölümlerine karşılık olarak oluşturulan bir ahlaki sorumluluktan türetilmektedir. Kurbanların kurtarılması için ‘bir şey yapılmalı’ ve kurbanlar ‘kaderlerine terk edilmemelidir’. Dolayısıyla Kouchner'ın ifadelerinde ‘diğerkamlık’ unsuru, müdahalenin gerçekleştirilmesine yönelik itkiyi oluşturmaktadır. Ayrıca Kouchner, KoS normuna atıfta bulunarak, egemenliğin üzerinde tanımlanan insancıl değerlere ve bu değerlerin ihlal edilmesi halinde ortaya çıkacak olan müdahale etme sorumluluğuna vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede Kouchner'ın Libya müdahalesine ilişkin yaptığı ahlaki temellendirme doğal hukuk, faydacılık ve sözleşmecilik anlayışlarını bir arada barındırmaktadır.

¹¹⁸ Kouchner insancıl müdahalenin uluslararası bir norm olarak kabul edilmesi yolunda yaptığı çalışmalarla bilinmektedir. Bkz. Füsün Türkmen, *İnsancıl Müdahale: İnsan Haklarının Yeni Boyutu*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2006, s.31.

¹¹⁹ ‘Fortunately’ karşılığı olarak kullanılmıştır.

¹²⁰ Bernard Kouchner, “Libya: The Morality of Intervention”, *The Guardian*, 24 Mart 2011. <<http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/mar/24/libya-morality-intervention-united-europe>> (16.06.16)

Libya müdahalesine ilişkin meşruiyet iddialarının tamamı, hemen hemen Kouchner'ın ahlaki temellendirmesine yakın bir biçimde ortaya konulmaktadır. Doğal hukuk, faydacılık ve sözleşmecilik, temellendirmelerin felsefi zeminini oluşturmaktadır. Önceki başlıkta ele aldığımız gibi, müdahale, 1970 ve 1973 sayılı kararlarla, KoS'a kısıtlı da olsa bir atıfla oluşturulmuştur. Bu çerçevede sözleşmecilik, zaten daha önceki insancıl müdahale örneklerinde de ana anlatıyı oluşturan doğal hukuk ve faydacılık görüşlerinin yanına güçlü bir biçimde eklenmiştir. Bu doğrultuda Kaddafi rejiminin, sivil nüfusunu katletmesi, ağır insan hakları ihlallerine girişmesi, acilen önlenmesi gereken bir soykırım ya da toplu katliam yapacağına ilişkin işaretler vermesi gibi gerekçelerle, Kaddafi'nin halkını koruma sorumluluğunu yerine getirmediği iddiasını gündeme taşımıştır. Bu ağır insan hakları ihlallerinin önlenmesi sorumluluğu da bu çerçevede uluslararası topluma aktarılmış bir sorumluluk olarak yorumlanmıştır. Ayrıca müdahalenin, bu büyük kötülükleri önleyerek, bir fayda ortaya çıkaracağı düşüncesi de, üzerinde yeterince düşünülmemiş ve olası sonuçları tartışılmamış olsa da, müdahaleye iliştirilmiş hazır bir yargı olarak var olmuştur. Bu temellendirmeler ışığında, Libya müdahalesi meşru ve ayrıca 1973 sayılı kararın verdiği yetki sayesinde de yasal bir müdahale olarak 'hızlı, etkin ve kararlı' bir biçimde uygulanmıştır.

Libya müdahalesinin meşruiyeti yukarıda ele aldığımız düşünceler ışığında, doğal hukukçu bakış açısından insan hakları ihlalleri kapsamında; faydacı açıdan insancıl müdahalenin sonuçları kapsamında ve sözleşmecilik açısından ise Kaddafi rejiminin yarattığı tehdit bağlamında ele alınabilecektir. Bu çerçevede sorulması gereken birçok soru bulunmaktadır. Öncelikle müdahaleye temel teşkil eden insan hakları ihlalleri, gerçekten savunulduğu gibi müdahale edilmesini gerektirecek kadar ciddi boyutta mıdır? Söz konusu bu ihlaller müdahale kapsamında ne ölçüde engellenebilmiştir? Gerçekleştirilen müdahale gerçekten insani kriz koşullarını ortadan kaldıran, hafifleten ya da nispi olarak ölümlerin azalmasını sağlayan bir müdahale mi olmuştur? Yoksa kendisi de bir savaş olması sebebiyle ölümlere yol açan, insani krizi oluşturan koşulları derinleştiren, belki de kendi haline bırakılması durumunda kendiliğinden çözülebilecek olan sorunları daha da alevlendiren bir yöntem mi olmuştur? Tüm bu soruları yanıtlamak oldukça zordur. Fakat müdahalenin meşruiyeti ile ilgili bir değerlendirme yapılabilmesi için bu ve benzeri soruların cevaplanması gerekmektedir. Bunları inceleme çabasına girişmeden önce, bu soruların her insancıl müdahale için sorulabilecek genel sorular oldukları belirtilmelidir. Bu anlamda bu sorular etrafında cepheleşen görüşlerden bahsedebilmek mümkündür.

İyimserler olarak anabileceğimiz bir kesim özellikle soykırım, etnik temizlik, toplu katliam gibi kimi uç örneklerde, Walzer’ın veciz ifadesiyle “insanlığın vicdanını mutlak surette kanatan” insani krizlerde insancıl müdahalelerin tüm bu tartışmalara bakılmadan gerçekleştirilmesi gerekliliğini savunmaktadırlar. Bu düşünürlerin arasında bu gibi uç örneklerle varılmadan müdahalenin gerçekleştirilmesinin, soykırım gibi olguları önleme açısından daha işlevsel olacağını savunanlar da bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle “önleyici insancıl müdahale” gibi bir yöntemin benimsenmesi gerektiği de savunulmaktadır.¹²¹ İyimser görüşün ortak paydası ‘faydacı’ felsefeyi benimser görünmeleridir. Zira müdahalenin tüm olası olumsuz etkilerine rağmen, daha büyük bir iyiliğe, bir diğer ifadeyle insan ölümlerinin durdurulması, azaltılması, hafifletilmesi gibi bir sonuca yol açacağı için savunulabilir olduğunu ifade etmektedirler. Bu grubu iyimserler olarak tanımlamamızın temel sebebi, çoğunlukla bu gruba dâhil edilebilecek düşünürlerin, müdahalenin olumlu sonuç yaratacağına dair iyimser beklentileridir. Bu beklentiler büyük ölçüde insani krizin anlık olarak sonlandırılmasıyla krizin sona erdiği düşüncesi üzerinden örülmemekte, krizin uzun vadeli sonuçları, müdahale-sonrası evrileceği iklim, yeni rejimin kurulup kurulamayacağı, kurulursa istikrarlı ve insan haklarına saygılı bir rejim olacağını herhangi bir garantisinin olup olmadığı gibi birçok karmaşık soruna yeterince eğilmemektedirler.

Diğer taraftan şüpheci olarak tanımlanabilecek cephede ise insancıl müdahalenin, ilgili insani kriz koşullarını ve bunları sürdüren dinamikleri (devinimleri) olumsuz etkileyebileceği genel algısı hâkimdir. Adlandırmadan da anlaşılacağı üzere bu görüşleri şüpheci olarak nitelmemizin sebebi, insancıl müdahalenin olumlu sonuçlar yaratma kabiliyetine ilişkin şüphe duymalarıdır. Şüphecilere göre insancıl müdahale, öncelikle askeri bir müdahale biçimi olarak, zarar verici bir potansiyeli bünyesinde barındıran bir yöntemdir. Bir diğer ifadeyle insancıl gerekçelerle yapılıyor dahi olsa, bir savaş başlatması sebebiyle tehlikeli bir müdahale biçimidir. Bu doğrultuda insancıl müdahale, insani ölümleri sonlandırmak niyetiyle yola çıksa da, sivil ölümlerine sebebiyet vermek suretiyle daha fazla ölüme yol açabilir. Ayrıca iyimserlerin aksine şüpheci görüşü benimseyenler, müdahalenin krizi derinleştirebilme potansiyelini de barındırabileceğini ve böylece belki de doğal devinimiyle sona erebilecek olan bir insani krizin daha da alevlendirilerek uzamasına sebebiyet verilebileceğini savunmaktadırlar. Dolayısıyla özellikle uzun vadede

¹²¹ Fernando R. Teson, “Moral Basis of Armed ...”, s.61-77.

insancıl müdahalenin, gerçekleşmemesi durumunda ortaya çıkabilecek insani acılardan daha fazlasını ortaya çıkarabilme ihtimali bulunmaktadır. Bu noktada sıklıkla başvuru John Stuart Mill'in 1859 tarihli "A Few Words on Non-intervention" isimli makalesi açıklayıcıdır. Mill'e göre uygar uluslar arasında¹²² müdahale-etmeme kuralının kabul edilmesi zaruridir ve ilgili devletin rızası dışında ihlal edilmemelidir. Konumuz açısından en önemli nokta Mill'in bir devletin diğer bir devletin içerisinde vuku bulan bir savaşa karışmaması gerekliliğini vurguluyor oluşudur. Mill'e göre yerel yöneticiler arasında bir çatışma olduğunda, bu çatışmaya dışarıdan müdahil olunması, o ülkenin insanları açısından olumlu sonuçlar yaratmayacaktır. Zira Mill'e göre özgürlüğün gerçek değeri, onu hak edecek insanlar tarafından kazanılmasıyla ortaya çıkmaktadır: "Onu hak edemeyen insanlara özgürlük vermek bir hata olur; dış zorlama ile özgürlük mücadelelerinde engellenmemelidirler".¹²³ Ayrıca başka bir yerde Mill şu ifadelerle görüşlerini desteklemektedir: "Her medeni ülke iç işlerini kendi bildiği şekliyle düzenlemek hakkına sahiptir ve hiçbir ülke bu yetkiye müdahil olmamalıdır. Çünkü bir ülke, en iyi niyetlerle dahi, bir diğerinin iç işlerini doğru bir biçimde anlama şansına sahip değildir".¹²⁴ Mill'in bu düşünceleri insancıl müdahalenin özellikle iç mücadelelere yönelik olarak uygulanması çerçevesinde ortaya çıkan tartışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

İyimserler, Libya müdahalesinin gerçekleşmesi aşamasında ve hemen sonrasında, müdahaleyi çeşitli açılardan olumlu karşılamışlar ve özellikle KoS açısından örnek bir müdahale olarak değerlendirmeyi tercih etmişlerdir. Örneğin KoS'un mimarlarından, ICISS komitesinde başkanlık görevinde bulunmuş olan Gareth Evans, Libya örneğini KoS'un uygulanması açısından "bir ders kitabı örneği (textbook case)" olarak göstermektedir.¹²⁵ Paul Williams, "Libya saldırısının KoS ve BMGK tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir anı temsil ettiğini" düşünmektedir.¹²⁶ Michael Doyle'a göre Libya örneğinde ortaya çıkan çeşitli sorunlara rağmen KoS, soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar gibi suç kategorilerini önlemede "güvenilir yeni bir standart" olarak

¹²² Mill barbar ve uygar uluslar ayırımına gitmekte ve uluslararası hukuku yalnızca uygar uluslar arasında gerçekleşen bir anlaşma olarak görmektedir. Barbar uluslar ise "bağımsızlık ve ulusallık" geliştiremedikleri için Mill tarafından bir ulus olarak görülmezler. Dolayısıyla barbarlara uygulanacak kurallar ile uygar uluslara uygulanacaklar birbirinden farklıdır. Bkz. John Stuart Mill, "A Few Words on Non-intervention", *Fraser's Magazine*, 1859, s.5. <<http://www.libertarian.co.uk/lapubs/forep/forep008.pdf>> (05.07.16)

¹²³ Bkz. Ibid, s.6.

¹²⁴ Aktaran Michael W. Doyle, *The Question of Intervention ...*, s.25.

¹²⁵ Gareth Evans, "Can We Stop Atrocities without Launching an All-out War", *Foreign Policy*, 18 Ekim 2011. <<http://foreignpolicy.com/2011/10/18/did-qaddafis-end-justify-the-means/>> (16.07.16)

¹²⁶ Paul D. Williams, "The Road to Humanitarian War in Libya", *Global Responsibility to Protect*, No.3, 2011, s.249.

görülmelidir.¹²⁷ Alex Bellamy ve Paul Williams Libya’da gerçekleştirilen sivillerin korunmasına yönelik müdahalenin “yeni bir koruma politikasını” simgelediğini düşünmektedirler.¹²⁸ Lloyd Axworthy’e göre, Libya müdahalesi ve KoS “daha adil ve insancıl” bir uluslararası düzenin oluşması için gerekli adımlardır.¹²⁹ Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kimileri çeşitli uygulama sorunlarına parmak basabilmekle birlikte, iyimserler genel olarak Libya müdahalesi ve elde edilen sonuçlar etrafında olumlu bir bakış açısına sahiptirler.

Şüpheciler ise, müdahalenin arka planına, müdahaleci devletlerin gerçek niyetlerine, müdahalenin olumsuz uygulamalarına ve sonuçlarına odaklanarak eleştirel bir tutum takınmaktadırlar. Örneğin David Rieff, Libya müdahalesini sivillerin korunmasını gerekçe göstererek rejim değişikliğine yönelmekle eleştirerek, KoS’un ölüm ilanı olarak yorumlamaktadır.¹³⁰ Hugh Roberts, Libya’ya müdahale edilmesine yönelik olarak yaratılan Kaddafi rejiminin soykırım yaratacağı yönündeki algının yanlış olduğunu savunmakta ve bu çerçevede müdahaleyi yaslandığı ilkelerin dayanaksızlığına işaret ederek eleştirmektedir.¹³¹ Richard Falk ise Libya’ya yapılan müdahaleyi, Kaddafi rejimine yöneldiği için, egemen bir devletin iç işlerine karışmak olarak yorumlamaktadır.¹³² Howard Adelman, Libya’ya müdahale edilip, iç savaşta dengeler bozularak, bir halkın self-determinasyon hakkının ihlal edildiğini savunmaktadır.¹³³ Son olarak Alan J. Kuperman ise müdahalenin sonuçlarına odaklanarak, Libya müdahalesinin insani durumu iyileştirmek yerine daha da kötüleştirerek, amaçladığı etkinin tam tersini gerçekleştirdiğini ve bu doğrultuda iyimserlerin savunduğunun aksine Libya’nın KoS için ancak bir başarısızlık modeli olarak görülebileceğini savunmaktadır.¹³⁴ Görüldüğü gibi şüphecilerin ortak konuları, müdahalenin genellikle ‘olumsuz’ uygulamalarına ve sonuçlarına odaklanmalarıdır.

Libya müdahalesinin meşruiyetini incelemeye, meşruiyeti belirleyen en temel soruyla, bir diğer ifadeyle müdahalenin haklı gerekçesini oluşturan ‘sivillerin korunması’

¹²⁷ Michael W. Doyle, *The Question of Intervention ...*, s.138-139.

¹²⁸ Alex J. Bellamy, Paul D. Williams, “The New Politics of Protection? ...”, s.826.

¹²⁹ Lloyd Axworthy, “In Libya, we move toward a more humane World”, *The Globe and Mail*, 23 Ağustos 2011. <<http://www.theglobeandmail.com/opinion/in-libya-we-move-toward-a-more-humane-world/article626440/>> (16.07.16)

¹³⁰ David Rieff, “R2P, R.I.P.”, *New York Times*, 7 Kasım 2011. <http://www.nytimes.com/2011/11/08/opinion/r2p-rip.html?_r=1> (26.06.16)

¹³¹ Hugh Roberts, “Who Said Gaddafi ...”, s.8-18.

¹³² Richard Falk, *Humanitarian Intervention and ...*, s.92-95.

¹³³ Howard Adelman, “The Doctrine of the Responsibility ...”, s.180.

¹³⁴ Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention? ...”, s.133.

iddiasının sorgulanmasıyla başlanabilir. İyimser bir düşünür olarak kabul edebileceğimiz James Pattison'a göre Libya müdahalesinde 'haklı gerekçeler' ICISS raporunun haklı gerekçeler için getirmiş olduğu koşullar dikkate alındığında sağlanmış görünmektedir. Bir önceki bölümde ele aldığımız gibi, ICISS'in getirdiği koşullar, soykırım niyetiyle olsun veya olmasın geniş-çaplı yaşam kaybının ya da geniş-çaplı etnik temizliğin vuku bulması halleridir. Pattison'a göre Libya'da bu koşullar oluşmuş ve müdahale için eşik aşılmıştır. Pattison bunun en büyük kanıtının, müdahale kararı alındığında sivil ölümü sayılarının 1000-10000 aralığında tahmin edildiği ve Kaddafi'nin açıklamalarından yola çıkılarak bu sayının artacağına ilişkin makul şüphelerin bulunduğu olduğunu düşünmektedir.¹³⁵

Bu çerçevede ilk olarak Libya'daki duruma ilişkin önemli bir hususun belirtilmesi gerekmektedir. Daha önce de ele aldığımız üzere, Libya, Tunus ve Mısır'dan farklı olarak, barışçıl gösterilere sahne olmamış, bilakis Kaddafi rejimine karşı silahlı mücadelenin başlamasıyla bir iç savaş görüntüsü oluşturmuştur. Gösterilerin henüz ilk gününde, isyancıların da silahlı oldukları ve çeşitli yerlerde silahlı eylemlere giriştikleri belirlenmiştir.¹³⁶ Yasallık tartışmalarında ele aldığımız gibi, silahlı isyancıların siviller olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Fakat ortaya çıkan algı, Kaddafi'nin sivil nüfus üzerinde şiddet eylemlerine giriştiği yönünde olmuştur. Burada Batı'nın Kaddafi ile isyancılar arasında bir ahlaki eşitliği kabul etmediği ve açık bir biçimde silahlı isyancılardan taraf olarak, bunları sivil isyancılar grubuna dâhil etmek yönünde çabaladığı ifade edilmelidir. Bu doğrultuda, özellikle Batı ve Batı müttefiki medyada haberleştirilen olaylar, ölüm rakamlarına ve bu rakamların ne kadarının sivillerden ne kadarının ise savaşıllardan meydana geldiğine ilişkin bir kaygı taşımaksızın aktarılmış ve güvenilir kaynaklara dayanmayan verilere istinaden büyük sivil kayıplarının gerçekleştiği iddia edilmiştir.

Pattison'ın telaffuz ettiği Kaddafi rejiminin 1000-10000 arasında sivili öldürdüğüne ilişkin rakamlar, müdahale kararının alınmasında en önemli rolü oynamıştır. Kısa bir süre içerisinde bu kadar büyük sayıda sivilin öldürülmesi, Kaddafi'nin bir soykırım ya da toplu katliam gerçekleştirdiğine ya da gerçekleştirebileceğine ilişkin bir kanıt olarak kullanılmış ve bu çerçevede sivillerin korunması için ilgili BMGK kararlarının alınabilmesi mümkün olmuştur. Soykırım iddiaları ve BMGK kararlarına giden süreçte en önemli etkilerden biri

¹³⁵ James Pattison, "The Ethics of Humanitarian Intervention in Libya", *Ethics and International Affairs*, Vol.25 No.3, 2011, s.271-272.

¹³⁶ "Libya protests: Second city Benghazi hit by violence", 16 Şubat 2011. <<http://www.bbc.com/news/world-africa-12477275>> (17.07.16)

21 Şubat'ta Al-Jazeera tarafından Kaddafi'nin 'hava gücünü barışçıl göstericiler üzerinde kullandığı' ve 'binlerce sivilin öldüğü' şeklinde görgü tanıklarının ifadelerine dayanılarak haberleştirilen olaylardır.¹³⁷ Ayrıca yine 21 Şubat'ta BM Libya elçisi İbrahim Dabbaşı, "Kaddafi rejiminin bir soykırıma başladığını", "Trablus'ta gerçek bir soykırım beklediklerini" ve uluslararası toplumun soykırımı durdurmak için acilen KoS doktrinini uygulamaya geçirmesi gerektiğini belirten bir açıklama yapmıştır.¹³⁸ Yine bu tarihte Libya'daki görevinden dönmüş olan bir Fransız doktor, 2000'in üzerinde ölüm olduğunu söylemiş bunlar haberleştirilmiştir.¹³⁹ 14 Mart'ta Libya İnsan Hakları Ligi başkanı Süleyman Bouchuiguir, "Kaddafi'nin Bingazi'ye ulaştığını ve burada daha önce Ruanda'da görüldüğü gibi gerçek bir katliam yaratacağını" ifade etmiştir.¹⁴⁰ Bu haberler daha sonra net bir biçimde yalanlanmış ve bu görgü tanıklığına dayanan ifadelerin isyancıların Batı müdahalesini sağlamak için kullandıkları propaganda araçları oldukları anlaşılmıştır.¹⁴¹ Zira bu tarihe ilişkin İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün ölüm kayıtları, gösterilerin başlamasından itibaren sivil kayıplarının 200 civarlarında olduğunu göstermiştir.¹⁴² Ayrıca Kaddafi'nin hava gücünü barışçıl göstericiler üzerinde değil, silahlı isyancı birlikleri üzerinde kullandığı, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporlarına göre toplam ölüm kayıtlarının büyük bir çoğunluğunun isyancılardan oluşması dolayısıyla kanıtlanmıştır. Kuperman'a göre bu verilerde, örneğin 400.000 nüfuslu Mısırata'da, isyancıların ve Kaddafi güçlerinin de içinde yer aldığı 257 ölüm gerçekleşmiştir. Mısırata savaşın en yoğun gerçekleştiği yerlerden biridir ve bu rakamların ışığında Kaddafi rejiminin sivillere yönelik bir şiddet uyguladığına ilişkin kanıt yoktur.¹⁴³ Bu doğrultuda, Kaddafi'nin hava saldırılarının sivil katliamı biçiminde yorumlanmasının ona ilişkin yaratılan imajdan ayrılamayacağı anlaşılmaktadır. Fakat Kaddafi rejiminin yaygın sivil katliamları yarattığına ilişkin haberler hızla uluslararası medya kuruluşlarınca tekrarlanarak

¹³⁷ "Libya protests spread and intensify", *Al Jazeera*, 22 Şubat 2011, <<http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/02/2011221133557377576.html>> (16.07.16)

¹³⁸ Jihad Taki, "Libyan Ambassador to UN urges international community to stop genocide", *Global Arab Network*, 21 Şubat 2011. <<http://www.english.globalarabnetwork.com/201102219941/Libya-Politics/libyan-ambassador-to-un-urges-international-community-to-stop-genocide.html>> (16.07.16)

¹³⁹ Aktaran Alan J. Kuperman, "A Model Humanitarian Intervention? ...", s.110-111.

¹⁴⁰ "Libya jets bomb rebels, French press for no-fly zone", *Reuters*, 14 Mart 2011. <<http://mobile.reuters.com/article/topNews/idUSTRE7270JP20110314?i=1&irpc=932>> (14.06.16)

¹⁴¹ Maximilian Forte, "The Top Ten Myths in the War Against Libya", *Counterpunch*, 21 Ağustos 2011. <<http://www.counterpunch.org/2011/08/31/the-top-ten-myths-in-the-war-against-libya/>> (16.07.16)

¹⁴² Aktaran Alan J. Kuperman, "A Model Humanitarian Intervention? ...", s.111.

¹⁴³ Aktaran Ibid, s.111-112.

Kaddafi'nin sivillere karşı toplu bir kıyım gerçekleştirmekte olduğu algısı oluşmuş ya da oluşturulmuştur.¹⁴⁴

Pattison'ın belirttiği ikinci husus olan Kaddafi'nin açıklamaları da, Libya müdahalesinde şiddetin artacağına, hatta insanlığa karşı suçlar ve soykırım gibi kategorilere varacağına ilişkin bir işaret olarak yorumlanmıştır. Genellikle atıf yapılan açıklamalar, Kaddafi'nin ülke genelindeki isyanlara ilişkin yapmış olduğu 22 Şubat'ta ve 17 Mart'taki açıklamalardır. Bu açıklamalarında atıf yapılan hususlar, Kaddafi'nin isyancılara ve bunların ülke dışındaki destekçilerine ilişkin olarak kullandığı belirli sözcüklerdir. İngilizce'de 'rats' (fareler) ve 'cockroaches' (hamamböcekleri) olarak çevrilen ve haberleştirilen bu sözcükler, Ruanda örneğindeki kullanımlarına atıfla soykırım ilanı olarak yorumlanmıştır.¹⁴⁵ Ayrıca 17 Mart'taki açıklamasında kullandığı "merhamet yok" (no mercy) ifadesi de soykırımla ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Birçok düşünür de bu sözcüklerden hareketle Libya'da bir soykırım veya benzeri bir insani krizin yaşanabileceğine ilişkin kaygılardan hareketle müdahalenin haklılığını dile getirmişlerdir.¹⁴⁶ Devletlerin de aynı ifadelerden yola çıkarak hareket ettiğine ilişkin kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin ABD Beyaz Saray tarafından yayınlanan "Birleşik Devletler'in Libya'daki Etkinliği" isimli raporda diğer nedenlerin yanında Kaddafi'nin özellikle 'merhamet yok' açıklamasına atıflar vardır.¹⁴⁷ Başkan Obama'nın, 28 Mart'ta yapmış olduğu basın açıklamasında da 'merhamet yok' ve 'fareler' ifadelerine atıfla soykırımla kurulmuş olan bağlantı bulunmaktadır.¹⁴⁸

Bu noktada Birleşik Devletler ve dünya bir seçimle yüz yüzedir. Kaddafi kendi insanlarına merhamet göstermeyeceğini ilan etmiştir. Onları fareler ile kıyaslamış ve kapı kapı dolaşarak cezalandıracağıyla tehdit etmiştir. Geçmişte, O'nun sokaklarda insanları astığına ve bir günde binlerce insanı öldürdüğüne şahit olduk... Biliyoruz ki ... eğer bir gün daha beklersek, Bingazi... tüm bölgeye yansımaları olan ve dünyanın vicdanını lekeleyen bir katliama maruz kalabilecektir.

¹⁴⁴ "Libya protests: Tripoli hit by renewed clashes", *BBC*, 21 Şubat 2011. <<http://www.bbc.com/news/world-africa-12531637>> (17.07.16)

¹⁴⁵ Ruanda'da 'fareler ve hamamböcekleri (rats and cockroaches)' ifadeleri yaşanan soykırımın akıllara kazınan ifadeleri olmuştur. Bkz. Scott Peterson, *Me Against My Brother: At War in Somalia, Sudan and Rwanda*, Routledge, New York 2000, s.247-323.

¹⁴⁶ Örneğin Bkz. James Pattison, "The Ethics of Humanitarian ...", s.272; Thomas G. Weiss, "Military Humanitarianism ...", s.13; Michael W. Doyle, *The Question of Intervention ...*, s.130; Alex J. Bellamy, Paul D. Williams, "The New Politics of Protection? ...", s.838.

¹⁴⁷ Bkz. "United States Activities in Libya", *White House Report on U.S. Actions in Libya*, 15 Haziran 2011, s.2-7-8. <<https://archive.org/details/204673-united-states-activities-in-libya-6-15-11>> (03.07.16)

¹⁴⁸ "Remarks by the President in Address to the Nation on Libya", *National Defense University*, Washington, D.C., 28 Mart 2011. <<https://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2011/03/28/president-obama-s-speech-libya#transcript>> (03.07.16)

Diğer taraftan Libya'nın bir Ruanda ya da Srebrenitska olamayacağına ilişkin de muhalif görüşler bulunmaktadır. Örneğin Hugh Roberts'a göre Libya'daki sorun Ruanda'da olduğu gibi etnik bir çatışmadan ya da Srebrenitska da olduğu gibi dinsel unsurlardan kaynaklanmamakta, politik bir mücadeleden ileri gelmektedir. Dolayısıyla Libya'da etnik temizlik ya da bir soykırıma ilişkin bir çatışma dinamiği bulunmamaktadır.¹⁴⁹ Maximilian Forte da benzer bir görüş ileri sürmektedir. Forte'a göre 'soykırım' kelimesi 1948 BM 'Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde "ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir gruba" karşı geliştirilen zulümlere atıfla tanımlanmıştır. Dolayısıyla her "öldürme" eylemi bir soykırım olarak tanımlanamayacaktır.¹⁵⁰

Burada vurgulamak istediğimiz en önemli husus, Kaddafi rejiminin açıklamaları her ne olursa olsun, bu açıklamaları doğrudan sivil halka yönelik değil, kendisine karşı silahlı mücadeleye girişmiş olan isyancılara ve onların destekçilerine yönelik olarak yapıyor oluşudur.¹⁵¹ Alan Kuperman'ın da gösterdiği gibi, Kaddafi'nin Libya'yı farelerden temizlemek ve arındırmak gibi ifadeleri "isyancıları işaret eder" biçimde kullanılmıştır ve bu "retorik, sivilleri hedef aldığı biçiminde tercüme edilemez".¹⁵² Bu durum sözlerini ahlaki olarak savunulabilir kılmıyor olmakla birlikte, doğrudan 'halkına karşı soykırım uygulayabileceği' biçiminde yorumlanması için de yetersiz görünmektedir. Bu uzun açıklamalardan yalnızca belirli sözcüklerin çekip çıkartılması¹⁵³, Kaddafi'nin olumsuz imajıyla birleşerek, 'haklı' ve 'haksız' tarafların belirlenebilmesine zemin hazırlamıştır. Bu anlamda isyancılar, savaşın demokrasi mücadelesi veren 'haklı'¹⁵⁴, Kaddafi ise insan hakları ihlalcisi bir tiranlık rejimi olarak 'haksız'¹⁵⁵ tarafları olarak belirmişlerdir. Bu noktada akla hemen Carl Schmitt'in "dost-düşman" ayrımları üzerinden yapmış olduğu

¹⁴⁹ Hugh Roberts, "Who Said Gaddafi ...", s.8-18.

¹⁵⁰ Maximilian Forte, "The Top Ten Myths in the War Against Libya", *Counterpunch*, 21 Ağustos 2011. <<http://www.counterpunch.org/2011/08/31/the-top-ten-myths-in-the-war-against-libya/>> (16.07.16)

¹⁵¹ Kaddafi açıklamasında açık bir biçimde isyancılar ve destekçilerini işaret etmektedir. Metnin gayri-resmi İngilizce tercümesi için bkz. <<https://docs.google.com/document/d/10dy5oLJY2QL7k2VuwKonUpSgCUX-9ATQ-134Xka9fs/edit?hl=en#>> (22.08.16)

¹⁵² Alan J. Kuperman, "A Model Humanitarian Intervention? ...", s.112.

¹⁵³ Kaddafi'nin açıklamalarında silahlı isyancılar karşı silahları bırakma çağrıları da bulunmaktadır. Örneğin 17 Mart'taki açıklamasında Kaddafi şu çağrıyla yapmaktadır: "Silahlarınızı tıpkı Ajdabiya'daki ve diğer yerlerdeki kardeşlerinizin yaptığı gibi bir kenara atın. Onlar silahlarını bıraktılar ve şu an güvendeler. Biz hiçbir surette onların peşine düşmüyoruz". Aktaran Ibid, s.113.

¹⁵⁴ Hugh Roberts, isyancıların Batı mediasındaki isimlerinin şu şekilde değiştiğini ifade etmektedir: Barışçıl göstericiler, demokratik protestocular, siviller, isyancılar ve devrimciler. Bkz. Hugh Roberts, "Who Said Gaddafi ...", s.8-18. Ayrıca Roberts'a göre isyancıların ağırlığı Batı'nın liberal-demokrat algısının aksine önemli ölçüde siyasal-radikal İslam'dan beslenen kesimlerden oluşmuştur.

¹⁵⁵ Kaddafi'ye ilişkin sıfatlar genellikle "tiran, diktatör, zalim" biçimindedir. Hugh Roberts bunun bilinçli bir "şeytanlaştırma" (demonisation) olduğunu düşünmektedir. Bkz. Ibid.

okuma gelmektedir. Schmitt'e göre “[s]iyasal eylem ve saikleri açıklamakta kullanılabilecek özgül siyasal ayırım, dost-düşman ayırımıdır”.¹⁵⁶ Schmitt bu ayırımın “normatif ya da saf düşünsel” bir karşıtlığı değil, “varoluşsal bir gerçekliği” yansıttığını düşünmektedir. Bu doğrultuda düşman, “antipatik duygularla nefret edilen” bir “hasım” değil, yine insanlardan oluşan benzer bir bütünlüktür.¹⁵⁷ Schmitt savaşı, “en uç siyasal olarak” tanımlamakta ve “dost-düşman ayırımı” üzerinden değerlendirmektedir. Savaş ancak böyle bir ayırım üzerinde şekillendiğinde anlamlıdır. Oysa “ahlaki” olarak öne sürülen savaş mantıklı değildir. Çünkü böyle bir savaş, düşmanı “siyasal olanı aşan biçimde başta ahlaki olmak üzere diğer kategoriler bakımından da aşağılamak ve insanlık-dışı bir yaratık olarak tanımlamak zorundadır... bu yaratık artık sadece uzaklaştırılması gereken bir tehlike, ait olduğu yere geri gitmeye zorlanacak bir düşman olmaktan çıkar, nihai biçimde bertaraf edilmesi gereken bir düşmana dönüşür”.¹⁵⁸ Schmitt'e göre “bir devlet insanlık adına siyasal düşmanı ile savaştığında, bu, insanlığın savaşı olmaktan ziyade, bir devletin, savaştığı düşmanı karşısında evrensel bir kavramı tümüyle tasarrufu altına alma savaşı anlamına gelir”. Böyle bir savaş ise “düşmanın insan niteliğini” elinden almakta ve onu “hukuk-dışı” ve “insanlık düşmanı” olarak ilan etmektedir.¹⁵⁹ Libya'da Kaddafi'nin soykırım uygulayabileceğine ilişkin sağlam temellere dayanmayan kaygılar, Schmitt'in ifade ettiğine benzer bir “hukuk-dışı ve insanlık düşmanı” kategorisine dâhil edilmesine ve Kaddafi'ye karşı savaşan isyancıların da “ahlaki” savaşçılar olarak görülebilmesine zemin hazırlamıştır. Kaddafi bu çerçevede tamamen yok edilmesi gereken bir düşman olarak ortaya çıkmış ve NATO'nun önemli desteğiyle birlikte isyancı güçler tarafından yok edilmiştir.

İspatlanmamış görgü tanıklıklarına dayandırılan haberler ve Kaddafi'nin nefret söylemi içeren açıklamalarından yola çıkılarak, katliam ve soykırım gerçekleştiğine ya da gerçekleşebileceğine ilişkin bir algı oluşmuştur. Hugh Roberts'ın belirttiği gibi Libya'nın bir başka “Srebrenistska ve Ruanda olacağına ilişkin konuşmalar, açık bir biçimde hükümetlerde bir panik havası yaratıp askeri müdahale tasarısının desteklenerek isyancıları muhtemel bir yenilgiden kurtarmak niyetiyle yapılan fazlasıyla abartılmış” konuşmalardır.¹⁶⁰ Bu çerçevede oluşturulan algı KoS doktriniyle birlikte düşünüldüğünde,

¹⁵⁶ Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, (çev. Ece Göztepe), Metis Yayınları, İstanbul 2014, s.57.

¹⁵⁷ Ibid, s.58-59.

¹⁵⁸ Ibid, s.65-66.

¹⁵⁹ Ibid, s.84-85.

¹⁶⁰ Hugh Roberts, “Who Said Gaddafi ...”, s.8-18.

Kaddafi'nin kendi halkına şiddet uygulayarak halkına karşı koruma sorumluluğunu yerine getirmediği, dolayısıyla uluslararası toplumun koruma sorumluluğunun doğduğu anlayışı ortaya çıkmaktadır. Oysa gösterildiği üzere, Libya'daki durum sivil halka şiddet uygulanmasından çok, silahlı isyancılara karşı şiddet uygulanmasını içermektedir. Bu KoS doktrinini değil BM 'Barış Kurma ve Sürdürme' görevlerini ilgilendiren bir durum gibi görünmektedir. Zira genellikle iç savaş durumlarında, BM'nin tarafsızlık ilkesine dayanan barış kurma ve sürdürme görevleri kullanılmaktadır. NATO'nun müdahil olması bu çerçevede, KoS doktriniyle sivillerin korunmasını sağlamak değil savaşan taraflardan birini destekleyerek klasik uluslararası politika yöntemlerini benimsemektir. Dolayısıyla müdahalenin ahlaki saiklerle gerçekleştirilen bir insancıl müdahale örneği olarak değil, uluslararası politik dinamiklerle geliştirilen tipik bir müdahale olarak nitelenmesi daha doğru görünmektedir. Bu çerçevede Libya müdahalesi için ortaya atılan haklı gerekçelerin 'haklılığının' oldukça kuşkulu olduğu vurgulanmalıdır.

İkinci olarak eğileceğimiz husus, müdahaleci devletlerin 'gerçek niyetlerine' ilişkin yapılabilecek değerlendirmelerdir. Önceki bölümlerde kısaca yer verdiğimiz üzere, insancıl müdahalelerde devletlerin 'niyetlerine' ilişkin hararetli tartışmalar yapılmaktadır. Fakat devletlerin davranışları, her ne kadar devletin kişileştirilmesi sonucu, tek bir iradeden verilen kararların sonucu olarak değerlendiriliyor olsa da, aslında genellikle kapalı kapılar ardındaki karmaşık süreçlerin neticesinde ortaya çıkarlar. Dolayısıyla devletlerin davranışlarını ve bu davranışların arkasında yatan niyetleri ve amaçları net bir biçimde tespit edebilmek güçtür. Uluslararası ilişkilerde hakim paradigma olarak kabul edebileceğimiz gerçekçilik, devlet davranışlarını materyalist yönelimli bir biçimde tanımlamaktadır. Bu çerçevede devletlerin davranışlarına ilişkin analizler de, devletlerin materyal çıkarlarına ilişkin çeşitli verileri kullanmaktadır. Libya'ya yönelik müdahale için de bu çerçevede yapılan analizler mevcuttur. Yukarıda ele aldığımız gibi, koalisyon güçlerinin ve NATO'nun çeşitli eylemleri de bu tarz analizlere oldukça fazla malzeme sağlamıştır.

Bu eylemlerin başında 'sivillerin korunması' amacıyla gerekçelendirilmiş bir müdahalenin, doğrudan Kaddafi rejimine yönelerek 'rejim değişikliği' yaratmış olması gelmektedir. Rejim değişikliği hususu, Libya müdahalesine yönelik eleştirilerin başında gelmektedir. Örneğin, KoS doktrinin mimarlarından ve ICISS komitesi üyesi de yapmış olan Ramesh Thakur, Libya müdahalesinin hızlı ve etkili bir biçimde sivillerin

korunmasını sağlaması, Kaddafi yönetiminin gelişmiş ordusunu durdurması ve masum insanların katlini önlemesi açısından KoS açısından bir başarı olduğunu vurgulamakla birlikte, rejim değişikliği eleştirisine de parmak basmaktadır. Thakur'a göre müdahaleyi yetkilendiren 1973 sayılı karar, müdahalenin amacını insancıl koruma çerçevesinde sınırlı tutmuş olmasına rağmen NATO, doğrudan Kaddafi yönetimini hedef alarak rejim değişikliğine yönelmiş, Kaddafi rejiminin ateşkes görüşmeleri için tekliflerini göz önüne almamış ve isyancılara silah temin ederek iç savaşa doğrudan taraf olmuştur. Bu durum iç savaşın ve müdahalenin uzamasına ve karışmasına neden olmuştur. Kaddafi'nin düşürülmesiyle birlikte Thakur şu soruların cevapsız kaldığını öne sürmektedir: “İsyancılar kimlerdir? Neyi temsil etmektedirler? Kimin adına konuşmaktadırlar? Komutaları ne kadar halk desteğine sahiptir? Terörden uzaklaşmaya ne ölçüde taraftardır?”.¹⁶¹ Thakur'un dile getirdiği bu sorular Libya müdahalesi çerçevesinde büyük önem taşımaktadır. Zira daha önce belirttiğimiz üzere isyancıların Kaddafi yönetimine karşı silahlı ve savaşan bir taraf olarak ortaya çıkmış olması, müdahalenin meşruiyet iddiası olan sivillerin korunması gerekçesine gölge düşürmüştür. Demokratik barışçıl gösterilere karşı katliamlara girişildiği iddiası isyancıların da çoğu silahlı gruplardan oluşması sebebiyle geçersiz hale gelmiştir. Tüm bunlara rağmen, Thakur'un da belirttiği üzere, NATO'nun açık bir biçimde Kaddafi rejimine karşı konum alması müdahalenin tarafsızlığını ortadan kaldırmıştır.

Richard Falk, Libya müdahalesinin uygulanmasına yönelik önemli eleştiriler getirmekte ve bu uygulamaları ortaya çıkaran ‘niyetler’ hususuna da eğilmektedir. Falk'a göre Libya örneğinde BMGK'nin 1973 sayılı kararı sivillerin korunması çerçevesinde bir yetkilendirmede bulunmuş olmasına rağmen NATO operasyonu rejim değişikliği amacına yönelerek Kaddafi rejimini devirmiştir.¹⁶² Ayrıca BMGK tarafından operasyonun denetlenmesi ve yetkisi çerçevesinde kalmasına yönelik hiçbir başka düzenleme de gerçekleştirilmemiştir.¹⁶³ Falk ayrıca, BMGK'nin Libya'ya yönelik müdahaleyi yetkilendirmesinin ne savunma maksadıyla ne de uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğine yönelik gerekçeyle haklı gösterilemeyeceğini savunmaktadır. Zira müdahale sivillerin korunması çerçevesinde yetkilendirilmiş ve daha da önemlisi buna benzer daha önceki kararlarda kullanılan “tüm gerekli önlemler” ifadesi yalnızca “sivillerin ve sivillerin yaşadıkları bölgelerin korunması” ibaresiyle birlikte yer almıştır. Yalnızca ‘uçuşa-yasak

¹⁶¹ Ramesh Thakur, “R2P After Libya ...”, s.69-70.

¹⁶² Richard Falk, *Humanitarian Intervention and ...*, s.11.

¹⁶³ Ibid, s.136.

bölge' önlemi ile Kaddafi rejiminin hava gücü vasıtasıyla orantısız güç kullanımının önüne geçilmek istenmiştir. Oysa NATO'nun hava saldırıları tam kapsamlı ve iç savaşın dengesini muhaliflerden yana bozan bir biçimde seyretmiştir.¹⁶⁴

Falk'a göre "Kaddafi hükümeti, her ne kadar insancıl zeminde nahoş bir görüntüye sahip olsa da, egemen bir devletin hukuki diplomatik temsilcisi" durumundaydı. Bu doğrultuda Kaddafi rejimi BMGK tarafından doğrudan 'uluslararası barış ve güvenliğe tehdit' olarak açık bir biçimde nitelenmediği sürece Kaddafi hükümetine karşı yapılacak bir uluslararası müdahale egemen bir devletin içişlerine karışma olarak muamele görmek durumundadır. Ayrıca Falk, müdahalenin Libya'daki insani acıları durdurmak ve Kaddafi sonrası Libya'da insan haklarına saygılı yönetimlerin iş başına gelip gelmeyeceği gibi hususlarda hiçbir garantisinin de olmadığını altını çizmektedir. Falk'a göre bu ve benzeri müdahalelerin tarihi geçmişi de Libya'da yapılan "rejim-karşıtı müdahalenin etik ve yasal olarak ikna edici bir biçimde meşrulaştırılmasına" uygun örnekler içermemektedir. Falk, müdahalenin arka planındaki petrol çıkarlarına da vurgu yapmaktadır: "Tarih ve müdahale, petrol ile aynı nehrin debisiyle akıyor görünmektedir!". Falk'a göre insancıl kaygılardan ziyade "petrol fiyatları ve ulaşımı, silah satışları, İsrail'e karşı davranışlar ve neo-liberal dünya ekonomisiyle ilişkiler" daha fazla kavrayış sunmaktadır.¹⁶⁵ Falk ayrıca "egemenlik pahasına 'insancıl küreselleşmenin' genellikle jeo-politiğin gerçekliklerine göre ikincil planda" olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁶ Vijay Prashad da aynı doğrultuda, "petrolün Libya'yla ilgili önemli bir konu"¹⁶⁷ olduğunu ve "Libya'nın siyasal öneminin" de ayrıca devletler açısından ilgi çekici olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede Prashad, Batı devletlerinin ve Batı'nın Basra'daki Arap ortaklarının "Bahreyn'e ya da Yemen'e ve Suriye'ye değil [de], Libya'ya müdahale kararı vermiş olmalarının" devletlerin çıkarları açısından anlamlı olduğuna değinmektedir.¹⁶⁸ Prashad'a göre örneğin, Fransa'nın Libya'ya müdahale hususunda istekli olmasının temel nedeni, Kaddafi'nin Sarkozy'nin Akdeniz

¹⁶⁴ Ibid, s.47.

¹⁶⁵ Ibid, s.92-95.

¹⁶⁶ Ibid, s.10.

¹⁶⁷ Libya'ya NATO çerçevesinde gerçekleştirilen müdahalenin Libya'nın zengin petrol ve altın rezervlerinden kaynaklandığı yolunda bir başka yorum için bkz. Cynthia McKinley (Ed.), *The Illegal War on Libya*, Clarity Press, Atlanta 2013.

¹⁶⁸ Vijay Prashad, *Arap Baharı, Libya Kışı*, s.19.

Birliği fikrini engellemek istemesi¹⁶⁹ ve Fransa'nın Kuzey Afrika'daki çıkarlarına engel teşkil ediyor olmasıdır.¹⁷⁰

David Rieff'in "R2P, R.I.P." isimli makalesinde getirdiği eleştiriler de 'niyetler/çıkarlar' gibi hususlara işaret etmektedir. Rieff'a göre Libya'daki BM yetkilendirmesi KoS kapsamında yalnızca sivillerin korunması çerçevesinde yetkilendirilmişken, müdahale rejim değişikliğine ve silahlı isyancı gruplara Kaddafi karşısında destek olmaya yönelmiştir. Rieff her ne kadar müdahalenin insancıl gerekçelerle meşrulaştırılma girişimi olsa da, temelde müdahaleci devletlerin çıkarlarının belirleyiciliğine işaret etmektedir. Bu devletlerin daha önce Kaddafi rejiminin suçlarına kayıtsız olduğunu fakat Arap Baharı ile birlikte çıkarlarının aksini gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda Batı'nın gerçek niyetinin rejim değişikliği olduğunu vurgulamakta ve sivillerin korunması çerçevesindeki KoS doktrinini ise bu politikanın kılıfı olarak değerlendirmektedir. Rieff'a göre KoS her ne kadar iyi niyetlere binaen oluşturulmuş bir doktrin olsa da, "ahlaki masumiyet ve haklılık öyküsü" ardına gizlenen bir askeri müdahalecilik anlayışına varmıştır. Bu çerçevede büyük "ahlaki riskler taşıyan" ve "uluslararası sistemde bir reformdan çok onun meşruiyetini tehdit eden" bir doktrin olma özelliği taşımaktadır. KoS dâhilinde 'son çare' olarak tasarlanan askeri müdahale, Libya örneğinde ivedilikle uygulanmış ve "KoS, NATO'laştırılmıştır". Rieff'e göre bu sonuç şaşırtıcı değildir. Zira "müdahale edenler her zaman Küresel Kuzey'den iken, müdahale edilenler ise her zaman Küresel Güney'den" olmaktadır. Bu durum da ahlaki bir yönelimden ziyade "her zaman olduğu gibi jeo-politik" kaygıları temsil etmektedir.¹⁷¹

Niyetler ve çıkarlar çerçevesindeki değerlendirmeler çoğaltılabilecek olmakla birlikte, Libya'ya yönelik insancıl müdahalenin uygulanması noktasındaki soru işaretlerini göstermesi açısından yeterlidir. Daha önce de ele aldığımız üzere koalisyon güçlerinin ve NATO'nun müdahaleleri, 'sivillerin korunması' çerçevesinde meşrulaştırılmış ve yetkilendirilmiş olan çerçeveyi aşan bir yapıda olmuştur. Libya'da vuku bulan iç savaşa, açık bir biçimde taraf gözetilerek müdahil olunmuş ve savaşın seyri değiştirilmiştir. İsyancıların yoğun bir biçimde desteklenmesi ve Kaddafi'nin ve ona bağlı güçlerin doğrudan hedef alınmasıyla Libya'nın geleceğine şekil verilmek istenmiştir. Bu durum yukarıda ele aldığımız Mill'in self-determinasyon çerçevesinde yaptığı tespite denk

¹⁶⁹ Ibid, s.140.

¹⁷⁰ Ibid, s.170.

¹⁷¹ David Rieff, "R2P, R.I.P."

düşmektedir. Örneğin Howard Adelman bu çizgide, KoS doktrininin, “bir halkın self-determinasyon ilkesini alt üst ettiğini” vurgulamaktadır. Adelman’a göre dışarıdan müdahale yoluyla, “bir devletin içerisinde, halkın kendi temsilcilerini seçebilme gücü uluslararası bir kurum tarafından alıkoyulmuş olmaktadır. Bu alıkoyulma uluslararası kamuoyunun arzusu adına yürütülmektedir”.¹⁷² Vijay Prashad da aynı doğrultuda Libya’ya gerçekleştirilen müdahaleye ilişkin “çalınan devrim” yorumunu getirmektedir. Prashad’a göre müdahale ile Libya halkının kendi kaderini tayin edeceği bir devrim hareketi engellenerek, Batı güçlerinin istediği yönde UGK ile temsil edilen çeşitli grupların ülkeye hâkim kılınmasına çalışılmıştır. Fakat müdahale-sonrası ülkenin içine düştüğü Somali benzeri durum amaçlarını gerçekleştirememelerinin yanında Libya’ya bir kaos getirmiş olmaktadır.¹⁷³ Özetle, koalisyon ve NATO’nun bu eylemlerin sivillerin korunması çerçevesinde, bir diğer ifadeyle insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek meşrulaştırılması güç görünmektedir. Müdahaleci güçlerin gerçek niyet ve çıkarlarına ilişkin net değerlendirmeler yapılamayacak olmakla birlikte, uluslararası ilişkilerin klasik işleyişine atıfla devletlerin çıkar hesaplamalarının Libya müdahalesinde de var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Petrol kaynakları ve fiyatları, bölgesel ve küresel etki mücadeleleri ve bunun gibi birçok jeo-politik hesabın Libya’ya yönelik ‘kararlılık’ üzerinde etki sahibi olmuş olması mümkündür. Aidan Hehir’in de belirttiği gibi Libya’da müdahalenin müdahaleci devletlerin çıkarlarıyla uyumlu olduğunu söylemek, yalnızca kompto-teorilerinden beslenen, Batı’nın Libya’nın petrol kaynaklarını elde etmek istediği anlayışını doğurmaz. Libya’nın jeo-stratejik önemi de dâhil olmak üzere birçok unsurun birleşiminin müdahale kararında etkili olduğunu tespit eder.¹⁷⁴

Diğer taraftan genellikle iyimser düşünürler tarafından, bu tarz niyet ve çıkar merkezli görüşler, insan hakları ön plana çıkarılarak ve yukarıda ele alındığı gibi ‘bir şeyler yapılmalı’ çerçevesinde eleştirilmektedir. Bu gibi düşünürlere göre, devletlerin çıkarları müdahale kararlarında pay sahibi olabilse de, bu durum müdahale edilmemesi gerektiği anlamına gelmemelidir. Zira ortaya çıkan insani krize seyirci kalınmamalı ve soykırımlara, katliamlara, etnik temizliğe maruz kalan insanlar kaderine terk edilmemelidir. Bu görüşlerin iyi bir örneğini Thomas G. Weiss’in şu ifadelerinde görmek mümkündür: “Normatif idealin takip edilmesi ... sivillerin korunmasının düşmanı

¹⁷² Howard Adelman, “The Doctrine of the Responsibility ...”, s.180.

¹⁷³ Vijay Prashad, *Arap Baharı, Libya Kışı*, s.230-248.

¹⁷⁴ Aidan Hehir, “The Permanence of Inconsistency: Libya, the Security Council, and the Responsibility to Protect”, *International Security*, Vol.38 No.1, 2013, s.156.

olmamalıdır. İnsan kasaplığı engellenemez değildir. Başka Holokaustlar, Kamboçyalar ve Ruandaların olmaması yönünde ses çıkarma yeteneğine sahibiz...”.¹⁷⁵ Weiss’in bu ifadeleri, özellikle Libya’da uygulamaya koyulan fakat Suriye’de gerçekleştirilemeyen KoS doktrini çerçevesinde ortaya çıkan tartışmalardan hareketle, sorunsuz uygulanabilecek bir ‘normatif ideal’ doktrini aramak yerine, sorunlu da olsa mevcut doktrini ‘sivillerin korunması’ çerçevesinde uygulamak gerektiğini vurgulamaktadır. Alex J. Bellamy ve Paul D. Williams ise sivillerin korunmasını, rejim değişikliği gibi başka emellerin gizlendiği bir örtü olarak değerlendiren görüşlerin temel sıkıntısının, sivilleri rejimlerden korumak için rejime yönelmeyen nasıl bir yol izlenmesi gerektiği sorusunu yanıtlamadıkları olduğunu ifade etmektedirler.¹⁷⁶ Bellamy ve Williams’a göre insani koruma dış aktörlerin yerel savaflara ve politikaya dâhil olmasını gerektirmekte ve bu da koruma ile rejim değişikliği gibi diğer gündemler arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmaktadır. Bu gündemlerin birbirinden ayrılmasının talep edilmesi politik olarak anlaşılabilir ve kavramsal olarak da cazip olmakla birlikte, karşılanması güç olacaktır. Sivillere yönelen temel tehditler rejimlerden geldiğinden, bu sıkı ayırım taleplerinin, sivillerin korunması için güç kullanımıyla yetkilendirilen barış koruyucularının ve koalisyonların nasıl olup da rejim değişikliği olmaksızın bunu etkili bir biçimde gerçekleştirebileceklerini açıklamaları gerekmektedir.¹⁷⁷

İyimserlerin bu eleştirileri, sivilleri korumak adına/amacıyla gerçekleştirilen müdahalelerin, gerçekten amacına uygun bir biçimde sivillerin korunmasıyla sonuçlandığı durumlar için kısmi haklılık taşıyabilecektir. Fakat insancıl müdahalelerin bu görevi yerine getirip getirmediği kuşkuludur. Geçmiş örnekler büyük ölçüde askeri müdahalelerin, müdahale edilen insani krizleri sona erdirmek bir yana, uzattığı, derinleştirdiği ve yaygınlaştırdığına yönelik kanıtlar oluşturmaktadır. Bunun en temel nedenlerinden birisi insancıl müdahalelerin, insani krizleri ortaya çıkaran yapısal, kültürel, ekonomik gibi birçok soruna hiç temas etmeden, yalnızca insani krizi yarattığına hükmedilen siyasi rejimleri cezalandırmak eğiliminde olmalarıdır. Oysa insani krizlerin her biri kendine has koşulları ve dinamikleri olan sosyal birer vakadır. Bu toplumsal vakalara dışarıdan müdahil olunması, yapıcı olmaktan çok yıkıcı sonuçlar yaratabilecektir. Libya örneği de bu çerçevede, olumsuz örneklerle bir yenisini eklemiştir. Bu doğrultuda niyetler/çıkarlar bağlamında ciddi kuşklar uyandıran ve aynı zamanda da genellikle

¹⁷⁵ Thomas G. Weiss, “Military Humanitarianism ...”, s.18.

¹⁷⁶ Alex J. Bellamy, Paul D. Williams, “The New Politics of Protection? ...”, s.848.

¹⁷⁷ Ibid, s.849.

amaçladığı etkilerin tam tersini yaratan insancıl müdahalelerin tüm bu kusurlarına rağmen uygulanması yerine ‘normatif ideale’ yönelik imkânların araştırılması daha doğru görünmektedir.

Meşruiyet bağlamında ele alınacak diğer bir husus, müdahalenin ‘son çare’ olarak uygulanıp uygulanmadığıdır. James Pattison’a göre Libya’da Kaddafi rejiminin siviller üzerinde güç kullanması, müdahalenin ‘son çare’ olarak uygulandığını kanıtlamaktadır. Pattison, Bingazi’ye yönelik Kaddafi güçlerinin saldırılarının ve bu saldırıları önlemek için askeri güç kullanımından başka yolun bulunmamasının son çare koşulunu karşıladığını iddia etmektedir. Diğer taraftan müdahalenin ‘son çare’ olarak uygulandığına ilişkin ciddi itirazlar bulunmaktadır. Hugh Roberts’a göre ‘uluslararası toplumun müdahale etmekten başka çaresi kalmamıştır’ şeklindeki algı yanlıştır. Zira 1973 sayılı karar alınmadan önce birçok farklı çözüm önerileri ortaya konulmuştur. Uluslararası Kriz Grubu (International Crisis Group) 10 Mart’ta iki aşamalı bir çözüm planı ortaya atmıştır. Buna göre ilk olarak bir iletişim komitesi oluşturularak ivedilikle ateşkes sağlanacaktır. İkinci olarak, çatışan taraflar arasında iletişim komitesince görüşmeler başlatılacak ve akabinde temsil gücü yüksek, güvenilir ve hukuka saygılı bir rejime geçiş sağlanacaktır. Bu plan Afrika Birliği başta olmak üzere Rusya, Çin, Brezilya, Hindistan, Almanya ve Türkiye tarafında da yankı bulmuştur.¹⁷⁸

Kaddafi yönetimi 3 Mart’ta, isyanların başlamasından iki hafta sonra, Venezüella’nın arabuluculuk teklifine sıcak baktığını açıklamış fakat UGK lideri Mustafa Abdül Celil tarafından reddedilmiştir.¹⁷⁹ Kaddafi yönetimi 1973 sayılı kararın alındığı günün hemen bir gün sonrasında, 18 Mart’ta ateşkes teklif etmiş fakat yine UGK tarafından reddedilmiştir.¹⁸⁰ Nisan ayında Türkiye tarafından iletilen bir barış planı da olmuştur. Bu plana göre, taraflar arasında ateşkesin sağlanmasını, Kaddafi’nin işgal ettiği yerlerden çekilmesini, insani yardım akışına izin verilmesini, güvenli insani bölgeler oluşturulmasını ve kapsayıcı bir demokratik değişim ve dönüşüm sürecinin başlatılmasını içermiştir. Bu plan da gerek Kaddafi’nin çekilmeyi reddetmesi gerekse de isyancıların Kaddafi’nin kesin bir biçimde iktidardan uzaklaşmasını şart koşması sebepleriyle işleyememiştir.¹⁸¹ 11 Nisan’da Afrika Birliği’nin ivedilikle ateşkesin sağlanması ve ulusal diyalogun

¹⁷⁸ Hugh Roberts, “Who Said Gaddafi ...”, s.8-18.

¹⁷⁹ Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention? ...”, s.115.

¹⁸⁰ Hugh Roberts, “Who Said Gaddafi ...”, s.8-18.

¹⁸¹ “Ankara’dan Libya Yol Haritası”, *T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü*, <<http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/ankaradan-lbya-yol-hartasi/7595>> (07.07.16)

başlatılmasını öngören çözüm planı Kaddafi tarafından kabul edilmiş, fakat UGK, Kaddafi görevi bırakmadan hiçbir şekilde ateşkese yanaşmayacaklarını açıklamıştır.¹⁸² UGK Kaddafi'nin ateşkes önerilerini reddederken Batı devletleri de aynı doğrultuda ya bu önerileri dikkate almamışlar ya da reddetmişlerdir. Örneğin İngiltere Başbakanı David Cameron, Kaddafi'nin sözlerine değil eylemlerine göre yargıda bulduklarını ifade etmiştir. Diğer taraftan Obama ise Kaddafi'nin isyancılardan geri aldığı bölgeleri tekrar isyancılara terk etmesi durumunda ateşkese dikkate alacaklarını beyan etmiştir.¹⁸³ Bu öneri de şüphesiz ülkeyi isyancılara terk etmesi anlamına geleceğinden Kaddafi tarafından kabul edilmesi makul olarak beklenebilecek bir öneri gibi görünmemektedir. Dolayısıyla tüm bu ateşkes önerileri ve barış planlarına rağmen, BMGK'nin 1973 sayılı kararıyla “gerekli tüm önlemlerin alınmasına” karar verilmiş ve NATO müdahalesi gerçekleştirilmiştir. Daha önce ele aldığımız üzere 1970 ve 1973 sayılı kararlarda ateşkes çağruları yapılmış olmasına rağmen, bu çağrılar tek taraflı olmuştur ve daha da önemlisi ateşkes için kapsamlı bir çabaya girişilmemiştir. Roberts'ın da belirttiği gibi müdahale dışında hiçbir yol ciddi bir biçimde denenmemiştir. Alan J. Kuperman da aynı bilgilerin ışığında NATO'nun birincil hedefinin sivillerin korunması olmadığını, bilakis Kaddafi'nin devrilmesine yönelik isyancılara destek sağlamak olduğunu vurgulamaktadır. Zira öncelik sivillerin korunması olsaydı müdahaleden önce ateşkes önerilerininin dikkate alınacağını altını çizmektedir.¹⁸⁴

Pattison'ın son çareye ilişkin olarak diğer savı, Kaddafi'nin saldırılarının ciddiyeti ve acil önlenmesi gerekliliği üzerinedir. Bu çerçevede bu acil önlenmesi gereken sorunlar sebebiyle müdahalenin son çare kabul edilebileceği görüşü hâkimdir. Daha önce de yer verdiğimiz gibi, müdahale öncesinde gerek medyaya yansıtılan haberlerde gerekse de Kaddafi rejimine yönelen söylemlerde, soykırım gibi büyük katliamların gerçekleşebileceği algısı yaratılmıştır. Kaddafi'nin sivillere yönelik saldırılara başladığı ve binlerce sivilin öldüğü yönündeki haberler müdahale kararına giden süreçte önemli rol oynamışlardır. Bu kapsamda acil bir müdahale gerekliliğinin olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Daha önce ele aldığımız gibi Arap Birliği, Afrika Birliği, BM Sekreteri Ban Ki-moon'un açıklamaları ve Fransa ve İngiltere'nin başını çektiği ülkeler acil müdahale gerekliliğine ilişkin beyanlarda bulunmuşlardır. 1970 sayılı karar, bu süreçte barışçıl önlemlerin önerildiği bir karar olmuş ve askeri müdahale dışındaki yolların 1970

¹⁸² Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention? ...”, s.115.

¹⁸³ Aktaran Hugh Roberts, “Who Said Gaddafi ...”, s.8-18.

¹⁸⁴ Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention? ...”, s.115.

ile 1973 sayılı karar arasında denenmiş olduğu vurgulanmıştır. Bu kararlar arasında geçen yaklaşık 20 günlük süre, Kaddafi rejiminin 1970 sayılı kararın gereklerini yerine getirmeyeceği biçiminde yorumlanmış ve tüm seçeneklerin tüketildiğine hükmedilmiştir. Vijad Prashad'ın belirttiği gibi, “Şubat sonundaki olaylar sahte bir ikilem olarak ortaya konuldu. Yalnızca iki seçenek sunuldu (katliam ya da müdahale), oysa başka seçenekler de kendini açığa vuruyordu: Asiler dinamiği denetimleri altın almaya başlamışlardı ve üstünlük sağlayacaklardı, Afrika Birliği de bir barış elçisi olarak kendini göstermeye başlamıştı ve belki de Kaddafi'yi ateşkese razı edecekti”.¹⁸⁵ Diğer taraftan daha önce ele aldığımız gibi bu süreçte yaşanan sivil ölümleri, sanıldığı aksine soykırım niteliğinde katliamları değil, bir iç savaş esnasında yaşanabilecek ölçüleri göstermektedir. Bunun o tarihlerde, söz konusu haberler ve yaratılan algı nedeniyle bilinemediği kabul edilse dahi, güvenilir kaynaklarda telaffuz edilen rakamlar 1000-2000 dolaylarındadır. Bu doğrultuda, silahlı isyancılarla Kaddafi arasında var olan bir iç savaş durumunun farkında olduğundan ve sivil ölümleri konusunda net bilgilerin bulunmamasından hareketle acilen önlenmesi gereken bir soykırım tehdidinin varlığı iddiası pek tutarlı görünmemektedir. Bu çerçevede Libya'ya gerçekleştirilen müdahale son çare koşulunun yanında, 2005 Dünya Zirvesi ile KoS doktrini için getirilen koşullar açısından da sorunlu görünmektedir. Hatırlanacağı üzere bu zirveyle birlikte KoS, yalnızca “soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar” gibi suçların vuku bulması durumunda meşru olarak uygulanabilir doktrin olarak sunulmuştur. Libya'da bu tarz bir tehlikenin vuku bulduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. İnsancıl müdahalenin ancak böyle uç örneklerde uygulanabileceği düşüncesinin önemli temsilcilerinden Michael Walzer da bu çerçevede Libya müdahalesini meşru-olmayan bir müdahale olarak tanımlamaktadır.

Walzer'a göre ilk olarak müdahalenin amacı kuşkuludur. Walzer, müdahalenin isyancıların yapamadığını yapmak, yani Kaddafi'yi devirmek amaçlı mı gerçekleştiğini sorgulamaktadır. İkincisi, Walzer'a göre müdahaleye ilişkin uluslararası toplum desteği de tartışmalıdır. Walzer, Arap devletlerinin yalnızca küçük bir kısmının müdahaleye destek verdiğini vurgulamakta ve Rusya ve Çin'in de müdahaleye karşı olmasına rağmen Ortadoğu'daki çıkarları adına çekimser kalmayı tercih ettiklerini iddia etmektedir. Üçüncüsü ve en önemlisi ise Walzer, müdahalenin ‘en aşırı durumlarda’¹⁸⁶ haklı kabul

¹⁸⁵ Vijay Prashad, *Arap Baharı, Libya Kışı*, s.181.

¹⁸⁶ Önceki bölümlerde işlediğimiz üzere Walzer'ın insancıl müdahaleye ilişkin haklı gerekçesi yalnızca ‘insanlık vicdanını şoke eden’ ya da ‘insanlık vicdanını mutlak surette kanatan’ eylemlerdir.

edilebileceğini, Libya'nın ise bu özellikleri taşımadığını belirtmektedir. O'na göre Libya'da, Kaddafi'ye karşı gelişen isyan tiranlığa karşı bir demokrasi mücadelesidir ve bu yerel bir hadisedir. Bu mücadeleye dışarıdan müdahalede bulunulması meşru değildir.¹⁸⁷

Libya müdahalesinin meşruiyetine ilişkin ele alacağımız son husus müdahalenin sonuçlarıdır. Sonuçların tartışılması, daha önce de ifade edildiği gibi, müdahalenin gerçekten amaçlandığı gibi sivillerin korunmasına hizmet edip etmediğine ilişkin ipuçları sunacaktır. Ayrıca sonuçlara ilişkin değerlendirmeler, müdahalenin meşruiyetinin iddia edildiği hususlardan 'makul başarı beklentisine' ve 'faydacı' temellere yönelik bir değerlendirme yapılabilmesini de sağlayabilecektir. Libya müdahalesi resmi olarak tamamlanmış olmakla birlikte uzun vadeli etkileri hala devam etmektedir. Müdahalenin üzerinden geçen 5 yıllık süre kimi değerlendirmeler yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Bu doğrultuda mevcut veriler ışığında Libya müdahalesine ilişkin bir sonuç analizi yapılabilir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki böyle bir analizin en azından iki önemli kusuru bulunmaktadır. İlki doğrudan müdahaleden kaynaklanan sonuçların tespitinin güç olmasıdır. Bu durum kesin tespitlerdense oldukça genel değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. İkinci kusur ise, müdahalenin gerçekleşmemesi durumunda oluşabilecek koşulların bilinebilmesi mümkün olamayacağı için mevcut sonuçlara ilişkin ahlaki bir değerlendirmenin, müdahalenin ahlaki özünü oluşturan faydacı bakış açısına yönelik eleştiri için yeterince sağlam bir temel oluşturmuyor olmasıdır. Bu kusurlarına rağmen, gerek müdahale sırasında gerekse de sonrasında ortaya çıkan sonuçlar, Libya'da sivillere yönelik yaratılan etkinin belirlenmesinde önemli bir işleve sahiptir.

Bu çerçevede ilk olarak, koalisyon güçlerinin ve NATO'nun bombardımanları sırasında gerçekleşen sivil kayıplarına değinilebilir. Julian Lehmann'ın belirttiği gibi, müdahale sivillerin korunması amacıyla gerçekleştirilen bir müdahale olduğu için aynı zamanda sivillerin ölümüne yol açıyor oluşu özellikle orantılılık ilkesi açısından ahlaki bir paradoks olarak görülebilir. Zira bu durum "bir kişinin hayatının, bir başka kişinin hayatına göre daha değerli kılınmasını gerektirir".¹⁸⁸ Bir başka ifadeyle, belki de müdahale gerçekleştirilmeseydi hayatta kalacak olan bir kişi, müdahalenin yarattığı şiddetle öldürülmüş olacak fakat bu aynı zamanda normalde ölebilecek olanların yaşaması anlamına gelebilecektir. Hayatlar üzerinde verilen bu dayatıcı kararlar sebebiyle şüphesiz

¹⁸⁷ Michael Walzer, "The Case Against Our Attack on Libya", *New Republic*, 20 Mart 2011. <<https://newrepublic.com/article/85509/the-case-against-our-attack-libya>> (03.07.16)

¹⁸⁸ Julian Lehmann, "All Necessary Means ...", s.138.

ahlaki bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Fakat önceki bölümde ele aldığımız üzere, insancıl müdahalelerde yaşanan sivil kayıpları genellikle bu tarz bir ahlaki paradoksa yol açıyor şekilde değerlendirilmemekte, daha fazla insanın yaşamının kurtarılmasını sağladığı için doğal karşılanmaktadır. NATO bombardımanları sırasında yaşanan sivil ölümleri ve bu ölümlerin olağan karşılanması, bir önceki bölümden hatırlanacağı üzere, Çifte Etki Doktrini ve yine bununla bağlantılı olarak faydacı yaklaşımları akla getirmektedir. İnsan Hakları Konseyi'nin raporuna göre NATO saldırıları sırasında 60 sivil hayatını kaybetmiştir.¹⁸⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (UAÖ) raporuna göre NATO'dan kaynaklı sivil ölümleri en azından 72'dir.¹⁹⁰ Uluslararası Af Örgütü'nün raporuna göre ise tespit edilebilen sivil ölümü 75'tir fakat bu rakamın daha da fazla olduğu sanılmaktadır.¹⁹¹ UAÖ'nün sivil ölümlerinin araştırılması yönünde NATO'dan yaptığı istek günümüze kadar gerçekleştirilmiş değildir.¹⁹² Diğer taraftan, bu rakamların kaynaktan kaynağa oldukça değişiklik arz ettiği vurgulanmalıdır.¹⁹³ Sivil ölümlerine ilişkin kaygılar üzerine NATO harekât komutanı Charles Bouchard'ın "NATO masum sivillerin yaşamlarını yitirmesinden üzüntü duyuyor ve kendi yurttaşlarına şiddet uygulamaya kararlı bir rejime karşı saldırılar düzenlerken büyük dikkat gösteriyor"¹⁹⁴ şeklindeki ifadeleri de bu çerçevede tartışmaya değerdir. Zira bu ifadeler sivil ölümlerinin her ne kadar üzüntü verici olsa da kendi halkına şiddet uygulayan Kaddafi rejiminin devrilmesini amaçladığı için mazur görülebilir bir kayıp olduğu anlayışını barındırmaktadır. Dolayısıyla Çifte Etki Doktrini'nde gördüğümüz gibi, iyi bir amaç için kasıtsız bir biçimde yaratılan ikincil zararlar, eylemin ahlaki içeriğini ortadan kaldırmamaktadır. Yine faydacıların öne sürdükleri gibi müdahaleyle yaratılan fayda, müdahale edilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek zarardan fazla olacağı için, faydalı eylem kimi zararlara yol açabilse dahi bu

¹⁸⁹ Bkz. United Nations Human Rights Council, "Report of the International Commission of Inquiry on Libya", 2012, s.96. <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A_HRC_19_68_en.doc> (02.07.16)

¹⁹⁰ "Unacknowledged Deaths: Civilian Casualties in NATO's Air Campaign in Libya", *Human Rights Watch*, 13 Mayıs 2012. <<https://www.hrw.org/report/2012/05/13/unacknowledged-deaths/civilian-casualties-natos-air-campaign-libya>> (19.07.16)

¹⁹¹ Bkz. "Libya: The Forgotten Victims Of Nato Strikes", *Amnesty International*, Mart 2012, s.6. <<https://www.amnesty.org/en/documents/MDE19/003/2012/en/>> (02.07.16)

¹⁹² Bkz. "Libya: Civilian deaths from NATO airstrikes must be properly investigated", *Amnesty International*, 19 Mart 2012. <<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/03/libya-civilian-deaths-nato-airstrikes-must-be-properly-investigated/>> (19.07.16)

¹⁹³ Eğer müdahaleye yönelik alınan kararlarda dayanıldığı gibi yalnızca görgü tanıklığına dayanan haberlere başvurulabileceksse, Libya müdahalesinin sebep olduğu ölümler binlerle ifade edilmektedir. Bkz. "Civilian cost of NATO victory in Libya", *RT*, 20 Ekim 2011. <<https://www.rt.com/news/libya-nato-civilian-deaths-323/>> (17.07.16)

¹⁹⁴ Aktaran Vijay Prashad, *Arap Baharı, Libya Kıstı*, s.215.

hoş görülebilir. Örneğin James Pattison, Libya müdahalesinin sivillerin korunması amacıyla ve jus in bello standartlarına göre yürütüldüğünü savunmakta, sivil kaybının az ve operasyonun sınırları belirli bir kapsam içinde tutulduğu için ahlaki olarak meşru bir müdahale olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁵ Diğer taraftan amacı sivillerin korunması olan bir operasyonun sivil kayıplar yaratması da ironik bir durum olarak görülebilir. ICISS raporunda KoS'un uygulanması sırasında 'orantılılık' ilkesinin gözetileceği vurgulanmakta ve bu çerçevede KoS'un uygulandığı Libya örneğinde sivil ölümleri meşru bir zemine kavuşmaktadır. Bununla beraber Holst ve Fink'in de belirttikleri gibi, sivil ölümleri müdahalenin ahlaki meşruiyetine zarar veren gelişmelerdir.¹⁹⁶

Sonuçlar ile ilgili olarak ikinci husus, müdahalenin bugüne kadar yarattığı sonuçlardır. 15 Şubat-20 Ekim arasında süren tüm çatışmalar, 8000 ile 30000 arasında değişen tahmini rakamlarda ölüme sebebiyet vermiştir. ABD'nin açıklamalarına göre toplam ölüm yaklaşık olarak 8000 olarak belirlenmiştir.¹⁹⁷ Diğer taraftan UGK'nin geçici sağlık bakanı Naji Barakat'a göre "en azından 30.000 ölüm ve 50.000 yaralanma" vakası olmuştur.¹⁹⁸ 2013'te Libya Şehitler ve Kayıplar Bakanlığı tarafından verilen rakama göre ise içinde sivillerin ve isyancıların yer aldığı 4700 ölüm gerçekleşmiştir. Kaddafi güçlerinden de yaklaşık olarak aynı sayıda ölüm gerçekleştiği vurgulanmıştır. Bu çerçevede Alan J. Kuperman'ın Libya hükümet kaynaklarından yola çıkarak yaptığı yaklaşık tahminle 11.500 ölüm gerçekleşmiştir.¹⁹⁹ Özetle koalisyon güçleri ve NATO operasyonlarının da yer aldığı, 8 aylık savaş boyunca, net ölüm rakamlarına ulaşamayacak olmakla birlikte, yaklaşık olarak 10000 kişinin öldürüldüğü ifade edilebilir. Fakat ölümler yalnızca savaşla sınırlı kalmamıştır. Zira müdahale sonlandırılmış olmakla birlikte, müdahale-sonrası Libya'da günümüze kadar olan süreçte şiddet eylemleri sürmüştür.

UAÖ'nün 2012 ile 2016 yılları arasında yayınladığı rapordan yapılacak kısa bir derlemeyle, Libya'nın müdahalenin sona erdirildiği 2011 yılının sonlarından günümüze sivillerin korunması noktasında nasıl bir durumda olduğu gösterilebilir. 2012 yılına ilişkin

¹⁹⁵ James Pattison, "The Ethics of Humanitarian ...", s.273.

¹⁹⁶ Fredrik A. Holst, Martin D. Fink, "A Legal View on ...", s.90.

¹⁹⁷ Clara M. O'Donnell ve Justin Vaisse, "Is Libya NATO's Final Bow?", *Brookings*, 2 Aralık 2011. <<http://www.brookings.edu/research/opinions/2011/12/02-libya-odonnell-vaiss>> (17.07.16); Shai Hamid, "Everyone says the Libya intervention was a failure. They're wrong", *Brookings*, <<http://www.brookings.edu/blogs/markaz/posts/2016/04/12-libya-intervention-hamid>> (17.07.16)

¹⁹⁸ "At least 30,000 Killed, 50,000 Wounded in Libyan Conflict", *Tripoli Post*, 8 Eylül 2011. <<http://www.tripolipost.com/articleDetail.asp?c=1&i=6862>> (17.07.16)

¹⁹⁹ Alan J. Kuperman, "A Model Humanitarian Intervention? ...", s.123.

verileri içeren “Dünyada İnsan Haklarının Durumu 2013” raporunda, ülke çapında silahlı grupların ciddi insan hakları ihlallerine giriştikleri bildirilmektedir. Hukuksuz tutuklamalar, hapsedmeler, işkence ve ölümlerin yaygın bir biçimde yaşandığı vurgulanmaktadır. Özellikle Kaddafi rejimiyle ilişkili olduğu iddia edilen binlerce kişinin yargılanmadan tutuklandığı ve hapsedildiği iddia edilmektedir. Bu vakalarda UAÖ’nün yaptığı incelemelerde işkencenin ve kötü muamelenin yaygın olduğu ve en az 10 tutuklunun işkence altında öldürüldüğü vurgulanmaktadır. İç savaş sırasında Kaddafi’yi destekleyen kabile ve yerleşimlerdeki 10 binlerce insanın zorla yerlerinden göç etmeye zorlandığı ve bu kişilerin tamamının hedef haline getirildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca ülke genelinde silahlı gruplar arasında yaşanan çatışmalarda, içlerinde çocuk, kadın ve yaşlıların da bulunduğu yüzlerce insanın öldürüldüğü bildirilmektedir.²⁰⁰

2013 yılına ilişkin ihlalleri yansıtan 2014 raporunda, ülke genelindeki iç çatışmaların yüzlerce sivilin ölümüne ya da ciddi şekilde yaralanmasına yol açtığı belirtilmektedir. Ayrıca ülkedeki birçok savaşan grubun, ciddi savaş suçları, uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları ihlallerine giriştikleri bildirilmektedir. Ülke genelinde keyfi tutuklamaların, yargısız infazların, işkencenin ve kötü muamelenin yaygın olduğu yüzlerce devlet ve din görevlisinin, aktivistlerin, gazetecilerin, yargıçların suikasta uğratılarak öldürüldükleri tespit edilmektedir. Ayrıca özellikle Bingazi Devrimcileri Şura Konseyi adı altında ülkenin çeşitli bölgelerinde hakim olan radikal İslam unsurlarının, ciddi bir biçimde sivil ölümleri gerçekleştirdikleri ifade edilmektedir.²⁰¹ Ayrıca yine UAÖ’nün “Dünyada İnsan Haklarının Durumu 2015/2016” yıllık raporunda ise Kaddafi’nin devrildiği 2011’den bugüne, ülkenin tamamen çatışmalara gömüldüğü ve ülkede iktidar iddiasında olan silahlı grupların çatışmalarının sürdüğü vurgulanmaktadır. IŞİD ve El-Kaide bağlantılı grupların ülkede gücünü arttırdığı ve çatışmalara bu grupların da güçlü bir biçimde katıldığı belirtilmektedir. Tüm bu çatışmaların ülke genelinde ciddi insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ihlalleri gerçekleştirdiklerini, “sivillere yönelik doğrudan saldırılar, rastgele ya da orantısız saldırılar, yasadışı öldürme, insan kaçırma, keyfi gözaltı, işkence ve diğer

²⁰⁰ Amnesty International Report 2013: The State of the World’s Human Rights, *Amnesty Int.*, 2013, s.160-164.

²⁰¹ Amnesty International Report 2014/2015: The State of the World’s Human Rights, *Amnesty Int.*, 2014, s.229-234.

ciddi ihlaller” yarattıkları vurgulanmaktadır. Silahlı çatışmalarda 600 sivilin öldüğü ve 2,5 milyon insanın ciddi insani yardıma ve korumaya muhtaç bırakıldığı tespit edilmiştir.²⁰²

UAÖ’nün “Libya 2015-2016” güncel raporunda ise, Libya’da iktidar için iki ayrı grup arasında çatışmaların sürdüğü belirtilmektedir. Bu grupların yarattığı şiddet eylemleri yanında başka silahlı grupların da bulunduğu ve ülkenin birçok bölgesinde çok sayıda ciddi insan hakları ihlallerinin, savaş suçlarının ve diğer uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin vuku bulduğu vurgulanmaktadır. Ülkede ifade ve toplanma özgürlüklerinin ciddi bir biçimde kısıtlı olduğu; yargısız infazların, işkencelerin ve diğer kötü muamelelerin yaygın bir biçimde görüldüğü; kadınların, göçmenlerin ve mültecilerin ayrımcılıkla yüz yüze geldikleri ve suiistimal edildikleri ve ölüm cezasının yoğun bir biçimde uygulandığı tespit edilmiştir.²⁰³ İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün 2015 Dünya Raporu’nda da Libya’ya ilişkin benzer bir tablo göze çarpmaktadır. Bu rapora göre, Libya’da iktidar mücadelesinde bulunan silahlı gruplar arasında bir iç savaş durumu söz konusudur. Bu iç savaş esnasında sivil yaralanmalarının ve ölümlerinin yoğun bir biçimde yaşandığı vurgulanmaktadır. Ayrıca en azından 400.000 kişinin yerlerinden edildiği ve 150.000 civarında kişinin de Libya’yı terk etmek durumunda kaldığı vurgulanmaktadır.²⁰⁴

Libya’ya ilişkin insan hakları örgütleri tarafından tespit edilen tüm bu durumlar, şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde, ülkenin siviller açısından olumlu sayılabilecek bir durumda olmadığını göstermektedir. Sivil ölümleri net rakamlarla tespit edilemiyor olmakla birlikte, her yıl için ‘yüzlerce’ biçiminde ifade edilmekte ve son yılki UAÖ raporunda ise ‘600’ olarak vurgulanmaktadır. Ortalama her yılın da bu civarda sivil ölüme sebep olduğu tahmin edilirse, müdahalenin üzerinden geçen 5 yılda, en azından 3000 sivilin öldürülmüş olduğu düşünülebilir. Yukarıda ele aldığımız üzere Kaddafi rejimine yönelik gerçekleştirilen müdahaleye kaynak teşkil eden saptırılmış rakamlar dahi 1000-2000 civarlarındadır. Bu çerçevede Libya müdahale-sonrasında, öncesine göre sivillerin korunması için daha büyük bir ihtiyacın doğduğu bir ülke haline gelmiştir denilebilir. Bunun yanında ülkede istikrarlı bir yönetimin kurulamamış olması, UGK’nin sanılanın ve sunulanın aksine ülkede yaygın bir desteğe sahip olmadığını göstermiştir. Ülkede çatışan

²⁰² Amnesty International Report 2015/2016: The State of the World’s Human Rights, *Amnesty Int.*, 2016, s.231-235 ve s.51.

²⁰³ Amnesty International Annual Report Libya 2015/2016. <<https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/libya/report-libya/>> (17.07.16)

²⁰⁴ “World Report 2015: Libya”, *Human Rights Watch*. <<https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/libya>> (19.07.16)

birçok silahlı grubun bulunduğu ve IŞİD ve El-Kaide bağlantılı radikal İslamcı grupların da bu mücadeleye katıldığı göz önüne alındığında, müdahale Kaddafi rejimini devirerek ülkeye insan haklarına saygılı, sivillerin güvende olduğu, özgürlükçü ve demokratik bir rejim yerine, kaos getirmiş olmaktadır. Müdahale kararı alındığı sıralarda Kaddafi ve karşıtları arasında vuku bulan bir iç savaş olduğu hatırlandığında, müdahalenin yarattığı bariz sonuç yalnızca Kaddafi'yi iç savaşta saf dışı bırakmış olmaktadır denilebilir. Seumas Milne'in belirttiği gibi Libya'dan çıkarılacak en önemli ders “dış askeri müdahalelerin özgürlük için bir kısa yol oluşturmadığı” ve hayat kurtarmaktansa katliamları arttırdığıdır.²⁰⁵ Dolayısıyla müdahalenin, amaçladığı sivillerin korunmasının aksine sivillerin daha da fazla tehlikede olduğu bir ortam yaratarak, faydadan çok zarar getirmiş bir müdahale olarak görülebilmesi mümkündür.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Libya'daki duruma ilişkin bu tespitler, müdahale edilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek koşullar bilenemeyeceği için eleştiri için mutlak bir zemin oluşturmamaktadır. Fakat gerek müdahale sırasında gerek sonrasında ortaya çıkan koşulların olumsuzluğu, müdahalenin kesin bir biçimde ‘fayda’ ortaya çıkaracağına yönelik kanaatlerin ve bu çerçevede gerekli hesaplamalar yapılmadan hızla gerçekleştirilen müdahalelerin sakıncalarını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Diğer taraftan kimi düşünürler, müdahalenin gerçekleştirilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek koşulları da çeşitli verilerden yola çıkarak tahmin etme girişiminde bulunmaktadır. Örneğin Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention?” isimli makalesinde böyle bir girişimde bulunmaktadır. Kuperman'a göre Kaddafi yönetimine yönelik isyanların başladığı 15 Şubat ile müdahalenin başlatıldığı 19 Mart arasında geçen süre zarfında yaşananlara bakmak, müdahale gerçekleşmeseydi neler olabileceği konusunda bir fikir verebilecektir. Kuperman'a göre “Batı medyasında Libya'da diktatoryal bir rejime karşı ulusal çapta barışçıl gösterilerin gerçekleştirildiği şeklinde yapılan tasvirin aksine, çatışmalar rejimin bölgesel, kabilesel ve İslamcı muhalifleri tarafından başlatılan bir silahlı mücadeledir”.²⁰⁶ Bölgesel muhalefetin gerçekleştiğini gösteren en önemli kanıtlardan biri, isyanların 15 Şubat ile 19 Şubat arasında, Trablus'un “tarihsel ve bölgesel rakibi” olan dört şehirde başlamış olmasıdır. Bunlar Ecdebiye, El Beyda, Bingazi ve Derne'dir. Kabilesel olarak ise 20 Şubat'tan itibaren Kaddafi'ye tarihsel düşmanlığıyla bilinen kabilelerin

²⁰⁵ Seumas Milne, “If there were global justice, Nato would be in the dock over Libya”, *The Guardian*, 15 Mayıs 2012. <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/may/15/global-justice-nato-libya>> (17.07.16)

²⁰⁶ Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention? ...”, s.116.

bulunduğu Mısırata'da isyanların başlamasıdır. Bu itkilerle birlikte isyanlar 5 Mart'a kadar ülkenin neredeyse yarısını ele geçirerek başarıya ulaşmıştır. 7 Mart'tan itibaren ise Kaddafi güçleri karşı-saldırlara başlamış, yaklaşık bir hafta içerisinde hemen hemen kaybettiği önemli bölgelerin birçoğunu geri almış ve önemini daha önce belirttiğimiz Bingazi'yi kuşatma altına almıştır. İsyancıların yenilgiye uğratılmaya başlamalarıyla birlikte 16 Mart'ta Kaddafi'nin oğlu Seyf-ul İslam 48 saat içerisinde tüm isyanların bastırılacağını duyurmuştur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, 19 Mart'ta koalisyon güçlerinin operasyonları başlatılmış ve Kaddafi güçlerinin Bingazi'yi ve daha sonrasında da ülkenin tamamını ele geçirmesi engellenmiştir. Kuperman'a göre eğer müdahale gerçekleşmeseydi, muhtemelen 20 Mart'ta Kaddafi güçleri Bingazi'yi ele geçirecek ve Mart sonlarına doğru Kaddafi tüm ülkede yeniden egemen olarak iç savaşı sonlandıracaktı. Bu tahmini doğrultusunda Kuperman, iç savaşın yalnızca altı hafta sürdükten sonra sonlanacağını ve müdahaleye kadar olan verilere göre yaptığı değerlendirme sonucunda, yanılma payını da belirterek, 1.100 kadar ölümlerle sonuçlanacağını tahmin etmektedir.²⁰⁷ Seumas Milne de benzer bir görüş dile getirmektedir. Milne'a göre koalisyon güçlerinin ve NATO'nun müdahale ettiği sıralarda ölüm rakamlarının 1.000-2.000 civarlarında olduğu tahmin edilirken, müdahalenin sonunda UGK'den yapılan açıklamalara göre binlerce sivilin de dâhil olduğu 30.000 olarak açıklanmıştır. Milne, NATO'nun müdahale etmemesi durumunda ne olacağı kesin olarak bilinemeyecek olmasına rağmen, NATO'nun isyancılara ciddi bir destek vererek Kaddafi'den beklenenlerden aşağı kalmayan "katliamların" oluşmasına zemin hazırladığını vurgulamaktadır.²⁰⁸

Ben Barry, yine aynı çizgide, müdahalelerin gerçekleştirilmemesi durumunda Kaddafi güçlerinin kısa bir süre içerisinde isyancıları yenilgiye uğratacağına şüphe olmadığını vurgulamaktadır.²⁰⁹ Özetle bu değerlendirmelerin ışığında Libya'da gerçekleştirilen insancıl müdahalenin olumlu bir sonuç yarattığını söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla 'makul başarı beklentisi' ilkesi ve müdahalenin bir 'fayda' ortaya çıkarıp çıkarmayacağı kapsamında, müdahale öncesinde yeterli araştırmaların ve hesaplamaların yapılıp yapılmadığı oldukça kuşkuludur. Ortaya çıkan olumsuz koşullar bunun aksini kanıtlar görünmektedir. Nitekim bu satırların yazıldığı sıralarda ABD, Libya'da IŞİD'e yönelik operasyonlara başladığını ve Libya'da istikrarın sağlanması için

²⁰⁷ Ibid, s.116-121.

²⁰⁸ Seumas Milne, "If there were ..."

²⁰⁹ Ben Barry, "Libya's Lessons", s.7.

çeşitli askeri önlemlerin alınacağını duyurmuştur.²¹⁰ ABD Başkanı Barack Obama, Libya'da IŞİD'in güçlenmesi ve istikrarsızlıkların oluşmasının Kaddafi rejiminin devrilmesiyle ilgili olup olmadığına yönelik kendisine sorulan soruyu şu şekilde yanıtlamaktadır: “Libya’da daha önce bir katliamın önüne geçmek adına doğru olanı yaptık. Fakat hiçbirimiz tam olarak çok daha sonra Libya’da sağlam bir yapı kurulması ve ülkenin güvenliğinin sağlanması konusunda yeterince detaylı düşünmedik”.²¹¹

Meşruiyet etrafında yapılan tüm bu tartışmalar ve ortaya konan veriler Libya müdahalesi için öne sürülen gerekçelerin ve elde edilen sonuçların tutarlılığını şüpheli hale getirmektedir. Müdahale ‘sivillerin korunması’ amacıyla yetkilendirilmiş fakat müdahaleci güçler bu yetkiyi genişleterek ‘rejim değişikliği’ yaratmışlardır. Müdahale sırasında ülkede bir iç savaşın sürdüğü bilinmesine rağmen, müdahaleci güçler ‘tarafsızlık’ ilkesini benimseyerek çatışan tarafları barışçıl süreçlere yönlendirmek yerine, açık bir biçimde isyancılardan taraf olarak iç savaşın seyrine müdahil olmuşlardır. Belki de kendi dinamiği içerisinde kısa sürede sonlanabilecek olan bir iç savaş, müdahale neticesinde alevlendirilerek uzatılmış ve belki de acıları azaltmak yerine daha fazla acıya neden olmuştur. Sonuçlara bakıldığında, bugün Libya’nın Kaddafi rejimini aratan bir insani kriz durumunda olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Libya’lı akademisyen Mustafa Fetouri’nin belirttiği gibi, Libya bugün, merkezi bir hükümeti olmayan ve çatışan fraksiyonlara bölünmüş bir durumdadır. Trablus’ta ve El Beyda’da hakim olan iki rakip hükümet arasında çatışmalar sürmektedir. Ayrıca merkezi hükümetin yokluğunda, IŞİD başta olmak üzere birçok terör grubu geniş faaliyet alanlarına sahip olmuşlardır. Bu çerçevede Fetouri, Libya’nın Kaddafi olmadan daha iyi bir yer haline gelip gelmediğini sormaktadır. Mülakat yaptığı kişilerden aktardıklarına göre, Libya’da ortaya çıkan algı “Kaddafi yönetimi altındaki yaşamın bugünkünden çok daha iyi olduğu” yönündedir.²¹²

BM, Libya’da çatışan fraksiyonlar arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunmaktadır. Birbirine rakip uluslararası tanınmaya sahip UGK ile Ulusal Uyum Hükümeti arasında yürütülen görüşmeler, Aralık 2015’te tarafların temsilcileri arasında bir

²¹⁰ Helene Cooper, “U.S. Conducts Airstrikes Against ISIS in Libya”, *New York Times*, 1 Ağustos 2016. <http://www.nytimes.com/2016/08/02/us/politics/us-conducts-airstrikes-against-isis-in-libya.html?_r=0> (03.08.16)

²¹¹ “Obama: Libya’da operasyonlara başladık”, *Milliyet*, 2 Ağustos 2016. <<http://www.milliyet.com.tr/obama-libya-da-operasyonlara-dunya-2288445/>> (03.08.16)

²¹² Mustafa Fetouri, “Four years after Gadhafi, is Libya better off?”, *Al Monitor*, 12 Ekim 2015. <<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/10/libya-gaddafi-death-four-years-better-worse-hrw-bayada-city.html>> (19.07.16)

uzlaşma sağlanmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat kısa bir süre sonra UGK ve Ulusal Uyum Hareketi, kendi temsilcilerinden oluşan bu yeni hükümeti de tanımama kararı almışlardır. Böylece içinde bulunduğumuz 2016 yılı içerisinde, iki başlı hükümet yapısı yerini üç başlılığa bırakmıştır.²¹³ Bu durum, daha önce de değindiğimiz gibi, Libya'daki durumun gitgide Somali benzeri bir 'başarısız-devlet (failed states)' durumuna evrildiğini göstermektedir. Nitekim İtalya Dış İşleri Bakanı Paolo Gentiloni, Libya'nın hızla yeni bir Somali örneğine dönüştüğünü vurgulamaktadır.²¹⁴ Özetle, Libya müdahalesinin meşruiyet kaynakları açısından meşru bir müdahale olarak iddia edilmesi güç görünmektedir. Faydacı temelde yapılan ahlaki meşruiyet iddiaları, müdahalenin sonuçlarının son derece olumsuz olduğu göz önüne alındığında sağlam temellere dayanmamaktadır. Her ne kadar Kaddafi'nin soykırım benzeri ağır katliamlar yapacağı düşüncesiyle kıyaslandığında mevcut sonuçların hala bir faydayı temsil ettiği iddia edilebilecek olsa da, yukarıda incelediğimiz gibi Kaddafi'nin eylem ve söylemlerinin soykırım yapacağı biçiminde yorumlanması için yetersiz deliller sunması nedeniyle bu iddialar pek gerçekçi görünmemektedir. Sözleşmecilik açısından, Kaddafi'nin halkını koruma sorumluluğunu yerine getirmiyor oluşu kısmi de olsa yarattığı ihlallerden türetilirse de, müdahale neticesinde bugün sorumluluğu yerine getirebilecek hiçbir hükümetin olmaması ve ortaya çıkan sonuçların sivillerin korunmasına yönelik olumlu bir durum yaratamaması nedenleriyle kuşku hale gelmektedir. Son olarak, doğal hukuk görüşünden türetilen insan hakları açısından, Libya'nın günümüzde içinde bulunduğu durum, müdahaleye gerekçe gösterilen insani durumdan daha ağır ihlallere yol açtığı için sıkıntılı hale gelmektedir.

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında Libya müdahalesi için "yasal fakat meşru değil" biçiminde bir nitelendirme yapılabilir. 1973 sayılı kararın neredeyse yasal bir boşluk bırakmayacak bir biçimde hazırlanması, bir önceki başlıkta incelediğimiz üzere, her ne kadar tartışmalar bulunsun da, NATO müdahalesini yasal bir zemine kavuşturmuştur. Zira BMGK'nin mevcut yapısı dâhilinde yasallığın daimi üyelerin insafına bırakıldığı açıktır. Libya örneğinde Rus ve Çin vetolarının kullanılmaması nedeniyle müdahale yasal zemine kavuşabilmiştir. Fakat gösterdiğimiz gibi müdahalenin ahlaki meşruiyeti hususunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu doğrultuda Kosova örneğinde olduğu gibi, BMGK

²¹³ Richard Hall, "Libya now has three governments, none of which can actually govern", *PRI*, 31 Mart 2016. <<http://www.pri.org/stories/2016-03-31/libya-now-has-three-governments-none-which-can-actually-govern>> (19.07.16)

²¹⁴ "Libya could become new Somalia – Italian foreign minister", *RT*, 17 Ağustos 2015. <<https://www.rt.com/news/312680-libya-ISIS-Italy-terrorism/>> (19.07.16)

yetkilendirmesi olmadan yapılan insancıl müdahalelerin nitelenmesinde kullanılan ‘yasal değil fakat meşru’ ifadesi Libya’da tersinden düşünülebilecektir. İncelediğimiz gibi, müdahalenin meşruiyetini sağlamak üzere üretilen ‘sivillerin korunması’ gerekçesi ikna edici olmaktan oldukça uzaktır.

3. Suriye ve İnsancıl Müdahalesizlik

Libya ile hemen hemen aynı zamanda, 2011 yılının Mart ayında başlayan Suriye’deki gösteriler, Beşar Esad’ın sert önlemleri ve muhaliflerin de silahlanma yolunu tercih etmeleriyle, tıpkı Libya’da olduğu gibi kısa sürede bir iç savaş durumuna evrilmiştir. Günümüze kadar olan süreçte yaklaşık tahminlere göre 500.000 insanın ölümüne²¹⁵ ve yaklaşık 5 milyon insanın da başka ülkelere sığınmasına²¹⁶ neden olan bu iç savaş, üzerinden geçen 5 yıldan fazla süreye rağmen herhangi bir yatışma belirtisi göstermeksizin devam etmektedir. Tahmini olarak 1000’den fazla çatışan grubun var olduğu²¹⁷ ve kimin kime karşı savaştığının bulanıklaştığı²¹⁸ iç savaş ortamı, insancıl müdahale için haklı gerekçe oluşturacak sınırları uzun zamandır aşmış görünmektedir. Günümüze kadar olan süreçte soykırım benzeri katliamlar, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar, toplu kıyımlar gibi birçok aşırı suç kategorisine rastlanmıştır. Kimyasal silah kullanımı da dâhil olmak üzere sivillerin yoğun bir biçimde öldürülmesine sebebiyet veren birçok ‘insanlık-dışı’ yöntem benimsenmiştir. Henüz çatışmaların başladığı yıl olan 2011’de BM ‘Soykırımı Önleme ve KoS Ortak Komisyonu’ tarafından Suriye’deki durum ‘insanlığa karşı suçlar’ şeklinde tanımlanmıştır.²¹⁹ BM Suriye Özel Komisyonu’nun 2016 yılına ilişkin yaptığı araştırmalarda IŞİD’in Yezidilere karşı soykırım uyguluyor olduğu tespit edilmiştir.²²⁰ Daha önce ifade edildiği gibi, ICISS raporu KoS doktrininin uygulanması için ‘haklı

²¹⁵ Suriye’de yaşanan ölümlere ilişkin rakamlar oldukça değişkendir. Bkz. “Syria death toll: UN envoy estimates 400,000 killed”, *Al Jazeera*, 23 Nisan 2016. <<http://www.aljazeera.com/news/2016/04/staffan-demistura-400000-killed-syria-civil-war-160423055735629.html>> (19.07.16); Anne Barnard, “Death Toll From War in Syria Now 470,000, Group Finds”, *New York Times*, 11 Şubat 2016. <<http://www.nytimes.com/2016/02/12/world/middleeast/death-toll-from-war-in-syria-now-470000-group-finds.html?register=facebook>> (19.07.16)

²¹⁶ United Nations High Commissioner for Refugees, Syria Regional Refugee Response. <<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>> (19.07.16)

²¹⁷ “Guide to the Syrian rebels”, *BBC*, 13 Aralık 2013. <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003>> (19.07.16)

²¹⁸ Julia Zorthian, “Who’s Fighting Who In Syria”, *Time*, 7 Ekim 2015. <<http://time.com/4059856/syria-civil-war-explainer/>> (19.07.16)

²¹⁹ Aktaran Thomas G. Weiss, “Military Humanitarianism ...”, s.16.

²²⁰ “UN Commission of Inquiry on Syria: ISIS is committing genocide against the Yazidis”, *UN Human Rights Office of the High Commissioner*, 16 Haziran 2016. <<http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20113&LangID=E>> (20.07.16)

gerekçeleri' insancıl müdahale eşiği (just cause threshold) olarak belirlemiştir.²²¹ 2005 yılında gerçekleşen Dünya Zirvesi Sonuç Kararında da, yukarıda sayılan suç kategorilerinin ortaya çıkması, KoS doktrininin uygulanması açısından eşik olarak belirlenmiştir.²²² Dolayısıyla Suriye'de bu eşikler aşılmış ve insancıl müdahale için 'haklı gerekçeler' oluşmuş olmaktadır.

Suriye krizinin başlangıç evrelerinde insancıl müdahalenin gerçekleştirilmesine yönelik yoğun tartışmalar yapılmış ve BMGK'den çeşitli kararlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Fakat Suriye'ye yönelik müdahaleye varabilecek önlemleri içeren karar tasarıları Rusya ve Çin vetolarıyla reddedilmiştir.²²³ BMGK'den Suriye'ye ilişkin olarak alınan kararlar, büyük ölçüde ateşkes ve itidal çağrılarını içeren kararlardır. Bunun ötesine geçebilecek kararlar öncelikle Rusya ve bağlantılı olarak da Çin'in muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu muhalefetin temel gerekçesi ülkeler tarafından Suriye'nin iç-işlerine müdahil olunmaması gerekliliği ile açıklanmıştır. Nitekim BMGK'den çıkarılabilen kararlarda "Suriye'nin egemenlik, bağımsızlık, birlik ve bütünlüğüne" bağlılığın önemle vurgulandığı gözlemlenmektedir.²²⁴

Suriye'ye ilişkin BMGK'den çıkan ilk karar 14 Nisan 2012'de kabul edilen 2042 sayılı karardır. Bu kararla gerek Suriye otoritelerinin gerekse de silahlı diğer grupların yarattıkları yaygın insan hakları ihlalleri kınanmakta ve taraflardan BM Genel Kurulu'nun 2012 yılında almış olduğu 253 sayılı karara istinaden ateşkes görüşmelerine riayet etmeleri istenmektedir.²²⁵ Genel Kurul tarafından alınmış olan 253 sayılı karar, Arap Birliği tarafından 2011 yılının Kasım ayında ortaya atılan Eylem Planı'na tarafların uymaları çağrısını içermiştir.²²⁶ Bu kararı takiben eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Suriye'ye Barış Elçisi olarak görevlendirilmiş²²⁷ ve Annan tarafından 6 maddelik bir barış planı

²²¹ ICISS Raporu, s.XII.

²²² "2005 World Summit Outcome", A/RES/60/1, 24 Ekim 2005.

<http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf> (14.10.14)

²²³ Bugüne kadar Suriye'ye ilişkin 6 karar tasarısı veto edilmiştir. Bunlar, S/2011/612, S/2012/77, S/2012/538, S/2014/348, S/2016/846 ve S/2016/1026 kayıtlı karar tasarılarıdır. Karar tasarılarının metinleri ve detaylı bilgi için bkz. <<http://research.un.org/en/docs/sc/quick>> (17.12.16). Bu veto kararlarından S/2016/846 sayılı karar tasarısı yalnızca Rusya tarafından veto edilirken, diğerleri Rusya ve Çin tarafından ortak veto edilmiştir.

²²⁴ Bkz. United Nations Security Council, S/RES/2042 (2012); S/RES/2043 (2012); S/RES/2118 (2013); S/RES/2139 (2014); S/RES/2209 (2015); S/RES/2254 (2015); S/RES/2254 (2015); S/RES/2258 (2015); S/RES/2268 (2016).

²²⁵ United Nations Security Council, S/RES/2042 (2012).

²²⁶ UN General Assembly, A/RES/66/253 (2012).

²²⁷ "Kofi Annan Appointed Joint Special Envoy of United Nations, League of Arab States on Syrian Crisis", SG/SM/14124, 23 Şubat 2012. <<http://www.un.org/press/en/2012/sgsm14124.doc.htm>> (20.12.16)

ortaya atılmıştır. Bu planla taraflara Annan'ın öncülüğünde gerçekleştirilen barış çabalarına katılım ve kolaylık göstermek; silahların bırakılarak BM'nin gözlemciliğinde ateşkesi sağlamak; insani yardımların gerekli yerlere ulaşabilmesi için imkân yaratmak; keyfi tutuklamaların sonlandırılması; gazetecilerin serbest dolaşımına izin verilmesi ve barışçıl toplanma ve protesto hakkına saygı duyulması çağrısında bulunulmuştur.²²⁸ Fakat taraflar ateşkes ve barış çağrılarına yanıt vermemişler ve ülkede şiddet tırmanarak artma eğilimi göstermiştir.

BMGK tarafından 21 Nisan 2012'de alınan 2043 sayılı kararda taraflara ateşkes ve itidal çağrılarını yinelenikten sonra Annan'ın altı maddelik planına uyulması talebinde bulunulmuş ve "BM Suriye Gözlemci Misyonu" (United Nations Supervision Mission in Syria - UNSMIS) oluşturulması kararlaştırılmıştır. UNSMIS'in yetki çerçevesi içerisinde silahlı olmayan en fazla 300 askeri ve konuyla ilgili sivil personelin Suriye'ye gönderilebilmesi mümkün hale getirilmiş ve Misyon'un temel sorumluluğu ateşkes sürecinin izlenmesi ve Annan'ın 6 maddelik planının hayata geçirilmesine destek olunmasıyla sınırlı tutulmuştur.²²⁹ 2013 yılına gelindiğinde, Suriye açısından yaşanan önemli bir gelişme, çatışmalarda kimyasal silah kullanıldığının tespit edilmesidir. 21 Ağustos 2013'te kimyasal silah olarak kabul edilen sarın gazının kullanıldığı rapor edilmiş²³⁰ ve kimi kaynaklara göre bu saldırılarda 1300 kişi yaşamını yitirmiştir.²³¹ Kimyasal silah kullanımı uluslararası tepkilerin artmasına neden olmuş ve bu çerçevede BMGK'den 27 Eylül 2013'te 2118 sayılı karar alınmıştır. Bu kararda kimyasal silahların kullanımının uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit oluşturduğu; Suriye'deki kimyasal silah kullanımının uluslararası hukuku ihlal ettiği; Kimyasal Silahların Önlenmesi Örgütü'nün aynı tarihteki Suriye'deki kimyasal silahların ortadan kaldırılması kararının onandığı ve kimyasal silahların kararda öngörüldüğü biçimde aşamalı olarak ortadan kaldırılması için yapılması gerekenler ortaya konulmuştur.²³²

BMGK'den Suriye'ye ilişkin olarak çıkarılan bir sonraki karar 22 Şubat 2014 tarihinde alınan 2139 sayılı karardır. Bu kararda Suriye'deki şiddetin ulaştığı nokta

²²⁸ "Six-Point Proposal of the Joint Special Envoy of the United Nations and the League of Arab States", <http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/six_point_proposal.pdf> (20.12.16)

²²⁹ United Nations Security Council, S/RES/2043 (2012).

²³⁰ "Syria chemical attack: What we know", *BBC News*, 24 Eylül 2013. <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23927399>> (20.12.16)

²³¹ "Syrian opposition: 1,300 killed in chemical attack on Ghouta region", *Al Arabiya English*, 21 Ağustos 2013. <<http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/08/21/Syrian-activists-at-least-500-killed-in-chemical-attack-on-Eastern-Ghouta.html>> (20.12.16)

²³² United Nations Security Council, S/RES/2118 (2013).

hususundaki kaygılar dile getirilmiştir. Ölüm sayısının 100.000'i aştığı, bu ölümlerin yaklaşık 10.000'inin çocuklardan oluştuğu vurgulandıktan sonra, insancıl yardımların muhtaç insanlara ulaştırılamadığı; mülteci krizinin bölgeyi ve bölge ülkelerini olumsuz etkilediği; El-Kaide kaynaklı terörist eylemlerin büyük kaygı yarattığı gibi hususlara değinilmiştir. Taraflardan bu çerçevede çatışmayı sona erdirmeleri, yaygın sivil ölümlerini sonlandırmaları ve insani yardımların ilgili yerlere ulaşabilmesine imkân tanınmaları talep edilmiştir.²³³ 6 Mart ve 7 Ağustos 2015'te kabul edilen 2209 ve 2235 sayılı kararlar, yine kimyasal silah kullanımı çerçevesinde olmuş ve bu kararlarda 2118 sayılı kararın yinelenmesinin ötesine geçen bir yaptırım öngörülmemiştir.²³⁴ 18 Aralık 2015'te alınan 2254 sayılı kararda, şiddetin kınanması ve durdurulması çağrılarını takiben "Suriye Uluslararası Destek Grubu" (International Syria Support Group - ISSG) tarafından ortaya konulan diplomatik barış girişimlerinin destekleneceği vurgusunda bulunulmuştur.²³⁵ Hemen akabinde 22 Aralık'ta kabul edilen 2258 sayılı kararın temel kaygısı ise gittikçe büyüyen insancıl kriz ve BMGK tarafından alınan kararlara uyulmaması olmuştur. Ayrıca IŞİD ve El-Nusra gibi terörist örgütlerin faaliyetlerinden duyulan kaygı belirtilmiştir. Lakin bu kararda da taraflara uluslararası hukuka, insancıl hukuka ve BM kararlarına riayet edilmesi çağrılarının ötesinde bir yaptırım öngörülmemiştir.²³⁶ Nihayetinde 26 Şubat 2016'da alınan 2268 sayılı kararda ise ISSG tarafından 11 Şubat 2016'da sağlanan mutabakat çerçevesinde kurulması kararlaştırılan insancıl yardımlar ve ateşkesin sağlanmasına ilişkin görev güçlerinin faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler öngörülmüştür.²³⁷

Görüldüğü gibi BMGK'den çıkarılan tüm kararlar kınama ve taleplerden oluşmakta ve krizin çözülebilmesi için gereken ciddi yaptırımlar öngörülmemektedir. Belirtildiği üzere ciddi yaptırımları ortaya çıkarabilecek olan karar tasarıları Rusya ve Çin'in vetoları ile karşılaşmış ve bu çerçevede insancıl müdahaleye varabilecek herhangi bir karar BMGK'nin gündemine gelememiştir. Müdahale için yasal bir yetkilendirmenin yapılamaması, bir süre için BM-dışı alternatiflerin tartışılmasına neden olsa da²³⁸, Batı devletleri Libya'da olduğu gibi kararlı bir biçimde müdahale gerekliliğinin üzerine

²³³ United Nations Security Council, S/RES/2139 (2014).

²³⁴ United Nations Security Council, S/RES/2209 (2015); S/RES/2235 (2015).

²³⁵ United Nations Security Council, S/RES/2254 (2015).

²³⁶ United Nations Security Council, S/RES/2258 (2015).

²³⁷ United Nations Security Council, S/RES/2268 (2016).

²³⁸ Bkz. James P. Rubin, "The Real Reason to Intervene in Syria", *Foreign Policy*, <http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/06/04/the_real_reason_to_intervene_in_syria> (04.06.2012); Lawrence J. Haas, "American Intervention Needed in Syria", *Star Tribune*, <<http://www.startribune.com/opinion/commentaries/149153855.html?refer=y>>(26.04.2012)

düşmemişlerdir. Bir diğer ifadeyle NATO ya da benzeri başka bir örgüt aracılığıyla gerçekleştirilebilecek “yasal değil fakat meşru” bir müdahale planı üzerine eğilmemişlerdir. Müdahaleye yönelik alternatif arayışları, bölgesel örgütlerin inisiyatifleri üzerinden değerlendirilmiş ve bu çerçevede Arap Birliği ön plana çıkarılmıştır. Türkiye’nin de dâhil olduğu bölge ülkelerinin de desteğiyle Arap Birliği çerçevesinde gerçekleştirilebilecek bir insancıl müdahale kimi düşünürlerce bir alternatif olarak ortaya atılmıştır.²³⁹ Fakat bugüne değin, Suriye’ye yönelik bir insancıl müdahalenin gerçekleştirilmesi, olumlu sonuç yaratabilme kapasitesinin düşük olması ve bölgedeki çatışmaları alevlendirme tehlikesine binaen Suriye’deki krizin çözümü için bir araç olarak ciddi biçimde ele alınmamıştır.²⁴⁰

Kimi düşünürlere müdahalenin gerçekleştirilememesini, ‘uluslararası politikanın kendine has dinamiklerine’ ve Suriye’ye ‘özgü koşullara’ bağlamaktadırlar. Örneğin Moises Naim Libya’dan yola çıkarak Suriye’ye ilişkin şu soruları sormaktadır: “Neden ABD ve Avrupa, Trablus’a bombalarla saldırırken, Suriye’de sadece sözlerle yetinmektedir? Neden Libya’nın kanlı tiranını indirmek için bu kadar çaba göstermişken Suriye’de eşit derecede zalim benzerine karşı çekingen davranmıştır?” Naim’e göre Kaddafi rejimine karşı gerçekleştirilen müdahale ile ilgili öne sürülen insancıl gerekçeler, Suriye’de fazlasıyla vuku bulmuştur. Naim Suriye’deki durumu “soykırımsal gaddarlık (genocidal brutality)” olarak tanımlamaktadır. Naim, bunlara rağmen müdahale edilmemesinin gerekçelerini 5 nedene bağlamaktadır. İlki, Suriye ordusunun, Libya’da Kaddafi’nin elindeki eğitimsiz, donanımsal olarak zayıf ve parçalanmış ordu yapısından farklı olarak, donanımlı, iyi eğitilmiş ve Ortadoğu’nun en güçlü ordularından biri olmasıdır. İkincisi, ABD’nin Afganistan, Irak ve son olarak da Libya’ya yönelik müdahaleleri, doğrudan hayati çıkarlarının tehlikede olmadığı durumlara müdahale etmesini engelleyen bir savaş yorgunluğu durumu ortaya çıkarmıştır. Avrupa da, ABD olmadan müdahaleye yönelik eylemlere girişmeyeceğinden Suriye’ye yönelik müdahale gerçekleştirilememektedir. Üçüncüsü, Suriye’nin komşu ülkelerinin, Libya’dan farklı olarak, istikrarsız ülkeler olmalarıdır. Naim’e göre, Lübnan, İsrail, Irak, Ürdün ve Türkiye istikrarsızlıklarıyla Suriye’yi etkilemektedir. Dördüncüsü, Kaddafi’nin kendisine destek verebilecek bir müttefikinin bulunmamasına rağmen, Suriye’de Esad rejimine yönelik iç ve

²³⁹ Örneğin bkz. Chris Brown, “Difficult decisions lie ahead over Syria”, 9 Şubat 2012. <<http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/2012/02/09/syria-decisions-turkey-uk/>> (20.12.16)

²⁴⁰ Bkz. Aslı Bali, Aziz Rana, “Why There is No Military Solution to the Syrian Conflict”, (Ed. Nader Hashemi, Danny Postel), *The Syria Dilemma*, (içinde), The MIT Press, Cambridge 2013, s.29-43.

dış desteklerin bulunmasıdır. Beşincisi ise, Suriye’de Esad rejimine karşı savaşılan muhalefetin dağılık görüntüsünün, kimin desteklenmesi gerektiği yönünde karmaşıya neden olmasıdır.²⁴¹

Suriye’deki durumun Libya’dan farklı olduğunu ve müdahalenin bu farklılıklar sebebiyle gerçekleştirilemediğini savunan bir başka düşünür Thomas G. Weiss’tir. Weiss de Suriye’deki insani krizin, özellikle kimyasal silah kullanımına varan boyutundan yola çıkarak şu soruyu sormaktadır: “Savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar açısından kimyasal silah kullanımından daha kötü ve daha ayırt edici ne olabilirdi? Bunun, KoS tepkisini meydana çıkarması gerekirken, bu olmadı. Yine jeo-politik hesaplar, sivillerin korunmasının önüne geçti”.²⁴² Weiss’in belirttiği jeo-politik hesaplar Suriye’nin kendine has durumunu meydana getirmektedir. Zira Weiss’e göre Libya, insancıl müdahale açısından “alışılmadık” bir örneği temsil etmektedir. Çünkü “yasal, ahlaki ve politik/askeri boyutların hepsi birleşerek KoS doktrini altında müdahale için mükemmel koşullar yaratmışlardır”.²⁴³ Oysa Suriye “farklıdır”. En başta, “yasallık, politik irade ve askeri uygulanabilirliğin olmaması ahlaki çağırışı çelimsiz kılmaktadır”. Rusya ve Çin BMGK’yi felce uğratmışlar ve yasallığı engellemişlerdir. Libya’dan farklı olarak Suriye’de yerleşim alanlarının birleşik olması ve isyancıların ya da hükümetin denetimi altında olan toprakların parçalı olması, Libya’da olduğu gibi askeri müdahalenin nokta hava operasyonlarıyla yürütülmesine izin vermemektedir. Libya’da varolan görelilik olarak tek sesli, birleşik bir muhalefet yerine, Suriye’de coğrafi ve politik olarak bölünmüş bir muhalefet bulunmaktadır. Muhalefetin temsilcisi olarak görülen Suriye Ulusal Konseyi kendi içinde Müslüman Kardeşler, Ulusal Eylem Grubu ve Suriye Ulusal Hareketi gibi fraksiyonlara sahiptir. Özgür Suriye Ordusu, kendi içindeki dinamikleri ve savaşçıları kontrol edemez durumdadır. El-Nusra ve IŞİD gibi terör örgütleri Esad rejiminden geri kalmayan suçlar işlemektedirler. Libya’dan farklı olarak Suriye’de Esad’ın iyi donanımlı, disiplinli ve sadık bir askeri gücü ve çeşitli azınlık gruplarından desteği bulunmaktadır.²⁴⁴ Bu doğrultuda Weiss her olayın kendine has özelliklerine binaen çifte standartları

²⁴¹ Moises Naim, “Why Libya, But Not Syria?”, *Carnegie Endowment For International Peace*, 18 Mayıs 2011. <<http://carnegieendowment.org/2011/05/18/why-libya-but-not-syria-pub-44067>> (20.07.16)

²⁴² Thomas G. Weiss, “Military Humanitarianism ...”, s.17.

²⁴³ Ibid, s.13.

²⁴⁴ Ibid, s.14-17.

anlaşılabilir bulmaktadır. O'na göre Suriye, bir Libya değildir. Bu anlamda Weiss'a göre "seçici tepkiler kaçınılmazdır".²⁴⁵

KoS doktrininin mimarlarından Ramesh Thakur da Suriye'nin kendine has koşullarını vurgulamakta ve bu durumun olası bir müdahalenin önünü tıkadığını ifade etmektedir. Thakur'a göre Suriye'de "istikrarsız ve karmaşık içsel durum; isyancıların kimlik, niyet ve yöntemleri hakkındaki soru işaretleri; rejimin çökmesi halinde azınlık gruplarına karşı katliam tehlikesi; İran, Çin ve Rusya ile ilişkiler; Orta Doğu'da tüm İslami hilal etrafındaki Sunni-Şii ayrımının derinleşmesi dışarıdan bir müdahalenin sonuçlarının dengesini güvenilir bir biçimde değerlendirmeyi imkânsız hale getirmektedir".²⁴⁶ Libya ve Suriye'nin farklı durumlar oluşturduğuna ilişkin bu tarz çözümlerlerin ortak paydası 'uluslararası politikaya' vurgu yapıyor olmalarıdır. Bu çerçevede Libya'da ikincil olarak görülen uluslararası politika, jeo-politik ve devlet çıkarları, Suriye'de birincil öncelik haline gelmiş bulunmaktadır. İyimser düşünürler, Libya'da 'sivillerin korunmasının' birincil önemde olduğunu iddia ederlerken, Suriye'de 'çıkar çatışmalarının' herhangi bir müdahaleye izin vermediği noktasında çoğunlukla uzlaşmışlardır. Burada bariz bir çelişki görünür olmaktadır: Hemen hemen aynı dönemlerde başlamış olan bu iki olay, nasıl oluyor da farklı birincil önceliklere sahip olabilmektedir?

Libya'da sivillerin korunması çerçevesinde neredeyse önemsiz görülen uluslararası politika, Suriye'de müdahalesizliği meşrulaştıran bir gerekçeye dönüşmektedir. Bu doğrultuda vurgulanması gereken en önemli husus, insancıl müdahalenin ve KoS doktrininin ilkesel olarak, insan hakları ihlallerinin önlenmesine ve insanların korunmasına öncelik veriyor olmasıdır. Nitekim ICISS raporunda, korunması gereken insanlara vurgu yapması sebebiyle koruma sorumluluğu kavramının tercih edildiği, bu amacı yansıtmakta başarısız olan insancıl müdahale kavramının terk edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.²⁴⁷ Dolayısıyla bir insancıl müdahalenin uygulanabilirliği, uluslararası politikanın dinamiklerine değil, insan hakları ihlallerinin ciddiyetine dayanmak zorundadır. Bir diğer ifadeyle mantıksal olarak nerede, ne zaman, nasıl ve hangi koşullarda oluştuğu fark etmeksizin, yaygın ve ciddi insan hakları ihlallerinin önlenmesi bir insancıl müdahalenin öncelikli sorumluluğu olmalıdır. Lakin incelediğimiz gibi Libya örneğinde müdahalenin

²⁴⁵ Ibid, s.17.

²⁴⁶ Ramesh Thakur, "Syria and the Responsibility to Protect", (Ed. Robert W. Murray, Alasdair McKay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol 2014, s.40.

²⁴⁷ ICISS Raporu, s.9.

önceliği Kaddafi rejiminin insan hakları ihlallerinin önlenmesi biçiminde iddia edilmişken; Suriye’de insan hakları ihlalleri daha vahim bir boyutta olmasına rağmen devletlerin uluslararası politik önceliklerinin farklı olması sebebiyle müdahale kararı alınmadığı savunması geliştirilmektedir. Bu bariz çelişki en iyi ihtimalle, devletlerin ancak insancıl koruma görevleriyle, çıkarları uyduğu zaman bir insancıl müdahaleye girişebileceklerini; en kötü ihtimalle ise devletlerin çıkarları gerekmedikçe herhangi bir müdahaleye girişmeyeceklerini ya da çıkarları gerektirdiğinde, bir biçimde (yasal olarak ya da meşruluğu iddia edilerek) müdahaleyi gerçekleştireceklerini göstermektedir. Bu iki açıklama da yarattığı sonuçlar bağlamında aynı kapıya çıkıyor olmakla birlikte, ilkinde devletlerin, çıkarlarının yanında insancıl kaygılarla da hareket edebildiği, ikincisinde ise sadece çıkarları doğrultusunda eyleme geçebildikleri varsayılmaktadır. Bu durumda ilk açıklamaya göre bir müdahalenin insancıl olduğu, uluslararası politikaya rağmen iddia edilebilecekken, ikincisinde ise müdahale, uluslararası politikanın alışlagelen tipik müdahale biçimlerinden ayrılamayacaktır. Fakat her iki açıklamada da devletlerin çıkarlarının gerektirmediği durumlarda insancıl bir müdahaleye taraf olmayacaklarına işaret edildiği için, insancıl olduğu iddia edilse de bir müdahale ancak uluslararası politikanın çıkar ve güç mücadeleleriyle tanımlanan doğasına tabi olacaktır. Dolayısıyla Libya ve Suriye örnekleri açısından da öncelikli açıklama, uluslararası politikanın güç dengelerinin ve ilgili devletlerin çıkarlarının Libya’da gerçekleştirilen müdahaleye izin verdiği/yol açtığı; Suriye’de ise aynı dengelerin ve çıkarların müdahaleye izin vermediği/yol açmadığıdır.

Bu açıklamaların ışığında, sivillerin soykırım ve benzeri büyük insani acılardan korunması gerekliliğini dile getirmekle, devletlerin gerçekten saf ahlaki niyetlerle müdahaleye giriştiklerini iddia etmek birbirinden ayrılmalıdır. Oysa kimi iyimser düşünürler bu ayrımı net bir biçimde yapar görünmemektedirler. Libya’ya ilişkin olarak yukarıda incelediğimiz üzere, Libya müdahalesine olumlu yaklaşan kimi düşünürlerin iddiaları, Libya müdahalesinin Libya halkının korunması öncelikli amacıyla gerçekleştirildiği, müdahil devletlerin çıkarlarının müdahale kararında öncelikli bir rol oynamadığı şeklinde olmuştur. Bu gibi düşünceleri en iyi ihtimalle ‘naiflik’ olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat daha da önemlisi kimi diğer iyimser düşünürlerin, devlet çıkarlarının ve uluslararası politikanın dinamiklerinin farkında olarak, müdahalenin ortaya çıkardığı düşünülen olumlu sonuçlar dolayısıyla Libya müdahalesini meşru bir müdahale olarak değerlendirmiş olmalarıdır. Örneğin Weiss, uluslararası politikanın seçici

tepkilerini, çifte standartlarını belirttikten sonra Libya ile ilgili şu tespiti yapmaktadır: “Askeri güç her derde deva değildir ve kullanımı bir kutlama sebebi olarak görülmemelidir. Fakat en azından, Libya’da devam eden yapısal geçiş sorunlarına rağmen, 2011’de gerçekleştirilen uluslararası eylem Kaddafi’nin kitlesel vahşetlerini sona erdirmiştir”.²⁴⁸ Weiss’in kullandığı ‘en azından’ ifadesi, yukarıda da ele aldığımız üzere ‘faydacı’ yaklaşımın bir örneğini oluşturmaktadır. Kaddafi’nin kitlesel vahşetlerinin önlenmesi düşüncesi, diğer tüm uluslararası politik sorunlara, müdahalenin uygulanması esnasında ortaya çıkan olumsuz durumlara, rejim değişikliği yaratılarak Libya’nın mevcut durumda içine itildiği istikrarsızlıklara rağmen, hala bir ‘fayda’ ortaya çıkarır biçimde yorumlanmasına imkân tanımaktadır. Yine bir başka iyimser düşünür Michael W. Doyle da Libya’da “en azından” ‘soykırımın’ önlenmiş olduğunu vurgulamaktadır. Doyle’a göre ortaya çıkan çeşitli sorunlar çeşitli yaralar açmış olmasına rağmen KoS, soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar gibi suç kategorilerini önlemede “güvenilir yeni bir standart” olarak görülmelidir.²⁴⁹ Yukarıda ele aldığımız üzere, tüm olumsuzluklara rağmen öne sürülen bu ‘en azından’ mantığı, Kaddafi’nin soykırım ve benzeri katliamlar yaratacağına dair temelsiz kaygılara ve Libya’da bugün ortaya çıkan son derece olumsuz koşullara rağmen müdahale edilmeseydi ortaya çıkabilecek koşullar bilinemediği için savunulmaya devam edilebilmektedir. Oysa bu savunmanın müdahaleye ilişkin ahlaki meşruiyet iddiaları incelediğimiz üzere oldukça şüphelidir. Zira Libya’da günümüze kadar olan süreçte sivillerin korunduğu, güven içinde yaşadığı bir düzen oluşabilmiş değildir. Fakat tüm bunlara rağmen faydacı mantıkla savunulabilen bir insancıl müdahale ya da KoS doktrini, belirli devletlerin çıkarlarına yönelik olarak diğer devletlere karşı kullanabilecekleri, ‘insancıl’ süsü verilmiş müdahale araçlarını meşrulaştırmaktan öteye gidemeyecektir. Bu çerçevede, ifade edildiği gibi, sivillerin korunması gerekliliğini dile getirmekle, devletlerin ve devletler sisteminin bu ihtiyaca cevap verebilir niteliklere sahip olduğunu iddia etmek arasında sıkı bir ayrıma gidilebilmelidir. Bu yapılmadığı takdirde müdahalelerin meşruiyetine ilişkin olarak ortaya atılan argümanlar, belirli devletlerin çıkarlarını meşrulaştırmaya yarayacak ve temel hakları ihlal edilen insanlar için olumlu sonuç yarattığı son derece kuşkulu olan araçsal müdahalelere kapı aralayacaktır.

‘Duruma özgü koşullara’ yapılan vurgu KoS açısından, daha önce ele almış olduğumuz 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Kararı’nın 139. Paragrafında da mevcuttur. Bu

²⁴⁸ Thomas G. Weiss, “Military Humanitarianism ...”, s.16.

²⁴⁹ Michael W. Doyle, *The Question of Intervention ...*, s.138-139.

paragrafta, BMGK'nin “soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlara” karşı “zamanında ve kararlı bir biçimde” VII. Bölüm de dâhil olmak üzere BM Şartı ile uyumlu olarak “duruma uygun temelde (case by case basis)” gerekli önlemleri alabileceği belirtilmektedir. Bu maddedeki “duruma uygun temel” ifadesi her olayın kendine has koşullarının değerlendirileceği ve buna göre karar alınacağıın beyanıdır. Şüphesiz her insani kriz kendine has dinamikleri ve nedenleri olan özgün durumlar oluşturmaktadır. Bu anlamda her birinin kendi içerisinde değerlendirilmesi zaruridir. Fakat 139. Paragrafta geçen ifadeler eyleme ilişkin olduğundan ve eylemin amacı da sivillerin korunması olduğundan, bu durum aynı zamanda ‘seçicilik’ dediğimiz olgu için meşru bir zemin yaratmaktadır. Zira yukarıda ele aldığımız gibi Suriye’de, birçok insancıl müdahale yanlısı iyimser düşünürün ifade ettiği gibi, bu tarz kendine has koşullar ortaya çıkmış ve bu yüzden buraya müdahale edilebilmesi mümkün olmamıştır. Suriye’deki iç savaşa müdahil olunmasının, savaşı daha da şiddetlendirebilecek, uzatabilecek ve dolayısıyla insani krizi derinleştirebilecek sonuçlar yaratabileceğinin altı çizilmiştir.²⁵⁰ Oysa Libya’da böyle bir değerlendirme yapılmamış ve daha olayların gidişatıyla ilgili fikir verebilecek yeterli bir süre geçmeksizin “zamanında ve kararlı bir biçimde” KoS doktrini uygulanmıştır. Burada haklı olarak şu sorular sorulabilir: Eğer ki Suriye’de de, Libya’da olduğu gibi krizin ilk anlarında müdahale gerçekleştirilebilseydi, “duruma uygun temel” açısından ne gibi değerlendirmeler yapılabilecekti? Müdahale, duruma uygun koşulların yeterli bir değerlendirilmesi olmaksızın mı gerçekleştirilmiş olacaktı? Uluslararası toplum, krizi daha da derinleştiren sonuçlar yaratan müdahalenin yanlış saiklerle gerçekleştirilen bir müdahale olduğunu kabul etmek zorunda mı kalacaktı? Dolayısıyla “duruma uygun temel” standart ölçütleri belirlenmemiş olan ve yalnızca BMGK daimi üyelerinin ya da müdahaleci devletlerin şahsi değerlendirmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir ifade olmak durumundadır. Zira 139. Paragrafta gerekli önlemlerin alınması için belirlenen eşik “soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçların” ortaya çıkmasıdır. Libya’da henüz net bir biçimde bu kategorilerden hiçbiri ortaya çıkmamış olmasına rağmen, ortaya çıkabilme ihtimali üzerinden KoS uygulanabilirken; Suriye’de muhtemelen bu kategorilerin her birine dâhil edilebilecek suçlar vuku bulmasına rağmen KoS duruma uygun değerlendirmelerin ışığında uygulanamaz bulunmaktadır. Özetle, duruma uygun

²⁵⁰ Michel Chossudovsky, “A Humanitarian War on Syria? Military Escalation. Towards a Broader Middle East-Central Asian War?”, *Global Research*, 7 Eylül 2013. <<http://www.globalresearch.ca/a-humanitarian-war-on-syria-military-escalation-towards-a-broader-middle-east-central-asian-war/25955>> (21.07.16)

temellere ilişkin şahsi değerlendirmeler, BMGK üyelerinin ‘çıkar’ birliktelikleri veya çatışmaları üzerinden açıklanabilecek bir ifade biçimi olarak görülebilir.

KoS doktrininin mimarları uluslararası politikanın kendine has dinamiklerinin, BMGK’nin bu dinamikleri yansıtan eşitsiz yapısının ve her krizin kendine has koşullarının farkında olarak, ‘uluslararası politikanın gerçekliği’ içerisinde ‘uygulanabilir’ olan ‘faydacı’ bir müdahale anlayışının peşine düşmüşlerdir. Nitekim ICISS raporunun 4.42 sayılı paragrafında açık bir biçimde, KoS doktrininden kaynaklanan haklı bir müdahalenin, tüm haklı gerekçeler oluşmuş olsa dahi, BMGK daimi üyelerine ve diğer büyük güçlere karşı uygulanamayacağı belirtilmekte ve bu çerçevede KoS doktrininin ‘faydacı’ bir temelde hazırlanmış olduğu belirtilmektedir.²⁵¹ Raporun 4.41 sayılı paragrafında, bir müdahalenin, insani koruma amacı bulursa dahi, koşulları daha da kötüye götürebilme ya da daha büyük çatışmalara yol açabilme ihtimali bulunuyorsa, “gerçeklik ne kadar acı olsa da” meşru görülemeyeceği ifade edilmektedir.²⁵² 6.25 sayılı paragraf ise ICISS raporunun uluslararası politikanın gerçekliği ile insancıl idealler arasındaki ikilem çerçevesinde oluşturulduğunun açık bir ifadesini oluşturmaktadır.²⁵³

BM egemen devletler dünyasında varlık göstermektedir ve BM operasyonları politik gerçekçiliğe dayanmalıdır. Fakat örgüt aynı zamanda uluslararası idealizmin koruyucusu durumundadır ve bu kimliğinin temelini oluşturmaktadır. [BM] hala, erkek ve kadınların birbirleriyle barış içinde ve doğayla uyumlu bir biçimde yaşadıkları bir gelecek umut ve hayallerinin odağı durumundadır. İnsani güvensizliğin gerçekliği bir yana bırakılmaz. Barışı korumak ve refahı –güvenli bir dünyada hepimiz için daha iyi bir yaşamı– desteklemeye adanmış bir evrensel örgüt fikri, silahlı çatışmalar, soykırım, süregelen fakirlik, çevresel bozulma ve insan onuruna sayısız saldırının ölüm, yıkım ve hayal kırıklığına rağmen hayattadır.

ICISS raporunun ve KoS doktrinine ilişkin diğer belgelerin uluslararası politikanın gerçekliğine yaptıkları vurgu ve bu gerçekliğe rağmen uygulanabilir buldukları müdahaleler KoS doktrininin bizzat kendisinin dayandığı ilkeleri ortadan kaldırmaktadır. Vurguyu insana ve kurbana kaydırmak gerekliliğiyle ortaya konulan KoS, bu faydacı anlayışa yaslanarak, özünde vurguyu uluslararası politikaya kaydırmış olmaktadır. Her durumun kendi içerisinde değerlendirileceğinin, bu değerlendirmenin uluslararası politikanın dengelerine ve nihayetinde BMGK daimi üyelerinin takdirine bağlı olduğunun kabulü, hiçbir müdahalenin ilkesel olarak, ‘insancıl’ ya da ‘insani koruma amaçlı’

²⁵¹ ICISS Raporu, s.37.

²⁵² ICISS Raporu, s.37.

²⁵³ ICISS Raporu, s.52.

olamayacağına kabulünden başka bir anlam taşımamaktadır. Bu kabuller KoS'un dayandırıldığı ilkelerin, uygulanabilirlik adı altında, uluslararası politik rekabetin kendine has ilkelerine, yani güç ve çıkar mücadelesiyle tanımlanan 'hayatta kalma' davranışlarına teslim edildiğini belgelemektedirler. Nitekim incelediğimiz Libya ve Suriye örnekleri bağlamında, KoS ilkelerinin uluslararası politikaya ne ölçüde bağlı olduğu ve uluslararası politikanın kendine has işleyişinde hangi ölçüde araçsallaştırıldığı açık bir biçimde görünür olmaktadır. David Carment ve Joe Landry de aynı örnekler doğrultusunda bu hususa parmak basmaktadırlar. Carment ve Landry'e göre Libya örneği, KoS ilkesinin "ne kadar kolaylıkla, politik olarak suiistimale açık" hale gelebildiğini göstermiştir.²⁵⁴ Diğer taraftan Suriye örneği ise, KoS'un "yalnızca müdahaleci güçlerin çıkarlarının, müdahalenin maliyetine ağır bastığı belirli örneklerde uygulanabilen bir müdahale doktrini" olduğunu göstermektedir.²⁵⁵

Robert W. Murray, KoS ve insancıl müdahalelerin uluslararası politikanın ve durumların kendine has koşullarına atıfla uygulanıp uygulanmaması durumunu, "Koruma Sorumluluğu" (Responsibility to Protect) kavramına atıfla, "Rasyonel Koruma Doktrini" (The Rationality to Protect) olarak tanımlamaktadır. Murray'e göre Libya'da KoS değil, BMGK'nin daimi üyeleri ve NATO tarafından yapılan stratejik hesaplamalar rol oynamıştır. Libya'nın zayıf askeri kapasitesi, bölgesel örgütlerin müdahaleyi davet etmesi ve Orta Doğu'dan çok farklı olan bölgesel dengeler Libya'da müdahalenin gerçekleşebilmesine imkân tanımıştır. Diğer taraftan Suriye'de güçlü ordu, kimyasal silahların bulunması, Rusya'nın desteği, bölgesel dinamiklerin karmaşık olması, Batı devletlerinin politik iradeden yoksun olması ve bölgesel desteğin olmaması gibi birçok unsur müdahale edilmeme kararında etkili olmaktadır.²⁵⁶ Bu durum KoS müdahalelerinin 'koruma sorumluluğu' ile değil 'rasyonel' hesaplarla gerçekleştirildiğinin ya da gerçekleştirilmediğinin kanıtını oluşturmaktadır. Murray'e göre KoS kuramda iyi olsa da, pratikte gerçeklikle örtüşmemektedir. Pratikte devletler uluslararası sistemdeki nispi güç pozisyonlarından feragat etmeye yanaşmamaktadırlar. Müdahaleler politik, ekonomik ve askeri açılardan çok yüksek bir maliyete sahiptir. Anarşik ve rekabetçi bir uluslararası

²⁵⁴ David Carment, Joe Landry, "R2P in Syria: Regional Dimensions" (Ed. Robert W. Murray, Alasdair Mckay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol 2014, s.51.

²⁵⁵ Ibid, s.53.

²⁵⁶ Robert W. Murray, "Rationality and R2P: Unfriendly Bedfellows", (Ed. Robert W. Murray, Alasdair Mckay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol 2014, s.69.

sistemde bunun devletlere getireceği yarar tartışmalıdır. Zira Murray'e göre "devletlerin ulusal çıkarları hala, insancılık ya da sorumlulukla değil hayatta kalma, güç ve kendine yardım ilkeleriyle tanımlanmaktadır".²⁵⁷

Phillip Cunliffe de benzer bir görüş dile getirmektedir. Cunliffe'e göre "ilk bakışta, Batı'nın Suriye'deki iç savaşa insan haklarını korumak amaçlı müdahale etmek noktasındaki isteksizliği, insancıl etiğin güç politikasına yol vermek durumunda kaldığı, idealizmin realizme teslim olduğu ve ikiyüzlülük ve tutarsızlığın evrensel değerlere karşı bir kez daha galip geldiği diğer bir örnek oluşturur görünmektedir". Fakat Cunliffe, tartışmayı yalnızca bu savlarla betimlemenin yetersiz olacağını savunmaktadır. Yalnızca bu argümanların öne sürülmesi KoS'un liberal idealizmin ilkelerini ne ölçüde alçalttığının ve güç ilişkilerine kapı araladığının gözden kaçırılmasına sebebiyet verir. Cunliffe'e göre KoS, her ne kadar savunmasız insanlara yardım edilmesi ilkesinden hareket ediyor olsa da, uluslararası düzeni dönüştürmek ve savaşı ortadan kaldırmak şöyle dursun, bir tutarlığı dahi amaçlamamıştır. KoS bu anlamda ilkesel olarak dayandığı klasik liberal idealizmin uzağında kalmaktadır. "Liberal idealistler savaşı bir dünya vizyonunu yaydıkları için ütopyacılıkla itham edilmişlerken; KoS'un alt-idealizminden medet umulabilecek en iyi şey, tutarsız küresel polislikten ve süreksiz küresel hukuk yaptırımlarından oluşan sefil bir distopyadır".²⁵⁸ Cunliffe, KoS doktrininin daimi üyelere ve büyük güçlere karşı uygulanamayacağını açıkça belirtildiği, yukarıda ele aldığımız 4.42 sayılı paragraftan yola çıkarak, KoS'un liberal idealizmin sahip olduğu uluslararası düzeni meydana getiren güç ilişkilerine karşı meydan okuma tavrını içermediğini vurgulamaktadır. Cunliffe'e göre bu durum BM sisteminin eşitsizliğini meşrulaştıran bir işleve sahiptir.²⁵⁹ Cunliffe'e göre KoS doktrininin başlıca hedefi kitlesel mezalimlerin sonlandırılması ise, bu savaşın kendisinin kendi içinde bir sorun oluşturmadığı, yalnızca savaşın yürütülme biçiminin bir sorun oluşturduğu anlamına gelmektedir. Bu örtülü bir biçimde savaşın uluslararası düzenin daimi bir unsuru olduğunun kabul edilmesi ve normalleştirilmesidir. Diğer bir ifadeyle Cunliffe'e göre KoS, politik realizmin kurucu öğelerinden birini kabul etmiş olmaktadır. "Bunun da ötesinde, doktrin savaşa başvurma hakkını, ulusal çıkarlar gibi dar

²⁵⁷ Ibid, s.70.

²⁵⁸ Phillip Cunliffe, "The Responsibility to Protect and the New Liberal Dystopianism", (Ed. Robert W. Murray, Alasdair McKay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol, 2014, s.63.

²⁵⁹ Ibid, s.63.

bir tanımlamanın ötesinde, tüm insanlık adına meşrulaştırmak yoluna gitmektedir”.²⁶⁰ Cunliffe’ e göre liberal idealistler en azından savaşın kötü bir şey olduğunu ve kaçınılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. “Savaş tam da doğası gereği, palalarla ya da lazer güdümlü bombalarla da yapılırsa, mezalimle sonuçlanacaktır”. Cunliffe, bunun aksine inanmayı bir naiflik olarak tanımlamaktadır. Cunliffe’ e göre “kitlesel mezalim suçlarına temelli son verilmesi” fikri “savaşa temelli son verilmesi” fikri olmaksızın yalnızca “saçma” değil, aynı zamanda “sinik ve güvenilmezdir”.²⁶¹ Cunliffe’ e göre Suriye’ de Esad rejimi Kaddafi’ den daha gaddar olmasına rağmen, rejim daha iyi silahlanmış, güçlü müttefiklere sahip, hava saldırıları için elverişsiz dağınık birimleri olan bir yapıda olduğu ve jeo-politik rekabetlere ve etnik çatışmalara gebe bir durum oluşturduğu için KoS doktrini çerçevesinde müdahaleye elverişsiz bulunmuştur. Bu durum doktrininin sahip olduğu tutarsızlığı açık bir biçimde göstermektedir. Yukarıda da ele aldığımız gibi ICISS raporunun 4.41 sayılı paragrafında, eğer müdahale daha büyük yangınlara sebep olabileceyse müdahaleden kaçınılması gerektiği belirtilmektedir. Cunliffe’ e göre bu ifade liberal idealizmin sahip olduğu “evrensellik ilkesinden feragat” etmektir ve aslında şunu söylemektedir: “Doktrin ikiyüzlülük suçlamasına uğrayabilecek, yeterli bir biçimde net ve ilkesel bir iddia ortaya koyamamaktadır.”²⁶²

Suriye açısından, duruma uygun ‘faydacı’ değerlendirmeler bir tarafa bırakıldığında, açıkça görünür olan durum, soykırım da dâhil olmak üzere birçok insanlık suçunun işlendiğidir. Suriye’ de, Libya’ da olduğundan çok daha vahim bir tablo ortaya çıkmış ve yukarıda değindiğimiz gibi sivillerin korunması gerekliliği için ‘eşik’ fazlasıyla aşılmıştır. Bu durumun KoS doktrini ve insancıl müdahale açısından ortaya çıkardığı doğrudan sonuç, Suriyelilerin, hangi gerekçeyle olduğu fark etmeksizin, ‘korunamıyor’ oluşudur. Libya örneğine kıyasla bakıldığında, ilkesel olarak Libyalıların korunabilmesini sağlayabilen KoS, Suriyelilerin kaderine terk edilmesine meşru bir zemin yaratmış olmaktadır. Dolayısıyla KoS çerçevesinde tanımlanan ‘adalet’ anlayışı, herkesi kapsayan ‘evrensel’ bir adaleti değil, duruma göre tesis edilebilen ‘bağlamsal’ bir adaleti öngörmektedir. Oysa adalet, doğası gereği, herkes için sağlanamıyorsa, kimse için sağlanamayacaktır. Zira aynı adalet anlayışı birilerini haksızlıklardan korurken, bir başkasını aynı haksızlıklar karşısında savunmasız bırakmaktadır. Adaletin özü, eşitliği ve herkese eşit bir biçimde dağıtılmasını

²⁶⁰ Ibid, s.64.

²⁶¹ Ibid, s.64-65.

²⁶² Ibid, s.63.

gerektirmektedir. Daha da önemlisi, adaletin bağlamsal olarak tanımlanmasının, aslında ‘güç bağlamına’ işaret etmesidir. Bu durum bizi Platon tarafından aktarılmış olan, Sokrates ile Thrasymakhos arasında geçen kadim adalet tartışmasına götürmektedir. Bilindiği gibi bu tartışma Thrasymakhos’un “doğru, gücünün işine gelendir” biçimindeki adalet tanımından yola çıkmaktadır.²⁶³ Her ne kadar tartışma Sokrates’in çeşitli mantık oyunları ile Thrasymakhos’un bu savını çürüttüğü bir noktaya taşınsa da, bu tartışmadan adaletin güç ile ilişkisine dair önemli soru işaretleri baki kalmaktadır. Kos doktrininde ortaya koyulan bağlamsal adalet de, Thrasymakhos’un iddiasını doğrular bir durum yaratmaktadır. Zira KoS’un adaleti, BMGK daimi üyelerine, güçlü devletlere ve bu devletlerin müttefiklerine karşı işletilemeyen fakat zayıf devletlere karşı işletilebilen bir adalettir. Haksızlığa uğrayan belirli halklar ve insanlar için sağlanabilen, fakat kimi diğer halklar ve insanlar için sağlanamayan bir adalettir.

Suriye’de duruma özgü koşullar ve uluslararası politikaya atfedilen belirleyici rol, ‘insancıl müdahalesizlik’²⁶⁴ şeklinde ifade edebileceğimiz ahlaki paradoksu görünür kılmaktadır. Zira belirtildiği gibi insancıl müdahaleler için öne sürülen ahlaki/haklı gerekçeler, duruma özgü koşulların değil, önlenmesi gereken insani krizin, bir diğer ifadeyle insan hayatına verilen üstün değer neticesinde ‘insani acıların’ önlenmesi gerekliliğinin eylemsel boyutu olarak ortaya koyulmaktadır. Müdahalenin gerçekleşmediği örneklerde ise bu ahlaki üstünlüğü aşan, duruma özgü koşulların ortaya koyulması, hala ahlaki iddianın sürdürülmesi fakat bu iddianın müdahalesizlik durumunun meşruiyeti için kullanılması açısından ‘insancıl müdahalesizlik’ olarak adlandırılabilir. Bir diğer ifadeyle bir insani krize müdahil olunmamasına ve bu krize muhatap olan insanlar korunamıyor olmasına rağmen, hala insancıl kaygılar rol oynamaya devam etmektedir. Fakat bu kez bu insancıl kaygılar, müdahaleyi haklılaştıran koşulları değil, müdahale edilmemesine yol açan koşulları betimlemektedirler. Zira Suriye örneğinde de savunulduğu gibi, Suriye’ye yönelik olası bir insancıl müdahale Suriyeliler açısından ‘yarardan çok zarar’ getirmesi muhtemel bir müdahale olacaktır. Libya’da Libyalılar için ‘yarar getireceği’ kuşkusuz olan ve Kaddafi rejiminin bir ‘soykırım’ gerçekleştireceği ‘ihtimaliyle’ dahi uygulanabilen insancıl müdahale; Suriye’de soykırım dâhil olmak üzere sayısız mezalim ortaya çıkmış olmasına rağmen, Suriyeliler açısından ‘yarar getirmesi ihtimali zayıf’ şeklinde

²⁶³ Bkz. Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s.29-30. (I. Kitap 338c’den itibaren)

²⁶⁴ Bu paradoksu ifade eden ‘ahlaki kayıtsızlık’, ‘gayri-insancıl müdahale-etmeme’, ‘insancıl eylemsizlik’ gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

değerlendirilmektedir. Örneğin Luck Glanville'e göre Suriye, Libya'dan çok 'farklı' bir krizdir ve Suriye'de dışsal bir askeri müdahalenin 'zarardan çok yarar' getirebileceğini öngörmek çok zordur.²⁶⁵

'İnsancıl müdahalede seçicilik' ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan 'insancıl müdahalesizlik' olguları, 'duruma özgü koşulların' özünde devletler sistemine bağımlı yapısına delil oluşturmaktadırlar. Libya'da kararlılıkla ve ivedilikle, duruma özgü koşullar yeterince değerlendirilmeden gerçekleştirilen fakat Suriye'de duruma özgü koşullar değerlendirilerek gerçekleştiril(e)meyen müdahale, 'seçicilik' ve 'müdahalesizlik' çelişkileri çerçevesinde insancıl müdahalelerin devletlerin ahlaki yönelimlerinin mi yoksa devletler sisteminin çıkar merkezli klasik işleyişinin mi bir sonucu olduğunu tartışmaya açmaktadır. Seçicilik, Nicholas Wheeler ve Justin Morris'in belirttikleri gibi devletlerin çıkarlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Wheeler ve Morris'e göre devletler hayati ulusal çıkarları tehlikede olmadıkça müdahaleye yanaşmamaktadırlar. Bunun doğrudan bir sonucu olarak insancıl müdahalelerin "son derece seçici" bir biçimde gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar.²⁶⁶ Libya ve Suriye'den önceki insancıl müdahale örnekleri de aynı çelişkileri göstermektedir. Örneğin Somalili, Ruandalı ve Bosnalılar kaderlerine terk edilirlerken, Haitililer, Kosovalılar ve Sierra Leoneliler askeri müdahale ile kurtarılmaya değer görülmektedirler.

Martin Binder'in 'seçicilik' üzerine yaptığı ampirik çalışmada bulguladığı gibi, 2005 yılına kadar olan ciddi 27 insancıl krizin, yalnızca 7'sinde askeri müdahalelere başvurulmuştur.²⁶⁷ Bu bulgunun da gösterdiği gibi, uluslararası toplum insancıl krizlere yönelik olarak insancıl müdahalelere başvurmak hususunda 'oldukça seçici' davranmaktadır. Bu doğrultuda şüpheli düşünürler, genellikle seçiciliğin devletlerin ulusal çıkarlarını takip etmesinin ve uluslararası sistemdeki güç rekabetinin zorunlu bir sonucu olduğunu ifade etmektedirler.²⁶⁸ Diğer taraftan seçicilik eleştirisine yönelik iyimserlerin

²⁶⁵ Luke Glanville, "Syria Teaches Us Little about Questions of Military Intervention", (Ed. Robert W. Murray, Alasdair McKay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol, 2014, s.46.

²⁶⁶ Nicholas Wheeler, Justin Morris, "Justifying the Iraq War as a Humanitarian Intervention: The Cure is the Worse than Disease", (Ed. Ramesh Thakur, W. P. Singh Sidhu), *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*, (içinde), United Nations University Press, Tokyo 2006, s.448.

²⁶⁷ Martin Binder, "Humanitarian Crises and the International Politics of Selectivity", *Human Rights Review*, 2009, s.339.

²⁶⁸ Bkz. Thomas Franck, Nigel S. Rodley, "After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force", *The American Journal of International Law*, Vol.67, 1973, s.290; Edward N. Luttwak, "No

geliştirdikleri sav büyük ölçüde, yukarıda değinmiş olduğumuz, her insancıl krizin kendine has dinamiklerine göre değerlendirilmesi gerekliliğine dayanmaktadır.²⁶⁹ Bu anlamda söz konusu olan devletlerin birer fail olarak kasıtlı bir biçimde ‘seçici’ davrandıkları değil; ‘ihtiyatlılık’ (prudence) gereği böyle davranmak zorunda kaldıklarıdır.²⁷⁰ Nicholas Wheeler’in belirttiği gibi, “...seçicilik suçlaması her krize aynı biçimde davranılmasını gerektirmektedir fakat... insan haklarının tehdit edildiği her duruma aynı eylemle cevap vermek mümkün değildir, çünkü bir ahlaki erdem olarak ‘ihtiyatlılık’ farklı durumlara farklı cevaplar verilmesini dikte eder”.²⁷¹ Chris Brown da benzer bir biçimde “belirli bir olayın tüm koşullarını dikkate alan pratik görüşlü bir yargının” gerekliliğini ileri sürer. Brown’a göre kararlar, ilkeler ile durumun kendine has koşullarının etkileşimiyle oluşturulurlar.²⁷²

İnsancıl müdahalelerin, haklı birer müdahale biçimi olduğu iddiaları, birçok kez belirtmiş olduğumuz gibi, ‘diğerkâmlık’ ilkesi üzerinden tanımlanmaktadır. Zor durumda bulunan insanlara yardım edilmesi ödevini temellendiren bu ahlaki ilke, büyük insancıl krizlere muhatap olan insanların kurtarılmasına yönelik eyleme kaynak oluşturmaktadır. Diğerkâmlığa ilişkin sıklıkla başvuru olan ‘boğulan çocuk’ benzetmesi aydınlatıcıdır: Bu örnekte boğulma tehlikesiyle yüzleşen bir çocuk ve yüzme bilen bir görgü tanığı bulunmaktadır. Görgü tanığının, çocuğu kurtarması ahlaki bir ödev olarak ortaya konulur.²⁷³ Bu doğrultuda, insancıl müdahaleler de, hayatları tehdit altında olan insanlara yardım edilmesi gerekliliği üzerinden temellendirilmektedir. Diğer taraftan her krizin kendine has koşullarına vurgu yapan ‘ihtiyatlılık’ ilkesi ise, her durumda ‘diğerkâmlığın’ istenilen sonuçları yaratamayacağını vurgulamaktadır. Bu noktada karşımıza birbirlerinden farklı sonuçlar doğurabilen fakat zorunlu olarak birbirleriyle çatışmayan iki ahlaki ilke çıkmaktadır. Diğerkâmlık, zor durumda bulunan insanların kurtarılmasını gerektiren; ihtiyatlılık ise zor durumda bulunan insanların ancak kurtarılması mümkünse kurtarılmasını gerektiren ahlaki temellendirmeler olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ‘boğulan çocuk’ benzetmesi üzerinden ilerlersek, diğerkâmlık görgü tanığının, boğulmakta

Score War”, *Times Literary Supplement*, 14 Temmuz 2000’den aktaran Amitai Etzioni, “Sovereignty as Responsibility”, *Orbis*, Vol.50 No.1, Winter 2006, s.81.

²⁶⁹ Bkz. Chris Brown, “Selective Humanitarianism: In Defense of Inconsistency”, (Ed. Deen K. Chatterjee, Don. E. Scheid), *Ethics and Foreign Intervention*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2003, s.41; Nicholas J. Wheeler, *Saving Strangers ...*, s.48.

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ Ibid.

²⁷² Chris Brown, “Selective Humanitarianism ...”, s.45.

²⁷³ Nicholas J. Wheeler, *Saving Strangers ...*, s.49.

olan çocuğu kurtarması gerektiği ahlaki ödevini ortaya çıkarırken; ihtiyatlılık ise ancak ‘yüzmeyi biliyorsa’ kurtarması gerektiğine işaret eder. Bu doğrultuda ihtiyatlılık, diğerkâmlığın sınırlarını belirleyen bir ahlaki ölçüt işlevi görür. Bu savlar önceki bölümde ele aldığımız üzere, insancıl müdahalelerin genellikle Kant’ın kusurlu ödevleri üzerinden temellendirilmesiyle uyumludur. Zira diğerkâmlık, mutlaka gerçekleştirilmesi gereken kusursuz bir ödev olarak değil, ilgili koşullar oluştuğunda ve fail bu ödevi gerçekleştirmeye keyfi ve iradi olarak karar verdiğinde gerçekleştirilebilen kusurlu bir ödev olarak ele alınmaktadır. Fakat vakalar farklı olmasına rağmen aktörlerin aynı olması, ihtiyatlılık ilkesinin ahlaki olarak sorunlu bir ilke olduğuna işaret etmektedir. Zira bu, yine boğulan çocuk benzetmesi üzerinden, aynı kişinin bir vakada boğulan çocuğu kurtardığı fakat diğer bir vakada boğulma tehlikesi içerisinde olan bir başka çocuğu ‘yüzmeyi bilmediğini iddia ederek’ kurtarmadığını göstermektedir. Zira Libya örneğinde Obama, Sarkozy ve Cameron olimpik yüzücüler gibi hızla, boğulmakta olan Libya halkının imdadına yetişirlerken; aynı olimpik yüzücüler, Suriye örneğinde yüzmeyi bilmediklerini ya da denizin çok dalgalı olduğunu iddia etmektedirler.

İhtiyatlılık ilkesi aynı zamanda insancıl müdahalelerin önemli dayanaklarından birini oluşturan ‘faydacı’ anlayışın bir ürünüdür. Zira ihtiyatlılık, bir insancıl müdahalenin olası sonuçlarına ilişkin değerlendirmenin sonucunda ortaya çıkmaktadır. İnsancıl müdahalenin hayatları tehlikede olan insanlar için olumlu sonuç yaratıp yaratmayacağı, müdahale kararı üzerindeki öncelikli belirleyendir. Bu çerçevede ihtiyatlılık ve dolayısıyla faydacılık insancıl müdahalelerin neden seçici bir biçimde uygulandığını ‘ahlaki’ olarak açıklamış olmaktadır. Önceki bölümde kısaca yer verdiğimiz gibi ‘ihtiyatlılık’, haklı savaş geleneği içerisinde ‘başarı için makul beklentinin bulunması’ koşuluyla ifade edilmiştir. Bu ilke KoS doktrininde de insancıl müdahalenin haklı olarak gerçekleştirilmesi için ortaya atılan 6 ölçütten birini oluşturmaktadır. Bu ölçüte göre KoS çerçevesinde insancıl koruma amaçlı bir insancıl müdahale, “müdahale neticesinde insan hakları ihlallerinin sona ereceğine dair makul beklentilerin bulunması” (reasonable prospects) halinde haklı olarak gerçekleştirilebilecektir.²⁷⁴

Seçicilik eleştirisi, ahlaki olarak ihtiyatlılık ve faydacılıkla cevaplanıyor olmakla birlikte, insancıl müdahaleler yalnızca ahlaki alanda gerçekleşmemektedirler. Ahlaki alanın yanında hukuki ve politik boyutları da bulunmaktadır. Uluslararası hukuk açısından, bir

²⁷⁴ ICISS Raporu, s.32

önceki bölümde incelediğimiz üzere, insancıl müdahale bir ‘hak’ olarak tanınmış değildir. İnsancıl müdahalelerin yasallığı ancak BMGK’nin bir insancıl krizi “uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit olarak” değerlendirdiğinde sağlanabilecektir. Fakat uluslararası barış ve güvenliğe tehditlerin düzenlendiği BM Şartı’nın “Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler” başlıklı VII. Bölümünde insancıl müdahalelerle ilgili herhangi bir ölçüt belirlenmiş değildir. Dolayısıyla insani krizler, her ne kadar çeşitli örneklerde BMGK tarafından uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturur biçimde değerlendirilmiş olsa da, standart ölçütleri olan bir uygulamaya işaret etmemektedir. Bu çerçevede neyin bir insani krizi oluşturduğu, hangi krize müdahil olunmasının doğru olduğu, kimin müdahale edeceği, müdahalenin nasıl yürütüleceği gibi hususlarda başvurulabilecek hukuki standartlar bulunmamaktadır. Bu durum insani krizlere yönelik yaklaşımlarda tamamen BMGK’nin ve müdahaleci devletlerin keyfi değerlendirmelerinin rol oynayacağına işaret etmektedir. Diğer taraftan genel olarak uluslararası hukuka yöneltilen temel eleştirilerden biri, uluslararası alanda hukukun üstünlüğünün tanınmıyor olmasıdır. Lori Fisler Damrosch’un belirttiği gibi “uluslararası hukuk eleştirileri, kuralları seçici bir biçimde uygulanan ve büyük güçlerin tercihleri ile uyumlu bir biçimde belirlenen bir sistemin ‘hukuk’ olarak adlandırılmayacağı” şeklindedir.²⁷⁵ Damrosch’a göre her duruma aynı şekilde davranılması gerekliliğini sağlayacak olan ‘ilkesel’ tavır çok önemlidir. Zira “eğer uluslararası ilişkiler devlet çıkarları ve güç politikalarının ötesinde hukukun üstünlüğünün arzulandığı bir duruma evrilecekse” ilkesellik hayati önem taşımaktadır.²⁷⁶ Fakat yukarıda da ele aldığımız gibi, 2005 yılında Dünya Zirvesi Sonuç Kararı, KoS doktrini için standartlar oluşturmak yerine, ‘duruma uygun temelde’ (case by case basis) uygulanacağına işaret etmiştir. Genel Kurul tarafından kabul edilen, dolayısıyla yasal bağlayıcılığı dahi bulunmayan bu belgeyle dahi, devletlerin KoS için yasal standartlar oluşturmak noktasında istekli olmadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hukuksal açıdan bakıldığında, insancıl müdahalelerin ‘ilkesel’ olmayan bir biçimde, müdahaleci devletlerin keyfi değerlendirmeleri doğrultusunda uygulanacağı anlaşılmaktadır.

Politika açısından ise, yukarıda da vurguladığımız gibi, uluslararası politikanın klasik işleyişi duruma özgü koşulların önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Ahlaki olarak nasıl

²⁷⁵ Lori Fisler Damrosch, “The inevitability of selective response? Principles to guide urgent international action”, (Ed. Albrecht Schnabel, Ramesh Thakur), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship*, (içinde), United Nations University Press, Tokyo 2000, s.405.

²⁷⁶ Ibid.

temellendirilirse temellendirilsin, bir insancıl krizin kendine has koşulları, uluslararası politikanın kendine has dinamiklerinden bağımsız değildir. İnsancıl krizleri ortaya çıkaran nedenlerde olduğu gibi, insancıl krizlere müdahil olunması noktasındaki kararlarda da uluslararası politika önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası politika, Soğuk Savaş sonrası iklimde liberal anlayışların hâkim konumu sebebiyle normatif bir çerçeveye betimleniyor olsa da, geleneksel olarak devletlerin çıkarlarını azamileştirmek için mücadele ettikleri bir alan olarak resmedilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yıllardan günümüze yaşanan gelişmeler, geleneksel anlayışın hala uluslararası politikayı açıklamada işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır. Zira liberal iyimserlerin betimlediği gibi Soğuk Savaş sonrası uluslararası politika, jeo-politik rekabetin geri plana itildiği ve savaşların yaşanmadığı bir duruma evrilmemiştir.²⁷⁷ İncelediğimiz Suriye örneği de, ABD, Rusya, Çin, İran, Türkiye gibi birçok büyük ve orta ölçekli gücün mücadele ettiği bir uluslararası rekabet alanına dönüşmüş ve bu durumun önemli bir örneğini oluşturmuştur. Dolayısıyla bugün de hala devlet çıkarları, devletlerin kararlarında önemli/öncelikli bir rol oynamaya devam etmektedir. Bu doğrultuda iyimserlerin 'ihtiyatlılık' olarak tarif ettikleri seçici insancıl müdahaleler, özünde devletlerin bilinçli olarak çıkarlarına öncelik verdikleri 'seçici' eylemler olarak da görülebilirler. Diğer taraftan bu durum, daha önce ele almış olduğumuz 'niyetler' tartışmasından bağımsız değildir. Devletlerin insancıl müdahaleleri gerçekleştirirken, gerçekte hangi niyetlerle hareket ettikleri içinden çıkılması güç bir tartışma yaratmaktadır. Birçok iyimser düşünür de bu noktada, devletlerin çıkarlarının yanında insancıl niyetlere de sahip olabileceği noktasında görüşler ileri sürmektedirler. Seçicilik durumunun savunmasını yapan Chris Brown da bu doğrultuda, devletlerin tamamen çıkarsal ya da tamamen diğerkâm niyetlerle hareket edemeyeceğini, bunların bir arada bulunmasının devletlerin diğerkâm eylemlere girişemediklerine delil olamayacağını savunmaktadır.²⁷⁸

Özetlemek gerekirse, insancıl müdahalelerde seçici uygulamalar, devletlerin ihtiyatlılığının mı yoksa çıkarsal tercihlerinin mi sonucu olduğu fark etmeksizin, insancıl müdahale uygulamalarının önemli bir gerçekliğini oluşturmaktadır. Bu gerçeklik uluslararası politikanın kendine has dinamiklerinden ayırt edilemez. Bugün Suriye'nin içinde bulunduğu insani kriz ve uluslararası toplumun bu krizdeki rolü göz önünde

²⁷⁷ Bkz. Walter Russell Mead, "The Return of Geopolitics: The Revenge of the Revisionist Powers", *Foreign Affairs*, May/June 2014. <<https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2014-04-17/return-geopolitics>> (22.12.16)

²⁷⁸ Chris Brown, "Selective Humanitarianism ...", s.46.

bulundurulduğunda uluslararası politikanın etkileri açık bir biçimde görünür durumdadır. Krizin başlangıcından bugüne ABD ve Rusya başta olmak üzere birçok devlet krize müdahil olarak çeşitli etkiler yaratmışlardır. Rusya açık bir biçimde Esad rejimine destek olurken; ABD ise muhalif güçleri silahlandırmak yoluna gitmiştir. Tarafların büyük güçler tarafından silahlandırılması, Suriye'deki iç-savaşı alevlendiren ve insani kriz koşullarını derinleştiren bir etki yaratmıştır. Marc Lynch'in belirttiği gibi genel olarak iç-savaşlarda taraflara dışsal destek sağlanması, "çatışmaları uzatan ve daha kanlı hale getiren" bir etki yaratmaktadır.²⁷⁹ Schulhofer-Wohl bu çerçevede, Suriye'de de muhalefete yapılan dış yardımların, muhalefet güçlerinin savaşma kabiliyetlerini arttırdığını ve Esad güçleri karşısında tutunabilmelerini mümkün hale getirdiğini vurgulamaktadır. Fakat bu durum savaşın uzamasının da önemli sebeplerinden birisidir. Zira muhalefete verilen destek Esad güçlerini mağlup edecek şekilde dengeyi bozmaya yeterli olmamıştır.²⁸⁰ Lynch'e göre Suriye'de "başlangıçta barışçıl olan gösteriler, tüm taraflara yapılan dış müdahaleler silsilesi ile alevlenerek dünyanın en kanlı iç savaşına dönüşmüştür". Bu bağlamda Lynch, Suriye'nin dışarıdan bir müdahale için son derece olumsuz koşullar taşıdığını ifade etmektedir. Buna göre büyük ölçüde parçalanmış bir muhalefet ve potansiyel destekçi bulunmaktadır. Ayrıca "dış aktörler çatışmayı hiddetlendirmeye yetecek fakat savaşı kesin olarak nihayete erdirmeye yetmeyecek kadar duruma müdahil olmaktadır".²⁸¹

Suriye krizine yönelik tüm bu dışsal müdahalelerin, Suriye'deki insancıl krizi sonlandırmak gibi bir kaygı taşıdığını söyleyebilmek güçtür. İnsancıl kriz koşullarını derinleştiren tüm müdahaleler, müdahil güçlerin Suriye'de kendi istedikleri çözümü dayatmak iradelerinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla devletlerin 'insancıl' kaygılara sahip olduklarını ya da çıkarları yanında insancıl kaygılara da sahip olduklarının ifade edilmesi, en azından Suriye örneği esas alındığında, pek mümkün görünmemektedir. Daha ziyade Suriye, açık bir biçimde klasik uluslararası politikanın güç rekabetinin yaşandığı ve bu rekabetin faturasının her zaman olduğu gibi ilgili devletin halkına ödetildiği bir örnek oluşturmaktadır. Uriel Abulof'un temas ettiği gibi, Suriye "yeni ve asil Koruma Sorumluluğu yerine, güç mücadelesiyle şekillenen asırlık dünya politikası" tarafından

²⁷⁹ Marc Lynch, "The Political Science of Syria's War", *Foreign Policy*, 19 Aralık 2013. <<http://foreignpolicy.com/2013/12/19/the-political-science-of-syrias-war/>> (23.12.16)

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ Ibid.

belirlenmektedir.²⁸² Libya ile kıyaslamalı olarak bakıldığında, incelediğimiz üzere son derece kuşkuolu olsa da, Libya’da işlerliği iddia edilen KoS, Suriye’de uluslararası politikanın kendine has dengeleri sebebiyle işleyemez hale gelmiştir. Bu doğrultuda Libya örneği açısından da aynı uluslararası politik dengelerin, Kaddafi rejiminin devrilmesiyle sonuçlanan ‘insancıl’ müdahaleye izin verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla KoS’un ‘ilkesel’ olmaktan ziyade, ‘bağlamsal’ olarak uygulanan ve ‘araçsal’ bir işlev gören bir insancıl müdahale doktrini inşa ettiğini vurgulamak önemlidir.

Justin Morris, Libya ve Suriye örneklerinin garip bir paradoksa yol açtığını ifade etmektedir: “Libya’da kısmi olarak KoS’a atıfla oluşturulmuş olan politika, kavramın içsel tehlikelerini göstermiş, Libya’daki KoS eylemiyle bağlantılı olarak Suriye hakkındaki BMGK tartışmaları ise eylemsizliği haklılaştırmak için kullanılmıştır”.²⁸³ Thakur da bu doğrultuda, Libya’da ortaya çıkan sorunların ve bu sorunların devletler arasında yarattığı anlaşmazlıkların faturasını Suriyelilerin ödediği kanaatindedir.²⁸⁴ Fakat önemle belirtmek gerekir ki, KoS’un sahip olduğu çelişkiler yalnızca Libya’daki uygulama sorunlarından ibaret değildir. Suriye’deki çözümsüzlük yalnızca belirli bir durumda BMGK’de kullanılan ‘veto’ ile açıklanamayacaktır. Zira BMGK daimi üyelerine tanınmış üstün veto ayrıcalığı, uluslararası politika açısından yeni bir olgu değildir. Rusya ve Çin’in Suriye hususunda BMGK’de veto haklarına başvurmaları, yalnızca KoS doktrininin Libya’da yanlış saiklerle uygulanmasından, bir diğer ifadeyle insancıl koruma görevini aşip, rejim değişikliğine yönelmesinden ileri gelmemektedir. Bu durum aslında, insani krizlere yönelik uluslararası toplum tepkilerinin, insancıl koruma biçiminde muğlak olarak tanımlanmış olan KoS doktrini yerine, hala klasik güç rekabeti unsurlarıyla örüldüğünü göstermektedir. Zira birçok kez altını çizdiğimiz üzere KoS, uluslararası politikayı belirleyen sistemik özellikleri gündemine almak ve bunlar yerine yenilerini önermek yerine, bu sistem içerisinde uygulanabilir olabileceği düşünülen bir kavramsallaştırmaya gitmiştir.

Daha önce ifade edildiği gibi KoS doktrini, ICISS komitesi tarafından insancıl müdahalelerin devletler sistemine bağımlı yapısının yarattığı bu çelişkilerin aşılabilmesi/uzlaştırılabilmesi amacıyla önerilmiştir. Ramesh Thakur’a göre insancıl müdahalenin aksine KoS doktrini, ICISS tarafından “zulümlere uğrayan kurbanların

²⁸² Uriel Abulof, “Behemoth vs. Leviathan: RIP R2P?”, *E-International Relations*, 6 Ocak 2016. <<http://www.e-ir.info/2016/01/06/behemoth-vs-leviathan-rip-r2p/>> (23.12.16)

²⁸³ Justin Morris, “Libya and Syria: R2P and the Spectre of the Swinging Pendulum”, *International Affairs*, Vol.89 No.5, 2013, s.1277.

²⁸⁴ Ramesh Thakur, “R2P After Libya ...”, s.61.

ihtiyaç ve çıkarlarını, müdahale eden devletlerin” çıkarlarının önüne koymak niyetiyle hazırlanmıştır. “İnsancıl müdahale, müdahale eden devletlerin perspektif, seçenek ve önceliklerini” esas alırken, KoS “kurban ve insan merkezli”²⁸⁵ olma özelliği taşımaktadır.²⁸⁶ Fakat KoS doktrininin ilk askeri müdahale uygulaması olan Libya, durumun ICISS raporunda ortaya koyulan ideale yaklaşmadığını göstermektedir. Thakur da bu doğrultuda, “insancıl müdahalenin KoS olarak yeniden tasarlanmasının en azından askeri güç kullanımının meşru amaçları çerçevesindeki uluslararası görüş birliğini yeniden kurduğunu; fakat 2011’de Libya’da KoS’un Üçüncü Sütunu olan askeri araçların ani kullanımıyla KoS etrafındaki küresel görüş birliğinin sağlam ve dirençli olmaktan çok zayıf ve kırılabilir olduğunu gösterdiğini” belirtmektedir. Ayrıca, Libya örneğinin “bir KoS müdahalesinin, uluslararası kabule ulaşsa dahi, diğer herhangi bir tip dış müdahaleden daha fazla başarı garantisi sunmadığının ispatı olduğunu” vurgulamaktadır.²⁸⁷ Nitekim Suriye örneğinde ortaya çıkan ‘insancıl müdahalesizlik’ durumu da, KoS’un ‘zulümlere uğrayan kurbanların ihtiyaç ve çıkarlarını, müdahale eden devletlerin’ çıkarlarının önüne koymak noktasında geçmişe oranla herhangi bir değişim yaratmadığının açık kanıtını oluşturmaktadır. Mevcut uluslararası politika, aynen süregeldiği gibi, ‘insanların’ değil ‘devletlerin’ öncelendiği bir uluslararası sistem üzerinde işleyişini sürdürmektedir. KoS ise bu sistemin revize edilmesini salık vermek yerine, yalnızca devletlerin egemenlik haklarına ‘sorumluluk’ kavramını eklemeyerek ‘uygulanabilirlik’ adına ‘ilkeselliği’ uluslararası politikanın inisiyatifine bırakmaktadır.

4. Libya ve Suriye Örnekleri Işığında Genel Değerlendirme

Libya ve Suriye örneklerinin insancıl müdahale ve KoS doktrini açısından yarattığı çelişkiler ICISS raporunun hazırlanması sırasında ortaya çıkan çelişkilerle benzerlik göstermektedir. Bu çerçevede Ramesh Thakur’un, ICISS raporunun hazırlanması sırasında hükümet temsilcileri, medya ve sivil toplum önderleri gibi birçok katılımcının katkılarını dayanarak insancıl müdahalenin temel sorunlarına ve bunların çözümlerine ilişkin yaptığı

²⁸⁵ Çalışmanın sınırlılıkları içerisinde yer verilmeyen, insan hakları anlayışının kurban merkezli olarak inşa edilmesi noktasında getirilen bir eleştiri için bkz. Alain Badiou, *Etik*, (çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2013, s.21-32.

²⁸⁶ Ramesh Thakur, “R2P After Libya ...”, s.65.

²⁸⁷ Ibid, s.73.

sekiz tespit KoS doktrininin neden klasik insancıl müdahaleden herhangi bir fark ortaya koyamayacağını iyi bir biçimde özetlemektedir:²⁸⁸

1. İnsancıl sözcüğü, hiçbir şekilde savaş ile ilişkilendirilmemelidir. İnsancılık iyi, müdahalecilik ise kötüdür; dolayısıyla “insancıl müdahale” iyi ile kötünün evliliğidir.
2. BM Şartı yalnızca meşru-müdafaa ve uluslararası barış ve güvenliğin tesisi ve sürdürülmesini güç kullanımı için meşru zemin olarak tanımaktadır. Ahlaki gerekçelerle güç kullanımı tehlikelidir ve fiili etkileriyle ters bir etkiye sahiptir: ülke içindeki savaşan tarafları, çatışmanın uluslararasılaşması umuduyla sorumsuz ve katı davranışlar sergilemeye cesaretlendirebilir, ya da kendi çıkarları için yasallık paravanını istismar etmelerini doğurarak müdahaleleri kolaylaştırabilir. Her ikisi de büyük-çaplı ölümlerin nedeni olabilir ya da bunların sürmesine sebebiyet verebilir.
3. “İnsancıl müdahalelere” hayat veren Batılı insan hakları kavramı içsel bir tutarsızlığa sahiptir: Bireysel insan hakları her nasılsa, aynı zamanda bütün bir ulusun egemen bir varlık olarak kolektif haklarının meşruiyeti hala yadsınırken, gizemli bir biçimde kolektif haklara (insan topluluklarının korunması) dönüşür.
4. Tutarsız uygulamalar, çifte standartlar ve Batı devletlerinin insan haklarının korunmasındaki çıkarlarının ikircikli doğası, soylu ilkelerin sıklıkla hegemonik çıkarlar için kullanışlı bir paravan işlevi gördüğünü göstermektedir.
5. Batı müdahalelerinin sonuçları her zaman yararlı olmamakta ve zaman zaman krizleri tırmandırmaktadır.
6. Askeri güç kullanımının hukuki bir biçimde yetkilendirebilecek olan merkezi ve vazgeçilemez kurum BM’dir.
7. Müdahaleler, dış politik seçenekleri dayatmanın (rejim değişikliği gibi) vesilesi olamazlar. Müdahaleyi meşrulaştıran olgular soykırım ve kitlesel katliam gibi dehşet verici suçlar olmak üzere sıkı bir biçimde daraltılarak, her zaman son çare olarak uygulanmalı, geçici olmalı, politik tarafsızlık ve yerel politik çekişmelere karşı yansızlık ilkelerince yönetilmelidir.
8. Müdahaleciler, müdahale edilen devletin toprak bütünlüğüne saygı göstermeli ve onu garantiye almalıdırlar.

Thakur’un ilk tespiti, daha önce de belirttiğimiz gibi, insancıl müdahalenin kendi bünyesinde taşıdığı ahlaki çelişkiyi vurgulamaktadır. Zira ahlaki olarak, genellikle insan ölümlerini durdurmak, insani acılara son vermek, insan hakları ihlallerini önlemek gibi gerekçelerle gerçekleştirilen insancıl müdahaleler, aynı zamanda bir savaş başlatması sebebiyle kendisi de ölümlere, acılara ve ihlallere sebebiyet verebilmektedir. Josephine Petersen ve Boris Maksimovic’in belirttikleri gibi “[i]nsancıl askeri müdahale bir savaştır.

²⁸⁸ Ibid, s.65-66.

Uçaklardan insanlara ekmek atmak... değildir. Bir bombalama eylemidir ve sonuçta ölümlere neden olur".²⁸⁹ Bu anlamda daha önce de değindiğimiz üzere, kimi düşünürler insancıl müdahalenin ahlaki olarak çelişkili olduğunu vurgulamaktadırlar. Örneğin Eric A. Heinze'nin belirttiği gibi, "insan refahını korumak veya geliştirmek için askeri cebrin kullanımı tutarsız bir ahlaki eklemleme içerir görünmektedir".²⁹⁰ Yukarıda incelediğimiz gibi Libya örneğinde de, daha önceki örneklerde olduğu gibi, insancıl müdahalenin yoğun hava bombardımanları sebebiyle yıkım ve sivil ölümlerine neden olduğu görülmektedir. Yine ortaya çıkan sonuçlar, müdahalenin amaçlanan iyiliklerden ziyade kötülük doğurduğudur. Wheeler ve Morris'in Irak savaşı için belirttikleri gibi, Libya örneğinde de "çare hastalıktan beterdir".²⁹¹

Thakur'un ikinci tespiti, ahlaki amaçlarla güç kullanımının olumsuz etiklerini ortaya koymaktadır. Daha önce ele aldığımız gibi komüniteryanlar tarafından sıklıkla vurgulanan, insancıl müdahalelerin mevcut devletler sisteminin egemen-eşitlik ve müdahale-etmeme sütunlarına dayanan işleyişini sarsabileceği iddiası ciddiye alınması gereken bir iddiadır. 2008 yılında Rusya, Güney Osetya'yı işgali sırasında açıkça KoS doktrinine atıfta bulunmuştur.²⁹² Batı'nın uluslararası rakibi olarak kabul edilebilecek bir ülkenin KoS'a atıfta işgalini meşrulaştırmaya çalışması, doktrinin yalnızca Batı tarafından değil, rakipleri tarafından da keyfi olarak uygulanabileceğini ve ciddi çatışma riskleri barındırabileceğini göstermektedir. Oysa her ne kadar ciddi reformlara ihtiyacı bulursa da, BM sistemi uluslararası sistem için egemen-eşitlik ve müdahale-etmeme çerçevesinde bir düzen oluşturmaktadır. Bu çerçevenin dışına çıkabilen insancıl müdahaleler, hâlihazırda sorunlu bir işleyişe sahip bu sistemi tamamen ortadan kaldırabilme ve ciddi düzensizlikler doğurabilme potansiyeli taşımaktadır. Hans Köchler bu hususta şunları söylemektedir:²⁹³

Askeri eylemler idealist söylemlerle haklı çıkarılmaya çalışılsa da, uluslar arasında barış içinde bir arada yaşamayı sağlayan normlar sistemi – yani asıl olarak 'uluslararası alanda hukukun üstünlüğü' adı verilen sistem-, uluslararası ilişkilere eski jus ad bellum ile aynı anlama gelen yeni bir unsurun girmesi halinde yavaş yavaş çürümekle kalmayacak, sonunda yıkılacaktır.

²⁸⁹ Sahra-Josephine Hjorth Petersen, Boris Maksimovic, "Humanitarian–Military Intervention: An Oxymoron or a Necessary Means to Obtain Peace?", *Humanity in Action*, <<http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/383-humanitarian-military-intervention-an-oxymoron-or-a-necessary-means-to-obtain-peace>> (21.07.16)

²⁹⁰ Eric A. Heinze, "The Moral Limits of Humanitarian Intervention: Reconciling Human Respect and Utility", *Polity*, Vol.36 No.4, 2004, s.543-544.

²⁹¹ Bkz. Nicholas Wheeler, Justin Morris, "Justifying the Iraq War ..."

²⁹² Gareth Evans, "Russia, Georgia and the Responsibility To Protect", *Amsterdam Law Forum*, Vol.1 No.2, 2009. <<http://amsterdamlawforum.org/article/view/58/115>> (21.07.16)

²⁹³ Hans Köchler, *Küresel Adalet mi ...*, s.450.

Ayrıca Thakur'un tespitinde de belirtildiği üzere insancıl müdahalelerin, çatışan taraflara çatışmaları uluslararasılaştırma olanağı verebilecek olmasından dolayı da ahlaki riskler taşıdığı vurgulanmalıdır. Bu iddia Alan J. Kuperman'ın "İnsani Müdahalenin Ahlaki Tehlikesi" isimli meşhur makalesinde ele almış olduğu bir konudur. Kuperman'a göre insancıl müdahale ve KoS normlarının yükselmesi, karışıklık içindeki ülkelerde isyancıların insancıl müdahalelerin kendilerine destek vereceğine güvenerek çatışmaları arttırmalarına neden olabilmektedir. Böylece insancıl müdahalelerle, istenmeden de olsa çatışmalara zemin kazandırılmakta ve çatışmaların artmasına sebebiyet verilebilmektedir.²⁹⁴ Kuperman, Libya ve Suriye'ye ilişkin olarak da 'ahlaki tehlikenin' ortaya çıktığını savunmaktadır. Kuperman'a Libya'da insancıl müdahalenin gerçekleşebileceğine yönelik haberlerin ve söylemlerin ortaya çıkmasıyla birlikte isyancılar müdahale beklentisi içerisine girmişlerdir. Nitekim 28 Şubat'ta isyancıların liderlerinden Mustafa Abdül Celil, Kaddafi'nin durdurulması için hava ambargosunun uygulanmasını istediklerini beyan etmiştir.²⁹⁵ Kuperman ayrıca, Libya'ya gerçekleştirilen müdahalenin, Suriye'de Esad rejimine karşı savaşan gruplarda Suriye'ye de müdahale edileceği beklentisini yarattığını vurgulamaktadır. Kuperman'a göre bu beklenti isyancıları cesaretlendirerek çatışmaları tırmandırmış ve Suriye'de ölümlerin artmasına sebebiyet vermiş olabilir.²⁹⁶

Thakur'un üçüncü tespiti, insancıl müdahalenin insan hakları boyutuyla ilgilidir ve önemli birçok çelişkiyi vurgulamaktadır. Öncelikle bu tespitte ilk vurgulanan anlamıyla, Batı'nın evrensel insan hakları anlayışının bireysel ve siyasal hakları, ekonomik, kültürel ve kolektif haklara öncelikle, fakat insancıl müdahale söz konusu olduğunda kolektif haklara vurgu yapmasıdır. Evrensel insan hakları anlayışına yöneltilecek temel eleştirilerden biri bireysel hakların kolektif haklara; siyasal hakların ise ekonomik haklara üstün tutuluyor olmasıdır.²⁹⁷ 'Asyalı Değerler'²⁹⁸ ve 'ASEAN Yolu'²⁹⁹ gibi Asya'dan yükselen

²⁹⁴ Bkz. Alan J. Kuperman, "The Moral Hazard of Humanitarian Intervention: Lessons from the Balkans", *International Studies Quarterly*, Vol. 52, No.1, 2008, s.50-51.

²⁹⁵ Alan J. Kuperman, "A Model Humanitarian Intervention? ...", s.123-124.

²⁹⁶ Ibid, s.131-132.

²⁹⁷ Bkz. Jack Donnelly, *Universal Human Rights ...*, s.64-65.

²⁹⁸ Bkz. Xiaorong Li, "Asian Values and Universality of Human Rights", (Ed. Patrick Hayden), *The Philosophy of Human Rights*, (içinde), Paragon, Michigan 2001, s.397-408.

²⁹⁹ ASEAN Yolu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Çağrı Emin Demirbaş, Gülşen Aydın, "Bir Örgütlenme Çerçevesi Olarak 'ASEAN Yolu'nun Başarısı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:10 Sayı:37, 2014, s.71-107. ASEAN Yolu çerçevesinin evrensel insan haklarına yönelttiği eleştiriler için bkz. William J. Jones, "Universalizing Human Rights the ASEAN Way", *International Journal of Social Sciences*, Vol.3 No.3, 2014, s.72-89.

eleştirilerde bu tema önemli bir yer tutmaktadır. Bu itirazların ortak noktası kalkınma gerçekleştirilmeden bireysel özgürlüklerin tanınmasının ve demokrasinin tesis edilmesinin, kalkınma çabalarını olumsuz etkileyeceği iddiasıdır. Buna göre Batı devletleri de tarihsel süreçleri içerisinde önce kalkınmalarına odaklanmışlar, daha sonra insan hakları ve demokrasi süreçlerini devreye sokmuşlardır. Ayrıca Batı, kendi benimsemiş olduğu değerler çerçevesinde birey haklarını ön plana çıkarmayı tercih ederken, Doğu toplumlarının kolektif değerleri önceleyen toplumsal yapılarını dikkate almamaktadır. Bu çerçevede kendi değerlerini diğer toplumlara zorla dayatmayı tercih etmektedir. Bu çerçevede Asyalı Değerler ve ASEAN Yolu gibi görüşler, değerlerin evrenselliğinden ziyade kültürel göreceliğine vurgu yapmaktadır.³⁰⁰ İnsancıl müdahale, bu itirazlarda dile getirilen dayatmaların son noktasını oluşturmaktadır. Diğer yandan Thakur'un tespitinde de vurguladığı gibi, insancıl müdahalelerde bireysel ve siyasal hakların yanında, toplumsal haklara da vurgular bulunmaktadır. Halkların korunması biçiminde ortaya çıkan bu kısmi çelişki, halkların self-determinasyon haklarının tanınması, özgürleşim süreçlerine yardım edilmesi gibi veçhelerle kendini göstermektedir. Fakat bu çerçevede ele alınabilecek daha büyük bir çelişki, insancıl müdahaleciliğe yönelik anlayışın büyük ölçüde Batı'nın diğer hak gruplarına göre üstün bir değer atfettiği bireysel ve siyasal hak kategorilerine odaklanıyor olmasıdır. İnsan hakları ihlalleri çerçevesinde 'temel haklar' başlığı altında ve bilhassa da yaygın 'yaşam hakkı' ihlalleri insancıl müdahalelerin meşruluk temelini oluşturuyor görünmektedir. Ayrıca bu yaşam hakkı ihlallerinin 'demokrasi yoksunluğu' olarak tarif edebileceğimiz bir açıklamayla gerekçelendirilmesi ve tüm bu kötülüklerin totaliter rejimlerden kaynaklandığı ön kabulü ya da varsayımı söz konusudur. Liberalizmin düşünsel temelleriyle uyumlu olan bu varsayımlar, dünyada çözüm bekleyen ve diktatoryal rejimlerin sebep olduğu ölümlerden daha fazla insan kaybına yol açan açlık, temiz içme suyuna ulaşamama, salgın hastalıklar, tıbbi yardıma ulaşamama, çocuk ölümleri v.b. gibi sorunların ikincil plana atılmasına yol açıyor görünmektedir.³⁰¹ Bu sorunların kaynağı olarak görülen neo-liberal politikalar ve küresel eşitsizlikler ise adil bir dünyanın oluşturulması için birincil öncelikli sorun kaynakları olarak ele alınmak yerine, dünyadaki

³⁰⁰ Bkz. Jack Donnelly, *Universal Human Rights ...*, s.107-123.

³⁰¹ "Know Your World: Facts About Hunger And Poverty", *The Hunger Project*. <<http://www.thp.org/knowledge-center/know-your-world-facts-about-hunger-poverty/>> (22.08.16)

tüm adaletsizliklerin diktatoryal rejimlerden, siyasi hak ve demokrasi yoksunluklarından kaynaklandığı anlayışı ortaya konularak en büyük adaletsizliklerin üzeri örtülmektedir.³⁰²

Thakur'un dördüncü tespiti, yukarıda da ele aldığımız gibi, insancıl müdahale uygulamalarının devletlerin çıkarlarından bağımsız değerlendirilemeyecek olan 'politik' doğası ile ilgilidir. Çifte standartlar, seçici uygulamalar, insancıl müdahalesizlik devletlerin insani krizlere karşı 'ahlaki' olarak tutarlı bir tavra sahip olmadıklarının göstergeleridir. Her krizin kendine has özelliklerine yapılan vurgularla müdahalesizlik durumlarının meşrulaştırılmaya çalışılması, devletler arası jeo-politik gündemin ve dolayısıyla devlet çıkarlarının belirleyiciliğinin kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede insancıl müdahaleler, gerekçelendirildiği ahlaki değerler sistemine ait olmaktan çok, klasik devletler sisteminin güç/çıkâr rekabetine ait uygulamalar olarak görülmek durumundadırlar. Zira insancıl müdahalelerin dayandırıldığı ahlaki temeller, öncelikle diğerkâmlık ve bir şeyler yapılması gerekliliği üzerinden oluşturulduğu için bir insani krizde yardıma muhtaç insanlara yardım edilirken, bir başkasında insanların kaderlerine terk edilmesi neyin ahlaki olduğunun devletlerin keyfi değerlendirmelerine bırakılması anlamına gelmektedir. Hans Köchler de bu çerçevede şu değerlendirmeleri yapmaktadır:³⁰³

Güç politikasının genel çerçevesi içinde, [insancıl müdahalenin] münhasır olarak ilgili müdahaleci güç(ler)in çıkarlarına göre uygulanacağı açıktır. Güç politikası alanı dışında uygulanması, insancıl müdahalede bulunanlar tarafından sık sık iddia edildiği gibi 'tamamen ahlak' düzeyinde olsa bile, mümkün değildir. İster tek taraflı ister bölgesel ister çok taraflı düzeyde uygulansın, herhangi bir insancıl müdahale eylemine, ancak onu başlatan güç(ler)in çıkarlarına uygunsuz karar verilebilecektir. Ahlaki normlar, sadece daha önce ulusal çıkar temelinde verilmiş olan kararın meşrulaştırılması için bir araç olarak hizmet etmektedir.

Daha önceki örneklerde olduğu gibi, Libya ve Suriye örnekleri de bu tespitlerin doğrulanması noktasında deliller sunmuştur. Libya'ya yönelik olarak henüz insani krizin boyutlarına ilişkin belirgin bir tablo ortaya çıkmamışken kararlı ve hızlı bir biçimde müdahale kararı alan devletler, Suriye'de muazzam boyutlara ulaşmış olan insani krize yönelik müdahale kararı alamamışlardır. Aidan Hehir'in de belirttiği gibi "Suriye örneği, krizlere karşı geliştirilen uluslararası tepkilerin hala ilkelerden ziyade çıkarlar ve jeo-politik tarafından belirlendiğini göstermektedir".³⁰⁴

³⁰² Bkz. Anne Orford, *Reading Humanitarian Intervention ...*, s.110-125; Erdem Denk, "Güle Güle Uluslararası Hukuk...", s.7-8.

³⁰³ Hans Köchler, *Küresel Adalet mi ...*, s.439-440.

³⁰⁴ Aidan Hehir, "The Permanance of Inconsistency ...", s.158.

Thakur'un beşinci tespiti, insancıl müdahalelerin amaçlanan olumlu sonuçları ortaya çıkarmak yerine krizleri tırmandırabildiği ve olumsuz sonuçlara yol açabildiği yolundadır. Önceki başlıkta Libya örneğine ilişkin incelediğimiz gibi insancıl müdahalelerin, 'faydacı' mantıkla savunulduğunun aksine, olumsuz sonuçlar yaratabilme potansiyeli yüksektir. Daha önce de belirtildiği gibi insancıl gerekçelere dayandırılıyor olsa da, insancıl müdahale, bir askeri müdahaledir, yani savaştır. Alex De Waal, insancıl 'müdahale' sıfatının yakıştırılarak savaşın gerçekliğinin üzerinin örtülmesini "hüsn-i talil" olarak görmektedir.³⁰⁵ Oysa savaş, hangi gerekçeyle veriliyor olursa olsun, yıkıcı ve öldürücü bir eylem biçimi olarak 'iyilik' ile değil 'kötülük' ile ilişkilendirilebilecek bir hadisedir. Michael Walzer da, bu doğrultuda savaşın bir cehennem olduğuna vurgu yapmaktadır.³⁰⁶

Savaş başlatmak neden yanlıştır? Hepimiz yanıtı iyi biliriz. İnsanlar öldürülür, hem de çok sayıda insan. Savaş cehennemdir... Hain ve zalim olmayan, savaşın dışında kalan, savaş sayılmayan bir şiddet eylemi de olamaz, çünkü savaşın mantığı insanları sürekli olarak ahlaki aşırılıklara iten bir zorlamadır.

Thakur ilk beş maddedeki bu tespitleriyle insancıl müdahale çerçevesinin temel sorunlarını vurguladıktan sonra çözüme ilişkin genel bir reçete sunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi ICISS komitesi insancıl müdahalenin sorun alanlarının aşılması amacıyla oluşturulmuş ve KoS doktrini de bu kapsamda ortaya çıkmıştır. Thakur, KoS doktrininin mimarlarından bir düşünür olarak, insancıl müdahaleyi yasal, meşru ve uygulanabilir bir çerçeveye oturtmak istemektedir. Bu doğrultuda altıncı maddede bahsettiği ilk önerisi, BM sistemini insancıl müdahalelerin yetkilendirilmesi noktasında tek otorite olarak belirlemektir. Nitekim daha önce ele aldığımız gibi ICISS raporunda da BM 'doğru otorite' olarak belirlenmiştir. Fakat ICISS raporu Kosova'da gerçekleşen 'yasal değil fakat meşru' müdahaleden hareketle, insancıl müdahalenin yasallığıyla meşruiyetini ayrı ayrı değerlendirmeye tutmuştur. Bu çerçevede insancıl müdahalelerin BMGK tarafından yasal olarak yetkilendirilmesine büyük önem atfedilmiş olmasına rağmen, BMGK üyelerinin anlaşmazlıkları sonucunda bir tıkanma yaşanması durumunda 'ex post facto' yetkilendirme gibi alternatif yollar da sunulmuştur. Daha önce ele aldığımız üzere KoS doktrinine ilişkin 2005 Dünya Zirvesi ve ardından gelen belgeler açık bir biçimde KoS'u BM çerçevesiyle sınırlandırmışlardır.

³⁰⁵ Alex de Waal, "No Such Thing as Humanitarian Intervention", *Harvard International Review*, 21 Mart 2007. <<http://hir.harvard.edu/no-such-thing-as-humanitarian-intervention/>> (21.07.16)

³⁰⁶ Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş ...*, s.48-49.

BM Şartı'nın 24(1). maddesi açıkça BM'nin işleyişini BMGK'nin takdirine bırakmaktadır: “Birleşmiş Milletlerin üyeleri, örgütün hızlı ve etkili hareket etmesini sağlamak için uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında başlıca sorumluluğu Güvenlik Konseyine bırakırlar ve bu sorumluluk gereğince görevlerini yerine getirirken Güvenlik Konseyinin kendi adlarına hareket ettiğini kabul ederler”. KoS doktrininin ICISS raporundaki içerikten farklı olarak BM çerçevesine dâhil edilmeye çalışılması, 24(1) maddesinde belirtildiği üzere, KoS'un da BMGK daimi üyelerinin insafına bırakılacağı anlamına gelmektedir. Aidan Hehir'in belirttiği gibi “daimi üyelerin belirli bir konudaki konumlarını yasal veya ahlaki ilkelerden ziyade her birinin kendisine has olan ulusal çıkarları belirlemektedir”.³⁰⁷ Nitekim incelediğimiz örnekler olan Libya ve Suriye, bu durumun en güncel örneklerini oluşturmaktadırlar. Libya'da Rusya ve Çin'in çekimser oylarıyla yetkilendirme sağlanabilirken, Suriye'de bu devletler veto yetkilerini çekinmeden kullanmışlar ve Suriye'ye gerçekleştirilebilecek bir yasal müdahalenin önünü tıkamışlardır.

Bu çerçevede BM sisteminin ve dolayısıyla BMGK'nin yapısının insancıl müdahale için ‘doğru otorite’ olmaya ne ölçüde aday olduğu son derece tartışmalıdır. BM çerçevesi, Ramesh Thakur'un da altını çizdiği gibi “barışçıl”³⁰⁸ ve insancıl bir sistem inşa etmeye yönelik bir girişim olmaktan ziyade II. Dünya Savaşı sonrası, galip devletlerin statükoyu kurma çabalarıyla oluşturulmuştur. Bu anlamda sistem her ne kadar insancıl öğeler ihtiva ediyor olsa da, özünde güç dengesini yeniden kurgulayan bir sistem olma özelliği taşımaktadır. Aidan Hehir'in de belirttiği gibi

BM, ABD, Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği tarafından önemli yetkileri kendileri adına korumak için tasarlanmıştır. Bu yetkilerin en önemlisi, Gerry Simpson'ın ‘yasallaştırılmış hegemonya’ olarak tanımlamış olduğu daimi üyelerin veto güçleridir. Galip müttefik güçler, o dönemde, yeni örgütün yalnızca ‘güç gerçekliklerine karşı değil, bu gerçekliklerle uyumlu çalıştığı takdirde’ işlevsel olabileceğini iddia etmişlerdir. Yeni sistemin zirvesinde bulunan Güvenlik Konseyi'nin gücü bilhassa anayasal yetkilerinin iki özelliği açısından belirgindir: Konsey'in Bölüm VII altında olağanüstü yaptırım gücü yetkisi ve veto hakkı.³⁰⁹

Hans Köchler de aynı çizgide, BM'nin galip devletler tarafından “güç politikasının temel kurallarına uygun olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra sahip oldukları ayrıcalıklı konumu Antlaşma'nın bir parçası haline” getirerek ve “1945'teki güç

³⁰⁷ Aidan Hehir, “The Illusion of Progress: Libya and the Future of R2P”, *E-international Relations*, 11 Eylül 2011. <<http://www.e-ir.info/2011/09/11/the-illusion-of-progress-libya-and-the-future-of-r2p/>> (15.06.16)

³⁰⁸ Bkz. Ramesh Thakur, “Has R2P Worked ...”

³⁰⁹ Aidan Hehir, “The Permanance of Inconsistency ...”, s.151.

dengesini uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde ‘ebedileştirerek’ kurduklarını ifade etmektedir. Bu çerçevede BMGK daimi üyelerine “özel bir veto ayrıcalığı” tanınmıştır.³¹⁰ Köchler’e göre daimi üyeler bu veto ayrıcalıkları sayesinde “ortak zorlama önlemlerine karşı her türlü kararı engelleyebilirler”. “Bir sürekli üye, kendisi veya müttefiklerinden biri ya da birkaçı, Güvenlik Konseyi’nin önlem alabileceği bir saldırı eylemi işlerse, bu ayrıcalığını kullanmak eğiliminde olacaktır”. Köchler bu durumu “hukukun gücünün yerine, güçlünün hukukunun” konulması olarak yorumlamaktadır. Zira daimi üyelerin bu ayrıcalıkları, uluslararası alanda hukukun üstünlüğünün ancak daimi olmayan zayıf üyelere karşı işletilebileceği, daimi üyelere işletilebilmesinin mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Köchler bu doğrultuda “tarihin bize fazlasıyla gösterdiği gibi, eğer güç hukuku yaratıyorsa, bunu genel olarak kabul edilmiş (uluslararası) *normlara* göre değil, her zaman belirli (ulusal) *çıkarlara* göre yapmaktadır” tespitinde bulunmaktadır.³¹¹

Uluslararası alanda hukukun üstünlüğü, yasallık ve meşruiyet ile ilgili çalışmalarıyla bilinen Ian Hurd, insancıl müdahalenin yasallığının hukukun üstünlüğü ile ilişkisi noktasında uluslararası politikanın belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. Hurd’e göre hukukun stratejik olarak manipüle edilmesi uluslararası hukukun içsel bir özelliğidir. Özellikle güç kullanımı ve dolayısıyla insancıl müdahalelerde uluslararası hukukun araçsal bir biçimde kullanımı “hukukun kendisinden ayırt edilemez”. “Uluslararası hukukun politik kullanımı, hukukun saptırılması ve suiistimal edilmesi değil; kural-merkezli uluslararası politika için mücadele edilmesinin normal ve kaçınılmaz bir sonucudur”. Hurd’e göre “uluslararası hukuku ihlal etmek aslında uluslararası hukuku oluşturmak ile bağlantılıdır ve her ikisi de uluslararası hukuku ‘kullanmanın’ alt başlıklarıdır”. Hurd bu çerçevede insancıl müdahalenin, uluslararası hukuk açısından teamül hukukunun, anlaşmalar hukukuna üstün geldiği bir örnek oluşturduğunu ifade etmektedir.³¹² Bu doğrultuda uluslararası alanda hukukun üstünlüğü, devletlerin farklı görüş ve uygulamalarına binaen “uyuma ve uymama” biçiminde ortaya çıkmaktadır. Zira devletler arasında “uluslararası hukukun kaynakları üzerine bir uzlaşma bulunmamaktadır”. Bu kapsamda insancıl müdahalenin yasallığı “hukukun nasıl işlediği ve değiştirildiği” çerçevesindeki farklı yaklaşımlara bağlıdır.³¹³

³¹⁰ Hans Köchler, *Küresel Adalet mi ...*, s.425.

³¹¹ Ibid, s.427-428. Vurgular yazara aittir.

³¹² Ian Hurd, “Is Humanitarian Intervention Legal? The Rule of Law in an Incoherent World”, *Ethics and International Affairs*, Vol.25 No.3, 2011, s.309.

³¹³ Ibid, s.311.

BMGK sistemi bu çerçevede, Hurd'un vurguladığı biçimiyle uluslararası hukukun uluslararası politik karakterinin en belirgin olarak gözlemlendiği yerdir. Devletlerin uluslararası hukuka uyma veya uymama yükümlülükleri BMGK'deki veto yapısı sebebiyle uluslararası politikanın değişken doğasına bağımlı hale gelmektedir. Devletlerin çıkarlarının uyumu veya farklılaşması neyin uluslararası hukuka uygun olacağı neyin olmayacağı noktasında anahtar rolü oynamaktadır. Bu çerçevede uluslararası alanda hukukun üstünlüğünün, gücünün hukuksal üstünlüğü olduğu noktasındaki Köchler'in tespiti önemli ölçüde haklılık payına sahip olmaktadır. Kimi iyimser düşünürler de, BMGK'nin adil olmayan yapısının farkındadırlar ve bu noktada eleştiriler getirmektedirler. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi bu adaletsizliklere rağmen yine de insancıl müdahalelere cevaz vermektedirler. Örneğin Michael W. Doyle, KoS'un hiçbir zaman beş daimi üyeye ve onların yakın müttefiklerine işletilemeyeceği eleştirisini göz önünde bulundurarak, örneğin Filistin, Tibet, Çeçenistan gibi bölgelerde yaşananların KoS'a konu olamayacağını belirtmektedir. Bu eleştirinin haklılığını kabul eden Doyle, "dünyanın eşitsiz bir yer olmaya devam ettiğini ve KoS'un bunu değiştiremeyeceğini" vurgulamaktadır. Fakat Doyle'a göre insanların hepsinin korunamayacağı gerçeği, bazılarının korunabileceği gerçeğinin önüne geçmemelidir.³¹⁴ Dolayısıyla Doyle da faydacı yaklaşıma yaslanarak kusurlu da olsa faydası ağır bastığından müdahalelerin uygulanması gerektiğini ifade etmektedir.

Thakur'un yedinci ve sekizinci maddelerde getirdiği öneriler, uluslararası hukukun ve BM sisteminin uluslararası politikaya bağımlı yapısı sebebiyle oldukça tartışmalıdır. Thakur, Libya'dan hareketle, müdahalelerin, rejim değişikliği gibi dış politik seçenekleri dayatma aracı olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Yine müdahaleci devletlerin, müdahale edilen devletin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi ve onu garantiye alması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca müdahaleci devletlerin tarafsızlık ve yansızlık ilkelerine uymaları gerektiğini öne sürmektedir. Fakat daha önceki örneklerde olduğu gibi, en güncel örnekler olan Libya ve Suriye örnekleri de, Thakur'un ifade ettiği bu 'ideal' ilkelerin uluslararası politikanın 'gerçekliği' ile uyuşmadığını göstermektedir. Libya'da rejim değişikliği yaratılmış, çatışan taraflar arasında taraf tutulmuş, toprak bütünlüğü ve bağımsızlık ilkelerine riayet edilmemiştir. Kaddafi, kendi halkına şiddet uyguladığı yönünde iddialarla uluslararası toplum nezdinde ve KoS çerçevesinde,

³¹⁴ Michael W. Doyle, *The Question of Intervention ...*, s.140.

egemenliği düşmüş ve meşruiyetini yitirmiş bir lider olarak ilan edilerek, UGK Libya'nın resmi temsilcisi olarak tanınmıştır. Suriye'de ise müdahalesizlik durumunda uluslararası politik rekabet benzer dinamikleri göstermektedir. Örneğin, Suriye'de Rusya ve Çin, Esad rejimine açık desteklerini açıklarken, ABD ve Batı güçleri ise muhalif cepheden yana tavır almışlardır. Rusya, Esad rejimine silah temin ettiği yönünde Batı güçleri tarafından eleştirilmiştir. Fakat Putin açık ve net bir biçimde Esad'ın Suriye'deki meşru egemen otorite olduğunu ve eylemlerinin yasal olduğunu savunmuştur. Ayrıca Batılı güçleri de muhaliflere silah temin etmekle eleştirmiştir.³¹⁵ Yalnızca bu örnekten dahi anlaşılacağı üzere tarafların kimi egemen olarak kabul ettikleri ya da başka bir ifadeyle kimden taraf oldukları 'yasallık' ve 'meşruluk' çerçevesini değiştirebilmektedir.

Thakur'un bir başka önerisi, müdahaleyi meşrulaştıran olguların yalnızca soykırım ve kitlesel katliam gibi dehşet verici suçlarla sınırlandırılması ve müdahalelerin her zaman son çare olarak uygulanmasıdır. Daha önce de değindiğimiz gibi, KoS doktrininin BM çerçevesine alınmasıyla birlikte insancıl müdahalenin yalnızca "soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar" karşında uygulanabileceği ifade edilmiştir. Bu sınırlama aslında insancıl müdahalelerin yaratabileceği olumsuz sonuçların kabulü niteliğindedir. Zira insancıl amaçlı askeri müdahalelerin yalnızca bu tarz uç örneklerle sınırlı tutulması, insancıl müdahalelerin ancak böyle örneklerde bir 'fayda' ortaya çıkarabileceğinin beyanıdır. Yine askeri müdahalenin 'son çare' olarak uygulanabileceği yönündeki Thakur'un önerisi ve daha önce ele aldığımız üzere ICISS raporundaki bu yöndeki ilkeler, aynı çerçevede insancıl müdahalelerin, insancıl da olsalar birer askeri müdahale biçimi olarak olumsuz etkiler yaratabileceğinin kabulüdür. Fakat bu ilkeler de Libya örneğinde incelediğimiz gibi, uygulama noktasında ciddi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Libya'da "soykırım ve kitlesel katliam" gibi bir durum ortada yokken, yalnızca Kaddafi'nin böyle eylemlere girişebileceği 'beklentisi' ile hareket edilmiştir. Ele alındığı üzere, Kaddafi'nin barış tekliflerinin, çeşitli devlet ve örgütlerin barış planlarının dikkate alınmamış olması da müdahalenin 'son çare' olarak uygulandığına ilişkin ciddi soru işaretleri yaratmıştır. Dolayısıyla yine uluslararası politik tercihlerden bağımsız olarak düşünölemeyecek olan bu eylemler, KoS'a ve insancıl müdahaleye ilişkin 'ideal' tasavvurların ne ölçüde 'gerçekle' temas edebileceğine yönelik şüpheli bir tavrı gerekli kılmaktadır.

³¹⁵ "G8 opens amid dispute on Syria Arms", *The Financial Times*, 17 Haziran 2013. <<https://next.ft.com/content/5478e2a6-d6ad-11e2-b03f-00144feab7de>> (05.07.16)

Özetle devletlerin ve devletler sisteminin insancıl müdahalenin, KoS çerçevesinde adil bir biçimde uygulanabilmesini sağlayacak olan bu reçeteyi ne ölçüde uygulayabileceği şüphelidir. BM sisteminin sahip olduğu yapısal sorunlar ve reform önerileri hususunda devletler arasında ciddi görüş ayrılıklarının bulunması, BM'nin insancıl müdahale için uygun bir otorite olduğu veya olabileceği noktasında şüpheler doğurmaktadır. İnsancıl müdahale örneklerinin çoğunluğu insani acıların sonlandırılması ya da kurbanların korunmasından ziyade rejim-karşıtı bir özellik göstermiştir. Krizlerin nedenlerine ilişkin ağırlıklı olarak siyasi belirlenimciliğe başvurulması, insan hakları ihlallerinin yalnızca anti-demokratik rejimler ve onların gayri-insani tutumlarından kaynaklandığı anlayışını doğurmaktadır.³¹⁶ Böyle bir anlayışın doğal sonucu, hak ihlalcisi rejimin devrilmesiyle olumlu koşulların yaratılabileceğine ilişkin indirgemeci bir çözümün ortaya çıkmasıdır. Oysa birçok örneğin gösterdiği gibi mevcut rejimleri ortadan kaldıran müdahalelerin, demokratik ve insan haklarına saygılı yeni rejimlerin ortaya çıkmasına değil, çoğunlukla kaotik bir sonuca katkı yaptıklarıdır. İnsani krizlerin ortaya çıkmasında sosyal, ekonomik, kültürel ve politik birçok nedenin rol oynadığını söylemek mümkündür. Diktatoryal siyasi rejimlerin insan hakları ihlallerinde büyük payları bulunmakla birlikte ortaya çıkan insani krizlerin tek nedeni olarak görülmeleri, bu karmaşık sorunlara askeri müdahaleler gibi indirgemeci çözümler sunulmasına sebebiyet vermektedir.

ICISS komitesi, insancıl müdahalelerin yarattığı bu tarz sorunların farkında olarak KoS doktrinini önleme, müdahale ve yeniden inşa sorumluluğu olmak üzere üç ayrı sorumlulukla tanımlamıştır. Yeniden inşa sorumluluğu, bu çerçevede insan hakları ihlallerinin sonlandırılmasından sonra ilgili ülkede istikrarlı bir yapının kurulması için gerekli yardımların yapılması, insan haklarına saygılı ve demokratik bir siyasi rejimin inşası gibi gereklilikleri vurgulamaktadır. Bu sorumluluk, insancıl müdahalenin sonrasında istikrarlı bir rejimin kurulmasının sağlanamaması durumunda insani koşulların daha kötüye gidebileceği düşüncesiyle kurgulanmıştır. KoS ile ilgili BM belgelerinde yeniden inşa sorumluluğuna yer verilmemesine rağmen, doktrin özünde bu sorumluluk bulunduğu için Libya müdahalesinden sonra 'yeniden inşa sorumluluğunun' yerine getirilmediği ve bu sebeple ülkenin bir kaos durumuna terk edildiği kimi düşünürlerce iddia edilmiştir. Örneğin müdahale konusunda önemli çalışmaları olan Richard Haass, Libya müdahalesine ilişkin yazısında müdahale-sonrası düzenin kurulmasına ilişkin sorumluluğu açık bir

³¹⁶ Anne Orford, *Reading Humanitarian Intervention ...*, s.82.

biçimde belirtmektedir. Haass'a göre Libya'da isyancılar liberal sekülerler, İslamcılar, eski rejim yanlıları gibi tamamen birbirinden farklı kesimlerden oluşmakta ve yeni bir rejim kurmaya muktedir bir ortak zemine sahip bulunmamaktadırlar. Bu çerçevede Haass, Libya'ya yapılan “insancıl’ müdahalenin gerçekte rejim değişikliği için yapılan” bir müdahale olduğunu, dolayısıyla NATO'nun müdahale sonrası rejim kurmada ve rejimi sürdürmek için gerekli yardımların yapılmasında sorumluluğu bulunduğunun altını çizmektedir.³¹⁷

Yeniden inşa sorumluluğu, insancıl müdahalelerin siyasi rejimlere yönelen eğilimleri düşünüldüğünde, hangi gerekçe ile olursa olsun, bir askeri müdahale ile bir rejimin devrilerek, yeni bir rejimin kurulması anlamına gelecektir. Yukarıda ele aldığımız uluslararası politika bağlamında, bu ‘yıkma ve kurma’ eyleminin insan hakları ve demokrasi çerçevesinde değil müdahaleci devletlerin çıkarları doğrultusunda kullanılabileceği söylenebilir. Düşman bellenen ya da gözden çıkarılan rejimler, insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek gerçekleştirilen askeri müdahaleler ile yıkılarak yerine müttefik rejimler kurulabilir. Müdahalede seçicilik olgusu göz önüne alındığında, kimi müttefik rejimlerin insan hakları ihlallerine göz yumulabilirken, müttefik olmayanlara karşı benimsenen yıkma ve kurma politikası oldukça eşitsizlikçi bir anlayış ortaya çıkarmaktadır. Kısaca değindiğimiz üzere Bahreyn ve Yemen’de insan hakları ihlallerine rağmen rejimler varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Yine Suriye’de uluslararası politik rekabet Esad rejiminin varlığını sürdürebilmesine imkân tanımıştır. Oysa Libya’da Kaddafi rejimi devrilerek, yerine UGK'nin temsil ettiği kesimlerin iktidara gelmeleri sağlanmak istenmiştir.

ICISS komitesi KoS doktrini ile tüm bu sorunlara çözüm önerileri getirmek istese de, bu öneriler uluslararası politikanın gerçeklikleriyle temas ettiğinde zorunlu olarak dönüşmek durumunda kalmıştır. Nitekim BM çerçevesine dâhil olan KoS, yukarıda ele aldığımız gibi, ICISS raporundaki özgün doktrinden oldukça farklıdır. Thomas Weiss, BM’deki haliyle KoS’u “hafifletilmiş KoS (R2P Lite)” olarak tanımlamaktadır.³¹⁸ Hafifletilmiş KoS Weiss’e göre, devletlerin KoS’un içeriği hakkındaki uzlaşmalarının, doktrinin “evrensel olarak tanınmasının” sağlanmak istenmesinin bir sonucudur.³¹⁹ Weiss’in bu ifadeleri uluslararası politikanın KoS doktriniyle ideal şekliyle bünyesinde

³¹⁷ Richard Haass, “Libya Now Needs Boots on the Ground”, *Financial Times*, 22 Ağustos 2011. <<http://www.ft.com/cms/s/0/559804f8-cc7f-11e0-b923-00144feabdc0.html#axzz4BqSZH9qO>> (18.06.16)

³¹⁸ Thomas G. Weiss, “Military Humanitarianism ...”, s.15.

³¹⁹ Ibid, s.10.

barındıramayacağına bir göstergesidir. Weiss de bu doğrultuda KoS'u egemenliği koşullu olarak ele alan bir "ilke" olarak tanımlamaktadır.³²⁰ Weiss'in ifadeleriyle,³²¹

KoS'un temel taktik avantajı egemenliği bir kesinlikten ziyade koşullu bir biçimde tanımlıyor olması; basitçe haklar yerine görevleri gerektirmesidir. Vurgunun odağına müdahalecilerin haklarını yerleştirmek yerine, savunmasız insanların haklarına vurguyu kaydırmaktadır. Egemenlik ortadan kaldırılmamakta fakat yeniden tanımlanmaktadır... KoS, devlet gücünün sınırları hakkında bir tartışmanın yapılmasını sağlar... Yüzyıllarca dehşet dolu eylemlere bir meşruluk temeli ve kalkan vazifesi gördükten sonra egemenlik, en azından artık, uluslararası devletler toplumunun meşru üyelerinin nazarında kitlesel cinayetler için ruhsat temin etmeyecektir.

KoS'un Weiss'in ele aldığı biçimiyle, ideali gösteren bir ilke olarak ele alınması mümkündür. Egemenliğin ahlaki bir yorumuna olan ihtiyaç inkâr edilemez. Devletlere sınırsız yetkiler veren bir egemenlik anlayışının istismara ne ölçüde açık olduğu tarihsel örneklerin ışığında bilinmektedir. KoS bu çerçevede, mutlak egemenlik anlayışını sorgulamaya açmasıyla önemli olanaklar barındıran bir doktrin olma özelliği taşımaktadır. Fakat KoS egemenliğe ilişkin çözümü, zaten sorunun kaynağı olan devletler sisteminin içinde çözümlenmeye uğraşmaktadır. Mevcut devletler sistemi BM Şartı'nda da açık beyanı olduğu üzere, devletlerin egemen-eşitliği üzerine bina edilmiştir. Egemenlik, dışsal olarak tüm devletlerin kendi üstlerinde bir otorite kabul etmeksizin egemen-eşitler olarak ilişkiler geliştirmelerini; içsel olarak ise en üstün erk olduklarını vurgular. BM Şartı'nda açıkça belirtilen egemenlikle doğrudan bağlantılı olan karışmama ya da müdahale-etmeme ilkeleri, katı bir biçimde devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmasını yasaklamakta ve BM Şartı'ndaki hiçbir hükmün böyle bir yetkiyi barındıramayacağını tespit etmektedir. Bu çerçevede, Vestfalya'dan beri değişmemiş olan mutlak devlet egemenliği üzerine kurulmuş klasik devletler sistemi çerçevesidir. Dolayısıyla bir taraftan bu sistem korunurken, diğer taraftan egemenliğin sorumluluk olarak tanımlanması bağlamında getirilen çözümün, devletler açısından bir 'öneri' niteliğini fazlasıyla aşamayacak bir girişim olduğu ileri sürülebilir. Howard Adelman da bu çerçevede KoS doktrininin egemenliğin çatışan ilkeleri arasında, hangisinin önceleneceği konusunda hüküm vermek yerine, koşullu egemenliği ahlaki bir sorumluluğa temellendirmekte olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede

³²⁰ Ibid, s.15-16.

³²¹ Ibid, s.9.

Adelman'a göre KoS, "teorik olarak zayıf, uygulamada işlevsiz ve sorumluluğu güçlendirmektense onun altını oyan bir biçimde inşa edilmektedir".³²²

Diğer taraftan bu sistem varlığını sürdürmesine rağmen, kusurlu da olsa uygulamaya geçirilmeye çalışılması ise Libya örneğinde de görüldüğü gibi bir 'fayda' ortaya çıkarmaktansa olumsuzluk yaratıyor görünmektedir. 'İlke' boyutunun ötesinde olan askeri müdahaleler, egemenliğe ilişkin mevcut devletler sisteminin özünde bulunan çelişkilerin aşılması için bir çözüm niteliği taşımamaktadır. Egemenliğe askeri güç kullanılarak şekil vermeye çalışılması, güç ilişkilerinin birincil belirleyici olduğu sistemde, örneklerde de görüldüğü gibi, ancak dayatmalar ve ciddi olumsuzluklarla birlikte uygulanabilecektir. Bu durum da insancıl müdahalelerin uluslararası sistemin hassas dengelerini bozarak, uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir potansiyel taşıması anlamına gelebilecektir. Tasarımındaki olumlu niyetlerin aksine KoS'un uygulamada insancıl müdahalelerden herhangi bir farkı bulunmamaktadır. Bu noktada ilkesel ya da ideal olanla, uygulamada ve gerçeklikte olan arasındaki ayrımın yapılabilmesi gereklidir. Devletlerin egemenliklerinin ideal olarak sınırlı ve sorumlu bir biçimde tanımlanması, gerçekte devletlerin kendilerini egemenler olarak gördükleri ve uluslararası hukukun anayasal metni olarak kabul edilebilecek olan BM Şartı'nda da bu şekilde tanımlandıkları gerçeğini değiştirmemektedir. Adelman'ın da vurguladığı gibi uluslararası toplumu oluşturan devletler, "kitlese vahşetlerde" dahi devlet egemenliğinin söz konusu içeriğini değiştirmekten kaçınmaktadırlar.³²³ Buna rağmen gerçekleşen uygulamalar, içeriğindeki ahlaki temellendirmelerin aksine insancıl müdahalelerin kimi devletlerin kimi diğer devletlere şekil verebilmesini sağlayan tamamen politik araçlar olarak kullanılması anlamına gelecektir. Bu kapsamda Simon Chesterman'ın da vurguladığı gibi KoS, ancak politik ve retorik işlevlere sahip bir doktrin olarak görülebilecektir.³²⁴ Justin Morris'in de belirttiği gibi "farklı bir zamanda, farklı bir yerde ve farklı bir geçmişin ışığında KoS, güçlü bir normatif teklif gibi görünebilirdi".³²⁵ Fakat gerek insancıl müdahaleye ilişkin geçmiş uygulamalar gerekse de KoS çerçevesindeki Libya örneği, askeri müdahalelerin öne sürülen gerekçeleri ile ortaya çıkan sonuçları arasında ciddi çelişkiler taşıdığını göstermektedir. Ayrıca BMGK'nin ve devletler sisteminin mevcut yapıları itibarıyla de tutarlı ve saydam bir biçimde uygulanmasının mümkün olmadığına işaret etmektedir.

³²² Howard Adelman, "The Doctrine of the ...", s.181.

³²³ Ibid, s.182.

³²⁴ Simon Chesterman, "Leading from Behind ...", s.281.

³²⁵ Justin Morris, "Libya and Syria ...", s.1281.

Bu çerçevede insancıl müdahale ve KoS, bir ‘fayda’ ortaya çıkarabileceği kabul edilebilse dahi, ancak devletler sisteminin köklü bir biçimde, ‘insancıl temelde’ dönüşmesiyle söz konusu edilebilecektir. Mevcut devletler sistemini korumak ve sürdürmek amacıyla kurulmuş olan BM’yi, amacının ötesinde ve dışında olan ‘insancıl değerlerin’ odağı bir kurum olarak düşünmek ve tasarlamak mümkün görünmemektedir. BM, reforma tabi tutulmasının gerekliliği uzun bir dönemdir tartışılmakta olan fakat köklü bir reforma ilişkin gerçekçi beklentilerin bulunmadığı bir sorun alanıdır. II. Dünya Savaşı sonrası düzeni kuran statükocu devletlerin sahip oldukları büyük ayrıcalıklardan kolayca vazgeçmesi muhtemel görünmemektedir. Olası senaryolar bu ayrıcalıkların ortadan kaldırıldığı eşitlikçi bir sistemden ziyade veto hakkına sahip olan daimi üyelerin, örneğin Almanya ve Japonya gibi ülkeler de dâhil edilerek arttırılmasına yoğunlaşmaktadır.³²⁶ Oysa incelediğimiz bağlamda temel sorun alanı veto yetkisi ve bu yetkiye sahip olan devletlerin sayısı değil, bu üst düzey ayrıcalığın bizzat kendisidir. Sahip oldukları bu üstün ayrıcalıklarıyla daimi üyeler BMGK’yi, Mats Berdal’ın da belirttiği gibi “çıkarlarını geliştirmek için araç olarak kullanmaktadırlar”.³²⁷ Allen Buchanan ve Robert Keohane BMGK’deki veto yapısı değişmeden herhangi bir ilerleme kat edilemeyeceğini ve fedakârlıkların büyük ölçüde imkân dışı olduğunu vurgulamaktadırlar.³²⁸ Aidan Hehir’e göre tarih, BMGK’nin aldığı kararlarda daimi üyelerin şahsi çıkarlarının belirleyici olduğunu ve daimi üyelerin veto ayrıcalıkları nedeniyle BMGK’nin krizlere karşı “tutarsız tepkiler” ortaya koyduğunu göstermektedir.³²⁹ Dolayısıyla mevcut sistem içerisinde insancıl çerçevede neyin ‘meşru’ ya da ‘yasal’ olduğunun kaderine hükmeden daimi üyelerdir. Daimi üyeler meşruluğa ve yasallığa çıkarları çerçevesinde hüküm verdiklerinden, ahlaki ve yasal olarak tutarlı bir biçimde savunulabilecek ya da uygulanabilecek bir insancıl müdahale doktrininden söz edebilmek imkânsız olacaktır. Seyla Benhabib, Bosna, Ruanda ve Darfur örneklerini hatırlatarak mevcut sistem içerisinde insancıl müdahalenin “tutarsız ve çifte standartlı” bir biçimde uygulandığını ifade etmektedir. Bu çerçevede “küresel sivil toplumun yumuşak gücünden, uluslararası

³²⁶ Tartışmalar için bkz. Ramesh Thakur, *The United Nations, Peace and Security: From Collective Security to Responsibility to Protect*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, özellikle s.291-319.

³²⁷ Aktaran Aidan Hehir, “The Permanance of Inconsistency ...”, s.156.

³²⁸ Aktaran Ibid, s.158.

³²⁹ Ibid, s.152.

hukukun anayasallaştırılması sürecine geçişin” gerekliliğini vurgulamakta ve bu geçiş sırasında insancıl müdahalenin uygulanmasının sakıncalı olduğunu ileri sürmektedir.³³⁰

Richard Falk da bu durumun altını çizmektedir. Falk’a göre “yasal standartların uygulanması ve müdahale iddialarının öne sürülmesi tek taraflı özelliğini sürdürmektedir: Diğerlerine karşı Batı; Güney’e karşı Kuzey ve zayıfa karşı güçlü”. Falk, “hukukun ve ahlakın seçici bir biçimde uygulanmasının, eşitlik ve mütekabiliyet esaslarına dayanması gereken hukukun ve ahlakın güvenilirliğini lekelediğini ifade etmektedir”.³³¹ Falk’a göre güç kullanılarak yalnızca zayıflar üzerinde yasakları zorlamak “örtülü olarak zengin ve en tehlikeli aktörlere yüksek bir ahlaki ve yasal zemin ayrıcalığı tanımaktadır. Güçlü ve prensipsiz hükümetlere insancıl şemsiye altında, post-kolonyal küresel düzendeki istismar edici davranışlarını gizleyebildiği, self-determinasyon dinamiklerini hiçe sayan yasal olarak arındırılmış bahaneler üretebildiği... bir zemin sunmaktadır”.³³² Bu kapsamda Falk insancıl müdahaleyle ilgili iki öneri getirmektedir.³³³

İlk olarak hukuk önünde eşit korumanın yokluğu da dâhil olmak üzere uluslararası hayatın gerçeklikleri geniş kapsamda kabul edilmelidir... İkincisi, maliyetlerin hemen hemen her zaman müdahalenin savunulması sırasında tahmin edileni aşması ve askeri gücün, geçmiş 60 yıllık periyod boyunca, çok nadiren ... politik sonuçlar doğurmaya muktedir olması nedenleriyle çatışma çözümlerinde sert güce dayanılmasına karşı güçlü bir duruş ortaya konulmalıdır. ... Olağanüstü insan hakları ihlallerine gelindiğinde, az çok benzer değerlendirmeler yapılabilir. Hemen hemen her örnekte, iç dinamiklere saygı göstermek, dışarıdan bir müdahaleye nazaran tercih edilebilir görünmektedir... Mağduriyet egemenlik kavramı altında tecrit edilmemeli fakat ne de self-determinasyon hegemonik devletlerin ikiyüzlü ahlaki iddialarıyla tehlikeye atılmalıdır.

‘İnsanlık vicdanını yaralayan’ eylemlere karşı ‘bir şeyler yapılması’ gerekliliği, daha önce ele aldığımız gibi ‘vicdani’ bir mesele ve diğerkâm insanın doğal bir tepkisi olarak görülebilir. Fakat bu gibi eylemlere karşı devletler sisteminin içerisinden yöneltilen refleks, çözüm üretmekten çok sorun üreten bir reçete sunmaktadır. İnsancıl müdahalelerin, çıkarlarıyla tanımlanan devletler tarafından yürütülen askeri müdahale biçimleri olarak birer çözüm kabul edilebilmeleri güçtür. İnsancıl müdahaledeki seçicilik olgusu ve seçici uygulamaların ortaya çıkardığı insancıl müdahalesizlik veya ahlaki kayıtsızlık durumları mevcut devletler sisteminde ‘devlet insancılığının’ sınırlarını göstermektedir. Diğer

³³⁰ Seyla Benhabib, *Another Cosmopolitanism*, Oxford University Press, New York 2006, s.72.

³³¹ Richard Falk, *Humanitarian Intervention and ...*, s.10-11.

³³² Ibid, s.11.

³³³ Ibid, s.12.

tarafından, yine devletlerden ve devletler sisteminden bağımsız olarak düşünülemez olacak olmakla birlikte, üyeleri bireylerden müteşekkil olan küresel insancılık, küresel toplumun ciddi insani krizlere duyarsız kalamaması noktasında önemli bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır. Bu küresel eylem alanı, insancıl müdahalelere zemin hazırlayan insani krizlerin tüm boyutlarıyla ele alınabilmeleri ve daha bütüncül çözümlere yönelik girişimlerin ortaya çıkabilmesi için fırsatlar sunmaktadır. Çözümünden çok sorun yaratır görünen askeri müdahalelerdense, küresel toplumun yumuşak gücünün vadeli fakat yapıcı çözüm imkânlarının ele alınabilmesi mümkündür. Her ne kadar tartışmalı olsa da küreselleşme süreçleri, uluslararası toplumun yanında bir küresel sivil toplumun da oluşmaya başlamasına imkân tanımıştır. Küresel toplumun etki alanı, uluslararası toplumunkine kıyaslanamayacak düzeyde olsa da, devlet sınırlarını aşarak devletlerin egemenlik yetkilerine, bu yetkilere dayanılarak yaratılan adaletsizliklere, neo-liberal politikaların artmasına sebebiyet verdiği küresel gelir dağılımı eşitsizlikleri ve küresel yoksulluk gibi kronik sorunlara temas edebilecek bir boyuta ulaşabilmiştir. Zaman içerisinde bu etki alanının güçlenmesi ve genişleyebilmesi dâhilinde uluslararası toplumda köklü değişimler yaratırsa da, onu baskılayarak dönüştürebilmesi mümkün olabilecektir.

SONUÇ

Giriş bölümüne Thucydides'in Melos diyalogu ile başlanmış ve müdahalelere ilişkin öne sürülen gerekçelerle, gerçek niyetler arasındaki ilişkiye değinilmişti. Günümüz insancıl müdahalelerinin, ahlaki/insancıl gerekçeleri, bu tarz müdahaleleri devletlerin sıklıkla başvurdukları diğer müdahale biçimlerinden farklı düşünmemizi salık vermektedir. Bu çerçevede Atina'nın Meloslulara karşı, 'Melos şehrini kurtarmak' ve 'Melosluların geleceklerini güvenceye almakla' gerekçelendirdikleri müdahale ya da işgal ile günümüzde 'Libyalıları kurtarmak' ve 'Libyalıların geleceklerini güvence altına almak' gerekçeleriyle NATO tarafından gerçekleştirilen Libya 'insancıl' müdahalesi arasında önemli bir fark olmalıdır. Günümüz insancıl müdahaleleri, müdahaleye ilişkin değerlendirmelerin her zaman yapılageldiğinin aksine, devletlerin çıkarları ve birbirleriyle rekabetleri çerçevesinde değil, insancıl/ahlaki kaygıları merkeze alarak yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. İnsani krizlere yönelik ahlaki kaygılar, CNN etkisi adı altında genelleştirebileceğimiz küresel iletişim araçlarının anlık haber akışlarıyla güçlendirilmekte ve bu krizlere yönelik olarak bir şeyler yapılması için uluslararası toplum inisiyatifinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu doğrultuda insanların yaygın bir biçimde öldürüldüğü, türlü kapsamlarda şiddete ve aşağılayıcı muameleye maruz bırakıldığı insani kriz durumları, bu krizleri önleyebilecek yegâne otoriteler olan devletlere ya da devletlerin üyeliklerinden oluşan uluslararası örgütlere bel bağlanması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede devletlerin insancıl müdahalelere, çıkarları öyle gerektirdiği için başvurdukları savını ortaya atmak insani krizlere yönelik olarak 'ahlaki kayıtsızlık' gibi suçlamaları beraberinde getirmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde incelendiği gibi, 'insancıl müdahale' kavramının 'insancıl' tarafı birbirleriyle bağlantılı iki farklı içerikle doldurulmaktadır. Bunların ilki özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan BM sistemiyle 'uluslararası boyut' kazanmış olan 'evrensel insan hakları doktrini'dir. İnsan hakları BM örgütünün amaçları içerisinde sayılmış ve bu amaç doğrultusunda üye ülkelere 'insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasında işbirliği yapmak' ödevi yüklenmiştir. Aynı zamanda örgütün çeşitli organları da insan haklarıyla ilgili çeşitli tali sorumluluklara sahip kılınmıştır. Lakin BM Şartı'nın hiçbir yerinde insan haklarının ne olduğu ve neyi içerdiğine ilişkin bir açıklama

bulunmamıştır. 1948 yılında kabul edilen İHEB ile kapsamlı bir haklar listesi oluşturularak bu boşluk kapatılmaya çalışılmıştır. İHEB'nin en önemli boyutu insan haklarını, 'bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar' biçiminde tanımlayarak, 'doğuştan sahip olunan', 'herkese eşit bir biçimde tanınan', 'devredilemez, vazgeçilemez, çığnenemez' haklar biçiminde aşkın ve evrensel ölçütlere dayandırmasıdır. İnsan haklarının bu tanımı, insan hakları ihlallerinin, hangi toplumsal ve siyasi bağlamda gerçekleştiği önemli olmaksızın, önlenmesi gerektiği düşüncesine kapı aralamasıyla insancıl müdahaleler için 'ahlaki bir zemin' yaratmaktadır. Bu ahlaki zemin özünde, çalışmanın ikinci bölümünde doğal hukuk görüşleri altında ele alındığı üzere, tüm insanlar için ortak olan, değişmeyen bir doğa yasasının bulunduğu anlayışından türetilmektedir. Bu anlayış fikri gelişimi içerisinde doğal haklar ve nihayetinde insan hakları anlayışına dönüşmüş ve modern evrensel insan hakları düşüncesinin temellerini oluşturmuştur. Ayrıca modern insan hakları anlayışındaki insan onuru ve insanın üstün değerine yapılan vurgular Kant'ın koşulsuz buyruğundan ve evrensel maksiminden önemli ölçüde etkilenmiş görünmektedir. İnsanlara birer araç olarak değil amaç olarak yaklaşılması gerekliliğini temellendiren evrensel aklın buyrukları, insanlara yapılan kötü muamelelerin ve dolayısıyla insan hakları ihlallerinin eleştirisinde önemli bir pay sahibi olmuştur. Yasal bağlayıcılığı bulunmayan İHEB sonrasında, 1966 yılında imzaya açılan 'Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme' ve 'Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme' ise imzacı devletler açısından kısmi sorumluluklar doğuran diğer belgeler olmuşlardır. Günümüze kadar kabul edilen birçok belge ve sözleşme ile insan hakları yaptırım gücü sınırlı olmakla birlikte uluslararası bir koruma rejimine kavuşmuştur. Dolayısıyla insan haklarının ahlaki içeriğinin yanında hukuki bir içeriği de bulunmaktadır. Fakat bu hukuki içerik, uluslararası anlamda zayıf ve yetersizdir ve daha da önemlisi insan hakları ihlallerine yönelik olarak bir insancıl müdahale hakkını içermemektedir. Fakat buna rağmen insancıl müdahaleler, ağırlıklı olarak insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek gerçekleştirilen birer askeri müdahale biçimi olarak, insan haklarının askeri araçlarla zorlanması şeklinde tanımlanırlar. İçeriğine ilişkin bir evrensel mutabakat sağlanamamış olmakla birlikte, evrensellik iddiasıyla kurgulanan insan hakları anlayışı, özellikle yaygın ve ciddi 'yaşam hakkı' ihlallerinin vuku bulması durumunda insancıl müdahaleye ahlaki olarak izin verir bir biçimde yorumlanmaktadır.

İnsancıl müdahale kavramının insancıl tarafının ikinci içeriği ise, insan hakları ihlallerine yönelik olarak neden bir askeri müdahaleye başvurulması gerektiğini

temellendiren bir başka ahlaki açıklama sunmaktadır. İnsancılık olarak adlandırılan bu anlayışa göre, yardıma muhtaç kimselere yardım edilmesi ahlaki bir ödev olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede insancılığın en önemli unsurunun yardımseverlik olduğu ifade edilebilir. Kabaca ‘diğerkâmlık’ olarak andığımız bu ahlaki yönelim, insanların diğerlerini de kendileri gibi düşünebileceğini ve gerektiğinde onların yardımına koşabileceğini ifade etmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde incelendiği gibi, bu fikrin temellerinde deontolojik ahlakın önemli bir payı bulunmaktadır. Kant’ın ‘ödev ahlakından’ yola çıkan bu düşünce, kusurlu ödevler çerçevesinde tanımlanıyor olmakla birlikte, insanlara yardım edilmesini ahlaki ödevler çerçevesine dâhil etmektedir.

İnsancıl hareketler 1800’lü yılların ikinci yarısında, özellikle savaşıardan zarar gören insanlara yardım edilmesine yönelik olarak başlatılmış ve günümüze kadar olan süreçte önemli bir evrensel eylem alanı yaratmıştır. Bu evrensel eylem alanı, devletler ve devletlerin üyeliklerinden oluşan uluslararası örgütleri kapsayan ‘uluslararası’ eylem alanı ve bireyler ve bireylerin üyeliklerinden oluşan STK’ları kapsayan ‘küresel’ eylem alanı olarak ikiye ayrılabilir. Küresel eylem alanı genellikle insani yardımları kapsayan ve ‘apolitik’ bir alan olarak görülmüştür. Devletlerden ne kadar bağımsız olduğu tartışmalı olsa da küresel insani yardım kuruluşları ve bu kuruluşların insancıl yardım eylemleri ‘küresel’ olduğu iddia edilen günümüz dünyasının önemli dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Diğer taraftan insani yardımların yanında insancıl müdahalelerin de dâhil olduğu ‘uluslararası’ eylem alanı ise devletlerin temel aktörler olarak ortaya çıktığı bir alan olması sebebiyle zorunlu olarak ‘politik’ alana işaret etmektedir. Çalışmada devletlerin dâhil olduğu insancıl eylemleri tanımlamak için kullandığımız ‘devlet insancılığı’, insancıl müdahalelerin gerekçelendirildiği insancıl zemine işaret etmektedir. Bu doğrultuda insancıl müdahaleler devletler tarafından genellikle, ciddi ve yaygın insan hakları ihlalleriyle yüz yüze gelmiş insanlara yardım edilmesi ahlaki ödeviyle güdülenmiş müdahaleler olarak iddia edilirler.

Başlıca aktörleri devletler olan uluslararası alan geleneksel biçimiyle gayri-ahlaki bir alan olarak resmedilmiştir. Devletlerin çıkar ve güç mücadelelerine sahne olan kaotik/anarşik uluslararası sistem, ahlaki davranışları büyük ölçüde dışarıda bırakan, hayatta kalma davranışlarının ön planda olduğu bir sistem olarak tahayyül edilmiştir. Bu sistem içerisinde devletlerin insancıl kaygılarla hareket ettiklerini iddia ediyor olmaları, devlet insancılığının ardındaki gerçek niyetlere ilişkin ciddi soru işaretleri yaratmaktadır.

Birinci bölümde incelediğimiz üzere, ‘niyetler’ sorunsalı insancıl müdahale tartışmalarında önemli bir yer kaplamaktadır. İnsancıl eylemlerin, gerçekten insancıl niyetlerle gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği tartışmanın özünü oluşturmaktadır. Devletlerin insancıl müdahaleleri gerçekleştirmekteki yönelimlerini açıklamada genellikle niyet-merkezli ve gerekçe-merkezli görüşlerden bahsedilmektedir. Niyet-merkezli görüşler, devletlerin gerçek niyetlerine odaklanarak insancıl müdahalenin iddia edildiği insancıl kaygıları sorgularlar. Bu çerçevede kimi düşünürler, devletlerin insancıl müdahaleye ilişkin niyetlerinin, müdahale insancıl saiklerle gerekçelendiriliyor olduğu için, yalnızca insancıl kaygılardan oluşması gerektiğine hükmederler. Bu çerçevede diğerkâmlığın özünde bulunan, yardım faaliyetinde bulunulurken çıkarların gözetilmemesi, bir diğer ifadeyle ‘karşılıksız’ bir yardım faaliyetinin yürütülmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda devletlerin niyetleri, insancıl amaçların ötesinde, o devletin belirli çıkarlarının da gerçekleştirilmesini içeriyorsa, insancıl müdahale artık bir insancıl müdahale olarak anlamayacaktır. Diğer taraftan niyet-merkezli görüşler dile getiren kimi diğer düşünürler ise, devletlerin yalnızca insancıl kaygılarla eyleme geçemeyeceğini, dolayısıyla devlet çıkarlarının da müdahale kararlarında etkin rol oynayabileceğini dile getirirler. Bu doğrultuda önemli olan devletlerin çıkarlarının yanında insancıl kaygılarının da bulunup bulunmadığıdır.

Gerekçe-merkezli görüşlerde ise müdahale için öne sürülen gerekçelerin, müdahale için gerçekten haklı bir neden teşkil edip etmediği kaygısı ön plandadır. Bu çerçevede bu görüşler haklı neden merkezli görüşler olarak da anılabilmektedir. Bu düşünceden yola çıkan düşünürlere göre, devletlerin niyetlerine ilişkin objektif değerlendirmeler mümkün olmadığından, müdahaleye haklı neden teşkil eden koşulların incelenmesi ve bu koşulların bir insancıl müdahaleyi mecbur kılıp kılmadığının tespit edilebilmesi gerekir. Eğer koşullar müdahaleyi mecbur kılıyor ise bir insancıl müdahalenin haklı olduğu, kılmıyor ise haklı olmadığı iddia edilebilecektir. Bununla bağlantılı olarak bir müdahalenin haklılığının iddia edildiği koşulların, müdahale sonrasında ortadan kaldırılıp kaldırılmadığı da zorunlu olarak değerlendirilmesi gereken bir husustur. Zira yaygın ve ciddi insan hakları ihlallerinin bir müdahaleye haklı zemin teşkil ettiğinin iddiası, zorunlu olarak müdahale sonrası koşulların insan hakları ihlallerini sona erdirip erdirmediğinin değerlendirilmesini gerektirecektir. Bu çerçevede bu görüşler aynı zamanda sonuç-merkezli görüşler olarak da ele alınabilmektedir.

Devletlerin niyetlerine ilişkin tartışma, insancıl müdahalelere ilişkin önemli bir hususu belirginleştirmektedir: Devlet insancılığının, devletlerin saf iyi niyetlerinden oluşamayabileceğinin, çıkarsal yönelimleri de içerebileceğinin genel kabulü. Dolayısıyla insancıl müdahaleler, ‘insancıl’ temelde iddia ediliyor olsalar da, aynı zamanda ‘araçsal’ da olabilirler. Bir insancıl müdahalenin araçsal olması, müdahalenin ilgili devlet çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak kullanılabilmesini ortaya koymaktadır. Araçsallığın kabulü ‘faydacı’ anlayışa yaslanan düşünürlerin, insancıl müdahalelerin sonuçlarına odaklanmalarına ve eğer insancıl açıdan olumlu sonuçlara ulaşıyorsa insancıl müdahaleleri haklı müdahaleler olarak kabul etmelerine yol açar. Dolayısıyla müdahaleci devletlerin hangi çıkarlarını gerçekleştirdiklerinin insancıl müdahaleler açısından büyük bir önemi bulunmayacaktır. İnsancıl sonuçlar yaratıyorsa, müdahale bir ‘fayda’ ortaya çıkarır bir biçimde yorumlanabilecek ve haklı bir müdahale olarak değerlendirilecektir. Örneğin Libya’da müdahaleci devletlerin Kaddafi rejimini bertaraf etmek noktasındaki çıkarsal öncelikleri, Libyalıların Kaddafi rejiminin gaddarlıklarından kurtarıldığı düşüncesiyle meşru görülebilecektir. Bu mantık çalışmanın üçüncü bölümünde incelendiği üzere, Libya müdahalesinden sonra ortaya çıkan koşulların ‘insancıl’ olarak tanımlanmasındaki güçlükler sebebiyle son derece kuşkuludur. Fakat yine de, insancıl müdahale gerçekleştirilmeseydi oluşabilecek insancıl koşullar bilinemediği için kimi ‘faydacı’ yorumlarda savunulmaya devam edilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde incelendiği üzere faydacılık, insancıl müdahalelerin haklılık koşullarının temellendirilmesinde önemli bir paya sahiptir. Faydacılık, insancıl müdahalelerin haklılığının, olumlu sonuç yaratma kabiliyetiyle, bir diğer ifadeyle bir fayda ortaya çıkarıp çıkaramayacağını değerlendirilmesiyle iddia edilebileceğini savlamaktadır. Fakat incelendiği üzere, müdahalelerin sonuçlarının gerçekleşmeden önce bilinebilmesi güç olduğundan faydacılık müdahale kararlarının alınmasında objektif ölçütler sağlamak için zayıf bir öğretilerdir. Diğer taraftan gerçekleşen müdahaleler açısından da, müdahalenin gerçekleşmemesi durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlar bilinemeyeceği için objektif değerlendirmeler için uygun bir zemin oluşturamamaktadır. Fakat bu durum aynı zamanda faydacılık çerçevesinde savunulan müdahalelerin eleştirisini de güçleştirmektedir. Zira müdahalenin mevcut sonuçları ile gerçekleşmediğinde ortaya çıkabilecek sonuçların karşılaştırılması mümkün olmadığından, eleştirileri bir ölçüde eksik bırakmaktadır.

İnsancıl müdahale kavramının ikinci tarafında, devletler sistemine ve devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde kullandıkları bir araca işaret eden ‘müdahale’ kavramı

bulunmaktadır. Müdahale, geleneksel olarak, ‘diktatoryal karışma’ şeklinde tanımlanmış ve devletlerin oluşturduğu bir toplum olan ‘uluslararası toplumun’ bir arada yaşama kaidelerini tehdit eden bir araç olarak değerlendirilmiştir. Zira Vestfalya ile simgelenen modern devletler sisteminde devletler, en azından kâğıt üzerinde, egemen birimler olarak, ‘egemen-eşitlik’ çerçevesinde ilişkiler kuran varlıklardır. Devlet egemenliği ilkesi, devletlerin iç-işlerinde en üstün erk olduğunun, dışta ise diğerleriyle eşitliğinin ifadesidir. Devlet egemenliğinin zorunlu bir sonucu, devletlerin birbirlerinin iç-yetki alanlarına müdahil olmasını yasaklayan müdahale-etmeme ilkesi olmuştur. Bir diğer ifadeyle uluslararası alanda devletlere egemenlik hakkının tanınmış olması, bu hakka saygıyı şart koşan bir negatif ödevi gerektirmiştir. Bu çerçevede uluslararası toplum, egemen devletlerden oluşan ve bu egemen birimlerin barış içinde bir arada yaşayabilmeleri için birbirlerinin egemenliklerini ortadan kaldırmaktan kaçınmaları gerektiğini temel kural olarak belirleyen bir yapıdır. Çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı üzere, komüniteryanlar uluslararası toplumu oluşturan bu kaidelerin önemini vurgulamakta ve insancıl müdahalelerin bu kaideleri ortadan kaldırarak uluslararası toplumun düzenini tehlikeye atabileceğinin altını çizmektedirler.

Devlet egemenliği ve müdahale-etmeme, BM Şartı’yla resmiyet kazanmış ve günümüz uluslararası toplum çerçevesini de belirlemiştir. BM Şartı’nın 2. maddesinde devlet egemenliği ilkesi, müdahale-etmeme kuralı ve kuvvet kullanma yasağı açık bir biçimde ifadesini bulmuştur. Bu doğrultuda devletler egemen-eşitler olarak birbirlerine müdahil olmaktan kaçınacaklardır. BM Şartı’nda belirtilen iki istisnai durum dışında kuvvet kullanımına başvuramayacaklardır. Bu istisnalar bir devletin saldırganlığa maruz kalması durumunda bireysel ya da kolektif olarak kullanılabilen meşru-müdafaa hakkı ve BMGK’nin uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiğine hükmettiği durumlarda kuvvet kullanımını yetkilendirmesidir. Dolayısıyla insancıl müdahalelere ilişkin bir istisna tanınmadığından, BMGK’nin uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit olarak yetkilendirme yapmadığı hallerde insancıl müdahaleler, mevcut uluslararası toplum çerçevesinde kuvvet kullanma yasağını ihlal eden, devlet egemenliğini ortadan kaldıran ve müdahale-etmeme kuralını hiçe sayan müdahaleler olmak durumundadırlar. Çalışmanın ikinci bölümünde incelendiği üzere, hukuki pozitivistler ile hukukun ahlaki yorumlarını benimseyenler arasında bu çerçevede bir tartışma yaşanmaktadır. Hukuki pozitivistler, uluslararası hukukun müdahaleyi yasakladığını ve ‘hukuka, yasalara istinaden uyma yükümlülüğünü’ dile getirerek, bu yasağa uyulması gerektiğine işaret etmektedirler. Diğer

tarafından ahlaki yorumlara başvuranlar ise hukukla-ahlak arasındaki yapıcı ilişkiden yola çıkarak hukukun oluşturulma ve geliştirilme süreçlerini gündeme getirmektedirler. Bu doğrultuda ahlaka, hukuk üzerinde belirleyici bir rol tanınarak, uluslararası hukukun insancıl müdahalelere istisnalar oluşturabilecek şekilde yorumlanabilmesi mümkün olmaktadır.

Soğuk Savaş'ın bitimini takip eden 1990'lı yıllar, büyük insani krizlerin ortaya çıktığı ve bu krizlerin sonlandırılmasına yönelik insancıl müdahalelere varan araçların sıklıkla kullanıldığı bir dönem olmuştur. Bu çerçevede devlet egemenliği ilkesiyle insancıl müdahale anlayışı arasında çatışmalı bir durumun oluşması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bir tarafta soykırıma varan ciddi insan hakları ihlalleriyle yüz yüze gelen insanlara yardım edilmesi gerekliliğini ortaya koyan insancıl müdahale savlarıyla; bu tarz müdahalelerin uluslararası toplumu ayakta tutan temel sütunları, yani devlet egemenliği ilkesi ve müdahale-etmeme kuralını yıkmaya tehlikesi oluşturduğu savları arasında yoğun bir tartışma yaşanmıştır. Srebrenitsa ve Ruanda'da yaşanan korkunç soykırımlar, uluslararası toplumun böyle hadiseleri önlemek ve sonlandırmak noktasındaki ahlaki sorumluluğunun gündeme getirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu ahlaki sorumluluk, devletlerin hukuki sorumluluklarının ötesinde düşünülmüş ve yasal çerçevenin dışına çıkabilen insancıl müdahaleler gerçekleştirilebilmiştir. Özellikle 1999 yılında BMGK yetkilendirmesi olmaksızın NATO aracılığıyla gerçekleştirilen Kosova müdahalesi, 'yasal olmayan fakat meşruluğu iddia edilen', ahlaki bir müdahalecilik olarak lanse edilmiştir. Kosova'daki ahlaki müdahalecilik anlayışı, uluslararası hukuk açısından yasallık-meşruiyet tartışmasının fitilini ateşlemiş ve bu çerçevede dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın çağrılılarıyla egemenliğin yeniden tanımlanması çabaları gündeme gelmiştir. Bu kapsamda 2001 yılında yayınlanan ICISS raporu ile devlet egemenliğinin, insancıl müdahaleleri de kapsar biçimde ele alınabileceği yeni bir çerçeve ortaya konulmuştur. 'Sorumlu egemenlik' olarak ortaya atılan bu egemenlik anlayışı, devlet egemenliğinin, devletlere öncelikli olarak vatandaşlarını koruma sorumluluğunu yüklediğini savunmaktadır. Bu sorumluluğu yerine getir(e)meyen ya da bizzat vatandaşlarının temel haklarını ihlal eden rejimlerin artık egemenliklerinin kendilerine sağladığı korumadan yararlanamayacakları vurgulanmıştır. Bu çerçevede uluslararası toplumun koruma sorumluluğu doğmakta ve insancıl koruma amaçlı askeri müdahaleleri kapsayan KoS doktrininin uygulanabileceği belirtilmektedir.

KoS çerçevesinde tanımlanan sorumlu egemenlik anlayışı ile klasik egemenlik anlayışı, çalışmanın birinci bölümünde incelendiği üzere, devlet egemenliği ilkesinin fikri geçmişi çerçevesinde sınırlı egemenlik ve mutlak egemenlik olmak üzere iki farklı yorumun uzantılarıdır. Locke, Rousseau ve Montesquieu'nun düşünceleriyle örneklendirdiğimiz sınırlı egemenlik yorumu, devlet egemenliğinin toplumsal sözleşme vasıtasıyla vatandaşların iradesine dayandığı ve dolayısıyla belirli sınırlara sahip olması gerektiğini savlamaktadır. Diğer taraftan Machiavelli, Bodin ve Hobbes'un düşünceleriyle örneklendirdiğimiz mutlak egemenlik yorumu ise egemenliğin, sınırsız ve mutlak bir gücü temsil ettiği ve dolayısıyla vatandaşlar tarafından sınırlandırılmayacağını öne sürmektedir. Uluslararası alanda tanınan egemenlik, devletlerin iç-yetki alanlarında en-üst erk olduklarının kabulünü içermesi sebebiyle, mutlak egemenlik yorumu çerçevesinde ele alınabilecekken; KoS doktrininin ortaya koyduğu egemenlik anlayışı ise egemenliği sorumluluk olarak tanımlamadığı ve bu sorumluluğun yerine getirilmemesi durumunda uluslararası toplumun egemenlik ilkesini dikkate almayabileceğini öngörmesi sebebiyle sınırlı egemenlik yorumuna dâhil edilebilir.

KoS egemenliği sorumlu biçimde yeniden ele alma çabasına girişmiş olmakla birlikte, bu sorumluluğu yalnızca ahlaki olarak temellendirmekte ve yasal çerçevede devletlerin sahip oldukları egemenlik haklarının yeniden tanımlanacağı bir zemine oturtmamaktadır. KoS'un temel kaygısı, mevcut devletler sisteminde uygulanabilir olan bir müdahale anlayışının temellendirilmesidir. Bu kapsamda KoS, egemenliğin sorumlu/sınırlı yorumuna ilişkin bir ilke ortaya koymakla birlikte, uygulanabilirlik adına bu ilkeyi faydacı bir zemine taşımış olmaktadır. Bu kapsamda ilkeselliğin doğasında bulunması gereken tutarlılık, her durumda uygulanamayacak olan bir bağlam yaratılmasıyla ortadan kaldırılmaktadır. Nitekim ICISS raporunda KoS doktrininin hiçbir şekilde BMGK daimi üyelerine ve büyük güçlere uygulanamayacağını beyan edilmesi de bu bağlama işaret etmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde incelediğimiz Libya ve Suriye örnekleri de bu bağlamda, KoS doktrinin ilkesel zayıflığını göstermesi açısından önemli örnekler olmuşlardır. Son derece tartışmalı olmakla birlikte Libya'da uygulanabilen KoS, Suriye'de insani kriz günden güne derinleşmesine ve çok ciddi boyutlara ulaşmasına rağmen uygulan(a)mamıştır.

ICISS raporunda BM, KoS doktrininin uygulanması için yetkili/doğru otorite olarak belirlenmiştir. Fakat BMGK'nin insani krizlere yönelik yetkilendirmelerin daimi üyelerin

veto ayrıcalıklarının kullanılması sonucunda tıkanmasına yönelik olarak da, ‘barış için birlik kararı’ ve ‘ex post facto’ yetkilendirme gibi alternatif arayışları olmuştur. Fakat 2005 BM Dünya Zirvesi Sonuç Kararı başta olmak üzere, KoS doktrini ile ilgili olarak alınan çeşitli BM kararları, BMGK’yi mutlak yetkili otorite konumuna getirmiş ve dolayısıyla insani krizlere ilişkin değerlendirmeler tamamen BMGK üyelerinin takdirine bırakılmıştır. BMGK’nin daimi üyelere tanınan veto ayrıcalıkları ile sakatlanmış eşitsiz yapısı dikkate alındığında, herhangi bir insani krize yönelik olarak müdahale kararı alınmasında daimi üyelerin keyfi değerlendirmelerinin belirleyici olacağı açıktır. Bu keyfi değerlendirmeler, daimi üyelerin çıkar birlikteliklerinin ve çatışmalarının sonucunda oluştuğundan, insani krizlere yönelik müdahaleler uluslararası politik dinamiklerin gölgesinde gerçekleşmek durumdadırlar. Suriye örneği bu durumun en güncel örneğini oluşturması açısından önemlidir. Suriye’ye yönelik müdahaleye varabilecek karar tasarıları Rusya ve Çin’in vetolarıyla engellenmiş ve Suriyeliler kaderlerine terk edilmişlerdir. Oysa Libya’da Rusya ve Çin çekimser kalarak, Libya müdahalesinin yetkilendirilmesini engellemekten kaçınmışlardır. Dolayısıyla BMGK daimi üyelerinin çıkarsal öncelikleri hangi krizin müdahale edilmesi gereken bir insani kriz olduğunun belirlenmesinde anahtar rolü oynamaktadır. Bu durum insani krizlerde KoS doktrininin dayandığı ilkelerin değil, süregelen uluslararası politik dinamiklerin işlerliğini göstermektedir.

Uluslararası politikanın belirleyiciliğinin kabul edilmesi, çalışmanın üçüncü bölümünde incelenen Libya ve Suriye örneklerinin de ışığında, insancıl müdahalelerin ya da KoS’un mevcut devletler sisteminde devletlerin uygulayageldikleri klasik müdahalelerden ne ölçüde farklı olduklarını tartışmaya açmaktadır. Libya’da Kaddafi rejiminin yaygın ve ciddi insan hakları ihlalleri yarattığına ilişkin sağlam verilere dayanmayan iddialar neticesinde BMGK’nin 1973 sayılı kararına istinaden NATO tarafından gerçekleştirilen insancıl müdahale, bu iddialara dayanılarak Kaddafi’ye muhalif silahlı isyancıların desteklenmesi ve doğrudan Kaddafi rejiminin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla insancıl müdahale bir rejim değişikliğine yol açmış, egemen bir devletin sınırları dâhilinde olan bir iç savaş/çatışma durumuna müdahale edilerek iç dengeleri değiştirmiş, çatışan taraflar arasında belirgin bir biçimde bir tarafı destekleyerek insancıl eylemin özünü oluşturan ‘tarafsızlık’ ve ‘yansızlık’ gibi düsturları ihlal etmiş ve dolayısıyla ‘insancıl’ hedeflerinin çok ötesinde eylemlere sahne olmuştur. Her ne kadar BMGK yetkilendirmesi ile yasal bir müdahale niteliği kazanmış olsa da Libya müdahalesi yetki sınırlarını fazlasıyla aşmıştır. Diğer taraftan müdahalenin yarattığı sonuçlar

bağlamında, müdahalenin insan haklarını korumada ve tesis etmede başarılı olduğunu söylemek de mümkün değildir. İncelediğimiz üzere, müdahalenin yarattığı doğrudan olumsuz insani etkiler bir tarafa, Libya'nın günümüzdeki durumu da insani açıdan olumlu bir tablo oluşturmamaktadır. Bu çerçevede gerek yürütülüş biçimi gerekse de yarattığı sonuçlar bağlamında Libya müdahalesi, 'yasal fakat meşru olmayan' bir müdahale olarak görülebilecektir. Bu özellikleriyle Libya müdahalesi 'insancıl' bir müdahale olmaktan ziyade, uluslararası politikanın tipik bir müdahalesidir.

Suriye örneği ise Libya'da henüz varlığı bile net olmayan yaygın ve ciddi insan hakları ihlallerinin aksine, soykırıma varan şiddet eylemlerine sahne olmasına rağmen bir 'insancıl müdahalesizlik' durumu oluşturmaktadır. Rusya ve Çin vetoları ile olası bir BMGK yetkilendirmesinin önü tıkanmış ve Kosova'da olduğu gibi yasal çerçevenin dışına çıkan 'meşru' bir müdahaleciliğe başvurulmamıştır. Çatışan tarafların silahlandırılması ve desteklenmesiyle iç-savaş alevlendirilmiş ve insani kriz koşullarının derinleşmesine neden olunmuştur. Suriye bugün, büyük güçlerin güç mücadelelerinin yaşandığı tipik bir jeo-politik rekabet alanına dönüşmüştür. Bu rekabette devletlerin insancıl kaygılarının da rol oynayabildiğini düşünmek pek mümkün görünmemektedir. Suriye krizinin sona erdirilmesi için ortaya konulan diplomatik çabalar, rakip güçlerin kendi istedikleri çözümü dayatmak istemeleri sebebiyle sonuca ulaşamamaktadır. Suriye örneği bu bağlamda, devletlerin insancıl politikalarının, yani 'devlet insancılığının' sınırlarını göstermesi açısından en güncel örneği oluşturmaktadır. Suriye'ye yönelik herhangi bir insancıl müdahalenin bugüne dek uygulanamaması, uluslararası politikanın güç ve çıkar mücadelelerine sahne olan geleneksel işleyişinden ayrılamayacaktır. Büyük güçlerin çatışan çıkarları ve müdahale edebilecek güçlerin Suriye üzerinde hayati çıkarlarının olmaması Suriye halkının 'kaderine terk edilmesine' neden olmuştur. Suriye'nin bu özellikleri mevcut devletler sisteminde devletlerin insani krizlere yönelik politikalarının, insancıl olmaktan ziyade çıkarsal olduğuna delil oluşturmaktadır. Bu çerçevede devlet insancılığı, en iyi ihtimalle devletlerin çıkarlarını da bu yönde tanımlamaları ile söz konusu edilebilecek davranış biçimleridir. Bu doğrultuda devletlerin çıkarlarını takip ederek insancıl müdahalelere başvurduklarını kabul etmek, müdahalelerin 'insancıl' ya da 'diğerkâm' müdahaleler olarak tanımlanmalarını kuşkulu hale getirecektir.

İnsancıl müdahale ve yeni çerçevesiyle KoS doktrini, her ne kadar ahlaki-insancıl bir temelde gerekçelendiriliyor olsa da, bu ahlaki gerekçelerin mevcut devletler sisteminde

tutarlı ve saydam bir biçimde savunulması mümkün görünmemektedir. Mevcut sistem, liberal anlayışların öne sürdüğünün aksine, insancıl ahlaki ilkelerden çok, Vestfalya'dan bu yana süregelen güç ahlaki ilkeleri ile işlemektedir. Zira her bir devletin kendi çıkarına olacak bir biçimde davranacağını öngören klasik devlet ve devletler sistemi algısı, ahlaka ilişkin değerlendirmelerin ilgili devletin ya da devletler grubunun kendi perspektifinden kurgulanacağına işaret etmektedir. İnsancıl müdahaleleri savunan devletler ağırlıklı olarak liberal devletlerdir. Liberalizmin Soğuk Savaş sonrasında kazandığı zafer, liberalizme ilişkin değerlerin küresel olarak yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ABD'nin başını çektiği Batı devletlerinin elde ettikleri 'güçlü' konum, benimsedikleri liberal değerlerin 'doğruluğuna' ilişkin bir dayatmayı beraberinde getirmiştir. Liberalizmin ekonomik ideali olan evrensel bir tek piyasa, bir başka ifadeyle ekonomik duvarların ortadan kalktığı bir dünya ortak pazarı ve siyasi ideali olan, asgari bir devlet, evrenselleştirilmiş vazgeçilemez ve çığnenemez bireysel ve siyasal özgürlükler, özgürlükçü anayasal demokrasilerin evrensel bir en iyi yönetim şekli olarak yaygınlaştırılması ve mülkiyet, ticaret ve tüketim çerçevesinde inşa edilmiş bir refah anlayışı gibi değerler evrensel değerler olarak ortaya atılmıştır. İnsancıl müdahaleler bu doğrultuda özellikle insan haklarının bireysel ve siyasal özgürlükler bağlamındaki yorumunun askeri zorlama araçları olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat incelediğimiz örnekler bağlamında da gördüğümüz gibi, insancıl müdahalelerin 'insancıl' sıfatını taşıyabilecek bir biçimde yürütüldüğü son derece kuşkuludur. Bu tarz müdahalelerin liberal dayatmalar olarak görülebilmesi de mümkündür. Zira Batılı liberal devletler insan hakları ihlalcisi her rejime benzer bir müdahalecilik anlayışıyla yaklaşmamaktadırlar. Bu devletler, Bahreyn ve Yemen örneklerinde kısaca yer verdiğimiz gibi, müttefik olarak kabul ettikleri devletleri, insan hakları ihlallerine rağmen desteklemeye devam etmekte, dolayısıyla insan hakları ihlallerine göz yumabilmektedirler. Diğer taraftan Libya-Kaddafi örneğinde gördüğümüz gibi gözden-düşmüş rejimlere karşı insancıl müdahaleler aracılığıyla katı bir müdahalecilik anlayışını devreye sokabilmektedirler. Bu çifte standartlar insancıl müdahalelerin, özellikle Batılı devletlerin klasik çıkar odaklı politikalarında kullandıkları bir araçtan öte bir anlam taşıyamayacağına delil oluşturmaktadır.

Diğer taraftan insancıl bir adaleti tesis etmesi beklenen BM ve onun icra organı BMGK, bizzat kendi yapısı itibariyle adaletten bahsedilemeyecek bir uluslararası örgüttür. Yalnızca 15 üyenin 3/2 çoğunluğu ve 5 daimi üyenin oydaşması ile karar alabilen bir BMGK, uluslararası adaleti tesis etmek ve sürdürmek için uygun bir merci olma özelliği

taşınamaktadır. Örnekler de göstermektedir ki BMGK'deki karar alma sürecine etki eden unsurlar insancıl-adalet beklentilerinden ziyade devlet çıkarlarının gözetilmesini önceleyen devletçi-adalet arayışlarıdır. BMGK daimi üyeleri hangi olayların 'uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği' noktasında keyfi olarak kullanabilecekleri üstün oy ayrıcalıklarıyla donatılmışlardır. İnsancıl müdahalelerde de neyin insancıl/ahlaki olacağına, hangi insancıl müdahalenin yasal olarak yürütülebileceğine hükmedenler daimi üyelerdir. Daimi üyelerin çıkarlarının uyuşması ya da çatışması, hangi halkın zulümlerden, acılardan ve insan hakları ihlallerinden yasal olarak 'kurtarılacağını', hangilerinin ise 'kaderlerine terk edileceğini' belirlemektedir. Örneğin Libya'da çıkarları bir biçimde uyuşan daimi üyeler, 1973 sayılı kararla Libya halkının Kaddafi rejiminin gaddarlıklarından yasal olarak kurtarılmayı hak ettiğine hükmetmiştir. Diğer taraftan Suriye'de Rusya ve Çin'in farklı konumları Suriye halkının kaderlerine terk edilmelerini doğurmuştur. Dolayısıyla BM ve BMGK'den beklenen adalet, güçlü devletlerin aralarındaki çıkar ve güç mücadelelerinin bir sonucu olmak durumundadır. Bu ölçüde keyfiyete tabi olan bir adalet anlayışının, adalet olarak tanımlanabilmesi güç görünmektedir.

Ayrıca çalışmanın üçüncü bölümünde belirtildiği gibi insancıl müdahaleler çoğunlukla, insani krizlerin birer rejim krizi olduğu yolunda indirgemeci bir yaklaşımla inşa edilmektedir. Bu doğrultuda evrensel insan hakları anlayışının bireysel ve siyasal haklar üstünlüklü ele alınmasına uygun bir biçimde, yaygın ve ciddi insan hakları ihlallerinden oluşan insani krizlerin de insanların temel haklarını tanımayan ve bunları ihlal eden rejimlerden kaynaklandığı savı üretilmektedir. Bir diğer ifadeyle kendilerini yönetmekten aciz ya da kötü niyetli diktatörlere sahip olan rejimler insani krizlerin başlıca nedenleri olarak görülmektedir. Oysa insani krizler yalnızca rejim sorunlarından kaynaklanmamakta, bilakis birçok karmaşık yapısal nedenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan dünyada acil çözüm bekleyen küresel yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizlikleri, açlık, önlenemeyen salgın hastalıklar, çocuk ölümleri, beslenme yetersizlikleri, temiz içme suyuna ulaşamama, uygun tıbbi bakım olanaklarından yoksunluk gibi birçok küresel sorun bulunmaktadır. Son bölümde kısaca yer verdiğimiz gibi tüm bu sorunlardan kaynaklı ölümler, bireysel ve siyasal hakların ihlalden doğan insani krizlerin yarattığı ölümlerden çok daha fazlasına yol açmaktadır. Devletler arasındaki eşitsizliklerin ve insan toplumları arasındaki adaletsizliklerin gündeme taşınmasını gerektiren bu sorunlar, devletlerin birincil gündemlerini oluşturmazken, çeşitli totaliter rejimlerin yarattığı insan hakları ihlalleri büyük ahlaki krizler olarak lanse edilerek

uluslararası toplumun öncelikli gündemine alınmaktadır. Her geçen 10 saniyede bir çocuk açlığa bağlı olarak yaşamını yitirirken ve her gün 22.000 çocuk yoksulluğa bağlı nedenlerle ölürken¹ bu durum uluslararası toplumun gündemine yerleşmemekte fakat Kaddafi rejimine karşı ayaklanan silahlı güçlerin rejimle çatışmaları sonucu ortaya çıkan iktidar mücadeleleri hızla uluslararası toplumun diğerkâm duygularını harekete geçirmektedir. İnsancıl müdahaleler ve genel olarak uluslararası adalet hususunda söz konusu bu çelişkiler, mevcut devletler sisteminin ve devlet insancılığının sınırlarını göstermesi açısından önemlidir.

İnsancıl müdahaleler, ahlaki olarak temellendirilen fakat devletler tarafından uygulanmaları sebebiyle ahlaki neticeler yaratmaları güç olan müdahalelerdir. İnsancıl müdahalelere iyimser yaklaşanlar, önceki bölümlerde de gördüğümüz üzere yardıma muhtaç insanlara yardım edilmesi ahlaki gerekliliğinden hareket etmektedirler. Bu doğrultuda hatırı sayılır acılar çeken insanların kaderlerine terk edilmemeleri gerektiğini ve bu çerçevede insancıl müdahalelerin acıları sonlandırmak noktasında işlevselliğini vurgulamaktadırlar. Bu gibi düşünürleri iyimser olarak adlandırmamızın temel sebebi insancıl müdahalelerin olumlu sonuçlar yaratabileceğine ilişkin iyimser beklentileridir. Fakat kimi istisnaları kabul edilebilse de, insancıl müdahalelerin genellikle olumlu sonuçlar yaratabilme başarısı oldukça sınırlıdır. Bu çerçevede insancıl müdahaleler yalnızca soykırımsal şiddete varan durumlarda uygulanması gereken müdahaleler olarak görülebilmektedir. Zira insancıl müdahale, bir askeri müdahale biçimi olarak, bir diğer ifadeyle bir savaş olarak olumsuz etkiler yaratabilme potansiyeli yüksek bir araçtır. Fakat Libya örneğinde gördüğümüz gibi soykırımsal şiddet faktörü de devletler tarafından suiistimal edilebilmektedir. Libya’da Kaddafi rejiminin sivil halk üzerinde soykırım uygulayacağı algısı yaratılarak, insancıl müdahale için meşru bir temel oluşturulmuştur. Oysa incelediğimiz üzere, bu süreçte Kaddafi rejiminin soykırım uygulayacağına ilişkin sağlam kanıtlardan yola çıkılmamıştır. Daha çok isyancı güçlerin temsilcilerinin görüşlerinden ve kaynağı net olmayan görgü tanıklıklarından hareket edilerek insancıl müdahaleye girişilmiştir. Diğer taraftan Suriye’de ise soykırımsal şiddet tüm kanıtlarıyla ortaya çıkmış olmasına rağmen herhangi bir insancıl müdahale yürürlüğe konamamıştır.

İnsancıl müdahalelere ilişkin tüm bu sorun ve çelişkiler KoS doktrini ile ele alınmış ve çeşitli çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Fakat incelediğimiz gibi KoS gerek ICISS

¹ Bkz. “Know Your World: Facts About Hunger And Poverty”, *The Hunger Project*, <<http://www.thp.org/knowledge-center/know-your-world-facts-about-hunger-poverty/>> (26.08.16)

raporundaki gerekse de BM sistemine dâhil edilmiş şekliyle insancıl müdahalelerin sorunlarını aşabilecek bir yapı inşa etmekten çok uzaktır. Zira insancıl müdahalelere ilişkin çelişkiler, kavramın ahlaki içeriğinden ziyade uygulanması noktasındaki sorunlardan kaynaklanmaktadır. Mevcut devletler sisteminin eşitsiz ve devlet merkezli yapısı, gerçekten insancıl etkiler yaratabilecek eylemleri sınırlamaktadır. KoS doktrini bu anlamda sorunu mevcut devletler sistemi içerisinde çözümlenmeye çalışarak uluslararası politikanın mevcut gerçeklikleri içerisinde uygulanması mümkün görünmeyen öneriler getirmiş olmaktadır. Nitekim 2005 Dünya Zirvesi'nde kabul edildiği şekliyle KoS, ICISS raporundaki içeriğinden de büyük ölçüde uzaklaşmış ve tamamen BMGK'nin söz konusu sorunlu yapısına bağımlı kılınmıştır. KoS, ICISS raporunda tasarlandığının aksine BM sistemine uyarlanmış biçimiyle insancıl müdahale açısından, egemenliğin ahlaki yorumundan başka bir araç sunamayan bir doktrin hüviyeti taşımaktadır. Öngörülen üç sütunlu yapı içerisinde ilk iki sütun yalnızca devletlere sorumlu egemenlik anlayışını tavsiye eden ve bunları uluslararası alanda uygulamaya davet eden çağrılardır. Üçüncü sütunda öngörülen askeri insancıl müdahale ise devletler arasında son derece tartışmalı olması bir yana, bu sorumluluğu yalnızca BMGK'nin uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiğine hükmettiği hallere indirgeyerek hiçbir yeniliğe kapı aralamamış olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abulof, Uriel. "Behemoth vs. Leviathan: RIP R2P?", *E-International Relations*, 6 Ocak 2016. <<http://www.e-ir.info/2016/01/06/behemoth-vs-leviathan-rip-r2p/>> (23.12.16)
- Acer, Yücel. *Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu*, Roma Yayınları, Ankara 2004.
- Adelman, Howard. "The Doctrine of the Responsibility to Protect: A Failed Expression of Cosmopolitanism", (Ed. Will Kymlicka, Kathryn Walker), *Rooted Cosmopolitanism: Canada and the World*, (içinde), UCB Press, Vancouver 2012, 178-205.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2010.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali; Levent Köker (Der.), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- Ağaoğulları Mehmet Ali; v.d. (Der), *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. "Jean Bodin: Egemen Devletin Belirmesi", (Der. Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, (içinde), İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. "Montesquieu: Özgürlük Arayışı ve Erkler Ayrımı", (Der. Mehmet Ali Ağaoğulları v.d.), *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, (içinde), İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. "Thomas Hobbes: Ölümlü Tanrı", (Der. Mehmet Ali Oğulları, Levent Köker), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, (içinde), İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali; Levent Köker. *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. "Halk ya da Ulus Egemenliği'nin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:41 No:1, 1986, 131-152.
- Akal Cemal Bali (Der.), *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, Dost Yayınevi, Ankara 2014.
- Akal, Cemal Bali. *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Kitabevi, Ankara 1998.
- Altan, Mehmet. *Küresel Vicdan*, Timaş, İstanbul 2011.
- Amin, Magdi v.d., *After the Spring: Economic Transitions in the Arab World*, Oxford University Press, New York 2012.
- Amstutz, Mark R. *International Ethics: Concepts, Theories, and Cases in Global Politics*, Rowman & Littlefield Pub., Lanham 2013.
- Annan, Kofi. "Two Concepts of Sovereignty", *The Economist*, 16 Eylül 1999. <<http://www.economist.com/node/324795>> (17.08.16)

- Antoninus, Marcus Aurelius. *Kendime Düşünceler*, (çev. Ceyda Eskin), Oda Yayınları, İstanbul 2009.
- Arditto, Alissa M. *Machiavelli and the Modern State: The Prince, the Discourses on Livy, and the Extended Territorial Republic*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Axworthy, Lloyd. “In Libya, we move toward a more humane World”, *The Globe and Mail*, 23 Ağustos 2011. <<http://www.theglobeandmail.com/opinion/in-libya-we-move-toward-a-more-humane-world/article626440/>> (16.07.16)
- Ayoob, Mohammed. “Humanitarian Intervention and State Sovereignty”, *The International Journal of Human Rights*, Vol.6 No.1, 2002, 81-102.
- Badiou, Alain. *Etik*, (çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2013.
- Bagnoli, Carla. “Humanitarian Intervention as a Perfect Duty”, (Ed. Terry Nardin, Melissa S. Williams), *Humanitarian Intervention*, (içinde), Nomos XLVII, New York University Press, New York 2006.
- Bali, Aslı; Aziz Rana. “Why There is No Military Solution to the Syrian Conflict”, (Ed. Nader Hashemi, Danny Postel), *The Syria Dilemma*, (içinde), The MIT Press, Cambridge 2013, 29-44.
- Barnard, Anne. “Death Toll From War in Syria Now 470,000, Group Finds”, *New York Times*, 11 Şubat 2016. <<http://www.nytimes.com/2016/02/12/world/middleeast/death-toll-from-war-in-syria-now-470000-group-finds.html?register=facebook>> (19.07.16)
- Barnett, Michael. *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*, Cornell University Press, New York 2011.
- Barnett, Michael; Thomas G. Weiss. “Humanitarianism: A Brief History of the Present”, (Ed. Michael Barnett, Thomas G. Weiss), *Humanitarianism in Question: Politics, Power, Ethics*, (içinde), Cornell University Press, Ithaca 2008.
- Barnett, Michael; Thomas G. Weiss (Ed.), *Humanitarianism in Question: Politics, Power, Ethics*, Cornell University Press, Ithaca 2008.
- Barry, Ben. “Libya’s Lessons”, *Survival*, Vol.53 No.5, 2011, 5-14.
- Barry, Ellen. “Putin Criticizes West for Libya Incursion”, *The New York Times*, 26 Nisan 2011. <<http://www.nytimes.com/2011/04/27/world/europe/27putin.html>> (09.07.16)
- Bartelson, Jens. *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Bass, Gary J. *Freedom’s Battle: The Origins of Humanitarian Intervention*, Alfred A. Knopf, New York, 2008.
- Batır, Kerem. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Müdahaleciliği ve Uluslararası Hukuk”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9 No:1, 2011, 117-134.
- Baxi, Upendra. *The Future of Human Rights*, Oxford University Press, New Delhi 2012.

- Bayefsky, Rachel. "Dignity, Honour, and Human Rights: Kant's Perspective", *Political Theory*, Vol.41 No.6, 2013, 809-837.
- Baylis, John; Steve Smith (Ed.), *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Beardsworth, Richard. *Cosmopolitanism and International Relations Theory*, Polity Press, Cambridge 2011.
- Beitz, Charles R. *The Idea of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford 2009.
- Beitz, Charles R. "Cosmopolitanism and Global Justice", *The Journal of Ethics*, No:9, 2005, 11-27.
- Beitz, Charles R. "International Liberalism and Distributive Justice: A Survey of Recent Thought", *World Politics*, Vol.51, No.2, 1999, 269-296.
- Beitz, Charles R. *Political Theory and International Relations*, Princeton University Press, Princeton 1999.
- Beitz, Charles R.; v.d. (Ed.), *International Ethics*, Princeton University Press, Princeton 1990.
- Belge, Murat. *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Bellamy, Alex J.; Paul D. Williams. "The New Politics of Protection? Core d'Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect", *International Affairs*, Vol.87 No.4, 2011, 825-850.
- Bellamy, Alex J. *Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities*, Polity Press, Cambridge 2011.
- Bellamy, Alex J. *Just Wars: From Cicero to Iraq*, Polity Press, London 2006.
- Bellamy, Alex J. "Motives, Outcomes, Intent and the Legitimacy of Humanitarian Intervention", *Journal of Military Ethics*, Vol.3 No.3, 2004, 216-232.
- Bellamy, Alex J. "Humanitarian Intervention and the Three Traditions", *Global Society*, Vol.17 No.1, 2003, 3-20.
- Ben-Amittay, Jacob. *Siyasal Düşünceler Tarihi: Çağlar Boyunca Siyasal Düşüncenin Değişimi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Levent Köker), Savaş Yayınları, Ankara 1983.
- Benhabib, Seyla. *Another Cosmopolitanism*, Oxford University Press, New York 2006.
- Benoist, Alain de. "What is Sovereignty?", (çev. Julia Kostova), *Telos*, Vol.1999 No.116, 1999, 99-118.
- Bentham, Jeremy. "Anarchical Fallacies: A Critical Examination of the Declaration of Rights", (Ed. Patrick Hayden), *The Philosophy of Human Rights*, (içinde) 2001.
- Beriş, H. Emre. "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt.63 No.1, 2008, 55-80.
- Berten, Andre; Pablo da Silveria; Herve Pourtois (Ed.), *Liberaller ve Cemaatçiler*, (çev. Eylem Özkaya), Dost Kitabevi, Ankara 2006.
- Berten, Andre; Pablo da Silveria; Herve Pourtois. "Genel Giriş", (Ed. Andre Berten, Pablo da Silveria, Herve Pourtois), *Liberaller ve Cemaatçiler*, (çev. Eylem Özkaya), (içinde), Dost Kitabevi, Ankara 2006.

- Bew, John. "From an umpire to a competitor: Castlereagh, Canning and the issue of international intervention in the wake of the Napoleonic Wars", (Ed. Brendan Simms, D. J. B. Trim), *Humanitarian Intervention: A History*, Cambridge University Press, Cambridge, (içinde) 2011.
- Billington, Ray. *Felsefeyi Yaşamak: Ahlak Düşüncesine Giriş*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Binder, Martin. "Humanitarian Crises and the International Politics of Selectivity", *Human Rights Review*, Vol.10 No.327, 2009, 327-348.
- Bodin, Jean. "Devlet Üstüne Altı Kitap'tan Seçme Parçalar", (çev. Özer Ozankaya), (Der. Mete Tunçay), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ*, (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Bonaiuti, Ernesto. "The Genesis of St. Augustine's Idea of Original Sin", (çev. Giorgio La Piana), *The Harvard Theological Review*, Vol.10 No.2, 1917, 159-175.
- Booth, Ken. *Strategy and Ethnocentrism*, Holmes ve Meier Pub., New York 1979.
- Borger, Julian v.d., "Gaddafi family deaths reinforce doubts about Nato's UN mandate", *The Guardian*, 1 Mayıs 2011. <<https://www.theguardian.com/world/2011/may/01/gaddadi-family-deaths-reinforce-doubts>> (09.07.16)
- Boyle, Joseph. "Natural Law and International Ethics", (Ed. Terry Nardin, David R. Mapel), *Traditions of International Ethics*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Bricmont, Jean. *Humanitarian Imperialism: Using Human Rights to Sell War*, (çev. Diana Johnstone), Aakar Books, Delhi 2007.
- Brown, Chris. "Difficult decisions lie ahead over Syria", 9 Şubat 2012. <<http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/2012/02/09/syria-decisions-turkey-uk/>> (20.12.16)
- Brown, Chris. *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, Polity Press, Cambridge 2006.
- Brown, Chris. "Selective Humanitarianism: In Defense of Inconsistency", (Ed. Deen K. Chatterjee, Don. E. Scheid), *Ethics and Foreign Intervention*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2003, 31-50.
- Brown, Chris. *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Columbia University Press, New York 1992.
- Brown, Davis. *The Sword, the Cross and the Eagle: The American Christian Just War Tradition*, Rowman and Littlefield Pub., Plymouth 2008.
- Brown, Donald E. *Human Universals*, McGraw – Hill, New York 1991.
- Brown, Wendy. *Yükselen Duvarlar, Zayıflayan Egemenlik*, (çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- Brownlie, Ian. "Humanitarian Intervention", (Ed. John Norton Moore), *Law and Civil War in the Modern World*, (içinde), The Johns Hopkins University Press, London 1974.
- Brun, Jean. *Stoa Felsefesi*, (çev. Medar Atıcı), İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

- Bryanski, Gleb. "Putin: Libya coalition has no right to kill Gaddafi", *Reuters*, 26 Nisan 2011. <<http://www.reuters.com/article/us-russia-putin-libya-idUSTRE73P4L920110426>> (09.07.16)
- Buchanan, Allen. *Human Rights, Legitimacy, and the Use of Force*, Oxford University Press, New York 2010.
- Buchanan, Allen. *Justice, Legitimacy and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford University Press, New York 2007.
- Bull, Hedley. *The Anarchical Society: The Study of Order in World Politics*, Palgrave, New York 2002.
- Bull, Hedley (Ed.), *Intervention in World Politics*, Clarendon Press, Oxford 1986.
- Bull, Hedley. "Introduction", (Ed. Hedley Bull), *Intervention in World Politics*, (içinde), Clarendon Press, Oxford 1986.
- Bull, Hedley. "Recapturing the Just War for Political Theory", *World Politics*, Vol.31, No:4, 1979, 588-599.
- Bull, Hedley. *The Control of Arms Race: Disarmament and Arms Control in the Missile Age*, Praeger, New York 1965.
- Burchill, Scott; v.d. (Der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (çev. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan), Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- Burley, Anne-Marie Slaughter. "International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda", *The American Journal of International Law*, Vol.87 No.2, 1993, 205-239.
- Byers, Michael; George Nolt. *ABD Hegemonyası ve Uluslararası Hukukun Temelleri*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007.
- Carr, Edward H. *Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939*, (çev. Can Cemgil), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Caney, Simon. *Justice Beyond Borders: A Global Political Theory*, Oxford University Press, New York 2005.
- Carey, Henry F. "The Un Humanitarian Intervention in Haiti and the Development of a Human Rights", *Center for Black Studies Research*, Vol.3-4, 1997-1998, 30-47.
- Carment, David; Joe Landry. "R2P in Syria: Regional Dimensions" (Ed. Robert W. Murray, Alasdair Mckay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol 2014, 50-55.
- Cassirer, Ernst. *Devlet Efsanesi*, (çev. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul 2005.
- Chandler, David. "The Road to Military Humanitarianism: How the Human Rights NGOs Shaped a New Humanitarian Agenda", *Human Rights Quarterly*, Vol.23 No.3, 2001, 678-700.
- Chatterjee, Deen K.; Don. E. Scheid (Ed.), *Ethics and Foreign Intervention*, Cambirdge University Press, Cambridge 2003.
- Chesterman, Simon. *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, Oxford University Press, Oxford 2012.

- Chesterman, Simon. "Leading from Behind: The Responsibility to Protect, the Obama Doctrine, and Humanitarian Intervention after Libya", *Ethics and International Affairs*, Vol.25 No.3, 2011, 279-285.
- Chinkin, Christine. "Rethinking Legality/Legitimacy after the Iraq War", (Ed. Richard Falk v.d.), *Legality and Legitimacy in Global Affairs*, (içinde), Oxford University Press, Oxford 2012, 219-247.
- Chomsky, Noam. *Yeni Askeri Hümanizm*, (çev. Faruk Aydın), Pınar Yayınları, İstanbul 2002.
- Chossudovsky, Michel. "A Humanitarian War on Syria? Military Escalation. Towards a Broader Middle East-Central Asian War?", *Global Research*, 7 Eylül 2013. <<http://www.globalresearch.ca/a-humanitarian-war-on-syria-military-escalation-towards-a-broader-middle-east-central-asian-war/25955>> (21.07.16)
- Clausewitz, Carl Von. *Savaş Üzerine*, (çev. Selma Koçak), Doruk Yayınları, İstanbul 2011.
- Cochran, Molly. *Normative Theory in International Relations: A Pragmatic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Cockburn, Patrick. "The Arab Spring, five years on: A season that began in hope, but ended in desolation", *Independent*, 8 Ocak 2016. <<http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/the-arab-spring-five-years-on-a-season-that-began-in-hope-but-ended-in-desolation-a6803161.html>> (14.06.16)
- Cohen, Marshall. "Moral Skepticism and International Relations", (Ed. Charles R. Beitz v.d.), *International Ethics*, (içinde), Princeton University Press, Princeton 1990, 3-52.
- Cooper, Helene. "U.S. Conducts Airstrikes Against ISIS in Libya", *New York Times*, 1 Ağustos 2016. <http://www.nytimes.com/2016/08/02/us/politics/us-conducts-airstrikes-against-isis-in-libya.html?_r=0> (03.08.16)
- Corey, David D.; J. Daryl Charles. *The Just War Tradition: An Introduction*, ISI Books, Delaware 2012.
- Cunliffe, Phillip. "The Responsibility to Protect and the New Liberal Dystopianism", (Ed. Robert W. Murray, Alasdair McKay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol, 2014, 62-65.
- Damrosch, Lori Fisler. "The inevitability of selective response? Principles to guide urgent international action", (Ed. Albrecht Schnabel, Ramesh Thakur), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship*, (içinde), United Nations University Press, Tokyo 2000, 405-419.
- Davidson, Joanna. "Humanitarian Intervention as Liberal Imperialism: A Force for Good?", *Polis Journal*, Vol.7 Summer, 2012, 128-164.
- Delanty, Gerard. *Topluluk: Bir Kavramın Anatomisi*, (çev. F. Bilge Atay), Everest Yayınları, İstanbul 2015.
- Demirbaş, Çağrı Emin; Gülşen Aydın. "Bir Örgütlenme Çerçevesi Olarak 'ASEAN Yolu'nun Başarısı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:10 Sayı:37, 2014, 71-104.
- Denk, Erdem. "Güle Güle Uluslararası Hukuk Cehenneme Kadar Yolun Var", *Ankara Üniversitesi SBF Tartışma Metinleri*, No.74, 2004, s.1-30.

- Denk, Erdem. “Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Jus Cogens Kurallar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 2, 2001, 43-70.
- Derrida, Jacques. *Rogues: Two Essays on Reason*, (çev. Pascale-Anne Brault, Michael Naas), Standford University Press, California 2005.
- Donaldson, Thomas. “Kant’s Global Rationalism”, (Ed. Terry Nardin, David R. Mapel), *Traditions of International Ethics*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2002, 136-157.
- Donnelly, Jack. “Realizm”, (Der. Scott Burchill v.d.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (çev. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan), (içinde), Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- Donnelly, Jack. *Universal Human Rights: In Theory and Practice*, Cornell University Press, New York 2003.
- Douzinas, Costas. *Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları: Eleştirel Bir Yaklaşım*, (çev. Rabia Sağlam, Kasım Akbaş), Nota Bene, İstanbul 2015.
- Doyle, Michael W. *The Question of Intervention: John Stuart Mill and Responsibility to Protect*, Yale University Press, London 2015.
- Dyson, R.W. (Ed.), *Aquinas: Political Writings*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Engelbrekt, Kjell v.d. (Ed.), *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, Routledge, New York 2014.
- Eldem, Tuba. “Koruma Sorumluluğu Normunun Libya ve Suriye Krizleri Bağlamında İşlevselliği”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:11 Sayı:43, 2015, 1-38.
- Ercan, Pınar Gözen. “R2P: From Slogan to an International Ethical Norm”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:11 No:43, 2014, 35-52.
- Erözden, Ozan. “Makyavelizm, Hikmet-i Hükümet ve Modern Devlet”, (Der. Cemal Baki Akal), *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, (içinde), Dost Yayınevi, Ankara 2014.
- Etzioni, Amitai. “Sovereignty as Responsibility”, *Orbis*, Vol.50 No.1, Winter 2006, 71-85.
- Evans, Gareth. “Can We Stop Atrocities wiyhout Launching an All-out War”, *Foreign Policy*, 18 Ekim 2011. <<http://foreignpolicy.com/2011/10/18/did-qaddafis-end-justify-the-means/>> (16.07.16)
- Evans, Gareth. “Russia, Georgia and the Responsibility To Protect”, *Amsterdam Law Forum*, Vol.1 No.2, 2009. <<http://amsterdamlawforum.org/article/view/58/115>> (21.07.16)
- Evans, Gareth; Mohamed Sahnoun. “Intervention and State Sovereignty: Breaking New Ground”, *Global Governance*, Vol.7 No.2, 2001, 119-125.
- Falk, Richard. *Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars: Seeking Peace and Justice in the 21st Century*, Routledge, New York 2015.
- Falk, Richard v.d. (Ed.), *Legality and Legitimacy in Global Affairs*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Feldman, Fred. *Etik Nedir?*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

- Fetouri, Mustafa. "Four years after Gadhafi, is Libya better off?", *Al Monitor*, 12 Ekim 2015. <<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/10/libya-gaddafi-death-four-years-better-worse-hrw-bayada-city.html>> (19.07.16)
- Finnemore, Marta. "İnsani Müdahale Normlarını İnşa Etmek", (Der. Peter J. Katzenstein), *Milli Güvenlik Kültürü: Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, (çev. İbrahim Efe), (içinde), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2014.
- Forsythe, David P. *Human Rights in International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Forte, Maximilian. "The Top Ten Myths in the War Against Libya", *Counterpunch*, 21 Ağustos 2011. <<http://www.counterpunch.org/2011/08/31/the-top-ten-myths-in-the-war-against-libya/>> (16.07.16)
- Franck, Thomas. "Yorumlar", (çev. Ersin Embel), (Ed. Michael Byers, George Nolt), *ABD Hegemonyası ve Uluslararası Hukukun Temelleri*, (içinde), Phoenix Yayınları, Ankara 2007.
- Franck, Thomas; Nigel S. Rodley. "After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force", *The American Journal of International Law*, Vol.67, 1973, 275-305.
- Frost, Mervyn. *Towards a Normative Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Frowe, Helen. "Judging Armed Humanitarian Intervention", (Ed. Don E. Scheid), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Fukuyama, Francis. "The End of History?", *The National Interest*, Summer, 1989. <<http://www.ou.edu/uschina/gries/articles/IntPol/Fukuyama%20End%20of%20History.pdf>> (18.08.16)
- Gauthier, David. "Political Contractarianism", *The Journal of Political Philosophy*, Vol.5 No:2, 1997, 132-148.
- Ghasemilee, Sara. "Libyan rebels, NATO in joint military operations against Qaddafi forces", *Al Arabiya*, 16 Nisan 2011. <<https://www.alarabiya.net/articles/2011/04/16/145587.html>> (09.07.16)
- Glanville, Luke. "Syria Teaches Us Little about Questions of Military Intervention", (Ed. Robert W. Murray, Alasdair Mckay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol, 2014, 44-49.
- Glaser, John. "NATO Attack on Libyan TV Station Condemned", *Antiwar.com*, 8 Ağustos 2011. <<http://news.antiwar.com/2011/08/08/nato-attack-on-libyan-tv-station-condemned/>> (10.07.16)
- Gözler, Kemal. *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, US-A Yayıncılık, 1998.
- Gray, Christine. *International Law and the Use of Force*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Grotius, Hugo. *Savaş ve Barış Hukuku*, (çev. Seha L. Meray), Say Yayınları, İstanbul 2011.

- Gürler, Sercan. “Modern Hukuk Felsefesinde Bir Gayya Kuyusu: Hukuk-Ahlak İlişkisi, (Der. Sercan Gürler), *H.L.A. Hart ve Hukuk Ahlak Ayrımı*, (içinde), Tekin Yayınları, İstanbul 2015, 9-27.
- Haas, Lawrence J. “American Intervention Needed in Syria”, *Star Tribune*, <<http://www.startribune.com/opinion/commentaries/149153855.html?refer=y>>(26.04.2012)
- Haass, Richard. “Libya Now Needs Boots on the Ground”, *Financial Times*, 22 Ağustos 2011. <<http://www.ft.com/cms/s/0/559804f8-cc7f-11e0-b923-00144feabdc0.html#axzz4BqSZH9qO>> (18.06.16)
- Habermas, Jürgen. *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları*, (çev. İlknur Aka), Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- Hale, John R. *Florence and the Medici*, Thames and Hudson, London 1977.
- Hall, Richard. “Libya now has three governments, none of which can actually govern”, *PRI*, 31 Mart 2016. <<http://www.pri.org/stories/2016-03-31/libya-now-has-three-governments-none-which-can-actually-govern>> (19.07.16)
- Hamid, Shai. “Everyone says the Libya intervention was a failure. They’re wrong”, *Brookings*, <<http://www.brookings.edu/blogs/markaz/posts/2016/04/12-libya-intervention-hamid>> (17.07.16)
- Hampton, Jean. *Hobbes and the Social Contract Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Hashemi, Nader; Danny Postel (Ed.), *The Syria Dilemma*, The MIT Press, Cambridge 2013.
- Hayden, Patrick (Ed.), *The Philosophy of Human Rights*, Paragon House, St. Paul 2001.
- Hegel, “Tarihte Akıl’dan Seçme Parçalar”, (çev. Önay Sözer), (Der. Mete Tunçay), *Bati’da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar: Yakın Çağ*, (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Hehir, Aidan. “Assessing the Influence of the Responsibility to Protect on the UN Security Council during the Arab Spring”, *Cooperation and Conflict*, Vol. 51 No.2, 2016, 166-183.
- Hehir, Aidan. “The Permanence of Inconsistency: Libya, the Security Council, and the Responsibility to Protect”, *International Security*, Vol.38 No.1, 2013, 137-159.
- Hehir, Aidan. *The Responsibility to Protect: Rhetoric, Reality and the Future of Humanitarian Intervention*, Palgrave Macmillan 2012.
- Hehir, Aidan. “The Illusion of Progress: Libya and the Future of R2P”, *E-international Relations*, 11 Eylül 2011. <<http://www.e-ir.info/2011/09/11/the-illusion-of-progress-libya-and-the-future-of-r2p/>> (15.06.16)
- Hehir, Aidan. *Humanitarian Intervention: An Introduction*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2010.
- Hehir, Aidan. *Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society*, Palgrave Macmillan, New York 2008.
- Heinze, Eric A. *Waging Humanitarian War: The Ethics, Law, and Politics of Humanitarian Intervention*, Suny Press, New York 2009.

- Heinze, Eric A. "Maximizing Human Security: A Utilitarian Argument for Humanitarian Intervention", *Journal of Human Rights*, Vol.5 No.3, 2006, 283-302.
- Heinze, Eric A. "The Moral Limits of Humanitarian Intervention: Reconciling Human Respect and Utility", *Polity*, Vol.36 No.4, 2004, 543-558.
- Held, David; Anthony McGrew (ed.), *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, (çev. Ali Rıza Güngen v.d.), Phoenix Yayınları, Ankara 2014.
- Held, David. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Stanford University Press, California 1995.
- Henkin, Louis. *How Nations Behave: Law and Foreign Policy*, Columbia University Press, New York, 1979.
- Himma, Kenneth Einar. *Hukukun Ahlaki Kriterleri: Kapsayıcı ve Dışlayıcı Pozitivistler Arasındaki Tartışma*, (çev. Saim Üye), Bilgesu Yayınları, Ankara 2010.
- Himma, Kenneth Einar. "Positivism, Naturalism and the Obligation to Obey Law", *Southern Journal of Philosophy*, Vol.36 No.2, 1998, 145-161.
- Hinsley, F. H. *Sovereignty*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*, (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- Hoffmann, Stanley. *Duties Beyond Borders*, Syracuse University Press, New York 1981.
- Holst, Fredrik A.; Martin D. Fink. "A Legal View on NATO's Campaign in Libya", (Ed. Kjell Engelbrekt v.d.), *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (içinde), Routledge, New York 2014, 63-99.
- Holzgrefe, J. L.; Robert O. Keohane (Ed.), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Holzgrefe, J.L. "The Humanitarian Intervention Debate", (Ed. J. L. Holzgrefe, Robert O. Keohane), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2003, 15-52.
- Hurd, Ian. "Is Humanitarian Intervention Legal? The Rule of Law in an Incoherent World", *Ethics and International Affairs*, Vol.25 No.3, 2011, 293-313.
- Hutchings, Kimberly. *International Political Theory*, Sage Pub., London 1999.
- Issay, Micheline R. *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*, University of California Press, Berkeley 2008.
- Jackson, Robert. *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*, Oxford University Press, Oxford 2000.
- Jackson, Robert H. "International Community beyond the Cold War", (Ed. Gene M. Lyons, Michael Mastanduno), *Beyond Westphalia: State Sovereignty and International Intervention*, The John Hopkins University Press, Baltimore 1995.
- Jamali, Reza. *Online Arab Spring: Social Media and Fundamental Change*, Chandos Pub., Waltham 2015.
- Janzekovic, John. *The Use of Force in Humanitarian Intervention: Morality and Practicalities*, Ashgate, Hampshire 2006.
- Johnson, James Turner. *Ethics and the Use of Force: Just War in Historical Perspective*, Ashgate, Surrey 2011.

- Johnson, James Turner. "Just War in the Thought of Paul Ramsey", *The Journal of Religious Ethics*, Vol.19 No. 2, 1991, 183-207.
- Jolly, David; Kareem Fahim. "France Says It Gave Arms to the Rebels in Libya", *The New York Times*, 29 Haziran 2011. <http://www.nytimes.com/2011/06/30/world/europe/30france.html?_r=0> (09.07.16)
- Jones, William J. "Universalizing Human Rights the ASEAN Way", *International Journal of Social Sciences*, Vol.3 No.3, 2014, 72-89.
- Katzenstein, Peter J. (Ed.), *Milli Güvenlik Kültürü: Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, (çev. İbrahim Efe), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2014.
- Keskin, Funda. "Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6 Sayı 21, 2009.
- Keskin, Funda. "İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 12, 2006-2007, 49-70.
- Keskin, Funda. *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- Kirkpatrick, David D. "NATO Strikes at Libyan State TV", *The New York Times*, 30 Temmuz 2011. <<http://www.nytimes.com/2011/07/31/world/africa/31tripoli.html>> (10.07.16)
- Kissinger, Henry. *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, (çev. Tayfun Evyapan), Metu Press, Ankara 2002.
- Krasner, Stephen D. *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, New Jersey 1999.
- Krieg, Andreas. *Motivations for Humanitarian Intervention: Theoretical and Empirical Considerations*, Springer, London 2013.
- Krieger, David. "The War in Iraq as Illegal and Illegitimate", (Ed. Ramesh Thakur, W. P. Singh Sidhu), *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*, (içinde), United Nations University Press, Tokyo 2006, 381-396.
- Kouchner, Bernard. "Libya: The Morality of Intervention", *The Guardian*, 24 Mart 2011. <<http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/mar/24/libya-morality-intervention-united-europe>> (16.06.16)
- Köchler, Hans. *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, (çev. Funda Keskin, Erdem Denk), Alkım Yayınevi, Ankara 2005.
- Köker, Levent. "Grotius: Doğal Hukuk, Mülkiyet ve Egemenlik", (Der. Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- Kuperman, Alan J. "A Model Humanitarian Intervention?: Reassessing NATO's Libya Campaign", *International Security*, Vol.38 No.1, 2013, 105-136.
- Kuperman, Alan J. "The Moral Hazard of Humanitarian Intervention: Lessons from the Balkans", *International Studies Quarterly*, Vol. 52, No.1, 2008, 49-80.
- Kymlicka, Will; Kathryn Walker (Ed.), *Rooted Cosmopolitanism: Canada and the World*, UCB Press, Vancouver 2012.

- Lang, Anthony. "Humanitarian Intervention: Definitions and Debates", (Ed. Anthony Lang), *Just Intervention*, (içinde), Georgetown University Press, Washington 2003.
- Lang, Anthony (Ed.), *Just Intervention*, Georgetown University Press, Washington 2003.
- Lehmann, Julian. "All Necessary Means to Protect Civilians: What the Intervention in Libya Says About the Relationship Between Jus in Bello and the Jus ad Bellum", *Journal of Conflict and Security Law*, Vol.17 No.1, 2012, 117-146.
- Li, Xiaorong. "Asian Values and Universality of Human Rights", (Ed. Patrick Hayden), *The Philosophy of Human Rights*, (içinde), Paragon, Michigan 2001.
- Lillich, Richard. "Forcible Self-Help Under International Law", *International Law Studies*, Vol.62, 1980, 129-138.
- Lillich, Richard. "Forcible Self-Help by States to Protect Human Rights", *Iowa Law Review*, Vol.53, 1967, 325-351.
- Locke, John. "Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'den Seçme Parçalar", (çev. Mete Tunçay), (Der. Mete Tunçay), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar Yeni Çağ*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Lomas, Peter. "Anthropomorphism, Personification and Ethics: A Replay to Alexander Wendt", *Review of International Studies*, Vol.31, No.2, 2005, 349-355.
- Luban, David. "Just War and Human Rights", (Ed. Charles R. Beitz v.d.), *International Ethics*, Princeton University Press, New Jersey 1990.
- Luttwak, Edward N. "No Score War", *Times Literary Supplement*, 14 Temmuz 2000.
- Lynch, Marc. "The Political Science of Syria's War", *Foreign Policy*, 19 Aralık 2013. <<http://foreignpolicy.com/2013/12/19/the-political-science-of-syrias-war/>> (23.12.16)
- Lyons, Gene M.; Michael Mastanduno (Ed.), *Beyond Westphalia: State Sovereignty and International Intervention*, The John Hopkins University Press, Baltimore 1995.
- Macak, Kubo. "Neutrality and Impartiality: The Libyan Conflict", (Ed. Andrej Zwitter v.d.), *Humanitarian Action: Global, Regional and Domestic Legal Responses*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, 447-474.
- Macak, Kubo, Noam Zamir. "The Applicability of International Humanitarian Law to the Conflict in Libya", *International Community Law Review*, No.14, 2012, 403-436.
- Machiavelli, Niccolo. *Prens*, (çev. Işıtan Gündüz), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- MacIntyre, Alasdair. *Erdem Peşinde: Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, (çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Manchester, William. *Goodbye Darkness: A Memoir of Pacific War*, Back Bay Books, New York 2002.
- Mapel, David R. "The Contractarian Tradition and International Ethics", (Ed. Terry Nardin, David R. Mapel), *Traditions of International Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, 180-200.
- Mattox, John Mark. *Saint Augustine and the Theory of Just War*, Continuum, New York 2006.

- McDougal, Myres S.; Harold D. Lasswell; W. Michael Reisman. "The World Constitutive Process of Authoritative Decision", *Yale Law School Faculty Scholarship Series*, Paper 675, 1967, 253-300.
- McKinley, Cynthia (Ed.), *The Illegal War on Libya*, Clarity Press, Atlanta 2013.
- Mead, Walter Russell. "The Return of Geopolitics: The Revenge of the Revisionist Powers", *Foreign Affairs*, May/June 2014. <<https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2014-04-17/return-geopolitics>> (22.12.16)
- Meinecke, Friedrich. *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'état and its Place in Modern History*, (çev. Douglas Scott), Yale University Press, New Haven 1957.
- Mill, John Stuart. *Utilitarianism*, The Floating Press, e-kopya.
- Mill, John Stuart. "A Few Words on Non-intervention", *Fraser's Magazine*, 1859. <<http://www.libertarian.co.uk/lapubs/forep/forep008.pdf>> (05.07.16)
- Miller, David. "The Ethical Significance of Nationality", *Ethics*, Vol:98, No:4, 1988, 647-662.
- Milne, Seumas. "If there were global justice, Nato would be in the dock over Libya", *The Guardian*, 15 Mayıs 2012. <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/may/15/global-justice-nato-libya>> (17.07.16)
- Mitchell, Jon. "War in Libya and Its Futures: Tribal Dynamics and Civil War", *The Red Analyses Society*, 27 Temmuz 2015. <<https://www.redanalysis.org/2015/04/13/war-libya-futures-tribal-dynamics-civil-war/>> (30.06.16)
- Montesquieu, "Yasaların Ruhundan Seçme Parçalar", (çev. Fehmi Baldaş), (Der. Mete Tunçay), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar Yeni Çağ*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Moore, John Norton (Ed.). *Law and Civil War in the Modern World*, The Johns Hopkins University Press, London 1974.
- Moore, Tristana. "Behind a United Front, NATO Meeting Deepens Cracks in the Alliance", *Time*, 16 Nisan 2011. <<http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2065749,00.html>> (09.07.16)
- Morgenthau, Hans J. *Uluslararası Politika Cilt:1*, (çev. Baskın Oran, Ünal Oskay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1970.
- Morris, Justin. "Libya and Syria: R2P and the Spectre of the Swinging Pendulum", *International Affairs*, Vol.89 No.5, 2013, 1265-1283.
- Murray, John Courtney. *We Hold These Truths: Catholic Reflections on the American Proposition*. Sheed & Ward, New York 1960.
- Murray, John Courtney. *Morality and the Modern War*, The Church Peace Union, New York 1959.
- Murray, Robert W., Alasdair Mckay (Ed.), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, E-International Relations, Bristol 2014.

- Murray, Robert W. "Rationality and R2P: Unfriendly Bedfellows", (Ed. Robert W. Murray, Alasdair McKay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol 2014, 66-71.
- Naim, Moises. "Why Libya, But Not Syria?", *Carnegie Endowment For International Peace*, 18 Mayıs 2011. <<http://carnegieendowment.org/2011/05/18/why-libya-but-not-syria-pub-44067>> (20.07.16)
- Nardin, Terry. "Uluslararası Siyaset Teorisi", (Der. Scott Burchill v.d.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (çev. Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan), Küre Yayınları, İstanbul 2012.
- Nardin, Terry; Melissa S. Williams (Ed.), *Humanitarian Intervention*, Nomos XLVII, New York University Press, New York 2006.
- Nardin, Terry. "Introduction", (Ed. Terry Nardin, Melissa S. Williams), *Humanitarian Intervention*, (içinde), Nomos XLVII, New York University Press, New York 2006.
- Nardin, Terry; David R. Mapel (Ed.), *Traditions of International Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Nuttall, Jon. *Ahlak Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Nye, Joseph S.; David A. Welch. *Küresel Çatışma ve İşbirliğin Anlamak*, (çev. Renan Akman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Nygren, Anders. "Executing Strategy from the Air", (Ed. Kjell Engelbrekt v.d.), *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, Routledge, New York 2014, 103-127.
- Obama, Barack; David Cameron; Nicolas Sarkozy. "Libya's Pathway to Peace", *The New York Times*, 14 Nisan 2011. <<http://www.nytimes.com/2011/04/15/opinion/15iht-edlibya15.html>> (09.07.16)
- O'Donnell, Clara M.; Justin Vaisse. "Is Libya NATO's Final Bow?", *Brookings*, 2 Aralık 2011. <<http://www.brookings.edu/research/opinions/2011/12/02-libya-odonnell-vaiss>> (17.07.16)
- Parekh, Bhikhu. "Rethinking Humanitarian Intervention", *International Political Science Review*, Vol.18, No.1, 1997, 49-69.
- Pattison, James. "The Ethics of Humanitarian Intervention in Libya", *Ethics and International Affairs*, Vol.25 No.3, 2011, 271-277.
- Pattison, James. *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene?*, Oxford University Press, New York 2010.
- Pease, Kelly Kate; David P. Forsythe. "Human Rights, Humanitarian Intervention, and World Politics", *Human Rights Quarterly*, Vol.15 No.2, 1993, 290-314.
- Petersen, Sahra-Josephine Hjorth; Boris Maksimovic. "Humanitarian-Military Intervention: An Oxymoron or a Necessary Means to Obtain Peace?", *Humanity in Action*, <<http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/383-humanitarian-military-intervention-an-oxymoron-or-a-necessary-means-to-obtain-peace>> (21.07.16)

- Peterson, Scott. *Me Against My Brother: At War in Somalia, Sudan and Rwanda*, Routledge, New York 2000.
- Philpott, Daniel. *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*, Princeton University Press, Princeton 2001.
- Pinker, Steven. *Boş Sayfa: İnsan Doğasının Modern İnkârı*, (çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2013.
- Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.
- Pogge, Thomas. *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, (çev. Güneş Kömürçüler), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Poggi, Gianfranco. *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- Porter, Jean. "Natural Law to Human Rights: Or Why Rights Talk Matters", *Journal of Law and Religion*, Vol.14 No.1, 1999-2000, 77-96.
- Power, Samantha. "Never Again: The World Most Unfulfilled Promise", <<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/karadzic/genocide/neveragain.html>> (16.07.16)
- Prashad, Vijay. *Arap Baharı, Libya Kışı*, (çev. Şükrü Alpagut), Yordam Kitap, İstanbul 2012.
- Ramsbotham, Oliver; Tom Woodhouse. *Humanitarian Intervention and Contemporary Conflict: A Reconceptualization*, Polity Press, Cambridge 1996.
- Rawls, John. *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*, (çev. Gül Evrin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2006.
- Reisman, W. Michael; Siegfried Wiessner; Andrew R. Willard. "The New Haven School: A Brief Introduction", *Yale Law School Faculty Scholarship Series*, Paper 959, 2007, 575-582.
- Reisman, W. Michael. "Unilateral Action and the Transformations of the World Constitutive Process: The Special Problem of Humanitarian Intervention", *European Journal of International Law*, Vol.11, No.1, 2000, 3-18.
- Rieff, David. "R2P, R.I.P.", *New York Times*, 7 Kasım 2011. <http://www.nytimes.com/2011/11/08/opinion/r2p-rip.html?_r=1> (26.06.16)
- Rieff, David. *A Bed for the Night: Humanitarianism in Crisis*, Vintage, London 2002.
- Roberts, Adam. "The So-Called Right of Humanitarian Intervention", *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol.3, 2000.
- Roberts, Adam. "Humanitarian War: Military Intervention and Human Rights", *International Affairs*, Vol.69 No.3, 1993, 429-449.
- Roberts, Hugh. "Who Said Gaddafi Had to Go", *London Review of Books*, Vol.33 No.22, 2011, 8-18.
- Robertson, Geoffrey. *Crimes against Humanity: The Struggle for Global Justice*, Ringwood 1999.

- Rodogno, Davide. *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914*, Princeton University Press, New Jersey 2012.
- Rodogno, Davide. "The 'Principles of Humanity' and the European Powers' Intervention in Ottoman Lebanon and Syria in 1860-1861", (Ed. Brendan Simms, D. J. B. Trim), *Humanitarian Intervention: A History*, Cambridge University Press, Cambridge, (içinde) 2011.
- Roth, Brad R. "Hukuku Esnetmek Onu Çiğnemek midir? Yoksa Geliştirmek midir? ABD ve Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İnsani Amaçlı Kuvvet Kullanma", (çev. Ersin Embel), (Ed. Michael Byers ve George Nolt), *ABD Hegemonyası ve Uluslararası Hukukun Temelleri*, (içinde), Phoenix Yayınları, Ankara 2007.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*, (çev. Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Rubin, James P. "The Real Reason to Intervene in Syria", *Foreign Policy*, <http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/06/04/the_real_reason_to_intervene_in_syria> (04.06.2012)
- Ruby, Christian. *Siyaset Felsefesine Giriş*, (çev. Aziz Ufuk Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Russell, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi: Modern Çağ-Yeni Çağ*, (çev. Muammer Sencer), Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.
- Sabine, George. *Siyasal Düşünceler Tarihi II: Yeni Çağ*, (çev. Alp Öktem), Sevinç Matbaası, Ankara 1969.
- Sadiki, Larbi (Ed.), *Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization*, Routledge, New York 2015.
- Sandel, Michael J. *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, (çev. A. Emre Zeybekoğlu), Dost Yayınları, Ankara 2014.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2005.
- Schaster, Oscar. "The Legality of Pro-democratic Invasion", *American Journal of International Law*, 1984, 645-650.
- Scheid, Don E. *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Scheid, Don E. "Introduction to Armed Humanitarian Intervention", (Ed. Don E. Scheid), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Schmitt, Carl. *Siyasal İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, (çev. A. Emre Zeybekoğlu), Dost Yayınları, Ankara 2014.
- Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*, (çev. Ece Göztepe), Metis Yayınları, İstanbul 2014.
- Schmitt, Michael N. "Wings over Libya: The No-Fly Zone in Legal Perspective", *The Yale Journal of International Law Online*, Vol:36, Spring 2011, 45-58.
- Schnabel, Albrecht; Ramesh Thakur (Ed.), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship*, United Nations University Press, Tokyo 2000.

- Schneewind, J. B. "Kant and Natural Law Ethics", *Ethics*, Vol.104 No.1, 1993, 53-74.
- Schulz, Matthias. "The Guarantees of Humanity: The Concert of Europe and the Origins of the Russo-Ottoman War of 1877", (Ed. Brendan Simms, D. J. B. Trim), *Humanitarian Intervention: A History*, Cambridge University Press, Cambridge, (içinde) 2011.
- Schulze, Hagen. *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, (çev. Timuçin Binder), Literatür Yayınları, İstanbul 2005.
- Schweizer, Beat. "Moral Dilemmas for Humanitarianism in the Era of Humanitarian Military Interventions", *International Committee of the Red Cross IRRC*, Vol. 86 No.855, 2004, 547-563.
- Sherwood, Harriet. "Libya regime accuses Nato of siding with rebels", *The Guardian*, 19 Nisan 2011. <<https://www.theguardian.com/world/2011/apr/19/libya-regime-nato-rebels>> (09.07.16)
- Simma, Bruno. "Nato, the UN and the Use of Force: Legal Aspects", *European Journal of International Law*, No:10, 1999, 1-22.
- Simms, Brendan; D. J. B. Trim (Ed.), *Humanitarian Intervention: A History*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Slaughter, Anne-Marie. *A New World Order*, Princeton University Press, Princeton 2004.
- Slaughter, Joseph. *Human Rights, Inc: The World Novel, Narrative Form and International Law*, Fordham University Press, New York 2007.
- Smith, Michael J. "Humanitarian Intervention: An Overview of the Ethical Issues", (Ed. Patrick Hayden), *The Philosophy of Human Rights*, (içinde), Paragon House, St. Paul 2001.
- Stowell, Ellery C. *Intervention in International Law*, John Byrne & CO., Washington 1921.
- Suganami, Hidemi. *The Domestic Analogy and World Order Proposals*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Swift, Louis J. "St. Ambrose on Violence and War", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 101, 1970.
- Taki, Jihad. "Libyan Ambassador to UN urges international community to stop genocide", *Global Arab Network*, 21 Şubat 2011. <<http://www.english.globalarabnetwork.com/201102219941/Libya-Politics/libyan-ambassador-to-un-urges-international-community-to-stop-genocide.html>> (16.07.16)
- Tan, Kok-Chor. "The Duty to Protect", (Ed. Terry Nardin, Melissa S. Williams), *Humanitarian Intervention*, (içinde), Nomos XLVII, New York University Press, New York 2006.
- Taylor, Charles. *Benliğin Kaynakları: Modern Kimliğin İnşası*, (çev. Selma Aygül Baş, Bilal Baş), Küre Yayınları, İstanbul 2012.
- Taylor, Peter J. "Territoriality, State and Nation" (Ed. Colin Flint, Peter J. Taylor), *Political Geography: World-Economy, Nation-state, and Locality*, (içinde), Pearson, Prentice Hall 2007.

- Teson, Fernando R. "Moral Basis of Armed Humanitarian Intervention revisited", (Ed. Don E. Scheid), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Teson, Fernando. "The Liberal Case for Humanitarian Intervention", *Public Law and Legal Theory Working Paper No:39*, 2001, 1-54.
- Teson, Fernando. *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*, Transnational Pub., New York 1997.
- Thakur, Ramesh. "Syria and the Responsibility to Protect", (Ed. Robert W. Murray, Alasdair Mckay), *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (içinde), E-International Relations, Bristol 2014, 38-43.
- Thakur, Ramesh. "R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers", *The Washington Quarterly*, Vol.36 No.2, 2013, 61-76.
- Thakur, Ramesh. "Has R2P Worked in Libya?", *Canberra Times*, 18 Eylül 2011. <<http://www.canberratimes.com.au/federal-politics/editorial/has-r2p-worked-in-libya-20110918-1wqqb.html>> (14.06.16)
- Thakur, Ramesh; W. P. Singh Sidhu (Ed.), *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*, United Nations University Press, Tokyo 2006.
- Thakur, Ramesh. *The United Nations, Peace and Security: From Collective Security to Responsibility to Protect*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Thompson, Janna. *Justice and World Order: A Philosophical Inquiry*, Routledge, London 1992.
- Thukydides, *Peloponnesos Savaşı*, (çev. Tanju Gökçöl), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1976.
- Tilly, Charles. *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- Trim, D. J. B.; Brendan Simms. "Towards a History of Humanitarian Intervention", (Ed. Brendan Simms, D. J. B. Trim), *Humanitarian Intervention: A History*, (içinde), Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Tunçay, Mete. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Tunçay, Mete. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar: Yakın Çağ*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Türkmen, Füsün. *İnsancıl Müdahale: İnsan Haklarının Yeni Boyutu*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2006.
- Oppenheim, L. D. L. *International Law: A Treatise*, Vol.1 Peace, Longmans Green and Co., New York 1905.
- Orford, Anne. *Reading Humanitarian Intervention: Human Rights and the Use of Force in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Özlem, Doğan. *Etik: Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Ulfstein, Geir; Hege Fosund Christiansen. "The Legality of the NATO Bombing in Libya", *International and Comparative Law Quarterly*, Vol.62 No.1, 2013, 159-171.

- Uludağ, Mehmet Bülent. *Dünya Siyasi Tarihi*, Kriter Yay., İstanbul 2011.
- Vergara, Francisco. *Liberalizmin Felsefi Temelleri: Liberalizm ve Etik*, (çev. Bülent Arıbaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Verkaik, Robert. “Bombs hit Gaddafi home: Nato strikes kill son and three grandchildren... but tyrant narrowly escapes unharmed”, *Daily Mail*, 1 Mayıs 2011. <<http://www.dailymail.co.uk/news/article-1382341/Libya-Nato-strikes-kill-Gaddafis-son-grandchildren.html>> (09.07.16)
- Verwey, Wil. “Legality of Humanitarian Intervention After the Cold War”, (Ed. E. Ferris), *A Challenge to Intervene: A New Role for the United Nations*, (içinde), Life and Peace Institute, Uppsala 1992.
- Vidmar, Jure. “Norm Conflicts and Hierarchy in International Law: Towards a Vertical International Legal System”, (Ed. E. De Wet, J. Widmar), *Hierarchy in International Law: The Place of Human Rights*, (içinde), Oxford University Press, Oxford 2012.
- Vincent, R. J. *Human Rights and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Vincent, R. J. *Nonintervention and International Order*, Princeton University Press, New Jersey 1974.
- Waal, Alex De. “No Such Thing as Humanitarian Intervention”, *Harvard International Review*, 21 Mart 2007. <<http://hir.harvard.edu/no-such-thing-as-humanitarian-intervention/>> (22.08.16)
- Wacks, Raymond. *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, (çev. Engin Arıkan), Tekin Yayınları, İstanbul 2014.
- Wallerstein, Immanuel. *Avrupa Evrenselciliği: Gücün Retoriği*, (çev. Aziz Ufuk Kılıç), Bgst Yayınları, İstanbul 2010.
- Walzer, Michael. “The Case Against Our Attack on Libya”, *New Republic*, 20 Mart 2011. <<https://newrepublic.com/article/85509/the-case-against-our-attack-libya>> (03.07.16)
- Walzer, Michael. *Haklı Savaş Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010.
- Walzer, Michael. *Hoşgörü Üzerine*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.
- Walzer, Michael. *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*, University of Notre Dame Press, London 1994.
- Waterfield, Bruno. “Libya: British military advisers set up 'joint operations centre' in Benghazi”, *The Telegraph*, 18 Mayıs 2011. <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/libya/8521977/Libya-British-military-advisers-set-up-joint-operations-centre-in-Benghazi.html>> (09.07.16)
- Watson, Adam. *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analyses*, Routledge, London 1992.
- Watt, Nicholas. “US paves way to arm Libyan rebels”, *The Guardian*, 29 Mart 2011. <<https://www.theguardian.com/world/2011/mar/29/arms-libya-rebels>> (09.07.16)

- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*, (çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Weiss, Thomas G. "Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It", *The Washington Quarterly*, Vol.37 No.1, 2014, 7-20.
- Weiss, Thomas. *Humanitarian Intervention: Ideas in Action*, Polity Press, Cambridge 2012.
- Welsh, Jennifer. "Where does R2P go from here?", *OpenCanada.org*, 21 Ağustos 2013.
- Welsh, Jennifer M. (Ed.), *Humanitarian Intervention and International Relations*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- Welsh, Jennifer M. "Introduction", (Ed. Jennifer M. Welsh), *Humanitarian Intervention and International Relations*, (içinde), Oxford University Press, Oxford 2004, 1-10.
- Wendt, Alexander. *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner), Küre Yayınları, İstanbul 2012.
- Wet, E. De; J. Widmar (Ed.), *Hierarchy in International Law: The Place of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Wheeler, Nicholas J.; Justin Morris. "Justifying the Iraq War as a Humanitarian Intervention: The Cure is the Worse than Disease", (Ed. Ramesh Thakur, W. P. Singh Sidhu), *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*, (içinde), United Nations University Press, Tokyo 2006, 444-463.
- Wheeler, Nicholas J.; Alex J. Bellamy. "Humanitarian Intervention in World Politics," (Ed. John Baylis, Steve Smith), *The Globalization of World Politics*, (içinde), Oxford University Press, Oxford 2005.
- Wheeler, Nicholas J. *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
- Widdows, Heather. *Global Ethics: An Introduction*, Acumen Pub., Durham 2011.
- Wight, Martin. *Power Politics*, Penguin Books, Harmondsworth 1979.
- Williams, Paul D. "The Road to Humanitarian War in Libya", *Global Responsibility to Protect*, No.3, 2011, 248-259.
- Williams, Paul R.; Colleen Popken. "Security Council Resolution 1973 on Libya: A Moment of Legal and Moral Clarity", *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol.44 No.1, 2011, 225-250.
- Williams, John. "Hedley Bull and Just War: Missed Opportunities and Lessons to be Learned?", *European Journal of International Relations*, 2010, 179-196.
- Wippman, David. "Kosovo and the Limits of International Law", *Fordham International Law Journal*, Vol.25 No.1, 2001, 129-150.
- Wood, Allen W. *Kant*, (çev. Aliye Kovanlıkaya), Dost Yayınları, Ankara 2009.
- Yalvaç, Faruk. *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş*, Phoenix, Ankara 2008.
- Yapıcı, Merve İrem. "Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2 No. 8, 2007, s.1-24.

Zabcı, Filiz Çulha. “John Locke: Liberalizmin Düşüncedeki Öncüsü”, (Der. Mehmet Ali Ağaoğulları v.d.), *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara 2009.

Zorthian, Julia. “Who’s Fighting Who In Syria”, *Time*, 7 Ekim 2015. <<http://time.com/4059856/syria-civil-war-explainer/>> (19.07.16)

Zwitter, Andrej v.d. (Ed.), *Humanitarian Action: Global, Regional and Domestic Legal Responses*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

Diğer Kaynaklar

“12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri”, Yay. Haz. Melike Batur Yamaner v.d., *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, <<https://www.icrc.org/eng/home/languages/turkish/files/sozlesmeleri-protokolleri-conventions-protocols.pdf>> (27.12.16)

“2005 World Summit Outcome”, A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. <http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf> (14.10.14)

“A More Secure World: Our Shared Responsibility”, 2005. <http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf> (14.10.14)

Amnesty International Annual Report Libya 2015/2016. <<https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/libya/report-libya/>> (17.07.16)

Amnesty International Report 2015/2016: The State of the World’s Human Rights, *Amnesty Int.*, 2016.

Amnesty International Report 2014/2015: The State of the World’s Human Rights, *Amnesty Int.*, 2014.

Amnesty International Report 2013: “The State of the World’s Human Rights”, *Amnesty Int.*, 2013.

“Ankara’dan Libya Yol Haritası”, *T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü*, <<http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/ankaradan-libya-yol-hartasi/7595>> (07.07.16)

“At least 30,000 Killed, 50,000 Wounded in Libyan Conflict”, *Tripoli Post*, 8 Eylül 2011. <<http://www.tripolipost.com/articleDetail.asp?c=1&i=6862>> (17.07.16)

“Birleşmiş Milletler Antlaşması” <<http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>> (05.12.14)

“Birleşmiş Milletler Anlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge ve Eki” <[http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/2625\(XXV\)_24_Ekim_1970.pdf](http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/2625(XXV)_24_Ekim_1970.pdf)> (05.04.16)

“Civilian cost of NATO victory in Libya”, *RT*, 20 Ekim 2011. <<https://www.rt.com/news/libya-nato-civilian-deaths-323/>> (17.07.16)

“Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”, (içinde) Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2010, 217-218.

“G8 opens amid dispute on Syria Arms”, *The Financial Times*, 17 Haziran 2013. <<https://next.ft.com/content/5478e2a6-d6ad-11e2-b03f-00144feab7de>> (05.07.16)

- “Gaddafi in diplomatic offensive to end stalemate”, *ABC News*, 4 Nisan 2011. <<http://www.abc.net.au/news/2011-04-04/gaddafi-in-diplomatic-offensive-to-end-stalemate/2631124>> (09.07.16)
- “Growth in United Nations membership, 1945-present”, United Nations, <<http://www.un.org/en/sections/member-states/growth-united-nations-membership-1945-present/index.html#2000-Present>> (29.07.16)
- “Guide to the Syrian rebels”, *BBC*, 13 Aralık 2013. <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003>> (19.07.16)
- Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*, Danish Institute of International Affairs, 1999.
- “Implementing the Responsibility to Protect”, Report of the Secretary-General, A/63/677.
- “İnsan Hakları Evrensel Beyanname”, <<https://www.tbmm.gov.tr/komisyoin/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>> (22.08.16)
- “Know Your World: Facts About Hunger And Poverty”, *The Hunger Project*. <<http://www.thp.org/knowledge-center/know-your-world-facts-about-hunger-poverty/>> (22.08.16)
- “Kofi Annan Appointed Joint Special Envoy of United Nations, League of Arab States on Syrian Crisis”, SG/SM/14124, 23 Şubat 2012. <<http://www.un.org/press/en/2012/sgsm14124.doc.htm>> (20.12.16)
- “Libya: celebrations in Benghazi as UN backs no-fly zone”, *The Telegraph*, 18 Mart 2011. <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/libya/8389639/Libya-celebrations-in-Benghazi-as-UN-backs-no-fly-zone.html>> (09.07.16)
- “Libya: Civilian deaths from NATO airstrikes must be properly investigated”, *Amnesty International*, 19 Mart 2012. <<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/03/libya-civilian-deaths-nato-airstrikes-must-be-properly-investigated/>> (19.07.16)
- “Libya could become new Somalia – Italian foreign minister”, *RT*, 17 Ağustos 2015. <<https://www.rt.com/news/312680-libya-ISIS-Italy-terrorism/>> (19.07.16)
- “Libya jets bomb rebels, French press for no-fly zone”, *Reuters*, 14 Mart 2011. <<http://mobile.reuters.com/article/topNews/idUSTRE7270JP20110314?i=1&irpc=932>> (14.06.16)
- “Libya: Nato to control no-fly zone after France gives way to Turkey”, *The Guardian*, 25 Mart 2011. <<https://www.theguardian.com/world/2011/mar/24/france-turkey-nato-libya>> (08.07.16)
- “Libya protests: Second city Benghazi hit by violence”, 16 Şubat 2011. <<http://www.bbc.com/news/world-africa-12477275>> (17.07.16)
- “Libya protests spread and intensify”, *Al Jazeera*, 22 Şubat 2011, <<http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/02/2011221133557377576.html>> (16.07.16)
- “Libya protests: Tripoli hit by renewed clashes”, *BBC*, 21 Şubat 2011. <<http://www.bbc.com/news/world-africa-12531637>> (17.07.16)

- “Libya: The Forgotten Victims Of Nato Strikes”, *Amnesty International*, Mart 2012. <<https://www.amnesty.org/en/documents/MDE19/003/2012/en/>> (02.07.16)
- “Media group condemns NATO bombing of Libyan TV”, *CBS News*, 3 Ağustos 2011. <<http://www.cbsnews.com/news/media-group-condemns-nato-bombing-of-libyan-tv/>> (10.07.16)
- “NATO attacks on national TV headquarters and installations in Tripoli”, Reporters Without Borders Resmi Web Sitesi, 1 Ağustos 2011. <<https://rsf.org/en/news/nato-attacks-national-tv-headquarters-and-installations-tripoli>> (10.07.16)
- “NATO Don’t Have Joint Operations, Official Says”, *Bloomberg*, 16 Nisan 2011. <<http://www.bloomberg.com/news/articles/2011-04-16/libya-rebels-nato-don-t-have-joint-operations-official-says>> (09.07.16)
- “NATO operasyonu yoğunlaştırılmalı”, *BBC Türkçe*, 12 Nisan 2011. <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/04/110412_libya_nato_new.shtml> (09.07.16)
- “NATO takes command in Libya air operations”, *NATO News*, 31 Mart 2011. <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71867.htm> (08.07.16)
- “Obama: Libya'da operasyonlara başladık”, *Milliyet*, 2 Ağustos 2016. <<http://www.milliyet.com.tr/obama-libya-da-operasyonlara-dunya-2288445/>> (03.08.16)
- OED – Humanitarian <<http://www.oed.com/>> (22.08.16)
- Online Etymology Dictionary, Humanitarian – Humanitarianism, <http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=humanitarian> (06.08.16)
- “Operation Unified Protector: NATO Arms Embargo against Libya”, *NATO Fact Sheet*, <http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_03/unified-protector-arms-embargo-factsheet.pdf> (08.07.16)
- “Operation Unified Protector: NATO No-Fly Zone over Libya”, *NATO Fact Sheet*, <http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_03/unified-protector-no-fly-zone.pdf> (08.07.16)
- “Operation Unified Protector: Protection of civilians and civilian populated areas”, *NATO Fact Sheet*, <http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110407_unified-protector-protection-civilians.pdf> (08.07.16)
- “Remarks by the President in Address to the Nation on Libya”, *National Defense University*, Washington, D.C., 28 Mart 2011. <<https://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2011/03/28/president-obama-s-speech-libya#transcript>> (03.07.16)
- “Report of the Independent Civil Society Fact-Finding Mission to Libya”, *PCHR*, January 2012. <http://www.pchrgaza.org/files/2012/FFM_Libya-Report.pdf> (09.07.16).
- “Six-Point Proposal of the Joint Special Envoy of the United Nations and the League of Arab States”, <http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/six_point_proposal.pdf> (20.12.16)
- “Syria chemical attack: What we know”, *BBC News*, 24 Eylül 2013. <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23927399>> (20.12.16)

“Syria death toll: UN envoy estimates 400,000 killed”, *Al Jazeera*, 23 Nisan 2016.
<<http://www.aljazeera.com/news/2016/04/staffan-de-mistura-400000-killed-syria-civil-war-160423055735629.html>> (19.07.16)

“Syrian opposition: 1,300 killed in chemical attack on Ghouta region”, *Al Arabiya English*, 21 Ağustos 2013.
<<http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/08/21/Syrian-activists-at-least-500-killed-in-chemical-attack-on-Eastern-Ghouta.html>> (20.12.16)

The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned, Oxford University Press, Oxford, 2000.

“The Responsibility to Protect”, Report of The International Commission on Intervention and State Sovereignty (Bundan böyle ICISS Raporu), Aralık 2001.

Türk Dil Kurumu – Egemenlik
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57a73dcaa35244.29790679> (07.08.16)

Türk Dil Kurumu – İnsancıl
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.568c02ec244027.35141486> (05.01.16)

Türk Dil Kurumu – İnsancılık
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.568c02fae46583.70795904> (05.01.16)

“Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü”
<<http://sorular.rightsagenda.org/Uploads/UCM%20MEV/Roma%20Stat%C3%BCs%C3%BC.pdf>> (19.12.16)

“UN Commission of Inquiry on Syria: ISIS is committing genocide against the Yazidis”, *UN Human Rights Office of the High Commissioner*, 16 Haziran 2016.
<<http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20113&LangID=E>> (20.07.16)

UN Secretary-General, “Implementing the Responsibility to Protect”, A/63/677, 12 Ocak 2009.

“Unacknowledged Deaths: Civilian Casualties in NATO’s Air Campaign in Libya”, *Human Rights Watch*, 13 Mayıs 2012.
<<https://www.hrw.org/report/2012/05/13/unacknowledged-deaths/civilian-casualties-natos-air-campaign-libya>> (19.07.16)

United Nations, “Delegates Seek to End Global Paralysis in Face of Atrocities as General Assembly Holds Interactive Dialogue on Responsibility to Protect”, GA/10847, 23 Temmuz 2009.

United Nations, “Delegates Weigh Legal Merits of Responsibility to Protect Concept as General Assembly Concludes Debate”, GA/10850, 28 Temmuz 2009.

United Nations High Commissioner for Refugees, Syria Regional Refugee Response.
<<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>> (19.07.16)

United Nations Human Rights Council, “Report of the International Commission of Inquiry on Libya”, 2012.

<http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session19/A_HRC_19_68_en.doc> (02.07.16)

United Nations, “More than 40 Delegates Express Strong Skepticism, Full Support as General Assembly Continues Debate on Responsibility to Protect”, GA/10849, 24 Temmuz 2009.

United Nations, “Never Forget Victims of Atrocities, Urges Secretary-General as He Opens Special General Assembly Session on Implementing Responsibility to Protect”, GA/10845, 21 Temmuz 2009.

United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, <<http://indicators.ohchr.org/>> (31.07.16)

United Nations General Assembly Resolution A/RES/66/253 (2012).

United Nations General Assembly Resolution A/RES/63/308 (2009).

United Nations Security Council Resolution S/RES/2268 (2016).

United Nations Security Council Resolution S/RES/2258 (2015).

United Nations Security Council Resolution S/RES/2254 (2015).

United Nations Security Council Resolution S/RES/2254 (2015).

United Nations Security Council Resolution S/RES/2209 (2015).

United Nations Security Council Resolution S/RES/2139 (2014).

United Nations Security Council Resolution S/RES/2118 (2013).

United Nations Security Council Resolution S/RES/2043 (2012).

United Nations Security Council Resolution S/RES/2042 (2012).

United Nations Security Council Resolution S/RES/1973 (2011).

United Nations Security Council Resolution S/RES/1970 (2011).

United Nations Security Council Resolution S/RES/1706 (2006).

United Nations Security Council Resolution S/RES/1674 (2006).

“United States Activities in Libya”, *White House Report on U.S. Actions in Libya*, 15 Haziran 2011. <<https://archive.org/details/204673-united-states-activities-in-libya-6-15-11>> (03.07.16)

Will to Intervene (W2I)
<<http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/component/content/article/134-americas/2564-will-to-intervene-w2i-launches-new-canadian-report-to-prevent-genocide->> (29.06.16)

“World Report 2015: Libya”, *Human Rights Watch*. <<https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/libya>> (19.07.16)